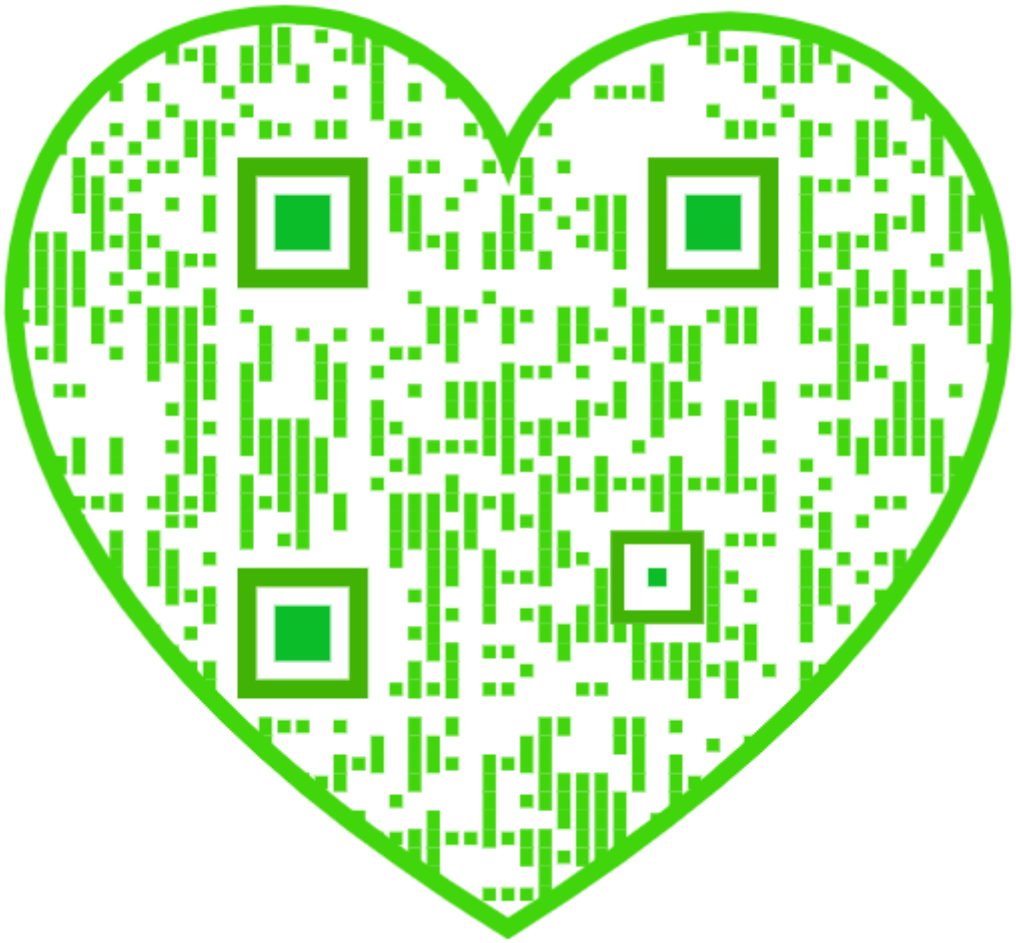

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

De Katholiek.

Godsdienstig, Geschied- en Letterkundig Maandschrift.

NEGEN EN ZESTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS. — DERDE DEEL.

1876.

Vindicamus hereditatem patrum
nostrorum. 1 Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Bisscop wiede.
Melis Stoke.

TE LEIDEN BIJ J. W. VAN LEEUWEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Na het Jubilé van 1875. (Eene proeve van apologetiek.)
H. J. J. PRENGER 1

Schooldwang.
B. H. KLÖNNE 38

Kleine bijdrage voor de geschiedenis van het Monothelisme.
C. J. M. BOTTEMANNE . . . 52

Het sterfjaar van Paus Agatho.
C. J. M. BOTTEMANNE . . . 69

Bakunin en zijn Katechismus.
H. J. H. RUSCHEBLATT . . 99

A. van Gestel, Christelijke en moderne universiteiten.
J. DE BRUIJN 114

De wijsbegeerte van Bakon.
P. F. Th. VAN HOOGSTRATEN 129

De Week der gebeden.
H. J. J. PRENGER 162

Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming,

Bladz.

door W. Moll, Hoogleeraar te Amsterdam.

C. J. M. BOTTEMANNE. I en II. 197

III. 261

IV. 329

Een apostaat.

B. H. KLÖNNE. I. 235

II. 308

Latijnsche Spraakkunst, door L. H. Borking.

R. CORTEN 378

Pelgrimaadje naar Dokkum.

H. J. J. PRENGER 387

VERSCHEIDENHEDEN.

Wat er van het vrije onderzoek teregt komt.

H. J. J. P. 60

Harry Barge. Leerplicht.

J. D. B. 67

F. P. van de Burgt, Tractatus de Matrimonio 118

Canonieke instelling der theologische faculteit van Poitiers 121

Raadgevingen voor landverhuizers 175

De schepping van Eva, een graveersel uit de vierde eeuw.

B. 186

Katholieke Bibliotheek.

H. J. J. P. 187

Le Mémorial, Revue des intérêts religieux.

B. 193

Twee gebeden voor de bekeering der Chamieten van Midden-Afrika. 194

Viaggio biblico in Oriente.

N. J. SCHWARZ 253

Overwegingen over het bitter lijden onzes Heeren.

H. J. J. PRENGER 259

Het Dageraadsdier van Canada.

J. DE BRUIJN 326

Getal der Oratiën in de plegtig gezongen Missa quotidiana de Requiem 328

SPROKKELINGEN.

Bladz.

Proudhon over de Katholieke Kerk 123

Hoe de nieuwe Pruissische wetgeving op het Protestantisme werkt 123

Getal der Christenen in Britsch Indië 196

De Pausen, beroofd van hunne tijdelijke magt 396

LETTERLOOVER.

De Pelgrim.

B. v. M.. 124

Het lied der nonnen.

B. v. M.. 127

DRUKFEILEN.

Blz. 4, r. 4 v. b. staat: *een half*, lees: *een half uur*.

Blz. 4, r. 11 v. b. staat: *godsdienstigheid*, lees: *godsdienst-vrijheid*.

Blz. 304, r. 11 v. b. achter: *niet slechts een beletsel voor* is uitgevallen: *het aangaan van een huwelijk, maar ook eeu beletsel voor*.

Na het Jubilé van 1875.

(EENE PROEVE VAN APOLOGETIEK.)

Heeft de priester, die met de zielzorg belast is, niet vele oogenblikken in zijn leven, waarin hij gestemd is gelijk de *parish priest* in Longfellow's „Gouden Legende"?

In eene dorpskerk is het biechthooren juist geëindigd, de pastoor verlaat den biechtstoel en loopt langzaam de kerk op en neêr, waar hij met iederen stap over een nieuw graf wandelt; mismoedige gedachten drukken hem ter neêr, hij zucht over zoovelen, die des Heeren wonden nog zonder eenige terughouding hernieuwen, die niet den weg zijner kudde volgen;... hoe kan hij die kudde geleiden?

> The day is drawing to its close;
> And what good deeds, since first it rose,
> Have I presented, Lord, to thee,
> As offerings of my ministry?
> What wrong repressed, what right maintained,
> What struggle passed, what victory gained? [1])

Hoe waar!

1) De dag neigt ten einde; en welke goede daden, sinds hij aanbrak, heb ik, o Heer, U als offeranden mijner bediening aangeboden? Welk onregt onderdrukt, welk regt gehandhaafd, welken strijd doorstaan, welke overwinning behaald?

Die klagt over de boosheid der menschen en over eigen ongenoegzaamheid, over het mislukken zijner pogingen, die ontevredenheid over zich zelven, zij komt werkelijk op in het nederige hart des ijverigen priesters.

Maar geheel anders is zijne stemming in een tijd als deze, bij het sluiten van 't groote Jubeljaar, van 't jaar der verzoening en des heils, van 't jaar, waaraan Gods barmhartigheid bijzondere genaden verbond; zoo ooit de herder met dankbare vreugde zijne gedachten over zijne gemeente laat gaan, dan doet hij het bij 't eindigen der Jubilé-oefeningen en bij de overdenking der gezegende gevolgen, welke zij voortbragten.

Het Jubilé wordt in zijne parochie-kerk gesloten: het woord Gods is meer dan gewoonlijk verkondigd en met oplettender godsdienstigheid aangehoord. Honderden of duizenden hebben zich telken dage meermalen naar het kerkgebouw begeven, zij kwamen luisteren naar deze zoo menigmaal herhaalde prediking van het Evangelie. Wat is er veel en aandachtig gebeden! Met welken ijver en stiptheid werden de gebeden voor de algemeene belangen der Kerk, zooals 't Jubilé die voorschrijft, gedaan! Hoe heeft men zich verdrongen rondom de biechtstoelen! Hoevelen zijn door eene rouwmoedige belijdenis, met meerdere opregtheid en levendiger smart dan anders gesproken, en door de H. Absolutie, die zij met diepen eerbied en vast vertrouwen op 's Heeren verdiensten ontvingen, van hunne zonde gereinigd! Daar naderden om zich voor God en den priester te vernederen enkelen en welligt velen, die jaren en jaren vervreemd van 's Heeren dienst hadden geleefd. Welk eene barmhartigheid is hun betoond, welke banden zijn door Gods genade

verbroken, welke gewoonten afgelegd, welke besluiten gemaakt, welk eene kalmte, rust, tevredenheid, opgeruimdheid is in hunne zielen neêrgedaald! En dan die H. Communiën! Zoo langen tijd stond de priester aan 't altaar om de H. Liefdespijze uit te reiken, hij kon de tranen zien van 't berouw, der erkentelijkheid, der heilige liefde, eener hemelsche vreugde, en hij gevoelde toen, dat God goed is, en verheugde zich over den zegen op zijnen arbeid.

Het statige sluitings-*Te-Deum* vertolkt de gewaarwordingen, die hem aangrijpen, als hij met zijne gemeente het loflied aanheft. Staat hij niet te midden eener schaar van Christenen, die van goeden wille zijn, van regtvaardigen, van vrienden Gods, die niet alleen gereinigd zijn van de schuld, maar ook ontheven van vele tijdelijke straffen [1]). Staat hij niet als in 't toekomstig Jerusalem te midden van de menigte der Heiligen, en draagt hij niet tal van goede daden aan zijnen Meester op, als de offeranden zijner bediening: zooveel onregt, dat weggenomen en hersteld is, zoovele regten, die gewroken of bevestigd zijn, zooveel strijd, die doorstaan, zoovele overwinningen, die behaald zijn?

Wat het Jubilé is, hoe onschatbaar een goed het is, beseft alleen de Katholiek; hij kan uit eigen ondervinding en met volle overtuiging spreken van „de over„vloedige en buitengewone genade-werkingen, die met „het Jubilé zamengaan." Hij ziet het in, „hoe die geheel

1) Mogt toch eens de tijd komen, waarin het hier te lande overbodig zou zijn op te merken: geen enkele aflaat, ook niet die van 't Jubilé, werkt kwijtschelding van schuld uit, maar alleen kwijtschelding van tijdelijke straf!

„bijzondere genade-werkingen uit de verwonderlijke uit-„werkselen blijken, die het Jubilé pleegt voort te bren-„gen, zelfs afgezien van de plegtige bijeenkomsten der „geloovigen en de prediking van het goddelijke woord, „die dan geschieden." [1]) Hij zegt met Bourdaloue: „'t „Jubilé is een door God bijzonder uitverkoren tijd, een „gelukkige tijd, een tijd van heil en bekeering" [2]), waarin „de smeeking van geheel het Christenvolk ten hemel op-„klimt, en de ontferming Gods, die door de boete ver-„zoend is, over allen zekerder en in ruimer mate af-„daalt." [3])

Onze Heer zegt, dat men zijne leer moet opvolgen om haren goddelijken oorsprong en natuur te kennen: dit geldt ook van 't Jubilé; het is immers zoowel eene toepassing zijner leer als een gunstbewijs zijner genade; slechts hij die, naar zijn vermogen, waardig aan deze hemelsche werking beantwoordt door zijne medewerking, weet van welke kracht en beteekenis zij is.

Is het Jubilé ook geene vermaning, geen woord, dat de Kerk, of liever, dat God spreekt tot hem die niet gelooft, tot den Protestant?

O vele Protestanten zullen er niet eens over nadenken, maar al deze godvruchtige oefeningen der Katholieken op staanden voet veroordeelen als *bigot*, als dweepziek, als het treurige gevolg van geheime of openbare machinatiën eener al te slimme en de menigte exploiterende geestelijkheid. Zij zullen er mede spotten, de

---

1) Gury. *Compendium Theologiae Moralis.* T. II. N. 1062.

2) *Sermon pour l'ouverture du Jubilé.*

3) Leo XII, in zijne Constitutie: *Charitate Christi*, waardoor het Jubilé van 1825 tot de geheele Katholieke wereld wordt uitgestrekt.

schouders er bij ophalen, of zulke onredelijke Roomsche praktijken zelfs niet waard achten om er zich een enkel oogenblik bij op te houden. Hebben dezulken hiermede genoeg gedaan? Hebben zij zelfs maar volgens de regels van het eenvoudige gezond verstand gehandeld? — Eene zoodanige uitlegging, of veroordeeling, of verachting is den ernstigen, degelijken man onwaardig. Heeft men hier niet met een godsdienstig verschijnsel te doen, dat althans om de algemeenheid, die een van deszelfs kenmerken is, om zijne ook voor niet-Katholieken zeer bemerkbare en somtijds invloedrijke gevolgen mede door hen verdient te worden gadegeslagen? Leven de Protestantsche Nederlanders daarvoor met zulk een tal van Katholieken te zamen in één land, staan ze daarvoor met hen in zoovele duizenderlei en soms zeer innige betrekkingen, dat ze ook niet rekening hebben te houden met deze belangrijke levensuiting der Katholieke Kerk? En vervult de Protestantsche godgeleerde den pligt van het onderzoeken, indien hij deze magtige werking van godsdienstig en zedelijk gevoel, dit ook zeer openbare optreden van verschillende dogmen der overigens door geen Protestant ooit geheel uit het oog verloren of vergeten Moederkerk onopgemerkt laat voorbijgaan?

Wil een gemoedelijk Protestant onderzoeken en nagaan, hoe 't Jubilé gevierd is, dan zal hij overvloedige stof tot nadenken en menige reden tot verwondering en, zoo het ons voorkomt, ook tot bewondering vinden.

Hoeveel is er door de orthodoxe Protestanten geschreven en geroepen over de *revivals* van de Heeren Moody en Sankey en die van den Heer Pearsall Smith [1])! Geheel

1) Vgl. o. a. in J. J. v. Oosterzee's *Voor Kerk en Theologie.* Dl. II,

Londen, ja, geheel Engeland was vol van hun ijver en van de verwonderlijke uitwerkselen hunner zonderlinge prediking; het buitenland bleef niet achter bij het lofakkoord; er was een nieuwe uitstorting des H. Geestes over de Protestantsche kerk gekomen. Van hier trok o. a. Dr. Kuyper naar Engeland, om aan de opwekking deel te hebben, en keerde op nieuw bevestigd terug; de oefeningen der Noord-Amerikaansche predikers werden door Nederlandsch-Hervormde predikanten op bijeenkomsten van meerdere dagen te Leiden, te Neerbosch, te Brussel nagevolgd. Ziedaar, zeide en schreef men, eene ware opwekking, verlevendiging des geloofs, erkentenis van schuld, vernedering voor God, een heilvolle tijd van zelfonderzoek en gebed, die „een tiendubbelen zegen" brengt.

Dit alles is iets en welligt is er eenig blijvend goeds in: de *revivals* kunnen getuigen van geloovige gezindheden en gevoelens, van godsdienstigen ijver; welligt heeft de Heilige Geest naar zijne inzigten bijv. ook te Brighton zijne genaden uitgestort, ik zou mij daarover uit ganscher harte verblijden [1]); maar hoe gunstig we ze ook willen beoordeelen, het is kinderspel, indien gij ze vergelijkt met de Jubilé-viering der Katholieke Kerk. En

---

afl. 5, *Hooger Heiliging*, alsmede *Ira D. Sankey, Gewijde Zangen en Solo's vertaald door* J. J. L. ten Kate, en *Levenswoorden van D. L. Moody* en *Toespraken van D. Pearsall Smith.*

1) „Ik zal dan zeggen, dat ik mij uit ganscher harte verblijd over al „de werkingen des Heiligen Geestes in de [Anglikaansche] Kerk van „Engeland, en dat geen Katholiek, door te ontkennen, dat deze Kerk „de Katholieke Kerk of een van hare deelen is, ooit de werkingen des „Heiligen Geestes in haar ontkent." Aldus Z. E. de Kardinaal Manning in *the Workings of the Holy Spirit in the Church of England.*

als ik dit verzeker, dan spreek ik niet met het oog op de inwendige, onzigtbare goddelijke werking des H. Geestes of der genade, maar ik denk alleen aan de uitwendige, voor ieder waarneembare, menschelijke handelingen, die het vieren van 't Jubilé uitmaken.

Wat den Protestant bij hare beschouwing treffen kan is:

I. de eenheid van leer, eeredienst, tucht, liefde in de Katholieke Kerk, die zich door 't Jubilé op ontzagwekkende wijze vertoont;

II. de offers, waarmede voor geestelijken en leeken de viering van 't Jubilé gepaard gaat.

I.

Geene daad der Kerk, of hare eigenschappen en haar aard drukken er zich in uit; dit geschiedt des te duidelijker naarmate de inspanning harer krachten sterker en algemeener is en op een verhevener doel gerigt wordt; zoo moet dan in eene Jubilé-viering de Kerk haar karakter en hoedanigheden met buitengewone scherpte en sprekende trekken doen kennen; immers wat is de viering van het Jubilé? is zij niet eene geheel bijzondere gebeds- en deugdoefening, niet slechts van 't zigtbaar Opperhoofd der Kerk, maar ook van al hare Bisschoppen en priesters, niet slechts van hare gezamentlijke geestelijkheid, maar van al hare geloovigen? En wat kan de Kerk gewigtigers of verheveners doen dan te bidden — dit woord genomen in zijn ruimsten zin — en zich op de oefening der deugd, op de verhooging der liefde tot God in al hare leden, op de verwerving van een bijzonder welbehagen Gods voor al hare leden toe te leggen?

De Kerk nu is één: die eenheid drukt een zeer herkenbaar stempel op de geheele viering van 't Jubilé; zoodat het jubeljaar eene heerlijke getuigenis aflegt van hare eenheid in leer, in eeredienst, in tucht, in liefde.

Naar aloud gebruik zond de Paus zijnen rondgaanden Jubilé-brief aan alle Katholieke Patriarchen, Primaten, Aartsbisschoppen, Bisschoppen, en andere Kerkoversten dier plaatsen, welke niet door het gewone bisschoppelijk gezag bestuurd worden, en aan alle andere kinderen der Kerk.

Wanneer de Algemeene Synode van het Nederlandsch Hervormde Kerkgenootschap aan de predikanten en overige Hervormden een zendbrief over eenig bepaald onderwerp, tot de Christelijke leer behoorende, zou willen schrijven, dan konden zij, die de hooge vergadering uitmaken, reeds vooruit, zonder vrees van misrekening, zeker zijn, dat hunne voorstelling der leer niet door allen zou worden gedeeld, tot wie hun schrijven gerigt was. Wat de orthodoxen zouden goedkeuren, moesten de modernen verwerpen; wat de eene fractie dezer beide hoofdfractiën kon aannemen, zou weder aan de andere niet ten volle aannemelijk voorkomen; men zou ten laatste het schouwspel hebben van een dogmatiesch schrijven, dat bijna niemand van hen, voor wie het bestemd was, volkomen beaamde; er zou een nieuw bewijs gegeven worden, dat het de menschelijke krachten te boven gaat om, vooral in onzen tijd en te midden onzer beschaving, vele verstanden tot overeenstemming omtrent godsdienstige onderwerpen te brengen.

Deze onmogelijkheid vreest de Paus niet, integendeel hij weet, dat niemand der Bisschoppen of priesters of Katholieke geloovigen een enkel leerstuk, dat hij in

zijne encycliek bespreekt, aanroert of onderstelt, verwerpen zal of afkeuren. Allen belijden hetzelfde met hem, allen nemen op dezelfde wijze en in denzelfden zin zijne in dien zendbrief neêrgelegde geloofsovertuiging aan; niemand hunner, die er eenigen twijfel over koestert.

Toch spreekt hij van verscheidene dogmata; zijn schrijven is als de korte zamenvatting van een afgewerkt stelsel van leeringen over het wezen der Godheid, haar wereldbestuur, haar betrekkingen tot den mensch, en die van den mensch tot Haar. Waarlijk, reeds in de leer van den vollen aflaat, dien de Paus verleent, zijn tal van de meest ingrijpende godsdienstige beginselen begrepen.

Verder zijn die leerstukken, alle zonder uitzondering, boven het bereik van het menschelijk verstand; die zich niet nederig onderwerpt om te gelooven wat hij niet ziet en wat hij niet begrijpt, kan niet één dier leerstukken aannemen.

Menigeen, die niet tot de Kerk behoort, verwisselt onze uitdrukking: de Katholieke leerstukken zijn boven het bereik van het menschelijke verstand, met deze: ze zijn met het gezond verstand dikwerf of meestal in strijd; maar hoe luider men dit zegt, des te merkwaardiger is het, zoovelen in de aanneming van dergelijke leerstellingen vereenigd te zien.

Buitendien er is geen dier dogmata, dat niet voor het leven de belangrijkste gevolgen heeft; want uit iedere stelling van het Katholieke geloof volgt met noodzakelijkheid, meer of minder onmiddellijk, een praktische regel voor de zeden; laat nu het gedrag van den Katho-

liek somtijds of vaak met die voorschriften in tegenspraak komen, om Katholiek te blijven, moet hij ze toch aannemen en goedkeuren; al is deze goedkeuring de veroordeeling zijner eigene handelwijze.

Derhalve, een hooge graad van zelf-overwinning, een gevangen geven des verstands is voor hem noodig, die al de Katholieke leerstukken van den pauselijken Jubilébrief met de er uit voortvloeijende zedelijke beginselen onderschrijft; en toch geen der duizend Bisschoppen, of der duizenden priesters, of der millioenen geloovigen zou weigeren dit woord des Pausen tot het zijne te maken. Welk diepgaand en wijdgapend verschil van verstandelijke ontwikkeling, van opvattingen en vooroordeelen, van karakter, van gewoonten, van levenswijze, van leeftijd, van betrekking, van landaard die millioenen van elkander onderscheidt, allen zijn één in de overtuiging des geloofs. Bij al het leed, dat de tegenwoordige tijd der Katholieke Kerk berokkent, geeft hij haar eenen onvergelijkelijk zoeten en bemoedigenden troost. De wereld ziet het, het is bij herhaling door honderden feiten gestaafd en als tastbaar gemaakt: voor die overtuiging lijden hare geloovigen, hare priesters en Bisschoppen gewillig berooving en armoede, en ze schrikken niet terug om er zelfs ten koste van harde en langdurige kerkering houw en trouw aan te blijven. Brazilië, Italië, Zwitserland, Polen en Duitschland toonen het.

De eenheid van godsdienstige overtuiging heeft noodzakelijk de eenheid in de eeredienst ten gevolge. Ook deze eenheid komt in de pauselijke encycliek allerduidelijkst uit. Van allen zonder onderscheid vraagt de Paus dezelfde uitwendige godsdienstige handelingen. Het kerk-

bezoek, het meermalen herhaald gebed, het naderen tot hetzelfde Sakrament der Boetvaardigheid, de deelneming aan dezelfde Offerande door de nuttiging derzelfde Eucharistie, die over de geheele aarde op dezelfde wijze opgedragen en ontvangen wordt: ziedaar wat ieder, die aan den vollen aflaat van 't Jubilé wil deelachtig worden, te verrigten heeft.

Waar verder de eerste Bisschop der Katholieke Kerk zijnen medebroeders, die met hem het bestuur deelen, de vermaningen voorhoudt, welke zij in het Jubeljaar tot hunne diocesanen zullen rigten, daar wil hij, dat alle over de gansche aarde verspreide geloovigen tot het getrouw onderhouden derzelfde vastendagen, tot de heilige viering derzelfde kerkelijke feestdagen zullen worden aangezet.

Zou er welligt eenheid van godsdienstige overtuiging zonder eenheid van godsdienstige openbare tucht kunnen gedacht worden, in de Katholieke Kerk sluit de eenheid in leer de eenheid van tucht in zich; eene eenheid, waarvoor de encycliek en de viering van 't Jubilé wederom de klaarste getuigenis afleggen. Hoe verheven ook de waardigheid der Bisschoppen is, welke uitgebreide magt zij over hunne diocesanen mogen uitoefenen, hoezeer en hoe ver ook de diocesen door de afstanden, door de zeeën en den Oceaan van Rome zijn gescheiden, ieder Bisschop erkent en eerbiedigt met zijne diocesanen denzelfden oppersten kerkelijken wetgever, diens voorschriften, de wijzigingen, die hij in de bestaande kerkelijke wetten maakt, de door hem verleende volmagten en voorregten, en ook wederkeerig wordt door het Opperhoofd der Kerk en door al de met hem vereenigde Bisschoppen en priesters

en leeken, het gezag, dat ieder Bisschop in zijn kring regtmatig uitoefent, erkend en geëerbiedigd.

De Heilige Martelaar Ignatius gaf voor vele eeuwen aan de Kerk van Rome dezen veel besproken titel: προκαθημένη τῆς ἀγάπης, die voorzit in de liefde [1]), d. i. in het verbond der liefde; dat de liefde ook thans nog al de geloovigen en herders der gansche Kerk met elkander en onder de voorzitting der Kerk van Rome vereenigt: de encycliek en het daarop gevolgde Jubilé toonen het, zij kunnen getuigen voor onze eenheid in de liefde.

Één gebed ging er gedurende 't Jubeljaar over geheel de aarde ten hemel op: het werd gemeenschappelijk of door de geloovigen ieder afzonderlijk, maar door allen, die het Jubilé hielden, vele malen gestort: het was een gebed voor de algemeene belangen der Kerk, voor haren bloei en verheffing, voor den Apostolischen Stoel, voor het ophouden van alle ketterij, voor de bekeering der dwalenden, voor den vrede en de eenheid van geheel het Christenvolk, voor de vervulling der bijzondere meening, welke de Opperpriester zich in de stilte zijns harten had voorgesteld.

Is dit gebed niet eene oefening en tevens eene getuigenis van de liefde der geloovigen voor de Kerk, voor den Paus, voor geheel het Christenvolk?

Is de encycliek niet wederkeerig een sprekend blijk van de liefde, die den Paus jegens al de kinderen der Kerk vervult?

De opregtheid van zijn karakter staat bij zijne tijdgenooten, zij mogen Katholiek zijn of niet, boven

---

1) *Ad Romanos.*

alle bedenking. Maar dan moet hij ook op zijn woord geloofd worden, wanneer hij in zijnen zendbrief treffende woorden van vaderlijke liefde jegens al de kinderen der Kerk nederschrijft. Dat deze liefde den H. Vader doet spreken, dat juist zij hem sterkt om, moest het zijn, alles, tot zijn leven toe, voor het belang der Kerk op te offeren, daarvan is ieder Katholiek overtuigd; deze overtuiging is eene der werkdadigste beweegredenen voor de kinderlijke liefde tot den Paus, die thans in de gansche Kerk leeft, en zich ook in de dagen van 't Jubilé niet zelden allertreffendst heeft geopenbaard.

Wanneer we de viering van 't Jubilé eenigzins in bijzonderheden nagaan, dan blijkt het nog meer, dat zij voor de Katholieken ook eene oefening van onderlinge liefde was. Slaan we gade wat er in de Nederlandsche Bisdommen geschiedde. [1])

De Paus had in de encycliek zijn wensch kenbaar gemaakt, dat de geestelijkheid, gedurende het Jubilé, missiën geven zou; missie geven, eene uitdrukking, die, zoo ik meen, thans ook voor Protestantsche lezers geene verklaring behoeft; deze buitengewone godsdienstige oefeningen werden in den regel niet door de parochiale geestelijkheid, maar door andere vreemde, reguliere of seculiere priesters gehouden. Gedurende acht of tien dagen namen zij en door de prediking en door de bediening van het Sakrament der Boetvaardigheid de plaats van den eigen priester bij de geloovigen waar; en hij verleende hun gastvrijheid en stelde de geheele geestelijke leiding

1) Dewijl de schrijver dezes van nabij met de viering van 't Jubilé in 't Bisdom van Haarlem bekend is, zien zijne mededeelingen vooral op dit diocees. Dit zij ook voor 't vervolg van dit opstel opgemerkt.

der gemeente, voor dien gewigtigen tijd, in hunne handen. Ziedaar een medewerking en zamenwerking, die onmogelijk zou zijn, als een broederlijke eendragt, een onderling vertrouwen en vertrouwelijkheid de geestelijken niet naauw verbond.

In 't Jubilé spiegelde zich ook de onderlinge liefde der leeken af.

Zou iets de betrekkingen der menschen onder elkander sterker aanhalen en die eerder tot betrekkingen van liefde maken dan het deelnemen aan gezamentlijke godsdienstoefeningen en aan het gemeenschappelijk gebed? Wanneer onze geest zich met het bovenzinnelijke, met de hoogere wereld boven ons, bezig houdt, dan vergeet hij het spoedigst de kleine en groote oneffenheden op deze aarde, en is hij het vatbaarst voor aandoeningen en bewegingen van toegevendheid, welwillendheid en genegenheid, is hij geneigd zich één te gevoelen met andere menschen, vooral met hen, die ook ligchamelijk met ons om hetzelfde altaar geschaard zijn en voor denzelfden God neêrknielen in hetzelfde gebed. Ziedaar nu wat het Jubilé noodzakelijkerwijze deed ondervinden en in de uitwerkselen te aanschouwen gaf, zoodat menigwerf ten volle gevoeld werd, hoe goed en aangenaam het is, wanneer broeders te zamen zijn. En niet alleen dit, wie de edelmoedige milddadigheid der Nederlandsche Katholieken kent, hij begrijpt, welke ruime aalmoezen er in dien tijd, op de aanmaning des Pausen, aan hulpbehoevenden en armen zijn uitgedeeld.

Welke band den priester en den leek verbindt, welk vertrouwen en derhalve welke liefde er voor den priester wordt gekoesterd, dat toont reeds alleen dit enkele feit: het doen der belijdenis bij vreemde biechtvaders.

Daar verschijnt een dikwerf te voren volstrekt onbekend geestelijke in de kerk; de geloovigen hebben nog niet eens zijnen naam hooren noemen; zij weten alleen dit van hem: hij is priester, hij is gemagtigd door den Bisschop, hij is geroepen door hunnen pastoor. Eenige keeren spreekt hij hun toe van den kansel, of hij is gekomen alleen om hunne biecht te hooren. Doch genoeg! hij draagt het priesterlijk karakter, en men schenkt hem zijn volkomen, zijn onverdeeld, in zekeren zin zijn onbegrensd vertrouwen: men belijdt hem zijne zonden. Van Protestantsche zijde is wel eens met verwondering gevraagd: hoe is het mogelijk, dat de Katholiek tot de meest verborgen overtredingen, tot de geheimen, die voor ouders en echtgenooten met zorg bedekt worden gehouden, aan den priester gaat blootleggen? de Protestant kan in deze omstandigheid der Jubilé-viering reden van nog hooger verwondering vinden: de geloovigen openbaren hun geweten aan biechtvaders, wier persoon hun geheel onbekend is; zoowel in de steden als op het land kiest de gemeente geheel of grootendeels dien vreemdeling tot haren vertrouweling en raadsman. Maar heeft hij niet door zijn priesterschap aanspraak op hun vertrouwen en hunne liefde?

Derhalve: onderlinge liefde, die geestelijken met geestelijken, en leeken met leeken, en de leeken met de geestelijken naauw verbindt, zij schittert uit in de viering van 't Jubilé.

Overweegt gij nu, dat die eenheid in de liefde ontspruit uit de eenheid in de leer, in de eeredienst, in de kerkelijke tucht en deze eenheid onderstelt, en hoe zij, over geheel de aarde, de geloovigen met hunnen priester en

de priesters met hunnen Bisschop, en de Bisschoppen met den Paus vereenigt en allen in éénen band omsluit; dan zult gij in de Katholieke Kerk, zooals zij in het jaar 1875 overal leefde en werkte, den meest kenmerkenden trek der eerste Christengemeente terugvinden: „De menigte der geloovigen was één hart en ééne ziel." (Hand. IV, 32.) Het is de vervulling van des Heeren gebed: „Ik bid voor degenen, die in Mij zullen gelooven: opdat zij allen één zijn, gelijk Gij, Vader! in „Mij, en Ik in U, dat ook zij in Ons één zijn: opdat „de wereld geloove, dat Gij Mij gezonden hebt." (Joan. XVII, 21.)

II.

De akelige gelijkvormigheid van den dood heerschte op het schrikwekkend beenderenveld, dat aan den verheven ziener werd getoond [1]); er was geen strijd, bijna geen onderscheid tusschen de dorre gebeenten. Ziedaar, volgens sommige Protestanten, een sprekend symbool van de eenheid der Katholieke Kerk. „Zij is één, het „is niet te loochenen; maar voor de totstandbrenging en „de bewaring dezer eenheid moest het individu ten gronde „gaan, en regeert de ééne Kerk, door den priester ver„tegenwoordigd, met ijzeren schepter."

De viering van 't Jubeljaar is hiermede in lijnregte tegenspraak; zij laat der wereld de *levende* eenheid der Kerk aanschouwen, eene eenheid, wier grondslag en wortel offerende liefde is, eene eenheid van beminnende, uit vrije kracht van liefde ijverende en zich opofferende

1) Ezechiël XXXVII.

persoonlijkheden. Het leven der liefde is het wegschenken, het vergeten van zich zelf, het zich ten offer brengen. Offers, zware offers bragten zoowel leeken als geestelijken in het verstreken Jubeljaar.

Onze gedachten keeren zich wederom van zelven naar onze Nederlandsche Bisdommen; in andere diocesen kunnen de voorschriften en raadgevingen der encycliek met meer of minder ijver en getrouwheid dan hier te lande zijn opgevolgd, betrekkelijkerwijze zal het verschil gering zijn, en geen Bisdom is er, waar niet, althans door een zeer groot deel der diocesanen, met ijver en zelfopoffering aan de oefeningen van 't Jubilé is deelgenomen. Wat wij derhalve van ons vaderland kunnen zeggen, dat geldt in het algemeen van geheel de Kerk.

Volhardende, blijde, geestdriftige, veel te kosten leggende, zich zelf opofferende ijver, met andere woorden eene zeer werkdadige liefde, menigmaal tot een hoogen graad van intensiteit opgevoerd, dat kenmerkte de viering, ja, dat *was* de viering van 't Jubilé.

Het zou een verkeerde opvatting zijn, wanneer men meende, dat het verdienen van een vollen aflaat, d. i. het verkrijgen van volkomen kwijtschelding aller tijdelijke straffen der zonde, het hoofddoel is van het Jubilé. Vele Protestanten, die gewoon zijn om al wat de Katholieke Kerk betreft uitermate oppervlakkig te beoordeelen, meenen al zeer veel te weten en zeer onpartijdig en zelfs welwillend te zijn, wanneer zij een dergelijk denkbeeld van 't Jubilé hebben.

Voorwaar, de verwerving van de geestelijke gunst des aflaats is in ons oog van de hoogste waarde, maar de Kerk heeft met het Jubilé nog verhevener bedoelingen.

Dit zeggen al de Jubilé-brieven der Pausen. „De doel-„einden, waarom het geoorloofd is aflaten te geven," leert de Bisschop Bouvier, „zijn... de vermeerdering „der godsvrucht onder de geloovigen, die, wanneer zij de „aflaten zien geven, daardoor aangezet worden om meer-„malen tot de Sakramenten te naderen, meer op zich zelven „te waken, zich te verbeteren van hunne gebreken en deugd-„zamer te leven. Dit stellen zich meestal de Roomsche „Opperpriesters voor in de talrijke aflaatsverleeningen, „die zij dagelijks doen, en vooral met de plegtigheden „van 't Jubilé." [1]) En Clemens VI verklaart uitdrukkelijk in de Jubilé-Bul van 't jaar 1350, dat hij deze aflaten verleent, „opdat de godsvrucht van het Romeinsche „volk en van alle geloovigen toeneme, opdat hun geloof „met nieuwen luister schittere, opdat hunne hoop vaster, „hunne liefde levendiger en vuriger worde"; terwijl Z. H. Pius IX in zijne encycliek aldus spreekt: „Wij overwogen, „hoe Wij bij zulk eene opeenhooping van jammeren [waarover de Kerk thans treurt]... nog meer te zorgen „hebben, dat het geloof, de godsdienst en godsvrucht „beschutting en kracht erlangen; dat de geest van gebed „alom worde gevoed en vermeerderd; dat de gevallenen „tot rouwmoedigheid en verbetering van zeden worden „opgewekt, dat de zonden, welke Gods gramschap „verdiend hebben, door heilige werken worden geboet, „*tot welke vruchten het groote Jubilé vooral gevierd „wordt.*"

Het verdienen van den vollen aflaat is dus veeleer het middel dan het doel. Het is vooral en op de eerste plaats

---

1) *Traité dogmatique et pratique des Indulgences.* Paris. 1855, p. 49.

om den vooruitgang der gansche Kerk in de liefde te doen. Het Jubilé is een tijd van algemeene boetedoening, zelfverbetering, aanwakkering en oefening van alle deugden; een tijd van innig gebed; een tijd, waarin God verzoend en door aller boetewerken en smeekingen moet verbeden worden; een tijd, waarin meer dan anders zijn naam moet geheiligd worden, zijn rijk tot ons komen moet. De werkdadige, de boetvaardige, de zich op alle wijze oefenende liefde tot God, ziedaar het hoofddoel van 't Jubilé. Ook daarom en vooral daarom verleent de Opperherder den vollen aflaat.

Dit ligt reeds in het begrip zelf van een aflaat; niemand verdient hem, als hij geene liefde heeft tot God, en de aflaat van 't Jubilé geeft alleen aan hem de volheid zijner vruchten, die zich door de liefde van elke, zelfs de ligtste, schuld gereinigd heeft. Hierom sprak Bourdaloue: „de aflaat „spoort ons aan tot hetgeen in de godsdienst het moeije„lijkste, het meest heldhaftige en het grootste is, tot „eene ware bekeering." [1]) De overweging der kracht, die in den aflaat is, vervulde Bossuet met bewondering, en hij schreef: „Mon Dieu, l'Indulgence ne me peut „être que très-salutaire, puisqu'elle est également propre „à apaiser votre colère et à exciter mon amour.... O „Jésus! ô Epoux céleste! dans l'extrême besoin où je suis, „j'accepte en esprit de foi, d'humilité et de componction „les Indulgences de votre Eglise, dans le dessein de m'unir „à Vous plus parfaitement, et, s'il se peut, de ne rien lais„ser entre Vous et moi, pas même le moindre reste, ou du

---

1) *Sermon pour l'ouverture du Jubilé.*

„péché, ou de la peine, qui me puisse séparer de Vous „un seul moment." [1])

Uit dit alles volgt, dat 't Jubilé eene ernstige voorbereiding vordert, en „dat de volkeren zooveel goeds uit „deze plegtige viering van het heilige jaar zullen verkrij„gen, als zij ijver en zorg hebben aangewend om er „zich, gelijk het betaamt, toe voor te bereiden." Zoo schreef Leo XII aan de Bisschoppen. [2]) „Doch", vervolgt hij, „dat zij dien ijver zooveel mogelijk aanwenden, dit hangt „af van de zorgen, die gij, naar het ambt uwer herder„lijke bediening, daaraan besteden zult."

Door de Pausen en de Bisschoppen wordt de noodzakelijkheid dezer voorbereiding diep gevoeld.

„Derhalve wete ieder uwer, Eerwaardige Broeders," gaat Leo XII voort, „dat voornamelijk in dezen tijd het „woord des Profeets tot hem gerigt is: „Roep, houd niet „op: verhef uwe stem als eene bazuin, en verkondig „mijn volk hunne misdaden en aan het huis van Jakob „zijne zonden", en dat gij zelven, zooveel gij kunt, en „de gewijde redenaars, die gij hebt gekozen, op uwe „aanmaning, in aller ooren de bedreiging van Christus „doen weêrklinken: „Tenzij gij boetvaardigheid doet, „zult gij allen gelijkelijk vergaan."

Dientengevolge regelen de Bisschoppen de viering van 't Jubilé. Zoo schreef de Hoogwaardige Bisschop van Haarlem voor, dat zoowel in de afzonderlijke gestichten als in de parochiën zijner diocese gedurende acht of tien dagen, kon het zijn, eene missie of ten minste eenige

---

1) *Seconde Méditation pour le temps du Jubilé.*

2) In zijne Jubilé-Bul: *Charitate Christi.*

andere geestelijke oefeningen ter opwekking van de godsvrucht der geloovigen moesten gehouden worden. [1])

De stoffen voor de onderrigtingen en predikatiën, die in den voorbereidingstijd worden behandeld, vinden we in de Jubilé-Bul van Leo XII opgenoemd. Deze constitutie werd op bevel van Z. H. Pius IX op nieuw uitgegeven en aan alle Bisschoppen rondgezonden, ten einde hun tot rigtsnoer bij de viering van 't Jubilé te kunnen dienen. „Laat de gewijde redenaars leeren, dat men zelfs „het oefenen der boetvaardigheid door een nederig gebed „moet vragen; laat hen aantoonen, welk een onregt „tegen God de zonde is; laat hen de zielen eene heilzame „vrees inboezemen door de voorstelling, hoe streng het „oordeel Gods is, en hoe zwaar de straffen zijn, welke „hen wachten, die in hunne zonde sterven; maar laat „hen in allen de hoop opwekken om van de oneindige „goedheid Gods barmhartigheid te verwerven. Hierdoor „zal men ligtelijk erkennen, hoezeer een zoo goede en „barmhartige vader verdient bemind te worden, en verder „zal de gedachte volgen, hoe onwaardig men jegens zijne „zoo groote goedheid handelt met Hem te beleedigen; „eene innige droefheid zal worden opgewekt en eene ver„foeijing der zonden en een vaste en wel overlegde wil „om het leven te verbeteren."

De Paus voegt hierbij, welk onderrigt omtrent het Sakrament der Biecht, de H. Eucharistie, den Jubiléaflaat en over de pligten van een in waarheid Christelijk leven zal gehouden worden.

Ziedaar eene lange reeks van allergewigtigste onderwerpen; zonder tijdroovende en ijverige voorbereiding is

1) *Herderlijke brief bij gelegenheid van het Jubilé voor het jaar* 1875.

het onmogelijk ze op den kansel eenigzins behoorlijk te behandelen, terwijl het houden der predikatiën zelf eene niet ligte inspanning van ligchaam en geest, of liever een vermoeijenden arbeid van beiden vordert. Gedurende de acht of tien dagen, dat de Jubilé-oefeningen duurden, werden er in iedere gemeente dagelijks meerdere, soms vier of vijf predikatiën of onderrigtingen gedaan.

Reeds merkten we op, dat deze in den regel niet door de eigen geestelijkheid der parochie, maar door andere, vreemde priesters gehouden zijn. De beschuldiging van een gemakkelijk opvatten hunner levenstaak en eene geringe mate van arbeidzaamheid wordt in den tegenwoordigen tijd bijna niet meer tegen onze geestelijkheid ingebragt; de uitwerkselen van haren gestadigen ijver zouden het terstond wraken. Doch, zoo ooit, in 't Jubeljaar van 1875 blonk die ijvervolle werkzaamheid uit. Het past mij niet haren lof te verkondigen; ik bepaal mij tot de mededeeling van enkele teekenende feiten.

Zie hier wat Z. D. Hoogwaardigheid de Bisschop van Haarlem aan zijne geestelijkheid schreef: „Wat de mis-„siën betreft, tot onze groote vreugde, zag men uwen „ijver onze opwekking voorkomen. Want er werden Ons „zeer vele aanvragen voor het verkrijgen van missiona-„rissen gedaan. Doch, dewijl bij zulk een grooten oogst „het getal der werklieden, die wij *missionarii ex professo* „noemen [namelijk de reguliere priesters, die zich aan 't geven van missiën geheel toewijden] niet voldoende kan „worden geacht, zelfs al stelt men de viering van 't Ju-„bilé tot verschillende tijden van het loopende jaar uit: „was het Ons zeer aangenaam uit den mond van vele „pastoors en andere leden onzer geestelijkheid te verne-

„men, dat zij, even als in vorige jaren, ook nu bereid „waren, om zich, naar gelegenheid van tijd en plaats, „eenige dagen met dergelijke oefeningen bezig te houden, „opdat de medebroeders elkander onderling bijstand bie„den, niet alleen in de prediking van het woord Gods, „maar tevens, wat ook van 't hoogste belang is, in het „biecht hooren." [1])

Aldus werd en door de reguliere en door de seculiere geestelijkheid deze tweevoudige arbeid met vrije toewijding, moedig en ijverig ondernomen en in de verschillende parochiën der diocesen ten einde gebragt.

Biecht te hooren bij de viering van het Jubilé is meestal een arbeid van zware inspanning. Menigmaal gaat de priester al vroeg in den morgen naar zijnen biechtstoel; hij blijft er met weinige en korte onderbrekingen den geheelen dag, soms tot het late avonduur, bezig. Daarenboven behoort het niet zelden tot zijne taak eens of meermalen op den dag de geloovigen van den kansel toe te spreken. Een Protestant, die niet bij ondervinding weten kan, hoe consciëntieus de bediening van den biechtvader in de Katholieke Kerk pleegt uitgeoefend te worden, is ook buiten staat om te beoordeelen, welke mate van ijver en zelfverloochening daartoe noodig zijn.

Het zij genoeg weder uit de encycliek van Leo XII eenige grondregels voor de biechtvaders aan te halen: „Gij moet, Eerwaardige Broeders", zoo rigt de Paus zich tot de Bisschoppen, „alle zorg dragen, dat zij, die gij tot „het biecht hooren uitkiest, voor oogen hebben en ten

---

1) Vertaald uit de *Litterae Circulares* 12 *Martii* 1875.

„uitvoer brengen wat onze voorganger Innocentius III „opzigtens den bedienaar van het Sakrament der Boet- „vaardigheid voorschrijft, dat hij namelijk wijs en voor- „zigtig zij om, als een bekwaam geneesheer, gelijkelijk „olie en wijn in de wonden van den gekwetste te gieten, „en dat hij zorgvuldig zoowel de omstandigheden, op den „zondaar zelf betrekkelijk, als die der zonde onderzoeke, „waaruit hij met voorzigtigheid oordeele, welken raad „hij hem geven en hoedanige geneesmiddelen hij aan- „wenden moet, langs verschillende wegen beproevend om „den zieke te genezen."

Ten laatste wijst Leo XII den biechtvader op het voorbeeld van den H. Raymundus de Pennafort, en voert deze woorden des Heiligen aan: „Na kennis genomen te „hebben van de zonden, zij de biechtvader welwillend, „bereid om op te rigten en met den biechteling den last „te dragen; hij hebbe de teederheid in de liefde, de „goedertierenheid bij de misdaad des naasten, de voor- „zigtigheid in onderscheiding; hij sta den biechteling bij „door te bidden, door aalmoezen en andere goede wer- „ken; hij helpe hem altijd door zijne droefheid te leni- „gen, hem te troosten, hem hoop te geven, en, is het „noodig, ook door hem te berispen."

Al wordt hier slechts met groote trekken de gewigtige bediening des biechtvaders beschreven, ook de Protestantsche lezer zal er eenigermate door kunnen begrijpen, hoe de priester, in weerwil van al de stichting en vertroosting, die hij in de toediening van het Sakrament der Boetvaardigheid vinden kan, niet zelden tegen de moeijelijkheden van dat ambt opziet. — Willem Estius teekent op, dat de H. Leonardus Vechel, pastoor van

Gorkum, niets zoo bezwaarlijk vond als biecht te hooren; „zoodat ik", schrijft Estius, „hem eens hoorde zeggen, „dat hij liever driemaal wilde preken dan eens zich met „het biecht hooren bezig te houden. Hierom was hij ge„woon, het bankje, waarop hij bij 't biecht hooren ge„zeten was, zijne pijnbank te noemen." [1]) Is niet een dusdanige afschrik, afkeerigheid of angstigheid — hoe zal men het noemen — zeer begrijpelijk?

De meer uitgebreide magt, den biechtvader gedurende het Jubilé gegeven, de bijzondere onderrigtingen, in dien tijd noodzakelijk [2]), de gewoonte der geloovigen om dan vooral eene generale biecht, die althans een aanmerkelijk gedeelte van het leven omvat, af te leggen: dit alles maakt de taak des biechtvaders onder 't Jubilé niet ligter.

De ijver der geestelijken wakkerde den ijver der leeken aan en werd er wederkeerig door aangevuurd.

Mag het vooreerst niet als een tastbaar blijk gelden voor de levendige belangstelling, die 't Jubilé in ons vaderland opwekte, dat de zoogenaamde Jubilé-boekjes een anders onverklaarbaren aftrek vonden? Zij bevatten een kort onderrigt aangaande den aard en de vereischten van 't Jubilé, en gebeden en liederen, voor dien tijd toepasselijk; zij dienen bijna uitsluitend voor dit jaar, en toch het getal der verspreide exemplaren bedraagt vele duizenden. [3])

1) *Historia Beatorum Martyrum Gorcomiensium a G. Estio Hesselio conscripta.* Lovanii. MDCCCLXVII, p. 216.

2) Voornamelijk ten bate der biechtvaders en speciaal voor het Jubilé van 1875 schreef de geleerde President van 't Rijsenburgsche Seminarie zijne allernuttigste verhandeling: *De Jubilaeo.* Ultrajecti. Vid. J. R. van Rossum. 1875.

3) Voor zoover ons bekend is, werden er in Nederland vier zulke werkjes uitgegeven. Het zijn de volgende:

Dat we dit niet ten onregte als een bewijs van een algemeenen ijver voor de viering van het Jubilé opgaven, wordt bevestigd door de deelneming der geloovigen aan de verschillende godsdienstige oefeningen, die met deze viering gepaard gingen.

Overal, waar deze plaats had, dat is in elke parochie onzer Nederlandsche Bisdommen, werden de kerken al de dagen druk bezocht. Treed het tempelgebouw binnen, gij vindt er op ieder uur van den dag biddende geloovigen; en als eene menigte, die, in stil gebed verzonken, door haar eerbiedbetoon laat zien, hoe diep zij het gevoelt voor den Onzigtbare neêrgeknield te zijn, ook voor u een schoon schouwspel is, omdat gij nog aan God en aan het vermogen en den troost des gebeds gelooft: dan zult gij u in elk onzer kerken getroffen gevoelen. Denk er verder aan, al die biddenden vragen op de eerste plaats voor zich zelven om vergiffenis en om de genade van bekeering en van zelfverbetering; zij bidden tevens voor alle kinderen der Kerk; hunne zielen en de algemeene geestelijke belangen van het Godsrijk bevelen zij aan voor den troon van God.

Felix en Drusilla ontboden den gevangen Paulus en „hoorden hem over het geloof, hetwelk in Christus Jesus „is. Maar als Paulus van regtvaardigheid en kuischheid en

---

Het Jubilé-boekje voor 1875. *Door* een R. K. Priester. Amsterdam. C. L. van Langenhuysen.

Onderrigt, gebeden en gezangen voor het groote Jubilé van 1875. *Door* P. van der Ploeg, Pr. Leiden. J. W. van Leeuwen. Omtrent 36,000 exemplaren van dit boekje werden verspreid.

Onderrichtingen en gebeden voor het Jubilé van 1875. *Door* H. L. Spoorman, Pastoor te Vlissingen. Amsterdam. B. Lenfring.

Het heilig Jubel-jaar 1875 *volgens den E. Pater Piatus en den E. Pater Terwecoren. Door* een R. K. Priester. Zwolle. P. J. van Spijk.

„van het toekomende oordeel handelde, werd Felix ver-
„schrikt en antwoordde: „Voor ditmaal ga, maar te
„gelegener tijd zal ik u ontbieden."" [1]) Het drievoudig onderwerp, dat den heidenschen landvoogd te ernstig was en hem Paulus' prediking deed onderbreken, geeft den voornaamsten inhoud der predikatiën en onderrigtingen aan, die gedurende het Jubilé worden gehouden: dan vooral behandelt de prediker die leerstukken der Christelijke godsdienst, welke in staat zijn den hoorders eene heilzame vrees in te boezemen, dan vooral worden de pligten der zedewet, niet in 't afgetrokkene, maar met rijke toepassing op het leven verklaard en aangedrongen. De uitwerking op de Katholieken is juist tegenovergesteld aan hetgeen Felix ondervond; de aangrijpende ernst dier leeringen trekt meer dan iets anders hunne oplettendheid, en de missiepreken en onderrigtingen werden ook in dit Jubilé met zulk een ijver aangehoord, dat de ruimte der kerken te beperkt was voor het getal der, dikwijls in weerwil van de ongunstigste weersgesteldheid en de verre afstanden, zamenstroomende menigte. Ziedaar op nieuw een bewijs voor de levendige en tot blijde offervaardigheid versterkende geloofsovertuiging dier tallooze toehoorders.

Een der noodzakelijke voorwaarden voor het deelnemen aan 't Jubilé is het naderen tot de beide Sakramenten der Boetvaardigheid en der H. Eucharistie. Het is overbodig hier uit te weiden over de offers, welke en het menschelijk verstand en vooral de menschelijke hartstogten hebben te brengen, wanneer iemand het Sakra-

1) Handel. XXIV, 24, 25.

ment der Biecht waardig wil ontvangen. Wel eens wordt door niet-Katholieken de moeijelijkheid eener opregte belijdenis der zonden, gelijk deze in de Katholieke Kerk in zwang is, op zulk eene wijze voorgesteld, dat zij niet schromen de biecht eene pijnbank des gewetens te noemen. Hoe erg overdreven deze voorstelling ook zij, zonder ware zelfverloochening, zonder diepe zelfvernedering is de belijdenis der zonden, die voor dit Sakrament vereischt wordt, vlakaf onmogelijk. Reeds alleen de blootlegging zijner overtredingen aan den medemensch kost veel; en hoeveel meer kost het, wanneer het eene waarlijk rouwmoedige belijdenis zijn zal! Het berouw is een leedwezen des harten en eene verfoeijing over de bedrevene zonde met het voornemen van voortaan niet meer te zondigen. [1]) Zonder berouw geene vergiffenis der schuld (laat mij dit om wille van sommige Protestantsche lezers opmerken); de biechtvader nu moet, zoover het den mensch gegeven is dit te doen, oordeelen, of de biechteling deze voorwaarde werkelijk vervult; naar deze beslissing regelt zich de verpligting des priesters om te absolveren of niet. Het is waar, de biecht is niet alleen voor hen, die zich aan zware zonden schuldig kennen; zij is voor alle geloovigen eene instelling tot vaderlijke onderrigting, opwekking, teregtwijzing, geruststelling en troost; maar toch, wat moet er somwijlen overwonnen, wat verbroken, wat opgeofferd worden! de vijandschap moet afgelegd, het gepleegde onregt hersteld, de booze gewoonte bestreden, het gevaar van het kwaad gevlugt worden, de wil moet er althans vast toe besloten zijn.

---

1) *Concilie van Trente*, veertiende zitting.

Anders geen leedwezen, geene verfoeijing over de voorafgegane overtredingen, geen voornemen van voortaan niet meer te zondigen.

Letten we nu op dat tal van biechtelingen, die elkander voortdurend aan den biechtstoel verdringen, dikwerf uren en uren in de kerk wachtend, totdat ook aan hen de beurt zal zijn gekomen om voor het kruisbeeld neêr te knielen — en we kunnen met gerustheid vragen: is door velen geen harde strijd gestreden, geen schitterende zelfoverwinning behaald, geen heerlijk offer gebragt, soms van hetgeen waaraan hunne ziel het meeste hing, voordat zij zich in staat konden rekenen om eene rouwmoedige belijdenis hunner overtredingen te doen! Maar hun ijver schrikte hiervoor niet terug; het Jubilé is daar, en eenvoudig, zonder ophef gaat men te biecht, dat is men brengt een der zwaarste offers, die het hoogmoedige en zwakke menschenhart brengen kan.

Om nog veel voorbij te gaan, wat we hier met regt konden aanvoeren, het ijverige kerkbezoek, de rouwmoedige schuldbelijdenis, die het Jubilé vorderde, zijn werkingen eener ijverende en offerende liefde.

De Katholieken, die zich hier aan de viering van 't Jubilé onttrokken, waren maar zeer weinigen; geen leeftijd, geen stand, die ontbrak; en vrij mag men zeggen, dat de tijd van 't Jubilé hier te lande overal een tijd was van algemeen hooggestemd godsdienstig leven. Diezelfde opgewektheid was waar te nemen in de andere diocesen der Katholieke Kerk. Het is overal de eenheid deszelfden geloofs, dat werkzaam is in liefde. Bewonderenswaardige eenheid, en niet minder bewonderenswaardige ijver en offerwilligheid van geestelijken en leeken, kenteekenen des levens en der liefde!

Wat bragt zulk eene eenparige, zulk eene algemeene, zulk eene werkdadige geestdrift te weeg? hoe ontstond en voltooide zich in die indrukwekkende verhoudingen deze heerlijke levensbeweging der Katholieke Kerk? Zien we, wat er geschiedde.

Een volle aflaat wordt uitgeschreven, eene gunst, door niemand gewaardeerd, tenzij door hem die gelooft, een goed, dat alleen voor de zedelijke orde van waarde is, dat niet de geringste mate van tijdelijk voordeel aanbrengt, dat niemand zich kan toeëigenen dan ten koste van moeijelijke zelfoverwinningen.

Deze gunstverleening en de haar vergezellende opwekking tot boete en andere oefeningen van geloof en godsvrucht gaat uit van den Paus, wordt aangekondigd en aanbevolen door de Bisschoppen en priesters.

Er zijn gelukkige uitzonderingen, die wij, God zij dank, met vreugde leeren kennen en erkennen, maar buiten de Katholieke Kerk is bij de leiders en toongevers der menschheid, bij de beschaafde natiën in 't algemeen het peil van het geloof aan de Christelijke waarheid, van de godsdienstigheid, ja zelfs van de zekerheid, die het bestaan eener bovenzinnelijke wereld aanneemt, gestadig aan het dalen; het ongeloof spookt rond en trekt dagelijks meer volgelingen onder den toover-invloed zijner bezwering, het spreekt zich al opener en opener uit, het verheft zich vermetel en trotsch en steekt de hand uit naar de heerschappij der wereld.

In zulke maatschappijen leven de Katholieken, deelend in haar bewegingen en lotwisselingen, verkeerend en ademend in die atmosfeer; ook tot hen komen al de onophoudelijk veranderende, doch onophoudelijk meer

onchristelijke meeningen van den dag, ook onder hunne oogen zijn de publicatiën van allerlei aard, die op alle wijzen, zelfs op de laaghartigste, den strijd voeren tegen Paus en Bisschop en priester en Christen.

Dat verscheidene regeringen den Paus en allen, die zich bij hem aansluiten, met een vijandig of mistrouwend oog aanschouwen, dat zij al haren veelvuldigen invloed, tot het ruwe geweld toe, tegen de herders der Katholieke Kerk aanwenden, dat de H. Vader zelf beroofd en in zijne vrijheid belemmerd is en genoodzaakt om den penning der liefde te ontvangen, het teekent den aanval in zijne algemeenheid en kracht.

Maar toch die oude, beroofde, verarmde, belaagde en bespotte Italiaansche priester, hij doet niet meer dan een verzoek, geeft niet meer dan eene vermaning om het Jubilé te vieren, en over geheel de aarde luisteren honderdduizenden en millioenen naar hem. Hij gebiedt niet, neen, hij vraagt, hij wekt op, de Katholiek kan zich zonder te zondigen aan de viering van 't Jubilé onttrekken, [1]) en toch zoover de zeeën vloeijen en de

---

1) Een der meest geachte schrijvers over het Jubilé geeft dit antwoord op de vraag: „Les fidèles sont-ils obligés de gagner le Jubilé?

1°. Celui qui néglige de profiter du Jubilé *par mépris*, pèche grièvement, comme celui qui, par mépris, n'observe pas les conseils évangéliques.

2°. Si l'on a une cause grave et raisonnable de ne pas chercher à gagner le Jubilé, il n'y a aucune faute.

3°. Celui qui omet de gagner le Jubilé par négligence *proprement dite*, pèche véniellement, dit Gobat; car la négligence proprement dite est elle-même un péché.

4°. Si cette omission est accompagnée de scandale, il y a également faute, proportionnée à la gravité du scandale, qui ordinairement sera léger.

5°. Hors le cas de mépris, de négligence proprement dite et de scandale, on convient qu'à considérer la chose en elle-même, il n'y a point de péché à ne pas gagner le Jubilé; car l'Eglise l'offre comme une faveur,

aarde reikt, wordt de wensch des grijsaards met bereidvaardige liefde en toewijding, ten koste van zware offers vervuld!

Is deze godsdienstige beweging kunstmatig opgewekt? reeds alleen om hare algemeenheid is dit onaannemelijk; eene maatschappij talrijk en verspreid, zooals de Katholieke Kerk, bewerkt men niet aldus met de middelen eener slimme voorzigtigheid.

Buitendien de feiten zijn daar om het te loochenen. Onder de Katholieken is het van algemeene bekendheid: om het Jubilé te doen vieren was er niets anders noodig, er geschiedde niets anders dan dat de Pauselijke encycliek verscheen, die de verschillende Bisschoppen afkondigden. Voordat de prediking der priesters een aanvang nam, was men bereid niet alleen, maar ook besloten en verlangend om 't Jubilé te vieren. Zoodat dus het vermanend woord des Pausen en de geestelijke gunst, die hij aanbood, in waarheid het *eenige* is, waaraan zij, die hierin niet de werking der goddelijke magt erkennen, al wat er bij gelegenheid van 't Jubilé in de geheele Kerk geschiedde, kunnen toeschrijven.

---

et non comme un précepte. Or, *ubi non est lex, nec praevaricatio*, dit l'apôtre saint Paul. (Ad Rom. IV, 15.)

Toutefois, ajoutent les auteurs, il serait bien difficile d'excuser de *tout* péché ceux qui de propos délibéré se privent d'un si grand bien. Il y a dans leur conduite une espèce de prodigalité de biens spirituels; quelque désordre en ce qu'un membre ne se conforme pas au tout; enfin une négligence à subvenir aux besoins spirituels de l'Eglise, qui sont la cause du Jubilé. Tous ces défauts affligent certainement l'Eglise et ne peuvent que déplaire à Dieu." (Loiseaux. *Du Jubilé.* Tournai. 1859. p. 139.)

Enkele woorden heb ik gekursiveerd.

Men zal te vergeefs in de encyclieken der Pausen naar een uitdrukking zoeken, die het houden van het Jubilé als eene verpligting voorstelt.

Is er verhouding tusschen deze oorzaak en zulk een gevolg?

Zou het mogelijk zijn, dat 's Pausen vermaning in de tegenwoordige tijdsomstandigheden en ook in die landen, waar de strijd tegen Rome ongehoord hevig is, zulke uitwerkselen voortbragt, indien daarbij geene hoogere dan menschelijke kracht werkzaam ware?

Welke andere godsdienstige vereeniging heeft ooit eene beweging gelijk de viering van 't Jubilé bij hare leden kunnen te weeg brengen? Welke zou er thans toe in staat zijn?

Het zegt niets, als men zich hier op de „voortreffelijke „organisatie" der Katholieke Kerk beroept; dit is de eene onverklaarbaarheid door de andere uitleggen; hoe immers is hetgeen men de organisatie der Katholieke Kerk noemt, bepaald in onze hedendaagsche maatschappijen, nog bestaanbaar?

Derhalve de vraag blijft: Hoe kan de niet-Katholiek de viering van het laatste Jubilé verklaren?

De moeijelijkheid om hier eene bloot menschelijke kracht en invloed als adaequate oorzaak aan te nemen wordt niet weinig vergroot, zoo men opmerkt, dat de Jubiléen van vroegeren en lateren tijd in gelijke mate als het laatste voor de eenheid en de werkdadige liefde, waarop de Katholieke kerk groot mag gaan, getuigd hebben. Wij hebben niet met een alleenstaand verschijnsel, maar met een geheele reeks van gelijksoortige verschijnselen te doen.

De Kardinaal Bellarminus zegt over de Jubilévieringen dit: „Zulke vruchten van boetvaardigheid, zoovele be„keeringen van groote zondaren [conversiones sceleratorum hominum], zoovele en zoo uitmuntende werken

„van godsvrucht gaan aan den Jubilé-aflaat vooraf of zijn „er mede gepaard, dat het Jubeljaar met regt heilig, „Gode behagelijk kan genoemd worden. Er bestaat een „geschrift, waarin de geheele reeks van uitnemende en „ontelbare werken van godsvrucht, die in 't laatste Jubilé „onder Paus Gregorius XIII [1572—1585] volbragt werden, „vermeld is." [1])

Bossuet sprak onder 't Jubilé zijn gehoor aldus aan: „Je ne puis vous exprimer, chrétiens, combien est grande „aujourd'hui la joie de l'Eglise. Cette grâce du Jubilé „que vous avez si ardemment embrassée, ce zèle que „vous avez témoigné dans la fréquentation des saints „sacrements, satisfait infiniment cette bonne mère: et „si le père de ce prodigue voulut que toute sa maison „fût en joie pour le retour d'un de ses enfants, quels „sont les sentiments de l'Eglise voyant un si grand nombre „des siens ressuscités par la pénitence?" [2])

Leo XII opende het Jubilé van het jaar 1825; hoe het te Rome gevierd werd, beschrijft de Kardinaal Wiseman: „Wat nu te zeggen van de aanvallen dergenen, die de „instelling der aflaten aan de hebzucht toeschrijven? „Waarvoor anders zou het Jubilé ingesteld zijn dan om „de schatkamers des Pausen door middel der bijdragen „van die duizenden pelgrims te vullen, welke door de „hoop op bijzondere aflaten naar Rome werden getrokken? „Ik heb met eigen oog dien geest van winstbejag, waarvan „Rome beschuldigd wordt, kunnen beoordeelen; ik heb „den eerwaardigen Opperpriester Leo XII het Jubilé zien „openen en sluiten. Duizenden pelgrims hadden al de

1) *De Indulgentiis.* Lib. I, cap. I.
2) *Sermon pour le temps du Jubilé.*

„wijken der stad ingenomen. Men zag hunne gescheurde „kleederen, hunne vermagerde trekken; zij vulden de „kloosters en de armenhuizen en sliepen op legersteden, „die door de liefde der geloovigen waren bereid. Ik heb „hunne maaltijden bijgewoond, maaltijden, waarbij zij „bediend werden door prinsen, bisschoppen en den Paus „zelven; wat ik niet gezien heb, dat waren de schatten, „gestort in de geldkisten van den H. Stoel. Er was „spraak van overvloedige zegeningen, van de tranen der „erkentelijkheid, van dankzeggingen der pelgrims aan de „Romeinsche naastenliefde, maar niet van kostbaar edel- „gesteente, geofferd voor het heiligdom, niet van goud, „mildelijk aan de priesters geschonken. Ik vernam toen, „dat men de gelden der liefdadige instellingen had uitge- „put en bezwarende schulden had aangegaan om deze „Christelijke gastvrijheid te bewijzen. Het eenige voordeel, „dat Rome hiermede heeft kunnen behalen, was een schat „van zegeningen in den hemel, want alleen dáár wil het de „herinnering aan zijne handelwijze bewaard zien. Zult „gij de onderneming en de verwachting dier lieden van „dwaasheid beschuldigen? Zult gij zeggen, dat zij meenden „de vergiffenis hunner zonden door eene uitspanningsreis „naar de Heilige Stad en door de verwaarloozing hunner „huiselijke pligten te verkrijgen? Dan zou ik willen, dat „gij gezien hadt, hoe niet alleen de kerken, maar ook „de straten en openbare pleinen vol waren van eene „menigte, begeerig naar het woord Gods; want de kerken „waren niet meer voldoende voor den toevloed der ge- „loovigen. Ik zou willen, dat gij gezien hadt, hoe de „biechtstoelen als belegerd werden, en de altaren om- „ringd waren van die menigte, welke zich verdrong om

„tot de Heilige Tafel te naderen. Ik zou willen, dat gij „getuigen waart geweest van de volbragte restitutiën, van de „bekeering van verharde zondaren, en gij zoudt dan be„grijpen, waarom mannen en vrouwen dien moeijelijken „pelgrimstogt ondernemen, en gij zoudt u zelven weten „te zeggen, of het kenmerk van zoodanig eene instelling „de toegefelijkheid voor de misdaad, de gemakkelijk„heid voor de zonde is.

„Deze flaauwe schets, die ik van 't laatste Jubilé gaf, „is de afbeelding van alle vorige Jubiléen." [1])

Geen Jubilé dus, of het was eene ontzagwekkende openbaring van eenheid en liefde in de Katholieke Kerk.

Wat nu blijkt, vraag ik met een hoogvereerd Schrijver [2]), „wat blijkt uit zulk een wel wonderbaren .... invloed „op zoo veler menschen geest en gemoed? Daaruit blijkt, „dat de Kerk die dát vermag, de alléén-ware Kerk is; „dat bij haar nog de magt voortleeft van hen tot wie ge„zegd is: Gaat en onderwijst alle volken ... hen leerende „onderhouden al wat Ik u bevolen heb. En zie, Ik ben „met u alle de dagen tot aan de voleinding der eeuw." [3])

Waarlijk, het goede, dat het Jubilé tot stand bragt, het is de gave des Heeren, niet het werk der menschen; dit is de verheffende troost, dien deze beschouwingen den Katholiek kunnen aanbieden; te midden van al de woedende stormen, die het scheepje van Petrus heen en

1) *Sermons on the doctrines of the Catholic-Church.* XII.

2) *Dankbare herdenking van het geëindigd Jubilé* is de titel van 't opstel, waarin hij de viering van een vorig Jubilé weder uit een geheel ander oogpunt beschouwt dan men hier heeft genomen. Zie *De Katholiek.* Dl. XXVII, blz. 145 vv.

3) Matth. XXVII, 19, 20.

weêr slingeren en teisteren en telkens met een nieuwen ondergang bedreigen, zien wij Hem met ons, den Heer, die met zijne Kerk is; Hij laat den storm en de woeste baren hun vreeselijk spel spelen, maar zijne genadewerking toont zich met onmiskenbare duidelijkheid; eens komt de tijd, dat Hij aan storm en onstuimige baren gebiedt, en er zal eene groote stilte zijn.

H. J. J. PRENGER.

SCHOOLDWANG.

Sedert onheugelijke tijden bestond in het katholieke Westphalen, zoowel op de dorpen als in de steden, de prijzenswaardige gewoonte, dat de schooljeugd zich des morgens in de kerk verzamelde, om er onder toezicht van den onderwijzer eerst de schoolmis bij te wonen en zich vervolgens gezamentlijk naar de school te begeven. De kinderen hadden in de kerk hunne aangewezen plaatsen en de schoolmeesters zaten in hunne nabijheid, om te waken tegen alles wat met den eerbied, aan Gods heilige tegenwoordigheid verschuldigd, in strijd was. Het spreekt van zelf, dat in Munster, Westphalens hoofdstad, dit vroom gebruik met stiptheid werd onderhouden en elken morgen, om 8 ure, meester en scholieren in verschillende kerken der stad de voor hen bestemde banken innamen. Over verzuim viel niet te klagen; want in alle huisgezinnen waren van oudsher de ochtendbezigheden naar kerk- en schooluur geregeld.

Sedert het ontstaan van den „Kultuurkamp" onderging echter, onder andere eerbiedwaardige gebruiken, ook het kerkbezoek der schooljeugd eene aanmerkelijke wijziging. Hij die weet, dat de regeering van Berlijn hare handlangers van de kwaadaardigste en ruwste soort bij voor-

keur naar katholieke streken zendt, zal er zich niet over verwonderen, dat Westphalen rijkelijk van zoodanige ambtenaren werd voorzien, en het eindeloos geplaag met kleine middeltjes en groote hatelijkheden daar tegenwoordig tot het regeeringssysteem behoort.

Het kon niet missen, of die dagelijksche kerkgang der jeugd moest de scherpzinnigheid der bureaukratie verdubbelen en haar middelen doen beramen, om de *spes patriae* van zulk een voor den Staat hoogstgevaarlijke gewoonte af te trekken. Waar de bevoegdheid der provinciale overheid te kort schoot, zou de Rijksregeering worden te hulp geroepen, om het ontbrekende aan te vullen; want tot elken prijs moest het gevaar afgeweerd, het kwaad uitgeroeid worden.

Daar kwam dan ook werkelijk, tot elks verbazing, eene verordening uit Berlijn, waarbij het den munsterschen schoolmeester op strenge straffen verboden werd, voortaan in de kerk eenig toezicht op zijne scholieren te houden en hen van de kerkdeur naar de school te geleiden. Het motief lag natuurlijk voor de hand: het ambt van den schoolmeester hield aan de schooldeur op en strekte zich niet tot het kerkgebouw uit.

Nooit wellicht heeft de berlijnsche regeering een zoo ijdelen maatregel voorgeschreven als dezen.

Wat had men er mede gewonnen? — Niets; letterlijk niets. Scholieren en onderwijzer kwamen om 8 ure geregeld ter Mis, met dit onderscheid, dat de laatste zich eenige meters verder van de jeugd verwijderd hield en bij het uitgaan der kerk met het neutraalst mogelijke gezicht tusschen de scholieren voortstapte. Eigenlijk had de regeering het kerkbezoek veeleer bevorderd dan be-

lemmerd; want in de eerste dagen werden velen, die anders thuis bleven, door nieuwsgierigheid naar de kerk gedreven, om te zien, hoe daar de regeeringsmaatregelen werden toegepast. Maar wat het ergst van alles was, voortaan moest ook de gendarm, met het toezicht op de trouwe naleving der wet belast, elken morgen om 8 ure de Mis bijwonen, om te waken, dat de schoolmeester zijne bevoegdheid niet te buiten ging.

Geheel Munster maakte zich in stilte recht vroolijk over de wijze besluiten der hooge regeering, en de provinciale ambtenaren stonden over den jammerlijken uitslag der ondoordachte verordening zeer verslagen. De bureaukratie verbeet zich van spijt, zoo dikwijls zij aan haar mislukt spel herinnerd werd en moest nu op nieuwe kleingeestigheden zinnen, om uit de engte te geraken. Zóó kon 't niet blijven; want zij had aanzien en invloed grootendeels verloren.

Te Berlijn zochten de ijverige ambtenaren hunnen troost en ondervonden daar de grootst mogelijke bereidvaardigheid. Uit de hoofdstad van Pruisen kwam weldra het voorschrift, dat voortaan de scholen in Munster niet om half negen, maar om 8 ure moesten aanvangen. Wie tegen dit dwangbevel misdeed, zou volgens de strafbepalingen op het schoolverzuim met boete en gevangenschap worden vervolgd.

Dat hielp beter. De schoolmis werd wel een half uur vervroegd en voortaan op half acht gesteld; maar in de eerste dagen ontbrak een aantal scholieren, wijl de huisgezinnen, op deze plotselinge ministeriëele beschikking niet voorbereid, hunne ochtendbezigheden niet aanstonds dermate konden wijzigen, dat de kinderen een half uur vroeger dan naar gewoonte voor kerk- en schoolbezoek

gereed stonden. Daar heerschte in de gansche stad eene zekere wanorde: slagers, bakkers, kruideniers, kortom alle neringdoende stedelingen moesten hunne koopwaar een half vroeger bij hunne klanten bezorgen. Het was in den vroegen ochtend loopen en draven en.... verwenschen.... zonder eind. Maar morren, brommen en verwenschen baatten niet; de maatregel werd doorgedreven, enkel en alleen om eenige weinige scholieren te beletten bij het H. Misoffer tegenwoordig te zijn.

Deze en dergelijke hoogwijze regeeringsmaatregelen, gegrond op eene breede en ruime opvatting der godsdienstigheid, hebben natuurlijk den eerbied voor het Staatsgezag onder de burgerij aanmerkelijk doen toenemen. Waar van hooger hand zooveel beschaving, verdraagzaamheid en intellectueele kracht zamenwerken, moet de invloed op het gewone volk wel zeer groot wezen!

Wij wenschen deze episode uit het pruisische schoolwezen beschouwd te hebben als een waarschuwend voorbeeld tegen den telkens aangroeienden trek om ook ten onzent dergelijke partij-zuchtige liefhebberijen en balddadigheden mogelijk te maken door de invoering van den LEERPLICHT. De voorstanders daarvan wijzen niet zelden met groote ingenomenheid op het navolgenswaardig voorbeeld van Pruisen en meenen, dat wij in ons land niets beter kunnen doen dan zoo spoedig mogelijk ons schoolwezen naar pruisisch model in te richten. Zij willen den ijzeren arm des Staats van een nieuw wapentuig voorzien, om hunne eigene tijdelijk bovendrijvende partij in hare heerschzucht te sterken.

Wij hebben ons voorgenomen — met voorbijzien der

theoretische beschouwingen, volgens welke eene eventueele invoering van den leerplicht een nieuwe aanslag zou wezen op de eerbiedwaardige ouderlijke rechten — enkel en alleen de vergelijking tusschen Pruisen en Nederland opzichtens de schoolwet aan eene nadere kritiek te onderwerpen en aan te toonen, dat de pruisische schooldwang ons veeleer tot afschrikwekkend dan tot navolgenswaardig voorbeeld strekken moet.

De eerste opwerping, die wij van de zijde onzer tegenstanders mogen verwachten, zal wel bestaan in een woord van verontwaardiging over het munstersch schandaaltje, met de bijgevoegde verzekering, dat onze schoolmannen veel te *bezadigd* en te *verstandig* zijn, om tot zulke kleine dwingelandijen hunne toevlucht te nemen.

Met hen, die deze verwachting koesteren, veroorloven wij ons aanmerkelijk van meening te verschillen, om de eenvoudige reden, dat de voorstanders van leerplicht tot de liberale partij behooren en het liberalisme overal als de verdrukker der minderheden optreedt. *Bezadigdheid*, die slechts de uiterlijke vormen raakt en alleen dient om brutale maatregelen een geleidelijken ingang te verschaffen, is nog veel gevaarlijker en verderfelijker dan het onbezadigd commando van het ruw geweld. Waar het liberalisme zijn slag kan slaan, deinst het ook voor grove middelen niet terug. Men leze slechts wat de voorstanders van leerplicht ons in den laatsten tijd omtrent het bijzonder onderwijs hebben meêgedeeld; met welk eene minachting zij daarover spreken en met hoeveel stoutheid zij den naderenden ondergang daarvan aankondigen. Zoolang de druiven nog niet rijp zijn, zoolang zal ook de veelgeroemde bezadigdheid duren.

Wat de tweede eigenschap aangaat, het *verstand* namelijk, waardoor onze schoolmannen zich boven de pruisische zouden onderscheiden, wenschen wij niet gaarne als scheidsrechter op te treden. Maar zeker is het, dat de pruisische heeren met die achterstelling geen ingenomenheid zullen betuigen. Dezen zijn over zich zelven en over het onderwijs van hun land zoo opgetogen, dat zelfs de regeering in sommige streken van het pruisisch gebied een dwangbevel heeft kunnen uitvaardigen, waardoor het den ouders op strenge straffen wordt verboden hunne kinderen beneden de 15 jaren naar een buitenlandsch pensionaat te zenden.

En dan zou men hier nog verstandiger zijn dan in Berlijn, waar onze grootheden gewoon zijn hunne wijsheden te borgen? Aan de beantwoording van deze vraag willen wij ons liefst niet wagen.

Geen schooldwang zooals in Pruisen — zeggen sommigen — maar wel leerplicht; want zoo de kinderen slechts onderwezen worden, moet het den Staat onverschillig zijn op welke wijze zij het onderricht ontvangen.

Bij den eersten opslag schijnt inderdaad het onderscheid tusschen leerplicht en schooldwang nog al aanmerkelijk te wezen. Beschouwt men de zaak evenwel wat nauwkeuriger, houdt men rekening met hetgeen de Commissie van het *Nut van het Algemeen* in haar uitvoerig rapport omtrent den toestand van ons onderwijs vermeldt en met de eischen, die zij stelt tot verbetering der nog bestaande gebreken; let men vooral op de middelen, die bij de uitvoering der wet in aanmerking komen, en op de bepaalde klasse der maatschappij, waarop de druk

der wet bijna uitsluitend nederkomt, dan zien wij tusschen schooldwang en leerplicht een niet noemenswaardig verschil, dat, in de theorie ter nauwernood merkbaar, in de praktijk geheel en al zal verdwijnen.

De ouders te dwingen hunne kinderen naar de Staatsschool te zenden en de onwilligen onder hen met boete en kerkerstraf te vervolgen — ziedaar de eigenlijke bedoeling der tegenwoordige agitatie.

Om dit ons beweren nader te staven, behoeven wij slechts een paar zinsneden uit het rapport der *Nuts*-Commissie aan te halen, waarin de vernietiging der bijzondere school door een even vinnig als oneerlijk middel wordt aanbevolen.

„Ofschoon wij zelfs zoover willen gaan — dus luidt het — om voor het bijzonder Onderwijs de vrijheid te „verlangen: zijn scholen op minder voldoende wijze dan „voor de openbare school is voorgeschreven in te richten, „meenen wij dat de leerlingen van zulke scholen, wier „inrichting geen waarborg geeft voor de vervulling der „eischen van den leerplicht, onderworpen moeten worden „aan een onderzoek van staatswege, ten einde daardoor „te komen tot een oordeel over de waarde van het op „die scholen gegeven onderwijs. Zoodanig onderzoek be„hoort te worden ingesteld door den districts-schoolopzie„ner, bijgestaan door de commissie van deskundigen, „door den minister aan te wijzen. Leidt dit onderzoek „tot de overtuiging, dat de resultaten van het onderwijs, „in spijt van de gebrekkige inrichting der school, vol„doende zijn, dan wordt zoodanige school, voor één „jaar, met de openbare gelijk gesteld. Blijkt echter het „tegendeel, dan zal de school naar de regelen der wet

„moeten ingericht worden, om die gelijkstelling te ver-
„krijgen. Bij weigering hieraan gevolg te geven, moet
„zulk eene bijzondere school in het publiek als onvol-
„doende worden bekend gemaakt, terwijl haar leerlingen,
„zoodra zij den leeftijd van 12 jaren bereikt hebben,
„aan een examen worden onderworpen, en bij onvol-
„doende ontwikkeling en vorderingen verplicht worden
„òf een openbare, òf een goed ingerichte bijzondere school
„te bezoeken gedurende zooveel tijd als de commissie
„van onderzoek noodig zal oordeelen."

Iedereen ziet duidelijk, dat het om de vernietiging der bijzondere school te doen is. De bezadigde toon vermeerdert hier slechts de *perfidie*. Al zijn ook de resultaten van het onderwijs voldoende, al blijkt zulks ook uit de examens der twaalfjarige leerlingen, dan nog moeten de *chicanes* elk jaar herhaald worden, om den indruk levendig te houden, dat de bijzondere school geen oogenblik te vertrouwen is. De schoolwet-agitateurs schijnen zeer goed te weten, dat bij zoodanig systeem van verdachtmaking zelfs de beste instelling der wereld moet bezwijken. Welke ouders of voogden zullen het voortaan nog wagen hunne kinderen of pupillen naar een bijzondere school te zenden, waar de leerlingen aan een examen onderworpen zijn en het gevaar beloopen naar eene andere school te moeten verhuizen, om daar op de banken te blijven zoolang de heeren examinatoren goedvinden; misschien wel tot 16- of 17 jarigen leeftijd? Vooral de behoeftige ouders, die thans gewoon zijn hunne kinderen reeds op 13- en 14 jarigen leeftijd aan den arbeid te zetten, om door het inbrengen van eenige penningen de armoede van het gezin dragelijker te maken, zullen niet dan met

angst van de bijzondere school gebruik maken; want zij moeten zich voorbereiden op het noodlottig geval, dat zij van de hulp hunner kinderen, waarop zij een heilig en onvervreemdbaar recht bezitten, op balddadige wijze verstoken blijven.

Op de openbare school komen zoodanige *chicanes* niet voor; daar alleen kunnen de kinderen zich veilig achten. Het was uitsluitend om de bijzondere school te doen. Een echte struikroovers-taktiek: niet alleen ons geld, maar ook ons leven.

Men spreke dus voortaan niet meer van leerplicht, maar van schooldwang; want dit is het ware woord. De ouders zullen, door boete en gevangenisstraf worden gedwongen hunne kinderen naar de school te zenden en wel naar de Staatsschool, want daar alleen zullen den leerlingen geen hinderpalen in den weg gelegd worden.

Wij komen vervolgens op de straffen, die voor het schoolverzuim door de *Nutz*-Commissie geëischt worden.

Die straffen zijn als volgt: 1° vermaning door het plaatselijk toezicht; 2° bekendmaking van de namen der ouders en kinderen, door wie in strijd met de bepalingen der wet gehandeld wordt; 3° boete en subsidiaire gevangenisstraf voor ouders of voogden, bij herhaling van het schoolverzuim; en 4°, bij recidive binnen het jaar, gevangenisstraf.

Wat ons bij het lezen van het rapport der *Nuts*-Commissie het meest verwonderde, is de onverklaarbare onbezorgdheid, waarmede de rustverstoring, die de uitvoering der wet onvermijdelijk zal vergezellen, over het hoofd wordt gezien.

Wie toch zullen door het scherpe zwaard der Staatsmacht getroffen worden? Niet de rijken, niet de burgers, die door tijdelijke middelen in staat worden gesteld aan de opvoeding hunner kinderen de noodige zorg te besteden. Bij hen zal men wel uiterst zeldzaam redenen vinden, om over onverschoonbaar verzuim te klagen. Zoodat dan de strafbepalingen der wet en nog wel in haren hoogsten eisch bijna uitsluitend de armen en behoeftigen zullen treffen. Niet de straf der geldboete — de armen hebben geen geld — maar de gevangenisstraf zal op hen worden toegepast. In de achterbuurten der groote steden zal dus het drama worden afgespeeld.

De bezwaren echter, die zich daar zullen voordoen, zijn van zoo verschillenden en ernstigen aard, dat er zelfs met den bijstand der gewapende macht weinig van den leerplicht zal terecht komen.

Men spreekt zoo dikwijls over Pruisen, maar vergeet de moeielijkheden, waarmede men ook daar te kampen heeft. Het schoolverzuim is er, niettegenstaande de strenge wetten, even groot als bij ons, juist omdat de armen, bij wie dat verzuim het meest voorkomt, duizend middeltjes bezitten om zich aan den sterken arm te ontwringen. Bij ons hebben wij hetzelfde verschijnsel te wachten. Als bijv. doodarme ouders voorgeven, dat zij bij gebrek aan een jurkje voor hun dochtertje of van een paar klompen voor hun zoontje, de kinderen van de school moesten verwijderd houden, zal dan de regeering er een uitgebreid magazijn van jurken, buizen, broeken, petten, klompen enz. op aanleggen, om den ouders hunne plichtsvervulling mogelijk te maken? Of zullen misschien de poorten der gevangenis worden opengezet?

In het laatste geval zou de weerstand niet gering zijn. Toen onlangs bij regeeringsmaatregel de honden-muilkorf werd voorgeschreven en de stedelijke regeering van Amsterdam een paar groote broodkarren de stad rondzond, om er de ongemuilkorfde honden in te bergen, zorgde zij tevens voor een sterk politie-geleide van 6 of 7, soms van meer agenten. Toch heeft men — naar ons verzekerd werd — het escorte in de achterbuurten nergens ontmoet, hoezeer er gegronde redenen bestonden om ook daar op jagt te gaan.

Maar laat nu de regeering het eens wagen naar die stadskwartieren hare agenten te zenden, om bijv. een werkman, den broodwinner van zijn huisgezin, naar de gevangenis te voeren tot afboeting van het schoolverzuim zijner kinderen, of een arme weduwe met geweld „in te „rekenen", omdat haar dochtertje op de school gemist werd — de buurvrouwen uit den verren omtrek zouden er aan te pas komen, en het stond te vreezen, dat de agenten met bebloede koppen en *zonder* gevangene moesten aftrekken.

Niet dat wij onze ingenomenheid willen betuigen met de onvriendelijke bejegening, waaraan vaak de gewapende macht en „de heeren van de belasting" zijn blootgesteld; maar die gezindheid bestaat nu eenmaal bij ons volk en zal niet licht veranderen. Politie en militie zijn bij kleine volken in den regel minder in aanzien dan in groote Staten; ten onzent evenwel vertoont zich die eigenschap soms op zeer bedenkelijke wijze. Zeer zelden zal een politie-agent steun, bijna altijd tegenwerking bij het volk ontmoeten. Als hij bijv. een woesten dronkaard vastgrijpt en onschadelijk wil maken, dan zullen nog de omstanders

voor den gevangene opkomen, hem als de vermoorde onschuld voorstellen en zoo mogelijk ontzetten, zelfs al bestaat er groote waarschijnlijkheid, dat hij in zijn roes de reeks zijner balddadigheden nog gaat vermeerderen. Wij keuren die handelwijze af; doch vermelden haar slechts om te doen zien wat ons te wachten staat, als de schoolmannen op hun stokpaardje voortdraven. In het gansche land zal het alarm gelijktijdig opgaan; want bij ons volk leeft de overtuiging, dat niet de Staat, maar de ouders, en zij alleen, het recht hebben hunne kinderen op te voeden. Dat bewustzijn zal zijn verweerkracht aanmerkelijk vermeerderen, vooral wanneer de armoede in het spel komt en de drukkende ouderlijke zorgen tot het vijftiende levensjaar der kinderen worden uitgestrekt.

Zoo de voorstanders van leerplicht op het voorbeeld van Pruisen wijzen en beweren, dat wat daar werd ingevoerd hier geen onmogelijkheid is, dan verraden zij weinig bekendheid met de zeer verschillende toestanden, waarin beide landen verkeeren.

In Pruisen zijn de door den Staat bezoldigde scholen CONFESSIONEEL, niet godsdienstloos; daar hebben de wetgevers van het onderwijs geen partij-kwestie gemaakt, zooals, helaas! in Nederland; daar heeft men het godsdienstig onderwijs bevorderd in plaats van veroordeeld; daar dragen aller schouderen een gelijken last; daar heeft men geen uitzonderingswet vervaardigd voor de grootste helft der bevolking; daar heeft men de minderheid niet van schatting ontheven, om der meerderheid een dubbele schatting op te leggen. Zulk ongehoord onrecht heeft men in Pruisen niet durven plegen. Maar daarom vond men ook bij de invoering van den schooldwang daar niet

die ernstige bezwaren, waarop wij, bij de bestaande ontevredenheid, ons hebben voor te bereiden. De bekende grief tegen het zoogenaamd godsdienstloos onderwijs, waarvoor in Pruisen geen reden bestond, steekt ons volk zóó diep in het gemoed, dat de openbare macht er niet op behoeft te rekenen, katholieke en orthodox protestantsche ouders, die naar hunne innige overtuiging het godsdienstloos onderwijs, gelijk het dikwerf is, als een verderf voor hunne kinderen beschouwen, door bedreiging van boete en gevangenisstraf te bewegen hun kroost aan zoodanig onderwijs prijs te geven. Zij believen nu eenmaal van dat veelgeprezen neutraal onderwijs niet gediend. De liberalen mogen beweren, dat hunne grieven denkbeeldig zijn, het geweten der ouders zal bij hen niet te rade gaan, en met al hunne kalmerende oratiën zullen zij op het geweten niet den minsten invloed uitoefenen.

Mocht de leerplicht in onze Staten-Generaal in behandeling komen, wij gelooven niet, dat de meerderheid zich door holle phrasen zal laten verleiden, maar verwachten, dat zij ernstig de treurige gevolgen zal berekenen, die uit zoodanige dwangwet geboren worden.

Toen onlangs de heer Des Amorie van der Hoeven met een warm en verkwikkend woord Nederland in herinnering bracht, dat het een christen Staat was, en hij in het belang van het godsdienstig onderwijs op Java zijne stem verhief: toen hij, en terecht, met kracht tegen de oprichting der 471 neutrale gouvernementsscholen opkwam, om moreelen en materiëelen steun te vragen voor het particulier initiatief, toonde de heer Fabius zich zeer verschrikt en gewaagde van bloed- en moordtooneelen. Aan overdrijving willen wij ons niet

schuldig maken, zooals de heer Fabius deed; maar zoo de leerplicht bij ons mocht worden ingevoerd, dan voorspellen wij, zoo al geen hachelijke moordtooneelen, dan toch zoodanige ernstige gevolgen, dat de wetgevers zich wel mogen afvragen, of het geoorloofd is den toestand, die door het opvoeren van rijks- en gemeentetoelagen jaarlijks ondragelijker wordt, nog ondragelijker te maken en met de kostbare spreuk: *Eendracht maakt macht* in ons vaderland den spot te drijven.

B. H. KLÖNNE.

KLEINE BIJDRAGE VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET MONOTHELISME.

Wat we gaan mededeelen, staat wel niet in regtstreeksch, maar toch altijd in eenig verband met de groote Honoriuskwestie.

Volgens sommige kerkelijke geschiedschrijvers zou de brief van Sergius aan dien Paus vervalscht zijn. Sergius spreekt daarin over den brief van Mennas aan Vigilius, over de pogingen van keizer Heraclius, om de ketters voor de Kerk te winnen, over het groot aantal ketters, door den Patriarch Cyrus met de Kerk verzoend; van dat alles zwijgt Honorius in zijn antwoord; duidelijk blijk, zoo redeneren zij, dat die punten later in den brief van Sergius zijn ingeschoven. Ten minste met even veel regt zou men er uit kunnen besluiten, dat het antwoord van Honorius vervalscht is, daar die Paus deze mededeelingen van Sergius niet stilzwijgend kon voorbijgaan. Op onze beurt echter meenen wij thans eene betere reden te hebben, om te twijfelen aan de volkomene echtheid van den brief van Sergius. Het is eene schijnbaar kleine, maar toch niet onbelangrijke bijzonderheid, die onze aandacht gewekt en ons tot dien twijfel gebragt heeft. Wij vonden namelijk iets in dien brief, wat Sergius,

volgens de uitdrukkelijke verklaring van den H. Maximus, niet geschreven heeft.

In zijnen thans bestaanden brief berigt Sergius aan den Paus, dat hij aan Cyrus gezonden heeft: „het „geschrift van den Patriarch Mennas, DOOR DEZEN „AANGEBODEN aan Paus Vigilius, die destijds te Constanti- „nopel was: PORRECTUM *ab eo* (ἐπιδοθέντα παῤ αὐτοῦ) *hic „praesenti Vigilio.*" Men vergelijke nu hiermede het volgende uittreksel uit de zamenspraak van den H. Maximus met Pyrrhus:

Pyrrhus. Hoe kon Paus Vigilius het geschrift aannemen, hem door den Patriarch Mennas AANGEBODEN (*oblatum:* ἐπιδοθέντα), waarin de leer van één wil vervat was? en dat nog wel, terwijl hem dit geschrift was getoond, zoowel in het geheim vertrek des keizers, als in den senaat?

Maximus. Ik sta verbaasd, dat gijlieden, die Patriarchen zijt, zoo durft liegen. Uw voorganger [Sergius] heeft in zijn brief aan Honorius geschreven, dat hij [Vigilius] wel mondeling met dat geschrift [van Mennas] is bekend gemaakt, maar niet dat het hem AANGEBODEN of getoond is: *commonefactum quidem fuisse de eo libello, non autem* OBLATUM (οὐκ ἐπεδόθη δέ) *nec ostensum.* En gij hebt in uwen brief aan Paus Joannes gezegd, dat het hem aangeboden en getoond, ja zelfs door den quaestor Constantinus voorgelezen is. Wien moeten we nu gelooven? u, of uwen voorganger? Want beiden kunt gij de waarheid niet gezegd hebben.

Pyrrhus. Heeft mijn voorganger dat geschreven?

Maximus. Zoo staat het geschreven.

Pyrrhus. Welnu, laat ons dan over Vigilius zwijgen. Maar wat zegt gij van Honorius? enz [1]).

Maximus derhalve zegt: Sergius heeft NIET geschreven: „Mennas heeft zijn geschrift aangeboden"; — daarentegen

1) Labbe, V, 1813.

lezen wij in den brief van Sergius, zooals wij dien bezitten: „Mennas heeft zijn geschrift aan Vigilius aangeboden". Of Maximus heeft hier gefaald, of de brief van Sergius is vervalscht. Het eerste is echter moeijelijk aan te nemen om de volgende redenen:

1. Maximus toont in alles goed op de hoogte te zijn van de tusschen Rome en Constantinopel gevoerde briefwisseling. Hij citeert woordelijk een groot gedeelte uit het antwoord van Honorius aan Sergius. In deze zelfde zamenspraak met Pyrrhus beroept hij zich op het geschrift, dat Paus Joannes ter verdediging van Honorius aan den keizer zond; en wat hij daaruit aanhaalt, vindt men letterlijk in dat geschrift terug. Wij zien ook hierboven, hoe de brief van Pyrrhus aan Paus Joannes hem bekend is tot in kleine bijzonderheden, die door Pyrrhus niet tegengesproken worden. Deze naauwkeurige kennis van zaken, gevoegd bij de geheele persoonlijkheid van Maximus — die niet alleen een heilige, maar ook een scherpzinnig geleerde was — laat het vermoeden niet toe, dat hij zich, hetzij door losse of onzekere berigten, hetzij door eigene onachtzame lezing, heeft laten misleiden.

2. Wat Maximus hier getuigt, is bij hem geen inval van het oogenblik. Blijkbaar had hij in vroegeren tijd de brieven van Sergius en Pyrrhus naast elkander gehad en was toen, door onderlinge vergelijking, tot de kennis hunner tegenspraak gekomen; hoe Sergius sprak van eene bloot mondelijke kennisgeving, Pyrrhus daarentegen van eene werkelijke en reëele aanbieding aan Paus Vigilius. Want in het voorafgaande gedeelte der zamenspraak had hij op theologische en wijsgeerige gronden de ketterij bestreden; Pyrrhus kon hem niet wederleggen, ging

daarom over op historiesch gebied en wierp hem tegen: „hoe kon dan Vigilius het werk van Mennas aannemen?" zonder evenwel van Sergius te gewagen. Naauwelijks echter hoort Maximus hem die namen van Mennas en Vigilius uitspreken, of dadelijk rijst de levendige herinnering aan de tegenspraak der beide Patriarchen voor zijnen geest op; en in plaats van de opwerping zijns tegenstanders regtstreeks te beantwoorden, beschaamt hij hem, door op die tegenspraak te wijzen. — Wanneer nu iemand zich zoo levendig eene vroeger opgemerkte tegenspraak herinnert, dan moet hij van haar bestaan wel goed en degelijk overtuigd zijn geweest. Maar hoe zou dan Maximus hebben kunnen zeggen: Sergius heeft geschreven, *dat Vigilius met het geschrift van Mennas mondeling is bekend gemaakt, niet dat het hem is aangeboden* (ὅτι ὑπηγορεύθη μὲν, οὐκ ἐπεδόθη δέ), zoo Sergius werkelijk geschreven had: ἐπιδοθέντα, het hem *aangebodene* geschrift.

3. De zamenspraak met Pyrrhus was geen gewoon gesprek tusschen twee partikuliere personen. Zij werd gehouden in tegenwoordigheid van den landvoogd van Afrika, den Patriciër Gregorius, van de Afrikaansche bisschoppen en vele andere voorname lieden, en notariëel in geschrift gebragt; eene reden voor Maximus om zich niet te wagen aan de mededeeling van iets, dat hij niet bewijzen, dat zijne tegenpartij welligt met grond ontkennen kon. Zijn tegenstander, Pyrrhus, was de onmiddellijke opvolger van Sergius. Bij hem derhalve moest Maximus eene groote bekendheid met de schriften van Sergius veronderstellen; en wel bepaaldelijk ten opzigte dezer zaak van Mennas, waarvan Sergius zoo herhaaldelijk gesproken had, waarop én Sergius én Pyrrhus zich

te Rome beroepen hadden. Hij kon de waarschijnlijkheid, dat Pyrrhus bij zijn schrijven aan Paus Joannes den brief van Sergius voor oogen had gehad, en bij gevolg de waarschijnlijkheid eener geduchte teregtwijzing niet voorbijzien, in geval hij de woorden van Sergius verkeerd aanhaalde. — En hoedanig is nu de houding der beide strijders? Die van Pyrrhus allerbedroefdst; hij weet niets te antwoorden en is genoodzaakt, de verzekering zijner tegenpartij zonder eenig verzet voor waarheid aan te nemen. Die van Maximus daarentegen is ferm, hij spreekt op den meest stelligen toon; hij is zóó zeker van zijne zaak, dat hij daarop eene beschuldiging bouwt en het verwijt van leugenachtigheid aan zijne tegenpartij met volle overtuiging voor de voeten werpt.

Waarlijk, al deze omstandigheden laten ons moeijelijk toe, hier eene vergissing of dwaling van Maximus te veronderstellen. Zij doen ons veeleer denken, dat de Monothelieten den brief van Sergius vervalscht hebben; en wel met het dubbele doel, om de tegenspraak op te heffen, die in de brieven hunner Patriarchen werd aangetroffen, en om aan Paus Vigilius den schijn te geven, alsof hij hunne dwaalleer niet ongenegen was geweest.

Maar als zij zoo met den brief van Sergius gehandeld hebben, wat mogen wij dan wel van de brieven van Paus Honorius gelooven?

Nu wij hier toch aan het woord zijn, willen wij even terugkomen op ons laatste artikel over de vervalsching der brieven van Honorius.

Daar hadden wij de vraag op te lossen: indien die brieven vervalscht zijn, hoe heeft dan Paus Leo zijnen voorganger kunnen veroordeelen? Wij gaven ten antwoord: die moeijelijkheid ontspruit niet uit ons gevoelen over de brieven; zij moge eenigzins anders ingekleed zijn, maar zij zelve bestaat ook in het tegenovergestelde gevoelen; ook als de brieven niet vervalscht zouden zijn, blijft dezelfde moeijelijkheid, dezelfde vraag op te lossen: hoe heeft Leo zijnen voorganger kunnen veroordeelen? Bij dat antwoord hadden wij het kunnen laten, want de Leo-kwestie was nu eene kwestie, onafhankelijk van ons gevoelen; immers men mag niet aldus redeneren: „indien de brieven vervalscht zijn, dan is de handelwijze „van Leo onverklaarbaar: derhalve moeten de brieven „echt zijn, hoewel de handelwijze van Leo alsdan „evenzeer onverklaarbaar is."

Wij gingen echter verder en gaven nog een *tweede* antwoord, waarin wij toonden, dat de moeijelijkheid der Leo-kwestie 1. minder en 2. beter op te lossen is, wanneer men de vervalsching dan wanneer men de echtheid der brieven aanneemt. 1. *Zij is minder.* Want, zijn de brieven *echt*, dan staat de H. Leo vlak tegenover den H. Martinus. Beide Pausen hebben precies dezelfde stukken en bescheiden; Leo veroordeelt Honorius, Martinus prijst hem en dat op hetzelfde oogenblik waarop hij den Typus verwerpt. Leo, zou men zeggen, heeft ten onregte veroordeeld, of Martinus heeft ten onregte vrijgesproken; en men zou eerder geneigd zijn, de partij van Martinus te kiezen, die reeds elf jaar na den dood van Honorius uitspraak deed en derhalve meer van nabij met zijne handelingen bekend was, dan die van Leo, die eerst 45 jaren na dien dood den

pauselijken Stoel beklom. Zijn daarentegen de brieven *vervalscht*, dan grondt Leo zijn oordeel op een nieuw stuk, dat aan Martinus onbekend bleef, en dat zijne uitspraak noodzakelijk van de uitspraak van Martinus moest doen verschillen. — 2. *Zij is beter op te lossen.* In de eene zoowel als in de andere opinie moet het motief van Leo's handelwijze gezocht worden in zijn verlangen, om den vrede der Kerk te bewaren. Maar zijn de brieven *echt*, dan heeft hij Honorius aan dat verlangen opgeofferd, hoewel hij wist, dat hij hem kon verdedigen; doch zijn de brieven *vervalscht*, dan heeft hij, genoodzaakt om eene uitspraak te doen, liever Honorius willen prijsgeven, van wiens onschuld hij niet zeker was, dan onvermijdelijk het pas geëindigde schisma te doen herleven.

Dit *tweede* antwoord nu — voor ons hoofddoel eigenlijk niet noodig — was eene nieuwe aanbeveling voor ons gevoelen omtrent de vervalsching der brieven. Wij twijfelen echter, of wij dit wel duidelijk genoeg deden uitkomen. Zeker, met de oplossing der Leo-kwestie, door ons gegeven, konden wij ons tevreden stellen; doch ook niet meer dan tevreden, en wij hadden wel gewenscht, eene betere te kunnen aanbieden. Ook bij den lezer kan die wensch ontstaan zijn; het is zeer mogelijk, dat onze oplossing hem niet geheel voldaan heeft; de zwarigheden, voor zijnen geest opgerezen, hebben hem welligt doen voorbijzien, dat het ons doel niet was, door die oplossing eene objectie tegen de vervalsching der brieven te weêrleggen — (die objectie was reeds door ons *eerste* antwoord geheel weggenomen) —, maar dat wij wilden toonen, hoe de Leo-kwestie eene veel grooter en moeijelijker kwestie is voor de verdedigers der echtheid, dan

voor de voorstanders van de vervalsching der brieven. Dat gebrek aan duidelijkheid hopen wij door deze regelen verholpen en hiermede ons laatste woord over Honorius gezegd te hebben.

C. J. M. BOTTEMANNE.

Soeterwoude, 7 December 1875.

VERSCHEIDENHEDEN.

WAT ER VAN HET VRIJE ONDERZOEK TEREGT KOMT.

Dat de orthodoxen evenmin onderzoeken als de katholieken is reeds voor lang door de modernen uitgemaakt; het eenige verschil, dat deze scherpziende lichtvrienden hier waarnemen, is: de Roomschen hebben een levenden Paus van vleesch en been, de orthodoxen een dooden van papier: hun Bijbel, gewikkeld in een gelapten mantel van gescheurde formulieren.

Ik voor mij ben echter van gevoelen, dat zelfs de modernen niet zonder Paus zijn; ze hebben er waarlijk meer dan één. Ik bedoel nu niet zoo zeer de geleerden onder hen, ofschoon ik over deze niet geheel en al zonder twijfel ben, maar ik spreek van de groote menigte, de gewone kerkgangers en kerkvermijders van hoogeren of lageren rang, van beschaafden of minder beschaafden stand, hen, die men onder den naam van het groote publiek zou kunnen zamenvatten. Tellen ook deze niet mede bij de modernen? Zij hebben ten minste hun stemregt; 't is door de kerkelijke reglementen gewaarborgd, en op menige plaats met ijver en naijver gebruikt. Van hen alleen spreek ik.

Uit hun gedrag, meen ik, kan men toch ook nog iets omtrent de geestontwikkeling, den kritischen zin, het zelfstandige, onafhankelijke onderzoek der modernen afleiden.

Zij, voorwaar, zijn van Pausen niet verstoken. Elke moderne gemeente heeft er, dunkt mij, ten minste één, in den persoon van den predikant, als deze maar den naam heeft van modern

te zijn en een dragelijk spreker, niet zorgeloos en niet onverstandig is. Hem hooren, hem volgen, hem gelooven zij.

Laat ons eens een modern predikant over het onafhankelijke oordeel der zijnen hooren. Daar hebt gij Ds. Maronier. Tot voor eenige jaren was hij predikant te Leiden. Deze gemeente verheugt zich reeds zoo lang in zulk een overvloedige mate van moderne verlichting en ontwikkeling, dat zelfs de gewone gemeenteleden *bon gré*, *mal gré* al heel wat atomen van modernisme in Leidens koesterende atmosfeer hebben ingeademd, en velen er ganschelijk van vervuld en doortrokken zijn.

De heer Maronier sprak, bij zijn vertrek uit Leiden, eene afscheidsrede [1]) uit. Pas binnen kort kwam zij mij in handen.

Meer dan vijftien jaren was hij predikant geweest in de akademiestad; gedurende dien tijd, zoo sprak hij zijne hoorders toe, „heb ik mij al meer en meer onder u te huis gevoeld"; en, „geliefde gemeente, wij hebben het samen zoo goed gehad in de jaren, die achter ons liggen." Geen wonder derhalve, dat hij den leden des kerkeraads verzekerde: „Aan u het vaarwel toe te roepen, het kost mij moeite, want ik weet, hoe gaarne gij vooral mij hier hadt gehouden". Zij hebben hem dan ook „het besluit om van hier te gaan moeielijk gemaakt"; wanneer hij het toch nam, het was omdat hij zich „daartoe door zijn geweten verplicht gevoelde". Ieder wist, dat de heer Maronier niet aan het bestaan van den H. Geest geloofde, anders ware de phrase: „dat de H. Geest hem geene vrijheid gelaten had om het beroep naar ... te weigeren" of eene dergelijke hier ook niet ongepast geweest. In allen geval reeds bij eene verzekering als de zijne moesten kerkeraad en gemeente ten laatste wel „wenschen den Heere te zwijgen" en de afscheidsrede aanhooren.

Waarom nu hadden predikant en gemeente het in die vijftien jaren „samen zoo goed gehad"? Een der krachtigste beweegredenen voor zulk eene verzekering vindt spreker in het onbegrensde en niet te schokken vertrouwen, dat zijne hoorders hem onafgebroken hebben geschonken. Een vertrouwen, zoo onbeperkt en standvastig, dat menigeen hem van overdrijving

1) *Afscheidsrede ... door* J. H. Maronier. Leiden. T. Hooiberg en Zonen. 1869.

zou verdenken, als het niet bekend was, hoe ook andere moderne predikanten zich in een even wonderbaar vertrouwen mogen verheugen. Immers de heer Maronier werd door zijne gemeente, althans door 't groote meerendeel, blindelings gevolgd, toen hij in die vijftien jaren eerst nog halfgeloovig, later weifelende, en eindelijk en ten laatste geheel ongeloovig of vlakaf modern was.

De afscheidsrede zal ons verhalen, hoe deze trapgewijze afbreking van het positieve Christendom of, wil men, van het Christendom, eerst in den predikant en door hem ook bij de gemeente volbragt werd. Hij sprak:

„Er is, wanneer ik terugzie op de vervlogen jaren, een aanmerkelijk verschil tusschen mijn evangelieprediking van den laatsten tijd en van het begin mijner werkzaamheid onder u."

Wat dacht en predikte hij bij zijne komst te Leiden?

„Toen ik voor de eerste maal optrad in uw midden, zag het er geheel anders uit in de kerkelijke wereld dan nu. Daar heerschte ook toen een rechtzinnige en een vrijzinnige opvatting van het christendom, en van den beginne af aan was mijne plaats en ook de uwe onder hen, die een meer vrije beschouwing van Jezus' godsdienst toegedaan waren. Van de ingeving des bijbels, van de godheid van Christus, van de leer der voldoening wilden wij niet weten. Wij begrepen het, dat de hoofdzaak in het christendom niet is het belijden eener leer, maar de openbaring van Jezus' geest in een godsdienstig en zedelijk leven. Maar toch, die godsdienst, dien wij als den eenig waren erkenden en liefhadden, hij was in ons oog een buitengewone gave des hemels, en hem, door wien die godsdienst aan het menschdom werd gebracht, vereerden wij, met de vrijzinnigste christenen, als een goddelijk persoon, die in oorsprong en natuur ver boven den kring van ons menschen verheven was. Wij meenden, dat zijn prediking, hoe waar ook in zichzelve, toch haar steun en kracht vond in de buitengewone daden door hem verricht, in zijn bijzondere geboorte, in zijn opstanding en hemelvaart."

Met andere woorden, volgens de laatste, in ons land toen bijna spiksplinternieuwe theologische meeningen der „vrijzin-

nigste christenen", was voorganger en gemeente, in 1854, zoo wat Groningsch.

Doch het werd mode weder iets anders over de godsdienst te denken, en zoo veranderde ook voorganger en gemeente.

„Dat is alles anders geworden. Als een nieuwe geest is er uitgestort over de christenheid en vele voorgangers der gemeente hebben geleerd met nieuwe tongen te spreken. Een gansch andere beschouwing van de wereld, van den godsdienst, van den bijbel — lang reeds voorbereid — is allengs doorgedrongen in meer dan één werelddeel. De schellen zijn afgevallen van veler oogen en wat men lang reeds had vermoed, had gedacht, zonder het te durven uitspreken, het is helder geworden als de dag en men heeft gewaagd het openlijk te verkondigen. De wonderwereld heeft haar werkelijk bestaan verloren en is verwezen naar het land der fabelen en legenden. De bijbel heeft zijn stralenkrans van buitengewone heiligheid zien verdwijnen en Jezus heeft zich vertoond als een lid van ons geslacht in den vollen zin van het woord."

De verandering was nog al aanmerkelijk. Maar niet altijd voert de herfstwind de losse en dorre bladeren op eens in de hooge lucht; eerst wentelt hij ze heen en weêr, zij waaijen even op, maar vallen terstond op het pad terug, het is alsof ze weigeren met hem den zwier te wagen, doch nog een zucht en zij vliegen, geheel overwonnen, in blijden dans met hem 't luchtruim in.

Daar was voor spreker eerst een tijd van weifeling en wankeling:

„Indien er eenige liefde tot waarheid in mij was, dan moest ik mij immers wel de ernstige vraag voorleggen: is het waar, wat door zoovele uitstekende mannen verkondigd wordt, is het oude dan werkelijk voorbijgegaan, breekt het morgenrood aan van een nieuwen dag? Dat was een moeielijke, een bange tijd voor vele voorgangers der gemeente. Daar ontstond een strijd tusschen geloof en twijfel, tusschen oud en nieuw, de vrees, dat wellicht, met het wegvallen van die oude steunsels, ook het geloof en de hoop, het gansche christendom, alle godsdienst wegvallen zou. En immiddels moest het evangelie

verkondigd worden, elken zondag op nieuw, niet aarzelend, niet weifelend, want dan zou het geene vruchten dragen, maar met kracht, met overtuiging. Behoef ik u te zeggen, dat die maanden van onzekerheid, van inwendigen strijd de moeielijkste zijn geweest van mijn werkzaamheid onder u?"

Ieder zal toestemmen, dat het allerlastigst is met overtuiging en met kracht te preken, als men geen overtuiging meer heeft; inderdaad, de heer Maronier verkeerde destijds in eene allerneteligste positie.

„Maar die tijd is reeds lang voorbij; die strijd is gestreden. Ik heb niet geaarzeld, toen mijne overtuiging gevestigd was, dat er werkelijk een nieuw licht was opgegaan over den godsdienst van Jezus, die overtuiging openlijk voor u uit te spreken. Dat kon niet anders; en wie uwer ook in den beginne zich niet met die veranderde beschouwing vereenigen mocht, gij hebt altoos mijne eerlijkheid en openhartigheid weten te waardeeren."

Alzoo werd er successief door denzelfden leeraar van denzelfden kansel verkondigd:

1°. het Groningsch gevoelen of ongeveer,
2°. geen gevoelen,
3°. het moderne gevoelen.

Wat deed de gemeente? Hoe gedroegen zich deze mannen van het vrije en meest vrije onderzoek?

„Niet allen — het was te verwachten — niet allen gingen mee op den nieuwen weg. Dat was een smartelijke, een pijnlijke ervaring. Het werd mij openbaar, dat ik het vertrouwen van sommigen verloren had en niet meer voor hen wezen kon, wat ik zoo gaarne had willen blijven."

Maar altoos die niet meêgingen op den nieuwen weg, „het waren uitzonderingen"; en 't groote meerendeel van 't publiek onderzocht op zijne wijze en kwam — meer dan toevallig — juist tot dezelfde gevolgtrekkingen als hun predikant. Of neen, „de meesten" onderzochten niet, maar beslisten over hunne gewigtigste belangen volgens het meerdere of mindere vertrouwen, wat zij op de weifelende en veranderlijke prediking van hunnen voorganger stelden.

De heer Maronier verklaart het rondborstig en duidelijk,

ook de modernen verzuimen het eigen onderzoek, ja, het meerendeel is niet eens in staat om den weg van onderzoek en nadenken te bewandelen:

„De aanneming van hetgeen een voorganger aan de gemeente verkondigt", zoo lees ik verder in de afscheidsrede, „vooral de waardeering der gronden, waarop hij zijne beschouwingen voordraagt en zijne vermaningen bouwt, het is grootendeels een zaak van vertrouwen. De meesten zijn niet in staat om zelf den langen weg van onderzoek en nadenken te bewandelen; de meesten hebben een hand noodig, die hen leidt en waarop zij zich verlaten kunnen. Dat vertrouwen heb ik van u in ruime mate ondervonden. Slechts enkelen hebben zich aan onze samenkomsten onttrokken en de opleiding hunner kinderen aan andere voorgangers toevertrouwd. Het waren uitzonderingen. Bijna allen hebt ge mij willen aanhooren, met mij willen nadenken en onderzoeken, en bij de meesten, durf ik zeggen, heeft dezelfde weldadige omkeering plaats gehad als bij mij; gij hebt u allengs gelukkig gevoeld in de nieuwe wereld die zich voor ons had geopend."

Dus bij de meesten blind autoriteitsgeloof! Kan er een meer onbegrensd en onwrikbaar vertrouwen gedacht worden? Men verwerpt leerstukken, die toch eeuwen en eeuwen algemeen door de gansche Christenheid, door de voortreffelijkste mannen zijn gehouden en verkondigd, waarvoor zij leefden en stierven, leerstukken, die men van zijne ouders en voorouders heeft geërfd, die bij de eerste en bij de latere opvoeding zijn ingeprent, die men jaren achtereen voor de eenige en onwankelbare waarheid beschouwde, waarnaar men als naar een zekeren regel zijne handelingen trachtte in te rigten, waarop men zijne hoop stelde voor de toekomst na den dood, men verwerpt ze, en hoe?

Zonder zelf den weg van onderzoek en nadenken te bewandelen; zonder eigene waardering der gronden, waarop de nieuwe beschouwingen, die men aanneemt, steunen. Zoo modern als men is, tot dezen verstandelijken arbeid is men zelfs buiten staat.

De aanneming van het woord des zich zelven afbrekenden predikants is grootendeels eene zaak van vertrouwen.

Men vertrouwt op hem en stelt zich geheel in zijne handen.

Voor de hoogste belangen verlaat men zich volkomen op hem.

Is hij Groningsch, men is het ook.

Twijfelt hij, men twijfelt ook, of.... men bemerkt zijne wankelmoedigheid niet eens.

Wordt hij vlakaf modern, men wordt het ook.

Het ging derhalve met de meeste toehoorders van Ds. Maronier als met de beroemde schapen van Dindenault: „Panurge .... jecte en pleine mer son mouton criant et bellant. Touts les aultres moutons, criants et bellants en pareille intonation, commencearent soy jecter et saulter en mer apres à la file. La foulle estoyt à qui premier y saulteroyt apres leur compaignon. Possible n'estoyt les en guarder. Comme vous scavez estre du mouton le naturel, tousjours suyvre le premier, quelque part qu'il aille."

Het blind autoriteitsgeloof van Ds. Maronier's moderne toehoorders is des te opmerkelijker, omdat hij predikte en zulk een vertrouwen vond te Leiden, in de akademiestad, waar het licht van 't vrije onderzoek zoo helder en zoo langen tijd reeds schijnt, waar, indien ergens, gelegenheid is voor ieder om beschaafd, ontwikkeld en verlicht, kortom: in vollen zin modern te worden.

De menigte, het groote publiek is zeker volkomen onbekwaam voor het vrije onderzoek, zooals het Protestantisme dit opvat en het stelt tegenover het aannemen op gezag, en de weinigen, die er toe bekwaam zijn, verkeeren zelden in omstandigheden, die hen zouden veroorloven zoo vrij te onderzoeken als een Protestant het doen moet. Mij dunkt, ook door de *Afscheidsrede* van Ds. Maronier wordt deze stelling bevestigd, althans ten opzigte der modernen van onze voornaamste akademiestad, die tegelijk de zetel is van 't modernisme. De valschheid van dit formele beginsel van 't Protestantisme blijkt reeds alleen uit deszelfs ontoepasselijkheid. Is het vrije onderzoek, gelijk het geprezen en verheven wordt, de noodzakelijke weg om tot de godsdienstige kennis te ge-

raken, het meerendeel der menschen kan dezen weg niet bewandelen. In godsdienstzaken is aannemen op gezag, vooral voor de menigte, volstrekt noodig; gij moogt haar dag in dag uit toeroepen: onderzoekt zelf, erkent geen gezag, desniettemin neemt zij haar toevlugt tot de autoriteit, en niet zelden schenkt ze aan den eerste den beste, die zich als autoriteit opwerpt, een onvoorwaardelijk, een blind vertrouwen, en wanneer zij den Roomschen Paus niet erkent, is zij prijs gegeven aan elkander en zich zelven tegensprekende orthodoxe of moderne pausjes.

H. J. J. P.

HARRY BARGE, LEERPLICHT. [1])

Mogen we den inhoud dezer voortreffelijke brochure in 't kort meêdeelen?

De ouders, dit staat op den voorgrond, hebben den pligt en het regt om hunne kinderen op te voeden, en slechts dan als de ouders hunnen pligt verwaarloozen, kan eene inmenging van den Staat ter sprake komen.

Voor dit geval kunnen drie vragen gesteld worden.

1. Kan het regt om den leerpligt in te voeren aan den Staat, *den Staat in het algemeen beschouwd*, worden toegekend?

Als het woord genomen wordt zooals het luidt, *leer*pligt, en niets anders beteekent dan het verpligt stellen van het leeren der vakken van het lager onderwijs, — dan moet het antwoord zeker ontkennend zijn; want het onderwijs, dat niet ten bate eener goede opvoeding komt, levert een gevaar te meer voor den Staat op: in de fransche deportatie-kolonie van Nieuw-Caledonië behoort iemand, die geen lager onderwijs genoten heeft, tot de uitzonderingen.

Nemen we dan het woord in dien zin, dat de opvoeding er onder begrepen is.

Maar hoe zou de Staat kunnen opvoeden? Dan diende hij eerst te weten, wat eene goede opvoeding, wat de bestemming van den mensch is; en het volledig en volkomen zeker

1) Rotterdam, G. W. van Belle. 1875.

antwoord op deze vraag behoort niet aan den Staat, maar aan de godsdienst. Slechts in één geval, als er namelijk eene godsdienst van Staat was, zou de wereldlijke overheid zich met de opvoeding kunnen belasten.

2. Wat te denken over 't regt van den *Constitutionelen Staat?*

De Constitutionele Staat, die geen godsdienst belijdt en dus op de vraag naar 's menschen doel en de middelen om dat doel te bereiken, niet het gewenschte antwoord weet te geven, — hij is onbevoegd om het groote werk der opvoeding uit de handen van de ouders over te nemen.

3. Hoe is het gelegen met het regt van den *Nederlandschen Staat?*

Reeds als Constitutionele Staat heeft hij dat regt niet; hoeveel te meer niet, daar hij, bij de grondwet, vrijheid van godsdienst en gevolgelijk ook vrijheid van onderwijs en opvoeding toestaat?

Die vrijheid wordt door de schoolwet van '57, en nog meer door hare willekeurige toepassing, reeds erg genoeg gekrenkt: wij moeten de godsdienstlooze school mede onderhouden, en onze bijzondere scholen worden zoo goed als onmogelijk gemaakt.

En nu zou men, door den leerpligt in te voeren, ons nog onze kinderen willen ontrooven, om ze in het liberalisme en het ongeloof op te voeden!

Dit is duidelijk de toeleg der liberalen.

Of *wij* er toe kunnen bijdragen om dien te verhinderen?

In elk geval, trachten is hier pligt. Voor dit ééne hebben wij allen te zorgen, dat als de dag der zegepraal van het liberalisme mogt aanbreken, wij met een rein en onbesmet geweten de getuigenis kunnen afleggen: „noch door medewerking, noch door werkeloosheid, noch door misdadige zorgeloosheid en gemakzucht, heb ik eenig deel aan de ramp, die het Vaderland treft!"

Gezonde beginsels, edele gevoelens. Mogten ze, door de lezing der brochure zelve, meer en meer verlevendigd, wijder en wijder verbreid worden!

J. D. B.

Het sterfjaar van Paus Agatho.

Bovenstaande titel geeft een chronologiesch onderzoek te kennen; wij beginnen daarom met te zeggen, dat het ons niet om een bloot jaartal te doen is, maar om de gewigtige belangen, welke aan de bepaling van dat jaartal verbonden zijn, en die wij, om de aandacht van den lezer te winnen, dadelijk gaan uiteenzetten.

Volgens het algemeen gevoelen der geschiedschrijvers is Paus Agatho den 10 Januarij van het jaar 682 gestorven. Daartegen heeft zich vier à vijf jaar geleden de geleerde Franschman Pater Colombier, S. J. verzet en is hierin nagevolgd door onzen landgenoot, den Eerw. Heer J. A. ten Hagen [1]); zij beweren, dat Agatho een rond jaar vroeger gestorven is, in Januarij 681, en gronden daarop de volgende, geheel nieuwe, oplossing der Honorius-kwestie.

„Agatho", zeggen zij, „stierf in Januarij 681, maar „de tijding van zijn dood zal te Constantinopel eerst een „paar maanden later zijn aangekomen, en derhalve tus„schen de 9 en 10 zitting van het zesde Concilie, dat is, „tusschen 8 en 18 Maart. Tot aan laatstgemelde dagtee-

1) *De Roomsche Steenrots*, blz. 530—541.

„kening vindt men in de handelingen van het Concilie „geen zweem van bewijs, dat er aan gedacht was, Paus „Honorius een proces aan te doen."

Dat proces schijnt eerst na het bekend worden van Agatho's dood, maar toen ook „onverwijld aangevangen „en, als in galop, afgehandeld te zijn"; want in de 11 zitting op 20 Maart belooft de Keizer in de volgende of 12 zitting eenige bladen te zullen mededeelen: deze bevatt'en den eersten brief van Honorius, die op grond daarvan in de 13 zitting op 28 Maart veroordeeld wordt. Hieruit volgt:

„1. De veroordeeling van Honorius is uitgesproken tijdens de vacatuur van den H. Stoel.

2. Zijn proces schijnt aangevangen, althans afgehandeld te zijn, nadat men te Konstantinopel den dood van Paus Agatho vernomen had, d. w. z. middelerwijl de bevoegdheid van het tribunaal zeer twijfelachtig was geworden.

3. De legaten, die zich niet wel konden opponeeren, omdat zij verrast, zonder instruktiën, zonder hoofd en nog bovendien voor uitersten bevreesd waren, besloten het Koncilie liever te laten begaan en niets te zeggen.

Na de veroordeeling van Honorius hield het Koncilie nog twee onbelangrijke zittingen (16 en 26 April 681), en bleef vervolgens, meer dan drie maanden achtereen, tot aan den 9n Augustus geschorst. Wat is er in dien tusschentijd gebeurd? Het schijnt zeker, dat er koeriers zullen gezonden zijn naar Rome, ten einde nieuwe bevelen te gaan halen bij den H. Leo II, den NIEUW GEKOZEN opvolger des H. Agatho. Leo II nu zal ongetwijfeld zijn antwoord hebben toevertrouwd aan denzelfden subdiaken Konstantijn, dien HIJ ONDER ZIJN LEGATEN opsomt in den brief, waarmeê hij het VIe Koncilie heeft bekrachtigd. De grieken evenwel hebben goedgevonden, om ook dit antwoord, deze instruktiën van Leo II, niet te bewaren, ALS UITGEGAAN ZIJNDE VAN IEMAND, DIEN ZIJ NÓG

NIET ALS OPPERHERDER WILDEN ERKENNEN, OMDAT HIJ VAN DEN KEIZER NOG NIET GEMAGTIGD WAS, ZICH TE LATEN WIJDEN. Hoe 't zij, in Leo's antwoord of instruktie las men de ratifikatie van Honorius' veroordeeling. Hernieuwd werd dan het vonnis in de XVIe zitting (9 Augustus), en, wat van nóg meer belang is, nogmaals ter XVIIIe en laatste zitting in het geloofsdekreet van den 16 September."

Het bovenstaande, woordelijk door ons overgenomen uit twee plaatsen van het werk van den Heer ten Hagen, doet genoegzaam uitkomen, welke groote belangen aan de vaststelling van Agatho's sterfjaar verbonden zijn. Twee redenen spoorden ons aan, onze meening daarover uit te spreken en te staven; vooreerst onze overtuiging, dat het gevoelen van Pater Colombier onhoudbaar is, en ten tweede het verblindende zijner argumenten. Wij deelen die mede, zooals wij ze vonden bij den Heer ten Hagen, die zegt „de eigen woorden van Colombier „schier letterlijk" te hebben overgenomen.

De gronden, waarop Colombier deze veel beteekenende opinie laat rusten, zijn vierderlei, en luiden als volgt:

1°. Achter de handelingen van 't VIe Koncilie staan twee brieven van keizer Konstantijn, waarvan de eene aan den Paus en de andere aan de Romeinsche Synode gerigt is. Beide zijn omstreeks denzelfden tijd geschreven. De hier bedoelde Paus is de H. Leo II, en de eensluidende dagteekening dier beide missieven is de maand December 681. Immers leest men, zoowel in 't grieksch als in 't latijn, aan 't hoofd des eersten briefs (Hard. III, *col.* 1460, A.): „Dit schrijven is den „13^n^ December, X^e^ indiktie, verzonden"; terwijl aan 't eind van den tweeden brief staat: „Gegeven den 10^n^ der „kalenden van Januarij, het XIXe [lees: XXIXe] jaar „van Konstantijn, het XIIIe na zijn konsulaat, X^e^ „indiktie." Zoolang het derhalve niet *bewezen* is, dat deze

datums bijvoegsels van lateren tijd zijn, zal men moeten aannemen, dat te Konstantinopel in December 681 niet slechts Agatho's dood bepaald zeker bekend was, maar ook het feit, dat Leo II tot opvolger van den overleden Paus was verkoren. Derhalve kan Paus Agatho niet gestorven zijn in Januarij 682.

2°. De brief, dien later de H. Leo II (Hard., *col.* 1730, C.) aan de bisschoppen van Spanje schrijft, bevat letterlijk deze woorden: „Het H. en algemeen (VIe) Koncilie is dan ge„houden.... Onze heer voorganger apostolischer gedachtenis, „Paus Agatho, heeft er zich doen vertegenwoordigen door „priesters en diakens; wij voor ons *bestemden* daartoe „aartsbisschoppen, gekozen in de verschillende, aan dezen „H. Stoel (onmiddellijk) onderhoorige provinciën... Zij heb„ben voorgezeten en mede-gezeteld met den vromen Vorst „en alle op zijn bevel bijeenvergaderde prelaten...." Derhalve is de H. Leo lang vóór den 16n Sept. 681 Paus Agatho opgevolgd. Bijgevolg kan de H. Agatho niet op den 10n Januarij 682 gestorven zijn. En dit bewijs is aan sommigen zóo onwederlegbaar voorgekomen, dat zij, om er de gevolgen van te kunnen ontduiken, gepoogd hebben, de echtheid zelfs van dezen brief te betwisten. Nu slaat, wel is waar, Msgr von Hefele, in zijn *Conciliengeschichte*, een geheel anderen weg in, door namelijk 's Pausen gezegde: „*archiepiscopi sunt* „A „NOBIS DESTINATI" in dézer voege te verklaren: „DE H. STOEL „*heeft aartsbisschoppen* AANGEWEZEN"; zóo echter verklarende, heeft hij blijkbaar den voorafgaanden volzin over 't hoofd gezien, waarmeê wij dergelijke vertolking onvereenigbaar achten.

3°. Chronologiesch is het Pontifikaat van Paus Leo II vrij zeker bekend. Ofschoon in 't begin van 681 tot Paus verkoren, is hij eerst later gewijd, en geregeerd heeft hij van half Augustus 682 tot aan 3 Julij 683. Dit is, meenen we, onbetwistbaar, inzonderheid wegens het navolgende berigt van 't *Liber pontificalis:* „In zijn [Leo's] tijd heeft er, op den „16n April, XIe indiktie, een maansverduistering plaats gehad „des nachts na Witten-Donderdag...." Maar nu weet iedereen, dat er tusschen de WIJDING van Leo II tot Paus en het overlijden zijns voorgangers verliepen een jaar, zeven maan-

den en ettelijke dagen. Om derhalve Paus Agatho eerst in 682 te kunnen laten sterven, zou men, in strijd met de getuigenis van het *Liber pontificalis*, in strijd ook met bijna alle pauslijsten, van dien opgenoemden tusschentijd niet minder dan een rond jaar moeten aftrekken.

4°. Volgens Jaffé, wiens dagteekeningen in zijn *Regesta summorum pontificum* overgroot gezag hebben, is Paus Sergius in of omstreeks October 687 gekozen en den daaraanvolgenden 15n December gekonsakreerd. Intusschen leest men in het „Leven" van dezen Paus, dat hij zeven jaar vóór zijn pausschap door den H. Paus Leo II, op titel der St. Suzanna, tot priester gewijd is. Derhalve, al zou die term „*zeven „jaar*" slechts zes jaar en één dag moeten beteekenen, dan nog bleef deze tekst in vierkanten strijd met de vrij algemeene, inzonderheid door v. Hefele zoo nadrukkelijk voorgestane meening, alsof Agatho niet in 681, doch in 682, op den 10n Januarij overleed.

Welke bezwaren zijn tegen dit alles met eenigen grond in te brengen? Ons dunkt, slechts één bezwaar. De VIe Kerkvergadering behoudt, namelijk, steeds aan 't hoofd harer „han„delingen" altoos denzelfden naam, dien van Paus Agatho; ja, wat meer is, zelfs nog op den 16n September 681 rigt zij haar sluitingsbrief aan *zijn* adres!

Dit is een onbetwistbaar en, inderdaad, zeer gewigtig feit, minder moeijelijk evenwel op te helderen, dan men bij eersten opslag zou meenen. Wij althans achten het bestaanbaar met onze warme zooëven gestaafde overtuiging, dat Paus Agatho, staande het VIe Koncilie, in den jare 681 gestorven is.

Moesten de Koncilie-Vaders, zoodra dit sterfgeval hun ter oore kwam, niet erg in verlegenheid zitten? Iets dergelijks was nog nooit gebeurd; 't was een geheel nieuwsoortig incident, welks oplossing dan ook niet, gelijk in onze dagen, voorzien was. Wat alzoo gedaan? In stede van Agatho's naam had men, terstond na Agatho's overlijden, dien van Leo II moeten bezigen, zegt misschien menigeen. Men bedenke nogtans, dat hieraan nu reeds moeijelijk, ja, onmogelijk, gedacht kon worden, omdat een aloud gebruik geenszins toeliet,

de keuze van een nieuwen Paus als beslist — als officieël, zegt men tegenwoordig — te durven aanvaarden en OPENLIJK te huldigen, zoolang de keizerlijke sanktie of toestemming haar nog niet bevestigd had. Maar nu is het een historiesch feit, dat deze nieuw verkoren Paus, de H. Leo II, zeer langen tijd op 's Keizers bevestiging heeft moeten wachten [1]) — hetzij dan, omdat men in 't Oosten met deze vakatuur des H. Stoels zijn voordeel wilde doen, om, namelijk, onder de namen der te veroordeelen kerkelijke personen een pauselijken naam — dien van Honorius — te eerder ingeschoven te krijgen, hetzij van wege financieële moeijelijkheden tusschen de hoven van Rome en Konstantinopel, hetzij ter oorzake van om 't even welke redenen. Welnu, dientengevolge zal men te Kñopel, — overtuigd dat door den dood eens Pausen het Pausschap niet sterft, maar in om 't even welken opvolger voortleeft, — Agatho's naam, ook na diens overlijden, aan 't hoofd der oorkonden geplaatst of behouden hebben, niettegenstaande — en lang zelfs vóór de sluiting van 't VIe Koncilie — de legaten van Agatho's nieuw-gekozen opvolger, Leo II, zich te Konstantinopel bevonden en er de Kerkvergadering wettig, d. i. Kerkregtelijk, bijwoonden.

Wat hiervan zijn moge, men zal moeten bekennen, dat, blijft er al, indien Agatho's dood tijdens het Koncilie voorviel, slechts dit éene bezwaar ter oplossing over, niet weinige andere, vrij wat grootere, moeijelijkheden in *dit* overlijden afdoende oplossing erlangen.

Wij hebben hier niet te onderzoeken, welke groote moeijelijkheden opgelost kunnen worden, wanneer men

---

1) Volgens het *Liber pontificalis* (Migne, *Patr. lat.*, T. 127, *col.* 811, n°. 146, l. XI.), de hoofdbron van het algemeen gevoelen der geschiedkenners, zijn er tusschen Agatho's dood en de pauselijke WIJDING van zijnen opvolger, Leo II, *een jaar, zeven maanden en vijf (?) dagen* verloopen. Diensvolgens begint Leo's officieël optreden eerst op 16 of 17 Augustus 682, en Leo's Pontifikaat heeft geduurd tot 3 Julij 683.
(Noot van den Eerw. Heer ten Hagen.)

Agatho's dood in 681 stelt, maar of men zijnen dood in dat jaar stellen mag. Tegen dit laatste nu vinden wij een onoverkomelijk bezwaar in de handelingen van het zesde Concilie.

Agatho zou gestorven zijn, zoo beweert men, in Januarij 681; het Concilie zou daar kennis van gekregen hebben tusschen de negende en tiende zitting, derhalve tusschen 8 en 18 Maart van dat jaar: en gebruik makende van die kennis het proces tegen Honorius, „als in galop", hebben afgehandeld. Raadpleegt men echter de handelingen van het Concilie, dan blijkt het zonneklaar, dat Agatho, tot zelfs in de laatste zitting op 16 September 681, beschouwd werd als een nog levend persoon, als de regerende Paus.

Bij het begin van iedere zitting worden de tegenwoordig zijnde leden met name en in hunne kwaliteit opgenoemd en natuurlijk in de eerste plaats de legaten, die in elke zitting, tot de laatste toe ingesloten, genoemd worden: „vertegenwoordigers van Zijne Heiligheid Agatho, Paus „van Rome" (*locum repraesentantibus* — of *gerentibus*, of *exhibentibus* — *Agathonis, sanctissimi et beatissimi Papae apostolicae sedis antiquae Romae*). Die drie legaten onderteekenen ieder afzonderlijk in de laatste of zestiende zitting zoowel het geloofsdecreet als *den sermo prosphoneticus ad Imperatorem*, als „vertegenwoordigers „van Paus Agatho" (*locum gerens Agathonis ter beatissimi et universalis Papae urbis Romae*). Welke waarde konden zelfs grieksche bedriegers hechten aan zulke onderteekening? en wat te zeggen van zoodanige handelwijze der pauselijke legaten, indien Agatho overleden en dat overlijden hun bekend was?

Maar nog vreemder incident levert de 16 zitting, gehouden den 9 Augustus 681. Met de legaten waren daar omstreeks 150 bisschoppen tegenwoordig; reeds vier maanden lang zouden zij geweten hebben, dat Agatho in Januarij gestorven was, en toch hooren wij hen met eenparig gejuich uitroepen: „lang leve Paus Agatho! „*Agathoni Papae Romano multos annos!*" Waarlijk zij moeten wel „erg in verlegenheid" gezeten hebben, om zich aan dergelijke zinneloosheid over te geven.

Toen in de laatste zitting het geloofsdecreet door alle bisschoppen en ten laatste ook door den Keizer onderteekend was, beloofde deze aan het verzoek der synode te zullen voldoen, om namelijk afschriften daarvan te doen vervaardigen voor de vijf patriarchale zetels. De Keizer, zoo lezen wij in de handelingen, heeft die afschriften, eigenhandig door hem onderteekend, aan de vijf patriarchale Kerken verstrekt *op deze wijze* (*hoc modo*): „Aan „den Apostolischen Stoel van den H. Petrus, namelijk „*aan Agatho, Paus van het oude Rome: Apostolicae* „*Sedi sancti et principis apostolorum Petri, nempe* „*Agathoni sanctissimo Papae senioris Romae*"; daarna worden evenzoo de vier andere patriarchale zetels vermeld. Die gansche optelling had zeer goed kunnen gemist worden en toont ons alleen de overgroote naauwkeurigheid van den steller van het verslag; maar waarom dan, als Agatho dood was, haar niet liever achterwege gelaten, dan zijn toevlugt tot een onwaarheid te nemen, door hem op deze plaats als nog levend voor te stellen?

Na afloop van het Concilie schreven de bischoppen een brief aan den Paus, die natuurlijk niet door de pauselijke legaten, maar toch wel door de legaten der

Romeinsche synode mede-onderteekend werd. Die brief nu werd niet bloot gerigt aan het *adres*, hij werd wel degelijk gerigt aan den *persoon* van Agatho; want voortdurend wordt er in gezinspeeld op Agatho's dogmatiesch schrijven aan den Keizer, met welks inhoud het Concilie zich vereenigd had. Men leze slechts de volgende uittreksels.

„Het heilig en algemeen Concilie.... te Constantinopel vergaderd, aan den H. Vader Agatho, Paus van het oude Rome, heil in den Heer!

De grootste kwalen vorderen grootere hulp. Daarom heeft God een wijzen geneesheer gegeven, namelijk *uwe heiligheid* (vestram a Deo honoratam sanctitatem), die de besmetting der ketterij afweert door de geneesmiddelen der orthodoxe leer. Na het schrijven gelezen te hebben, *door u aan den Keizer gezonden*, laten wij, wat er gedaan moet worden, aan u over, als hoofd van den eersten zetel der algemeene Kerk (tibi, ut primae sedis antistiti universalis ecclesiae, quid agendum sit relinquimus, perlectis verae confessionis literis *a vestra paterna beatitudine ad imperatorem missis*). Wij hebben het anathema over Theodorus, etc. uitgesproken, overeenkomstig het vonnis *door u in uwen brief* over hen geveld (ex sententia *per sacras vestras literas* de iis prius lata). Voorgelicht door den H. Geest, *en door uwe leering onderwezen* (*vestraque* instituti doctrina), hebben wij de goddelooze leer verworpen. Wij hebben de ware leer *met u* verkondigd (*vobiscum* clare praedicavimus); en verzoeken uwe heiligheid, dat gij die *nogmaals* in uw antwoord wilt bevestigen (quam ut *iterum* per honorabilia vestra rescripta confirmetis, vestram oramus paternam sanctitatem)."

Vatten wij alles te zamen. Indien Agatho gestorven en zijn dood bekend geweest was, dan hadden de legaten een heerlijk middel, om zich tegen de veroordeeling van Honorius te verzetten: zij konden zich beroepen op de

noodzakelijkheid van nieuwe instructiën, van eene nieuwe volmagt; in plaats daarvan besluiten zij niet alleen, „om „het Koncilie liever te laten begaan en niets te zeggen", maar zij onderteekenen het geloofsdecreet en het vonnis tegen Honorius, als *vertegenwoordigers van Paus Agatho.* Het Concilie roept uit: „lang leve Paus Agatho". De Keizer zendt afschrift van het geloofsdecreet (en nog wel met de onderteekeningen: *subscripta* exempla: dus ook met bovengenoemde onderteekening der legaten!) aan Agatho; en het Concilie schrijft een brief aan het *adres* en aan den *persoon* van denzelfden Agatho.

Geloove nu, wie het kan, dat Agatho's dood bij hen allen bekend was; dat er zulke komedie gespeeld is, omdat de Concilie-Vaders zoo „erg in verlegenheid" zaten, of omdat zij Leo II, zoolang de Keizer zijne verkiezing niet bevestigd had, niet openlijk als Paus konden huldigen; en dat nog wel, „niettegenstaande (volgens den Eerw. Heer ten Hagen) de legaten van Leo II de Kerkvergadering „wettig, d. i. Kerkregtelijk bijwoonden"! Waarlijk men zou wel argumenten van een geheel buitengewonen aard moeten aanvoeren, om ons van zoo iets te overtuigen [1]).

1) De Eerw. Heer ten Hagen schrijft: „het is een *historiesch feit*, dat Leo II zeer langen tijd op 's Keizers bevestiging heeft moeten wachten", en brengt daarmede in verband, dat er tusschen Agatho's dood en Leo's wijding *negentien maanden* verliepen. Over dat *historiesch feit* en dien *zeer langen tijd* zou heel wat gezegd kunnen worden. Fleury bijvoorbeeld en Rohrbacher stellen beiden Agatho's dood in Januarij 682; maar de eerste stelt de wijding van Leo in October 682, dus reeds *negen* — de laatste in Augustus 682, dus reeds *zeven* maanden na den dood van Agatho. Labbe zegt, dat Leo's wijding gewoonlijk gesteld wordt op 15 Augustus 683: „is dit zoo", voegt hij er bij, „dan zal men moeten aannemen, dat Leo, hoewel hij, door de Romeinen verkozen, het Pauselijk ambt intusschen uitoefende, echter eerst na achttien maanden TOESTEMDE in zijne wijding OM ZIJNE GROOTE NEDERIGHEID of om andere redenen".

Hoedanig zijn nu de argumenten van Colombier? Zij zijn wel van buitengewonen aard, maar niet in den door ons bedoelden zin; zij kunnen verblinden, maar zij bewijzen niet.

I. Het eerste argument wordt ontleend aan twee brieven van den Keizer, de eerste gerigt aan PAUS LEO, de tweede aan de Romeinsche Synode. De dagteekening van beide brieven, aldus luidt de redenering, is de maand December 681; zoolang het derhalve niet *bewezen* is, dat deze datums bijvoegsels zijn van lateren tijd, zal men moeten aannemen, dat Agatho's dood en Leo's verkiezing den Keizer reeds in December 681 bekend waren; en bij gevolg kan de dood van Agatho onmogelijk in Januarij 682 gesteld worden. Hierop hebben wij onderscheidene aanmerkingen.

1. Het argument bewijst de thesis niet, dat Agatho gestorven is in *Januarij* 681; en toch DAT moest bewezen worden; want Colombier grondt zijne verdediging van Honorius op de omstandigheid, dat Agatho's dood reeds in Maart van 681 te Constantinopel bekend was. Als wij de redenering gaaf aannamen en het als eene uitge-

---

Zelfs zou het kunnen schijnen, dat ook de Eerw. Heer ten Hagen andere redenen, dan *het wachten op 's Keizers bevestiging*, noodig heeft, om dat tijdsverloop van negentien maanden te verklaren. Immers, volgens het eerste der door hem aangevoerde argumenten, schreef de Keizer reeds *in December* 681 een zeer officiëelen brief aan Paus Leo, waarin hij dezen verzoekt zijne pauselijke magt ter uitroeijing der ketterij aan te wenden; en toch zou Leo nog *acht maanden*, tot 16 of 17 Augustus 682, gewacht hebben, alvorens zich te laten wijden. Op dat alles dringen wij evenwel niet aan. Al zou dat feit ook nog zoo historiesch wezen, het is niet in staat, om ons aan het komediespel te doen gelooven, waarvan wij hierboven spraken.

maakte zaak beschouwden, dat de Keizer in December 681 aan Paus Leo geschreven heeft, dan zouden wij, omdat het Concilie op of na den 16 September van dat jaar nog een brief aan Paus Agatho schreef, tot deze slotsom komen: „derhalve is Agatho in Augustus, September of „October 681 gestorven". Maar dan verviel bovenbedoelde verdediging van Honorius. Nu zegge men niet: over de *maand* bestaat geen verschil van gevoelen, allen nemen aan, dat Agatho in Januarij stierf; want wij zouden antwoorden: ook over het *jaar* bestond geen verschil van gevoelen, allen namen aan, dat Agatho in 682 stierf: mogt Colombier dat *jaartal* betwisten, het staat ons evenzeer vrij, krachtens het hier aangevoerde argument, de *maand* te betwisten.

2. Stelt men als vast en zeker voorop, dat Agatho overleed in *Januarij*, dan deugt de redenering van het argument niet. Blijkens de handelingen van het zesde Concilie overleed Agatho in 682; blijkens den datum van dezen keizerlijken brief overleed hij in 681. Nu mag men niet aldus redeneren: zoolang het niet *bewezen* is, dat deze datum een bijvoegsel van lateren tijd is, moet men Agatho's dood in 681 stellen; tot deze gevolgtrekking zou men eerst genoodzaakt worden, wanneer het *bewezen* was, dat deze datum *echt* en *geen* bijvoegsel van lateren tijd is. Maar zoolang dit laatste niet bewezen is, zou men hoogtens geregtigd zijn tot de vraag: waaraan moeten wij voor deze kwestie meer waarde toekennen, aan de handelingen van het zesde Concilie, of aan den datum van dezen brief? Wij zeggen *hoogstens*, want het zou slechts eene vraag zijn, die onmiddellijk aldus zou kunnen en moeten beantwoord worden: zonder den

minsten twijfel aan de handelingen van het zesde Concilie.

Immers dergelijke dagteekeningen van brieven verdienen, wanneer zij in tegenspraak zijn met andere bescheiden, in den regel geen geloof, omdat af- en overschrijvers zoo ligt vergissingen kunnen begaan: wij zullen er zoo aanstonds een voorbeeld van toonen; en de critici zijn gewoon, zich er zonder veel omslag van af te maken door de eenvoudige opmerking: dat is zeker eene fout. Zoo bij voorbeeld zegt Labbe van onzen brief: „hij is „geschreven den 13 April, en niet in December." En inderdaad zal men eerder eene fout in deze dagteekening kunnen aannemen, dan te gelooven, dat de Concilie-Vaders een lang leven hebben toegewenscht aan een Paus, wiens dood hun bekend was.

3. In de derde plaats kunnen wij het argument in den grond aantasten: de dagteekening van den brief aan Paus Leo is blijkens vorm en inhoud een bijvoegsel van lateren tijd.

Om dit te bewijzen moeten wij niet alleen letten op de door Colombier aangehaalde woorden: „Dit schrijven „is den 13 December, X indictie, verzonden"; — (de tiende indictie loopt van 1 September 681 tot en met Augustus 682) — maar wij moeten den geheelen zin lezen, die aan het hoofd van den brief staat, en waarvan die woorden het slot uitmaken. Hij luidt aldus: „Afschrift „van het heilige schrijven van den godvruchtigen en „Christus beminnenden Keizer Constantijn aan Zijne Hei-„ligheid Leo, Paus van het oude Rome, verzonden door „hen, die uit die stad afgevaardigd waren door Agatho „zaliger gedachtenis, toen hij nog in leven was. Het is

„verzonden den 13 December van de tiende indictie [of „van het jaar 681]". [1])

Wat nu *den vorm* aangaat, men gevoelt dadelijk, dat dit alles niet in of op den brief gestaan heeft, maar dat een archivaris het er heeft bijgeschreven, gelijk wij nog doen met de stukken, die wij in onze archieven zóó bewaren willen, dat wij ze gemakkelijk kunnen vinden; — het is geen *dagteekening*.

Wat *den inhoud* betreft, de brief wordt gezegd verzonden te zijn 1. den 13 December en 2. door middel van de gezanten van Paus Agatho; maar nu weten wij uit het antwoord van Paus Leo op dezen brief [2]), dat die gezanten te Rome zijn teruggekeerd in de maand Julij van het jaar 682. Zal men nu gelooven, dat zij, belast met het overbrengen der belangrijkste stukken, niet alleen van dezen brief, maar ook van de handelingen van het Concilie, van December tot Julij, dat wil zeggen *zeven maanden* op reis zijn geweest van Constantinopel naar Rome? Deze opmerking doet ons inzien, waarom Labbe zoo eenvoudig kon verzekeren: „de Keizer heeft dien „brief geschreven den 13 April, en niet den 13 December".

4. In het argument wordt eindelijk nog melding gemaakt van een anderen brief des Keizers, gerigt aan de Romeinsche Synode, aan welks slot wij lezen: „Gegeven den 10 der „kalenden van Januarij (dat is: 23 December), het XXIX „jaar van Constantijn, het XIII na zijn consulaat, tiende

---

1) Exemplar divinae sacrae piissimi et Christum diligentis imperatoris Constantini ad Leonem sanctissimum et beatissimum papam senioris Romae, missum per eos, qui illinc directi erant a superstite Agathone sanctae memoriae. Missa est mensis Decembris decimo tertio, indictione decima.

2) Labbe, VI, 1112, 1113.

„indictie". De vorm geeft hier meer eene dagteekening te kennen.

Met dezen brief hebben wij eigenlijk niets te maken, want men kan er niets uit besluiten met betrekking tot het tijdstip van Agatho's dood. Alleen zou de gissing kunnen gewaagd worden, dat beide brieven omstreeks denzelfden tijd geschreven zullen zijn, en derhalve door den datum van dezen brief de dagteekening van den anderen brief aan Leo bevestigd wordt. Het zou echter ook kunnen zijn, dat juist die gissing den archivaris had misleid, en dat hij daarom op den brief aan Leo had bijgevoegd: „dit schrijven is den 13 December der tiende „indictie verzonden". Maar al die gissingen kunnen wij daar laten, om liever aan te toonen, dat wij ook hier met een bijvoegsel van lateren tijd te doen hebben, of althans met eene dagteekening van niet de minste waarde.

Vooreerst toch vindt men die woorden, wat reeds een groot bezwaar is, wel in den latijnschen, doch niet in den griekschen tekst. Maar ten anderen heeft Colombier zich hier deerlijk vergist, en wij hebben daarin tevens een sprekend bewijs, hoe ligt er fouten in zulke dagteekeningen insluipen. Colombier zegt, dat deze datum den 23 December 681 aanduidt, maar bemerkt niet, dat wij er met evenveel regt 680, 681, of 682 in kunnen lezen. Immers „de 23 December van het negenentwintigste jaar van „Constantijn" staat gelijk met *den 23 December* 682. „De 23 December van het dertiende jaar na zijn consulaat" is 23 *December* 680. Eindelijk „de 23 December der „tiende indictie" is 23 *December* 681. Het laatste behoeven wij niet te bewijzen, want het is de grond, waarop Colombier steunt. Dat de 23 December van het dertiende

jaar na het consulaat van Constantijn beteekent 23 *December* 680, bewijzen de zestien zittingen van het zesde Concilie, die allen van de eerste (op 7 November 680), tot de laatste (op 16 September 681), uitdrukkelijk gezegd worden gehouden te zijn *in het dertiende jaar na 's Keizers consulaat.* Dat eindelijk de 23 December van het negenentwintigste jaar van Constantijn beteekent 23 *December* 682 bewijzen dezelfde akten van het Concilie. De acht eerste zittingen (van 7 November 680 tot 7 Maart 681) hadden plaats in het 27 jaar van Constantijn. In datzelfde jaar werden volgens den griekschen tekst ook de zittingen 9 tot 14 (van 8 Maart tot 5 April 681) gehouden; de latijnsche tekst wijkt echter hier af en stelt deze zes zittingen in het 28 jaar van Constantijn. De vier laatste zittingen eindelijk (van 26 April tot 16 September 681) werden volgens beide teksten gehouden in het 28 jaar van Constantijn, welk jaar derhalve begonnen is tusschen 7 Maart en 26 April 681. Bij gevolg begon het 29 jaar van 's Keizers regering in Maart of April 682, en is de 23 December van het negenentwintigste jaar van Constantijn geen andere dag dan 23 December 682.

De slotwoorden dus van den latijnschen tekst, door Colombier aangehaald: „gegeven den 10 der kalenden „van Januarij, het XXIX jaar van Constantijn, het XIII „na zijn consulaat, X indiktie", moeten in verstaanbaar Hollandsch aldus gelezen worden: *gegeven* 23 *December van het jaar* 682, *van het jaar* 680, *van het jaar* 681!

Van het eerste argument van Colombier is, gelooven we, weinig overgebleven.

II. De brief van Paus Leo aan de bisschoppen van Spanje levert aan Colombier het tweede bewijs, dat inderdaad voor ons een schrikwekkend voorkomen heeft. Die brief, zoo lezen wij, „bevat letterlijk deze woorden: „„Het h. Koncilie is dan gehouden .... Onze voorganger, „„Paus Agatho heeft er zich doen vertegenwoordigen „„door priesters en diakens; *Wij voor ons bestemden daar-* „„*toe aartsbisschoppen*, gekozen in de verschillende aan „„dezen h. Stoel (onmiddellijk) onderhoorige provinciën.... „„*Zij hebben voorgezeten* en mede-gezeteld met den „„vromen Vorst en alle op zijn bevel bijeenvergaderde „„prelaten...." Derhalve is de h. Leo *lang vóor den* „16 *September* 681 Paus Agatho opgevolgd. Bijgevolg „kan de h. Agatho niet op den 10 Januarij 682 ge-„storven zijn."

Indien Leo's gezanten hebben voorgezeten in het zesde Concilie, dan is de gevolgtrekking juist; want dat Concilie eindigde den 16 September 681.

Intusschen hebben wij eenige kleine moeijelijkheden. Wij hoorden vroeger, dat de Vaders bij het vernemen van Agatho's dood „erg in verlegenheid" zaten en, ter wille des Keizers, Leo niet openlijk durfden huldigen; en nu zien wij hier, dat zij zelfs die aartsbisschoppen, Leo's gezanten, tot voorzitters hunner vergadering gehad hebben; hoe dat te rijmen? — Vervolgens weten wij, dat de Eerw. Heer ten Hagen de akten van het zesde Concilie voor echt houdt; maar levert hij hier niet een bewijs hunner vervalsching? Volgens die akten hebben de priesters en diakens van Agatho tot aan het einde toe in het Concilie voorgezeten, terwijl toch Leo's aarts-bisschoppen dat praesidium althans één keer en ten

minste in de laatste zitting moeten uitgeoefend hebben! — Wat moeten ook de bisschoppen van Spanje vreemd hebben opgezien, toen zij later de hun door Leo beloofde akten van het Concilie ontvingen en die akten, niet door Leo's, maar door Agatho's gezanten onderteekend zagen! Waarlijk, dat was wel in staat, om hen aan de echtheid van het ontvangene stuk te doen twijfelen; en Leo had zulks moeten voorkomen, door hun te schrijven: „mijne gezanten, de aartsbisschoppen, heb„ben wel voorgezeten in het Concilie; verwondert u echter „niet, wanneer gij in de akten het tegendeel leest, maar „schrijft dat toe aan de „erge verlegenheid" der Vaders, „die mij nog niet officiëel voor Paus mogten erkennen"! — Eindelijk mogen wij met de Wirceburgenses vragen: wie waren toch die gezanten van Leo, die aartsbisschoppen? Nergens en door niemand vinden wij er één vermeld, ook niet door Colombier; 't is waar, ten Hagen spreekt (bl. 541) van een „Konstantijn, dien hij [Leo] onder „*zijn legaten* opsomt"; maar ongelukkig was die Konstantijn geen *aartsbisschop*, het was slechts een *subdiaken*, die bovendien nog tot het gezantschap *van Paus Agatho* behoorde, met de gezanten van Agatho naar Rome terugkeerde, en eerst daarna als gezant van Leo naar Constantinopel gezonden werd [1]).

De lezer zal nu wel reeds vermoeden, dat ook dit tweede argument zoo heel vervaarlijk niet is; 't steunt

---

1) Men kan dit bevestigd zien in het *Liber pontificalis, vita Agathonis;* in den brief van Paus Agatho aan den Keizer; in den brief van het zesde Concilie aan Agatho; in den brief des Keizers aan Paus Leo en in Leo's antwoord aan den Keizer. Bij Labbe, VI, pag. 571, 634, 1076, 1101, 1112.

eenvoudig op eene verkeerde opvatting van Leo's schrijven aan de bisschoppen van Spanje. 't Is dubbel nuttig, aan te toonen, hoe Leo's woorden verstaan moeten worden; want bijna allen, die de akten van het zesde Concilie, of die de brieven van Honorius voor vervalscht hielden, hebben die woorden even verkeerd verstaan als Colombier en getracht daarin een bewijs te vinden — niet gelijk laatstgenoemde schrijver voor de bepaling van Agatho's sterfjaar, maar — voor de onechtheid van dezen brief van Paus Leo.

Om den waren zin zijner woorden duidelijk te maken, moeten wij vooraf aan het volgende herinneren. Tweederlei gezantschap werd uit Rome naar het zesde Concilie afgevaardigd, het eerste (twee priesters en één diaken) als vertegenwoordiger van Paus Agatho alleen, het tweede (drie bisschoppen) als vertegenwoordiger van hem en het door hem te Rome gehouden Concilie; beiden waren voorzien van dogmatische brieven, waarin de ware leer verdedigd, de ketterij bestreden werd, en die in de vierde zitting van het zesde Concilie gelezen werden. Behalve dat werden ook bisschoppen van sommige andere aan het patriarchaat van Rome onderhoorige provinciën, die het Romeinsch Concilie niet hadden bijgewoond, naar het zesde Concilie afgevaardigd. Want dit laatste vinden wij onderteekend allereerst door de drie gezanten van Paus Agatho; een weinig verder door de drie uit Rome afgevaardigde bisschoppen, Joannes, Abundantius en Joannes, als „*gezanten van het geheele Concilie van „den H. Apostolischen Stoel der stad Rome*"; en bovendien ook nog door Joannes van Thessalonica en Stephanus van Corinthe, als „*gezanten van den Apostoli-*

„*schen Stoel van Rome*", door Basilius van Creta, als „*gezant van het geheele Concilie van den Apostolischen* „*voornaamsten Stoel van het oude Rome*", en door Joannes van Athene, als „*gezant van het heilig Concilie* „*van den Apostolischen Stoel van het oude Rome*".

Hierop nu zinspeelt Paus Leo in de bedoelde woorden en vooral op dat dubbel gezantschap uit Rome, waarvan het eerste den Paus, het tweede de Romeinsche synode vertegenwoordigde, en op de door elk van hen overgelegde brieven. Die twee gezantschappen onderscheidt hij van elkander, en niet, zooals men ten onregte in zijn schrijven heeft meenen te lezen, de gezanten van Agatho en zijne eigene.

Men zal dit nu gemakkelijk ontwaren, door den ganschen volzin na te gaan.

„Het zesde Concilie", zegt Leo, „is dan gehouden, naar hetwelk als vertegenwoordigers van onzen voorganger, Paus Agatho apostolischer gedachtenis, priesters en diakens zijn gezonden; en uit de verschillende, aan dezen H. Apostolischen Stoel, die ons is toevertrouwd, onderhoorige provinciën zijn [daarhenen] aartsbisschoppen door ons afgevaardigd; die met den vromen vorst en alle op zijn bevel bijeengekomen prelaten voorzittende en medezittende (*praesidentes* — namelijk de eerstgenoemde gezanten van Agatho — *ac considentes* — namelijk de in de tweede plaats genoemde afgevaardigde aartsbisschoppen), eerst de heilige vijf algemeene Conciliën en de eerbiedwaardige kerkvaders, wier boeken en getuigenissen van hier waren opgezonden, met het dogmatiesch schrijven van onzen voorganger Paus Agatho en het schrijven *onzer gansche synode* ter bevestiging van twee natuurlijke willen en werkingen in onzen Heer J. C., en ter veroordeeling van hen, die anders geleeraard of geloofd hebben, en dit alles afzonderlijk hebben gelezen en overwogen."

Hoe juist onderscheidt Leo de *voorzittende* gezanten van den Paus en de *medezittende* gezanten der Romeinsche synode! Dat *voorzittende en medezittende* op dezelfde personen toe te passen, is dwaasheid; iemand, die *voorzit* is natuurlijk ook *medezittende*, en zoo iets behoeft niet uitdrukkelijk vermeld te worden. Men is misleid geworden door de woorden: „uit de aan den H. Stoel onderhoorige „provinciën zijn aartsbisschoppen *door ons* afgevaardigd" (sunt *a nobis* destinati), en heeft niet ingezien dat „*door „ons*" op deze plaats beteekent: door ons *Romeinen*, *Romeinsche synode*, *patriarchaat van Rome*, gelijk Leo aan het einde van den volzin den brief der *onder Agatho* gehoudene Romeinsche synode noemt: „het schrijven „*onzer* gansche synode". En tot die misleiding heeft wellicht veel bijgedragen de verkeerde punctuatie van den brief, die wij hieronder in den Latijnschen tekst aangeven [1]).

Het tweede argument van Colombier wordt geheel vernietigd door deze verklaring van Leo's woorden, die

---

1) Universale itaque sanctum sextum concilium celebratum est, ad quod celebrandum ex praedecessoris nostri apostolicae memoriae domini Agathonis papae *persona* presbyteri diaconique directi sunt, (hier zet Labbe verkeerdelijk eene punt en begint een nieuwen volzin) de diversis autem conciliis huic sanctae apostolicae sedi, cujus ministerio fungimur, subjacentibus, archiepiscopi sunt a nobis destinati, qui cum pio principe simul et omnibus qui ejus mandato convenerunt ecclesiarum praesulibus praesidentes ac considentes, primum quidem sancta quinque universalia concilia et venerabiles ecclesiae patres, quorum libri ac testimonia hinc fuerant destinata, cum tomo dogmatico apostolicae memoriae nostri decessoris domini Agathonis papae atque pontificis, et responsis totius nostrae synodi pro confirmatione duarum naturalium voluntatum et operationum in uno domino nostro Jesu Christo, et condemnatione eorum qui aliter docuerunt vel crediderunt, et haec singula relegerunt ac retractarunt. Labbe, VI, 1246, 1247.

naar onze vaste overtuiging de eenig ware is. Wij zouden echter wel wenschen, dat men ons van het tegendeel kon overtuigen, en wij ons met de opvatting van Colombier en de Wirceburgenses konden en moesten vereenigen. Want dan zouden wij op grond daarvan (wel niet de conclusie van Colombier aannemen en Agatho's dood in 681 stellen, maar) met de Wirceburgenses zeggen: „het is zeker, dat in het zesde Concilie de gezanten „van Agatho en niet die van Leo hebben voorgezeten; „daarom kan Leo dezen brief, die het tegendeel verze„kert, niet geschreven hebben; deze brief is derhalve „zonder twijfel vervalscht, en die vervalsching geeft aan„leiding, om de echtheid ook der andere brieven van „Leo te verdenken". Waarlijk 't zou ons tot eene zeer bevredigende oplossing der Leo-kwestie kunnen brengen.

III. Het derde argument steunt op twee grondslagen, waarvan de eerste deze is: „Iedereen weet, dat er tus„schen de WIJDING van Leo tot Paus en het overlijden „zijns voorgangers verliepen *één jaar, zeven maanden „en ettelijke dagen*"; zulks getuigt het *Liber Pontificalis* in overeenkomst met bijna alle pauslijsten.

Neen, zeggen wij, *niet iedereen* weet dat; er zijn geschiedschrijvers, die den dood van Agatho en de wijding van Leo in *hetzelfde jaar* stellen en dus eene tusschenruimte van slechts *negen* of *zeven* maanden aannemen; men vergelijke onze noot op blz. 78. Die schrijvers maken derhalve geene zwarigheid, om het getuigenis van het *Liber Pontificalis* te verwerpen. Of zij dit met regt doen, onderzoeken wij voor het oogenblik niet. Veel liever wijzen wij er op, hoe hooge waarde Colombier

hier hecht aan de tijdrekening van het *Liber Pontificalis;* want dit geregtigt ons, van hem te vorderen, dat hij die tijdrekening *in haar geheel*, en niet slechts in dit ééne punt, volgen zal. Het zal aanstonds blijken, waarom wij dit zeggen.

Wij komen nu aan den tweeden grondslag. „*Chrono-*„*logiesch is het Pontifikaat van Paus Leo II* VRIJ ZEKER „*bekend*". Tegenover dit woord van Colombier stellen wij het woord van Labbe: „In de gansche volgorde der „Roomsche Pausen vindt men bij de oude en nieuwere „schrijvers bijna niets, wat moeijelijker te ontwarren is „dan het begin, de daden en de dood van Leo II: *vix* „*quicquam occurrit intricatius initio, gestis atque obitu* „*Leonis Papae II*".

„*Ofschoon*", vervolgt Colombier, „*in 't begin van* 681 „*tot Paus* VERKOREN, *is hij eerst later* GEWIJD, *en* GE-„REGEERD *heeft hij van half Augustus* 682 *tot aan* 3 *Julij* „683." Als dit zeker is, en als men bovendien moet aannemen, dat er tusschen Agatho's dood en Leo's wijding ruim negentien maanden verliepen, dan is de conclusie van het argument wettig, dan is Agatho in Januarij 681 gestorven.

Maar is dit zeker? *Dat Leo in het begin van* 681 *verkoren is*, is in strijd met het algemeen gevoelen, hetwelk wij juist in deze bladzijden verdedigen, en dat Agatho's dood in 682 stelt. Maar de kracht van het argument ligt niet in deze woorden; zij ligt in de volgende: „*Leo heeft geregeerd van half Augustus* 682 *tot aan* „3 *Julij* 683"; en met betrekking tot die woorden vragen wij: is dit zeker?

Sommige schrijvers, het is waar, nemen deze tijdsbe-

paling aan. Gewoonlijk echter (*vulgo tamen*), zegt Labbe, laat men Leo regeren van 15 Augustus 683 tot 28 Junij [1]) 684. Dit laatste gevoelen is dan ook wel zoo aannemelijk. Vooreerst toch is het 13 Concilie van Toledo begonnen den 4 November 683. Wij willen er niet op drukken, dat dit Concilie gezegd wordt gehouden te zijn *onder Leo II*, want dit kan een bijvoegsel van lateren tijd zijn. Er is echter eene andere omstandigheid, die onze aandacht verdient. Leo zond zijnen gezant Petrus naar Spanje met het geloofsdecreet van het zesde Concilie, opdat de bisschoppen het onderteekenen zouden, en gaf hem zijne bekende brieven mede aan de bisschoppen van Spanje en koning Ervigius. Deze Petrus nu kwam te laat aan, dat is, hij kwam, toen genoemd Concilie van Toledo reeds geëindigd was. Indien nu Leo, zooals Colombier beweert, reeds den 3 Julij 683 overleed, dan was onze Petrus vóór dien dag uit Rome afgereisd; maar hoe kon hij dan te laat aankomen op een Concilie in Spanje, dat den 4 November 683 bijeenkwam? Een tijdsverloop van vier maanden is voor zulke reis toch wat te lang.

In de tweede plaats komt de tijdrekening van het *Liber Pontificalis*, waaraan Colombier zoo groote waarde hecht, niet overeen met de meening van dien schrijver, wel met het tegenovergestelde gevoelen, dat Leo laat regeren van Augustus 683 tot Junij 684. In beide gevoelens neemt men, overeenkomstig het *Liber Pontificalis*, een tijdsverloop van ruim negentien maanden aan tusschen den dood van Agatho en de wijding of het begin der regering van Leo. Stelt men echter met Colombier Leo's

1) Niet op 3 Julij, maar op 28 Junij viert de Kerk den feestdag van den H. Leo II.

wijding in Augustus 682 en vervolgens (wat hij te regt doet) de wijding van Sergius in December 687, dan blijft er een jaar over, dat men niet in het *Liber Pontificalis* vinden kan. Dan moet men, gelijk sommigen doen, de regering van Paus Leo met een jaar verlengen; of, wil men met Colombier zulks niet, alsdan de regering van een der drie volgende Pausen, Benedictus, Joannes en Conon, een jaar langer doen duren, wat men wederom bij anderen vindt; of wel tusschen de regering dezer Pausen den H. Stoel een jaar langer onbezet laten; maar in elk dezer gevallen met de tijdrekening van het *Liber Pontificalis* in strijd geraken.

Ook dit derde argument kan derhalve niet in aanmerking komen, als steunende op een minder waarschijnlijken en in ieder geval op een hoogst onzekeren grondslag, dat namelijk *de regering van Leo geduurd heeft van Augustus* 682 *tot Julij* 683.

Maar, zegt Colombier, die grondslag „is onbetwistbaar, „inzonderheid wegens het navolgende berigt van 't *Liber* „*Pontificalis*: „In zijn [Leo's] tijd heeft er op den „„16n April, XIe indiktie, een maansverduistering plaats „„gehad des nachts na Witten-Donderdag....”” Met andere woorden: de 16 April der elfde indictie is 16 April 683; daar nu die verduistering plaats had *in den tijd van Paus Leo*, mag zijne wijding niet vier maanden daarna, in Augustus 683, maar moet zij vroeger, in Augustus 682, gesteld worden.

Tot antwoord geven wij de volgende woorden van Labbe: „Deze verduistering had plaats in den tijd van „Paus Leo, toen hij tot Paus, *of* nog maar bloot verkoren, „*of* reeds gewijd was; zulks hangt af van de verschillende

„gevoelens over zijne troonsbestijging (aut dumtaxat electi, „aut etiam consecrati ex diversa numerandi ratione)". Deze eenvoudige verklaring is onbetwistbaar, zeggen we op onze beurt, inzonderheid voor Colombier, die, zooals aanstonds blijken zal, zijn vierde argument grondt op dezelfde verklaring.

In het kort kunnen wij aldus antwoorden. Agatho stierf in Januarij 682; de akten van het zesde Concilie laten hieromtrent geen twijfel toe. Moet men nu tusschen Agatho en Leo eene vacature van negentien maanden aannemen, dan begon de regering van Leo in Augustus 683. Stelt men daarentegen het begin dier regering in 682 en verwerpt men mitsdien de tijdrekening van het Liber Pontificalis *na dien datum*, dan mag en moet men ook de tijdrekening van dat boek *vóór dien datum*, *vóór dat begin* verwerpen, want dan is er geen vacature van negentien maanden geweest.

IV. Schrijven wij het vierde argument nog eens af. „Paus Sergius is in of omstreeks Oktober 687 gekozen „en den daaraanvolgenden 15 December gekonsakreerd. „Intusschen leest men in het „Leven" van dezen Paus, „dat hij *zeven jaar* vóor zijn pausschap door Leo II „priester gewijd is. Derhalve, al zou die term „*zeven jaar*" „slechts zes jaar en één dag moeten beteekenen, dan nog „bleef deze tekst in vierkanten strijd met de vrij algemeene „meening, alsof Agatho niet in 681, edoch in 682, op „den 10 Januarij overleed".

Sergius werd dus *zeven jaar* vóór zijn Pausschap door Paus Leo II priester gewijd, dat wil zeggen, zeven jaar vóór zijne verkiezing; want in zijn „Leven" wordt verhaald,

dat er, zeven jaar na zijne priesterwijding, te Rome bij den dood van Paus Conon eene verdeeldheid ontstond, die zijne keuze ten gevolge had. Als wij nu dien term van *zeven jaar* zooveel mogelijk inkrimpen, namelijk tot *zes jaar en één dag*, dan zou Sergius, die in of omstreeks October 687 tot Paus gekozen werd, in of omstreeks October 681 door Paus Leo priester gewijd zijn. Maar in October 681 was immers Leo nog geen Paus, daar volgens Colombier zijne regering begon in Augustus 682? Geen ander antwoord is hier mogelijk, dan dat, wat wij hierboven gaven betrekkelijk de maansverduistering, in Leo's tijd voorgevallen, namelijk, Sergius werd priester gewijd door Paus Leo, toen deze den pauselijken zetel nog wel niet beklommen had, maar toch reeds tot Paus *gekozen* was. Wij kunnen natuurlijk zulke uitlegging op zich zelf niet afkeuren; maar Colombier kan ze evenmin verwerpen, als zij door ons gegeven wordt.

In het onderhavige geval hebben wij echter groote reden, om het regtmatige dezer uitlegging in twijfel te trekken. Leo kan nog geen bisschop geweest zijn, toen hij tot Paus verkoren werd, want *hij werd gewijd*, lezen we in zijn leven, *door drie bisschoppen*, waaronder Joannes van Porto, en daar er van eene *eigenlijke wijding tot Paus* geen spraak kan zijn, moet dit van Leo's *wijding tot bisschop* verstaan worden. Genoemde Joannes van Porto nu, gezant van Agatho in het zesde Concilie, kwam uit Constantinopel eerst in de maand Julij 682 te Rome terug en kon dus vóór dien tijd bij de wijding van Leo niet tegenwoordig zijn. Leo zelf kon, zoolang hij geen bisschop was, ook geen priesters wijden; en daar hij slechts ééne priesterwijding verrigt heeft —

waarbij dan ook Paus Sergius moet geweest zijn — en wel op den 27 Junij, of volgens eene andere lezing den 27 Mei, moet Sergius door hem gewijd zijn in 683 [1]). En toch zou die Sergius, die in 687 Paus werd, *zeven jaar vóór* zijn Pausschap de priesterwijding van Leo ontvangen hebben! Zelfs al zou Leo reeds bisschop geweest zijn, dan nog schijnen de woorden: „*fecit ordinationem* „*unam presbyteros* 9, *diaconos* 3, *episcopos per diversa* „*loca numero* 23", eene daad aan te duiden, door Leo *na zijne troonsbestijging* verrigt, die derhalve in Mei of Junij 683 moet gesteld worden en derhalve ons tot hetzelfde resultaat brengt.

Doch er is nog meer aan te merken. Waarom, heeft de lezer al ligt gedacht, waarom zegt Colombier: „al zou „die term *zeven jaar* slechts *zes jaar en één dag* be„teekenen"? Hij had daar reden voor, antwoorden we dadelijk, en moest dien term wel inkrimpen; wilde hij de kracht van zijn eigen argument niet ontzenuwen, dan kon hij daarin geen *zeven*, maar hoogstens *zes* jaren gebruiken. Immers Sergius werd in October 687 tot Paus gekozen; was hij nu *zeven jaren te voren* door Paus Leo priester gewijd, dan was dit op het allerlaatst geschied in October 680; doch TOEN LEEFDE, ook volgens de meening van Colombier, PAUS AGATHO NOG!

Hij had dus wel reden, maar het is eene andere vraag, of hij ook regt had, dien term *zeven jaar* aldus te wijzigen. Wij gelooven het niet. In den hier bedoelden

---

1) Indien Leo in Augustus 683 den pauselijken stoel beklom, dan is Sergius eerst in 684 gewijd. Wij hebben echter bij bovenstaande berekening de tegenovergestelde meening van Colombier voor een oogenblik als waar verondersteld.

tekst staat niet alleen *septennium*, *zeven jaar*; er staat POST *septennium*, NA *zeven jaar*; de zeven jaren waren dus vol en voorbij, en het achtste jaar was begonnen.

Zeggen wij in het kort ons gevoelen over deze woorden van het *Liber Pontificalis*. Wij laten den lezer beoordeelen, en deelen ze daarom hieronder mede, of er welligt een andere zin aan gehecht kan worden dan deze: *Sergius is door Leo priester gewijd en zeven jaar later Paus geworden* [1]). Moet echter deze zin er noodzakelijk aan gehecht worden, dan, wij erkennen het, zijn zij „in „vierkanten strijd met de vrij algemeene meening", die ook de onze is, dat Agatho in 682 overleed; maar zij zijn dan ook „in vierkanten strijd" met de meening van Colombier en bovendien met de geschiedenis; er moet derhalve alsdan eene fout zijn ingeslopen.

Onze overtuiging, dat Agatho in Januarij 682 overleed en derhalve het algemeene gevoelen het ware is, gelooven wij gestaafd en aan den lezer te hebben medegedeeld. Tegen het bewijs, door ons ontleend aan de akten van het zesde Concilie, valt niets in te brengen; of men zou

---

1) Hic [Sergius] veniens Romam sub sanctae memoriae Adeodato pontifice inter clerum Romanae ecclesiae connumeratus est. Et quia studiosus erat, et capax in officio cantilenae piorum cantorum pro doctrina est traditus, et acolythus factus per ordinem ascendens a sanctae memoriae Leone pontifice in titulo sanctae Susannae, qui *Ad duas domus* vocatur, presbyter ordinatus est. Hic tempore presbyteratus sui impigre per coemeteria diversa missarum solennia celebrabat. POST SEPTENNIUM vero defuncto beatae memoriae Conone apostolicae sedis praesule, ut fieri assolet, populus Romanae urbis in duas partes divisus est, et una quidem pars elegit Theodorum archipresbyterum. Alia vero pars Paschalem archidiaconum. — Vervolgens wordt verhaald, hoe men eindelijk overeenkwam om Sergius te kiezen.

de echtheid dier akten moeten ontkennen, wat echter door onze tegenpartij niet geschiedt. Ten overvloede wordt dat bewijs nog versterkt door de tijdrekening van het *Liber Pontificalis* tusschen de Pausen Agatho en Sergius, die men in haar geheel dan alleen kan volgen, wanneer men den dood van Agatho in 682 stelt. Van de tegenbewijzen eindelijk, hoe schijnbaar krachtig ook op den eersten oogslag, is er geen enkel overgebleven, dat bij ernstige overweging eenige waarde heeft.

Daarmede is dan ook de nieuwe oplossing der Honorius-kwestie vervallen, welke haren eenigen grond heeft in de verkeerde vaststelling van Agatho's sterfjaar. Om den moeitevollen arbeid, dien de bewerker van „*De Roomsche „Steenrots*" zich getroost heeft, betreuren wij het, dat hij zich door de verleidelijke argumenten van Colombier heeft laten medesleepen; wij kunnen het echter zeer goed begrijpen, want wij zelven — waarom zouden wij het niet openlijk verklaren? — wij zelven zouden er misschien ook door zijn medegesleept, zoo eene opzettelijke en langdurige bestudering van de Honorius-kwestie en hare bronnen ons niet daartegen beveiligd had.

C. J. M. BOTTEMANNE.

Soeterwoude, 28 November 1875.

Bakunin en zijn Katechismus.

De naam van den beruchten nihilist Bakunin is aan ieder, die vertrouwd is met hetgeen in de laatste jaren voorviel, bekend. Hij is een revolutionair van de ergste soort: een der wildste van de wilden. Onze hofstad kan daarvan getuigen. Het is hem niet te doen om slechts een of anderen bestaanden regeringsvorm omver te werpen: dit ware hem een belagchelijk kinderspel. Zijn doel reikt veel verder. De geheele maatschappelijke orde met haar gevestigd gezag, met hare wetten en instellingen en gebruiken moet onder de slagen der onverbiddelijke, alles vernietigende volksrevolutie bezwijken en op hare ruïnen moet door de *Association révolutionaire* een nieuw gebouw opgetrokken worden. Maar welk een gebouw! De rooversstaat is zijn ideaal, de roover zijn grootste handlanger, het rooverbedrijf zijn voornaamste werktuig. Niets vindt in zijn revolutionair plan eenige genade dan de roover met de laagste en woedendste hartstogten. Geen God noch godsdienst, geen regt noch zedewet, geen eigendom, geen vrijheid meer! De echte revolutionair mag geen band van verpligting, van vriendschap, van liefde of van bloedverwantschap erkennen; hij mag ook geene persoonlijke vrijheid bezitten;

steeds bereid om zelf te sterven, moet hij zijne hand altijd gewapend hebben om te moorden; strop, vergift en dolk moeten zijne wapenen zijn; zijn eenig doel, waarvoor hij leeft, is: te vernietigen; lijsten van ter dood veroordeelden moet hij opgemaakt hebben, om allen op de rij af uit den weg te ruimen.

Bakunin heeft, volgens zijne eigene verklaring, op het laatst van zijn leven het noodzakelijk vertrouwen verloren. In zich zelven of in zijne volgelingen of in zijne middelen? Hij verklaart het ons niet. Maar gelukkig voor de maatschappij. Gelukkig ook voor hem: misschien vindt hij nog, als hij wil gered worden, de gezochte rust.... in de genade van Hem, dien hij zoo lang en zoo erg gelasterd heeft.

Bakunin is zeker een der sterkst sprekende voorbeelden, tot welke dolle razernij de demonen der hel den mensch vervoeren kunnen, die het Christendom afgezworen en God verzaakt heeft. Zijn Bakunin's ideeën en beginselen iets beter dan helsche inspiratiën? Doch zoo verre moest het komen. Aan het volk ontrooft men de godsdienst; het volk op zijne beurt weigert de heiligheid der zedewet te erkennen. De boom draagt zijne vruchten, en de kinderen zullen hunne ouders verslinden. En toch wat redding kan brengen, wordt vervolgd; het Christelijk beginsel wordt alleen door de Katholieke Kerk in zijne zuiverheid verkondigd, maar die Kerk moet in hare werking verlamd worden.

Of de Staat en de maatschappelijke orde daardoor winnen zal? Op die vraag behoeft de toekomst nog ter naauwernood een antwoord te geven; reeds nu draagt de maatschappij de teekenen eener ontbinding, die nog voor een

oogenblik door kanon en bajonet wordt tegengehouden. Wij zouden aan de anti-Katholieke dragers der openbare magt wel eens het volgende voorstel willen doen: om alle Katholieken, die door hen als vijanden van Staat en troon worden uitgekreten, en alle servile handlangers der staatsmagt, die door hen als den hechtsten steun van het rijk worden voorgesteld, op een eed te vorderen, dat zij de wettige monarchie met goed en bloed zouden verdedigen, en daarentegen alle revolutionaire woelingen met de hun ten dienste staande middelen bestrijden. Een hoogst geregtshof, uitsluitend voor aangelegenheden van dit ressort ingesteld, en uit onafhankelijke mannen gevormd, zou dan van alle vergrijpen tegen den afgelegden eed kennis nemen en daarover in hoogste instantie beslissen, zelfstandig, onafhankelijk en — ware zulks mogelijk — zonder vooraf den naam des aangeklaagden te kennen. Wat vreemde uitkomsten zouden verkregen en van hoe velen zouden de Staatsgevaarlijke intrigues openbaar worden! Doch keeren wij tot ons onderwerp terug: Bakunin.

Uit hetgeen wij boven van hem zeiden, kennen wij hem reeds gedeeltelijk. Doch niet geheel. Hij heeft zijne woeste ideeën vooral neêrgelegd in zijn zoogenaamden *Katechismus der revolutie.* Tijdens het proces, in 1871 te Petersburg tegen zijn voornaamsten agent Netschajeff, den sluipmoordenaar van den student Iwanoff, gevoerd, werd die Katechismus voor het eerst algemeen bekend. Hij was met cijfers geschreven en werd door genoemden agent in de geheime bijeenkomsten voorgelezen. Dat Bakunin de vervaardiger er van was, is uitgemaakt door de aangevoerde bewijzen; ook hij zelf heeft het vaderschap nooit geloochend. Wij zullen den hoofdinhoud

mededeelen, zooals die in Scheeben's *Periodische Blätter* voorkomt. Vooraf echter een enkel woord over Bakunin's levensloop en andere geschriften.

De beruchte nihilist en socialist Michaël Bakunin werd in 1814 te Torschok in de provincie Twer geboren. Reeds in 1849 had hij zich als een werkzaam aanstoker van oproer in Duitschland een naam onder de verwoedste revolutionairen verworven. Te Chemnitz gevangen genomen, werd hij door Saksen en Oostenrijk ter dood veroordeeld, maar verkreeg later gratie. Toen hij aan Rusland was uitgeleverd, werd in 1856 Siberië zijn verbanningsoord. Hij moest het aan zijn neef, Graaf Murawief-Amurski, welke toen gouverneur van die provincie was, dank weten, dat hem een pas gegeven werd om geheel Siberië te doorreizen en dat hem zelfs de officiëele zending werd opgedragen om het land tot aan de oostelijke grenzen te bezoeken. De gelegenheid ter ontvlugting stond nu voor hem open. In de haven van Nikolajeffsk ging hij scheep en kwam zonder ongeval in Japan. Van daar stak hij naar Amerika over en bereikte in 1861 Londen. In de *Kolokol*, het door Herzen uitgegeven blad, predikte hij het Panslavismus. Later werd hij tot lid benoemd van de Garibaldische „vredes- en vrijheidsliga" te Genève en trachtte dat verbond, hetwelk de uiterste zijde der radikale burgerij vertegenwoordigde, tot zijne inzigten over te halen. Dewijl dit plan mislukte en hij slim genoeg was om in te zien, dat de revolutionaire toekomst niet aan de atheïstische burgerij, maar aan de revolutionairen van den vierden stand behoorde, scheidde hij zich met eenige socialistische vrienden af en stichtte den „Internationalen Bond der socialistische democratie." Met deze ver-

eeniging, waaraan hij tegelijk met eene openbare ook eene geheime, aan weinigen bekende, organisatie gaf, liet hij zich in de Internationale opnemen. Doch de Londensche algemeene raad, met den bekenden jood Karl Marx aan het hoofd, rook onraad; men bemerkte, dat het Bakunin te doen was, om de geheele arbeiders-beweging in zijne handen te krijgen en allengs de overige leiders uit hunne plaats te verdrijven. In Spanje en België, ook in een gedeelte van Zwitserland en Italië was het hem reeds gelukt. Het gevolg was, dat de meerderheid van het Internationale Congres, in 1872 te 's Hage gehouden, Michaël Bakunin „als stichter van den Bond en om persoonlijke feiten" buiten de Internationale sloot en tevens het besluit nam om alle documenten, op dien Bond betrekkelijk, te publiceren. Aan dit besluit werd gevolg gegeven door het uitgeven der brochure: *L'alliance de la démocratie socialiste et l'Association internationale des travailleurs.* De schrijvers daarvan, voldoende bekend met al de geheimen der algemeene revolutie, beschikten over genoegzame middelen om den door de radikale liberalen bewonderden Bakunin aan de kaak te stellen en voor de naaste toekomst onschadelijk te maken.

Dadelijk na het verschijnen der genoemde brochure verklaarde Bakunin in het *Journal de Geneve:* „Nadat ik mijn geheele leven in strijd heb doorgebragt, ben ik het strijden moede geworden. Ik heb nu zestig jaren achter mij, en eene met den ouderdom steeds toenemende hartkwaal verzwaart mij het leven al meer en meer. Laat jongeren aan het werk gaan. Wat mij betreft, ik bezit niet meer de noodige kracht, misschien niet het

noodige vertrouwen om nog langer den Sisyphus-steen tegen de overal veld winnende reactie voort te rollen. Ik trek mij dan terug van de kampplaats en verlang van mijne goede tijdgenooten slechts dit eene: vergetelheid. Van nu af aan, zal ik niemands rust meer storen — dat men ook mij met rust late."

Mogt hij nooit in zijn leven iemands rust vernietigd hebben: de bloedige schim der wraak zou hem dan ook geen pijnlijken ouderdom hebben berokkend. Doch die rust, van zijne tijdgenooten afgebeden, zal zij door hem gevonden worden?

Het verwekken van oproer in Rusland was Bakunin's hoofddoel. Van Genève uit werd eene reeks van revolutionaire geschriften over het rijk des Czars verspreid. De hoofd-agent was Retschajeff. Vooral onder de officieren en studenten werden aanhangers gezocht, en om hen te doen gelooven, dat de beweging reeds vasten voet op Russischen bodem gekregen had, werden al de pamfletten gestempeld: *imprimé en Russie*, ofschoon ze te Genève uitkwamen. Een dezer brochuren droeg den titel: *Formulier der revolutionaire vragen*, en bevat onder anderen de volgende stellingen:

Het rooversleven is eene der eervolste vormen van het Russische volksleven. De roover is de held, de beschermer en wreker des volks, de onverzoenlijke vijand van den Staat en van elke door den Staat gestichte maatschappelijke en burgerlijke orde, de strijder op leven en dood tegen de beschaving der beambten, edellieden, priesters en der kroon. Wie het rooversbedrijf niet verstaat, zal nooit het geringste van de Russische geschiedenis begrijpen. Wie daarvoor geen sympathie koestert, die kan ook met het Russiesch volksleven niet sympathiseren en heeft geen hart voor het honderdjarig en onme-

telijk lijden des volks; hij behoort in het legerkamp der vijanden, der partijgangers van den Staat; slechts in het rooversbedrijf vertoont zich de levensvatbaarheid, de driften en de kracht des volks. De Russische roover is de ware en eenige revolutionair, de revolutionair zonder ijdele phrasen, zonder de uit boeken aangeleerde rhetoriek; een onvermoeid, een onverzoenlijk, een in zijne daden onweêrstaanbaar revolutionair, een sociëel en volksrevolutionair, geen politiek of klassen-revolutionair. De roovers, die in de wouden, steden en dorpen van geheel Rusland verspreid zijn, en welke in de tallooze kerkers des rijks zijn opgesloten, vormen eene eenige, ondeelbare, vast aaneengeslotene wereld, de wereld der Russische revolutie. In haar, in haar alleen bestaat sinds lang de ware revolutionaire zamenzwering. Wie in Rusland eene ernstige revolutie wil, wie de volksrevolutie wil, hij moet zich in die wereld laten opnemen. Slaan wij den weg in, welken ons de regering aangewezen heeft, toen zij ons uit de akademiën, uit de universiteiten, uit de scholen verjoeg. Broeders! werpen wij allen ons onder het volk, in de volksbeweging, in het oproer der roovers en der boeren, en vereenigen wij, elkander eene trouwe en hechte vriendschap bewarend, al die verspreide opstanden bijeen tot eene enkele massa.

Een ander geschrift met den titel: *Beginselen der revolutie* wordt genoegzaam gekend uit de volgende aanhaling:

Terwijl wij geene andere werkzaamheid dan die der vernietiging toelaten, erkennen wij, dat de vorm, waarin die werkzaamheid zich moet uiten, zeer veelvoudig zijn kan: gift, dolk, strop enz. De revolutie heiligt alles zonder eenig onderscheid. Alzoo, het veld staat voor ons open. Dat alle jeugdige en gezonde koppen dan onverwijld den heiligen arbeid der vernietiging van het booze, der reiniging en verlichting van den Russischen bodem door middel van het vuur en van het zwaard ter hand nemen, terwijl zij zich broederlijk vereenigen met al diegenen, welke hetzelfde werk zullen verrigten.

Gelijke ideeën staan vermeld in *Het volksgerigt.* Daarin lezen wij:

De gedachte heeft voor ons geene waarde, dan in zooverre zij aan de algemeene vernietiging dienstbaar is. Een revolutionair, die de revolutie uit boeken leert, zal nimmer tot iets deugen. Wij gelooven niet meer aan woorden. Het woord heeft voor ons slechts waarde, als het door de daad op den voet gevolgd wordt; maar niet alles is daad, wat dien naam draagt. Bij voorbeeld: die bescheidene en al te voorzigtige organisatie van geheime genootschappen zonder uitwendige uitingen is in ons oog niets dan een belagchelijk en onverdragelijk kinderspel. Uitwendige uitingen noemen wij slechts eene reeks van handelingen, welke ergens iets, hetzij een persoon, eene zaak, eene verhouding, waardoor de emancipatie des volks verhinderd wordt, vernietigt. Zonder ons leven te sparen, zonder voor eene bedreiging welke ook, voor eenigen hinderpaal of eenig gevaar terug te deinzen, moeten wij met eene reeks van vermetele, zelfs overmoedige daden op het leven des volks losstormen en hun 't vertrouwen op hunne eigene magt inboezemen, hen opwekken, vereenigen en ten zegepraal van hunne eigene zaak leiden.

Op eene andere plaats heet het:

Wij ondernemen het om dit vergane sociëele gebouw omver te werpen; wij komen uit het volk met eene door de tanden der tegenwoordige orde verscheurde huid, geleid door een haat tegen alles, wat het volk niet is; wij hebben geen begrip van zedelijke pligten of van welke inschikkelijkheden ook jegens de maatschappij, welke wij haten, en waarvan wij slechts kwaad verwachten. Wij hebben slechts een eenig, onveranderlijk negatief plan, dat der onverbiddelijke vernietiging.

Wij komen nu tot zijn laatste geschrift, den meer vermelden *Katechismus.* Bakunin, dorstend naar bloed en vernietiging, openbaart daarin al zijne satanische

woede. Hoe afschuwelijk de beginselen, daarin neêrgelegd, ook zijn, wij geven de vertaling van dat geschrift, omdat het de laatste middelen, doeleinden en wegen der Europesche revolutie onthult. Al werkte toch Bakunin vooral tegen Rusland, moeijelijk kan men het cosmopolitiesch karakter van vele zijner ideeën loochenen.

Pligten van den revolutionair jegens zich zelven.

I. De revolutionair is een gewijd persoon. Hij heeft geene persoonlijke belangen, aangelegenheden, gevoelens of neigingen, geen eigendom, zelfs niet een naam. Alles is bij hem opgegaan in een eenig, uitsluitend belang, in ééne gedachte, in éénen hartstogt — de revolutie.

II. In de diepte van zijn wezen, niet slechts in woorden, maar ook in de daad, heeft hij volkomen gebroken met de burgerlijke orde en met de geheele beschaafde wereld, met de in deze wereld algemeen erkende wetten, gewoonten, zedeleer en gebruiken. Hij is daarvan de onverzoenlijke tegenstander, en leeft hij nog in de wereld, dan is het alleen om haar des te zekerder te vernietigen.

III. De revolutionair kent slechts ééne wetenschap: de vernietiging. Daarvoor en daarvoor alleen bestudeert hij de mechanica, de physica, de chemie en misschien ook de medicijnen. Voor hetzelfde doel bestudeert hij dag en nacht de levende wetenschap — de menschen, de karakters, de verhoudingen, eveneens alle voorwaarden der tegenwoordige maatschappelijke orde op elk mogelijk gebied. Het doel blijft hetzelfde: de spoedigste en zekerste vernietiging van deze modderige wereld-orde.

IV. Hij veracht de openbare meening. Hij veracht en haat de tegenwoordige maatschappelijke zedeleer. Voor hem is alles zedelijk, wat de zegepraal der revolutie begunstigt, alles onzedelijk en misdadig, wat die verhindert.

VI. Streng jegens zich zelven, moet hij het ook jegens anderen zijn. Alle gevoelens der toegenegenheid, de verwee-

kende gewaarwordingen van de bloedverwantschap, vriendschap, liefde, dankbaarheid moeten in hem verstikt worden door den eenigen, kouden hartstogt van het werk der revolutie. Voor hem bestaat slechts één genot, één troost, één loon, ééne bevrediging: het welslagen der revolutie. Dag en nacht mag hij slechts ééne gedachte, één doel hebben: de onverbiddelijke vernietiging. Terwijl hij dat doel koelbloedig en met volharding nastreeft, moet hij zelf bereid zijn om te sterven en evenzoo bereid om met eigen hand ieder te dooden, die hem in het bereiken van dat doel hindert.

Pligten van den revolutionair tegenover zijne partijgenooten.

VIII. De revolutionair kan alleen vriendschap en genegenheid gevoelen jegens dengene, die door daden heeft bewezen, dat hij eveneens een agent der revolutie is. De graad van vriendschap, aanhankelijkheid en van welke verpligting ook jegens een dergelijken partijgenoot moet afgemeten worden naar diens bruikbaarheid in het praktiesch werk der alles vernietigende revolutie.

X. Ieder deelgenoot der revolutie moet meerdere revolutionairen van den tweeden of derden graad d. i. dezulken, die nog niet geheel ingewijd zijn, onder zijne magt hebben. Hij moet hen beschouwen als een aan zijne zorg toevertrouwd gedeelte van het algemeene, revolutionaire kapitaal. Op spaarzame wijze moet hij zijn gedeelte des kapitaals besturen en daarvan zooveel mogelijk partij trekken. Ook zich zelven moet hij als een kapitaal beschouwen, hetwelk voor de zegepraal der revolutie aangewend wordt, nogtans als een kapitaal, waarover hij nimmer alleen, zonder toestemming van de gezamenlijke volkomen ingewijde eedgenooten, mag beschikken.

XI. Als een makker zich in gevaar bevindt, mag de revolutionair bij de vraag, of hij hem redden zal of niet, geen persoonlijke gevoelens in aanmerking nemen, maar alleen het belang der revolutie. Daarom moet hij van den eenen kant het nut, door den makker aangebragt, van den anderen kant

het in werking stellen van de revolutionaire krachten, te zijner bevrijding gevorderd, tegen elkander in de weegschaal leggen en handelen naar gelang de schaal naar de eene of naar de andere zijde overhelt.

Pligten van den revolutionair tegenover de maatschappij.

XIII. Een revolutionair leeft in de wereld, omdat hij aan hare nabijzijnde en volledige vernietiging gelooft. Hij is geen revolutionair, als hij eenigermate aan de wereld gehecht is. Hij mag niet terugschrikken, waar er spraak is om hier en daar eenigen band, die hem aan de oude wereld hecht, te verbreken, om waar ook eene instelling of een mensch te vernietigen. Hij moet allen en alles op gelijke wijze haten. Het is te erger voor hem, als hij in deze wereld nog banden of vriendschap of verwanten of liefde heeft; hij is geen revolutionair, als deze banden zijn arm kunnen terughouden.

XIV. Om wille van de onverbiddelijke vernietiging kan en zelfs moet de revolutionair midden in de maatschappij leven en daarbij den schijn bewaren anders te zijn dan hij werkelijk is. Een revolutionair moet zich overal toegang verwerven, zoowel in de hoogere kringen als in den burgerstand, in de winkels, in de Kerk, in de aristocratische paleizen, in de wereld der beambten, der militairen, der geletterden, in de geheime politie, zelfs in het keizerlijk paleis.

XV. Die geheele modderige maatschappij der niet-revolutionairen wordt in meerdere categoriën verdeeld. De eerste bestaat uit diegenen, welke tot een onverwijlden dood veroordeeld zijn. Dat de eedgenooten lijsten van deze veroordeelden opmaken, volgens den graad hunner respectieve boosaardigheid en steeds met betrekking tot het welslagen van het werk der revolutie gerangschikt, en wel zóó dat de eerste nummers het eerst uit den weg worden geruimd.

XVI. Bij het opmaken der lijsten, bij het vaststellen der kategoriën, mag de persoonlijke bedorvenheid des menschen geen maatstaf zijn, evenmin de afkeer, welken hij aan de leden

van het genootschap of aan het volk inboezemt. Die bedorvenheid en die afkeer kunnen in zekere mate zelfs nuttig zijn, dewijl zij het volk tot opstand aanzetten. Men mag als maatstaf slechts het nut aannemen, hetwelk uit den dood van een bepaalden persoon voor het werk der revolutie kan voortvloeijen. Op de eerste plaats moeten zij opgeruimd worden, die voor de revolutionaire organisatie het verderfelijkste zijn en wier plotselinge en gewelddadige dood het meest geschikt is om de regering te verschrikken en hare magt te schokken, daar hij haar van de werkzaamste en bekwaamste agenten berooft.

XVII. De tweede kategorie bestaat uit diegenen, welken men voorloopig het leven laat behouden, opdat zij door eene reeks van ophitsende daden het volk tot een onvermijdelijken opstand drijven.

XVIII. Tot de derde kategorie behoort een groot aantal hooggeplaatste beesten [*sic*], welke zich noch door geest noch door wilskracht onderscheiden, welke echter — door middel van hunne positie, rijkdom, verbindtenissen — invloed en magt bezitten. Van hen moet men zoo veel mogelijk voordeel trekken, hen moet men door alle listen verstrikken en in de war brengen en hen, terwijl men zich van hunne vuile geheimen meester maakt, tot onze slaven maken. Op die wijze worden hunne magt, hunne betrekkingen, hun invloed en hun rijkdom tot een onuitputtelijken schat en tot eene kostbare hulp bij menigvuldige ondernemingen.

XIX. De vierde kategorie bestaat uit allerlei eerzuchtige beambten en uit de liberalen van allerlei soort. Met dezen kan men volgens hun eigen program zamenspannen, terwijl men handelt even alsof men hen blindelings volgt. Men moet hen onder onze magt brengen, zich meester van hunne geheimen maken, hen zoo volkomen in opspraak brengen dat hun de terugtogt onmogelijk wordt, en verder zich van hen bedienen tot het kweeken van onrust in den Staat.

XX. De vijfde kategorie wordt gevormd door de doctrinairen, zamenzweerders, revolutionairen en al degenen, welke in vergaderingen of op het papier veel praats hebben. Onophoudelijk moet men dezen tot praktische en gevaarvolle ondernemingen

aanzetten en voortslepen, waarvan het gevolg zal zijn, dat de groote meerderheid van hen verdwijnt, terwijl anderen zich tot degelijke revolutionairen ontwikkelen.

XXI. De zesde kategorie is van groote beteekenis. Het zijn de vrouwen, welke in drie klassen moeten verdeeld worden. Tot de eerste klasse behooren de oppervlakkige vrouwen, zonder geest en hart, van welke men zich op dezelfde wijze bedienen moet als van de mannen der derde en vierde kategorie. Tot de tweede klasse behooren de vrouwen, die vol hartstogt, vol genegenheid en tevens geestig zijn, die echter ons nog niet toebehooren, omdat zij zich nog niet verheven hebben tot het begrip der praktische revolutie, die zich niet met phrasen ophoudt: men moet haar gebruiken als de mannen der vijfde kategorie. Eindelijk komen de vrouwen, die geheel en al tot de onzen behooren, dat wil zeggen, die volkomen ingewijd zijn en ons geheel program hebben aangenomen. Haar moeten wij beschouwen als den kostbaarste onder onze schatten, zonder wier bijstand wij niet in staat zijn iets ten uitvoer te brengen.

Pligten der revolutionaire Associatie tegenover het volk.

XXII. De Associatie heeft geen ander doel dan de geheele vrijmaking en het geluk des volks, d. i. van de hard werkende menschheid. Maar, dewijl de Associatie van de overtuiging uitgaat, dat die vrijmaking en dat geluk slechts bewerkt kan worden door middel van eene alles vernietigende volks-revolutie zal zij al hare middelen en hare krachten aanwenden om de rampen en het lijden hoog op te voeren en te vermeerderen, opdat die het geduld des volks eindelijk geheel te boven gaan en een algemeenen opstand aanstoken.

XXIII. Ons genootschap verstaat onder volks-revolutie niet eene beweging, welke naar de klassieke wijze van het Westen geregeld wordt, die altijd halt houdt voor den eigendom en voor de overgeleverde maatschappelijke orde der zoogenaamde beschaving en zedelijkheid, en die zich altijd bepaald heeft tot de uitspraak, dat een staatkundige regeringsvorm vervallen

is om dien door een anderen te vervangen en om een zoogenaamden revolutionairen Staat te stichten. De eenige revolutie, welke het volk tot heil verstrekken kan, is die, welke elk begrip van Staat door en door vernietigt en alle overleveringen, orde en klassen van den Staat omverwerpt.

XXIV. Bij dit doel heeft het genootschap geenszins de bedoeling om aan het volk eene of andere van boven komende organisatie op te dringen. De toekomstige organisatie zal zonder twijfel uit de beweging en uit het volk voortkomen, maar dit is de pligt van toekomstige geslachten. Onze arbeid is de vreeselijke, algeheele, onverbiddelijke en algemeene vernietiging.

XXV. Daarom moeten wij, terwijl wij tot het volk naderen, ons vóór alles met de elementen van het volksleven verbinden, welke zich niet slechts in woorden, maar ook in daden verzet hebben tegen alles, wat of regtstreeks of zijdelings met den Staat verbonden is: tegen den adel, de bureaucratie, de priesters, de groote handels-wereld en de kleinhandelaars, tegen alle uitzuigers van het volk. Wij moeten ons met de avontuurlijke wereld der roovers verbinden, die de eenige ware revolutionairen van Rusland zijn.

XXVI. Deze wereld tot eene eenige, alles vernietigende en onoverwinnelijke magt te vereenigen, daarin bestaat onze geheele inrigting, onze geheele zamenzwering, onze geheele onderneming.

Wij zijn, God zij dank! gelukkig ten einde. Waarlijk, het is pijnlijk om onze pen, aan het behandelen van geheel andere onderwerpen gewoon, telkenmale of eene godslastering of eene afzigtelijke dwaling te doen nederschrijven. God behoede Europa voor het toepassen van bovenstaande ideeën! De demon der verwoesting zou geen steen op den anderen laten, maar onder de puinhoopen van alles allen bedelven.

Ten slotte merken wij op, dat het nihilisme, hetwelk apostelen bezit als Bakunin, nog thans in Rusland, het

land van de meest uiteenloopende en vreeselijkste sekten, talrijke volgers heeft. Onlangs werd door de Russische regering eene commissie benoemd, die naar den staat van het onderrigt aan de Russische universiteiten een onderzoek moest instellen; aan de leden dier commissie werd o. a. deze vraag ter overweging gegeven:

Welke middelen kunnen aangewend worden tegen het nihilisme, dat onder de studerende jongelingschap altijd verder voortwoekert?

H. J. H. RUSCHEBLATT.

A. VAN GESTEL, CHRISTELIJKE EN MODERNE UNIVERSITEITEN. [1])

Geen wonder, dat Pater A. van Gestel, die zich zoo bijzonder met de zaak van het onderwijs bezig houdt, zijne aandacht heeft laten vallen op de feestrede door Dr. Heynsius bij het derde eeuwfeest der Leidsche hoogeschool uitgesproken; geen wonder, dat hij bij het lezen daarvan dacht aan moderne en christelijke universiteiten in het algemeen, en ook aan de verwacht wordende regeling van ons hooger onderwijs.

Die feestrede geeft ons een diepen blik in het verregaand ongeloof der Leidsche universiteit. Wat zou, volgens Dr. Heynsius, het gevolg geweest zijn van de toepassing der wetenschap op de theologie? Men hoore.

„De gronden, die in vroegeren tijd ten bewijze eener rechtstreeksche openbaring hadden gegolden, bleken onvoldoende en, voor den christen als voor den wijsgeer, werden natuur

1) *Studiën*, achtste jaargang, V.

en geschiedenis als de bronnen der godsdienst erkend, waaraan door Jezus' verschijning de schoonste bladzijde is toegevoegd."

Wordt dit stelsel van volslagen ongeloof slechts in de colleges voor philosophie of wat men thans godsdienstwetenschap noemt, voorgedragen?

Neen, zegt Pater van Gestel:

„Daar [in de colleges voor godsdienstwetenschap] wordt het opzettelijk behandeld, maar alle overige wetenschappen zijn behulpzaam om het te verbreiden en te bevestigen. Voorbij zijn de tijden, toen b. v. de rechtskundige faculteit zich ten doel stelde knappe rechters, advocaten en diplomaten te vormen, en die der medicijnen zich geroepen achtte om bekwame geneesheeren te schenken aan de lijdende menschheid. Thans beoefenen zij, zooals het heet, de wetenschap om der wetenschaps wille; en gelijk wij vroeger onnoozel genoeg meenden, dat elke wetenschap, met ernst beoefend, getuigenis aflegde van den wijzen en almachtigen Schepper en de waarheid van het Christendom kwam bevestigen, zoo moet thans elk onderdeel van het wetenschappelijk denken zich bewegen in den kring van de moderne wereldbeschouwing en tot hare verbreiding onder de advocaten, de geneesheeren, de literatoren en natuurkundigen medewerken."

Het bewijs levert de feestrede zelve; want op het einde worden de oud-studenten door den Heer Heynsius aldus toegesproken:

„De Hoogeschool heeft aan U groote verplichting. Gij zijt het die haar doel en haar streven het best hebt kunnen waardeeren, en Gij hebt hare beginselen overgeplant in het maatschappelijk leven."

Maar het zuiver wetenschappelijke zal toch door onze universiteit bevorderd worden?

Men oordeele.

„Nadat, zegt de Hoogleeraar, de knellende kluisters der Kerk waren verbroken en de vrijmakende beginselen der Hervorming ook in ons Vaderland waren doorgedrongen, riep de ontwaakte zucht naar kennis en wetenschap hier, zooals elders, waar diezelfde beginselen zegevierden, instellingen tot hoogere vorming in het leven."

De zucht naar kennis en wetenschap zou door de Hervorming ontwaakt zijn!

Hoe dikwijls is deze bewering, die de geschiedenis in het aangezigt slaat, door de Katholieken wederlegd? En toch durft een Hoogleeraar ze op nieuw, ten aanhooren van binnen- en buitenlandsche geleerden, misschien ook wel van Katholieken, als ontegensprekelijke waarheid voordragen! Waar moet het zoodoende heen met het geloof en zelfs met de bloot natuurlijke wetenschap?

Voor beiden springt de Katholieke Kerk in de bres, overal zoekt zij hare hoogescholen te herstellen.

De Leuvensche universiteit is in vollen bloei, en zij heeft het reeds zoover gebragt, dat het katholiek geloof in België wel nog sterk gehaat, maar niet meer, gelijk b. v. in Duitschland en hier, veracht wordt.

Ierland, Engeland en Frankrijk hebben, hoewel met beperkt regt wat het verleenen der graden betreft, hunne katholieke universiteiten terug.

Hoe zal het, bij de aanstaande regeling van het hooger onderwijs, hier te lande gaan?

Zal de grondwet gezond worden opgevat en eerlijk uitgevoerd? Zij wil (art. 194), dat het openbaar onderwijs met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen zal geregeld worden: zal deze bepaling als ook op het *hooger* onderwijs slaande worden erkend?

Zal men begrijpen, dat de eerbiediging van de godsdienstige begrippen der Katholieken niet mogelijk is, of men moet hun de gelegenheid geven om zelven hun eigen universiteit op te rigten en, zonder inmenging van Staat of Staats-universiteiten, de graden te verleenen?

Ook voor ons, Katholieken van Nederland, is het van belang, dat wij niet slechts in een tijdschrift, eene brochure of eene lezing, maar met den bazuinklank eener universiteit kunnen doen hooren, op wat wetenschappelijke gronden ons geloof rust, en wat wij tegen de zoogenaamde wetenschap der moderne universiteiten hebben in te brengen.

Ook voor de katholieke jongelingen van Nederland is het noodig, dat zij gelegenheid hebben om zich wetenschappelijk te vormen, zonder schade te lijden aan hun hoogere belangen.

Ook voor ons is het waar: eene katholieke universiteit is het sieraad en het bolwerk van het katholiek geloof.

Nog nooit is deze overtuiging zoo levendig in ons geweest als na de lezing der *Studie* van Pater van Gestel. Mogt dit geschrift algemeen bekend worden en vooral bij degenen, die eenigen invloed kunnen uitoefenen op de regeling van ons hooger onderwijs!

J. DE BRUIJN.

VERSCHEIDENHEDEN.

F. P. VAN DE BURGT, TRACTATUS DE MATRIMONIO. [1])

Wij zijn nog aan onze eerwaarde ambtsbroeders verschuldigd, hunne aandacht te vestigen op de tweede uitgaaf van een belangrijk werk.

Toen de Hoog Eerw. Heer van de Burgt, korten tijd na de verschijning van zijn gewaardeerd traktaat *de dispensationibus matrimonialibus*, eene kanonieke verhandeling *de Matrimonio* had geschreven, verklaarde de zeer bevoegde Censor van 's Hertogenbosch, dat dit werk van studie en wetenschap, niet slechts aan de kweekelingen van het Seminarie, maar ook aan de eerw. geestelijkheid van het Bisdom ten zeerste mogt worden aanbevolen.

En dat oordeel is volkomen geregtvaardigd. Ieder onzer weet, dat deze verhandeling van den gevierden hoogleeraar, weldra in geheel de kerkprovincie bekend, niet minder dan genoemd traktaat *de dispensationibus*, voor ons allen een vraagbaak geworden en gebleven is.

Een werk nu, dat sedert jaren zulke diensten bewijst, dat, met het oog op onze provincie geschreven, voor kweekelingen van het Seminarie der geestelijkheid, bijna onmisbaar is ge-

1) Tractatus de Matrimonio. Editio Secunda. Auctore F. P. van de Burgt, Sanct. Suae Rom. Pontificis Camerario Secreto s. n., Can. Theol. Cap. Metrop. Ultraj., Rect. Seminarii Rijsenburgensis in Driebergen. 1875.

worden, mogt voorzeker niet uitverkocht heeten. Het behoort bij voortduring en gemakkelijk verkrijgbaar te zijn. Wij verheugen ons daarom zeer en brengen onzen dank aan den geleerden theoloog en kanonist, dat hij, gehoor gevend aan den algemeen uitgesproken wensch, eene tweede uitgaaf er van heeft willen bezorgen.

Zij is gedaan te Utrecht bij de Wed. J. R. van Rossum. De prijs is matig, de uitvoering goed. De oude kennissen hechten er waarde aan, dat de verdeeling van het werk met rangschikking der stoffen en nummering onveranderd gebleven is. Toch hadden wij den Schrijver het inleidingswoord der eerste uitgaaf gaarne met een enkelen regel zien vermeerderen; maar er zullen ongetwijfeld goede redenen zijn, waarom dat niet is geschied, en wij eerbiedigen die gaarne.

Men wachte zich slechts van daarom te vermoeden, dat wij hier met een eenvoudigen herdruk te doen hebben.

Een man, van wiens hooge belangstelling voor den bloei der kerkelijke wetenschap eene reeks van werken getuigt, die wij van hem bezitten, hij laat eene verhandeling, zoo gewigtig als deze, en die van zooveel invloed is op de praktijk, niet in herdruk brengen, voordat hij ze aan een nieuw onderzoek heeft kunnen onderwerpen.

Wat ons thans wordt aangeboden is inderdaad eene tweede uitgaaf in den regten zin, een werk met ware zorg, maar zonder zucht naar noodelooze veranderingen, door den Schrijver zelf herzien en toegelicht en zonder vertooning met hoogst belangrijke onderrigtingen van den H. Stoel vermeerderd.

Men veroorlove ons, hier te wijzen op eene bijzondere mededeeling die, ten aanzien van het dus genoemde quasi-domicilie, in deze uitgaaf wordt gedaan. Het is aan onze lezers bekend, dat de schrijvers, ofschoon zich allen beroepend op de meening van den H. Stoel, zeer verschillend hebben geoordeeld over de vereischten voor het quasi-domicilie, of tijdelijk verblijf met betrekking tot het sluiten des huwelijks. Wij mogen slechts kortelijk aanstippen.

Volgens de eerste sententie wordt het quasi-domicilie verkregen door het wonen in eene plaats gedurende het grootste

gedeelte des jaars; of ook zoodra men ergens woont met het voornemen om er het grootste deel des jaars te verblijven. Men verkrijgt dan het quasi-domicilie onafhankelijk van de bedoeling, waarmede zulke plaats tot woning gekozen werd.

De tweede sententie achtte het voldoende, dat men, vóór de sluiting van het huwelijk, een aanmerkelijken tijd = eene maand, daar ter plaatse verblijf had gehouden; mits dat niet alleenlijk om te huwen en dan te vertrekken, of voor uitspanning, veldbezigheden (*ruralia negotia*) of om andere redenen van korten duur was geschied. Men grondde deze meening hoofdzakelijk op de bekende Breve *Paucis abhinc* van Benedictus XIV in verband beschouwd met hetgeen hij in zijne 33e institutie leert en meêdeelt.

Verschillende latere schrijvers nogtans wilden het verkrijgen van *jus parochiae* niet van de redenen, waarom men ergens verblijft, laten afhangen, maar wel van den voldoenden duur des verblijfs. En zoo kwamen zij, met het oog op verschillende resolutiën der H. Congregatie van het Concilie, tot het besluit, dat, voor het quasi-domicilie of althans de *habitatio in ordine ad nuptias*, een niet kort verblijf = van eene maand in alle omstandigheden voldoende mogt worden gerekend.

Dat uit zulk verschil van gevoelen meermalen niet geringe moeijelijkheden konden ontstaan, begrijpt iedereen. En daarom noemen wij het hoogst belangrijk wat thans door den Schrijver kan worden medegedeeld, dat namelijk de H. Stoel zelf zijne bedoeling ten aanzien van de vereischten voor het quasi-domicilie *in ordine ad nuptias* bekend gemaakt, en daarbij alleen de eerste sententie heeft bevestigd.

De gewigtige mededeeling wordt gestaafd door het getuigenis van den uitstekenden Leuvenschen hoogleeraar Dr. Feije, wiens woorden daarom bij onzen Schrijver worden wedergegeven. Het luidt aldus:

„Sed quum auctor [Feije] propter labores Concilio Vaticano „impendendos Romae degebat, authentico documento didicit „Sedis Apostolicae mentem esse, ad quasidomicilium duo haec „simul requiri, habitationem nempe in eo loco ubi matrimo„nium contrahitur, atque animum ibi permanendi per majorem

„anni partem; ex primo autem die, quo haec duo simul con-
„currunt, acquisitum esse quasidomilium. Quod si de praedicto
„animo non constet, ad indicia recurrendum esse, quae moralem
„certitudinem pariant: inter haec autem unum e praecipuis
„esse illud quod Benedict. XIV Const. *Paucis abhinc* indicat,
„menstruam nempe habitationem; ex hac enim haberi prae-
„sumptionem juris pro intentione manendi per majorem anni
„partem. Contrarium tamen ferri debere judicium, si aliunde
„certo constet animum illum non exstitisse. Praeterea actualem
„habitationem non parere quasidomicilium, si quis in loco
„commoretur more vagi ac itinerantis, non autem vere pro-
„prieque habitantis, quemadmodum solent ceteri in eodem
„loco domicilium habentes."

Blijkt alzoo uit deze instructie wat de bedoeling is van den H. Stoel, dan volgt ook dat de beslissingen der H. Congregatie en de genoemde Breve van Benedictus niet in den zin der tweede of derde sententie zijn te verstaan; en het is daarom dat bij onzen Schrijver vervolgens de ware beteekenis er van aangegeven en zijne oplossing n°. 234 gewijzigd wordt.

Het ligt niet in ons plan nader in bijzonderheden aan te wijzen wat deze uitgaaf onderscheidt. Wij wenschen liever, binnen het gebied van aankondiging blijvend, de waardeering van het aangekondigde aan onze ambtsbroeders toe te vertrouwen, wel verzekerd dat daardoor alle aanbeveling van onzen kant overbodig worden zal.

CANONIEKE INSTELLING DER THEOLOGISCHE FACULTEIT VAN POITIERS.

Te Poitiers bestond reeds sedert bijna twintig jaren, onder de leiding van den beroemden Bisschop Mgr. Ludovicus Eduardus Pie, eene bloeijende theologische school, die van den H. Stoel het regt verkregen had om de graden van het baccalaureaat en licentiaat te verleenen.

Nu, bij Breve van 1 Oct. 1875, is haar het regt gegeven om ook doctoren te benoemen.

Zijne Heiligheid schrijft hoofdzakelijk [1]) als volgt:

„De theologische scholen van Poitiers verheffen Wij met ons Apostoliesch gezag, volgens bijgaand schrijven, tot een eigen en eigenlijk gezegde theologische faculteit, en vergunnen haar, buiten de magt tot het verleenen der mindere academische graden, het regt om, volgens de methode, die in deze eerbiedwaardige stad onderhouden wordt, den graad van doctor aan hen te verleenen, die aldaar den theologischen cursus behoorlijk hebben afgemaakt en, na proeve van hunne bekwaamheid voor ten minste vier examinatoren, buiten den President-Prefect der studiën of diens plaatsvervanger, uit de professoren der theologie gegeven te hebben, met eene wijze meerderheid van stemmen zulk eene eer waardig zijn gekeurd."

„Maar Wij schrijven voor, dat degenen die aldus tot doctoren zijn benoemd, niet met de teekenen hunner waardigheid mogen gedecoreerd worden, dan nadat zij de belijdenis van het katholiek geloof volgens het formulier van onzen Voorganger Pius IV, roemwaardiger gedachtenis, hebben afgelegd, en [Wij bevelen] dat uitdrukkelijke melding van deze geloofsbelijdenis moet gemaakt worden in de diplomen of brieven, die ten bewijsstuk worden afgegeven."

„Met hetzelfde gezag vergunnen Wij verder, bij dit schrijven, dat zij, die op de voorschreven wijze den doctoralen graad verkregen hebben, dezelfde eerbewijzen, privilegiën en voordeelen zullen bezitten en met het volste regt genieten als zij, die in deze onze eerbiedwaardige stad tot dezen zelfden eerrang verheven worden."

---

1) De geheele Breve, latijnsche tekst, is te vinden in *Revue des sciences ecclésiastiques*, Décembre 1875.

SPROKKELINGEN.

Proudhon over de Katholieke Kerk. De man, die eenmaal schreef: „Dieu, c'est le mal. La propriété, c'est le vol. Le meilleur des gouvernements, c'est l'anarchie", was noodzakelijk een vijand en bestrijder der Katholieke Kerk. Toch miskende hij hare kracht niet geheel en al. Terwijl hij over het Protestantisme schreef: „Le protestantisme est mort: il n'y a que des fagoteurs germaniques qui puissent se dire chrétiens en niant l'autorité de l'Eglise et la divinité du Christ", zeide hij van de Roomsche Kerk: „Dans la dissolution sociale où se débat l'Europe entière, le catholicisme apparaît encore, de l'aveu des adversaires de la Papauté eux-mêmes, comme l'unique refuge de la morale et le phare des consciences" — en durfde hij over het Pausschap deze voorspelling te doen: „On a séduit, en faveur de l'unité italienne, les adversaires du catholicisme, en leur montrant la dépossession du Pape comme le gage assuré de la chute prochaine de l'Eglise tout entière. Mais on ne s'aperçoit pas encore que l'occupation des Etats du Saint-Père ne touche point à son autorité pontificale;.... que la guerre faite à l'Eglise, en prenant une apparence de persécution, ne sert qu'à multiplier ses forces, et que l'unité italienne reposant sur le sable, la restauration, très-probable, de la Papauté dans son temporel aura rendu la puissance de l'Eglise plus grande et ses ennemis plus chétifs qu'aupara vant." Aldus in zijn: *La Fédération et l'unité en Italie.* Paris. Dentu. 1862.

Men kan Proudhon moeijelijk van partijdige vooringenomenheid ten gunste van het Pausdom verdenken.

Hoe de nieuwe Pruissische kerkelijke wetgeving op het Protestantisme werkt. Op eene te Breslau gehouden *Kreissynode* der Evangelischen werd opgegeven, dat alleen in de Elisabethsgemeente dier stad, in de laatste drie maanden van 1874, 28,8 percent en, in het eerste kwartaal van 1875, 32,6 percent kinderen ongedoopt waren gebleven; dat, in de laatste drie maanden van 1875, 59,2 percent en, in het eerste kwartaal van 1875, 62,1 percent burgerlijke huwelijken waren gesloten, die niet kerkelijk werden ingezegend.

LETTERLOOVER.

De Pelgrim.

't Heimwee doorstroomde
Het hart van een pelgrim;
Zwervende zocht hij
De hemelsche Stad,
Stad van geneugten
En juublende zangen,
Die eens Gods Engel
Hem toegezegd had.

„Heldere stroomen,
In 't vlak uwer waatren
Moogt gij weerkaatsen
Haar liefelijk beeld!
Glanzende bergen,
Van verre reeds schouwt gij
't Oord, dat mijn ziele
Zoo aanlokkend streelt!"

„Ginds hoor ik klinken
Als kleeplen daar klokken;
't Avondrood flonkert
Door 't woud met zijn gloed:
O, had ik wieken,
Ik zweefde als een duive
Vlug door de ruimte
U, Stad, te gemoet!" —

Heilige weemoed
Verteedert zijn ziele,
Brandende zuchten
Ontstijgen zijn hart;
Mat zijgt hij neder
Op 't bloemige rustbed;
Smachtend doorboren
Zijn oogen de vert'.

„Wijd, ach, te wijd is
De ruimte der scheiding!
Lang is de reize,
Te zwaar voor mijn kracht!
Toovrende droomen,
Ontsluijert het lustoord,
Geeft mij 't genieten
Der hemelsche pracht!"

't Blaauwende welfsel
Ontsluit zich — een Engel,
Glanzend als zilver,
  Daalt vriendelijk af:
„Zou God — dus spreekt hij —
De kracht u onthouden,
Hij die te voren
  't Verlangen u gaf?"

„Stille verrukking
In zoete begoochling
Moge het voedsel
  Des weekelings zijn:
't Rusteloos streven
Is manlijk en edel,
't Voert naar het doelwit,
  Verwerklijkt den schijn!" —

Zacht als de geuren
Der bloemen verdwijnt hij.
Op springt de pelgrim,
  Versterkt door zijn woord;
Moeilijke wegen
Doorwandelt hij moedig —
Eindlijk, daar schittert
  Der hemelen poort...

Ze opent haar vleuglen
Als de armen der moeder,
Die in verlangen
Haar zoon heeft verwacht.
Juublende zangen
Begroeten den moede,
Maar die zoo moedig
Zijn togt heeft volbragt.

Naar Ludwig Uhland.

B. v. M.

Het lied der nonnen.

Verheft u, vrome kloosterlingen,
Met heilige aandrift hemelwaart
En zweeft op gulden wolkgevaart'!
Laat daar, in 't reinste Zonnegloeijen,
Het lied ons uit de harten vloeijen,
Dat, eeuw'ge Liefde, U zal bezingen.

Hoe spoedig kwijnt de teedre bloesem
Van aardsche schoonheid en geneugt'!
Gij zijt een eeuw'ge lentevreugd
Door niets ter wereld te vergoeden,
Gij vlamme, die we in stilte voeden
Aan 't outer en in onzen boezem.

O Liefde, die op aarde daalde,
Als kindje lagchend nederlaagt
In de armen van de Moedermaagd!
Zij heeft uit uw zacht-heldere oogen
Den glans der heemlen ingezogen
Tot haar uw glorie zelve omstraalde.

Gij hebt met goddelijk erbarmen
U uitgestrekt op 't folterkruis;
Door de aarde rolde een dof gedruisch:
„Komt allen, komt tot Hem gevloden!
„Komt, breekt uw zerken los, gij dooden;
„Hij neemt u op met open armen!"

O onuitputbre Liefdebronne!
't Is nog een tijd van sluimring nu —
Der ziele droom is over U;
Maar eenmaal slaat de ontwakingstonde,
Dan word ik gansch in U verslonden
Gelijk een vonk in 't vuur der zonne.

Naar Ludwig Uhland.

B. v. M.

De Wijsbegeerte van Bakon.

Onze eeuw is niet wijsgeerig. Men geeft wel voor, dat de wijsbegeerte nooit schitterender heeft gezegepraald dan thans; dat haar vermogen geen doode kracht meer is, maar rijke en levensvolle bezieling van alle wetenschappen; dat zij inzonderheid op het machtig gebied der historie den scepter mag zwaaien, en tot de laatste kiemen van de wording aller menschelijke handelingen doordringen; dat zij de kennis der natuur heeft geadeld, en de geheimen der schepping ontsluierd voor al wie niet hardnekkig een vreemdeling wil blijven in het rijk der wetenschap; — maar wie geene betoovering vindt in elke schittering, en zijn oog krachtig genoeg gevoelt, om verder te zien dan de meeste lofredenaars van onzen tijd, behoeft niet lang rond te staren om te ontdekken, dat *schijn* nooit meer dan in onze eeuw voor *zijn* heeft gegolden. Men kan zelfs, zonder eenige overdrijving, zeggen, dat de ware, den mensch veredelende, hart- en geestverheffende wijsbegeerte niet meer bestaat dan in de Katholieke Kerk. De meeste ongeloovige natuuronderzoekers, verre van diepdenkende wijsgeeren te zijn, hebben alle denkbeeld van wijsbegeerte en bovenzinnelijke bespiegeling verloren. Zij roepen u toe, dat op ons allen

de verplichting rust, te streven naar de hoogst mogelijke volkomenheid van ons wezen, en te trachten in den hoogsten en volmaaktsten graad mensch te zijn. Vraag hen, hoe die hoogste graad van volmaaktheid kan bereikt worden; hun antwoord zal u wijzen op de volmaking onzer verstandelijke en zedelijke vermogens. Doch wat zijn deze vermogens? Hoe geworden? Iets zintuigelijks of louter geestelijks? Gebonden aan organen, of vrij werkende krachten? In de verklaring van dit alles heerscht bij de meesten eene jammerlijke verwarring en onbegrijpelijke oppervlakkigheid. Men spreekt van verstandsorganen in de meest onbestemde beteekenis van dit woord, en van de grondvermogens der ziel, die in hunne werking van deze organen afhankelijk worden gemaakt, zonder dat men verklaart, waarin deze afhankelijkheid eigenlijk bestaat, en in welken zin zij ook op het verstand moet worden toegepast. De schedelleer van Gall is nog op verre na niet uit de mode. De klassifikatie der zielsvermogens is vaak nog de willekeurigheid zelve, en de plaatsbepaling voor die vermogens eene zichzelf weêrsprekende ongerijmdheid. Men hoort nog telkens gewagen van drie hoofdvormen in het zieleleven: een kenvermogen, een gevoelsvermogen en een begeervermogen, en aan deze een zetel toewijzen in drie groote hersenafdeelingen. Het kenvermogen heeft, voor zoover het de voorwerpen buiten ons waarneemt, zijn zetel in de gezichtszenuwbeddingen en de halfronden der groote hersenen; voor zoover het den inwendigen toestand der ziel waarneemt, in de vierdubbele lichamen; onze wil zetelt in de zoogenaamde kleine hersenen. Hier ziet men de zintuigelijke en verstandelijke vermogens op het jammerlijkst verward.

Het kan derhalve niemand vreemd dunken, dat jonge lieden, die, zonder eerst in de gezonde wijsbegeerte krachtig onderleid te zijn, zich op de natuurkundige wetenschappen gaan toeleggen, niets kunnen verzamelen dan eenige onsamenhangende denkbeelden, zonder orde of eenheid, en vermengd met dwalingen van allerlei aard, even verderfelijk voor hun verstand als verwoestend voor hunne zedelijkheid. Want, wij herhalen het, daar heerscht in de meeste natuurkundige leerboeken eene oppervlakkigheid, waarvan men zich nauwelijks een denkbeeld kan vormen. Deze oppervlakkigheid wordt zooveel mogelijk omsluierd door machtspreuken en stoute beweringen, die de meeste lezers niet dadelijk kunnen wederleggen, en waardoor er zich duizenden laten verschalken. Men zal u opsnijden, dat de wijsbegeerte tot aan Bakons tijd niets geweest is dan een ijdel luchtbeeld, alleen bestaande in het brein eener aristokratie van geleerden, tegen wie het onnoozele volk hoog opzag, maar die, zoo zij in onze dagen eens verschenen, zouden moeten blozen om hunne onwetendheid. Bakon is de stichter der ware wijsbegeerte! Bakon, die met even scherpziend oog de geheimen der natuur wist te achterhalen en hare wetten te verklaren, als hij met onbevangen blik, door geene schittering te verblinden, de leemten van Aristoteles' wijsgeerig stelsel doorzag en aantoonde.

Bakon is in den jongsten tijd, vooral in het buitenland, weêr zoo hoog opgevijzeld, dat niemand het een nutteloozen arbeid kan achten, dezen, zoo gansch ten onrechte vergoden wijsgeer eens van naderbij te beschouwen. Hij heeft, veel meer dan Descartes, de Scholastiek doen verguizen, de Scholastiek, die hij nooit gekend heeft,

die hij nooit in staat is geweest te beoordeelen, omdat ze hem veel te diep was.

Men heeft te recht opgemerkt, dat de wijsbegeerte voor Bakon niets geweest is dan eene verpoozing van zijn overigen arbeid. Dit bewijst reeds, dat men niet veel grondigs van hem kan verwachten. Wie een wijsgeerig stelsel, en wel een stelsel van Aristoteles, wil omverwerpen, moet zijne dagen en nachten aan de studie kunnen wijden, vooral wanneer zoo iemand ook nog de stichter wil worden eener nieuwe school. Waar de wijsbegeerte bloot liefhebberij wordt en een soort van uitspanning, verbeurt zij haar naam. Cicero mag niet onder de wijsgeeren worden geteld, ofschoon hij vlijtig in Plato en Aristoteles heeft gelezen, en menige bladzij', vooral van den eersten, in zijn zwierig Latijn weêrgegeven. De wijsbegeerte eischt den geheelen mensch, en zoo hij niet een buitengewoon krachtig denker is, eischt zij hem geheel *voor zich*, zonder dat zij van hem eenige gift kan of wil ontvangen. Niet alle eeuwen brengen Plato's, Augustinussen en Aquino's voort! Bakon was ijdel genoeg, om zich grooter te wanen dan deze groote en oorspronkelijke denkers, en stelde zich tot levenstaak de wijsbegeerte te hervormen niet enkel, maar haar gansch en al te vernieuwen. De toestand der wetenschappen was, volgens hem, bij zijn optreden allerjammerlijkst. Maar De Maistre heeft in zijn voortreffelijk werk: *Examen de la philosophie de Bacon* met het volste recht gezegd: „L'état des sciences dans le siècle où il vivait, tel qu'il nous le représente à toutes les pages de ses écrits, n'était qu'un roman de son imagination; car les sciences étaient alors déjà très-avancées, et telles absolument qu'elles devaient être à cette époque.

L'erreur de Bacon sur ce point avait deux sources :en premier lieu l'ignorance, qui le rendait étranger à toutes les branches des sciences naturelles, et, de plus, ce malheureux orgueil caché dans les replis du coeur humain, qui porte l'homme, même sans qu'il s'en aperçoive, à dédaigner tout ce qu'il ne sait pas, tout ce qu'il ne comprend pas, tout ce qu'il n'aime pas.

Le seul moine de son nom, dont Bacon parle assez légèrement, avait mis dans ses écrits infiniment plus de vérités que le chancelier d'Angleterre n'en connaissait et même qu'il n'en pouvait comprendre, s'il eût entrepris de les étudier. Copernic, Tycho, Keppler, Viette, Termat, Grégoire de Saint Vincent, Bayle, Hook, Galilée, Descartes, Gregory, Borelli, Kircher, etc., furent ses contemporains, ou le touchèrent de près. Quand on se permet de compter pour rien les travaux de ces grands hommes, et d'en parler même avec un extrême mépris, il est aisé de calomnier l'état de la science; mais ces calomnies ne prouvent rien, sinon qu'il eût mieux valu étudier leurs ouvrages que les critiquer. Je ne sais pourquoi il plut à d'Alembert de nous dire que *Bacon était né dans le sein de la nuit la plus profonde.* Rien n'est plus évidemment faux. De grandes découvertes avaient été faites dans les sciences; le mouvement général était donné; rien ne pouvait plus l'arrêter, et certainement il ne devait rien à Bacon, absolument inconnu et sans influence hors de son île."

Toch moest dat eiland het nieuwe Oosten worden, waar de zon zou oprijzen, die den nacht der barbaarscheid ging verdrijven. „Nec ignari sumus, zegt onze wijsgeer, nec obliti quantum opus aggrediamur, videlicet ut faciamus intellectum humanum rebus et naturae parem."

Men moet het bekennen, deze inzet is hoog. Maar nog meer! „Restat unica salus ac sanitas, ut opus mentis universum de integro resumatur!" Zooveel had zich nog nooit een denker onderwonden. Men mag zich dus met alle recht op het voortreffelijkste van dezen herschepper van den menschelijken geest verwachten. Zijn voornaamste werk draagt dan ook een scheppend kenmerk op het voorhoofd en is getiteld *Novum Organum.* Wat is dit *Organum?*

Niets minder, lezer, dan een nieuw *denkenswerktuig,* zoo ge mij die koppeling vergeeft, een werktuig, waardoor de mensch als denker een ander mensch moet worden, een *herschapen,* een *nieuw mensch,* een wijsgeer van krachtigen geest, wien niets te hoog of te diep, wien alles doorgrondbaar is! — Welken naam verdient zulk een ingebeelde dwaas? — Alsof de schepping van een nieuw *organum* in ons denkvermogen niet haar grond moest hebben in onze natuur van denkende wezens, en dus ook wij zelven als denkende wezens tot iets anders moesten worden omgeschapen! Wie een nieuw *organum* weet te geven in den zin, dien Bakon aan dit woord heeft gehecht, vermag ook eene nieuwe ziel te vormen want zoo dit woord niet in eene *geestelijke* beteekenis wordt genomen, is het volslagen onzin, of het grofste *materialisme.* Een nieuw *denkenswerktuig* kan niets anders zijn dan een nieuw *denkvermogen.* Een nieuw denkvermogen moet gegrond zijn in een nieuw *beginsel.* Een nieuw beginsel eens denkvermogens kan niets anders zijn dan eene andere ziel, want elk *geestelijk* beginsel van kracht moet eene geestelijke zelfstandigheid zijn. Daarom overdrijven zij ook volstrekt niet, die beweren,

dat dit *novum organum*, hoe ook opgevat, of eene absurditeit is, elken denker onwaardig en voor een wetgever in de wijsbegeerte boven alle uitdrukking vernederend, of een vermomd materialisme. — Het moet dus niemand verwonderen, dat onze neologen Bakon zoo gaarne als eersten wetgever huldigen op het gebied der bespiegeling.

Wil men Bakon vrijspreken van materialisme, of op zijn zachtst gesproken, van sensualisme (en in der daad de rampzalige eer, stichter der materialistische school te zijn, komt hem niet toe), dan is dat woord *novum organum* bloot een naam zonder zin of beteekenis, en, wat duizenden malen gebeurt, de bewonderaars van dezen *zelfstandigen* en *oorspronkelijken* denker hebben zich laten betooveren door eene machtspreuk. Als men maar met een stalen voorhoofd durft optreden, vermag men zooveel met eene nieuwe benaming, al ligt er ook geen zweem van denkbeeld aan ten grond. Wat bewierookte Duitschland de diepe wijsheid niet, die er moest schuilen in de *Kritiek* van Kant! De *Analyse* van Condillac kon in Frankrijk niet genoeg worden bewonderd en toegejuicht. Nederland zelfs is nog dwaas genoeg, wanneer Prof. Opzoomer in zijn zenuwloos Hollandsch een nieuw woord weet te smeden, dat eene gedachte van Goethe vertolkt, aan eene geheel nieuwe ideeënwereld te denken, ofschoon de Utrechtsche Hoogleeraar zijn eerst oorspronkelijk denkbeeld op het gebied der wijsbegeerte nog moet vormen, en waarschijnlijk in het graf zal dalen, eer het geboren is.

Niet beter is het gesteld met de zoo geroemde *Induktie* van onzen wijsgeer-hervormer. „Dat Bakon dezen betoogvorm voor de zoogenaamde sluitrede in de plaats heeft gesteld, lezen wij in een onzer liberale organen, is

het behoud geweest van alle wetenschap." Wat is dan toch wel die nieuwe betoogvorm? Doodeenvoudig iets, mijn lezer, wat Aristoteles even goed kende als Bakon, en waarvan hij kort en goed deze definitie gaf: „de induktie is de weg, die ons van het bijzondere voert tot het algemeene." Iets wat Cicero ook zeer goed bleek te kennen, toen hij schreef: „haec [similitudo], ex pluribus perveniens quo vult, appellatur *Inductio*, quae graece παραγωγὴ [1]) nominatur, et qua plurimum usus est in sermonibus Socrates." In Bakons tijd wist men op alle wijsgeerige scholen, dat deze Induktie niets anders was dan een syllogismus zonder middelterm, en dat ook Aristoteles ze daarvoor had gehouden. Bakon zelf scheen het hierin met den Stagiriet eens te zijn. „Enthymemata, zegt hij, illorum duorum [syllogismi et inductionis] compendia tantum sunt." Een enthymema is een syllogismus, waarin de *major* of *minor* verzwegen wordt. Is deze bewijsrede een *compendium inductionis*, wat kan dan de *inductio* zelf zijn dan een syllogismus? Hoe is dan door dezen „betoogvorm" de wetenschap gebaat?

Bij al de bijzonderheden van Bakons stelsel (deze naam is zeer oneigen, want een stelsel onderstelt eenheid, en deze ontbreekt hier geheel) kunnen we niet verwijlen. Ons doel is ook slechts aan te toonen, dat deze verguizer van Aristoteles en van de Scholastieke wijsbegeerte noch den Griekschen wijsgeer, noch de koryfeeën der Middeleeuwsche school begrepen heeft; dat hij een der meest oppervlakkige denkers geweest is, die ooit bestaan hebben, en volstrekt buiten staat eene school te stichten, die

1) Aristoteles noemt de Induktie altijd Ἐπαγωγή.

over de metaphysische waarheden een nieuw licht moest verspreiden. We zullen vooral zijne leer omtrent de stoffelijke wereld aan de gezonde wijsbegeerte toetsen, en aldus in staat worden gesteld te zien, hoe na zijne hoofddwalingen grensden aan de stofvergoding van onzen tijd.

We hebben gewaagd van het *novum organum*, dat deze schepper der nieuwe wijsbegeerte wilde schenken aan den vorschenden geest. Het is niet meer dan natuurlijk, dat iemand, die zich zooveel liet voorstaan op zijn herscheppend vermogen, alom en in alles dwalingen ontdekte. Deze dwalingen werden door hem in vier hoofdklassen verdeeld, waaraan hij den vrij zonderlingen naam van *idola* meende te moeten geven, ten einde ze aan te duiden als afgodsbeelden, waarvoor des menschen geest gewoon was zich in slaafsche aanbidding neêr te buigen.

De eersten noemde hij de *idola tribûs*. Hierdoor verstond hij de dwalingen, die uit de menschelijke natuur in het algemeen voortsproten. Ieder mensch had, volgens hem, eene onweerstaanbare geneigdheid, om in de geheele wereldorde een vast plan en eene onwrikbare regelmaat te zoeken, die er niet te vinden waren, althans niet zoo werden gevonden, als men ze zich in zijn verstand placht voor te spiegelen.

De *idola specûs* kwamen voort uit het bijzonder karakter van den *individu*. Elk *individu* had, als het ware, een duister en somber woonhol, waarin het licht slechts door weinige reten, en niet dan zeer onvolkomen, kon binnendringen. In deze bedompte woning plaatsten de meesten een soort van bescherm- of huisgod, op wiens outer zij de waarheid ten offer brachten.

De *idola fori* ontstonden door ons verkeer in de maat-

schappij, en niet het minst door de menschelijke spraak, die, hoewel zij ons een gids kon worden in het rijk der wetenschap, den mensch maar al te vaak valsche denkvormen deed aannemen en voortplanten.

De *idola theatri* waren de onderscheidene filosofische systemen. Elk wijsgeerig stelsel vertegenwoordigde eene denkbeeldige wereld, en van daar de bijzondere benaming, door hem aan deze *idola* gegeven.

Al deze *idola* moeten ter aarde geveld en verbrijzeld worden. Dat is, minder fantastisch gezegd: al wat voor wetenschap doorgaat, is geene wetenschap, is louter dwaling en waanzin, en *ik* ben de eerste, die de volken der aarde in den tempel der wijsheid gaat binnenvoeren. — Ons is geen wijsgeer van vroeger of later eeuw bekend, die bij zooveel ijdelheid, of, zeggen wij, onverdraaglijken hoogmoed, zoo weinig degelijke wetenschap bezat, en zoo geringe vatbaarheden voor wijsgeerige bespiegeling, als deze gewaande hervormer. Hij achtte zich geroepen om het menschdom op nieuwe ontdekkingen te vergasten, en daarom meende hij zeer laag te mogen neêrzien op alles wat zijn tijd, op welk gebied ook van wetenschap en ervaring, had voortgebracht. Hij wilde eerst alle kennis vernietigen, en ze dan weder in het aanzijn roepen, opdat men alles aan zijn vernuft alleen zou mogen dank weten. Zijn geest was veel te stompzinnig, dan dat hij ééne metaphysische waarheid in haar geheel zou doorschouwd hebben, en daarom verachtte hij de geheele metaphysica. De astronomie vond even weinig genade bij hem. Hij noemde haar eene *doode* wetenschap, en zou er eene *levende* starrenkennis voor in de plaats stellen. De nuttigste uitvindingen werden door hem beschimpt of

gewraakt. De *teleskoop* zelfs mocht niet gespaard worden; „omnia, zegt hij, omnia certe inventa nobilia [d. i. al wat er voortreffelijks *met dit werktuig* is ontdekt] nobis suspecta sunt, quod in istis paucis sistatur experimentum, neque alia complura investigari aeque digna eadem ratione inventa sint." Wat te zeggen van zulk een onzin?

De *mikroskoop* mocht zijne goedkeuring niet wegdragen, omdat hij hem niet in staat stelde de *atomen* na te oogen in de lichamen. „Perspicillum illud ad minima tantum valet. Quale perspicillum si vidisset Democritus, exsiluisset forte, et modum videndi *atomum*, quem ille invisibilem omnino affirmavit, inventum fuisse putasset; verum *incompetentia hujusmodi perspicillorum* usum rei destruit." Van de gewone cijferkunst heet het: „In Arithmeticis nec satis varia et commoda inventa sunt supputationum compendia, praesertim circa progressiones, quarum in physicis usus est non mediocris." Aan de stelkunst valt de eer te beurt genoemd te worden „*exspatiatio speculationis*". De arithmetica heeft geen waarde, omdat ze geen algebra is, en de algebra is *exspatiatio speculationis!* Voortreffelijk! 't Is in der daad niet vreemd, dat zulk een wijsgeer de sluitredenen zoo gaarne uit de logika wilde verbannen zien!

Doch men denke niet, dat Bakon enkel wilde sloopen; neen, zijn scheppende geest las in de toekomst reeds de heerlijkste resultaten van de nieuwe kennis der natuur, waarvan hij de grondslagen gelegd had. Welke waren die resultaten? — „De verlenging des levens; tot een zekeren graad het herkrijgen van de jeugd; het later beginnen van den ouderdom; de genezing van voor ongeneeslijk gehouden ongesteldheden; de verzachting der

pijn; gemakkelijker en minder tegenzin wekkende *purgativa;* de vermeerdering der geschiktheid om foltering of pijn te ondergaan; de verandering van de gestellen en van dikte en magerheid; de verandering van lichaamsgestalte; de verandering van gelaatstrekken; de vermeerdering en verhooging van de organen des verstands; overgangen van 't eene lichaam in het andere; het maken van nieuwe soorten; overplanting van de eene soort in de andere; werktuigen van vernieling, voor den oorlog en vergift; kracht der verbeelding, hetzij op een ander lichaam, hetzij op het eigen lichaam; versnelling van tijd om tot levensrijpheid te komen; versnelling van tijd voor de klaring der vochten; versnelling van het bederf; versnelling van ontkieming; overbrenging van rauwe en waterachtige zelfstandigheden in olieachtige en vette zelfstandigheden; het trekken van nieuwe voedingsmiddelen uit zelfstandigheden, nu niet in gebruik; het maken van nieuwe draden voor kleedingstukken; natuurlijke waarzeggerijen; grooter genoegens der zinnen [o Bakon! o wijsbegeerte!]; kunstmineralen en -cementen." [1]) Het lust ons niet deze dwaasheden toe te lichten.

---

1) , The prolongation of life; the restitution of youth in some degree the retardation of age; the curing of diseases counted incurable; the mitigation of pain; more easy and less loathsome purgings; the increasing of ability for suffer torture or pain; the altering of complexions and fatness and leanness; the altering of statures; the altering of features; the increasing and exalting of intellectual parts; versions of bodies into other bodies; making of new species; transplanting of one species into another; instruments of destruction, of war and poison; force of the imagination, either upon another body, or upon the body itself; acceleration of time in maturation; acceleration of time in clarifications; acceleration of putrefaction; acceleration of germination; turning crude and watry substances

Onverklaarbaar is het, dat zoovele, op het gebied der natuurkundige wetenschap waarlijk uitstekende mannen, aan Bakon de eer hebben bewezen hem onder diegenen te rangschikken, aan wier invloed de doorvorsching der natuur haar heerlijkst leven te danken had. Bakon was niets minder dan een natuuronderzoeker, ja, hij miste alle vatbaarheid om het te worden. Zijne fantasie was daarvoor veel te wild en te toomloos; zoodat velen, die eene woeste, ongebreidelde verbeelding met dichterlijk genie verwarren, in hem wel eens een dichter meenen te begroeten. Maar daar was niets poëtisch in hem, en alle verheffend en veredelend gevoel was hem vreemd. — Even weinig, ja, duizendmaal minder nog, school er in hem een metaphysicus. Abstrakte denkbeelden waren hem een gruwel, want hij wist in der daad niet, wat dat voor wezens waren, en zijne wijsbegeerte bestond hoofdzakelijk in het verachten van hetgeen hij niet kende. Of hij ooit een boek over de metaphysica heeft uitgelezen, mag betwijfeld worden, maar zeker is het, dat hij een dusdanig boek even goed verstond als een kind van zes of zeven jaren de elektro-magnetische verschijnselen vermag te verklaren. Alles wat boven de tastbare stoffelijkheid uitging, was dezen wijsgeer te hoog. Hoe moest hij dan de wijsbegeerte herscheppen? Met stout en onvervaard den Ouden stellingen toe te dichten, waarvan zij nooit gedroomd hadden, en deze hersenschimmen

---

into oily and unctuous substances; drawing of new foods out of substances not now in use; making of new threads for apparels; natural divinations; greater pleasures of the senses; artificial minerals and cements."

van zijn eigen brein als een echt *chevalier d'industrie* ten kamp te dagen.

Schoon 'k wijsgeer ben noch wijze, ik schijn het toch te wezen,

dacht hij, en de schijn was hem even veel waard als de wezenlijkheid.

De metaphysica, de hoogste der natuurlijke wetenschappen, die ze allen ordent en regelt, en door hare heerschappij allen eene hoogere waarde schenkt, tracht de laatste oorzaken der dingen op te sporen, in de verschillende reeksen van oorzaken en gewrochten het verband na te vorschen, dat de hoogste en eerste Oorzaak der wezens daarin gesteld heeft; en poogt, voor zoover het haar gegeven is, die hoogste Oorzaak te kennen. Ik zeg: voor zoover het haar gegeven is; want hare *eindige* krachten staan hier voor een *oneindig* Wezen, dat ze nooit in zijne gansche volkomenheid zullen doorschouwen of verklaren. Het gebied dezer wetenschap strekt zich dus zoover uit, als er, niet bijzondere, maar algemeene 't zij in- 't zij uitwendige oorzaken in de natuur gevonden worden, en verheft zich van deze oorzaken tot haar eersten Oorsprong, die zich in al het geschapene weêrspiegelt. Hier vertoont zich voor den zelfstandigen, den oorspronkelijken denker een veld zonder grenzen. 't Geldt hier niet de verklaring van enkele phenomeenen in de schepping, 't geldt de schepping in haar geheel, de stoffelijke beide en onstoffelijke, de zichtbare en onzichtbare; 't geldt de laatste verklaring der oorzaken, voor het oog van den physicus verholen; 't geldt de hoogste voorwerpen van het bespiegelend verstand. Deze weten-

schap had haar hoogsten bloei bereikt in de Middeleeuwen. Met Plato in de linkerhand, en de gewijde Oorkonden in de rechter, had reeds de groote Kerkvader Augustinus in zijne onsterfelijke werken getoond, tot welk een ontzachlijke hoogte zich des menschen geest kon verheffen, wanneer hij, met de vereischte hoedanigheden toegerust, der waarheid alleen wilde leven, en zich in hare beschouwing verlustigen.

Al wie ooit der Kerk hebben aangeticht, dat zij niets overlaat voor de hoogere wijsbegeerte, en door het geloof de rede poogt te vernietigen, hebben alleen blijk gegeven, dat zij zelfs niet de werken van één harer grootste leeraars hebben gelezen. Neen, de Katholieke Kerk vreest de wijsbegeerte niet; zij vreest niets zoozeer als halve kennis en oppervlakkige wetenschap in hare dienaren, omdat die steeds eene onzalige bron van duizenderlei wanbegrippen geweest zijn. Van den aanvang van haar bestaan af heeft zij het goede in de menschelijke wetenschap erkend en gehuldigd, en tegenover vele dwaalgeesten, die haar bestreden, der rede recht laten wedervaren. Door hare bescherming en begunstiging is de wijsbegeerte ten krachtigste ontwikkeld, en door het hoogere licht, dat in Christus Kerk haar bestralen mocht, van menige dwaling gelouterd, die haar, zelfs in haar schoonsten bloeitijd, bij de heidenen aankleefde. Hoe hoog Augustinus de menschelijke wijsheid schatte, en hoezeer hij hare leer bestaanbaar achtte met het licht der Openbaring, blijkt middagklaar uit deze zijne woorden: „Ut breviter accipiatis omne propositum meum, quoquo modo se habeat *humana sapientia* eam me video nondum percepisse. Sed cum trigesimum et tertium aetatis annum agam, non me

arbitror desperare debere eam me quandoque adepturum. Contemptis tamen caeteris omnibus quae bona mortales putant, huic investigandae inservire proposui. Mihi autem certum est nusquam prorsus ab auctoritate Christi discedere... Quod autem subtilissima ratione persequendum est, ita enim jam sum affectus, ut quid sit verum, non credendo solum, sed etiam intelligendo apprehendere impatienter desiderem; apud Platonicos me interim quod sacris nostris non repugnet reperturum esse confido." (*Contra Acad.*, lib. III, C. XIX, 43.)

Zoo dacht er ook de H. Anselmus over, en vooral hij, die de metaphysica haar zenith deed bereiken, de Heilige Thomas van Aquino. Men heeft ergens gezegd, dat de *Summa theologica* van dezen Heilige, en de *Kruistochten* de twee wonderbaarste gewrochten der Middeleeuwen zijn, en dit is eene lofspraak zonder eenige overdrijving. De *Summa contra gentiles* mag men er in éénen adem bijvoegen. Daar heerscht in die twee *Summae* eene eenheid, die misschien eenig mag genoemd worden in de geschiedenis der hoogere wetenschap, en daarenboven eene helderheid van voorstelling in de meest abstrakte begrippen, die, bij zooveel diepte van wijsgeerige bespiegeling, in der daad naar iets bovenmenschelijks schijnt te zweemen. Al wat Plato, Aristoteles en Augustinus goeds en voortreffelijks hebben geleeraard, vindt ge hier tot een meesterlijk geheel verbonden, dat den glans der waarheid u uit al zijne deelen doet tegenschitteren. — De stoffelijke natuur met hare eerste kiemen, en de haar onderscheidende eigenschappen en hoedanigheden; haar algemeen verband en hare doeltreffende eenheid; het planten- en het dierenleven; de mensch en

het hooger stoffeloos beginsel zijner geestelijke vermogens; de wereld der geesten, hun geheel bovenzinnelijk leven en streven, hunne onderlinge rangen en betrekkingen; de eerste Wordingsbron aller wezens, hare Goddelijke eigenschappen en werkingen, in de eenheid van haar wezen tot ééne volkomenheid samenvloeiend, of liever, die eenheid en volkomenheid zelve in hare ondoorgrondbaarheid voor alle geschapen denkvermogen; dit alles wordt door dezen Engel der School behandeld met een omvang van wetenschap niet alleen, die den lezer verbaasd doet staan, maar met eene aanschouwelijkheid, gepaard aan den lieflijksten eenvoud van plan en uitvoering, die misschien nooit in die mate in een menschelijk gewrocht zijn aanwezig geweest. — Wij zwijgen van zoovele anderen, die het voorbeeld dezer twee groote lichten der Kerk zijn gevolgd. Wij wilden den lezer slechts doen zien, dat het geen geringe taak was in Bakons tijd de metaphysica te gaan herscheppen. Hoe is de Kanselier van Engeland in zijn reuzenplan geslaagd? Wij vangen aan met de stof en de beginselen der lichamen.

De middeleeuwsche school verklaarde, op het voorbeeld van Plato, Aristoteles en Augustinus, de samenstelling der lichamen en wat daaruit voortvloeide, uit twee beginselen, die zij *stof* en *vorm* noemde. De stof (ὕλη), die men, om ze van het lichaam in zijn geheel te onderscheiden, *eerste stof* (*materia prima*) heeft genoemd, was, afgezonderd van den vorm, geen kompleet wezen, maar bloot eene lijdelijke realiteit, vatbaar om alle vormen aan te nemen, en aldus het wezen der lichamen te helpen samenstellen. „Materia, zegt de Doctor Angelicus, quae est in potentia ad formam, fit actu sub forma;

quod est facere compositum." Daar een zoodanig samengesteld lichaam eene zelfstandigheid is, noemt men dezen vorm, die de stof tot dadelijkheid brengt, den *zelfstandigen vorm* (*forma substantialis*), ter onderscheiding van de dusgenoemde toevallige vormen (*formae accidentales*), die de uitgestrektheid der lichamen vergezellen en in hunne zelfstandigheid gegrond zijn. Elk lichaam, uit deze twee beginselen samengesteld, bezit uitgebreidheid en werkingskrachten; uitgebreidheid ter oorzake van de stof, werkingskrachten, ter oorzake van den zelfstandigen vorm. „Compositum non agit ratione materiae sed ratione formae, quae est actus et actionis principium. Quantitas se tenet ex parte materiae." (S. Th. *In* 4 *sententiarum*, distinct. XII, q. 1, a. 2.) [1])

---

1) De redenen, waarom de Ouden eene zoodanige kompositie in de lichamen aannamen, zijn hoofdzakelijk de volgende:

1° In alle lichamen nemen wij aktiviteit waar. Hadden de lichamen geene aktiviteit, dan konden ze door ons zelfs niet gezien worden, want het zien onderstelt eerst noodwendig eene werking der lichamen op ons gezichtsorgaan. Even weinig konden zij in zichzelven blijven bestaan, want dit eischt eene werking, die de verschillende deelen tot eene samengesloten eenheid verbonden houdt. De uitgebreidheid is juist het tegendeel van eenheid. Daar moet derhalve, buiten het *lijdelijk beginsel* der uitgestrektheid, in alle lichamen een werkend *beginsel* van *kracht* worden aangenomen, dat de deelen verbindt en vereenigt.

2° De eigenschappen der lichamen wijzen op een lijdelijk en werkend beginsel.

3°. Het voortbrengen van nieuwe lichamen onderstelt een blijvend beginsel (*materia prima*), en den op dit beginsel werkenden vorm. Hoe anders de voortbrenging van een lichaam door tweede oorzaken van een scheppingsakt te onderscheiden?

Het is zeer bemoedigend voor de leerlingen van den H. Augustinus en den H. Thomas, dat Z. H. Pius IX deze leer zoo gaarne ziet verdedigen en voortplanten. De H. Vader heeft nog zeer onlangs aan eene *Academia filosofico-medica di S. Tommaso d'Aquino*, te Napels opgericht, sprekende blijken daarvan gegeven. „Wij zien ook tot Onze

Bakon begreep van dit alles niets, en moest er derhalve iets anders op uitdenken. „Melius est naturam secare quam abstrahere", zeide hij. Hij was een vijand van alle abstrakte begrippen, en dit was in hem zeer natuurlijk, want zijn verstand was voor zoo iets niet gemaakt. Men

---

groote voldoening, schreef Z. H., dat gij wel volhardt in uw voornemen, en hebt vastgesteld alleen die medeleden onder u op te nemen, welke de leeringen, voorgesteld door de heilige Kerkvergaderingen en dezen H. Stoel houden, en bereid zijn die te verdedigen, en met name de beginselen van den Engelachtigen Leeraar betrekkelijk de vereeniging der ziel met het menschelijke lichaam, *en betrekkelijk den zelfstandigen vorm en de materia prima.*"

Te recht merkt *La Civiltà Cattolica* (1874, 17 Ottobre, p. 161) hier op: „De Paus prijst de leden der *Academia* in 't bijzonder om twee redenen: de eerste, omdat zij hebben vastgesteld de leer der Conciliën en van den Apostolischen Stoel en de beginselen van den Engelachtigen Leeraar, den H. Thomas, betrekkelijk de vereeniging der ziel met het menschelijke lichaam en betrekkelijk *den zelfstandigen vorm en de materia prima, te houden* en *te verdedigen.* Dat is duidelijk. Wie met de wijsbegeerte wél bekend is, weet het: de grondgedachte (*l'essenza*) der leer van den H. Thomas bestaat in zijne beschouwing over de *materia prima* en van den *zelfstandigen vorm*, en deze leer is als het ware geheel samengevat in de beschouwing over den mensch: dat deze kleine wereld (μικρόκοσμος) de natuur van al de lagere, organische en niet-organische lichamelijke wezens virtueel in zich bevat, en dat hij door zijne ziel een beeld van God is en op de onstoffelijke wezens, d. i. de engelen, gelijkt."

In der daad alles hangt bij dit onvergelijkelijk genie op het innigst samen, en men kan niet straffeloos de eenheid schenden zijner werken door er een deel van af te rukken, en er iets anders voor in de plaats te schuiven. Doe in de Ilias van Homerus Van Merkens Germanicus de plaats van Achilles innemen, maar noem ze geen Ilias meer! Noem u als metaphysicus geen leerling van St. Thomas, wanneer gij eerst zijn systeem volgens uwe opvattingen veranderd hebt! — Doch men beweert wel eens, dat het Scholastieke stelsel over de natuur teruggedrongen is door de zekerheid der scheikundige ervaring. Ei lieve! waarmeê houdt zich de moderne wetenschap staande dan met de *gemakkelijkheids-Tendenzen* harer beoefenaren? Hoe lang nog zal het zintuig het in betrouwbaarheid winnen van den denkenden geest? Gelukkig! hier en daar

mocht de natuur wel in deelen splitsen, maar die deelen moesten zicht- en tastbaar blijven. Men moest de stof beschouwen in hare vorming en vervorming, in hare loutere dadelijkheid (*actus purus!*), in hare wetten en bewegingen; want de vormen waren hem niets dan illusiën van den menschelijken geest, zoo men door dit woord iets anders verstond dan *zuivere dadelijkheid* of *beweging*. Heeft het niet den schijn, lezer, alsof we hier met iemand te doen hebben, die nog nooit iets over wijsbegeerte gehoord heeft, en dus niet weet wat hij zegt, wanneer hij iets wat tot deze wetenschap behoort, moet uitdrukken? Wat beteekent hier die *actus purus*? Is er meer klinkklare onzin denkbaar? Wat wordt hier gereveld van vorming en vervorming? Alsof wie zoo iets behandelt, de leer *der vormen in de lichamen* moet laten varen, waarvoor elke vervorming een nieuw bewijs oplevert! Welk gezond verstand schuilt er dan toch in zulk eene redeneering? En waarop steunt de roem van dezen *would-be*-filosoof?

Bakon, die overal ijverig in de weer is, om aan de stof eigenschappen en werkingen toe te kennen, die alleen tot het gevoelsleven behooren, en haar uit dien hoofde laat *schrikken*, *gruwen*, *vluchten*, *verlangen* enz., heeft geen woorden genoeg om zijne verontwaardiging lucht te geven, dat de meesten niets anders in de lichamen trachten

breekt een lichtstraal door van hoop op een blijder en wetenschappelijker toekomst. Als zoodanig begroeten wij het voortreffelijk werk van P. Cornoldi S. J. over de Scholastieke wijsbegeerte. Deze schrijver weet door zijn helderen blik de moderne scheikunde dienstbaar te maken aan eene billijke en juiste waardeering der Scholastieke natuurkunde. De Eerwaarde Schrijver betoogt krachtig, dat de chemie aan hare zusterlijke vereeniging met de Thomistische theorie haar rang moet danken in de rij der wetenschappen. De *Civiltà Cattolica* toont zich met dit werk hoogelijk ingenomen.

op te sporen dan *doode beginselen.* „In plaats van de vermogens en krachten der levende natuur te onderzoeken, zegt hij, schept men er vermaak in een lijk te ontleden!" — Welke wijsgeer heeft ooit de dwaasheid gehad de natuur tot een lijk te willen maken, en vervolgens hare ontleding te beproeven? Doch Bakon vervolgt: „Van de bewegende beginselen (*principia moventia*) gewaagt men slechts ter loops, zoodat men zich niet genoeg kan verwonderen over de uiterste achteloosheid, waarmeê de *grootste en nuttigste aller zaken* behandeld wordt. Over dit gewichtig vraagstuk [de *principia moventia*] heeft men tot nog toe niet gesproken dan eenige woorden zonder slot of zin." — Wat verstaat onze wijsgeer door een dood beginsel? De *materia prima?* Deze kan aldus niet genoemd worden, want als *bestaand* beginsel is zij geaktueerd door haar vorm. Den *zelfstandigen vorm?* Deze is het juist, die alle krachtvermogens aan de lichamen meêdeelt, en daaronder de beweging. Een dood beginsel is derhalve weêr iets, wat Bakon zeer aardig vond te scheppen in zijn brein, en daarna als een spooksel ten tooneele te voeren, om de geheele wereld te doen zien, van wat een monster hij haar kwam verlossen. De Ouden spraken van een lijdelijk beginsel, maar een dood beginsel heeft geen hunner gekend. Deze dwaling van Bakon spruit weêr uit een wanbegrip, en zoo gaat het telkens. Aristoteles heeft *vorm* en *stof* verklaard als twee realiteiten, die door hare verbinding één wezen uitmaakten, maar afgezonderd van elkander niet bestaan konden. Iets wat niet bestaan kan, dacht onze Kanselier, is nog meer dan dood, en dus: zachtst gesproken, een dood beginsel.

Doch wat waren wel zijne *levende beginsels?* Wees

geheel oor en aandacht, lezer, want nu vloeit de wijsheid bij stroomen! „Kupido was de oudste der goden [1]), en bestond dus vóór alle anderen. De Baiert alleen was zijn tijdgenoot. Hij verbond zich met den Hemel en bracht de overige goden voort, benevens al de mindere wezens van het heelal. Eenigen zeggen, dat hij geboren werd uit een ei, dat door de Nacht was uitgebroed. De Chaos, Kupido's tijdgenoot, beteekent *de geheele eerste stof zonder vorm*; Kupido beteekent *die stof zelve, haar wezen, hare kracht*, in één woord, *de beginselen.* Kupido heeft geen vader d. i. geene oorzaak, en in der daad in de natuur (de Godheid zonderen wij uit) kan geene oorzaak worden gevonden van de *eerste stof, van hare kracht* en *van de haar eigene werking*, omdat er vóór haar niets bestond, en er niets denkbaar is, dat *beter* zijn zou dan zijzelve: zij kent bij gevolg geene oorzaak noch iets wat boven haar is." Deze stof wordt verder door hem genoemd *Caussa caussarum, ipsa incaussabilis* [2]). „Niets, vervolgt hij, heeft aan de wijsbegeerte meer nadeel berokkend dan het vorschen naar de ouders van Kupido (de eerste stof), d. i. de wijsgeeren hebben de beginselen der lichamen, in stede van deze aan te nemen en te erkennen, zooals zij in de natuur worden gevonden, gezocht in eene *wetenschap van woorden* en in dialektische en mathematische haarklooverijen. Dat een wijsgeer nooit

---

1) Cicero spreekt van drie Kupido's, Plato van twee, Hesiodus van één. Deze laatste is Bakons lieveling.

2) *Incausata* kon volstaan. Maar *incaussabilis* sluit ook de mogelijkheid eener hoogere oorzaak uit, en daar was het onzen wijsgeer vooral om te doen. *Caussa caussarum* laat zich in een gezonden zin alleen van God zeggen.

meer deze gewichtige waarheid uit het oog verlieze, dat Amor geen vader gehad heeft; anders loopt de geest gevaar zich in de ruimten der verbeelding te verliezen. 't Staat dan vast, dat het *eerste wezen* der dingen, dat de *kracht*, dat de *liefde* geene oorzaak boven zich heeft. Onderzoeken wij nu, op welke wijze deze zaak, die geene oorzaak heeft, bestaat; want die wijze is zeer duister. Het is zeker, dat de gewijde wijsgeer gezegd heeft: „Cuncta fecit bona in tempore suo, et mundum tradidit disputationi eorum, ut non inveniat homo opus quod operatus est Deus a principio usque ad finem." (Eccles. III, 11)." — „De kracht, zegt hij verder, de kracht, die God aan de eerste atomen heeft medegedeeld, en wier vermenigvuldiging alles voortbrengt, wat wij met onze oogen aanschouwen, kan des menschen gedachten wel *treffen*, maar niet in haar *doordringen*." Deze laatste zinsnede vindt hare verklaring in hetgeen Bakon elders zegt: „De natuur kan wel onze bewondering opwekken, maar ons niet den wil doen kennen van haar *Werkmeester*. Door dat wij de werken van Hem zien, worden wij getroffen, maar de kennis van den Werker dringt niet in onzen geest," d. i. God is niet *het voorwerp onzer rede*. Wij komen hierop terug. — Voor het oogenblik vraag ik elken lezer in goeden ernst, of hij ooit in zoo weinige regelen zulk een chaos van gedachten ontmoet heeft? De ongeschapen stof, waarvan de oude filosofen hier en daar gewagen, en die zij meenden te moeten aannemen, omdat zij zich geen denkbeeld van eene schepping *ex nihilo* konden vormen, speelt onzen wijsgeer hier aanhoudend voor de verbeelding. Hij durft dat ding toch maar zoo klakkeloos niet aannemen, en daarom maakt hij er de kwadratuur

van den cirkel van: eene *res incaussabilis*, en eene *caussa caussarum*, die niettemin God tot oorzaak heeft. Eén van beiden: of deze stof, die daarenboven nog de namen *kracht*, *wet* en *liefde* draagt, is in den vollen zin des woords *incaussabilis*, — en dan is zij een noodzakelijk, zelfbestaand wezen, dat *God* moet genoemd worden; of zij heeft God tot oorzaak — en dan is de geheele verklaring dier stof weêr een heerlijk staaltje van onzin!

Gaan wij verder. „Al wat betoogd wordt door *stellige redenen*, zegt Bakon, schijnt een uitwerksel des lichts; maar wat door *ontkennende redenen en als bij uitsluiting* wordt aangetoond, schijnt als uit den nacht te voorschijn geroepen te worden. Dit wordt ons verbeeld door het ei van de Nacht. Kupido is het ei, uitgebroed door de Nacht, want wat wij van hem kennen, steunt eenig op uitsluiting en ontkenning. Doch elk ontkennend betoog is een soort van onwetendheid, en een nacht met betrekking tot hetgeen verborgen blijft." Denk daarom niet, lezer, dat Bakon zich geene positieve kennis der stof zou toeschrijven.

„Parabola [d. i. de allegorie van Kupido en de Nacht] ulterius innuit harum de quibus diximus exclusionum finem aliquem et modum esse: neque enim nox perpetuo incubat." „Atque Dei, vernemen wij, Dei certe proprium est, quum de eius natura inquiritur per sensum [versta: per rationem] ut exclusiones in affirmativis non terminentur." Hoe bewijst Bakon deze laatste stelling? In eene zaak van zooveel gewicht is het toch niet genoeg maar *magistralement* te zeggen: zoo is het! — 't Is al weder verwarring van denkbeelden in iemand, die nooit gedacht heeft, en

ellendige sofisterij! — Daar bestaan stellige termen, die in hunne beteekenis ontkennend zijn, zooals *duisternis*; daar bestaan ook ontkennende termen, die in den volsten zin des woords stellig zijn in hetgeen zij te kennen geven. Wij noemen God *oneindig*, *onmeetbaar*, *ondoorgrondelijk*, en deze woorden vertegenwoordigen geene negatieve denkbeelden, maar de meest *stellige*, die er denkbaar zijn, al kennen wij niet den ganschen omvang van Gods *oneindigheid* en *onmeetbaarheid*. Een *oneindig wezen*, enkel *negatief* gedacht, is non-sens. Wat zou zulk een denkbeeld zijn? — Om ook eens Latijn te schrijven *à la Bakon*: *Aliquid tantum excludens et negans*, minus id positivi, quod dicit *ens positivum non habens finem.* (Iets, dat alleen een uitsluitenden en ontkennenden zin heeft, behalve dat het deze stellige beteekenis bezit, dat het een positief en onbeperkt wezen aanduidt.) Sterke geesten worden niet zoo gemakkelijk uit hunne voegen gedrongen, en Bakons logika weet van geen zwichten. „God, zegt hij, kan door de rede niet gekend worden dan ontkennender wijze, d. i. wij kunnen niets omtrent Hem *bevestigen* dan wat wij *niet kennen.* Wij kunnen zeggen: *Hij is zwart noch wit* enz." Maar, mijn goede wijsgeer, waar doolt ge heen? Als ik zeg: „Francis Bacon, Baron van Verulam, was denker, wijsgeer noch poëet": bevestig ik dan iets wat ik niet ken? — Als ik zeg: „God is geen *mensch*, *geen engel*", dan ontken ik iets omtrent het hoogste Wezen, omdat ik weet, dat *niets eindigs*, als zoodanig (d. i. als *eindig*, als iets dat de *volmaaktheid uitsluit*), in een oneindig (d. i. in een geheel en al volmaakt, onbeperkt) wezen kan gedacht worden. Maar wanneer ik zeg: God is oneindig, dan

bevestig ik met een ontkennend woord iets, waarvan ik een *positief*, schoon *onvolkomen* denkbeeld heb. — Wie zoo onkundig is in de *rudimenta* der logika, dat hij dit niet weet, mag zich door Aristoteles en de Scholastieken nog wel eens laten onderrichten, eer hij zich onderstaat hun de les te gaan lezen. Daar is niets kleingeestiger, maar ook niets *onwetenschappelijker* dan te verguizen en uit de hoogte te veroordeelen wat men niet kent. — Doch luisteren wij weder! „Zoo [d. i. zooals het met God is], zoo is het gelukkig niet met die *andere zaak*[1]), want als men van het denkbeeld van den persoon[2]) van Kupido de hoedanigheden en al de ons bekende bewegingen heeft afgezonderd, wordt de *ontkenning* duidelijk en helder *bevestigend.*"

„Wij weten, dat zijn persoon is eene *res positiva et surda*; dat hij [de persoon] de oorsprong is van *alle zijn* en van *alle beweging*, en dat men hem moet nemen zooals hij is", d. i. niet in het afgetrokkene. Wij mogen het geduld onzer lezers niet op te harde proef stellen, door hun alles meê te deelen, wat door Bakon aan zijnen belachlijken Kupido wordt toegekend. — Hij wordt nog *primum ens* genoemd, omdat hij datgene is, waaruit alles voortvloeit. „*Authypostaton* enim est et *per hoc reliqua.*" De Maistre noemt dit te recht een *incroyable passage*: „Nous avons entendu Bacon appeler, zegt hij, la matière première *Cause des Causes*, *elle-même sans cause*; maintenant par une profanation des mots encore plus criminelle, il ne craint point de l'appeler *l'être pre-*

1) Kupido, zoon der Nacht.

2) Dit woord is hier door Bakon opzettelijk gekozen. De *eerste stof* heeft, volgens hem, eigen vermogens en krachtsuitingen, die haar alleen toebehooren.

mier, et s'il n'ose pas tout à fait ajouter la formule liturgique *per quem omnia facta sunt*, il y supplée au moins par l'équivalent *et per hoc reliqua*. Ce n'est pas tout; il emprunte à la théologie l'expression qu'elle a consacrée pour confesser l'existence distincte et substantielle des personnes divines, que l'Eglise appelle *hypostatique*, et il donne encore ce nom à la matière. Est-ce assez du moins? Point du tout, il imagine encore d'ajouter un autre mot qui exclut toute idée de cause antérieure, en déclarant la matière principe nécessaire, et il la nomme *authypostatique*. Jamais peut-être on n'a poussé l'effronterie plus loin." „*Abstracta ista materia*, wordt ons nog gezegd, *est materia disputationum*, *non universi*"; d. i. men kan er over redeneeren, maar zij bestaat niet; want „quod materia prima forma nonnulla sit, demonstratur a Parabola in hoc quod *Cupidinis est persona quaedam*." Zoo wordt het filosofeeren een lust! Eerst vernamen wij: „in de Allegorie van Kupido schuilt een diepe zin, namelijk deze: dat de eerste stof de *oorzaak is der oorzaken*, en *zelve zonder eenige oorzaak*." Wij wachten op het bewijs. „Houd daar!" roept Bakon, „Quod materia prima forma nonnulla sit, demonstratur a Parabola"!! Fraaier cirkelrede bestaat er niet. „De H. Schrift, heet het verder, leert ons wel, dat God in den beginne hemel en aarde, maar *niet*, dat Hij *de stof* heeft geschapen." — „Ieder mensch, die zijne rede gebruikt, moet van meening zijn, dat *de stof eeuwig is*. Maar de wereld, zooals wij die waarnemen, is niet eeuwig. Zoo dachten de oude wijzen, en met name Democritus, er ook over. De H. Schrift spreekt ook in dien zin, met dit onderscheid, dat zij de schepping *van de stof*, welke [stof] de oude

wijsgeeren voor zelfbestaande hielden, aan God toeschrijft." — Hoe hangt dit weêr te zamen? De H. Schrift leert ons niet, dat God *de stof* heeft geschapen, en de H. Schrift spreekt zooals de oude wijsgeeren, met dit onderscheid, dat zij ook de schepping der stof leert!!

Maar op een paar ongerijmdheden meer of minder komt het niet aan. „Het Geloof, zegt Bakon, schijnt ons vooral drie *dogmata* te leeren; 1° dat de stof geschapen is *uit niets*; 2° dat het wereldstelsel het werk is van het woord der Almacht, en wel zoo, dat de stof niet van zelve aan den chaos ontsteeg, om zich den vorm te geven, dien wij waarnemen; 3° dat deze vorm de beste van alle moet genoemd worden, waarvoor de stof vatbaar was." 't Is alles even fraai. Het Optimisme een *dogma fidei*! Maar — waar het hier vooral op aankomt, Kupido is dan toch niet *incaussabilis*? Zoo denkt ge, lezer, maar dit bewijst alleen, dat ge nog geen denkbeeld hebt van hetgeen een *mens philosophica*, zooals Bakon er een in zijn brein droeg, trots alle *dogmata fidei*, in de natuur mag zien.

Dat de H. Schrift iets anders leert, schijnt bijzaak geworden: ook zegt Bakon niet meer: *Deum semper excipimus*, zooals wij hem vroeger hoorden zeggen.

De slotsom blijft: „De massa der stof [1]) is eeuwig, en kan vermeerderd noch verminderd worden. Geen acht te slaan op de kracht, die zij bezit, om zichzelve in het aanzijn te bewaren; te meenen, dat men haar niet moet nemen zooals zij is (*simpliciter*), maar dat zij beroofd

1) Men ziet overal, dat Bakon niet weet, wat hij zegt. Het schijnt, dat *de kracht*, *de liefde*, *Kupido* nu hetzelfde is geworden als de *massa* der stof. *De massa der stof* eeuwig! Bravo! Bakon, nu mag de grofste materialist u de hand reiken.

kan worden van hare krachten, is eene der grootste dwalingen van den menschelijken geest."

Mij dunkt, het moet elken lezer, die weet tot welke mensch-onteerende uitersten de stofvergoding in onze dagen gedreven wordt, zonneklaar zijn geworden, waarom zoovele neologen de *ware wijsbegeerte* van Bakons tijd dagteekenen. Bakon wilde zich geen materialist verklaren; hij erkende eene Openbaring, hij sprak, te midden zijner dwaalleeringen, van de H. Schrift en van het Geloof. Doch dit achten zijne bewonderaars vergeeflijk, en het wordt dubbel opgewogen door zijne verklaring, dat *de stof eeuwig is.* Ook weet men in der daad niet, wat de woorden der H. Schrift bij Bakon kunnen beteekenen, als men hem telkens hoort verzekeren: *de stof is eeuwig, is oorzaak van alles.* — Ik ben er ver af, Bakon atheïsme te willen aantijgen; ik zou zelfs, met zijne schriften in de hand, durven verdedigen, dat hij er vrij van is geweest. Ik weet, dat iemand verderflijke gevoelens kan aankleven, zonder daarom den geheelen omvang en de uiterste gevolgen dier gevoelens te doorzien. Dat zulks met Bakon het geval is geweest, staat bij mij vast. Maar zijne *leerstellingen* over de stof kan niemand van materialismus vrijpleiten, en daarom is het zoo gevaarlijk voor jonge lieden, met dezen filosoof kennis te maken, voor zij van de gezonde leer geheel doordrongen zijn, en de dwalingen ook daar kunnen erkennen, waar zij bewimpeld en vermomd te voorschijn treden. — Staan we derhalve bij *die eerste stof* een oogenblik stil.

't Is volmaakt hetzelfde, of men met Bakon zegt: „de *stof*, of de *massa der stof* is *eeuwig*", als wel, of men met Büchner beweert: „Die Materie ist der

Urgrund alles Seins". Als men de eeuwigheid der stof aanneemt, is er ook geen zwarigheid meer, om te zeggen met Moleschott: „Derselbe Kohlenstoff und Stickstoff, welche die Pflanzen der Kohlensäure, der Dammsäure und dem Ammoniak entnehmen, sind nacheinander Gras, Klee und Weitzen, Thier und Mensch, um zuletst wieder zu zerfallen in Dammsäure und Ammoniak; hierin liegt das Wunder des Kreislaufs." — Wat verstaat men door een *eewige stof*? Bakon scheen dit zelf niet goed te weten. Nu eens spreekt hij van Kupido (een naam, die hier niets beteekent), dan van eene *kracht*, enkele malen van de geheele *massa der stof*. De nieuweren spreken duidelijker. „De stof, die oorzaak van alles is, zeggen zij, bestaat uit *atomen*." Bakon spreekt ook wel van *atomen*, maar het blijft duister, of hij deze aanneemt zooals Democritus die erkende, dan wel of hij zich een geheel ander denkbeeld van die *Ur*-wezens had gevormd. — Wij nemen voor het oogenblik haar bestaan aan als onbetwijfelbaar; doch wij ontkennen, dat haar bestaan onmiddellijk door de ervaring kan achterhaald en waargenomen worden; want, was dit het geval, dan waren zooveel tegenstrijdige meeningen over de eerste beginselen der lichamen niet mogelijk. De ervaring toont ons slechts de hoedanigheden der lichamen, en wij vorschen naar de beginselen dier lichamen d. i. naar datgene, wat, zelf geen lichaam zijnde, ten grondslag eens lichaams dient. Hieruit volgt, dat de atomen slechts het voorwerp kunnen zijn van ons bespiegelend verstand. Doch de materialistische school houdt alleen datgene voor iets stelligs en bestaande, wat door de zinnen kan worden waargenomen. „Nur das Object der Sinne, zegt Feuerbach, oder das

Sinnliche ist allein wahrhaft wirklich. Wahrheit, Wirklichkeit und Sinnlichkeit sind daher Eins." — Hoe redt men zich dan uit deze zwarigheid? Maar daarenboven: men neemt een *oneindig getal* van atomen aan. Een oneindig getal is niet slechts onbestaanbaar, maar kan ook niet gedacht worden. Doch onderstellen wij een oneindig getal van atomen. Deze atomen moeten, als noodzakelijk bestaande wezens, eeuwig en onveranderlijk zijn. Van waar de veranderingen in de lichamen? Zij moeten onbeperkt zijn in hare volkomenheden, want zij bestaan uit en door haarzelve. Van waar dan de haar beperkende grenzen? Hoe kunnen zij elkaar beperken, daar zij allen onbeperkt zijn? Hoe van elkander afhangen, daar zij eeuwige, onafhankelijke wezens zijn? Hoe kan er sprake zijn van aantrekking en verwantschap der deelen? Elk deel zou eene onvolkomenheid zijn in een hoogst volkomen, noodzakelijk wezen, en is bijgevolg onbestaanbaar in de eeuwige atomen.

Van waar dan de verscheidenheid der wezens, der werkingen, der eigenschappen? Het baat niet te antwoorden, dat ordening en verbinding der atomen dit alles hebben uitgewerkt. Wat is die ordening? Iets, den atomen eigen? Dan is zij even eeuwig als de eeuwige atomen, even noodzakelijk en onveranderlijk; dan is elke verandering in die ordening eene tegenstrijdigheid. Is zij een hooger vermogen? Dan is de stof niet meer het hoogste eeuwige wezen. Is zij het uitvloeisel van iets geestelijks? Ook dan erkent men in de stoffelijke wereld iets bovenstoffelijks.

Even weinig redt men zich met te antwoorden: „de verwantschap der stof is zelf een scheppend vermogen."

De verwantschap der stof bestaat niet buiten de stof, en evenmin vóór de stof. Zij volgt uit het bestaan en de eigenschappen der stof zelve. Hoe kan men dan uit haar de wording der stof verklarén?

Zoo is die geheele leer der atomen vol tegenstrijdigheden van de belachlijkste soort, die wij hier allen niet kunnen opsommen. We zouden anders nog spreken van de volstrekte onmogelijkheid der *beweging* in de stof zonder eene van buiten inwerkende oorzaak; van de onmogelijkheid eener doelbereiking in een *geesteloos* heelal, en vooral van de onbestaanbaarheid eens denkvermogens in een louter-stoffelijk beginsel. Maar we kunnen hier de vraag niet onderdrukken: hoe is het mogelijk, dat lieden, die niet terugdeinzen voor eene reeks van absurditeiten, zooals het materialismus die aanbiedt, bezwaren kunnen vinden in eene schepping *ex nihilo*? „We kunnen ons van zoo iets geen denkbeeld vormen", zeggen ze, en Bakon heeft hun dit reeds voorgezeid. — Maar kan één hunner zich een denkbeeld vormen van *eeuwige atomen*? van de hoogste wereldorde, geboren uit louter tegenstrijdigheden? van beperking zonder beperker? beweging zonder beweger? wording en eeuwigheid in een zelfde wezen? krachten zonder oorsprong? Die zooveel onsamenhangends en onbestaanbaars willen vereenigen in één denkbeeld, kunnen zonder eenig bezwaar eene schepping aannemen, waarin het verstand op niet ééne tegenstrijdigheid behoeft te stuiten. Wat denkt men zich in eene schepping *ex nihilo*? 1° Het ontstaan van een nieuw wezen; 2° het ontstaan van dit wezen, zonder dat er eenige stof voorhanden is, waaruit het kan worden.

Die in het eerste eene tegenstrijdigheid meent te erkennen,

moet zijne eigene gedachten en gewaarwordingen loochenen, want deze worden in den mensch ieder oogenblik geboren en bestonden vroeger niet.

Wat het tweede betreft, ook daarin bestaat geene tegenstrijdigheid hoegenaamd. Eene tegenstrijdigheid is eene *bevestiging en ontkenning tegelijk* omtrent een zelfde voorwerp; zooals, wanneer ik zou zeggen: de *mensch, schoon zelfbestaande, en een noodzakelijk wezen, is door God geschapen.* Niets dergelijks heeft hier plaats. Wij zeggen eenvoudig: iets, wat eerst niet bestond, *heeft van een oneindig, zelfbestaand wezen* zijn bestaan ontvangen, zonder dat er eene stof was, waaruit het kon gebootst worden. — Doch de materialisten verwarren telkens de verbeelding met het verstand. Onze fantasie kan zich geene voorstelling, althans geene juiste voorstelling vormen van de schepping. Doch dit verhindert het verstand niet dit te doen. Daarbij komt nog, dat men Gods scheppingsakt pleegt te verwarren met het gewrocht, dat deze voortbrengt.

Gods scheppingsakt is één met zijn Wezen, en even als dat Wezen zelf voor ons ondoorgrondelijk.

P. F. Th. Van Hoogstraten,
Ord. Praed.

De Week der Gebeden.

Dat de Kerk van Christus, wil zij dien naam waardig zijn, één moet wezen, is zoo duidelijk door haren Goddelijken Stichter gezegd, ja, reeds uit het begrip van Kerk blijkt het zoozeer, dat ook de orthodoxe Protestanten — hoevele verschillende en ver uiteenloopende orthodoxiën hen verdeelen — naar een zekere onderlinge eenheid streven. Zoo zoekt de Evangelische Alliantie de Protestanten der verschillende landen in eene „buiten en boven het bijzonder kerkelijke staande" eenheid te vereenigen; en, kunnen de orthodoxen het met elkander over de gewigtigste Christelijke leerstukken maar niet eens worden, zij zoeken althans in gemeenschappelijke godsdienstoefeningen de eenheid te bereiken of liever na te bootsen. Immers wanneer gemeenschappelijke godsdienstoefeningen niet de vrucht zijn van één en dezelfde geloofsovertuiging dergenen, die er aan deel nemen: wat beteekenen zij dan voor de eenheid der Kerk? Boomen van verschillende soorten brengen niet dezelfde vrucht voort.

Orthodoxen van iedere rigting kunnen met elkander eene predikatie bijwonen, zamen een gezang zingen en zamen bidden; maar is dit de eenheid, die de Christelijke

Kerk moet kenmerken? Het is niet meer dan schijn, dan een nevelbeeld, dat nog daarenboven zeer doorzigtig is en de wijde kloven en hooge afscheidingsmuren tusschen deze lieden zelfs niet voor den eersten blik verbergt. Wie hierin eene eenheid ziet, laat zich alleen door zijn gevoel, door eene zekere gemoedelijke godsdienstigheid leiden en let slechts op het uitwendige, terwijl hij verzuimt het inwendige, het wezenlijke te onderzoeken; en de lofzangen der Protestanten over de eenheid, die zich in de gemeenschappelijke godsdienstoefeningen der meest verschillende orthodoxen openbaart, zijn in ons oog een bewijs te meer voor dien drang naar pure *uiterlijkheid*, die in het Protestantisme ligt. Komt men maar voor 't uiterlijke bij elkander, bidt men maar uitwendig met anderen op denzelfden tijd en op tamelijk gelijke wijze, dan hebt gij de eenheid, de verhevene, bovennatuurlijke eenheid der Christelijke Kerk; is dit niet zich met de schaal vergenoegen en om den kern zich niet bekommeren?

Daar zijn Protestanten, die in zulk eene oppervlakkigheid niet berusten, en die zelfs de verkeerde gevolgen, van zulk eene bloot uiterlijke, dus bloot schijnbare en logenachtige eenheid voorzien; want ten laatste moet uit *zulk* eene zamenvoeging van personen, wier godsdienstige overtuigingen in onderlingen strijd zijn, noodzakelijk karakterloosheid en onverschilligheid in 't godsdienstige en ongeloof voortkomen. Immers, veroordeel ik wat gij als de Christelijke waarheid bemint en eerbiedigt, en veroordeelt gij op uwe beurt wat ik als geopenbaarde waarheid aanneem en zoek na te leven, en vereenigen wij ons toch tot gemeenschappelijke godsdienstoefeningen en roe-

pen wij der wereld toe: ziet, hoe één wij zijn! — dan weten we niet, wat we zeggen en wat we doen, of wij geven het bewijs, dat wij het met onze wederzijdsche veroordeeling en dus ook met geheel onze geloofsovertuiging zoo ernstig niet opnemen, dat we er alleen maar meê schermen of haar wegbergen naar gelang van omstandigheden. Ik begrijp dus zeer goed het gedrag van den Anglikaanschen Bisschop van Hull. In 1865 werd de jaarlijksche vergadering der Evangelische Alliantie in die stad gehouden; maar zijne geestelijken mogten er niet op verschijnen; dit had hij hun ten strengste verboden. Ziedaar een man, die zich hier door den schijn niet liet verblinden. Ik meen ook, dat Luther en Calvijn en Zwingli, om van andere aartshervormers te zwijgen, den Bisschop hier zeker in 't gelijk zouden stellen.

Gedachten als deze kwamen bij mij op, toen ik eene circulaire las, onderteekend door de bestuurders van verscheidene onderafdeelingen der Evangelische Alliantie en van verscheidene verwante genootschappen. Het scheen er op toegelegd, reeds door deze onderteekeningen de eenheid der over de geheele wereld verspreide Protestanten te doen uitkomen. De onderteekeningen waren uit de meeste landen van Europa, uit de Vereenigde Staten, uit Canada en uit Syrië.

De titel der circulaire was aldus:

„EVANGELISCHE ALLIANTIE."

Jaarlijksche uitnoodiging voor eene week van vereenigd en algemeen gebed in den aanvang van het jaar 1876, van 2—9 Januari.

Aan de Gemeente Gods en aan allen, die in iedere plaats den naam aanroepen van Jezus Christus, hunnen en onzen Heer.

Geliefde Broeders in Christus.

Nu las ik, dat de onderteekenaars der circulaire, om Gods beloften, „vrijmoedigheid hebben tot gedurig gebed in de *geloofsgemeenschap* [1]) met hunne mede-Christenen van alle volkeren, geslachten, natiën en tongen."

Eene *geloofsgemeenschap* van Christenen, door stam en taal en woonplaats zoo onderscheiden, is iets schoons, iets indrukwekkends. Doch het moet dan ook inderdaad eene *geloofsgemeenschap* wezen. De afzenders echter der circulaire hebben over haren aard volkomen andere begrippen dan wij. Ziehier, hoe zij dezen omschrijven.

„Gedurende vele jaren zijt gij uitgenoodigd geworden, in alle landen, om het nieuwe jaar te openen met plechtige samenkomsten tot dankzegging en gebed, *in eenheid van geest* (*niettegenstaande allerlei verscheidenheid van kerkelijke benaming of nationaliteit*) met betrekking tot hetgeen gij van God begeert."

De „geloofsgemeenschap" schijnt derhalve te bestaan:

1⁰. in de orthodoxie.

2⁰. in de eenheid van geest..... met betrekking tot hetgeen de opgeroepenen van God begeeren.

Wat is die gemeenschappelijke orthodoxie?

Nergens wordt er in de circulaire uitdrukkelijk gezegd, dat zij slechts tot de orthodoxe Protestanten gerigt is. Van den eenen kant zou men meenen, dat dit toch bedoeld wordt; immers wij lezen er eene uitnoodiging in

1) Hier en in 't volgende kursiveren wij.

om gedurende de zoogenaamde *Week der Gebeden*, beginnende 2 Januarij 1876, in 't bijzonder en gezamentlijk te bidden; God wordt gedankt voor de verhooring van vroegere gebeden, voor de uitstorting zijner genade, voor „de bedeelingen des Heiligen Geestes", voor de Christelijke liefde en de krachtige zamenwerking onder „degenen die onzen Heer Jezus Christus als hun Zaligmaker hebben aangenomen".

Nader wordt de orthodoxie der opgeroepenen niet bepaald. Denken we bovendien aan het spelen met termen, waarvan men in Protestantsche godsdienstige geschriften menig voorbeeld kan aantreffen; lezen we verder in de circulaire, dat ieder, die ze ontvangt „*alle* Christenen in zijne omgeving" tot het gezamentlijk gebed moet uitnoodigen... dan komen we weêr in twijfel, of voor „de geloofsgemeenschap" orthodoxie vereischt wordt.

Derhalve, is er eenige orthodoxie bedoeld, dan passe men er toch vooral op om den zin van dit woord nader te bepalen; men neme dien zoo ruim mogelijk.

„De geloofsgemeenschap" in de orthodoxie beteekent dus al zeer weinig.

Wat is die „eenheid van geest"?

Zij bestaat in weerwil van alle verscheidenheid der kerkelijke benamingen, die de opgeroepenen dragen, met andere woorden, in weerwil van de elkander tegensprekende en elkander uitsluitende en veroordeelende geloofsformulieren en kerkelijke leerstukken — maar de geesten zijn één, omdat zij hetzelfde van God vragen, zegt de circulaire.

Zien we eens, wat er in de Week der Gebeden

van God gevraagd wordt, en ook deze eenheid zal in het niet opgaan.

De Week der Gebeden moet eene soort van Protestantsche missie wezen. De circulaire der Evangelische Alliantie werd hier te lande, zoo het schijnt, op verschillende wijzen gepubliceerd; in de hoofdstad geschiedde dit door het *Comité voor de Bidstonden*, zamengesteld onder anderen uit twee predikanten der Nederl. Hervormde, een der Christelijk Afgescheidene en een der Hersteld Luthersche gemeente te Amsterdam. Dit comitié stelde tevens eenige onderwerpen voor als geschikt ter bespreking en voor het gebed op de achtereenvolgende zamenkomsten van de Week der Gebeden. Wij laten die agenda volgen. Omtrent eenige dier onderwerpen zijn de verschillende orthodoxe rigtingen volstrekt niet één van geest; omtrent andere, men moet het erkennen, zijn ze het wel; maar ten opzigte dezer onderwerpen zijn én de Jood, én de Mahomedaan, ja zelfs de meeste moderne predikanten niet minder één van geest met alle orthodoxen.

De agenda luidde aldus:

1°. „*Zondag 2 Januari.* Prediking over de liefde Gods volmaakt in hem die zijn woord bewaart.

2°. *Maandag 3 Januari.* Dankzegging en schuldbelijdenis. Een terugblik op het verloopen jaar.

3°. *Dingsdag 4 Januari.* Gebed voor de gemeente van Christus; voor de jeugdige leden, voor de eenheid der ware geloovigen in broederlijke liefde en samenwerking; voor het wegnemen van dwalingen en ketterijen, de vermeerdering der godzaligheid, en een dieper inzicht in de beteekenis en meerdere ervaring van de kracht des Evangelies.

4°. *Woensdag* 5 *Januari.* Gebed voor huisgezinnen; voor ouders, die God vergeten, voor verloren zoons; voor kinderen op scholen; (voor christelijke scholen en alle inrichtingen van onderwijs); voor hen die hun maatschappelijken loopbaan ingaan, voor weduwen en weezen, (voor weezeninrichtingen); voor kinderen in den vreemde; voor huisgezinnen die in droefheid zijn.

5°. *Donderdag* 6 *Januari.* Gebed voor de overheid; voor leger en vloot; voor nationale welvaart; voor philanthropische en liefdadige instellingen; voor gevangenen en voor misdadigers; en voor hen die in ellende zijn.

6°. *Vrijdag* 7 *Januari.* Gebed voor de Zending; voor Israel en voor de Mahomedanen en Heidenen.

7°. *Zaterdag* 8 *Januari.* Gebed voor alle volken; voor het behoud of herstel van vrede (ook in Atjeh); voor eensgezindheid en vredelievendheid; voor de beteugeling van volkszonden; en voor afwending of heiliging van volksrampen.

8°. *Zondag* 9 *Januari.* Prediking over de eindelijke zegepraal van Christus' rijk."

Over 't onderwerp N°. 1, vragen we aan de orthodoxen: wat verstaat Gij onder het „woord Gods"? en iedere rigting en afdeeling antwoordt verschillend [1]).

Over 't onderwerp N°. 2 geldt dit: zoodra iemand maar aan eene Voorzienigheid gelooft, dan bidt hij hier met

---

1) Zie bij voorbeeld bij den orthodoxen Hoogleeraar Doedes, hoezeer deze uitdrukking: „het woord Gods" den orthodoxen „aanleiding geeft tot misverstand en verwarring." *De leer der zaligheid volgens het Evangelie.* Utrecht, Kemink en Zoon. 1870. Blz. 13.

de orthodoxen mede. Hetzelfde is van toepassing voor de meeste onderwerpen der volgende dagen.

Doch waar de Jood of de Mahomedaan of moderne niet zou medebidden, daar kunnen, het is waar, de orthodoxen gezamentlijk hunne gebeden storten, maar zij bidden dan zeker niet om hetzelfde, zij begeeren niet hetzelfde van God.

Immers wij vragen verder:

Wat is „de Gemeente van Christus" (N°. 3)? Wat vooral is „dwaling en ketterij" (*Ibid*)? Wat is „de godzaligheid" (*Ibid*)? Wat „het Evangelie" (*Ibid*)? Wat zijn „*Christelijke* scholen" (N°. 4)? Wat is de *ware* „zending" (N°. 6)? Wat is „Christus' rijk" (N°. 8)?

Het zal den orthodoxen zeer moeijelijk vallen eene eenigzins bepaalde [1]) verklaring te geven, waarin zij allen overeenkomen.

Ja zelfs, wanneer de biddenden, die al de schakeringen der orthodoxie vertegenwoordigen en die derhalve de een den andere op deze punten tegenspreken, ze tot onderwerpen van hun gebed kiezen, dan bidt de een, dat het gebed des anderen onverhoord blijve.

Deze eenheid des geestes in 't gebed komt dus al weder op niets neêr, en de geheele „geloofsgemeenschap" blijkt slechts schijn te wezen.

Neen, ook niet in de Week der Gebeden hebben de Protestanten, zelfs niet in de verste verte, de verheven

---

1) Een vervelend voorbeeld, hoe men het *ja* en het *neen* in het onbepaalde, het vage, het zwevende kan vereenigen, en zoo, over een der grondwaarheden van 't Christendom sprekend, het met alle orthodoxen tegelijk eens kan zijn, leverde de Hoogleeraar Doedes. Ik bedoel zijne lange verklaring der geloofsleer over den H. Geest. T. a. p. blz. 230 vv.

eenheid, welke de Goddelijke Verlosser voor zijne Kerk afbad en die Hij haar tegelijk schonk; zijn gebed immers wordt altijd verhoord, en als God is Hij zelf de Verhoorder des gebeds.

In dat overheerlijke, hoogepriesterlijke gebed sprak Hij aldus: „Heilige Vader, bewaar hen, die Gij Mij gegeven hebt, in uwen naam, opdat zij één zijn, gelijk ook Wij." (Joan. XVII, 11.) En Hij herhaalde zijne bede en breidde haar uit, zeggende: „Doch niet voor dezen alleen vraag Ik, maar ook voor hen, die door hun woord in Mij zullen gelooven, opdat zij allen één zijn, gelijk Gij, Vader! in Mij en Ik in U, opdat ook zij in Ons één zijn; opdat de wereld geloove, dat Gij Mij gezonden hebt. En Ik heb de heerlijkheid, die Gij Mij gegeven hebt, aan hen gegeven, opdat zij één zijn, zooals ook Wij één zijn. Ik in hen en Gij in Mij; opdat zij volkomen zijn in eenheid, en de wereld erkenne, dat Gij Mij gezonden hebt en hen hebt liefgehad gelijk Gij ook Mij hebt liefgehad." (*Ibid.* 20—23.)

Dus, die aan Christus toebehooren, die in Hem gelooven en leden zijn zijner Kerk, zij moeten één zijn, gelijk de Vader en de Zoon één zijn. Hooger toonbeeld van eenheid kon de Heer zijnen geloovigen niet voorstellen; zoo naauw en zoo innig en zoo onverbrekelijk moeten zij vereenigd zijn, dat hunne onderlinge eenheid een gemakkelijk erkenbare afbeelding is van de eenheid van wezen, almagt, wijsheid, liefde tusschen de drie aanbiddelijke Personen der Allerheiligste Drievuldigheid. Zóó gelijkend, zóó sprekend moet deze afbeelding zijn, dat hare wedergade nergens op aarde voorkomt, dat zij voor den onbevooroordeelde een afdoend motief is, om uit te

roepen: Deze eenheid is menschelijkerwijze onverklaarbaar: hen, die er door verbonden zijn, moet eene hoogere kracht dan die der menschen vereenigen. Hun Meester, die hen tot zulk eene eenheid opvoerde, moet door God gezonden zijn! Zij hebben zijne heerlijkheid; bijzonder in hunne geloofsgemeenschap heeft God zijne liefde getoond! — Dit is de eenheid der Kerk, welke Christus voor haar verlangt, en waarop Hij zoo herhaaldelijk en zoo dringend terugkomt.

De Apostelen zijn de onfeilbare verklaarders en uitleggers van Christus' leer en wil. Hoe stelden zij zich die door den Heer gewilde eenheid der Kerk voor?

„Gelijk wij in één ligchaam vele ledematen hebben.... zoo zijn wij, de velen, één ligchaam in Christus", schrijft de H. Paulus aan de Romeinen. (XII, 4, 5.) Wilt gij tot het ligchaam van Christus behooren, d. i. tot de Kerk, dan moet gij met de andere geloovigen één ligchaam uitmaken. Zijn nu de orthodoxen, ook zelfs gedurende de Week der Gebeden, één ligchaam? Een bundel bijeengebonden staven is nog geen ligchaam. Bestaat er een levend organisme, dat de orthodoxen vereenigt?

Elders lezen wij bij denzelfden Apostel: „Eén ligchaam en één geest" d. i. de geloovigen moeten als het ware één mensch zijn, die van zich zelven niet verschillen, niet met zich zelven in tegenspraak wezen kan; er is immers voor hen: „één Heer, één geloof, één doopsel, één God en Vader van allen." (Eph. V, 4—6.) Nu, hoezeer loopen de meeningen der orthodoxen uiteen over den Persoon en de werken en de verlossing en de instellingen onzes Heeren; over den aard en het voorwerp en de werking des geloofs; over het wezen en de uitwerkselen en de

noodzakelijkheid van den Doop; over de natuur en de eigenschappen en het wereldbestuur van God. Omtrent deze hoofdleeringen des Christendoms is het onder hen meestal ten volle waar: zoovele hoofden, zoovele zinnen. Eene verscheidenheid en afscheiding en onderlinge, soms verbitterde strijd, die door geene gezamentlijk gehoorde predikatie, door geen gezamentlijk uitgesproken gebed, in 't algemeen door geen enkele bloot uiterlijke gemeenschap weggenomen of zelfs verborgen wordt.

Neen, de geloofsgemeenschap, welke Christus bedoelde en die de Apostelen ons verklaarden, bezitten zij geenszins.

De *High-Church-man*, de Presbyteriaan, de zuivere Calvinist, de Zwingliaan, de Hernhutter, de Irvingiaan, de zuivere Lutheraan, de Herstelde en niet-Herstelde Lutheraan, de Methodist, de Evangelische, de Christelijk Afgescheidene, de Christen onder het Kruis, de Nederlandsch Hervormde, de Confessioneel, de ethische, de irenische orthodoxe, deKuyperiaan, de Remonstrant, de Mennoniet enz. kunnen allen tot de orthodoxie behooren; ik wraak het niet, als zij met elkander bidden; maar één zelfde gebed is het niet, wat zij storten, en de eenheid, welke Christus tot het voorname kenteeken zijner Kerk stelde, zij bereiken haar niet, zelfs niet in de Week der Gebeden.

Op verscheidene plaatsen hier te lande is dit jaar deze Week gehouden; ik vernam dit betreffende: Amsterdam, Rotterdam [1]), Leiden, Zwolle, Dokkum, Harlingen, den

---

1) „Te Rotterdam werd volgens een kort bericht in de *Wekstem* op een bidstond [in de Week der Gebeden], gehouden in een der kerkgebouwen van de Christelijke Gereformeerde [Afgescheidene] Gemeente, door Dr. Hoedemaker [Nederl. Herv. Predikant te Rotterdam] o. a. dit

Helder, Bloemendaal bij Haarlem, Nunspeet, Oosterbierum, IJlst. Gaarne neem ik aan, dat het door verscheidenen met de beste bedoelingen geschiedde, dat het godsdienstig gevoel — en op dit woord: gevoel moet bijzonder gedrukt worden — bij velen is opgewekt; maar dat er eenig bewijs van onderlinge eenheid in deze gezamentlijke gebedsoefeningen te vinden is, dat behoort vlakaf te worden ontkend.

Zoo is het doel, wat de Evangelische Alliantie zich voorstelt: vereeniging van alle Christenen, en dat het Amsterdamsche Comité uitdrukkelijk vermeldde, volkomen gemist.

Het Comité immers eindigt alzoo:

„De ondergeteekenden, zelve tot verschillende afdeelingen der gemeente van Christus behoorende, noodigen hunne medegeloovigen uit om, overeenkomstig het doel en den zegen der Evangelische Alliantie, zich tot die gebedestonden te vereenigen ook met hen, die niet tot dezelfde kerkelijke gemeente in betrekking staan, opdat tevens de heerlijke zinspreuk van de Alliantie: *Unum corpus sumus in Christo* (wij zijn één lichaam in Christus) gelijk zij in de als geloofsartikel beleden gemeenschap der heiligen te voorschijn treedt, ook als levende geloofsgemeenschap zich naar buiten openbare."

Vergeefsche poging! Dusdanige eenheid is alleen te

---

gezegd: „Ik sta hier in een kerkgebouw van de Chr. Gereformeerden, maar wij zijn broeders en daarom één en ik geloof aan eene vereeniging in de toekomst, al zal het zijn door strijd, elkander de waarheid zeggende." " *Zondagsbl. v. De Standaard*, 1876, N. 95. Tot welk wonderlijk begrip van eenheid kan men komen, als men in het gemeenschappelijk gebed van Nederl. Hervormden en Afgescheidenen een teeken van eenheid wil zien!

vinden in de ééne Kerk van Christus, welke Hij op Petrus' rots grondvestte.

Dat de Heer der Kerk en Opperherder der zielen alle Christenen in hare eenheid vereenige, dat het weldra één schaapstal en één herder worde!

H. J. J. PRENGER.

VERSCHEIDENHEDEN.

RAADGEVINGEN VOOR LANDVERHUIZERS.

Zoowel om den aard en de bewerking van het Munstersche *Pastoral-Blatt* in wijderen kring te doen kennen als om de bijzondere nuttigheid der behandelde stof, laten we hier eene vertaling, uit dat *Blatt* genomen, volgen.

Onzes inziens, is de korte aanwijzing van hetgeen die uitgave aan hare inteekenaars biedt, eene genoegzame aanbeveling. Het *Pastoral-Blatt* houdt zijne lezers voldoende op de hoogte omtrent het voornaamste, wat vooral nieuwere theologen over practische vragen van moraal, kerkregt en liturgie leeren; het geeft bepaaldelijk over vele omstandigheden van den tegenwoordigen tijd beschouwingen en regels, die ten minste eene oplettende overweging volkomen waardig zijn. Het wekt voortdurend op tot verder theologiesch onderzoek. Dit alles doet het zonder omhaal van geleerdheid. Ten laatste, het wordt in een echt kerkelijken geest geschreven. De prijs is gering, namelijk 25 *Sgr.* (*f* 1.50) jaarlijks voor de 12 afleveringen.

Het volgend opstel, ontleend aan de 7e aflevering van 't vorige jaar, kan als een getrouw *specimen* dienen van de wijze van behandeling, die aan dergelijke onderwerpen te beurt valt.

Voor den Duitscher is de landverhuizing, ook onder godsdienstig opzigt, eene zaak van veel meer belang dan zij het voor ons, Nederlanders, is; het is bekend, tot welk een hoog cijfer het getal der Duitsche *Auswanderer* klimt. Men moet echter het getal onzer landgenooten, die in de Nieuwe We-

reld hun geluk gaan beproeven, niet te klein achten; verder waren er tot nu toe onder hen, ook betrekkelijkerwijze, wel veel minder Katholieken dan Protestanten — wat, het zij ter loops opgemerkt, de bewering, dat onze Katholieken minder dan de Protestanten aan den vaderlandschen grond met zijn lief en leed gehecht zijn, althans niet bevestigt — maar er gingen toch in de laatste jaren ook verscheidene honderden Nederlandsche Katholieken naar Noord-Amerika. In den allerlaatsten tijd, het is waar, verminderde het getal onzer landverhuizers aanmerkelijk; de berigten uit Amerika beloofden heel iets anders dan gouden bergen! maar deze ongunstige toestanden kunnen weder binnen korten tijd veranderen, zoodat dan het vroegere getal der landverhuizers op nieuw bereikt wordt.

Naar de opgaven van 't *Handboekje voor de zaken der Roomsch-Katholijke Eeredienst* (1873 en 1875) vertrokken er gedurende het tijdvak van 1846—1873 in 't geheel uit Nederland als landverhuizers 19,825 hoofden van huisgezinnen en op zich zelf staande personen. Hierbij moeten dus nog de gehuwde vrouwen, kinderen en dienstboden worden geteld. Onder het opgegeven getal waren 15,293 Protestantsche hoofden van huisgezinnen en op zich zelf staande personen en 3,851 Katholieke.

Het jaar 1871 zag 1644 Nederlanders den voorvaderlijken grond vaarwel zeggen — 606 gezinnen en op zich zelf staande personen, hierbij 465 Protestantsche en 132 Katholieke.

In 1872 waren er 3487 landverhuizers — 1210 gezinnen en op zich zelf staande personen, hierbij 975 Protestantsche en 173 Katholieke.

In 1873 weder 3867 landverhuizers — 1293 gezinnen en op zich zelf staande personen, hierbij 1012 Protestantsche en 208 Katholieke. [1])

De Tijd (1 Nov. ll.) deelde dit mede: volgens opgave van ons gezantschap te Washington hadden zich, van Junij 1874

---

1) Men ziet, het verschil tusschen het getal der Katholieken en dat der Protestanten geeft een gansch andere verhouding dan de cijfers dezer beide groote deelen onzer bevolking.

tot Junij 1875, 1237 Nederlanders als landverhuizers in Noord-Amerika gevestigd.

Het blijkt, ook verscheidene Katholieken onzer Kerk-provincie brengen daarheen hunne woonsteden over, wat hun daar wacht, welke raadgevingen voor hen dienstig zijn, welke maatregelen zij èn in hun tijdelijk èn in hun eeuwig belang kunnen nemen, dat make men op uit de volgende vertaling:

Het is bekend, dat zij die in verwijderde en onbekende streken een nieuw vaderland zoeken, aan vele gevaren zijn blootgesteld. Meermalen heeft men beproefd voor hen te zorgen, doch altijd nog zonder voldoend gevolg. Bij gelegenheid van de algemeene vergadering der Katholieke vereenigingen van Duitschland te Mainz is deze vraag weder ter sprake gekomen, hetgeen echter geen wezenlijke resultaten heeft opgeleverd. De geschiktste weg, om in deze zaak iets te verrigten, schijnt te zijn, dat de zielzorgers de landverhuizers met raad en inlichting ter zijde staan. Alles wat daarop betrekking heeft zal in de volgende regelen worden aangegeven, waarbij gebruik gemaakt is van eenige opmerkingen, die de zeer eerwaarde E. A. Reiter S. J. aan zijn *Staat van de Katholieke Duitsche geestelijkheid in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika* doet voorafgaan.

In 't algemeen is de landverhuizing af te raden. In de Vereenigde Staten, waarheen de stroom der landverhuizers uit Duitschland zijne rigting neemt, worden de verwachtingen, welke men daarvan heeft, niet verwezenlijkt. Men bedriegt zich, wanneer men dit land voor een Eldorado houdt. Ongetwijfeld, verscheidenen maken hun fortuin, doch hoevelen vervallen tot de diepste ellende! [Dit is vooral van toepassing op de laatst verloopen jaren.] Wie in het oude Duitsche vaderland zooveel heeft, dat hij fatsoenlijk door de wereld kan komen, zegt een kenner der Amerikaansche toestanden, die blijve waar hij is; hij zal het mindere met meer genoegen genieten, dan in Amerika het meerdere. Dezelfde voegt hierbij nog de volgende wél te behartigen opmerking: niemand kome hierheen, die niet kan of wil „spitten", of die, wanneer de nood dringt, gelijk maar al te dikwijls bij pas aangekomenen het geval is, „zich schaamt te bedelen." Het beste komen ambachtslieden

en voornamelijk werktuigkundigen vooruit, verder zij, welke in staat zijn landbouw te drijven en de middelen bezitten, om in de westelijke staten Kansas, Nebraska, Jowa en Minnesota niet alleen grond aan te koopen, maar ook om het uit te houden totdat het land goed ontgonnen is. Voor bejaarde lieden is de reis het minst aanbevelingswaardig. Het ongewone der spraak en der zeden alsook gebrek aan arbeid kan hen volkomen ongelukkig maken. Zelfs wanneer zij daar kinderen hebben, die vooruit zijn gekomen en hen uitnoodigen om de reis te maken, dan nog leert de ondervinding, dat de vreugde van het wederzien maar al te dikwijls reeds spoedig verdwijnt, en de bejaarde ouders als voor de deftige kringen te ongevormd hunnen voornamen kinderen tot last worden.

Meer nog dan dit komt het gevaar in aanmerking, waaraan het eeuwige zieleheil blootstaat. Immers wij weten, hoe spoedig juist lieden uit Katholieke streken aan gevaren voor 't geloof onderhevig zijn, wanneer de uitoefening hunner godsdienst met uitwendige moeijelijkheden of met bespotting gepaard gaat. Men late zich niet misleiden door de berigten aangaande den bloei der Katholieke Kerk in de Vereenigde Staten. Het is daarmede gesteld, als met de Katholieke pers in Duitschland, die, gelijk op de algemeene vergadering te Mainz zeer juist is opgemerkt, sedert 20 jaren groote vorderingen gemaakt heeft, doch op verre na niet in die mate als de vijandelijke pers; hetgeen eigenlijk gelijk staat met achteruitgaan. Men telt in de Vereenigde Staten 4 millioen Katholieken, er zouden daar echter 8 millioen moeten zijn. Welk een ontzaggelijk verlies voor de Kerk! —

Dat de hier gedane opgave van het getal der Katholieken in de Vereenigde Staten, en de klagt over een betrekkelijk niet grooten vooruitgang der Kerk in dat land althans niet op *onwraakbare* gegevens steunt, blijkt overduidelijk uit de *Chronique religieuse des Etats-Unis* (*Août* 1875 — *Février* 1876), voorkomend in de hoog te waarderen en wél onderrigte *Revue Catholique* [1]). Wij lazen aldaar: „De ontwikkeling der Ameri-

1) Louvain. Librairie de Ch. Peeters. 15 Février 1876. p. 189.

kaansche Kerk, die zoo duidelijk is door de benoeming van haren eersten kardinaal en door de oprigting van vier nieuwe aartsbisdommen en van twee nieuwe bisdommen, is overal vertraagd ten gevolge van den langdurigen stilstand van nijverheid en handel. De Katholieken zijn nog over 't algemeen arm en verkeerden in de onmogelijkheid om aan de Kerk, welke van hunne aalmoezen moet leven, hunne gewone bijdragen te schenken, en verscheidenen, die voorheen van hunnen overvloed gaven, zagen zich genoodzaakt zelven ondersteuning te vragen. Vele gezinnen hebben het land verlaten om naar Europa terug te keeren en vooral om naar Canada te gaan. De Europesche landverhuizing, die jaarlijks 150,000 tot 300,000 Iersche en Duitsche Katholieken naar de Vereenigde Staten voerde, is zoozeer afgenomen dat zij gedurende het jaar 1875 minder dan 100,000, zoo Katholieke als Protestantsche landverhuizers aanbragt. Ook bemerkt men bijna in het geheele land eene soort van stilstand in de gewone toeneming van het getal Katholieken. Er is zeker eenige vermeerdering; maar zij is minder geworden en betrekkelijk zoo gering dat het meerendeel der bisschoppelijke verslagen nagelaten heeft haar aan te teekenen. De Katholieke bevolking, die opgegeven wordt in het te New-York verschijnend jaarboekje, blijft derhalve omstreeks dezelfde als in het vorige jaar, dat is van 6,200,000 tot 6,300,000 zielen. Maar het is goed zich te herinneren, dat deze cijfers alleen bij benadering opgegeven worden, en dat ze volgens de algemeene opinie bijna overal beneden de werkelijkheid zijn."

Hieruit volgt, dunkt ons, dat de cijfers, welke het *Pastoral-Blatt* opgeeft, op verre na niet volkomen betrouwbaar zijn.

De *Revue* gaat aldus voort: „De werkelijke vooruitgang der Kerk, in weerwil van den tegenspoed der finantiëele krisis, blijkt duidelijk uit de standvastige vermeerdering van het getal kerken, priesters en godsdienstige instellingen. Hier hebben wij naauwkeuriger bewijsstukken, en de cijfers, die zij geven, zijn hoog genoeg om de meest pessimistische geesten omtrent de toekomst van 't Katholicisme in de Vereenigde Staten gerust te stellen. Het getal priesters, dat het vorige jaar 4870

bedroeg, is in 't jaar 1875 met meer dan tweehonderd vermeerderd, en de almanak geeft 5077 priesters op, die thans in bediening zijn. Zij zijn verdeeld over zeventig diocesen en apostolische vikariaten.

In 1874 waren er slechts 4750 kerken, thans zijn er ten minste 5050; eene schoone vermeerdering, vooral wanneer in aanmerking genomen wordt, dat verscheidene te oude of te kleine kerken door gebouwen vervangen zijn, welke tot de vermeerdering der parochie in betere verhouding staan.

De ongunstige tijdsomstandigheden hebben de uitbreiding der religieuse communiteiten niet doen ophouden. Eenige parochiën, het is waar, hebben zich bij gebrek aan noodzákelijke middelen genoodzaakt gezien voor het oogenblik hare scholen te sluiten, maar die niet belangrijke verliezen zijn ruimschoots vergoed door de nieuwe huizen, die zich op alle punten der Vereenigde Staten gevestigd hebben. De orden en mannencongregatiën komen er bij voor in de gewone verhouding van tien huizen voor vrouwen tegen één huis voor mannen. Zoo heeft het jaar 1875 over het geheel — eenige huizen, die gesloten of aan andere religieusen overgedaan zijn, medegerekend — tien nieuwe communiteiten van mannen, en honderdenvijftien van vrouwen zien stichten."

Wij geven nu weder het woord aan den schrijver in het *Pastoral-Blatt.*

Wie geen spot, verachting of beschimping voor zijn Katholiek geloof verdragen kan, die blijve onvoorwaardelijk weg; bijna allen, die ligtzinnig en onstandvastig van karakter zijn, zij mogen overigens nog zoo goed onderrigt en nog zoo naauwgezet wezen in het ontvangen der HH. Sakramenten en in het bezoeken der kerk, vallen daar van het geloof af, als de bladeren voor den herfststorm.

Ondanks dit alles zal de landverhuizing voortduren, en het komt er slechts op aan de gevaren zooveel mogelijk te voorkomen. Daarvoor moet de zielzorger met zijne raadgevingen het zijne doen.

Het spreekt van zelf, dat goede Christenen, alvorens zij zulk een reis ondernemen, de HH. Sakramenten ontvangen. Men

dringe er tevens op aan, dat oneenigheden, zoo deze soms bestaan, voornamelijk tusschen ouders en bloedverwanten, worden bijgelegd, en dat aan alle verpligtingen, bijzonder ook aan geloften,voldaan wordt. Groote voorzigtigheid wordt vereischt met betrekking tot de agenten of het geleide, aan wie men zich toevertrouwt, ten einde niet uitgekleed of zelfs verkocht te worden. Men moet zich voorzien van doop- en huwelijksakten, van inschrijvingsbriefjes der broederschappen als ook van een schriftelijke aanbeveling des pastoors aan den toekomstigen zielzorger. Nadrukkelijk moet den landverhuizers worden ingescherpt dit laatste spoedig te bezorgen, wijl het hen beschermen kan, wanneer de nood soms komt; de zielzorger toch is de eenige persoon, van wien men hulp verwachten kan. Daardoor wordt ook verkregen, dat zij niet geheel en al in het wilde gaan. Verloofden moeten, wat het ook koste, vóór hun vertrek trouwen, anders zijn de ergste overtredingen onder weg niet te voorkomen. Los geld moet op reis niet medegenomen, maar later overgestuurd worden, wijl het gevaar dit door diefstal of bedrog te verliezen al te groot is.

Als landingsplaats verdient Baltimore de voorkeur, zoowel omdat het eigendom daar veiliger is, alsook omdat het station der treinen, die naar de westelijke staten loopen, onmiddellijk aan de aanlegplaats der booten van Bremen grenst. Men bespaart zich daardoor het lastige vervoer der bagage, ontkomt aan de bemoeijingen van roofzieke wegwijzers en hôtelhouders, die u afzetten, en men kan zonder tijd te verliezen verder reizen. De landverhuizers worden met raad en daad bijgestaan door den heer Jos. Kölble te New-York, 185, *Third Street*, en door den heer Christiaan Bitter te Baltimore, 32, *Fell-Street*. Beiden zijn bij de aankomst van Duitsche schepen op de aanlegplaats te vinden. Wie in de kajuit naar New-York reist en door den heer Kölble wenscht ontvangen te worden, moet hem hiervan vooraf verwittigen, wijl hij de schepen in *Castle-Garden*, waar de tusschendekspassagiers aan land worden gezet, afwacht; in dat geval echter komt hij naar *Hoboken*, waar de schepen van Hamburg en Bremen binnenloopen.

De boot verdient boven het zeilschip de voorkeur; het

meerdere der reiskosten wordt door den korteren duur der reis, door uitwinning van voedsel en geneesmiddelen, grootere gemakken en zindelijkheid volkomen vergoed. Wanneer verder de dringendste noodzakelijkheid het niet anders vordert, verkieze men de kajuit boven het tusschendek. Het laatste heeft niet alleen ontelbare ongemakken, maar ook menigvuldige gevaren voor have en goed en voor de zedelijkheid.

Met hetgeen gezegd is kan men ongeveer alle vragen beantwoorden, welke vóór het vertrek moeten worden opgelost. De plaats der inscheping is voor de Duitsche landverhuizers meestal Bremen of Bremerhafen. De expeditie-kantoren zijn te Bremen gevestigd, ofschoon de haven nog ongeveer 8 à 10 mijlen van daar verwijderd is. De landverhuizers zijn derhalve genoodzaakt één of meer dagen in Bremen te vertoeven, ten einde hunne zaken op orde te brengen, terwijl zij de eigenlijke haven slechts passeren; op den dag van het vertrek worden zij per spoor daarheen gevoerd en gaan van den trein onmiddellijk op het schip over. Het oponthoud in Bremen is dikwijls niet zonder eenig belang. Wat de soms nog te regelen geldzaken (wisselen, aankoop van wissels) betreft, hiervoor moet men eerst bij een deskundige informaties nemen. De zielzorger bevele verder de dagelijksche bijwoning der H. Mis gedurende de dagen, die het vertrek voorafgaan, bijzonder aan; op deze wijze wordt ook het gemakkelijkst gelegenheid gevonden om nog de Heilige Sakramenten te ontvangen. Is de zielzorger niet in het bezit van aanbevelingsbrieven aan de heeren Kölble en Bitter, dan rigte men zich daarvoor tot de Missionarissen te Bremen.

Gedurende de reis is het noodzakelijk zeer terughoudend en voorzigtig te zijn; en dit geldt vooral voor de vrouwen en de tusschendekspassagiers. De Loydsbooten, welke van Bremen varen, komen, dit moet gezegd worden, de wettelijke verordening, volgens welke de kunnen gescheiden moeten zijn, getrouw na; wat ten dezen opzigte door voorschriften kan geschieden, geschiedt, en het is overbodig op meerdere en strengere maatregelen aan te dringen. De aard der omstandigheden brengt nogtans menigvuldige gevaren mede, welke geen reglement voorkomen kan; daartegen moet ieder voor zich de noodige zorg dragen.

Geld en goed moeten degelijk achter slot bewaard worden. Men zoekt geen kennis te maken, noch vriendschap aan te knoopen, vooral wacht men zich voor gezelschappen, waarin gespeeld wordt. Personen, die door vriendelijkheid en dienstvaardigheid de aandacht trekken, tracht men met bijzondere zorg van zich verwijderd te houden. Vrouwen en voornamelijk jonge dochters moeten niet dan onder een vertrouwd geleide reizen en zich daarvan geen oogenblik verwijderen. Bij onaangename ontmoetingen treedt men onverschrokken op en men toont zich niet bevreesd, welken rang of stand de persoon, die ons lastig valt, ook bekleede. — Om vele bezwaren der zeereis te ontgaan of dragelijker te maken, is het aan te bevelen zich den geheelen dag van vroeg tot laat op het bovendek in de frissche lucht op te houden en zoo kort mogelijk, om te eten enz., in de kajuit te vertoeven; verder is het aan te raden, dat men plat op den rug liggend slape, dat men op de gevolgen der zeeziekte bij anderen geen acht sla en van goeden zwaren wijn voorzien zij; dat matigheid bijzonder bevorderlijk is, behoeft niet gezegd te worden.

Als men ginder aankomt, is het noodig zijne waakzaamheid en voorzigtigheid te vernieuwen. Men make op de eerste plaats volstrekt geen haast om het schip te verlaten, maar wachte bedaard tot de grootste drukte voorbij is. Aangekomen zal men onmiddellijk eene massa menschen ontmoeten, die zich aanbieden om u den weg te wijzen. Zeer dikwijls echter geschiedt het, dat men dan in handen valt van lieden, welke hun offer aan logementen, waar men wordt afgezet, aan speelhuizen enz. overleveren. Men bekommere zich derhalve niet om de dringendste aanbevelingen, maar zoeke, zoo men niet door bekenden wordt afgehaald, de vroeger genoemde heeren Kölble of Bitter op.

Men begeve zich niet naar streken, waar geene Duitsche priesters, kerken en scholen zijn. Ook is het niet goed zich in een Engelsche gemeente, waar men bij toeval een Duitschen priester heeft, neêr te zetten; wijl deze door verplaatsing of door den dood kan worden weggenomen en dan waarschijnlijk geen Duitschen opvolger hebben zal. Om hierin goeden raad

te kunnen geven, is bijzonder aan te bevelen het bovengenoemde boek getiteld: *Schematismus der katholischen deutschen Geistlichkeit in den Ver. Staaten Nordamerika's von E. A. Reiter S. J.* Pustet. De landverhuizers moeten aanstonds trachten bekend te worden met den nieuwen pastoor of zielzorger, zich aan hem voorstellen en hem de aanbevelingsbrieven van hun vroegeren pastoor toonen. Bij de broederschappen en de vereenigingen van liefdadigheid moeten zij zich onmiddellijk aansluiten, ten einde niet tot een der talrijke ongodsdienstige en maconnieke genootschappen te vervallen. Daartoe echter heeft men den moed noodig om zich voor een slaaf van den Paus, voor een gek en dergelijke te laten uitschelden. Zeer gevaarlijk is het bij Duitsche Protestanten of afgevallen Katholieken in dienst te gaan, welke standvastigheid en godsdienstkennis iemand ook meene te bezitten; daar toch zal aan den spot en de verachting geen einde komen. Bij Amerikaansche Protestanten of ongeloovigen moet het niet zoo gevaarlijk zijn. In al deze omstandigheden echter zal de pastoor raad geven.

Wijl er meestal in de Vereenigde Staten geene fondsen voor de godsdienstige behoeften bestaan, moet de landverhuizer zich niet verwonderen over de eischen (plaatsen-, schoolgeld enz.), die men hem doet. Voor Duitschers is dit spoedig een steen des aanstoots. Ook moet men geen verschil in het geloof meenen te vinden in het grootere getal der vasten- en onthoudingsdagen; het is goed vóór het vertrek daarop uitdrukkelijk te wijzen. Om een huwelijk aan te gaan moet men Katholieke Duitschers zoeken; gemengde huwelijken zijn, dit is bekend, zeer ongelukkig en gevaarlijk. Het Iersche volkskarakter is overigens te zeer verschillend van het Duitsche dan dat het sluiten van een huwelijk tusschen menschen van deze twee natiën raadzaam zou wezen; en inzonderheid voor de kinderen is dit nadeelig.

De kinderen zende men vooral niet naar de Staatsscholen, want deze zijn een waar verderf. Het schoolgeld, dat op deze wijze bespaard wordt, is waarlijk geen voldoende reden. Bij de zucht, welke algemeen in Noord-Amerika heerscht, om zich aan alle gezag te onttrekken, is het van het uiterste

belang de natuurlijke verhouding, waarin kinderen tot hunne ouders staan, te handhaven, en hen niet, wanneer zij pas de school verlaten hebben, kostgeld te doen betalen; want dan zullen zij het ouderlijke huis spoedig verlaten, wanneer de tucht, aldaar uitgeoefend, hun niet meer bevalt. Ook moeten zij de moedertaal en geen Engelsch spreken; wijl anders de ouders, die het Engelsch radbraken, spoedig door hen als domme *Dutchmen* zullen bespot worden.

In het algemeen moet de Duitsche landverhuizer zich volstrekt geen moeite geven om zijne nationaliteit af te leggen en bij geval zijn naam Engelsch te maken; dit is blijkbaar belagchelijk en kan ook nadeel aanbrengen. Noodzakelijk is dit des te minder, wijl de Duitschers vooral in het Westen voortdurend meer grond en meer aanzien krijgen.

Ten slotte laat ik hier nog de lijst der feestdagen in de Vereenigde Staten volgen. Geboden feestdagen zijn:

1. Het feest der Onbevlekte Ontvangenis.
2. Kerstmis.
† 3. Het feest van de Besnijdenis des Heeren of Nieuwjaar.
† 4. Drie-Koningen.
† 5. Maria-Boodschap.
6. Hemelvaartsdag.
† 7. H. Sakramentsdag.
8. De Tenhemelopneming van Maria.
9. Allerheiligen.

De met † geteekende zijn in eenige westelijke bisdommen geen geboden feestdagen. De tweede Kers- en Paaschdag wordt niet gevierd.

Omtrent de vasten- en onthoudingsdagen is op te merken, dat de Vrijdagen van den Advent, met uitzondering van eenige weinige bisdommen, vastendagen zijn; verder, dat in de groote vaste, behalve de Zondagen, alleen Maandag, Dingsdag en Donderdag geene onthoudingsdagen zijn, en dat op deze drie laatste dagen het gebruik van vleesch slechts éénmaal geoorloofd is.

DE SCHEPPING VAN EVA, EEN GRAVEERSEL UIT DE VIERDE EEUW.

De afbeelding van dit graveersel vinden wij bij Francelin, *Tractatus de Deo trino secundum personas*, p. 214.

Het staat, zegt genoemde theoloog, op een sarkophaag van het Lateraansch museum, welke opgegraven is uit eene crypt bij het graf van den Apostel aan de *Via Ostiensis*. Men houdt het, zoo vervolgt hij, voor een werk uit de vierde eeuw; maar waarschijnlijk is het, zooals het bij dergelijke stukken meer gebeurt, naar een toonbeeld van nog vroegeren tijd gemaakt.

Een kort woord over de beteekenis.

Dat het de schepping van Eva voorstelt, hierover zijn de geleerden het eens; maar over de vraag, welke der figuren den Vader, welke den Zoon, en welke den H. Geest verbeelden moet, bestaat verschil van gevoelen.

Eerst zullen wij het plaatje zoo onpartijdig mogelijk beschrijven.

Men verbeelde zich een zetel met voetschabel, arm- en ruggeleuning. Van de drie personen, die blijkbaar allen met een en hetzelfde werk, de schepping der eerste vrouw, bezig zijn, staat de een schuins achter den zetel, meer aan de regterzijde, en houdt zijne regterhand boven aan de ruggeleuning geslagen. De tweede zit op den stoel en houdt zijn regterarm met de twee voorste vingeren uitgestrekt en opgeheven. Aan diens linkerzijde staat de derde persoon, die zijne regterhand zegenend op het hoofd van Eva nederlegt. Adam ligt vóór den stoel te slapen. —

Francelin nu, — zich o. a. beroepende op de Kerkvaders, die het plan der schepping bijzonder aan den Vader, de uitvoering aan den Zoon, en de voltooijing aan den H Geest toeschrijven — ziet den Vader in den persoon die achter den zetel staat, den Zoon in den persoon die gezeten is, en den H. Geest in dengene die Eva zegent.

Wij voor ons echter zouden liever zeggen als volgt.

De persoon, die gezeten is, moet de Vader zijn; aan Hem

toch wordt de magt en de eigenlijke scheppingsdaad, ook wat Eva betreft, toegeëigend.

De persoon, die achter den zetel staat en raad schijnt te geven, moet de Zoon zijn; want Hij, de persoonlijke Wijsheid, wordt ons in de H. Schrift (Sap. IX, 4 „da mihi sedium tuarum assistricem sapientiam") als staande naast den troon van God voorgesteld.

Over den persoon, die Eva zegent, is men het eens: Hij moet de H. Geest zijn.

B.

KATHOLIEKE BIBLIOTHEEK [1]).

Was ooit eene onderneming ter verspreiding van degelijke godsdienstige en andere kennissen reeds door hare vestigingsplaats en door den historischen persoon, naar wien zij zich noemt, van gelukkige voorteekenen vergezeld, dan zeker de tegenwoordige uitgave der *Katholieke Bibliotheek.* Immers zij geschiedt door de Vereeniging van Thomas a Kempis te Zwol. Welke groote herinneringen en goede verwachtingen wekken deze beide namen, wanneer het de letterkundige werkzaamheid van Nederlandsche Katholieken geldt! Zwol, het is bekend, was op 't eind der veertiende, in de vijftiende en in 't begin der zestiende eeuw een der brandpunten van Katholiek leven en wetenschap in ons vaderland. Daar vond men de beide fraterhuizen van de Broeders van 't Gemeene Leven; daar bloeide de beroemde parochieschool, aan welke tal van uitmuntende mannen hunne opleiding dankten; daar was de voor dien tijd rijk voorziene, openbare boekerij der St.-Mi-

---

1) *Keus en keur op 't gebied van godsdienst, wijsbegeerte, geschiedenis, opvoedkunde enz.* Uitgave van P. J. Van Spijk. Zwolle. Deze *Bibliotheek* verschijnt geregeld in 6 à 8 afleveringen, die te zamen ruim 800 bladzijden beslaan. Inteekeningsprijs voor den geheelen jaargang: *f* 2.50 (franco per post *f* 3.—).

chielskerk. En lagen niet het Windesheimer klooster en het regulieren-convent van den St.-Agnieteberg in den naasten omtrek? In Zwol was een mild vloeijende bron van velerlei kennis, wier verfrisschende en verkwikkende, ja, levenwekkende wateren zich door zóóvele kanalen over het Utrechtsche Bisdom en de naburige streken verspreidden, als er jongelingen waren, die daar hun onderrigt genoten, als er lezers waren van de talrijke boeken, daar ten algemeenen nutte bijeengebragt of door de vlijtige en bekwame handen der Broeders van 't Gemeene Leven in kunstig geschreven kopiën vermenigvuldigd.

Het doet goed te zien, dat de Zwolsche Katholieken, hunne oude faam gedachtig, met een toonbeeld als Thomas a Kempis voor oogen, nu op nieuw eene welberaden en krachtige poging ondernemen om den arbeid hunner middeleeuwsche stadgenooten weder op te vatten. Met overtuiging zeg ik, dat de Vereeniging van Thomas a Kempis een welberaden en krachtige poging doet om degelijke godsdienstige en andere kennissen te verspreiden, en men mag er gerust bijvoegen: het is eene welgeslaagde poging.

De Redactie van de *Katholieke Bibliotheek* blijkt voor de opgenomen taak berekend te zijn, om „soliede lektuur" te leveren, die „bij het lezen niet vervluchtigt".

Zij wil aan het Nederlandsche Katholieke publiek aanbieden: biographiën van Heiligen, wier leven eene bijzondere historische beteekenis heeft, van andere groote Katholieke mannen, ook van niet-Katholieke personen van naam, vooral die nog tot onze tijdgenooten kunnen worden gerekend; verder „vlot lezende" reisverhalen; beschouwingen over hedendaagsche *questions brûlantes* en dergelijke.

De Redactie beoogt niet romantische lectuur te geven; eene verklaring, waarom zij hoogst waarschijnlijk minder — het ware te hopen niet veel minder — inteekeningen verkrijgen zal, dan wanneer zij beloofde althans van tijd tot tijd aan den lust der tegenwoordige lezers naar zoogezegde onschadelijke romantische lectuur eenigermate voldoening te geven. Haar zij daarvoor eer! Ook aan onze Katholieken wordt genoeg, zoo

niet te veel romantische lectuur door de Katholieke pers verschaft. Men veroorlove deze vraag: Geldt van die geestesspijs — ondersteld deze naam is hier van toepassing — geldt er bijna niet van wat de H. Franciscus van Sales over een zeker soort van bijeenkomsten met hare minder ernstige ontspanningen zegt: de beste zijn niet goed?..... Maar, vraagt iemand, kan ik dan niet zonder schade een romantiesch verhaal lezen; geeft het mij niet een onschuldig genot, eene nuttige en den beschaafden man passende ontspanning; kan ik niet door die lectuur mijn smaak en mijn stijl vormen; kan ik er de menschen en het leven niet door leeren kennen? — Ik zal het niet tegenspreken: dit alles en nog veel meer goeds kan zij u opleveren; maar bedenk het, gij gebruikt altijd van een geregt, dat nog al gekruid is en alligt schaadt, wanneer er niet met de uiterste voorzigtigheid en bijzondere matigheid van wordt genoten. Behartigenswaard is hier de raad van Lord Chesterfield aan zijn zoon: „Houd de halve uren, die gij bij toeval vrij hebt, voor de lectuur van werken, waarin verdichting, geestigheid en humor de hoofdrol hebben; maar verspil uwe minuten nooit met schrijvers van beuzelingen, hetzij oude of nieuwe." Aanmerkelijk tijdverlies, opgejaagde verbeelding, ligtzinnigheid, een welig gevoelsleven, ongeschiktheid voor ernstigen arbeid des geestes, het verslaafd raken aan slechte lectuur, zijn dat niet dikwerf de gevolgen van een aanvankelijk onschuldig en niet nadeelig, maar spoedig onmatig lezen van op zich zelf onschadelijke romans? Let eens op de jonge dochter en op den jongen man, die zich hier geene enge en onverzettelijke grenzen weet te stellen.

De hemel beware mij echter om de Katholieke schrijvers en uitgevers van romantische werken hierom een verwijt te maken; neen, ik wil daarvan zelfs niet den schijn hebben: zij bieden eene lectuur aan, die, met mate en voorzigtig gebruikt, zelfs nuttig kan wezen, die in den tegenwoordigen tijd tot eene zekere hoogte noodzakelijk is.

Dit neemt niet weg, dat vele lezers er een te ruim en dus een schadelijk gebruik van maken.

Het verheugt mij zeer, als mannen gelijk zij, die tot de

Redactie van de *Katholieke Bibliotheek* behooren, hier met mij van hetzelfde gevoelen zijn; de Redactie schrijft aldus: „Daar was een tijd, waarin millioenen dwazen aan 't verslinden waren van ridderromans. Toen toog een Spaansch genie, Miguel Cervantes aan 't werk, en schreef ook een ridderroman, de heldenstukken van den *ingenioso hidalgo*, don Quijote de la Mancha, een erntfest rentenier, die door 't roman lezen in zijne hersenen geraakt, de wereld introk, te viervoet op een ouden knol en als dolend ridder zijn spies joeg in de armen van torenhooge reuzen, die windmolens bleken, en heele legers van — merinosschapen voor zich uitdreef, maar door de scheldende herders halfdood werd gesteenigd. Het publiek schaterlachte om zoo'n *caballero andante;* en — was genezen. Na de eerste uitgave van den *Don Quijote* werden geen abracadabra-vertelsels meer gedrukt. Waar blijft de Cervantes onzer eeuw? Dat *wij* aan zulk een taak niet roeren, is een even overbodige verzekering als dat wij geen tweede Amerika gaan ontdekken. Toch willen wij het onze doen om zoutelooze en bederf inhoudende romannen en romannetjes naar de scheurmand te brengen. Gelezen *wordt* er; en daarom blijven wij het publiek een *degelijke* lectuur aanbieden. De meesterwerken der negentiende-eeuwsche buitenlandsche schrijvers, o. a.: Dupanloup, de Montalembert, Manning, Maguire, v. Ketteler, Baumstark, Margotti, Cantù, Balmes, Aparisi, Dechamps, Périn; zeggen die namen niet reeds genoeg? — zullen beurtelings in deze Bibliotheek verschijnen. Ons gebied is zoo wijd, dat boeiende afwisseling ons een gebod is. Ook de humor .... zal zijn plaats eischen; daar staan o. a. Veuillot en Alban Stolz ons borg voor."

Zoo is het programma der Redactie omschreven, en zij beantwoordde er getrouw aan.

Nemen wij bijv. de eerste aflevering van den jaargang 1875 ter hand: *Spanje, zooals het is.* Dit werkje is hoofdzakelijk eene vertaling of liever eene bewerking van Alban Stolz' *Spanisches für die gebildete Welt.* Een woord der Redactie leidt dezen Schrijver en zijn reisboek bij u in; en gij geniet den levendigen, piquanten, eigenaardigen stijl van den originelen

Badenschen hoogleeraar, zijne fijne opmerkingen, zijne meesterlijke beschrijvingen van Spaansche landstreken, steden, toestanden, gebruiken, personen; gij reist en ziet en gevoelt met hem mede. De Redactie geeft verder een bondig overzigt van Spanje's nieuwere geschiedenis, waarbij eene korte en goed gestelde verdediging van Don Carlos' aanspraken; al behoudt gij soms hieromtrent uw gevoelen tegenover dat des Schrijvers, de moeielijke Spaansche opvolgingsquestie hebt gij beter begrepen.

Aflevering II van den pas vermelden jaargang heeft tot titel: *Japan en zijn verleden.* De geschiedenis der Kerk in 't rijk van den Mikado, de prediking van den H. Franciscus Xaverius en andere geloofsverkondigers, de bloei des Christendoms, de deugden der bekeerlingen, hunne heldhaftigheid bij hevige vervolgingen worden in vloeijenden stijl behandeld. Eerst leest gij eene korte schets van Japan's politieken en maatschappelijken toestand en van zijne algemeene Kerkgeschiedenis, daarna eene uitgebreide levensbeschrijving van Franciscus, Koning van Bungo, en eenige schoone trekken uit het leven van Japansche Christen vrouwen.

De Onderdanentrouw der Katholieken door den Kardinaal Manning (een antwoord aan den oud-Minister Gladstone) is de titel van aflevering III. Het is eene zeer belangrijke brochure; voor de grondige en echt kerkelijke verklaring van verscheidene dikwerf verkeerd begrepen en onjuist voorgestelde beginselen, voor de practische en wijze beoordeeling der bestaande toestanden, voor 't vermijden van alle overdrijving is reeds de naam alleen van den Hoogwaardigen Schrijver een afdoende waarborg. Ook aan deze vertaling gaat een inleidend woord vooraf; zoo ik mij niet vergis, is dit aan een jong, doch reeds gunstig bekend auteur te danken [1]). Het is eene zaakrijke wederlegging van eenige beschuldigingen, die de graaf I. van Zuylen van Nyevelt in zijne onlangs verschenen en veel gerucht makende opstellen tegen de Katholieken uitbragt. Met genoegen wijs ik op den gematigden toon, waarin het geschreven is.

De andere afleveringen ga ik stilzwijgend voorbij om nog een

1) Zie *De Katholiek*, Dl. LXVII, blz. 286.

enkel woord te zeggen over aflevering VII, getiteld: *Het onderwijs van Staatswege en de rechten der Ouders*, evenzeer van Z. E. Mgr. Manning; de Kardinaal komt daarin met vuur en slaande argumentatie op voor de onvervreemdbare regten der ouders en der godsdienst, terwijl hij tevens aan den Staat het zijne geeft. Het *inleidend woord* verdient een bijzonderen lof; met juistheid schetst het onze wetgeving op het lager onderwijs; het toont hare gebreken aan en de onbillijkheden en onregtvaardigheden, die er uit voortvloeijen, en karakteriseert zeer goed de staatkundige partijen in Nederland.

Alban Stolz zegt in zijne bovenvermelde reisbeschrijving: „Wie eene krachtelooze, matte gesteldheid heeft, spreekt met altoos gebruikelijke en afgezaagde volzinnen." Dit gebrek heeft de bewerker dezer aflevering volstrekt niet; zijne frissche stijl teekent de volle levenskracht des Schrijvers. Doch diezelfde gelukkige aanleg — ik moet zeggen wat mij op het gemoed ligt — brengt hem wel tot wat al te groote vrijheden: zamenstellingen, uitdrukkingen treffen wij aan, die geheel en al ongebruikelijk zijn, somtijds het een of ander, dat naar den vreemde riekt. Dit uitgezonderd, komt het mij voor, dat zijne vertaling en zijn oorspronkelijk opstel goed geschreven zijn. Zijn gebrek doet benijdenswaardige eigenschappen bij hem onderstellen, en gij vergeeft hem gemakkelijk eenige weinig beteekende literarische uitspattingen.

De lezer mijner recensie oordeele zelf, of de *Katholieke Bibliotheek* van 1875 degelijke lectuur heeft aangeboden, en make ook zelf op, welke verwachtingen hij voor de toekomst over de Redactie mag koesteren. Aan beschaafde leeken beveel ik de *Bibliotheek* bijzonder aan; naar ik meen, zullen zij er het aangename en het nuttige op eene aantrekkelijke wijze vereenigd vinden; de Redactie beijvert zich met gelukkig gevolg om den grooten naam van Thomas a Kempis en den ouden roem van Zwol in de Katholieke letterkunde waardig te worden.

H. J. J. P.

LE MEMORIAL, REVUE DES INTÉRÊTS RELIGIEUX [1]).

Met de aankondiging en aanprijzing van genoemd maandschrift voldoen wij aan een pligt, die reeds veel te lang op vervulling heeft gewacht; de *Mémorial* toch bestaat reeds drie jaren en heeft ons, ook bij het bewerken van artikelen voor *De Katholiek*, dikwijls gewigtige diensten bewezen.

Wat de Redacteur, de advocaat M. Léon Collinet, zich met zijne uitgave voorstelt, moge blijken uit de volgende woorden van zijn *Prospectus:*

„Cette Revue ne doit être, à proprement parler, ni philosophique, ni théologique, ni politique; elle ne doit pas publier des Traités complets, des Livres sous le nom d' articles. A notre sens, elle doit nous tenir au courant de toutes les questions en tant qu' elles touchent les intérêts religieux; nous signaler les événements les plus importants, nous donner avec soin et d'une manière complète les Documents émanant du S. Siége, et aussi exactement que possible les autres documents sur l'enseignement, la charité, la législation, l' histoire de l'Eglise; nous signaler le mouvement religieux, scientifique et littéraire, recommander consciencieusement les bons livres, et critiquer sérieusement ce qui est médiocre ou mauvais."

Aan dit program is de *Mémorial*, gedurende al den tijd van zijn bestaan, getrouw gebleven.

Wat de belangrijkheid der medegedeelde documenten betreft, wijzen we slechts op twee titels van de aflevering Nov. en Dec. 1875. Ze zijn:

Plaidoirie de M. l'avocat Léon Collinet [2]) *sur les troubles aux processions jubilaires.*

Jugement du tribunal correctionnel sur les troubles aux processions jubilaires.

---

1) Liége, imprimerie de Ve Verhoven-Debeur, rue du vert-bois, 72. — Prix: 6 francs par an. Pour l'étranger, le port en sus.

2) Redacteur van *Le Mémorial.*

Blijkt hieruit, dat een groote plaats voor de Belgische quaestiën wordt ingeruimd; de algemeene belangen der Kerk staan toch altijd bovenaan, en ook die van ons Nederlanders worden niet vergeten.

Ook de afdeeling van populaire verhandelingen is goed gevuld. Ten bewijze strekke het artikel (Oct. 1874 en Maart 1875):

Observations sur l'intervention du clergé dans la politique.

Hier wordt het volgend syllogisme opgezet.

Aan de Kerk komt het toe, over de zedelijkheid der daden te oordeelen; ook de politieke daden moeten met de zedewet overeenstemmen: derhalve komt het aan de Kerk toe, over de politieke daden te oordeelen

Dit geheele stuk is verder niets anders dan een hoogst eenvoudige en toch rijke uitwerking der vooropgezette stellingen.

Behoeven we nog den wensch uit te spreken, dat zulk een tijdschrift, ook in ons vaderland, meer algemeen mag bekend worden?

B.

TWEE GEBEDEN VOOR DE BEKEERING DER CHAMIETEN VAN MIDDEN-AFRIKA.

Volgens *le Mémorial* (Novembre et Décembre 1875) heeft onze Heilige Vader Pius IX, bij decreet van de H. Congregatie der Aflaten, een aflaat van 300 dagen verleend voor iederen keer, dat men deze gebeden bidt; aan al degenen, die ze gedurende eene maand dagelijks bidden, geeft Hij een vollen aflaat. De voorwaarden om dezen vollen aflaat te verdienen zijn: biechten, communiceren en bezoeken van eene kerk of openbare bedeplaats.

Wij geven eerst den latijnschen tekst.

ORATIO
PRO CONVERSIONE CHAMITARUM AFRICAE CENTRALIS AD ECCLESIAM CATHOLICAM.

Oremus et pro miserrimis Africae Centralis populis Aethiopum, qui decimam partem universi generis humani constituunt, ut Deus omnipotens tandem aliquando auferat maledictionem Chami a cordibus eorum detque illis benedictionem unice in Jesu Christo Deo et Domino nostro consequendam.

ORATIO.

Domine Jesu Christe unicus Salvator universi generis humani, qui jam dominaris a mari usque ad mare et a flumine usque ad terminos orbis terrarum; aperi propitius sacratissimum cor tuum etiam miserrimis Africae interioris animabus, quae adhuc in tenebris et in umbra mortis sedent, ut, intercedente piissima Virgine Maria Matre tua immaculata ejusque Sponso gloriosissimo beato Joseph, relictis idolis, coram te procidant Aethiopes et Ecclesiae tuae Sanctae aggregentur. Qui vivis etc.

Pater, Ave, Gloria.

d. i.

GEBED
Voor de bekeering der Chamieten van Midden-Afrika tot de Katholieke Kerk.

Laat ons ook bidden voor de aller-ongelukkigste volken der Ethiopiërs van Midden-Afrika, die het tiende deel van geheel het menschelijk geslacht uitmaken, opdat de almagtige God eindelijk eens den vloek van Cham van hunne harten moge wegnemen en hun den zegen schenken, die alleen in Jesus Christus onzen God en Heer te verkrijgen is.

GEBED.

Heer Jesus Christus, eenige Verlosser van geheel het menschelijk geslacht, die thans heerscht van de zee tot de zee en

van den vloed tot aan de uiteinden der aarde; open genadig uw allerheiligst hart ook voor de aller-ongelukkigste zielen van Binnen-Afrika, die nog in de duisternis en in de schaduw des doods gezeten zijn, opdat, door de voorspraak van de goedertierenste Maagd Maria uwe onbevlekte Moeder en van haar glorievollen Bruidegom den zaligen Joseph, de Ethiopiërs, hunne afgoden verlatende, voor U mogen nederknielen en met uwe Heilige Kerk vereenigd worden. Die leeft enz.

Onze Vader. Wees gegroet. Eer zij den Vader.

SPROKKELING.

Getal der Christenen in Britsch Indië. Volgens de pas voltooide volkstelling, die de Engelsche regering in Britsch-Indië heeft doen houden, was het getal inwoners 238 millioen. Hierbij zijn 140 millioen Hindoes, 40 millioen Mahomedanen, en 900,000 Christenen.

KERKGESCHIEDENIS VAN NEDERLAND

VÓÓR DE HERVORMING,

DOOR W. MOLL, HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

Alles, zou men zeggen, moest medewerken, om bovengenoemd werk door *De Katholiek* te doen beoordeelen. De stof, die daarin behandeld wordt; want wat is de kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming anders dan de geschiedenis der Katholieke Kerk van ons vaderland gedurende de middeleeuwen? De vorm, waarin de stof behandeld wordt; het is geen gewoon vlugschrift, maar blijkbaar de vrucht van langdurige, degelijke en zelfstandige onderzoekingen. De persoon des schrijvers; 't is een Protestantsch hoogleeraar, die de Katholieke Kerk van Nederland tot het voorwerp zijner studie heeft gemaakt. Voegt men bij dit alles nog den wensch, door hem in zijne „Voorrede" uitgesproken, dat de Katholieken zijnen „arbeid hunne aandacht niet geheel en al onwaardig „zullen achten", ja zelfs, dat zij hem „op de gebreken „van zijn werk opmerkzaam zullen maken", waarlijk, dan moet het ieder, dan moet het vooral den Hoogleeraar Moll zeer hebben bevreemd, dat aan zijn werk, waarvan het eerste deel reeds in 1864 is verschenen, in dit tijd-

schrift tot dusverre nog geen afzonderlijke beoordeeling is te beurt gevallen.

Zou dat stilzwijgen voortkomen uit gebrek aan belangstelling? — Wij, Katholieken, betreuren dikwerf de weinige aandacht, die van Protestantsche zijde aan onze pogingen geschonken wordt, ook dan als de Protestantsche wetenschap met die pogingen haar voordeel kan doen. Zoo, om een voorbeeld aan te voeren, nam *De Katholiek* van 1858 tot 1861 mijne historische studie op over Berengarius van Tours. Niet alleen toonde ik daarin zonder eenige hatelijkheid — althans voor zoover ik mij bewust ben — de vele onjuistheden en misslagen, waarin Lessing, Stäudlin, Sudendorf, Gieseler, Neander, Reuter, Jacobi en andere Protestantsche schrijvers waren vervallen, maar bovendien, hoe zij allen te veel vertrouwen hadden gesteld in de waarheidsliefde van Berengarius en, daardoor misleid, eene verkeerde en zeer partijdige voorstelling hadden gegeven van zijnen persoon en zijne geschiedenis. Aan het slot van het zestiende artikel schreef ik: „Of „onze artikelen over Berengarius Protestantsche lezers „gevonden hebben... weten we niet". Zou ik er thans niet gerust kunnen bijvoegen: „we gelooven het niet"? Ik veronderstel bij zeer velen mijner Protestantsche landgenooten diezelfde liefde voor de waarheid en zucht tot onpartijdigheid, waarvan de heer Moll menig blijk heeft gegeven; maar hoe komt het dan, dat nog niemand hunner heeft gezegd, wat toch geschieden kon zonder het Protestantsche standpunt te verlaten: „Berengarius heeft de „Katholieke leer der Eucharistie bestreden, maar dat „gewigtig deel der kerkgeschiedenis, waarin die strijd „behandeld wordt, hebben wij tot heden altijd in een

„verkeerd daglicht beschouwd; onze meest gevierde ge-
„schiedschrijvers hebben al te ligtvaardig op zijne woor-
„den vertrouwd; hij is niet die edele figuur, die door
„hen geteekend is; ten onregte hebben zij Gregorius VII
„een begunstiger zijner leer genoemd"? Zoo, om nog een ander voorbeeld te nemen, had de heer Moll, zooals wij zien zullen, bij de bewerking zijner *Kerkgeschiedenis* nut kunnen trekken uit sommige in *De Katholiek* geplaatste bijdragen, doch die hem blijkbaar onbekend zijn gebleven. — Zou nu de Hoogleeraar zich evenzeer moeten beklagen over gebrek aan belangstelling of daaraan het langdurig stilzwijgen van *De Katholiek* moeten toeschrijven?

Rondborstig kan ik het tegendeel verzekeren. De geachte Redactie heeft reeds voorlang bij onderscheidene personen aanzoek gedaan, en bij personen beter dan ik daartoe bevoegd, om de *Kerkgeschiedenis* van Professor Moll aan hunne kritiek te onderwerpen, maar telkens te vergeefs. De reden van het laatste is niet in minachting te zoeken. Het weigerend antwoord kwam meestal hierop neder, dat eene grondige en volledige kritiek een werk zou vorderen, in omvang ontzaggelijk veel grooter dan de zes boekdeelen van den Hoogleeraar. Ook mij werd, reeds jaren geleden, hetzelfde voorstel gedaan; maar ook ik meende het te moeten afslaan; vooreerst, omdat onze vaderlandsche kerkgeschiedenis mij wel niet geheel vreemd, maar toch ook nooit het bijzondere voorwerp mijner onderzoekingen geweest was; ten tweede en voornamelijk, omdat eene andere historische studie mij bezig hield, die al den tijd vorderde, waarover ik vrije beschikking had. In de eerste dagen dezes jaars had die laatste hinderpaal

voor mij opgehouden te bestaan en met zekere gretigheid begon ik nu de kennismaking van het boek, waarover mij zoo dikwijls gesproken was. Daarmede viel zamen een hernieuwd aanzoek der Redactie; de indruk, door de lezing op mij gemaakt, was van dien aard, dat ik waarschijnlijk ook zonder dat aanzoek tot de beoordeeling zou zijn overgegaan; en met groote ingenomenheid begin ik dezen arbeid.

Deze openhartige verklaringen, nopens het vroegere stilzwijgen en het ontstaan dezer bladzijden, meende ik den heer Moll verschuldigd te zijn. Den lezer moet ik nu nog zeggen, wat hij hier te verwachten heeft.

Allereerst geen volledige kritiek, geene beoordeeling van alle bijzonderheden, waarop aanmerking gemaakt kan worden, want het is mijn plan niet, om boekdeelen te schrijven. Van den anderen kant toch ook geene alledaagsche goed- of afkeuring, die men gemakkelijk, en bijna zonder eenige nasporingen te doen, kan geven; daarvoor is het werk van den heer Moll te gewigtig. Veel liever zal ik hier eene soort van middenweg bewandelen en trachten, door eene ernstige behandeling van sommige punten, mijn oordeel over inhoud, strekking en waarde dezer *Kerkgeschiedenis* te regtvaardigen.

De Schrijver heeft chronologiesch twee tijdvakken onderscheiden, het eerste, dat van *de opkomst en vestiging*, het tweede, dat van *de ontwikkeling* der Nederlandsche Kerk. Ik bepaal mij — althans voorloopig — bij het eerste tijdvak en derhalve bij het eerste boekdeel van den Hoogleeraar. Hij zelf zal de reden hiervan gemakkelijk bevroeden, maar ook de lezer, wanneer ik hem zeg, dat wij van den eenen kant hier met een afgerond

geheel, van den anderen kant met een tijdvak van vier eeuwen en met een boekwerk van bijna zeshonderd digt ineengedrukte bladzijden te doen hebben. Mogt na voltooijing van dezen arbeid ook de beoordeeling van het tweede tijdvak mij nuttig toeschijnen, dan zal deze niet achterwege blijven.

Wat eindelijk de wijze van behandeling aangaat, den wensch des Hoogleeraars: „Moge de tijd komen, dat de „een den ander [dat is Katholiek en Protestant] met „frisschen moed en edelen waarheidszin hulpe biedt, „om te zamen een doel te bereiken, dat voor beiden „even gewigtig is", dien wensch zal ik van mijne zijde trachten te verwezenlijken en daarbij, wars van al wat hatelijk zijn kan, die gematigdheid in acht nemen, die mij altijd lief is geweest en, ware dit zoo niet, mij dan nog tegenover den Hoogleeraar voegen zou; hij zelf, in één woord zal, hoop ik, over mijne wijze van behandeling tevreden zijn.

I.

„Hoewel ik mij bewust ben der oude moederkerk, „waaruit de mijne voortgesproten is en waardoor de zegen „des evangelies tot mijne vaderen gebragt werd, een „warm hart toe te dragen, en ik vertrouw, dat de on„bevooroordeelde lezer dit uit den toon van mijn geschrift „zal ontwaren, mag ik niet verwachten, dat deze geschiedenis „mijnen roomschgezinden medechristenen voldoen zal."

Deze woorden van den heer Moll, die den Katholieken lezer aangenaam aandoen, zetten wij voorop, om ze dadelijk door een blijk onzer erkentelijkheid te laten volgen. Zijne *Kerkgeschiedenis* heeft ons in vele opzigten

„zeer voldaan"; en van die voldoening gaan we in dit hoofdstuk eene eenigzins uitvoerige rekenschap geven.

Het was eene veel omvattende taak, die de Schrijver op zich nam. Hij wilde een wetenschappelijk verhaal leveren „van de opkomst, de lotgevallen en de ontwik-„keling der kerk en des christendoms bij onze midden-„eeuwsche voorgeslachten", en ons toonen „het uit- en „inwendig wezen der christelijke gemeente op onzen „bodem gedurende negenhonderd jaren". Om die taak te volvoeren rekende hij een antwoord noodig op deze vragen, die ons den gang van zijn werk schetsen: „hoe „die gemeente ontstond en zich een duurzaam bestaan „verwierf; welke gedaante zij aannam als zigtbaar orga-„nisme; wat hare voorstanders leerden en deden tot „vorming harer leden; hoe die voorstanders en leden „gezamenlijk hunne openbare eeredienst uitoefenden; welke „kerkelijke zeden zij volgden; en wat het geloof huns „harten en de vrucht van hun godsdienstig leven was."

Hoe veelomvattend zulke taak ook is, zij verliest veel van hare moeijelijkheid, wanneer men bij hare uitwerking het voetspoor van anderen volgen kan. Dit was echter bij den Schrijver het geval niet. De arbeid van Beka, Heda en van Heussen, de nieuwere Protestantsche geschriften van Glasius, Diest Lorgion en Royaards mogen hem diensten bewezen hebben; eene waarlijk wetenschappelijke kerkhistorie van Nederland gedurende de middeleeuwen bestond nog niet. Zelfstandige onderzoekingen waren dus noodig. Hij zelf moest de meeste bronnen opsporen en al, wat voor zijn doel dienstig was, doch in kronijken, levensgeschiedenissen, kerkelijke wetten of landsverorde-ningen als bedolven lag, opzoeken, bijeenverzamelen,

rangschikken en beoordeelen, om daaruit een geheel te maken. Als men hem de bronnen hoort aangeven, die de bewerker onzer kerkgeschiedenis moet gebruiken, de hulpwetenschappen, die hij behoeft, dan zou men bij de optelling bijna duizelen; en toch is die optelling volstrekt niet overdreven. Maar ziedaar, wat wij op de eerste plaats als eene hooge verdienste van den heer Moll erkennen: hij heeft die bronnen niet alleen aangegeven, hij heeft ze gebruikt en goed gebruikt; zijn werk getuigt van eene rijke belezenheid en eene zeldzame eruditie.

Deze verdienste wordt nog verhoogd door de omstandigheid, dat hij bij de bestudering zijner meeste bronnen veel heeft te kampen gehad met de eigenaardigheden eener voor hem moeijelijk verstaanbare taal. Wij bedoelen hier niet het middeleeuwsch, maar — om het met een kort woord te zeggen — het *Katholiek* Latijn. Het laat zich begrijpen, welke moeite het den Protestant reeds kost, allerlei levens van Heiligen, vol van voor hem ongeloofwaardige wondergeschiedenissen, allerlei kerkelijke voorschriften, kloosterregelen en dergelijke door te worstelen, maar hoe dikwerf stuit hij daar bovendien op woorden en uitdrukkingen, betrekking hebbende op de kerkelijke eeredienst en gebruiken, die, zooals de Schrijver zegt, „voor den roomschgezinden geschiedvorscher „meer verstaanbaar zijn dan voor den protestantschen"? De heer Moll is ook in dit opzigt, wel niet volkomen, maar toch vrij gelukkig geslaagd en althans veel beter, dan wij van Protestanten gewoon zijn.

Geven wij hiervan een voorbeeld, dat niet op de uitwendige eeredienst, maar op het inwendige zieleleven betrekking heeft en daarom des te krachtiger is. De vraag:

waarom zoovele Iersche en Angelsaxische geestelijken gedurig de zee overstaken, om onder Franken, Saxen en Friesen te arbeiden, wordt blz. 192 aldus beantwoord:

Als de geschiedschrijvers onzer dagen deze vraag beantwoorden, wijzen zij gaarne op eene bekende eigenaardigheid onzer britsche naburen: „in het bloed der bewoners van Ierland en Engeland," zeggen zij, „gloeide reeds toen een niet te beteugelen reislust, en ook die hartstogt moest een middel zijn om christendom en beschaving tot de verre landen der heidenen te brengen" [1]). De stelling heeft schijn van waarheid, want sterke trekken in de volkskarakters zijn doorgaans oud; en daarenboven, men heeft de getuigenis van een geschiedschrijver der negende eeuw bijgebragt. Walafridus Strabo — dus beweert men — zegt in zijne biografie van St. Gallus: „de gewoonte van te reizen is den Schotten [d. z. Ieren en Angelsaxen] eene tweede natuur geworden": *Scottis consuetudo peregrinandi iam paene in naturam conversa est.* En toch berust de stelling op louter misverstand en bewijzen de woorden van Walafridus iets gansch anders dan men vermoedt, zoo men ze naar den eisch van het spraakgebruik der middeneeuwen en niet volgens de overgeleverde opvatting vertolkt. Dat de oude Ieren en Britten iets van den reislust hunner nakomelingen in zich hadden, is mogelijk, en evenzeer dat ook in hunne landen, zoowel als in Italië en elders, ligtzin-

---

1) De heer Moll haalt hier aan Neander, Royaards en anderen. Hij had ook onzen P. P. M. Alberdingk Thijm kunnen aanvoeren, die tot onze verwondering in zijn *H. Willibrordus* (blz. 95) het volgende te lezen geeft: „Een ander punt van overeenkomst tusschen Bonifacius en Willi„brord, is, behalven hunne grootere hoedanigheden, dit, dat zij als An„gelsachsen beiden door den reislust, die hunner natie eigenaardig is, „werden gedreven. Zie Bonifacius dit zelf getuigen... *timor Christi et „amor peregrinationis*". — 't Is onbegrijpelijk, hoe een Katholiek geleerde niet dadelijk de onmogelijkheid heeft ingezien, om *de vreeze des Heeren* en *den lust tot reizen* zoo in éénen adem zamen te koppelen.

nige monniken en geestelijken waren, die gaarne den wandelstaf opnamen om een avontuurlijk leven te zoeken. Maar tot die ligtzinnige monniken en geestelijken behoorden de streng ascetische mannen niet, met wie wij hier te doen hebben. Neen, de woorden van Walafridus moeten dus vertaald worden: „de gewoonte van in pelgrimschap te gaan is den Schotten reeds bijna eene tweede natuur geworden."

Na vervolgens uit vele „levens der Heiligen" te hebben aangetoond, dat deze zin aan het woord *peregrinari* gehecht moet worden, besluit de Schrijver aldus:

Genoeg om te doen zien, dat men onze geloofspredikers kwalijk begrijpt, als men hun eene plaats toewijst onder de reislustige kinderen Albions, die in onze eeuw de stoombooten en spoorwagens van Europa vullen! Neen, pelgrim en balling te zijn „om Gods wil," dat achtten zij den volkomen vorm der godsvrucht, ja een verdienstelijk werk, waardoor zij voor het aardsche vaderland het hemelsche zouden winnen, en dán bovenal, als zij de dagen hunner vreemdelingschap, onder duizend offers van zelfverloochening, aan de bekeering „der barbaren" in de landen der heidensche duisternis besteedden!

Is de Protestantsche lezer, voor wien de heer Moll „in de eerste plaats" schreef, door zijnen arbeid in staat gesteld, om den kerkelijken en zedelijken toestand onzer Katholieke vaderen in vele opzigten juister te beoordeelen; ons allen heeft de Schrijver aan zich verpligt in het algemeen door zijne menigvuldige en vrij naauwkeurige citaten, in het bijzonder door de opgave der bronnen, die de stof bevatten voor de levensbeschrijving van menige edele figuur van dit tijdvak. Wil iemand het leven onzer Hollandsche Heiligen grondig kennen of beschrijven, 't is waar, als hij eenige kerkhistorische studie ge-

maakt heeft, zal hij dit ook zonder het werk van den heer Moll kunnen doen, maar het is ook waar, dat door dit werk zijne taak hem grootelijks vergemakkelijkt wordt, wijl hem daarin de voornaamste boeken en schrijvers worden aangegeven, die hij te raadplegen heeft. Met den Hoogleeraar wenschen wij hartelijk, dat ook van Katholieke zijde eene wetenschappelijke kerkgeschiedenis onzer vaderen moge geschreven worden; 't zou wel een groote, maar tevens hoogst verdienstelijke arbeid zijn. Welnu, wij aarzelen geen oogenblik te erkennen, dat die arbeid niet zoo buitengewoon groot meer zou zijn voor iemand, die er tijd, geschiktheid en roeping voor had, nu de heer Moll door zijne bronnen-opgave en zijne citaten den weg heeft gebaand.

Eene naauwkeurige lezing en vergelijking van alles, wat in „de Heiligen-levens" en verdere historische documenten van onze geloofspredikers en van Utrechts eerste bisschoppen staat opgeteekend, bekleedde natuurlijk eene gewigtige plaats in de voorbereidende studiën van den Hoogleeraar. Wij kunnen het ons voorstellen, welken diepen indruk hij hieruit ontvangen en welk gevoel van bewondering zijne ziel vervullen moest; maar dat gevoel bleef niet in zijn binnenste besloten, het schittert op menige bladzijde zijner *Kerkgeschiedenis*; en het doet ons goed te zien, dat hij in zijn werk, „in de eerste „plaats voor Protestanten geschreven", zoo loijaal en onverholen aan velen onzer Heiligen en Utrechtsche bisschoppen eene eerbiedige en dankbare hulde heeft willen brengen. Van den H. Willebrordus heet het (blz. 95):

Van alle geloofspredikers, die onzen heidenschen voorvaderen

het evangelie verkondigden, heeft geen enkele meer aanspraak op onze dankbare vereering dan Willebrord. Hem bij uitnemendheid hebben wij den stichter onzer kerk te heeten, den invoerder der christelijke beschaving in onze landen, die wel niet, gelijk een Bonifacius en anderen, zijn apostolaat met zijn bloed bezegeld, maar dat gedurende eene halve eeuw gevoerd heeft met eene volharding, eene zelfopoffering en gunstigen uitslag, zijne gewigtige taak en den roem aller tijden volkomen waardig.

Nog veel dieper heeft de figuur van Bonifacius hem aangegrepen. Van de talrijke plaatsen, waar hij den lof des Heiligen verkondigt, schrijven wij slechts deze af (blz. 141):

Trouw aan zijne groote bestemming, heeft hij met God het groote gedaan voor de menschen met eene zelfverloochening, die geen grenzen kende, met eene volharding, die onder de vele weeën, aan zijn werkkring verbonden, maar zelden voor een oogenblik wankelde, en met eene beradenheid, die de grootste moeijelijkheden wist te overwinnen. Zoo vertoont hij zich als eene heroieke gestalte, wier zeldzame krachten en werken ons gewone stervelingen op eerbiedigen afstand van hem doen stilstaan, terwijl zij ons tevens in liefde aantrekt, waar wij hem deelgenoot bevinden van al de fijnere eigenschappen, die tot het wezen eener schoone menschenziel behooren: dankbaarheid zelfs voor kleine diensten en gaven, hoog gestemd gevoel van vriendschap, bijna tot overspanning opgedreven, en teedere zorgvuldigheid voor anderer belangen, ook waar zij tot den kring van het alledaagsche leven behooren. Als landgenooten in Engeland of Rome, „den pelgrim in Germanje" eenige verkwikking of nuttig voorwerp toezenden, enkele ponden peper, een altaarkleed of eenige uitgespaarde penningen, dan is de man, op wiens schouders de godsdienstige verzorging van vier volken rust, er op bedacht, hun een paar duitsche valken, een geitenharen voetenkleedje,

een mantel of iets dergelijks ten tegengeschenk te bereiden, opdat zij verzekerd zijn van zijn broederlijk aandenken. Als hij den aartsbisschoppelijken zetel van Mentz inneemt, een vorst onder de prelaten der kerk, keeren zijne gedachten tot eene grijze non, die als hij zelf vaderland en maagschap verlaten en veel voor den Heer en den naaste gedaan en geleden heeft, en de wensch wordt van zijne lippen gehoord, dat zijn gebeente eenmaal met dat van Lioba in hetzelfde graf vereenigd zal worden. Als hij, hoog bejaard, nog eenmaal naar Friesland zal gaan, maakt hij, in de vaste verwachting dat hij daar zal sterven, zijne bestellingen voor huis en kerk, en de arme priesters „op de grenzen der heidenen" worden niet door hem vergeten, daar hij weet „dat zij een kommerlijk leven leiden", en ja voor hun handen-arbeid brood hebben, maar geen kleêren, tenzij men ze hun op zijne bede van elders aanbrenge.

Niet minder schoon en liefelijk tevens, rijst voor zijnen geest het beeld des H. Gregorius, den opvolger van Bonifacius: met oordeele uit deze uittreksels (blz. 160—162):

Inderdaad schijnt Gregorius alle eigenschappen bezeten te hebben, die den leeraar eener hoogere school voor zijne verhevene roeping bekwamen kunnen: een schat van kennis en wetenschap, die zijnen discipelen achting inboezemde; een hoog ernstigen, maar tegelijk zeer zachten zin, waardoor de jongeren in kinderlijke liefde aan den leermeester gehecht werden, en eene reinheid van hart en zeden, die met zijne lessen in volkomen overeenstemming was en zijn persoon aan zijne kweekelingen nog dierbaar maakte, als zij, uit zijne school het openbare leven ingetreden, door tijd en afstand en aanzienlijker waardigheid reeds ver van hem verwijderd waren. Naauwelijks kan men zich een liefelijker levensbeeld denken, dan hetgeen Ludger, na Gregorius' dood, van dezen godvruchtige geteekend heeft, en die de korte en eenvoudige levensbeschrijving leest, zal haar gewisselijk nederleggen in de over-

tuiging, dat de persoonlijkheid van zulken man noodzakelijk eene kracht tot bekeering en heiliging moet geweest zijn voor alle edeler naturen, die voor een tijd in zijne omgeving verkeeren en zijn vruchtbaar leven aanschouwen mogten....

Zijne gesprekken waren ernstig, gelijk zijne leerredenen, en beiden openbaarden een geest, die doorvoed was met de wijsheid van Christus en het bijbelboek. Onder zijne deugden schitterde zijne vergevensgezindheid het meest, eene zeldzame eigenschap in die dagen. [Na als bewijs hiervan vermeld te hebben, hoe Gregorius de moordenaars zijner twee broeders met zachtmoedigheid ontving en hun zelfs weldeed, vervolgt de heer Moll aldus:] Ludger, die dit feit opgeteekend heeft, noemt het „een evangeliesch werk" van zijn „zaligen leermeester", en als wij dat woord van hem overnemen, voegen wij er de opmerking bij, dat waar het licht van Christus zóó in daden ten toon gespreid werd, de geloofsprediker door de kracht zijns levens zeer zeker honderdvoudige winsten voor het godsrijk moet weggedragen hebben.

Tal van dergelijke plaatsen zouden aangevoerd kunnen worden, bijv. waar er spraak is van Ludger, Frederik, Radboud, Balderik, Ansfried en anderen, of waar de Hoogleeraar in warme, ja gloeijende taal, na optelling der uitwendige lasten, die onze apostelen te dragen hadden, ook hun inwendig ziele-lijden schetst en in verrukking over de heldhaftige deugd, die hij in hunne woorden ziet doorstralen, hen „de vertroostingen des heiligen „geestes" laat genieten en „den steun der goddelijke waar„heid, die zij aan anderen mededeelden" (blz. 199—203). Maar om niet te wijdloopig te worden, moeten wij — tot ons leedwezen — ons bij het bovenstaande bepalen.

De heer Moll, die „der oude moederkerk een warm „hart toedraagt", en de edele deugden bewondert, door haar in de harten onzer geloofspredikers ingeplant en ge-

koesterd, kon zich ook jegens die moederkerk niet ongevoelig toonen. Wel is waar mogt men van hem als Protestant geene uitbundige lofspraak verwachten; toch gewaagt hij van hare moederlijke zorgen, hare bezielende kracht, hare overgroote en voortdurende werkzaamheid tot verbreiding van godsdienst, beschaving en Christelijke zeden; zoodat zijne *Kerkgeschiedenis* blijken levert eener gezindheid, die niet onopgemerkt mag blijven. Hij noemt het *eene verouderde stelling*, „dat onze middeneeuwsche kerkhistorie hoofd„zakelijk als eene geschiedenis van *de steeds voortgaande* „*verbastering des christendoms* in ons vaderland is te „beschouwen" (XXVIII); integendeel onze oude kerkhistorie, zegt hij, „getuigt van het herscheppend vermogen „van de godsdienst des evangelies en van het moederlijk „karakter der kerk, waardoor ruwe volken uit den staat „des verwilderden heidendoms tot een nieuw leven worden „opgevoed en met beginselen bezield, die hunne sluime„rende krachten wekken en sterken en aan hun bestaan „eene hoogere rigting geven; .... zij leert ons, dat onze „roomsche voorgeslachten, niettegenstaande hun lager „standpunt, geene slagtoffers zijn geweest van een al „meer en meer ontaardend christendom, uit welks verderf „alleen eene wonderdaad Gods de kinderen der zestiende „eeuw verlossen kon, maar integendeel voorwerpen van „Gods genade, gelijk wij zelve zijn, aan wie zich zijne „wijsheid en barmhartigheid heeft verheerlijkt, en die hij „onder de tucht eener kerk, welke bij al hare onvol„maaktheid *veelzins aan hunne behoeften beantwoordde*, „gevormd heeft" (XXXIX, XL). Om het in één woord te zeggen, volgens den heer Moll was de Katholieke

Kerk de weg, langs welken Gods voorzienigheid Nederland van het heidendom langzamerhand en geleidelijk tot het zuivere licht des Evangelies gevoerd heeft. Hiervan is hij zoo overtuigd, dat hij de vraag durft stellen: „Zoude de arbeid van een Willebrord en Bonifacius wel„ligt schooner vrucht gedragen hebben, zoo hunne pre„diking en hun gansche missie-werk met een hoogeren, „een meer evangelischen zin ware ondernomen?", en daarop het volgende ronde antwoord geeft: „Wij kunnen „het niet gelooven, maar achten het zelfs zeker, dat de „bekeering onzer vaderen *minstens evenzeer een gevolg „is geweest van de gebrekkige gestalte*, waarin het „christendom tot hen gebragt werd, als van de begin„selen der hoogste waarheid, die het, niettegenstaande „zijne gebreken, ook toen in zich droeg" (blz. 53); — een antwoord, dat bij den Katholieken lezer dadelijk de gedachte doet ontstaan, dat de Stichter des Christendoms bij het kiezen der middelen, waardoor zijne leer over de heidensche wereld moest zegepralen, ook wat hier *eene gebrekkige gestalte* genoemd wordt, niet zal verwaarloosd hebben.

Het kon niet anders, of zulke voor eenen Protestant vrij gunstige stemming jegens de Kerk, moest vaak den Schrijver tot eene onpartijdige beoordeeling van vele harer gebruiken en instellingen brengen. Zoo bijv. zien wij hem de belangstelling onzer geloofspredikers voor de vermeerdering en het behoud der kerkelijke goederen en inkomsten verdedigen, tegen hen, die daarin „een „bewijs van laakbare aardschgezindheid" vonden (blz. 336). Waar hij spreekt over de onderwerping onzer apostelen aan Rome en den Paus, hooren wij hem deze merkwaar-

dige verklaring afleggen: zij „hadden een krachtigen steun „noodig, waarop zij konden rusten bij hun gemeenschap- „pelijken strijd tegen het nog geenszins vernietigde hei- „dendom, een door allen vereerden scheidsregter, die „bij voorkomende spanning tusschen hen zelven kon „optreden en orde en vrede bewaren, een hooggevierden „naam, die zelfs den frankischen vorsten ontzag inboezemde, „*wanneer dezer willekeur of politiek hen verdrukte of „poogde te misbruiken tot staatkundige en heersch- „zuchtige bedoelingen*" (blz. 212). Schoon vooral is zijne bladzijde (321) over de Benedictijner-orde, die wij hier in haar geheel laten volgen:

In het tijdperk, waarin de nederlandsche kerk gesticht werd en lang daarna, bestond bij de westersche christenheid maar ééne monnikenorde, die algemeen verbreid was en allerwegen achting genoot. Zij was de stichting van Benedictus van Nursia, die zich sedert 515 over de verwilderde monniken van Italië ontfermd had en hen en de wereld beweldadigde door hun een veelzins bewonderenswaardigen regel voor te schrijven, waardoor zij geoefend werden tot het onderhouden eener gematigde kloostertucht, tot nuttigen handenarbeid en letteroefening. Zijne orde beantwoordde aan de behoeften des tijds en plantte zich weldra voort buiten Italië, maar als een ligchaam, waarvan de vele leden voorshands niet zamenhingen door de kracht eener wettelijke regeling, maar alleen door de onderlinge broederschap, die de bewoners der verschillende kloosters aan die van de zustergestichten verbond. Toch was Monte Casino niet slechts het moederklooster der overige benedictijner-kloosters, maar ook het middelpunt der liefde en vereering van alle broeders, waarnaar men steeds eerbiedig henenzag, wanneer men eenig nieuw gesticht wilde optrekken of het leven der monniken op de beste wijze regelen. Meer dan dertien eeuwen zijn voorbijgegaan, sinds Benedictus en zijne abdij door de gansche wereld beroemd werden. Intus-

schen leverde de orde aan de kerk dertig pausen, eene groote menigte kardinalen, aartsbisschoppen en andere hooge prelaten, en ging van haar een geest van arbeidzaamheid uit, een zin voor wetenschap, kunst en algemeene beschaving, waarvan de herinnering het hart van ieder, die menschen en menschelijkheid lief heeft, warm maakt.

Na dit geschreven te hebben herinneren we ons, niet zonder eenige verbazing, de vraag van den heer Moll (*Voorrede*): „hoe zou het mogelijk wezen, dat ik, van „mijn protestantsch standpunt en in de eerste plaats voor „protestanten schrijvende, een beeld van onze middeneeuw„sche kerk schetste, dat hun [den Katholieken] niet „in vele, ja misschien niet *in alle opzigten* eene mis„lukte proeve moest schijnen?" Neen, Professor; hebt gij, bij al uwe aanmerkingen op hunnen handel en wandel, echter onze Heiligen geprezen en verheerlijkt, ook wij zullen zoo onbillijk niet zijn, om, niettegenstaande uwe schets ons stof tot vele aanmerkingen biedt, het nuttige, goede en schoone voorbij te zien, door u in uwe *Kerkgeschiedenis* nedergelegd.

II.

Overgaande tot het minder aangename gedeelte onzer taak, waarin wij onze aanmerkingen op de *Kerkgeschiedenis* gaan uiteenzetten, plaatsen wij ons in dit tweede hoofdstuk op het *zuiver historiesch* terrein, dat is, op een terrein, waarbij de theologie niet of nagenoeg niet te pas komt.

De H. Willebrordus reisde volgens het verhaal van Beda twee malen naar Rome: bij het begin van zijnen apostolischen arbeid, om het verlof en den zegen van

Paus Sergius te verwerven, en eenige jaren later, om de bisschoppelijke wijding te ontvangen. De heer Moll nu zegt, dat hij op beide reizen en dus TWEEMALEN door Sergius tot bisschop gewijd is. „Wij meenen", schrijft hij, „.... dat Willebrord ... in den rang van *regionaar-* „*bisschop* is teruggekeerd, zoodat hij, nog *vóór zijne* „*tweede* reis naar den paus, om het aartsbisschoppelijk „pallium te ontvangen, al die functiën .... heeft kunnen „vervullen, die volgens kanoniek regt alleen door bisschop- „pelijke handen geschieden mogten" (blz. 104); en een weinig verder, waar hij spreekt van de tweede reis naar Rome: „Op den 22n November 695 werd Willebrord in „de kerk der H. Caecilia te Rome tot bisschop van „Utrecht en aartsbisschop der Friesen *gewijd*" (blz. 107). De vergissing is zoo groot, dat wij eene schrijffout zouden veronderstellen, zoo wij haar niet nog op eene andere plaats gevonden hadden. Ook van Amandus wordt gezegd: „Amandus werd tot regionaar-bisschop „geordend" (blz. 73), zulks geschiedde omstreeks het jaar 631; en op de volgende bladzijde: „toen hij in 647 „op aandrang van velen zich tot bisschop van Maastricht „liet *ordenen*".

't Is zonder eenigen twijfel eene groote onnaauwkeurigheid, waarbij wij evenwel niet stilstaan; want dat nooit de bisschopswijding tweemalen aan denzelfden persoon wordt toegediend, kan men bij elken Katholieken godgeleerde, die over deze zaak handelt, bevestigd zien. Maar hierdoor zijn wij nog niet ontslagen van het onderzoek, bij gelegenheid van welke reis, de eerste of de tweede, Willebrord gewijd is. Onze Schrijver toch, die eenigen grond meent te hebben, om hem reeds bij zijn eerste oponthoud te

Rome bisschop te laten worden, en daarvoor zelfs zich op den Katholieken Seiters beroept [1]), zou nu misschien veronderstellen, dat niet de wijding, maar alleen het aartsbisschoppelijk *pallium* het doel der tweede Romeinsche reis geweest is. Doch Willebrord is wel degelijk gewijd bij zijn tweede verblijf te Rome en toen dadelijk aartsbisschop geworden. Als Beda hem de tweede maal te Rome laat komen, schrijft hij: ORDINATUS EST; en in het *Liber Pontificalis* leest men van Sergius: *hic* ORDINAVIT *Damianum* ARCHIEPISCOPUM *s. eccl. Ravennatis, atque Clementem* [d. i. Willebrord] *Frisonorum* [2]); bij gevolg kan Willebrord onmogelijk van zijne eerste reis als regionaar-bisschop zijn teruggekeerd.

Dit laatste evenwel meende de Hoogleeraar uit het verhaal van Beda te kunnen afleiden, dat hij aldus mededeelt: „Willebrord wenschte het verlof en den zegen van „paus Sergius voor zijn evangelizatie-werk... Verder, „zegt Beda, begeerde hij van den paus relieken der apos„telen en martelaren van Christus, *opdat hij die gereed „mogt hebben, wanneer hij, na de afgodsbeelden te „hebben neêrgeworpen, kerken stichten en* ter eere

1) „Reeds Seiters (*Bonifacius* s. 61) heeft het vermoeden geuit, dat „Willebrord bij zijn eerste verblijf te Rome tot regionaar-bisschop zal „gewijd zijn, maar zonder bij de zaak stil te staan." (blz. 105.) Waarschijnlijk is door hem de heer Moll op den dwaalweg geraakt.

2) De Hoogleeraar haalt deze woorden aan (blz. 106) als woorden van Anastasius Bibliothecarius, die thans niet meer als schrijver van het *Liber Pontificalis* beschouwd wordt. Wij stippen dit aan, niet om deze onjuistheid te doen uitkomen, maar om te doen opmerken, dat de *Levens* van Martinus I tot onzen Sergius toe ingesloten door een *tijdgenoot* des laatsten — misschien wel door Joannes, bisschop van Porto, die het zesde algemeene concilie als pauselijk legaat bijwoonde — geschreven zijn. Men zie hierover Oudin, *De script. eccl.* Tom II, p. 260, 282.

„van die heiligen wijden zou." Met het oog op dit „laatste berigt meenen wij Beda's aanduidingen, hoe ver- „staanbaar ook, gebrekkig te mogen noemen. Als zen- „deling behoefde Willebrord, volgens de begrippen van „dien tijd, eene welgevulde relieken-kas, die hij op „zijne togten overal met zich kon dragen, en als er ker- „ken gewijd moesten worden, mogten relieken voor de „altaren zeker niet ontbreken. Maar wat konden die re- „lieken voor de kerkwijding baten, zoolang Willebrord „zelf het radikaal miste, dat volgens het kerkregt van „alle tijden tot het volbrengen der dedicatie van altaren „en kerken volstrekt noodzakelijk was? Wij moeten dus „veronderstellen, dat Beda zich in zijne opgave omtrent „de oogmerken van Willebrords reis naar Rome aan „onnaauwkeurigheid heeft schuldig gemaakt, of dat de „afschrijvers van zijn werk een paar woorden hebben „laten uitvallen." Het besluit uit dit alles is, dat Wille- brord bij zijn eerste verblijf te Rome bisschop gewijd werd.

Reeds het opschrift van het elfde hoofstuk, waarin Beda spreekt van beide Romeinsche reizen en dus ook het bovenstaande berigt, had zulke redenering moeten voor- komen. Het luidt: „*Hoe de eerwaardige Suidbertus in „Engeland en Willebrordus te Rome voor Friesland „tot bisschoppen gewijd zijn*"; immers het is niet denkbaar, dat Beda, als hij opzettelijk over Willebrords wijding gaat spreken, het feit dier wijding zou hebben overgeslagen; en de afschrijvers van zijn werk hebben hier niets laten uitvallen, daar wij aan het einde van het hoofdstuk die wijding vermeld vinden als geschied bij Willebrords tweede komst te Rome. Maar bovendien steunt de Hoogleeraar hier op een verkeerden grondslag: het bisschoppelijk

radikaal is niet volgens het kerkregt van alle tijden *volstrekt noodzakelijk* voor kerk- en altaarwijding. Eene eenvoudige inzegening is genoeg, om een gebouw tot kerk te maken, en die inzegening geschiedt nog heden in ons vaderland van tijd tot tijd door een priester; en evenzoo is het zeer mogelijk, dat in dusdanige kerk het daar geplaatste altaar geconsacreerd is, niet door den bisschop, maar door een priester, daartoe op bijzondere wijze door den bisschop gemagtigd. Vervolgens zegt Beda eigenlijk ook niet, dat Willebrord relieken „gereed wilde „hebben, wanneer hij kerken stichten en ter eere van „die heiligen wijden zou." Zijne woorden luiden letterlijk aldus: „opdat hij, als hij kerken zou stichten, relieken „der Heiligen gereed zou hebben, die hij daarin brengen „en ten gevolge daarvan de verschillende plaatsen heiligen „kon ter eere van hen, wier relieken daar nedergelegd „waren"; het heiligen van plaatsen (*loca dedicaret*) beteekent niet noodzakelijk het wijden van kerken. Maar al zou men er ook die beteekenis aan hechten, ja al zou men deze plaats van Beda verstaan van „relieken, te „gebruiken bij eene bisschoppelijke kerk- en altaarwijding", dan nog had Willebrord die uit Rome kunnen medebrengen voor het geval, dat hetzij hij zelf, hetzij een zijner medehelpers, later onder 's Pausen goedkeuring de bisschoppelijke wijding zou ontvangen. Deze reden, wier gegrondheid tevens blijken zal, brengt ons als van zelf op een ander onderwerp: *de wijding van den H. Suidbertus.*

De broeders, die zich in Friesland met de prediking des woords bezig hielden [1]), kozen uit hun midden Suid-

---

1) *Qui erant in Fresia verbi ministerio* MANCIPATI; Alberd. Thijm

bertus, opdat hij hun tot bisschop zou gewijd worden; deze vertrok nu naar Engeland en werd (daar) op hun verzoek door bisschop Wilfried gewijd. „Waarom", vraagt de heer Moll bij dit berigt van Beda, „kozen de broeders „Suidbert tot hun bisschop, terwijl Willebrord, die door „Egbert toch aan het hoofd der zending schijnt geplaatst „te zijn en als geordend regionaar-bisschop van Rome „zou komen [deze laatste woorden moeten na het door ons gezegde vervallen] door hen voorbijgegaan werd?" (blz. 121.) Drie oplossingen dezer vraag verwerpt hij en, onzes inziens, te regt; van Seiters, volgens wien de Friesen liever een bisschop hadden, door Wilfried in Engeland dan door Frankische tusschenkomst te Rome gewijd; — van Royaards, die in Suidbert en de meerderheid van Willebrords medgezellen leden eener Ierssche kerkpartij zag; — van Alberdingk Thijm eindelijk, naar wiens gevoelen de verkiezing van Suidbertus het gevolg zou zijn eener politieke machinatie van Pepijn. Van al wat de Schrijver tegen deze oplossingen in het midden brengt behoeven wij slechts deze opmerking te herhalen, dat geen enkel berigt der oudheid eenige spanning tusschen Willebrord en Suidbert doet vermoeden. Hij zelf geeft nu eene vierde en zeker betere oplossing: onze zendelingen gevoelden behoefte aan „een geestelijke met bisschoppe-„lijk radikaal"; doch hij doet dit met zekere schroomvalligheid, die ons niet verwondert. Immers Willebrord was volgens zijne meening op reis naar Rome om bisschop te worden en kon in die hoedanigheid weldra terugver-

vertaalt dit (blz. 107): „die in Friesland *verstoken* waren van alle onder-„richt." Als men zulke abuizen ziet begaan door geleerden, zou men huiverig worden om iets te schrijven.

wacht worden; hoe daarmede bovenstaande oplossing te rijmen? Zijne uitlegging: „de reis naar Rome was ver „en gevaarlijk in die dagen: een togt naar Engeland en „terug kon minstens in de helft van den tijd en veiliger „geschieden", die uitlegging is zwak en niet voldoende. Maar zij is ook onnoodig, nu wij weten, dat Willebrord niet als bisschop terugverwacht werd; het laat zich zeer goed denken, dat de zendelingen een bisschop verlangden, niet alleen om kerken en altaren te wijden en daarbij de relieken te gebruiken, die Willebrord zou medebrengen, maar ook om aan hen zelven de priesterwijding toe te dienen, die zij waarschijnlijk geen van allen ontvangen hadden; want Beda zegt (l. V, c. 11), dat Willebrord onder de twaalf uitblonk door zijne priesterlijke waardigheid en zijne deugd: *presbyterii gradu et merito.*

Intusschen, al wordt ook de gegevene oplossing hierdoor veel krachtiger, toch heeft, dunkt ons, de heer Moll den zin van Beda's woorden niet gevat. Wij gelooven, dat Suidbertus volgens Beda door de broeders gekozen is, niet „tijdens Willebrords eerste reis naar Rome", maar eerst *na Willebrords terugkeer*, zoodat deze aan de keuze deel heeft genomen. Reeds bij de eerste lezing hebben wij Beda aldus verstaan; de tegenovergestelde opvatting van den Hoogleeraar zoowel als van Alberdingk Thijm deed ons herhaaldelijk en met wantrouwen tegen ons zelven Beda herlezen, maar wij bleven bij onze meening, die, zoo zij slechts eenigzins *kan*, noodzakelijk *moet* worden vastgehouden, daar de omstandigheden haar dringend vorderen.

Beschouwen wij aandachtig het verhaal van Beda. Na in zijn elfde hoofdstuk de komst en prediking van Wille-

brord en de zijnen hier te lande en den marteldood der beide Ewalden gemeld te hebben, gaat hij in het volgende verhalen: „*Hoe Suidbertus in Engeland en Willebrord „te Rome voor Friesland tot bisschoppen gewijd zijn*": aldus luidt het opschrift van het twaalfde hoofdstuk. Men zou nu op de eerste plaats het verhaal der wijding van Suidbert verwachten; maar ziedaar, Beda begint met te gewagen van Willebrords eerste reis naar Rome, toen deze aldaar *niet* gewijd werd. Is dat slechts een tusschenverhaal? of staat het in verband met Suidberts wijding? Het laatste is vrij zeker; Beda wil ons naauwkeurig den tijd bepalen, waarop Suidbert gewijd is, want was dit alhier zijn doel niet geweest, dan zou hij beide reizen van Willebrord veel natuurlijker achter elkander vermeld hebben. Beda verhaalt dan: in den eersten tijd hunner komst in Friesland spoedde Willebrord zich naar Rome, om 's Pausen verlof en zegen over den arbeid en ook relieken te bekomen; „ook wenschte hij vele andere dingen, voor „het welslagen zijner groote onderneming noodig, aldaar „te leeren, of van daar mede te brengen: *sed et alia per- „plura, quae tanti operis negotium quaerebat, vel ibi „discere, vel inde accipere cupiebat*". Had Beda willen te kennen geven, dat Suidbert gedurende die reis tot bisschop gekozen en gewijd werd, dan had hij zulks onmiddellijk na deze woorden berigt; maar in plaats daarvan meldt hij eerst nog den *terugkeer* van Willebrord: „toen hij in dit alles naar wensch geslaagd was, keerde „hij ter prediking terug: *in quibus omnibus cum sui voti „compos esset effectus, ad praedicandum* REDIIT". Nu eerst volgt het verhaal van Suidberts wijding en verdere lotgevallen: „toen kozen de broeders, die zich in Fries-

„land met de prediking des woords bezig hielden, een „uit hun midden, den zedigen en zachtmoedigen Suidbertus, „opdat hij hun tot bisschop gewijd zou worden: *quo „tempore fratres qui erant in Fresia verbi ministerio „mancipati, elegerunt ex suo numero virum modestum „moribus, et mansueto corde Suidbertum, qui eis ordi- „naretur antistes*". Letterlijk derhalve staat er: Willebrord keerde terug; toen kozen de broeders Suidbertus.

De tegenovergestelde opvatting schrijven wij aan twee oorzaken toe. Men heeft voorbijgezien, dat Beda van Willebrords eerste reis naar Rome alleen gewaagde, om den tijd van Suidberts wijding te bepalen; en men heeft eene tegenstelling meenen te zien tusschen Willebrord, die *naar Rome* toog, en de broeders, die *in Friesland* predikten. Eene aandachtige lezing van het vervolg had beiden kunnen voorkomen. Nadat Beda in het eerste gedeelte van dit hoofdstuk over Suidberts wijding gesproken heeft, gaat hij in het tweede gedeelte Willebrords wijding verhalen. Ook daar begint hij met eene *tijdsbepaling*; ook daar spreekt hij van de zendelingen, die *in Friesland predikten*. „Nadat zij, die in Friesland gekomen waren, „gedurende eenige jaren gepredikt hadden, zond Pepijn ... „den eerwaarden Willebrord naar Rome: *Postquam vero „per annos aliquot in Fresia qui advenerant, docuerunt, „misit Pipinus .... venerabilem Willibrordum Romam*". Om het kort en duidelijk te zeggen, Beda had zijne omschrijving: „de broeders, die zich in Friesland met „de prediking des woords bezig hielden," in het eerste, en: „zij, die in Friesland gekomen waren," in het tweede gedeelte kunnen vervangen door het eenvoudige woord,

dat zijne gansche meening uitdrukt: *de Friesche zendelingen*; en had er dit gestaan, men zou in geene verkeerde opvatting vervallen zijn.

Doch ook al zou men Beda niet noodzakelijk in onzen zin moeten verstaan, men zal dien zin aan zijne woorden moeten hechten, zoo lang dit slechts eenigzins mogelijk is, en wel om de drie volgende redenen. Het is onaannelijk, dat de elf broeders — allen godsdienstige mannen en uit godsdienstijver naar een heidensch land getogen — terwijl Willebrord, hun aanvoerder, naar Rome ging, om ook in hun belang 's Pausen verlof en zegen te vragen, in zijne afwezigheid en buiten hem om, zich een anderen aanvoerder gekozen hebben. Het is vervolgens onaannemelijk, dat zij, die waarschijnlijk niet eens priesters en van den anderen kant zeker aan den Paus gehecht waren, zich verstout hebben, op eigen gezag en buiten den Paus om, een hunner tot bisschop te kiezen en wel op het oogenblik, waarop hun aanvoerder Willebrord zich in het belang der zending bij den Paus bevond. Het is eindelijk onaannemelijk, dat Wilfried, bisschop van York, aan wien Willebrord zijne eerste opleiding te danken had, „de geestelijke vader van Willebrord" (blz. 84), en die met hart en ziel aan Rome en den Paus verknocht was, zonder eenige magtiging van Rome iemand tot bisschop zal gewijd hebben op aandrang van elf eenvoudige zendelingen.

Zoo krijgt deze zaak een gansch ander aanzien. Willebrord keerde uit Rome terug. Al wat hij voor het welslagen der missie dienstig geoordeeld en den Paus gevraagd had, was hem toegestaan. Daaronder behoorde ongetwijfeld ook het verlof om, als het noodig of nuttig scheen, een

bisschop te kiezen; en het gevolg daarvan was de wijding van Suidbertus [1]).

Maar waarom werd Willebrord bij die keuze voorbijgegaan? Wij kunnen twee redenen wel niet met zekerheid aangeven, maar toch met waarschijnlijkheid gissen. Vooreerst Willebrords *nederigheid.* Ook toen hij later door Pepijn werd uitgenoodigd, zich te Rome te laten wijden, verzette hij zich in den aanvang (aldus verhaalt Alcuinus) uit nederigheid. Wel is waar ziet de heer Moll (blz. 107) in dit berigt van Alcuinus „niet meer dan eene hagiografen-„veronderstelling", terwijl de heer Alberd. Thijm (blz. 121) vraagt „welk eene valsche nederigheid" dat zou geweest zijn. Maar over dat punt van nederigheid koesteren wij andere gedachten. In ieder geval hebben wij nog eene tweede gissing: Willebrords *vijfendertigjarigen leeftijd.* Wij weten wel, dat de kanonieke regels der Kerk den ouderdom van vijftig jaren voor het episkopaat niet vorderden, maar toch waren er destijds, die, waarschijnlijk steunende op de *canones Apostolici*, zulks vermeenden; het was een der eerste redenen, door Bonifacius aangevoerd om de bisschoppelijke waardigheid te ontgaan, toen de grijze Willebrord hem tot zijn medehelper wenschte, „dat „hij den door de kanons gevorderden ouderdom van „vijftig jaren nog niet bereikt had" [2]). Wel is waar Wil-

1) In verband met het bovenstaande moeten wij ook verschillen van de chronologie des Hoogleeraars. Deze laat Willebrord in ons vaderland komen „in het voorjaar of den zomer van 692" (blz. 101) en uit Rome terugkeeren „niet voor den herfst van het jaar 693" (blz. 105). Wij stellen beide gebeurtenissen ten minste een jaar vroeger, omdat Suidbert gewijd is tusschen 1 Julij 692 en 29 Junij 693. (Vgl. blz. 102.)

2) Willibaldus, *Vita S. Bonif.;* bij Canisius-Basnage, II, 1. pag. 239: „*quomodo quinquagesimi* anni juxta Canonicae rectitudinis normam nec-„dum plene reciperet aetatem."

lebrord werd een paar jaar later toch bisschop, maar toen geschiedde zijne benoeming en wijding door den Paus; het is dus zeer goed mogelijk, dat hij, toen Suidbertus gekozen werd, zich op zijne jeugd beroepen heeft en dat Suidbert ouder was, want deze stierf 26 jaren vroeger dan Willebrord.

Alvorens van Willebrord af te stappen, nog een woord over zijn *testament.* Op grond daarvan beschuldigt de Hoogleeraar onzen Heilige herhaaldelijk (blz. 117 en 461) van twee zaken, van Pelagianisme om „zijn vertrouwen „op de verdienstelijkheid zijner goede werken", en van eene soort van Joodsch standpunt om „den oud testament-„lijken vloek tegen die zijne wilsbeschikkingen mogten „verkrachten". Hoewel nu het eerste in ons oog, daar wij Katholiek zijn, geen Pelagianisme noch gebrek is, en wij het tweede om de gewoonte en den toestand dier tijden zeer verklaarbaar en verschoonbaar achten, treden wij nogtans daarover in geene discussie. Maar voor den heer Moll zijn het wezenlijke gebreken: mogt hij die, vragen we, aan Willebrord ten laste leggen op grond van een stuk, welks echtheid aan twijfel onderhevig is? Van zoodanigen aard echter is het hier bedoelde testament. Hij zelf getuigt dit, wanneer hij er van zegt: „Mabillon „twijfelde eenigermate aan de echtheid, en sommigen na „hem. De gronden tegen de authentie zijn opgesomd door „Alberd. Thijm, bl. 255, v. maar schijnen ons evenmin „als genoemden schrijver zwaarwigtig genoeg om het „stuk op te geven". Is dit genoeg voor den onpartijdigen geschiedvorscher, om er eene beschuldiging op te bouwen? Tusschen *opgeven* en *aannemen* der echtheid van een stuk bestaat nog een midden: men kan er aan *twijfelen*;

en twijfelachtige bescheiden geven geen regt tot een zekere uitspraak. Neen, in deze zaak vinden wij de gewone behoedzaamheid des Hoogleeraars niet terug; de twijfel van den oordeelkundigen Mabillon had zijne oplettendheid reeds moeten scherpen; en de gronden tegen de echtheid, waarover hij zoo ligt heenstapt, hadden in de oogen van Alb. Thijm wezenlijke waarde. Deze toch spreekt meermalen over het testament. Eerst zegt hij (blz. 249), dat „de onechtheid niet bewezen kan worden"; vervolgens geeft hij (blz. 255) de gronden tegen de echtheid aan: het stuk is ordeloos; het is ongeteekend; vele van Willebrords bezittingen komen er niet in voor; hij beschikt daarin ten voordeele der abdij van Epternach over goederen, die niet aan hem persoonlijk, maar reeds aan deze abdij toebehoorden. Die gronden nu worden door Alb. Thijm met geen enkel woord wederlegd; duidelijk blijk, dat deze Schrijver ook de echtheid niet bewezen, maar de onechtheid zeer goed mogelijk achtte. Ten overvloede komt hij zelf (blz. 300) dit bevestigen (wat zeker de opmerkzaamheid van den heer Moll is ontsnapt), wanneer hij het hem vroeger onbekende onderzoek van Prof. David aangaande de echtheid van het testament en de nieuwe gronden, door dezen daartegen aangevoerd, vermeldt en dan aldus besluit: „wij nemen, „na de beschouwing van den Heer David gelezen te heb„ben, de onechtheid des stuks, die wij eerst alleen zeer „goed MOGELIJK achtten, thands als WAARSCHIJNLIJK met „hem aan."

't Is een duister punt onzer kerkhistorie, dat wij nu, zeer ongaarne en slechts daarom gaan behandelen, dewijl

wij meenen eenigzins van den heer Moll te moeten verschillen; het geldt Willebrords eerste opvolgers.

De laatste brief, dien wij van Bonifacius bezitten, komt hier vooral in aanmerking [1]). Wij zien daaruit, dat Willebrord op zijn ouden dag een *medebisschop* heeft aangesteld (sibi coepiscopum ad ministerium implendum substituit); de heer Moll noemt het (blz. 287) mogelijk, dat hetzij deze, hetzij een ander Willebrord terstond is opgevolgd; wij gelooven het niet, daar Bonifacius er niet van spreekt en bovendien nog om eene andere later te vermelden reden. Wij zien er verder uit, dat Bonifacius op verzoek van Karloman (en dus tusschen 741 en 747) iemand, wien hij niet noemt, gewijd heeft tot bisschop van Utrecht (Carolomannus commendavit in sedem illam constituendum et ordinandum episcopum, *quod et feci*); hij zegt echter niet, of deze ooit bezit van zijnen zetel genomen en het bisdom bestuurd heeft; ook dat gelooven wij niet, hoewel de heer Moll (blz. 298) het schijnt te veronderstellen; onze reden geven we insgelijks later. Eindelijk vernemen wij er uit, dat Bonifacius in geschil was geraakt over Utrecht met den bisschop van Keulen.

Wat wilde deze laatste? Hij wilde zich den zetel van Utrecht toeëigenen (*illam sedem sibi usurpat, et ad se pertinere dicit*), dien zetel aanhechten, zoodat die niet onmiddellijk onder den Paus zou staan (*sedem Willibrordi sibi contrahere, ut non sit episcopalis sedes, subjecta Romano pontifici, praedicans gentem Frisonum*); en wel op grond eener schenking van Koning Dagobert, die eene eeuw vroeger het kasteel van Utrecht met eene

1) Ep. 94, Giles, I, 207.

daarbij behoorende kerk aan het Keulsche bisdom gegeven had. Bonifacius beriep zich daartegen op Willebrords wijding en aanstelling door Paus Sergius en onderwierp, toen dit niet baatte, het geschil aan het oordeel van Paus Stephanus; stemde de Paus met hem in, dan wenschte hij, dat deze de door hem gedane uitspraak zou bevestigen, opdat de verordening van Paus Sergius en de Utrechtsche zetel van kracht of in stand zouden blijven (*ut praeceptum Sergii papae, et sedes illa stabilis permaneat*), en hem uit Rome een afschrift zou zenden van Willebrords aanstelling door Sergius. Waarschijnlijk had men te Rome zulk afschrift niet meer en is het hieraan toe te schrijven, dat dit geschil 25 jaar duurde; want in de zevende eeuw, waarin Willebrord gewijd werd, was men men zeer nalatig en zorgeloos in het bewaren van documenten, dus verzekert Mabillon [1]), zoo zelfs, dat het laatste gedeelte der *Moraal* van Gregorius den Groote in Spanje was verloren geraakt en te Rome onder Paus Martinus I in 649 langen tijd vergeefs gezocht werd [2]).

Wij doen nu nogmaals de vraag: wat wilde eigenlijk de bisschop van Keulen? Begeerde hij, zooals de heer Moll zegt (blz. 291), „Utrecht voor zich, waarschijnlijk „opdat het ophouden zou een bisdom te wezen"? Het is mogelijk, en de woorden van Bonifacius: „opdat de „Utrechtsche zetel in stand blijve (ut sedes illa *stabilis „permaneat*)", geven er grond voor. Of verzette hij zich er tegen, dat Utrecht als aartsbisdom beschouwd werd?

---

1) Mabillon, *Praef. in saec. II Benedict.* n. 85.

2) Cf. Labbe, V, pag. 1844. Het spijt ons, dat dit ons onbekend was, toen wij, in onze verhandeling over de brieven van Honorius, het stilzwijgen van Paus Martinus over die brieven ter spraak bragten.

trachtte hij, door Utrecht onder Keulen te brengen, zelf den rang van metropolitaan te verkrijgen? Hij eischte Utrecht niet op in zijne aartsbisschoppelijke kwaliteit, wijl hij die niet bezat, zegt de Hoogleeraar teregt tegenover Royaards; doch dit strijdt niet met de hier gemaakte veronderstelling, waarvoor ook grond is. De bisschop van Keulen, wij zagen het hierboven, wilde den zetel van Willebrord „aanhechten, zoodat die niet onmiddellijk „onder den Paus zou staan (sedem Willibrordi sibi con„trahere, ut non sit episcopalis sedes, *subjecta Romano „pontifici*)"; dat duidt geen verlangen aan, om den zetel *geheel en al op te heffen.* Vervolgens Willebrord was door Paus Sergius tot *aartsbisschop* verheven, de getuigenissen van Beda, van Ludger, van het *Liber Pontificalis* bevestigen het uitdrukkelijk; hij heeft als aartsbisschop gehandeld door binnen zijne kerkelijke provincie bisschoppen aan te stellen (alios quoque illis in regionibus constituit ipse antistites [1]); maar na Willebrords dood verneemt men niets meer van het aartsbisdom, en Alberik, de eerste, die na de beslechting van het Keulsche geschil gewijd werd, verschijnt als eenvoudig bisschop van Utrecht. Keulen was een oude bisschopsstad en bovendien na den dood van bisschop Regenfried reeds in 745 door Paus Zacharias ten gunste van Bonifacius tot aartsbisdom verheven [2]); nu was die verheffing een paar jaar later wel weder vernietigd, toen Mentz in plaats van Keulen als aartsbisdom aan Bonifacius gegeven werd; maar kan bij Keulens bisschop de wensch naar metropolitaan-regten niet ligt gewekt, en eene poging door hem aangewend

1) Beda, V, 12. 2) Bonif. epist. 60; bij Giles, I, 130.

zijn, om, nu het zuiden door Triër en Mentz voor hem was afgesloten, in het noorden eene kerkelijke provincie te verwerven? Opmerkelijk is het ook, dat, toen het Keulsche geschil eindigde, Alberik gewijd werd door den bisschop van Keulen; de Hoogleeraar zegt wel, dat deze wijding geschieden kon, zonder dat laatstgenoemde metropolitaan-regten bezat; doch vooreerst kwam zoo iets niet overeen met het gebruik dier tijden; en bovendien is het wel wat vreemd, dat Alberik zich juist door den bisschop van Keulen liet wijden, indien deze het pleit verloren had en het Utrechtsche bisdom, tegen zijnen wil, in stand was gebleven. Zou de verheffing van Keulen tot aartsbisdom — waarvan de geschiedenis niet volkomen helder is (blz. 292) — soms hebben plaats gehad bij gelegenheid der wijding van onzen Alberik? of zou deze wijding de eerste schrede zijn geweest op den weg, welke tot die verheffing leidde?

Doch hoe dit ook zij — want in dit voor ons duistere punt durven wij niet beslissen — zeker schijnt het, dat het Keulsche geschil Bonifacius drong, om in persoon het bestuur des Utrechtschen bisdom te aanvaarden. Hij werd na Willebrords dood, de *eerste* verzorger der Utrechtsche diocees, ongeveer op dezelfde wijze, waarop in onze dagen na de herstelling der hierarchie Utrechts eerste Aartsbisschop tevens *Administrator Apostolicus* of verzorger van het bisdom van 's Hertogenbosch was. Nu zegt de Hoogleeraar (blz. 288): „hij was niet bisschop „of aartsbisschop van Utrecht, zooals men oudtijds beweerd „heeft", en verstaat men deze woorden in den letterlijken zin, dan heeft hij volkomen gelijk. Wijl echter Bonifacius het bisschoppelijk bestuur over Utrecht gevoerd heeft,

zien wij er geen zwarigheid in, om, onder dit voorbehoud en in oneigenlijken zin, hem met Beka en Heda Utrechts tweeden bisschop te noemen; te meer daar hij reeds door zijne tijdgenooten als opvolger van Willebrord werd beschouwd, zooals aanstonds blijken zal, en daar in den bevestigingsbrief van Pepijn van 23 Mei 753 de kathedraal of St. Maartenskerk van Utrecht de kerk van Bonifacius (ecclesia *sua*) genoemd wordt.

Evenzoo en om dezelfde reden durven wij met genoemde oude schrijvers Gregorius den derden bisschop van Utrecht noemen. Hoewel hij de bisschoppelijke wijding nooit ontvangen heeft, was hij toch na den dood van Bonifacius hoofd van het bisdom, voerde het bisschoppelijk bestuur, waartoe hij eene pauselijke aanstelling gekregen had, en liet slechts de priesterwijdingen en dergelijke functiën, welke hij zelf niet verrigten kon, door den chorepiscopus Alubert verrigten, die *zijn* medehelper en derhalve onder zijn bestuur geplaatst was. Dit alles wordt ons verhaald door Ludger, den leerling van Gregorius, en door Altfried, die zijne inlichtingen ontving van Ludgers broeder, zuster, neef en leerlingen. Altfried zegt van Gregorius: „Hoewel slechts priester zijnde bezat hij toch den bis„schoppelijken zetel: *presbyter episcopalem tenuerat sedem*"; en Ludger zegt ons het volgende: „De zalige Gregorius „werd door Paus Stephanus en Vorst Pepijn gemagtigd om in „Friesland te prediken; alwaar *eerst* de zalige Willebrordus „(*primus* B. Willibrordus) als aartsbisschop aan de be„keering van het volk gearbeid heeft...; daarna, toen „deze oud geworden was en het bisdom in Utrecht voor „goed gevestigd had (*stabilito* Episcopatu in loco qui „nuncupatur Trajectum)... *volgde hem op* de H. Bonifacius,

„aartsbisschop en martelaar, dien ik zelf met mijne oogen „heb mogen aanschouwen (*successit* S. Bonifacius)....; „Gregorius was zijn leerling geweest en volgde hem op „(*cui et successit*) als zijn vrome erfgenaam en door den „Heer en door voornoemde bestuurders van Gods Kerk [den Paus en Pepijn] aangesteld tot *herder* en prediker „van hetzelfde Friesche volk (*Pastor* et praedicator ordi- „natus); en met dezelfde liefde en vastheid des geloofs „als zijne *voorgangers* (quo *praedecessores* sui), te weten „de HH. Willebrordus en Bonifacius, heeft hij het volk „onderwezen met den chorepiscopus, zijnen medehelper „Alubert (cum chorepiscopo et adjutore *suo* Aluberto)."

Uit deze berigten, waarop wij om de betrekking en geloofwaardigheid der schrijvers mogen afgaan, kunnen wij met genoegzame zekerheid besluiten: 1°. dat tusschen Willebrord en Bonifacius niemand het bisschoppelijk bestuur gevoerd heeft: noch de door Willebrordus, noch de door Bonifacius gewijde persoon; 2°. dat wij in de volgorde der Utrechtsche bisschoppen Bonifacius en Gregorius op de tweede en derde plaats moeten stellen (want de zetel was door Willebrord voor goed gevestigd en werd door hen met pauselijke volmagt beheerd) zoo niet als *bisschoppen* in den strengen zin des woords, dan toch als bestuurders, als *administratores apostolici* van het bisdom; 3°. dat wij zoodanigen titel vooral aan Gregorius geven en hem niet eenvoudig *den abt* Gregorius moeten noemen, zoo als de Hoogleeraar doet; hij was wel *abt*, want hij was het hoofd der Utrechtsche kloosterlingen, die daar de plaats van kanunniken vervingen, en werd natuurlijk door dezen hun abt genoemd; maar hij had bovendien eene hoogere betrekking. Hij was

aangesteld door den Paus tot *Pastor* van het Friesche volk, welk woord geen gewoon, maar een bisschoppelijk herderschap aanduidt, en hij bezat dan ook den „bisschop-„pelijken zetel". De Hoogleeraar, wien dit alles niet onbekend was, schijnt eenigzins met den titel verlegen geweest te zijn. Gregorius, zegt hij (blz. 289) „had de „verzorging der friesche kerk", maar is „nimmer haar „bisschop geworden; hij was abt der kanoniken te Utrecht, „„der Friesen herder en prediker", meer niet, en liet „de bisschoppelijke functiën door Alubert vervullen", (behalve de functiën van het bestuur, voegen wij er bij); en als hij over den Heilige gaat spreken (blz. 157), geeft hij tot opschrift zijner paragraaf: „*Abt Gregorius van* „*Utrecht*". Uit al het hier aangevoerde blijkt die titel niet voldoende te zijn.

Hoewel wij natuurlijk de *Kerkgeschiedenis* niet tot in de kleinste bijzonderheden onderzochten, hebben wij toch sommige andere onnaauwkeurigheden opgemerkt, waarvan wij er hier een paar mededeelen.

Handelende over Ludger en over den zanger Bernlef, die door Ludger van zijne blindheid genezen werd, zegt de Hoogleeraar (blz. 180), dat de Heilige door „*de gade*" van Bernlef in hare woning geroepen was. Nu had Bernlef wel eene gade; maar niet deze, een andere vrouw riep Ludger in hare woning. „Toen Ludger te Holwerd kwam", zegt zijn levensbeschrijver, „ontving eene vrouw, met „name Meinsuit hem in haar huis; en zie, terwijl hij daar „met zijne leerlingen was, werd hem een blinde voorge-„steld, Bernlef geheeten, die door zijne buren zeer bemind

„werd; ... Ludger zag hem vriendelijk aan, vroeg hem, „of hij bij hem wilde biechten en zeide hem, toen hij „hierop een bevestigend antwoord ontving, dat hij dan „den volgenden dag bij hem moest komen". Men ziet dadelijk, dat Bernlef niet in het huis van Meinsuit, maar in de buurt woonde; en zeker niets geeft ons regt om hen echtgenooten van elkander te maken.

De Hoogleeraar is — en met volle regt — zeer ingenomen met den heiligen bisschop Ansfried, doch, waarschijnlijk door die ingenomenheid, in eene kleine hagiografen-overdrijving gevallen, als hij het volgende van hem verhaalt (blz. 282): „Soms geschiedde het, dat de blinde grijsaard „te middernacht zijne cel verliet. Dan daalde hij, door „een dienaar geleid, den heuvel af, om in een bekken, „dat hij zelf droeg, water te scheppen, ten einde in den „vroegen morgen, eer de monniken nog verrezen waren [*verrijzen* is wel wat vreemd gekozen, om *ontwaken* uit te drukken] voor dezen of genen kranke een bad „gereed te hebben."

Als men dit leest, wordt men in den waan gebragt, dat Ansfried dit meermalen, zeker meer dan eens deed, en toch is het bij den berigtgever Alpertus slechts een enkel op zich zelf staand en — wij voegen er bij — veel schooner geschetst feit. Nadat deze Ansfried geprezen heeft om zijne liefde voor de armen, gaat hij aldus voort: „Wij zullen *één* zijner ontelbare liefdadige handelingen „verhalen. In zijne cel zijnde roept hij, na zijn brevier-„gebed gedaan te hebben, na de derde nocturne (post „tertiam vigiliam) een zijner dienaren, geeft hem zijn „wil te kennen, maar legt hem volkomen geheimhouding „op. Hij neemt een emmer, hangt dien aan een draag-

„stok en daarmede belast, gebiedt hij zijnen dienaar hem „naar de rivier te leiden. Hij schept water, keert terug, „laat het koken en stort het in eene badkuip; hij brengt „een melaatsche, wiens ligchaam door die ellendige ziekte „geheel was aangegrepen, na hem te hebben ontdaan van „zijne oude kleederen, in het bad, wascht met eigene „handen zijn door 't bederf aangetaste ledematen, legt „hem daarna in zijn eigen bed, kleedt hem vóór den „morgenstond met nieuwe kleederen en laat hem vertrekken „onder nadrukkelijk bevel van het aan niemand bekend „te maken. Vraagt gij nu, waarom de heilige man *dien „melaatsche* van zijne kwaal niet genezen heeft, dan „kunnen wij het volgende antwoorden," enz. [1]). In dit verhaal is Ansfrieds liefdedaad meer in bijzonderheden en daarom schooner geteekend dan in het verhaal van den Hoogleeraar; deze echter laat Ansfried voor *dezen of genen kranke* doen wat hij slechts eens, in een bepaald geval, voor één melaatsche deed.

Soeterwoude,
16 Februarij 1876.

C. J. M. BOTTEMANNE.

(*Wordt vervolgd.*)

---

1) Alpertus, bij Eccard, *Corp. hist. medii aevi*, I, 101. Wij maken hier de opmerking, die ook voor het vervolg dienen kan, dat wij niet altijd de schoone, doch zeldzame werken van Pertz raadplegen. In zaken van minder belang gebruiken wij Eccard en anderen, als wij geen reden hebben, om eene andere lezing bij Pertz te veronderstellen. Mogten wij toch daardoor soms eene fout begaan, dan zullen wij geene zwarigheid maken, het openhartig te erkennen. Hetzelfde geldt van andere door den Hoogleeraar en niet door ons geraadpleegde boekwerken.

Een Apostaat.

Een apostaat! Dat woord omvat het *mysterium iniquitatis* in zijn volste beteekenis, in zijn wijdsten omvang. Ontrouw, meineed, opstand, zonde en schaamteloosheid zijn de trekken van het beeld des afvalligen, hoezeer ze bij de individuen naar leeftijd en omgeving, naar de gesteldheid des karakters, naar de meerdere of mindere bedorvenheid der ziel, met aanmerkelijke gradueele verschillen voorkomen.

Wie echter bij den aanhang des Iscarioters de hoofdtypen wil ontdekken, de mannen, die voor het „Vriend, „waartoe zijt gij gekomen!" niet terugtreden, die zich zonder blikken of blozen, met stalen voorhoofd en onverplooide gelaatstrekken de zilverlingen, den prijs des verraads, laten toetellen — hij richte het oog naar de Bernsche Jura, waar de leerlingen hunnen meester in boosheid voorbijstreven, wèl de penningen in ontvangst nemen, maar het bloedgeld niet in den tempel terugwerpen.

Ware het mogelijk den vroegeren levensgang dier apostaten na te sporen, hoeveel slingerpaden en dwaalwegen zouden wij te doorloopen hebben, om eindelijk den afgrond te bereiken, waarin zij nederploften. Want

niet weinigen onder hen doolden een geruimen tijd als gelukzoekers over de wijde wereld rond en waren ten laatste tot de heffe des volks afgedaald. Eenigen leefden vergeten en verscholen in de *souterrains* der Parijsche hôtels, anderen bewogen zich als kielmannen langs de kaai der havenplaatsen of aan het spoorwegstation der Fransche hoofdsteden. Een waarzegger eindelijk, die, van een *medium* vergezeld, in Italië en Frankrijk zijne kunst had uitgeoefend, sloot zich op den eersten wenk van Teuscher, den directeur der eerediensten te Bern, bij het eerlooze komplot aan, om in den dienst der nieuwe Staatskerk over te treden en de verlaten kerken en pastoriën te helpen bezetten.

Uit zoodanige bestanddeelen vormde zich de eerste keurbende, die bij den aanvang der vervolging den Bernschen hervormer als lijfwacht verzelde. De overige apostaten, later als medehelpers meestal in verwijderde streken aangeworven, bleken weldra van hetzelfde allooi te zijn; diep bedorven sujetten, voor wie het raadzaam was bij het aanvaarden hunner nieuwe betrekking de schande van vroegere ergerlijke gedragingen onder een valschen familienaam te bedekken.

Slechts ééne enkele en zeer opmerkelijke uitzondering op dezen algemeenen regel deed zich voor in het jaar 1874, toen de heer Camerle, pastoor te Lambert in het Fransche diocees van Digne, zijne parochie verliet, om bij den heer Teuscher in dienst te treden.

Hoezeer zijn vroegere leefwijze wel niet geheel onberispelijk was, ving toch de eigenlijke geschiedenis zijner apostasie eerst bij zijn intrede in de nieuwe sekte der Jura aan.

In eene zeer merkwaardige briefwisseling, waarvan hij zelf door latere verkeerde voorstellingen en valsche beschuldigingen de openbare verspreiding noodzakelijk maakte, beschreef hij met eigen hand de ontzettende worsteling, die zijn noodlottigen val voorafging en de wilde stormen, die zijn nog wankelend gemoed beroerden. Nu eens wekt hij weerzin door zijn gemis aan priesterlijken ootmoed en door de groote mate van eigenwaan, waarmede hij zijne kerkelijke overheid bejegent; dan weder dwingt hij ons het diepste medelijden af, als hij op tragischen toon over zijn verre afdwaling klaagt, en terugschrikt voor de afzichtelijke monsters, die hem uit den afgrond aangrijnzen. Hij mist den moed om als een ware boetvaardige terug te treden, en langen tijd de doortastende boosaardigheid om naar het kamp der eerloozen over te loopen. Luisterende zoowel naar de inblazingen des hoogmoeds als naar de verwijtende stem des gewetens, bekent hij heden schuld, om morgen den toon eens weerbarstigen aan te slaan. Heden klopt hij aan de kloosterpoort, om er zijn kwaad in stilte te beweenen en morgen snelt hij hollend op den weg des verderfs vooruit. Eindelijk . . . daar spreekt hij het *jacta alea*, en werpt zich in de armen van Teuscher, om in het gezelschap der Iscarioters zijn duldelooze wroeging te smoren en het verraad te voltooijen.

Zoo wij door de mededeeling der reeds genoemde correspondentie deze treurige gebeurtenis met zekere uitvoerigheid gaan bespreken, doen wij dat niet alleen om eene nieuwe bijdrage te leveren tot de jammerlijke geschiedenis der Zwitsersche apostaten, maar om tevens den waren geest der oud-Katholieke sekte van Bern in het licht te stellen.

I.

Jean-Baptiste, Scipion Camerle, zoon van Joseph Camerle, den 25n Maart 1844 in het Fransche departement *des Basses Alpes* geboren, werd, na zijne voorbereidende studiën aan de seminariën volbracht te hebben, door den Bisschop van Digne tot priester gewijd. Van zijn jeugd en eerste priesterjaren zijn ons geene bijzonderheden bekend; maar sedert hij als pastoor te Lambert werd aangesteld, veroorzaakte hij zijnen Bisschop ongeloofelijke moeijelijkheden. Onder de naburige geestelijken bleef hij steeds een vreemdeling, gelijk zij zich gedwongen zagen openlijk te getuigen, toen zij in het oud-Katholieke orgaan *La Démocratie Catholique* het valsche bericht lazen, dat de apostaat bij zijne vroegere vrienden en medepriesters van het diocees van Digne niet slechts goedkeuring, maar lofprijzing over zijn gedrag had ingeoogst. „Camerle — dus schreven zij aan de redaktie der *Démocratie* — heeft in „ons diocees geen enkelen vriend gehad, en wij, onder„geteekenden, zijne eenige naburige medepriesters, hebben „sedert zijn verblijf te Lambert slechts uiterst zeldzaam „betrekkingen met hem aangeknoopt.... Zoo die onge„lukkige priester naar onze waarschuwingen en raadge„vingen had geluisterd, nooit zou hij tot zulk een diepen „val zijn gekomen, een val, die hem eeuwig tot schande „strekt en in ons bisdom den meest algemeenen afkeer „gewekt heeft."

Hoezeer nu in dezen brief geen ernstige beschuldigingen tegen den pastoor van Lambert worden ingebracht, mogen toch sommige uitdrukkingen ons doen besluiten, dat zijn gedrag alles behalve voorbeeldig was. Hij stond

alleen; zijne medebroeders ontweken hem, wijl hij hunne vermaningen in den wind sloeg; een toestand dubbel gevaarlijk voor een man als Camerle, die met de uiterste lichtzinnigheid aan de eerste opwellingen van zijn gemoed den vrijen loop gaf.

Het spreekt van zelf, dat zijne verwikkelingen met den Bisschop van Digne gaandeweg in tal en bedenkelijkheid toenamen. Zóó ver ging zelfs zijne driftvervoering, dat hij zich in een vlaag van opgewondenheid en toorn onder den valschen naam van *Omer* liet inschrijven op de lijst der aanhangers van het Bernsche schisma, hoezeer hij dit uit het diepst van zijn hart verfoeide.

Teuscher vernam de toetreding van Camerle met groote ingenomenheid en haastte zich de half gevangen prooi onherroepelijk in zijne macht te krijgen. Slechts eenige dagen verliepen, toen het uitvoerend bewind van Bern den nieuwen apostaat, onder den naam van Omer, tot pastoor van Damphreux benoemde. Dit had plaats op den 16n Januari 1874, terwijl Camerle nog als pastoor te Lambert fungeerde.

Groote ontsteltenis moet deze benoeming in het gemoed van den lichtzinnigen en trouweloozen priester hebben veroorzaakt. Men zag hem doodsbleek en angstig ronddwalen langs de grenzen van zijne parochie, als zocht hij verstrooiing voor de pijniging des gewetens. Hij had rust noch duur en scheen door een boozen geest te worden voortgejaagd. Op den 27n Januari 1874 schreef hij aan zijnen Bisschop den volgenden brief:

Monseigneur,

Uwe Hoogwaardigheid, die allerdiepst bedroefd is over mijne benoeming tot pastoor van Damphreux, ontvangt hierbij de tijding, dat ik bereid ben tot eene openbare herroeping. Stelt uwe Hoogwaardigheid mij geene al te harde voorwaarden, dan plaats ik morgen de bekentenis van mijn berouw in de dagbladen. Maar legt uwe Hoogwaardigheid mij al te strenge offers op, zooals bijv. de verplichting mij dadelijk bij U te vertoonen, dan ben ik besloten naar een kostschool op de Zwitsersche grenzen te vertrekken. Met zachtheid ben ik nog te redden, maar al te groote gestrengheid zou mij naar het diepst van den afgrond stooten, op welks rand ik mij door mijne dwaasheid gesteld heb.

In mijne akelige verdooldheid hoop ik in U, Monseigneur, een medelijdenden vader in plaats van een strengen rechter te vinden, en heb de eer te zijn, enz.

CAMERLE.

Hoezeer in dezen brief juist niet de toon der oprechte boetvaardigheid werd aangeslagen, meende de Bisschop den verloren zoon in vaderlijke barmhartigheid te mogen aannemen. Zoover ging zijne goedheid, dat hij den brief als voldoende schuldbekentenis beschouwde en, voor zoover wij weten, zonder eenige offers te vragen, aan Camerle toestond zijne bediening in de parochie van Lambert voort te zetten.

De pastoor scheen voor goed van zijne dwaling genezen te zijn, althans in ruim vier maanden hoorde men taal noch teeken van hem.

Maar op eens namen alle blijde verwachtingen een einde. Camerle vluchtte heimelijk uit zijne parochie.

Den 3n Juni maakte hij zijn voornemen om Lambert te verlaten aan den Bisschop door een brief bekend, waarin hij gewaagt van zijne *vague et romantique incli-*

nation vers la Suisse, er bij verklarende, dat hij geene bediening, hoedanig ook, in de Bernsche Kerk zou aanvaarden, maar het ambt van leeraar aan eene kostschool ging uitoefenen.

Zoodra was deze brief niet verzonden, of Camerle maakte zich tot de afreis gereed en perste in zijn handkoffertje eenig lijfgoed en ander reisgerief te zamen. Veel tijd mocht hij niet verliezen; want de postwagen, die hem over Grenoble naar de Zwitsersche grens moest brengen, stond bereids aangespannen; de pakgoederen waren bijna opgeladen, en twee reizigers hadden reeds hunne zitplaatsen ingenomen. Uit zijn venster kon de pastoor al die toebereidselen gadeslaan; maar wie die beide reizigers waren, had hij tot zijn bittere spijt onmogelijk kunnen onderscheiden. Zoo zij eens tot zijne parochianen behoorden!..... Wat moest hij voorwenden, ingeval zij hem bijv. vroegen, of hij een verre reis ging ondernemen? — of familiezaken hem elders riepen? — of hij een pleizierreisje maakte, en hoelang dat zou duren?....

Middelerwijl hij zich op deze en dergelijke vragen poogt voor te bereiden en in telkens dieper gepeins verzinkt, slaat het uur van vertrek. Uit zijne mijmering opgewekt, grijpt hij haastig naar zijn reiskoffer, maar wil nog eerst de bagaadje monsteren, om te zien, of hij geen onontbeerlijke artikelen heeft vergeten. Tot zijne teleurstelling en ontsteltenis bespeurt hij van het ééne te veel, van het andere te weinig te hebben ingepakt; enkele reisbehoeften ontbraken zelfs geheel en al. Wijl hij bovendien niet wist, hoe zijne onderneming in Zwitserland zou afloopen, kon hij den noodigen voorraad

onmogelijk met juistheid bepalen, en nam hij nu eens een tijdsverloop van 14 dagen dan weder een volle maand tot maatstaf zijner berekeningen. Die onzekerheid maakte hem besluiteloos en bracht zijn geest in verwarring. Het ongeduldig getrappel der postpaarden verdubbelde nog zijne gejaagdheid, en het angstzweet parelde hem om de lippen. Eindelijk — daar verneemt hij het teeken van vertrek, en de wagen rolt weg. Het is te laat.

Afgemat van zooveel inspanning valt hij in een leunstoel neder. Nog één nacht moet hij in Lambert doorbrengen, maar morgen.... morgen ochtend om 7 ure zal hij zijn voornemen vervullen. Doch den volgenden ochtend ontwaakt hij met onbeschrijfelijke droefgeestigheid; akelige droombeelden hebben hem den ganschen nacht gekweld. Een onzichtbare hand scheen hem te weêrhouden, en alles liep zamen, om zijn vlucht te verijdelen. De postwagen vertrok wederom *zonder* Camerle.

Den volgenden dag ging het eveneens; maar toen werd zijn verblijf te Lambert zoo goed als onmogelijk. Op Woensdag, den 3n Juni, had hij reeds aan zijnen Bisschop geschreven: „ik vlucht *heden* uit mijne parochie weg", en nu was het reeds Vrijdag geworden zonder dat hij aan zijn voornemen gevolg had gegeven. Elk oogenblik kon hij een nieuwen plaatsvervanger of althans een afgezant van den Bisschop verwachten. En zoo deze hem nog op zijn post vond, wat dan? Als een waanzinnige dwaalde hij door zijne pastorie rond, en zoo dikwijls hij het gedruisch van een naderenden wagen bespeurde, sloeg hem de schrik om het hart. Zoo worstelde hij den langen Vrijdag door, en om aan zijne benauwdheden een einde te maken, zond hij dien dag zijn bagaadje naar het post-

huis vooruit en liet er eene plaats bespreken voor den volgenden dag.

Zaterdagochtend, klokke 7 ure, verliet werkelijk de trouwelooze herder heimelijk zijne schapen. Zoolang hij zich nog op het grondgebied zijner parochie bevond en in snelle vaart zoowel de woningen der aanzienlijken als de hutten der armen zag voorbijvliegen, werd hij door duizenden herinneringen gekweld. Als een veroordeelde zat hij daar, schuilende in een hoek van den wagen; want hoezeer het reisgezelschap uit enkel vreemdelingen bestond, durfde hij toch van schaamte zijne oogen ter nauwernood opslaan.

Aan den grenspaal zijner gemeente schept hij ruimer adem; maar terwijl hij de pijnigende herinneringen aan het verleden van zich verwijdert, rijst de onzekere toekomst met al hare akelige gebeurlijkheden als een nieuw schrikbeeld in zijn geest op. Naar mate hij de grens der Bernsche Jura nadert, nemen zijne besluiteloosheid en wroeging telkens toe. Te Grenoble eindelijk ontzinkt hem alle moed; hij kan niet verder.

Naar Zwitserland, het land der verraders — neen, dat nooit! Niet oostwaarts, maar in noordelijke richting zet hij zijn tocht voort, en twee uur later bevindt hij zich aan den voet van den Mont-Granson. Tusschen hemelhooge rotsen en wilde stortbeken klimt hij langs den slecht gebaanden bergrug naar de kloosterpoort der Grande-Chartreuse, waar de Karthuizer monniken den boeteling medelijdend opnemen.

Na drie dagen rouw schrijft hij aan zijnen Bisschop:

Grande-Chartreuse, 10 Juni 1874.

Monseigneur,

Zooals de schrijver der *Navolging* zegt: *Imaginatio loci*

multos fefellit, en de heilige Augustinus: *Inquietum est, Domine, cor nostrum donec requiescat in Te*, heb ik Zaturdag ll. Lambert verlaten, in de hoop elders de rust te vinden, waarnaar mijne ziel haakte; maar naarmate ik *dat land der verleiding, waar zoovelen worden bedrogen*, naderde, groeide de onrust en ontsteltenis in mijn hart. Toen richtte zich mijn geest naar de Grande-Chartreuse, om in dit verblijf van overweging en diepe stilte na te denken over den zwaren stap, zoo lichtzinnig door mij gedaan. *Ik gevoel reeds, dat ik den vrede niet zal hervinden, tenzij ik onder uw gezag terugkeere.* Ik ben daarom bereid openlijk te herroepen wat ik verklaard heb in twee brieven, die minder mijne gevestigde overtuiging dan wel *de begoocheling mijner eigenliefde* uitdrukten. Mocht uwe Hoogwaardigheid verlangen, dat ik naar Lambert terugkeer, Zij hebbe de goedheid mij daarvan kennis te geven door middel van een telegrafiesch bericht. Hier, in de Grande-Chartreuse, wacht ik uw antwoord; maar zoo het niet spoedig komt, zie ik mij genoodzaakt naar Zwitserland te trekken.

Buitengewone teekenen van berouw behelsde deze brief juist niet; maar de Bisschop schonk den zwakken priester nogmaals grootmoedig vergiffenis. Het antwoord kwam, en Camerle keerde naar Lambert terug

Middelerwijl hadden de Bernsche hervormers elken dag te vergeefs naar de komst van den aangeworven en ingeschreven apostaat uitgezien en koesterden de vrees, dat de prooi hun zou ontsnappen. Nog geen veertien dagen na zijnen terugkeer, ontvangt de pastoor een dringenden brief van Wallon, den voornaamsten handlanger van Teuscher.

Bern, Casino, Donderdag 9 Juli 1874.

Mijn waarde Pastoor,

Hebt gij wellicht mijn telegram van Zaterdag niet ontvangen, waarin ik u uitnoodigde naar Bern te komen, waar al uwe on-

kosten u zouden worden uitbetaald? Meenende, dat gij u misschien reeds op weg hadt begeven, heb ik de toezending der voor u bestemde som vertraagd; ik vreesde, dat het geld u niet meer te Lambert zou bereiken. Nu zijn wij ongerust over uw stilzwijgen, en de heer abbé Déramey schreef mij dezen ochtend, dat de parochie van Damphreux u met eene uitmuntende gezindheid wacht en bereid is u aanstaanden Donderdag te installeren, hetgeen mij op de gedachte brengt, dat gij u Maandag of Dinsdag rechtstreeks naar Porrentruy zoudt kunnen begeven. Geef ons in elk geval een kort woordje, en geloof, mijn waarde Pastoor, dat ik steeds ben

Uw zeer toegenegen

WALLON.

Camerle bezweek voor de verleiding. De karakterlooze! ijlings verlaat hij zijn gemeente en snelt naar Bern; want in de handen van een Déramey (Pipy) te Porrentruy wil hij zich niet overleveren.

Maar ook tegen Teuscher, zijn verleider, koestert hij een diepen afkeer en huivert bij de gedachte zich aan hem te moeten vertoonen. Voor alsnog is hem dit onmogelijk, weshalve hij te Bern zijn intrek neemt in een hôtel, nabij het Bondspaleis. Onbeschrijfelijke wroegingen bestormen daar zijn hart; want de laatste stap is een reuzenstap.

In een brief, aan een zijner vroegere naburige pastoors, den heer Clément, stort hij zijn overstelpt gemoed uit en schetst op echt tragischen toon de benauwdheden zijner ziel:

Bern, 10 Juli 1874.

Dierbare Vriend,

Geen droever lot dan het mijne! Door een teugellooze ver-

beelding op den weg der wisselvalligheden geslingerd, word ik mijne afdwalingen en dwaasheden eerst gewaar, wanneer ik mij zelven in het diepst des afgronds zie verdwijnen. Het zoete en lichte juk van Jesus Christus, die door mijnen Bisschop vertegenwoordigd wordt, afschuddende, ben ik naar Zwitserland geijld, om mij te krommen onder de verlagende tirannie der menigten (*la tyrannie dégradante des multitudes*). Maar vóór ik dien laatsten stap waag, rijst de Roomsche Kerk, in de gedaante eener bitter schreiende moeder voor mijnen geest op. Het schijnt mij toe, dat zij sedert twee dagen smeekend hare armen naar mij uitstrekt, om mij te weêrhouden en terug te voeren naar den schaapstal. Al de beelden van het verleden ontwaken op den bodem van mijn hart; zij schijnen mij aan te klagen en mij mijn afval te verwijten. Ach! mocht ik mijn leven geven om het gebeurde uit te wisschen, gaarne was ik daartoe bereid. In den slaap schijnt mij mijn ontvluchting en apostasie slechts een droom; maar zoodra ik ontwaak, daalt de treurige werkelijkheid op mijne ziel neder als een nachtspook. Wat zal er van mij geworden! Uit mijn venster zie ik op het Bondspaleis, waar ik mij slechts te vertoonen heb, om dadelijk eene nieuwe parochie en geld in overvloed te bezitten; en toch, het gezicht van dat paleis pijnigt mij; ik ontwijk het, en het schijnt mij toe als lag daar de grafzerk mijner ziel. In dat graf evenwel zal ik moeten afdalen; want de wanhoop jaagt er mij in. Van de goedheden des Bisschops heb ik te veel misbruik gemaakt, om van hem nog eens vergiffenis te smeeken. Met de genadegaven en teederheden der Kerk overladen, ga ik ze nu als een verloren zoon verkwisten in een vreemd land. En nu, nu ik meer uit lichtzinnigheid dan uit boosheid de poorten des terugkeers achter mij heb gesloten, zie ik geen anderen uitweg dan om mij in den gapenden afgrond neêr te storten. O! zoo de dood mij dit laatste ongeluk bespaarde! Och! mocht ik nog ooit mijn schoonen hemel van Provence en mijn nederig dorpje wederzien, hoe zouden wij in verrukking het feest mijner opstanding en bevrijding vieren; want het verdwaalde schaap zou teruggevonden zijn, en de herinnering der verleden rampen,

stralende als een helder licht door de nevelen der toekomst, zou het verhinderen nogmaals te verdwalen en het telkens gehoorzamer maken aan de stem van den Herder.

Ik beveel mij in uwe gebeden aan.

CAMERLE.

Vier dagen heeft hij in zijn hôtel te Bern doorgebracht zonder zich bij Teuscher aan te melden. Geslingerd tusschen het goede en het booze, wenscht hij nogmaals den Bisschop van Digne met zijnen tegenwoordigen besluiteloozen toestand bekend te maken, maar durft zich niet rechtstreeks tot den Kerkvoogd wenden. Hij kiest eenen omweg en schrijft aan den Vikaris-Generaal van Digne:

Bern, 14 Juli 1874.

Zoo bevind ik mij dan aan den grenspaal der Katholieke en Roomsche Kerk; slechts één stap, en ik sta in de tegenovergestelde Kerk. Maar die stap valt mij zwaar, en vóór ik hem waag, wil ik nog wachten, om te zien of de poorten dier bekoorlijk schoone Roomsche Kerk, die door mijn ontvluchting werd bedroefd en met een smeekende stem mij tot terugkeer schijnt uit te noodigen, nog eenmaal voor mij kunnen opengaan. Gij weet, Heer Vicaris-Generaal, wie daarvan de sleutels in handen heeft. Gisteren heb ik Mis gehoord in de Roomsch Katholieke Kerk der HH. Apostelen Petrus en Paulus te Bern. Hoe diep werd ik getroffen door de godsvrucht der ontzaggelijke menigte, die het H. Offer bijwoonde. Gedurende den ganschen dag kwamen de Katholieke Franschen, die hier tijdelijk verblijf houden, de kerk bezoeken; mijn dierbare parochie van Lambert, waarvan men mij door ijdele beweegredenen heeft doen vertrekken, zweefde mij gestadig voor den geest, en mijne oogen stortten tranen.

Zoo Gij mij antwoordt, Heer Vikaris-Generaal, schrijf dan aan Camerle, *poste restante*.

Den volgenden dag zendt hij wederom een brief aan pastoor Clément.

Bern, 15 Juli 1874.

Waarde Vriend,

Als mijn adres heb ik u opgegeven: *Hôtel de France* te Bern; wijl ik dit hôtel verlaat, verzoek ik u voortaan te schrijven: *poste restante*, Bern. In de omstreken van Digne is men algemeen van gevoelen, dat mijn vertrek niet zoozeer aan de verwikkelingen met het bisdom als wel aan mijne begeerte om den nieuwen godsdienst te omhelzen, moet worden toegeschreven. Men bedriegt zich niet weinig. Niemand is beter in staat, om te weten, wat van deze voorgewende godsdienstige hervorming te denken valt dan ik. De uiterlijke teekenen van goedkeuring, die ik haar vroeger betuigde, moesten veeleer strekken *om mij een toevluchtsoord te bereiden, in geval ik met mijnen Bisschop brak*, dan om een degelijk en nuttig werk te ondersteunen. Had de Bisschop niet zooveel gewicht gehecht aan die fantasie van mijnen eenigszins dweependen geest, had hij de zaak niet ernstiger opgevat dan ik zelf, veel treurigheid ware voorkomen en de versperringen, door vooroordeel tusschen mij en het bisdom aangelegd, zouden niet bestaan. De bekende zinsnede, door den *Univers* zoo vlakweg en in absoluten zin meêgedeeld, gaf aan mijne voorstelling eenen omvang, dien zij in mijnen brief niet bezat. Ik had slechts willen beteekenen, dat de kerkelijke administratie vol gebreken was, en ik geloof, Waarde Vriend, dat onder de vroomste leden der geestelijkheid niemand, zoo hij oprecht spreekt, het bestaan van misbruiken zal ontkennen. Maar al steekt ook de administratie, die zorgen moet, dat de godsdienst naar de behoeften des volks worde toegepast, vol misbruiken, dan volgt daar nog geenszins uit, dat de godsdienst valsch of onvolmaakt zou zijn. De misbruiken komen van de menschen, van de menschelijke natuur en niet van den godsdienst; want, tenzij men bewere, dat al de leden der geestelijkheid heilig en onfeilbaar zijn, moet men noodzakelijk bekennen, dat de kerke-

lijke administratie, die niets anders is dan de gezamenlijke leden der geestelijkheid, van den eenvoudigen priester tot den Paus, onder sommig opzicht gebrekkig en feilbaar is.

Ik weet niet, wat er van mij zal worden; wijl mijn terugkeer naar Frankrijk slechts mogelijk kan gemaakt worden door een volslagen kwijtschelding van het verledene en door eene eenvoudige herstelling in mijne vroegere functiën, zonder voorwaarde en zonder opmerkingen, evenals of ik uit een ziekte opgestaan of uit een droom ontwaakt ware. Ik twijfel, of Monseigneur zich daarmede zal tevreden stellen, maar vrees, dat hij gebiedend mijne verschijning aan zijn paleis zal vorderen, alsof zijne opmerkingen mij nog andere inzichten en andere gevoelens zouden kunnen bezorgen dan die, welke mij door de overweging mijner lotgevallen en van mijn treurigen toestand reeds onweêrstaanbaar zijn opgedrongen.

Over de boetvaardigheid denkt hij dus al even lichtzinnig als over zijn bedreven kwaad. Hoe is het mogelijk? Hij liet zich opschrijven onder de bende der apostaten, liep als een trouwelooze heimelijk uit zijne parochie weg, en tot herstel voor al die ergernis weigert hij zelfs eene geringe daad van vernedering en zelfverloochening. „Zonder „eenige voorwaarde, zonder opmerkingen" zelfs, wil hij in zijne bediening hersteld worden, als ware hij uit een droom ontwaakt! Hij bezit niet het minste besef van de grootheid zijner schuld. Ook in den volgenden brief, mede aan pastoor Clément gericht, wordt dit overtuigend bevestigd:

Bern, 18 Juli 1874.

Waarde Vriend,

Met veel vreugde heb ik uwen brief gelezen; wel ben ik tot terugkeer bereid, maar eerst moet ik de door Monseigneur gestelde voorwaarden kennen; want het kon, helaas! wel

mogelijk zijn, dat mij bij mijne aankomst te Lambert een zelfde vuistslag trof als die, welke vroeger op mijn terugkeer uit Salette volgde. Mijne verbeelding is zóó levendig, zóó lichtgeraakt, zóó vaardig in het overdrijven der moeielijkheden en zóó geneigd om zich tooverpaleizen te scheppen, waar de werkelijkheid vaak slechts walging, verveling en treurige misleiding brengt, dat ik bij de ontmoeting van een onverwachten hinderpaal onmogelijk kan instaan voor de vastheid mijner besluiten. Zoolang ik geen hindernis aantref in het spoor, mij door de omstandigheden afgebakend, treed ik rustig en standvastig voorwaarts, maar zoodra zich eenige moeielijkheid voordoet, ontwijk ik haar in plaats van haar uit den weg te ruimen, en zoek vervolgens een anderen levensweg. Niemand is tevreden met zijn toestand, zegt het spreekwoord; in elke andere betrekking dan die, waarin men zelf verkeert, meent men slechts rozen te ontdekken, terwijl men er werkelijk slechts doornen aantreft.

Ik weet het, ik ben er innig van overtuigd, en toch in de oogenblikken van opbruisende drift vergeet ik het en geloof het tegendeel. Daarom moet ik vóór mijn terugkeer nauwkeurig weten, wat ik zou te doen, welke voorwaarden ik zou te vervullen hebben.

Had Monseigneur mij doodeenvoudig geschreven, wat hij mij wenschte te zeggen, mijn plotseling vertrek of liever mijn buitensporigheid zou mij bespaard zijn [?]. Wat de parochie betreft, is het mij onverschillig, in welk land ik word aangesteld; aan dat, waarin ik reeds gewoond heb, geef ik natuurlijk boven elk ander de voorkeur. Vóór mijn vertrek uit Zwitserland, dien ik derhalve nauwkeurig Monseigneur's verlangen te kennen, zooals hij mij dat zou openbaren, in geval ik mij in zijne tegenwoordigheid bevond; dan eerst zal ik rustig afreizen; want ik zou niet behoeven te vreezen, dat nogmaals mijne aankomst door eenig onverhoopt bevel werd verbitterd.

Zend mij onmiddellijk antwoord, *poste restante* te Lausanne, waar een mijner bijzondere kennissen woont, die mij zoo even uitnoodigde hem te bezoeken.

Den volgenden dag te Lausanne doorbrengende, schrijft hij nogmaals aan pastoor Clément:

Lausanne, 19 Juli 1874.

Waarde Vriend,

Gisteren schreef ik u uit Bern, dat Monseigneur mij vóór mijnen terugkeer eerst nauwkeurig de voorwaarden moet opgeven, die hij van mij eischt.... Zend uwe voor mij bestemde brieven niet naar Lausanne, maar naar Bern, *poste restante*; want Frankrijk willende ingaan nabij Besançon, zie ik mij verplicht over Bern te reizen, en wijl ik niet langer te Lausanne kan toeven, staat het te vreezen, dat uw brief eerst na mijn vertrek te Bern aankomt. Mocht hij wellicht reeds verzonden zijn, zend mij dan onmiddellijk een telegram, opdat ik hem hier afwachte.

De mij door Monseigneur gestelde voorwaarden zijn mij nog onbekend. Dit echter staat vast: zal ik gaarne en met het onwrikbaar besluit mijne buitensporigheden niet te hernieuwen wederkeeren, dan kan dit alleen plaats hebben onder beding, dat al het gebeurde vergeten zij, en men mij daar voortaan niet meer over spreke, tenzij als over een droom, die bij het ontwaken reeds vergeten is. In dat geval zal ik de uitoefening mijner bediening weder opnemen, vast besloten al mijne plichten zoo goed mogelijk te vervullen.

Camerle keert, zooals men ziet, de zaak om: in plaats van te wachten op de voorwaarden zijner geestelijke overheid, in plaats van zich bereid te verklaren tot de werken van boetvaardigheid, die hem zullen worden opgelegd, begint hij zelf zijnen Bisschop bepalingen voor te schrijven. Of Loyson, die zich omstreeks dien tijd veelal te Lausanne ophield, hem dien weg aanwees, kunnen wij slechts vermoeden, wijl Camerle, met Lausanne te beginnen, juist al die hoofdplaatsen van Zwitserland ging

bezoeken, waar de voornaamste apostaten der oud-Katholieke sekte zetelden.

(*Wordt vervolgd.*)

B. H. KLÖNNE.

VERSCHEIDENHEDEN.

VIAGGIO BIBLICO IN ORIENTE [1]).

Sedert de laatste dertig jaren is er in Frankrijk, Engeland, Duitschland en Italië een groot getal van reizen naar 't Oosten verschenen; vele van dezelven verdienen het vertrouwen der lezers. Ook Nederland bezit eene pelgrimsreize, uitmuntend door grondige verhalen over die gedeelten van Palestina, welke derzelver schrijvers de gelegenheid hadden te bezoeken. Dit werk is daarenboven in eenen echt Katholieken geest opgesteld en kan dus zonder schroom in alle handen gegeven worden. Het verhaal is levendig, en de schrijftrant is keurig en sierlijk. [2])

In weerwil der voortreffelijke eigenschappen van andere werken, bestaat er, volgens onze meening, nog overvloedige reden om de Italiaansche reis aan te bevelen, die wij hier den

---

1) *Fatto negli anni* 1857, 1865, 1866 *da* Monsignor Teodoro Dalfi, Prevosto de S. Maria di Casanova-Carmagnola etc. etc. De vier boekdeelen kosten 20 frs. bij den Schrijver. Ziehier zijn adres: „A Monsignor Dalfi, autore del Viaggio biblico in Oriente, Casanova-Carmagnola. (Italia)." Het werk wordt verkocht ten voordeele der Oostersche Missiën.

2) De titel is: *Pelgrimsreize naar het Heilige Länd, gedaan in het jaar* 1859 *door* P. M. S. pr., P. J. v. L. pr., J. H. v. G. Dit werk had spoedig eene tweede uitgave. Een ander reisverhaal van een Katholiek Nederlander moet hier nog worden vermeld: *Voyage en Russie, au Caucase et en Perse, dans la Mésopotamie, ... la Syrie, la Palestine ... par* T. M. Chevalier Lycklama à Nyeholt. In Januarij ll. verscheen het vierde en laatste deel dezer belangrijke, met veel talent geschrevene en prachtig uitgegeven reisbeschrijving. *(Noot van de Redactie.)*

lezers van *De Katholiek* aankondigen. De *Bijbelsche reis* van Mgr. Dalfi omvat het geheele tooneel der daadzaken, in het Oude en in 't Nieuwe Testament verhaald, en beschrijft dat zoo uitvoerig, zoo levendig dat er ons weinig aan schijnt te ontbreken. Ook heeft de Schrijver kaarten ontworpen, waarop de lezer zijne togten gemakkelijk volgen en hem als 't ware vergezellen kan. De drie eerste deelen van het werk bevatten Egypte, de landengte van Suez, Steenachtig Arabië en Palestina, het vierde handelt over Syrië, Klein-Azië, Constantinopel en de eilanden.

Mgr. Dalfi gaat van Kaïro uit en doorreist Egypte wijd en breed, bezoekt er de ontelbare puinen en beschouwt er als een grondig kenner de wonderbare tempels en reusachtige standbeelden; bekoord staat hij voor de verbazingwekkende obelisken en kolossale pyramiden. Hij raadpleegt de papyrus-rollen, ondervraagt de hiëroglyphen en schetst dan in 't algemeen, maar tevens stiptelijk en levendig de geschiedenis van dat vermaard land. De gewigtigste verhandelingen, in Duitschland, Engeland en Frankrijk verschenen, zijn hem bekend; hij beoordeelt ze met onpartijdigheid en verbetert de menigvuldige dwalingen, die op het hoofdonderwerp van zijne nasporingen betrekking hebben; want hij vergeet nooit het hoofdoogmerk van zijne navorschingen, van zijne langdurige studiën en uitgebreide en moeijelijke reizen; hij zoekt altijd de heilige Schriftuur en de Katholieke waarheid midden in duisternissen van het heidendom, zooals ook het geloof aan den eenigen en waren God midden in de tempels der afgoderij. Vergisten wij ons niet in ons ernstig en veel omvattend onderzoek van de gevolgtrekkingen des Schrijvers, zoo moeten wij ze als gelukkig en voldoende beschouwen.

In het land, dat Mgr. Dalfi met zoo veel ijver doorreisde, schitterde het eerst eene wonderbare beschaving, zoodat het reeds het doel scheen bereikt te hebben, toen de andere volkeren der aarde naauwelijks in de geschiedenis genoemd werden. Daar leefden de Patriarchen der voorwereld; daar woonden eeuwen lang de zonen van Israël en groeiden aan tot een groot volk; daar leerden zij de grondbeginsels der kunsten en

wetenschappen, maar behalve goede gewoonten namen ze er ook slechte aan en behielden dezelven in latere dagen. Daar ontving zijne opvoeding en ontwikkeling de grootste en wonderbaarste man van de tijden der oudheid, Mozes namelijk; dichter, geschiedschrijver, bevelhebber, uitmuntend staatsman, was hij, zou men kunnen zeggen, bijna een goddelijk mensch, die aan het glanzend hof der beheerschers van het oude Egypte leefde, en onderwezen was in alle de wetenschappen der priesters van het pharaonische heidendom, zonder nogtans ooit de overleveringen zijner vaderen te vergeten. Ziedaar het onderwerp van het eerste boekdeel van dit merkwaardig werk. In de beschrijving der landstreken en gedenkstukken zooals ook in de geschiedverhalen, ontsluijert de Schrijver al wat betrekking heeft op onze heilige Boeken. Deze beschrijving nu is zoo levendig, zoo naauwkeurig, zoo omstandig en somwijlen zoo dichterlijk dat men zich, als 't ware, verplaatst zou gelooven in de oorden en in 't midden der voorwerpen, die hij schildert. Ook de profane oudheid kent Mgr. Dalfi grondig, en vader Homerus zoowel als de Grieksche geschiedschrijvers komen zijne verklaringen bevestigen.

Het tweede boekdeel behelst eenige mythologische, geschiedkundige en kritische schetsen, in welke de reiziger, met eene uitmuntende kieschheid van takt, alle waarheden ontsluijert, welke het Nijlland in zijne staatsinstellingen en zijn burgerlijk leven zoowel der oude dagen als van den tegenwoordigen tijd bewaard heeft. Hij doet, als 't ware, met de vingers deze gewigtige waarheid betasten, namelijk, dat ongemeen vele plaatsen des Bijbels eene gemakkelijke, klare en volledige opheldering ontmoeten in de kennis der geschiedenis en der gewoonten van het volk, in welks midden Israëls kinderen hunne ontwikkeling en opvoeding bekwamen. Alle deze beoordeelingen zijn daarenboven verlevendigd door treffende verhalen zoowel uit het Christelijke als uit het Arabische leven.

Maar hier zou het einde nog niet zijn van de verre reizen van onzen onvermoeiden Proost van Santa Maria Carmagnola. Hij is geen gewoon toerist, die alleen naar afwisseling haakt en eene ijdele nieuwsgierigheid wil voldoen. Als een naauw-

keurig en volhardend onderzoeker, wil hij het geheele veld der gewijde Boeken doorloopen; hij wil aan de groote gebeurtenissen der wereld sedert veertig eeuwen vóór Christus tot aan den tegenwoordigen tijd hare aardrijkskundige plaats aanwijzen. Volgens zijn oorspronkelijk doel, is het werk vooral bestemd voor de jonge geestelijken, welke het *waarom*, het *hoe* en het *wanneer* van alle vragen, betrekkelijk tot hunnen verheven stand behooren te weten, om immer standvastiger te worden in 't geloof zonder nadeel nogtans voor de levendigheid hunner godsvrucht. De omstandigheid, dat het Protestantismus en 't rationalismus tegenwoordig het Heilige Land doorwoelen en gedurig twijfel opperen tegen de gewijde Boeken, onder het voorwendsel nogtans van er zich gedurig op te beroepen, deze omstandigheid dan heeft den Schrijver genoodzaakt aan het derde deel eene grootere uitbreiding te geven: hetzelve bevat meer dan negenhonderd bladzijden. Mgr. Dalfi vreesde zelfs de juiste maat hier overschreden te hebben; maar welhaast kon hij zich gerust stellen. God zij dank, zegt hij, het punt, waarin wij onzen lezers vreesden mishaagd te hebben, verwierf ons het gunstigste onthaal. Gelijk 't uit brieven blijkt, werd dit deel met gretigheid gelezen. Iedereen vroeg er naar zooals ook naar het vervolg der reis. Meer dan honderdvijftig priesters zonden hunne inteekening vooraf.

Andere aanmoedigingen uit hoogere kringen stelden Mgr. Dalfi nog meer gerust. Zijne Excellentie de Patriarch van Jerusalem Valerga, helaas! zoo spoedig ontroofd aan zijne nu nog treurende missionarissen, benoemde hem tot eere-kanonik van het Heilig Graf, en de tegenwoordige Patriarch, Mgr. Bracco wilde zelf de drukproeven aangaande de Heilige Stad doorzien en verbeteren. Maar nog grooter eer en troost zouden den Schrijver te beurt vallen. Onze Heilige Vader, de glorierijke Pius IX gewaardigde zich hem den titel van eere-kamerheer te geven en eene groote zilveren medaille te zenden, terwijl Hij deze toezending met de welwillendste uitdrukkingen deed vergezeld gaan.

Het vierde deel, onlangs verschenen, verdient geene mindere aandacht dan de drie andere deelen. Het behelst de reis

van Jerusalem naar Nazareth, door de gebergten van Ephraïm en Samaria, door Onder- en Opper-Galilea, dan de uitstappen naar het meer van Tiberias, naar Magdala, Capharnaum, Bethsaïda, Corozaïm, Cana, Sephoris, naar den Karmelberg, naar Ptolomaïs, Tyrus, Sidon, Beyruth, over den Libanon, door Coele-Syrië en naar Damascus: het uitgestrekte veld en de oorden van de Evangelische leerredenen van onzen Goddelijken Verlosser Jesus Christus; ziedaar den inhoud van het eerste gedeelte van dit boekdeel. Dan volgen de reizen door Opper-Syrië, waar de onversaagde reiziger ons Tripolis, Laodicea, Alexandretta, Antiochië het Groote, eersten zetel van het Pontifikaat des heiligen Petrus, Cilicië met Tarsus, Pamphilië met Perge, Pisidië en het tweede Antiochië, Iconium, Colosse, Derbe en Lystra beschrijft; dan de eilanden Cyprus en Rhodus, Milete; verder Ephesus, Smyrna, Patmos met de andere kerken van de Apokalypsis: streken, bezocht door den grooten Apostel der volkeren en met zijn zweet bevochtigd. De onderzoeking van alle deze, in de kerkelijke geschiedenis zoo vermaarde plaatsen is het onderwerp van het tweede gedeelte van dit boekdeel. Dan volgen eindelijk de oevers van Troas, de Propontis of Zee van Marmora, het oude Byzantium of Constantinopel, waarvan Mgr. Dalfi eene breedvoerige beschrijving geeft met een plan, dat de studie van deze zoo beroemde en bezoekenswaardige stad gemakkelijk maakt. Het pelgrimsverhaal eindigt met een uitstap naar den Bosphorus tot aan de Zwarte Zee, bekoorlijk verhaal, dat men leest en herleest met immer nieuw genoegen en lust. Van dit betooverend tooneel zich, als 't ware, losscheurend en naar zijn vaderland terugkeerend, doorstoomt hij de Aegaeische Zee, groet Griekenland, Malta en Messina uit de verte, met vurige dankzeggingen aan God voor de hem zoo vrijgevig toegestane bescherming gedurende zijne verre en lange pelgrimsreizen.

Wanneer men dit boekdeel opmerkzaam doorbladert, maakt men kennis met de wonderbaarste streken der aarde, door de Goddelijke goedheid aan 't menschdom tot woning gegeven. Dan zal men zich ook van erkentelijkheid doorgloeid voelen voor de onuitsprekelijke milddadigheid Gods, welke daar overal

uitblinkt; men zal zich gedrongen erkennen God te prijzen en innige liefde te bewijzen voor deze zoo schitterende weldaden. De topografische studie van de landen, waar de daadzaken, in onze heilige Boeken vermeld, plaats grepen en de grootste wonderen gebeurden, het onophoudelijk onderzoek van de puinen, monumenten, overleveringen en oude namen, van den aard der oorspronkelijke talen, de zeden, deugden en ondeugden der volkeren, die nu niet meer bestaan of nog die klassieke streken bewonen, deze studie zal, voorzeker, duizenden van uitwendige bewijzen opleveren van de waarheden, in onze gewijde Boeken opgeteekend; ja, men zal zich verpligt voelen, menigwerf bij zich zelf te herhalen, dat de wondervolle geschiedenis, hier gedagboekt, op eenen zoo onwrikbaren grond berust dat een verstandig en redelijk man ligtelijk en zegepralend de oppervlakkige twijfelingen van een onwetende en eenzijdige kritiek kan weêrleggen.

Dit werk is voor Katholieken, maar gansch bijzonderlijk voor de jonge priesters geschreven: het is, kan men zeggen, eene aanhoudende aardrijkskundige uitlegging van de Schriftuur. Deze uitlegging nu is zoo naauwkeurig, zoo stipt dat men door dezelve in de oorden wordt verplaatst, waar de groote daadzaken van het Oude en het Nieuwe Testament voorvielen. Als voorbeeld noemen wij hier de topografie van de plaatsen, waar Josue getrouwheid aan de Wet der Heeren deed zweren door de vereenigde stammen van Israël. De schrijver dezer ontleding van voornoemd werk, was niet weinig verbaasd, op zijne reis van 1873 in het Oosten, over de zoo trouwe, zoo stipte beschrijving van den Garizim en den Hebal in Samaria, waar die plegtigste van alle vergaderingen, wier vermelding opgeteekend is in de jaarboeken der geschiedenis, plaats had. Wat zullen wij er nog bijvoegen over Dalfi's schildering van Jerusalem, Bethlehem, Nazareth en zoo vele andere oorden, geheiligd door de lessen, het lijden van onzen Goddelijken Meester en door het leven van zijne allerheiligste Moeder? Alles is daar naauwkeurig en klaar tot verwondering toe; de godsdienstige gevoelens van onzen pelgrim worden daar in eene zoo aandoenlijke, zoo doordringende taal geuit dat men tot

in 't binnenste der ziel ontroerd en gesticht wordt. Men zie en leze! en men zal overtuigd zijn van de juistheid en onpartigheid onzer beoordeeling.

De Schrijver van de *Bijbelsche reis* in 't Oosten bezit het geheim van eene klare, wegslepende voordragt; hij kent zijne taal grondig en schrijft ze met eene keurigheid, eene eenvoudigheid en sierlijkheid dat een vreemdeling, door behulp van het Latijn, dezelve weldra zal kunnen verstaan. Ook de Oostersche talen zijn aan Mgr. Dalfi niet onbekend: daarvan zijne zoo gelukkige, zoo welgeslaagde vertolkingen van namen der steden en bergen, valleijen en vlekken, enz. Dikwijls zijn deze vertolkingen een volledige commentair. De Kerkvaders zijn hem ook zeer eigen en bekrachtigen menigwerf zijn gevoelen en de wederlegging zijner tegensprekers.

Te wenschen zou 't zijn, dat een Renan en andere sofisten van onze zoo rampzalige dagen dit werk ernstig lazen; misschien kwamen zij dan van hunne zoo ongegronde, zoo oppervlakkige dwalingen en valsche wetenschap terug tot betere gezindheid en meer gegrond oordeel. In zijne kritiek wijkt Mgr. Dalfi nooit van de wet der Christelijke liefde, alhoewel de scherpte zijner beoordeelingen somwijlen tot in de binnenste diepten der ziel doordringt; maar ook dan nog is hij regtvaardig en volkomen kiesch.

N. I. SCHWARTZ,
professor-emeritus aan de Hoogeschool te Luik.

OVERWEGINGEN OVER HET BITTER LIJDEN ONZES HEEREN [1]).

„De overwegingen, die ik den godvruchtigen lezer hier aan-„bied ....., bevatten gedachten, gevoelens en begeerten, die „Jesus' lijden en kruis bij mij opwekten", zoo getuigt de Schrijver dezer overwegingen (*Voorwoord*). Ziedaar, in ons oog, de hoofdreden, waarom zijn geschrift bij onze Katholieken zoo geliefd is. Men gevoelt het, die woorden zijn voortgevloeid uit een geloovig gemoed, dat getroffen is door de overweging

1) *Voor elken dag der Vaste door* J. G. H. C. Essink, R. K. Priester en Pastoor te Huissen. *Tweede druk.* Utrecht, Dekker en van de Vegt. 1876.

van de oneindige liefde des lijdenden Verlossers. Het gunstig onthaal, dat deze bundel vond, zette den Schrijver aan er eene tweede onveranderde — we voegen er bij: zeer nette — uitgaaf van te geven. Het bevestigde hem tevens „in de over-„tuiging, dat de overweging van het lijden des Heeren de „meest geliefkoosde oefening is der vrome Christenen." Zeer waar! hiervoor pleit (als we alleen maar op de literatuur letten) én die verspreiding van zijn werkje, én het buitengewoon groote getal van *Overwegingen over het H. Lijden*, van *Kruiswegoefeningen*, de *Uitleggingen der plegtigheden van de Goede Week* (we denken hier bijzonder aan de schoone *Goede Week* van Pastoor Görtz), die in de handen onzer geloovigen en geestelijken zijn. Men sla, ten einde zich hiervan te overtuigen, een blik in het *Algemeen Register* op ons Tijdschrift (*Boekaankondigingen van godsdienstige en stichtende werken*).

Wij verheugen ons, met den Schrijver te mogen constateren, dat de godsvrucht onzer Katholieken zich op de eerste plaats dat voorwerp harer beschouwing en liefde kiest, wat ons vooral door de H. Schrift en de Kerk wordt aanbevolen: het Lijden en het Sterven van den Godmensch. Op het vierde artikel van het *Symbolum* der Apostelen zegt *de Katechismus van het Concilie van Trente:* „Hoe noodzakelijk de kennis van dit artikel is, en „hoe ijverig de Pastoor zorgen moet, dat de geloovigen zich de „gedachtenis aan 's Heeren Lijden zeer dikwerf voor den geest „terugroepen, dat leert de Apostel, die getuigde niets anders te „weten, dan *Jesus Christus en Dien gekruist.* Hierom moet aan „deze stof alle ijver en toeleg besteed worden, om haar zooveel „mogelijk te verklaren." En elders (*De Poenitentiae Sacramento*, LXXVII) vermaant de *Katechismus* den biechtvader aldus: „Ook „moet de penitent onderrigt worden, geen dag te laten voorbij-„gaan, waarop hij niet iets over de geheimen van ons Heeren lijden „overweegt." Wie verheugt zich niet het doel dezer voorschriften in zoo ruime mate hier te lande bereikt te zien? Moge het immer meer bereikt worden; moge de devotie voor het H. Lijden telkens algemeener verspreid worden! Het geschrift van Pastoor Essink zal daartoe veel bijdragen.

H. J. J. PRENGER.

KERKGESCHIEDENIS VAN NEDERLAND

VÓÓR DE HERVORMING,

DOOR W. MOLL, HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

(*Vervolg van* blz. 197 vv.)

III.

Plaatsten wij ons in het vorige hoofdstuk op een historiesch terrein, waarbij de theologie weinig of niet in aanmerking kwam, wij zullen nu meer het gebied der theologie moeten betreden. Dit is bij de beoordeeling eener kerkgeschiedenis bijna niet te vermijden en hier geheel en al onvermijdelijk; want de Hoogleeraar spreekt van zijn „zeer positief protestantsch standpunt", en wij achten ons gelukkig zeer positive Katholieke geloovigen te zijn. Hoewel het van zelf spreekt, is het toch goed de opmerking te maken, dat men geen zuiver theologische discussiën verwachten moet. Onze onderzoekingen en aanmerkingen blijven altijd van eenen historischen aard. Stilzwijgend gaan wij daarom de menigvuldige uitspraken voorbij, door den Hoogleeraar als Protestant tegen onze Kerk en hare leer gedaan, maar waarmede wij als Katholieken onmogelijk vrede kunnen hebben. Zoo bij voorbeeld, als hij zegt, dat het door Willebrord

gepredikte Christendom niet was „het christendom van „den Heiland en zijne oorspronkelijke getuigen" (blz. 51), als hij de Katholieke leer over de verdienstelijkheid der geede werken „Pelagianisme" noemt (blz. 461), of in onze vereering der Heiligen „een vorm van bijgeloof" ziet (blz. 465), dan beschouwen wij al die uitspraken als even zoovele dwalingen, die wij aan het Protestantsche standpunt van den Hoogleeraar toeschrijven, maar die wij nogtans niet opzettelijk bestrijden, omdat wij van het historiesch terrein niet op een bloot theologiesch willen overgaan.

1. Is de Hoogleeraar bij de bestudering zijner bronnen in het algemeen vrij gelukkig geslaagd wat het geven en bepalen van den waren zin der woorden betreft, toch kunnen wij ons met sommige opvattingen en gissingen niet vereenigen; wat wij in dit hoofdstuk op de eerste plaats willen toonen.

Bij de vermelding van een diploom van Pepijn, waarin spraak is van monniken of kanunniken van Utrecht, die de heidenen bekeeren en de bekeerden onderwijzen, wordt (blz. 307) deze aanteekening gemaakt: „*Monachorum vel „canonicorum.* De benaming canonici zal hier wel op die „bewoners des kloosters zien, die gewone geestelijken, „geen eigenlijke monniken waren". Het tegendeel schijnt ons wel zoo aannemelijk. De Hoogleeraar zelf zegt op eene andere plaats, dat Willebrord eerst de Salvatorskerk met een klooster en, na zijne bisschopswijding, de St. Maartenskerk bouwde op zoo geringen afstand van elkander, dat beider kerkhoven slechts door eene goot gescheiden

waren (blz. 108); dat hij ook bij laatstgenoemde kerk, zijne kathedraal, een klooster stichtte tot woonplaats voor het domkapittel, welks leden hij nam uit het Salvatorsklooster; dat deze leden hun monastieken levensvorm aanvankelijk bleven behouden en daarom in het diploom van Pepijn ook als kloosterlingen beschreven werden (blz. 309). Is het nu niet veel natuurlijker de woorden *monachorum vel canonicorum* van dezelfde personen te verstaan, die én monniken én tevens kanunniken waren?

Stellig heeft de Hoogleeraar zich vergist op blz. 421, waar hij, „de gedetailleerde berigten van Rhabanus Maurus" volgende, de ceremoniën der H. Mis beschrijft. Wij lezen daar: „Inmiddels werd over het altaar het corporale ... „uitgespreid ... Daarop las of liever zong de priester den „miskanon, het avondmaalsformulier met zijne gebeden „en dankzeggingen. Na het trisagion, dat de geestelijken „gezamenlijk aanhieven ... volgde de consecratie." Zucht naar naauwkeurigheid heeft hier den Schrijver onnaauwkeurig doen worden. Hij las bij Rhabanus het woord *cantatur* en schreef daarom: „daarop las *of liever zong* „de priester", de door ons gecursifeerde woorden er als eene verbetering der voorgaande invoegende. Intusschen is het wel zeker, dat de Canon der Mis niet *gezongen*, maar *in stilte gelezen* werd, en dat het woord *cantare* door de schrijvers van dien tijd dikwerf gebezigd werd, niet om *gezang*, maar om *lezing* aan te duiden; zoo bij voorbeeld antwoordt Remigius van Auxerre, in zijne uitlegging van den Canon, op de vraag, waarom deze in stilte gebeden wordt: „In de Kerk is de gewoonte ont„staan, dat het gebed en de consecratie *in stilte* door „den priester *gezongen* worden, om zoo heilige woorden

„niet in minachting te brengen", waar *in stilte zingen* wel niet anders dan *lezen* beteekenen kan [1]). Het is wel wonder, dat de Hoogleeraar, die toch het gebruik kende (Dl. II, 3, blz. 286 en 309), om den Canon „met „zachte stem te lezen", en om aan de woorden „mis „lezen" en „mis zingen" denzelfden zin te hechten, zich dit op deze plaats niet heeft herinnerd; had hij zulks gedaan, in plaats van „daarop las *of liever zong*", zou hij geschreven hebben: „daarop zong *of liever las* de pries- „ter den miskanon, het avondmaalsformulier met zijne „gebeden en dankzeggingen".

Doch nog eene andere vergissing merken wij hier op: Rhabanus, wiens gedetailleerde berigten de Hoogleeraar volgde, spreekt op bedoelde plaats niet van den Canon der Mis, maar van de *praefatie*, die den Canon voorafgaat en met het driemaal *sanctus* besloten wordt; wij geven hieronder zijne woorden, en voegen er enkele woorden onzer praefatie in parenthesi tusschen, ter verduidelijking voor Protestanten [2]).

---

1) *De celebrat. Missae. Magna Bibl. SS. Patr.* (Parisiis), VI, 449: „Venit consuetudo in Ecclesia, ut *tacite* ista obsecratio atque consecratio „a sacerdote *cantetur*, ne verba tam sacra .... vilescerent".

2) „*Postea cantatur Missa a sacerdote*, qui postquam loquitur ad populum „de elevatione cordis ad Deum [*sursum corda*], exhortaturque eos ad „gratias agendas Domino [*gratias agamus Domino Deo nostro*], laudibus „os implet, rogatque ut ipse omnipotens Deus pater, cui deserviunt coe- „lestes potestates, sua gratia illorum vocibus jubeat humanas associare „confessiones [*cum quibus et nostras voces ut admitti jubeas deprecamur*], „quam deprecationem mox subsequitur laus ex angelicis et humanis canti- „bus confecta. Sanctus, sanctus, sanctus.... gloria tua, etc [*supplici confessione dicentes: Sanctus, etc.*]. [Dehinc jam consecratio." — De Hoogleeraar had niet moeten vertalen: „daarop leest de priester den miskanon", maar of: „daarop vervolgt de priester de Mis", of beter nog: „daarop „leest de priester de praefatie."

Op de volgende bladzijde heeft de Hoogleeraar twee bepalingen van het in 813 te Mentz gehouden Concilie ten onregte met elkander in verband gebragt. „Geen priester, „naar het ons voorkomt, kan op goede wijze de Mis doen (*cantare*), als hij alleen is. Hoe zal hij zeggen (*dicet;* men ziet ook hier *cantare* en *dicere* gebruikt om hetzelfde aan te duiden): *De Heer zij met u*, of: *de „harten omhoog*, en dergelijke, als er niemand met hem „is?" aldus canon 43, die derhalve wil, wat nog heden de Kerk voorschrijft, dat een priester, geheel alleen zijnde, de H. Offerande niet zal opdragen. De Hoogleeraar nu, sprekende van geestelijken, die „niet zelden [?] in „eenzaamheid" mis lazen, zegt, dat dit werd afgekeurd „niet omdat het met het wezen des avondmaals in zijn „oorspronkelijk karakter in strijd was", maar omdat „sommige deelen der liturgie niet tot hun regt konden „komen", en besluit dan: „Daarom werd dan ook niet „door de vergadering voorgeschreven, dat voortaan geen „mis zou gevierd worden, tenzij er communicanten op- „kwamen, maar" — men zou nu verwachten: *„dat geen „priester de mis zou doen, wanneer hij geheel alleen was"*, want al zegt het Concilie niet: „wij gebieden zulks", is dit toch duidelijk de bedoeling. In plaats echter daarvan gaat de Hoogleeraar aldus voort: „maar dat de leeken opgewekt „zouden worden, ijverig *hunne oblatiën in te brengen en den „vrede* (*den vredekus*) *te ontvangen*, dat eene indirecte „vermaning tot de communie in zich sloot". Dit ontleent hij aan den volgenden (44^en^) canon: „Ook worde het volk „voortdurend vermaand, in de kerk hun offer op te dra- „gen en den vrede te ontvangen, want het offer is voor „hen en de hunnen een groot heilmiddel der zielen, en

„door den vrede wordt de eensgezindheid en eendragt „aangetoond". Doch dit laatste voorschrift staat geheel op zich zelf en niet in verband met het eerste, aan hetwelk door de tegenwoordigheid van een misdienaar reeds voldaan werd. Ook — merken wij dit tevens aan — werden het inbrengen van oblatiën en het ontvangen van den vrede niet als „eene indirecte vermaning tot de „communie", maar in zich zelf en om de bijgebragte redenen aanbevolen.

Op blz. 451 leest men: „Toen Bonifacius aan Gregorius II „'s pausen gevoelen *over de geoorloofdheid van het „offeren voor de dooden* had gevraagd"; zou het niet beter zijn, als er stond: „Toen Bonifacius aan Gregorius II had „gevraagd, *voor welke afgestorvenen het geoorloofd was „te offeren*"? Menige Protestant toch zal nu bij Bonifacius twijfel veronderstellen over de geoorloofdheid van dat gebruik in het algemeen; en toch, dat heeft de Schrijver niet bedoeld, al las hij ook letterlijk in den brief van Gregorius II: „gij hebt gevraagd, of het geoorloofd is „voor de afgestorvenen te offeren." Immers de zin dezer vraag wordt duidelijk genoeg bepaald door het onderscheid, hetwelk de Paus in zijn antwoord maakt tusschen de overledenen, voor wie wél, en voor wie niet geofferd moest worden; en het zou dwaas zijn aan Bonifacius twijfel toe te schrijven aangaande het regtmatige van een gebruik, dat met „het sinds lang en algemeen ver„breid geloof der kerk" (ibid.) in overeenstemming was.

Terzelfder plaatse wordt eene gissing gemaakt, waartegen wij bezwaar hebben. In eene kerkvergadering, waar Bonifacius tegenwoordig was, werd bepaald: „dat de ge„loovigen voor hunne overledene vrienden dertig dagen

„(*triginta diebus*) zouden vasten en oblatiën offeren." Dat zou niet van *dertig* dagen, maar van *den dertigsten dag* moeten verstaan worden; door eene fout zou hier *triginta diebus* in den tekst geslopen zijn in plaats van *trigesimis diebus:* welke gissing door het opschrift van den canon „*de trigesimis mortuorum*" wordt aanbevolen.

Tegen deze schijnbaar zeer gegronde gissing hebben wij het volgende. Uit verschillende kloostergebruiken, in de elfde eeuw beschreven, blijkt, dat het in de Benedictijnerkloosters vrij algemeen de gewoonte was, om niet alleen op den dertigsten dag, maar gedurende dertig dagen achtereen den overledene godvruchtig te gedenken; dagelijks moesten Missen voor hem opgedragen, gebeden voor hem verrigt, aalmoezen voor hem uitgereikt worden [1]). Die gebruiken waren niet pas ontstaan, maar *oude gebruiken*, door de schrijvers uit vroegere bescheiden bijeenverzameld; en bestonden zij in de kloosters, mag men er niet met

---

1) Ziehier eenige voorbeelden. Guido zegt in zijne *Disciplina Farfensis:* „Ad trigesimum diem sine intermissione cotidie offerant Deo sacras hos„tias pro illa anima. Usque ad tricesimum diem cotidie justitiam panis et „vini, et totius stipendii Eleemosynarius accipiat. — Triginta diebus detur „justitia, necnon et *Voce mea* et quinque psalmi cantentur pro illo." — Bernardus in de *Ordo Cluniacensis:* „In sequenti die inchoatur..... et „tricenarius.... Tricenarius ita, ut per triginta dies detur ad eleemosynam „ejus praebenda plena cum fabis in generali; et per illa psalmodia *Verba* „*mea* et psalmus 141 tunc pro eo dícatur; et triginta missae." — Door *praebendae*, lezen wij in eene noot, versta men de hoeveelheid van spijs en drank, welke de overledene monnik dagelijks bij zijn leven ontving. — Men vindt deze berigten in de *Vetus disciplina monastica* van Marquard Hergott, pag. 127, 128, 198, 199, 200. Soortgelijke berigten vindt men in *Wilhelmi constitutiones Hirsaugienses*, ibidem, p. 564, 565; — in *Udalrici consuetudines Cluniacenses*, bij d' Achery, *Spicil.* I, p. 701, 702; — in het geschrift van S. Petrus Damiani, *De suae congregationis institutis*, cap. 12; — en in het werk van Lanfrank, *Pro ordine S. Benedicti*, cap. 23 et 24: Giles, I, 186, 189, 191.

regt uit besluiten, dat zij ook daarbuiten gevolgd werden? Ten overvloede komt een brief van Lullus, den opvolger van Bonifacius op den zetel van Mentz, onze meening eenigzins steunen door de volgende woorden: „Wij zen„den u den naam van bisschop Romanus, voor wien een „ieder uwer dertig Missen opdrage en de psalmen [bidde] „en het vasten [onderhoude] volgens onze constitutie" [1]).

Op blz. 490 spreekt de Hoogleeraar van geestelijken,

die gebrek aan achting voor hun stand openbaarden door, met verwaarloozing der tonsuur, dat hooggewaardeerde teeken der klerikale waardigheid, hunne hoofdharen in ongeoorloofde lengte te dragen, of door hun priestergewaad, de kasuifel (casula), met een krijgsmansmantel (sagum) te verwisselen.

Wat de „hoofdharen" aangaat, nieuwsgierig, wij moehet met zekere schaamte erkennen, sloegen wij de aangegevene plaats op, waar wij eene voorgeschrevene lengtemaat der hoofdharen dachten te vinden, maar natuurlijk niet vonden. De Hoogleeraar had de woorden „*qui comam „nutriunt*" [2]), eenvoudig kunnen vertalen door „*die de „tonsuur verwaarloosden*", maar — wij hadden dat moeten inzien — een ietwat sierlijker vorm gebezigd. Van anderen aard is het gezegde over „de kasuifel en den „krijgsmansmantel"; want dat is eene groote vergissing.

Het is de bedoeling des Schrijvers niet te kennen te geven, dat sommige geestelijken zich in de kerk met de kasuifel en buiten de kerk met den krijgsmansmantel tooiden, maar dat zij den laatsten droegen, waar zij

1) S. Bonif. *epist.* 96: Giles, I, 211.

2) *Conc. incert.* bij Giles, II, 33.

volgens de hier bedoelde bepaling van het Bonifaciaansche Concilie de eerste moesten dragen [1]). Bij een weinig nadenken rijzen spoedig eenige vragen voor den geest. Spreekt het Concilie van het *kerkelijk*, of wel van het *gewoon* priestergewaad, door den geestelijke in het dagelijksch leven te gebruiken? In het eerste geval: zouden er dan priesters geweest zijn, die, na zich met amikt, albe en stool gekleed te hebben — want over het verwaarloozen dezer gewaden spreekt het Concilie niet — over dat alles heen „een kort overkleed en „krijgsgewaad" sloegen (zooals de Hoogleeraar het op eene andere plaats, blz. 334, noemt), en aldus uitgedost aan het altaar verschenen? Natuurlijk niet, en bijgevolg geldt de verordening het *gewoon* priesterkleed voor het dagelijksch leven. Maar zouden dan na afloop van het Concilie de steden, dorpen en wegen van Duitschland doorkruist zijn door priesters, met „kasuifels" omhangen? Hoewel in vroegere eeuwen de kerkelijke priesterkleederen ook wel buiten de kerk gedragen zijn, kan evenwel zulk algemeen gebruik in de achtste eeuw zelfs niet verondersteld, en mag zeker deze zin aan bedoelde bepaling niet gehecht worden [2]).

Het woord *casula* beteekent bij de oude schrijvers dikwijls een *kasuifel*, maar wordt toch ook wel in eene andere beteekenis gebruikt. Zoo leest men in het leven van den H. Medardus van eene *casula*, welke zijne moeder voor hem gemaakt had, toen hij, nog jongeling zijnde, ter school ging [3]), waar derhalve aan geen *kasuifel*

1) *Conc. German* bij Giles, II, 13.

2) Reeds in 1855 keurde *De Katholiek* (Dl. XXVII, blz. 370) de vertaling van *casula* door *kasuifel* af, welke Diest Lorgion gegeven had.

3) „Cum adolescens ad scholam recurreret, casulam, quam ei genitrix

kan gedacht worden; wel aan een kleed, waarin hij tot aan de voeten geheel gehuld was, als in eene *casa*. In dien zin moeten wij klaarblijkelijk bovenbedoelde bepaling van het Concilie verstaan; het geestelijk gewaad wordt daar tegenover het gewaad der leeken, het lange kleed tegenover het korte geplaatst; en de woorden: „Decre„vimus quoque, ut presbyteri vel diaconi non sagis, lai„corum more, sed casulis utantur, ritu servorum Dei", moeten aldus vertaald worden: „*Ook hebben wij besloten*, „*dat de priesters en diakenen geen kort kleed zooals* „*de leeken, maar een lang kleed, zooals geestelijken* „*gewoon zijn, moeten dragen*"; tegenwoordig zouden wij zeggen: zij moeten *de toga* dragen. Wij vertalen hier *sagum* door een *kort kleed*; want al beteekent *sagum* in klassiek Latijn een *krijgsmansmantel*, in het Latijn der middeleeuwen moet de zamenhang den zin bepalen; wanneer in het klooster van Farfa een stervende op een *sagum cilicinum* gelegd werd, was dit op een boetekleed, niet op een krijgmansmantel [1]); en evenmin moet men op deze plaats, waar *sagum* tegenover het togakleed der geestelijken gesteld en als het gewoon kleed der leeken aangegeven wordt, er een soldatenrok van maken.

Kunnen wij, met het oog op de vele verdiensten en de eigenaardige moeijelijkheid van 's Hoogleeraars arbeid, deze vergissing verschoonen, minder verschoonbaar is

„sua fecerat, per ipsum ad artificem componendam direxit, quam in iti„nere caeco a se invento mox praebuit". *Vita S. Medardi Noviomensis*; bij d'Achery, *Spicil.* T. II, 70.

1) „Dum viderint eum jam prope exitum esse, levent eum de stratu „in quo jacet, et habeant coaptatum antea in humo lectum et positum „sagum cilicinum et cinis desuper missa sit. Tunc accipiant aegrum et ibi „collocent." Guido, *Disc. Farfens.* bij Marquard Hergott, *Vetus disc. monast.* 125.

zijne al te ligtvaardige beschuldiging tegen sommige geestelijken, die „zich niet ontzagen, ten smaad van an-„deren liederen te maken, die straks welligt in den mond „des volks kwamen en hun stand in de oogen der menigte „onteerden" (blz. 491).

Hij beroept zich op den 13^en^ canon van een der Bonifaciaansche Kerkvergaderingen. Maar hoogstens zeven of acht der 28 bestaande canones van dat Concilie betreffen uitsluitend de geestelijkheid, terwijl de overige van algemeenen aard zijn en veeleer den leekenstand aangaan. In den 13^en^ canon nu is geen woord, dat bepaald aan *geestelijken* doet denken, dewijl er in het algemeen gesproken wordt van „vervaardigers van liederen, „die ter bespotting van anderen liederen maakten of „zongen" [1]).

2. Van de woord- en zinsverklaring des Hoogleeraars gaan wij over tot hetgeen hij zegt over sommige onzer kerkelijke gebruiken en instellingen.

In ons vorig artikel gewaagden wij reeds van de zonderlinge dwaling des Hoogleeraars, die én den H. Amandus én den H. Willebrord *tweemalen* de bisschoppelijke wijding laat ontvangen. Niet minder vreemd is hetgeen hij ons (blz. 304) aangaande het coelibaat te lezen geeft:

Toen Augustinus, de zendeling van Gregorius I, in Engeland kwam, vond hij daar vele gehuwde klerken. Hij wendde zich tot den Paus met de vraag, hoe met die lieden te handelen, en deze antwoordde, dat hij dezulken te dulden had,

---

1) „De compositoribus cantionum. Qui in blasphemiam alterius cantica „composuerit, vel qui ea cantaverit, extra ordinem judicetur. Nam lex „hujusmodi praecipit exiliari." *Conc. inc.* bij Giles, II, 35.

zoo zij zich niet onthouden konden en niet tot de hoogere orden der geestelijkheid behoorden. Alleen voor bisschoppen, priesters en diakenen, misschien ook voor subdiakenen, werd dus de echt ongeoorloofd verklaard.

Vraag en antwoord luiden eenigzins anders. Augustinus vroeg, of geestelijken, die de zuiverheid niet konden bewaren, huwen konden, en of zij, na een huwelijk aangegaan te hebben, tot de wereld (d. i. den leekenstaat) moesten terugkeeren [1]). Gregorius antwoordde: geestelijken, die de HEILIGE wijdingen niet — en dus alleen de TONSUUR, of de MINDERE orden — ontvangen hebben en de zuiverheid niet bewaren kunnen, moeten eene vrouw huwen; maar zij moeten onder den kerkelijken regel gehouden worden, zóó dat zij deugdzaam leven enz. [2]). Evenwel, of Augustinus in Engeland niet alleen gehuwde klerken, maar er zelfs *vele* zoodanigen vond, dat is het niet, waarop wij de aandacht vestigen willen, er is iets anders; de coelibaatswet, zooals ze hier volgens den Hoogleeraar door Gregorius I wordt voorgeschreven, verschilt niet van de tegenwoordig nog bestaande, als alleen misschien ten opzigte der subdiakens, die er thans *zeker* aan onderworpen zijn; ook thans geldt zij niet voor de geestelijkheid der mindere orden. Maar ziedaar, een weinig verder lezen wij, dat de voorschriften, door Gregorius II ten aanzien dezer zaak aan Bonifacius gegeven, „*tamelijk* „*gematigd* waren, daar ook hij, evenals Gregorius I, „het huwelijk aan klerken van de lagere rangen vrij liet."

Over dezen lof onzer coelibaatswet zou men zich kun-

1) Labbe, V, 1568.

2) Ibid. en Beda, *Hist. eccl.* I, 27.

nen verwonderen, zoo het vervolg daaraan niet eene geheel andere wending gaf. „Bonifacius, zoo schreef hij [d. i. Gregorius II], zou bij de ordening tot het kleri- „kaat zulke mannen uitsluiten, die ten tweeden male „gehuwd waren, of die anders dan met eene ongerepte „maagd in den echt waren getreden. Hij verbood DUS „niet gehuwden te ordenen, *en wilde niet, dat de zoo- „danigen zich aan hunne echtgenooten zouden onttrekken.*" Uit de door ons gecursifeerde woorden blijkt, dat bovenstaande lofspraak minder *onze* coelibaatswet, dan wel een voorschrift geldt, dat Gregorius II over het coelibaat gegeven zou hebben en dat den Hoogleeraar deze gevolgtrekking maken doet.

Intusschen Gregorius II dacht op de aangehaalde plaats volstrekt niet aan het coelibaat; hij gaf een voorschrift betrekkelijk de *irregulariteiten;* hij verklaarde eenvoudig, welke personen als *irregulier* te beschouwen waren en daarom *niet mogten gewijd worden;* en wat hij voorschreef, datzelfde schrijft de Kerk nog heden ten dage voor. Zeker, hij verbood niet gehuwden te wijden, gelijk en zooals de Kerk dat ook thans niet verbiedt; maar zoo min als deze, dacht Gregorius er aan, aan de zoodanigen het huwelijksleven te veroorloven, als zij de groote of heilige wijdingen ontvangen hadden [1]). Door een voor-

1) Ziehier de woorden van Gregorius: „Cui [Bonifacio] dedimus in „mandatis, ne unquam ordinationes praesumat illicitas, ne bigamum, aut „qui virginem non est sortitus uxorem, neque illiteratum, vel in qualibet „corporis parte vitiatum, aut expoenitentiae [bij Giles I, 36; Labbe VI, 1443, heeft: *aut ex poenitente*], vel curiae aut cuilibet conditioni obnox- „ium notatumque ad sacros ordines permittat accedere. Sed et si quos „hujusmodi reperit [Labbe: *forte repererit*], non audeat promovere." Tot opheldering voor Protestanten voegen wij er bij, dat een gehuwde gewijd

schrift over het *coelibaat* te zoeken in hetgeen Gregorius over de *irregulariteiten* zegt heeft de Hoogleeraar 's Pausen woorden verkeerd verstaan en is zoo tot zijne verkeerde gevolgtrekking gekomen [1]).

Over de feest-, bid- en dankdagen, door onze vaderen in dit tijdvak gevierd, wordt gesproken van blz. 390 tot blz. 394. Om het bezwaar, door Protestanten dikmaals geopperd tegen de talrijkheid der feestdagen, die als kerk- en rustdagen door de Katholieken gevierd moeten worden, zou bij de optelling der feesten eenige verklaring niet overbodig zijn geweest, omtrent de *verpligting van het volk*. De Hoogleeraar, die anders in kleine bijzonderheden treedt, laat ons hier in twijfel. Als hij bij zijne opgave steunt op een capitulare van Karel den Groote, dat den geestelijken voorschreef, „welke feesten des jaars „*alom in eere* gehouden moesten worden", doet hij ons, doet hij zeker vele Protestantsche lezers denken aan feesten, door het volk als rustdagen te vieren. En toch moeten wij die gedachte van ons werpen, als wij in die opgave lezen: „het paaschfeest duurde *acht*..., het „pinksterfeest wederom *acht dagen*", en als wij vernemen, dat in het bisdom van Utrecht *waarschijnlijk* „in algemeene eer" waren de feesten van „Suidbert, Ludger, „Marchelmus, Odulfus, Werenfried, Frederik, Gregorius, „Radboud, enz." Ook verwondert het ons, dat de Hoog-

---

kan worden, wanneer hij geen *tweede* huwelijk heeft aangegaan, zijne vrouw geene weduwe was, toen hij haar huwde, en zij van haren kant vrijwillig gelofte van zuiverheid doet. Is hij echter ten tweeden male gehuwd of was zijne vrouw weduwe, dan is hij *irregulier*, en blijft dit ook na den dood zijner vrouw. Zoo luidt nog heden de wet der Kerk.

1) Dezelfde vergissing, door Diest Lorgion begaan, was reeds afgekeurd in *De Katholiek*, t. a. p. blz. 372.

leeraar geene melding maakt van eene achter de statuten van Bonifacius geplaatste lijst [1]) welke de feestdagen schijnt te bevatten, die men als rustdagen vieren moest, en waarop ook *Maria Geboorte* voorkomt, welk feest wij in zijne opgave niet vinden. Eindelijk vergist hij zich, wanneer hij zegt, dat wij bij de *Litania major* „aan de „drie dagen vóór hemelvaartsfeest te denken hebben"; bij de *Litania minor* hebben wij daaraan te denken, daarentegen bij de *Litania major* aan den 25^{en} April; dit bewijst het hedendaagsch kerkelijk spraakgebruik, dit bewijst de *charta*, onder de brieven van Gregorius den Groote voorkomende, waar de benaming *algemeen bekend* en de viering (voor dat jaar *op Vrijdag*) een *jaarlijksch* en dus oud gebruik genoemd wordt [2]).

Van deelneming der leeken aan den zang der geestelijken bij onze vaderen spreken onze bronnen niet. Waarschijnlijk heeft zij niet of uiterst zelden plaats gehad, daar de kerk hare kinderen van hun goed regt in dezen allengs beroofd had. Wel vaardigde Karel de Groote in 789 een capitulare uit, waarin geboden werd, dat het volk met den priester het trisagion zou zingen, dat volgens overoud kerkgebruik bij het aflezen van den miskanon [*sic*] door leeken en geestelijken beiden plagt aangeheven te worden, maar waarschijnlijk werd dit voorschrift in de pas gekerstende landen niet gehoorzaamd, wat zich laat begrijpen, wanneer men zich de geringe beschaving der gemeenteleden vertegenwoordigt.

---

1) Giles, II, 26.

2) Labbe, V. 1076: „Solennitas *annuae* devotionis nos, filii dilectissimi, „admonet, ut litaniam, quae *major ab omnibus appellatur*, solicitis ac „devotis debeamus, auxiliante domino, mentibus celebrare.... *Sexta igitur* „*feria* veniente a titulo beati Laurentii martyris, qui appellatur Lucinae, „egredientes ad beatum Petrum apostolorum principem, domino suppli- „cantes cum hymnis et canticis spiritalibus properemus."

Aldus de Hoogleeraar (blz. 399, 400), die echter gelooft, dat, bij buitengewone gelegenheden, bij processiën, begrafenissen en translatiën van het gebeente der Heiligen, onze vaderen met de geestelijken zamen „kyrieëlizeerden", of het *Kyrie eleison* zongen, omdat men „in de zestiende „eeuw en later nog *sporen* van dit gebruik in ons vader„land kan aanwijzen"; onder de plegtigheden eener bisschoppelijke kerkwijding kan hij *dat gebruik zelf* nog heden ten dage bewaard vinden. Doch dit daar latende, moeten wij onze bevreemding over boven aangehaalde woorden te kennen geven. Vooreerst toch wordt de leekenzang in onze kerken nog steeds gehoord. Ten tweede zou die „berooving van hun goed regt" nog al gebillijkt kunnen worden, als men zich „de geringe beschaving der „gemeenteleden vertegenwoordigt". En ten derde hebben wij eenige geschiedkundige bezwaren. Paus Sergius, door wien Willebrord gewijd werd, verordende, dat vóór de Communie het *Agnus Dei*, etc. door de geestelijkheid *en het volk* zou gezongen worden [1]). Theodorus van Kantelberg, die juist overleden was, toen Suidbert gewijd zou worden, bepaalde, dat *de leeken* in de kerk geene *lectiones* noch *alleluia*, maar alleen de psalmen en *responsoria* zonder *alleluia*, zouden reciteren [2]). De Hoogleeraar zelf spreekt van het gebod van Karel den Groote

---

1) „Hic statuit, ut tempore confractionis dominici corporis „Agnus Dei „„qui tollis peccata mundi, miserere nobis", a clero *et populo* decantetur." Aldus het *Liber pontificalis*, *in vita Sergii Papae*; de schrijver was tijdgenoot van Sergius.

2) „Laicus in ecclesia non debet recitare lectionem, nec alleluia dicere, „sed psalmos tantum et responsoria sine alleluia," *Theodori Cantuariensis archiepiscopi capitula*, cap. 43; bij d'Achery, *Spicil.* I, 488.

aan het volk, om gezamenlijk met den priester het *trisagion* te zingen. Toen bisschop Ansfried in zijn klooster op Hohorst overleden was, maakten de Utrechtenaren, die in grooten getale opgekomen waren (*frequentissimi*: en het waren leeken, want Alpertus spreekt van *rusticam multitudinem*), door list en geweld zich meester van zijn lijk; de dreigende strijd werd voorkomen, en beide partijen vereenigden zich om zijn stoffelijk overschot onder *psalmen en lofzangen* naar het in de rivier gereed liggend vaartuig te brengen [1]); die psalmen en hymnen zijn toch iets anders dan een eenvoudig „kyrie eleison". Ook het lijk van bisschop Radboud werd door de geestelijkheid en het gansche volk onder hymnen en psalmgezang (*clerus et populus omnis cum hymnis et psalmodiis*) naar Deventer vervoerd. Nu schrijft de Hoogleeraar wel (blz. 448), waar hij zelf dit laatste vermeldt: „als eerstver-„melden [de geestelijken], b. v. bij de begrafenis van bis-„schop Radboud en Ansfried, hunne psalmen en hymnen „aanhieven, stemden laatstvermelden [de leeken] met hen „zamen bij het kyrie eleison"; maar zoowel als bij de vervoering van Ansfrieds lijk, zoo spreekt ook hier de tekst alleen van hymnen en psalmgezang en niet van het *Kyrie eleison*, dat een toevoegsel des Hoogleeraars is, voor hem noodig geworden om met zich zelven en zijne vroegere bewering niet in tegenspraak te komen. 't Schijnt zelfs, dat men in die tijden om eene bijzondere reden op den leekenzang *gesteld was*. Want men leest in het

1) „Sicque isti et illi cum summa tranquillitate invicem conjuncti *cum „psalmis et hymnis* levissimum onus Rhenum usque deportantes in navim ad „hoc ibi paratam constituerunt et Trajectum pervenerunt." Alpertus, bij Eccard, I, 103.

leven van Caesarius van Arles, gestorven in 542, dat hij den leeken het zingen *gebood*, „opdat zij geen gelegen-„heid zouden hebben, zich in de kerk met beuzelingen „bezig te houden" [1]).

Voegen wij hierbij ten slotte nog de woorden van Walafridus Strabo uit het verhaal zijner opvoeding. Sprekende over de inwijding der kloosterkerk van Reichenau, waarvan hij in zijne jeugd getuige was, zegt hij: „Ter eere „van Maria, Onze Lieve Vrouw, werd de munster inge-„wijd door den abt en bisschop Hatto in de tegenwoor-„digheid van alle bisschoppen, die in hun vol plegtge-„waad aan het feest deel namen. Het was een wonder-„schoon gezigt: zevenhonderd broeders, honderd kweeke-„lingen der binnen-, vierhonderd der buitenschool vorm-„den een koor, zooals ik nog nooit gezien of gehoord „had; *en bij de hoogmis antwoordde het gansche volk „op de gebeden van den bisschop.*" [2])

---

1) „Compulit *laicos* et populares homines *psalmos et hymnos* promere „altaque et modulata voce, instar clericorum, alios graece alios latine, „*prosas et antiphonas* decantare: *ne illis spatium suppeteret ad fabulas „in ecclesia effutiendas.*" Cyprianus, *Vita Caesarii Arelatensis;* bij Surius, ad diem 27 Augusti, N. 8 Men verwondere zich niet over *alios graece*; te Marseille bestond eene Grieksche kolonie. Ook zegge men niet: Caesarius stierf 50 jaren vóór Willebrords komst hier te lande en kan derhalve hier niet in aanmerking komen; want uit zijn gebod, in verband gebragt met de *latere* berigten, leert men den geest dier tijden kennen.

2) Dit verhaal van Walafried is uitgegeven in het studie-programma van het Benedictijner stift Maria-Einsiedeln voor 1856/57, en werd overgenomen door het welbekende Mainzer tijdschrift *Der Katholik* (1857, October, S. 314 v.) Het schijnt vroeger onbekend te zijn gebleven; althans wij vonden het niet vermeld noch door Fabricius in zijne *Bibl. Eccl.*, noch in de werken van Cave en Oudin, *De script. eccl.* Tot onze spijt kennen wij het stuk alleen uit de aangename en aantrekkelijke vertaling, vroeger in dit maandschrift gegeven (Dl. XXXIII. blz. 339—356).

Van den leekenzang kunnen wij geleidelijk overgaan tot de *orgels*, waarover de Hoogleeraar (blz. 387) het volgende mededeelt: „Orgels, die welligt in de zevende „eeuw reeds in Engeland voorkwamen, werden in het „Frankische rijk onder Karel den groote en later eeniger„mate bekend, maar *voorshands voor de kerkdienst on„bruikbaar bevonden*". Walafridus, die ook in zijne *Poemata*, waar hij gewaagt van de kerk van Aken, van orgels spreekt [1]), zegt in het bovengenoemd verhaal, dat het orgel der kloosterkerk van Reichenau bij de kerkdienst bespeeld werd. „Bijna ieder van ons had reeds in „vroegere jaren of den zang geleerd of ook een der in„strumenten leeren bespelen, *de een speelde het orgel*, „*hetwelk alleen ter begeleiding van den zang in de* „*munster gebruikt werd*" [2]). Als wij nu in de negende eeuw Paus Joannes VIII in een zijner brieven hooren verzoeken, dat Anno, bisschop van Freisingen, hem uit Duitschland een *best orgel* zal zenden en tevens een organist [3]), en tegen het einde der tiende eeuw Gerbertus (Sylvester II) hooren berigten aan den abt van het klooster van Orillac, eerst dat het orgel, door dezen gevraagd, hem uit Italië gezonden zal worden, en een weinig later, dat hij om de tijdsomstandigheden geene zekerheid geven

---

Wij voegen er echter bij, dat niet alleen de eenvoudige en in kleine bijzonderheden afdalende beschrijving, maar ook al wat er in voorkomt over Walafried's leermeesters, die wij van elders uit zijne *Poemata* kennen, ons omtrent de echtheid van het stuk een volledig vertrouwen inboezemt.

1) Canisius-Basnage, II, 2, p, 229, 230.

2) *De Katholiek*, t. a. p. blz. 352.

3) „Precamur autem, ut optimum organum cum artifice, qui hoc mode„rari et facere ad omnem modulationis efficaciam possit ad instructionem „musicae disciplinae nobis... deferas". Annoni, Frisinguensis Ecclesiae episcopo; bij Baluzius, *Miscell.* I, 402.

kan omtrent de toezending *van dat orgel en den monnik, die het bespelen kan* [1]), dan schijnt ons het gezegde des Hoogleeraars over „de onbruikbaarheid der orgels in „dit tijdvak voor de kerkdienst" in zijne algemeenheid eenige beperking noodig te hebben.

Het luiden der kerkklokken acht de Hoogleeraar waarschijnlijk bij onze vaderen in gebruik te zijn geweest bij begrafenissen, als „de schaar met de baar zich grafwaarts „rigtte. Zoo althans geschiedde in dit tijdvak bij de „Angelsaxen en elders. Het geluid zou allen, die het „hoorden, tot gebeden voor den doode opwekken." (blz. 448.) Zou niet evenzeer een ander gebruik mogen verondersteld worden, waarover de Hoogleeraar niet spreekt, dat ook bij de Angelsaxen bestond en hetzelfde doel had: het luiden namelijk der kerkklokken, zoodra een stervende den geest gegeven had? Beda gewaagt van dit gebruik, als hij spreekt over den dood der abdis Hilda. In den nacht van haar overlijden, verhaalt hij, hoorde eene non van een ander klooster, met name Begu, „het „*bekende klokgelui*, waardoor zij *gewoon waren* tot „bidden opgewekt te worden, als iemand van de aarde „verscheiden was" [2]).

Over het huwelijk lezen wij (blz. 429) het volgende: „Drie dagen *vóór de voltrekking van den echt* begaven „zich bruidegom en bruid.... naar het portaal hunner „parochiekerk". Daar, verhaalt de Hoogleeraar, beloofden

---

1) „Nunc non habeam, quod certum scribam super organis in Italia „positis, ac monacho dirigendo qui ea conducat." Raymundo, abbati Auriliacensi; bij Mabillon, *Annales*, IV, 36. Cf. pag. 31.

2) „Haec tunc in dormitorio sororum pausans audivit subito in aëre „*notum campanae sonum*, quo ad orationes excitari vel convocari *solebant*, „cum quis eorum de seculo fuisset evocatus". Beda, *Hist. eccl.* IV, 23.

zij elkander trouw, de bruid ontving een gezegenden ring, de priester sprak een kort gebed en de huwelijksmis begon; na het „pater noster" sprak de priester op nieuw eene zegenbede uit, en het bruidspaar communiceerde. „Op den derden dag na de plegtigheid kwamen „de echtgenooten weder ter misse. Nu echter commu- „niceerden zij niet, en eerst na dezen kerkgang leefden zij „zamen als wettige man en vrouw". Wij Katholieken begrijpen dadelijk, dat de hier beschrevene plegtigheid plaats had bij het aangaan des huwelijks en *op den dag zelven*, *waarop dit gesloten werd*; en dat de reeds gehuwden de drie eerste dagen daarna in onthouding leefden. Zal ook de Protestant dit begrijpen, als hij leest: „drie dagen *vóór de voltrekking van den echt*"? Vermoedelijk heeft de Hoogleeraar in den tekst gelezen: „*ante consummationem* matrimonii" en *consummatio* vertaald door *voltrekking*. In onze taal zijn: een huwelijk *aangaan*, *sluiten*, *voltrekken* uitdrukkingen van ééne beteekenis; maar: matrimonium *inire* of *contrahere* beteekent in kerkelijk Latijn heel iets anders dan: matrimonium *consummare*.

3. Op zijn Protestantsch standpunt stond de Hoogleeraar ook onder den invloed eener Protestantsche overlevering. Hadden onze voorgaande aanmerkingen betrekking op hetgeen hij geheel persoonlijk, dat wil zeggen, *buiten dien invloed* schreef, wij maken er thans eenige op die plaatsen van zijnen arbeid, waar deze invloed zich in meerdere of mindere mate gelden deed.

Hoe voorheen door Protestanten gesmaald is op de duisternissen en de onwetendheid der middeleeuwen, is be-

kend. Dit vooroordeel is veel verminderd, en de Hoogleeraar — wij zijn er erkentelijk voor — draagt tot die vermindering het zijne bij; dat bewijst zijne warme taal over de orde der Benedictijnen [1]), dat bewijst al wat hij zegt over de zucht onzer geloofspredikers naar kennis en boeken (blz. 204—207), en over hunne zorg voor scholen en onderwijs (blz. 351—358). Toch schijnt hij ons toe den wetenschappelijken toestand in dit tijdvak te laag te schatten. Letten wij eens op de volgende beschrijving, die hij ons geeft van den aard en omvang van het onderwijs (blz. 359).

Onze aanstaande geestelijken genoten een tweevoudig onderrigt, een voorbereidend voor de beoefening der toenmalige theologie, en een theoretiesch-praktiesch in de genoemde wetenschap zelve.

Het voorbereidend onderrigt omvatte de zoogenaamde zeven vrije kunsten: grammatica, dialectica en rhetorica, welke het trivium uitmaakten, en musica, arithmetica, geometria en astronomia, waaruit het quadrivium bestond. De grammatica maakte den leerling met de latijnsche taal bekend, waarbij Priscianus en Donatus en welligt ook het aan Bonifacius toegeschreven leerboek gebruikt werden. Van de leer der taalvormen ging men tot de lectuur der latijnsche proza-schrijvers en dichters over. Van de laatstvermelden was Prudentius het meest in eere. Toen Bruno te Utrecht door Balderik opgevoed werd, las hij met den bisschop zelven dezen dichter, en wel zóó dat de geest des voortreffelijken zangers indrukken op hem maakte, die in later leven niet verloren gingen. Of Bruno behalve het latijn ook het grieksch bij Balderik leerde, schijnt ons onzeker, ofschoon velen het berigten en de zaak op zich zelve niet onmogelijk is, daar de grieksche taal in dit tijdvak minder onbekend was, dan men doorgaans veronderstelt.

---

1) Overgenomen in ons vorig artikel, blz. 212.

Het onderwijs in de dialektiek gaf den discipel gelegenheid, zich eenigermate in het vormen van definitiën en in het houden van disputatiën te oefenen. De rhetorica werd vooral volgens de leerboeken van Capella, Beda en Alcuinus onderwezen. Een belangrijk deel van het onderrigt bestond in theoretische en vooral praktische oefeningen in de muziek en zangkunst, waarbij veel gebruik gemaakt werd van een geschrift van Boëthius. Van arithmetica, geometrie en astronomie werd gewoonlijk slechts een en ander bestanddeel medegedeeld, waarvan men berekenen kon, dat het voor het verstand van den bijbel en de kerkvaders of voor de praktijk des levens nuttig was. Daar de geschiedenis niet tot de zeven vrije kunsten behoorde, werd zij doorgaans verwaarloosd.

De teekening is niet ongunstig; zou ze echter niet gunstiger kunnen en moeten zijn? Tot antwoord leze men het schilderachtig verhaal van Walafridus Strabo, waarvan we boven gewaagden, over zijne tienjarige opleiding (van 815 tot 825) in het klooster van Reichenau. De Hoogleeraar spreekt van een onderrigt, dat voorbereidde voor de studie der theologie, alsof destijds, behalve de aanstaande geestelijken, niemand onderrigt genoot; en in overeenstemming hiermede zegt hij elders (blz. 190), dat de onderwezenen „bijna uitsluitend zonen van adel„lijke en rijke ouders" waren, als ook dat, zoo Willebrord, Bonifacius enz. zonen waren geweest „van slaven of vrij„gelatenen, of van adellijke ouders die hunne kinderen „alleen voor den wereldlijken stand wilden vormen, hunne „gansche opleiding in eene praktische afrigting voor akker„krijgs- en jagtbedrijf bestaan" zou hebben. Walafried daarentegen, die zelf arm was en „genoodzaakt aan Rha„banus Maurus om een paar schoenen te schrijven" (woor-

den van Basnage [1]), spreekt van eene binnenschool met honderd — en eene *buitenschool* met vierhonderd leerlingen (blz. 342). Onder laatstgenoemden zien wij jonge adellijken, die, *na in de grammatica en het Latijn* vier jaren lang onderwezen te zijn, naar huis gingen „om „als edelknapen de ridderlijke kunsten te leeren" (345). Wij zien er anderen, die weder later, *alvorens de studie der geometrie begon*, „zich aan de studie der medi- „cijnen en regtswetenschappen, of aan de schilder- en „beeldhouwkunst wilden wijden; de laatsten werden in „de volgende lente aan de broeders overgegeven, welke „aan een anderen kant van 't klooster hunne werkplaatsen „hadden, en bij wie zij dan twee of drie jaren verbleven; „maar die de artsenijkunde wilden leeren, kregen van nu „af hun onderrigt van Domnus Richram, die over de „woning van den abt in een eigen gebouw verbleef." (350.) Na deze splitsing, zegt Walafried, waren wij nog omtrent *twintig* in getal.

Zulke *buitenscholen*, ook wel *scholae canonicae* genaamd [2]), verspreidden natuurlijk de wetenschap mede onder leeken; zij ontstonden of werden vermenigvuldigd sedert een capitulare van 817 — om de aanstaande kloosterlingen meer af te zonderen van hen, die voor de wereld bestemd waren — bepaald had, „dat *binnen* de kloosters „alleen onderrigt mogt gegeven worden aan hen, die

1) Canisius-Basnage, II, 2, pag. 179.

2) „Traduntur post breve tempus Marcello *scholae claustri* cum beato „Notkero Balbulo et caeteris monachici habitus pueris; *exteriores* vero, „id est, *canonicae* Ysoni cum Salomone et ejus comparibus". Eckerhardus, *De Vita B. Notkeri*; bij Canisius-Basnage, III, 2, pag. 557. Ook de Hoogleeraar spreekt (blz. 358) van deze verdeeling in *binnen-* en *buitenscholen*.

„aangeboden [door hunne ouders voor het kloosterleven bestemd] waren" [1]).

Nog eene andere bijzonderheid toont ons, wat wij te denken hebben van de verzekering des Hoogleeraars, dat „het schoolwezen en onderwijs van dit tijdvak bijna „geene andere bedoelingen had dan het kweeken van „dienaren voor de kerk, en waarschijnlijk niemand er „aan dacht de wetenschappen ook om den wille van haar „zelve te beoefenen" (blz. 365): wij bedoelen het onderrigt *in de vrouwenkloosters*, waar toch geen dienaren *voor de kerk* gekweekt werden, in den zin, door den Hoogleeraar bedoeld. Bonifacius zelf gaf onderwijs aan vrouwelijke kloosterlingen, toen hij nog in Engeland was [2]); en later ontbood hij eenige nonnen uit Engeland, om Duitsche kloosters te besturen en van de zes, door Othlonus opgenoemd, stelde hij er twee, „die in de wetenschap„pen zeer ervaren waren, tot leermeesteressen aan" [3]). Uit zijne briefwisseling zou men hetzelfde kunnen aantoonen.

Walafried bragt zeven studiejaren door, eer hij van het *trivium* tot het *quadrivium* overging. Behalve de handboeken noemt hij ook de schrijvers, die bij het onderwijs gebruikt werden, en onder hen Cicero, Virgilius, Sallustius en Livius; het Latijn spreken was hem reeds na twee jaren voorgeschreven; en het examen, dat hij te ondergaan had bij zijnen overgang van het *trivium*, werd hoofdzakelijk in de Latijnsche taal afgenomen

---

1) „Ut schola *in* monasterio non habeatur nisi eorum qui oblati sunt", Cap. 45; bij Labbe, VII, 1510.

2) Willibaldus, *Vita S. Bonif.*; bij Giles, II, 150.

3) „Chunihilt, et filia ejus Berathgit valde eruditae in liberali scientia, „in Turingorum regione constituebantur magistrae"; Othlonus, *Vita S. Bonif.*, bij Canisius-Basnage, III, I, p. 349.

(blz. 349). De klassieken, dit is onze eerste opmerking, werden dus *niet verwaarloosd*; en wij weten waarlijk niet, waarom de vermelding van eenige klassieke auteurs op de boekenlijst van York, door Alcuinus opgemaakt, volgens den Hoogleeraar onze „bijzondere opmerkzaamheid verdient" (blz. 364); hij zelf spreekt toch ook van het *vlijtig* gebruik der klassieken in de Keulsche scholen van bisschop Bruno (blz. 276). Ten andere zullen over het algemeen — er kunnen uitzonderingen geweest zijn — de priesters, na zulke opleiding, waarvan die der overige scholen wel niet in de hoofdzaak zal hebben verschild, en na een veeljarig gebruik van het Latijn in den dagelijkschen omgang, die taal *tamelijk verstaan* hebben. Intusschen zegt de Hoogleeraar, waar hij spreekt over de voorlezing van „de heerlijkste stukken des bijbels" bij de eeredienst door de geestelijken: „ofschoon de „taal, waarin zij voorgedragen werden, de lectuur voor de „leeken geheel, en voor hen zelven *misschien* gedeel„telijk onvruchtbaar maakte" (blz. 404); dat *misschien* verandert in eene *zekerheid* op blz. 424, waar we lezen: „de taal, welke er gebezigd werd [bij de eeredienst], „was eene vreemde, die slechts door de geestelijkheid, en „ook door haar *dikwerf maar gebrekkig*, verstaan werd"; en dat *gebrekkig verstaan* verandert wederom in een volslagen *niet verstaan* op blz. 426: „de gebeden, de „epistel- en de evangelie-lessen, de hymnen en sequentiën „der kerk, al waren zij in het latijn voor de menigte „buiten, en *te dikwerf ook voor onkundige klerken* „binnen het koor, *een stroom van klanken zonder be„teekenis.*" [1]) Waarlijk dit alles is moeijelijk te rijmen

1) Ook op blz. 204 zegt de Hoogleeraar: „niet alle klerken en mon„niken" waren het Latijn magtig. Ter bevestiging schrijft hij in eene

niet alleen met het verhaal van Walafried, maar ook met het berigt des Hoogleeraars zelven op blz. 369, dat namelijk „*oefening in het schrijven van latijnsche ver-*„*zen* een deel der kloosterlijke opvoeding was."

Nog op één punt — want wij moeten ons bekorten — vestigen wij de aandacht; volgens den Hoogleeraar werd *de geschiedenis*, als niet behoorende tot de zeven vrije kunsten, *doorgaans verwaarloosd*. Te Reichenau ontving Walafried gedurende de vier eerste jaren onderrigt in de *bijbelsche*, en na dien tijd ook in de *kerkelijke* en *ongewijde* geschiedenis, waarbij niet alleen de *Chronica* van Beda, Eusebius van Caesarea, Hiëronymus en anderen, maar ook Sallustius en Livius gebruikt werden; ieder der leerlingen „moest een der Chronijken „afschrijven, om die later bij voorkomende gevallen altoos „bij de hand te hebben", en bovendien „wekelijks op „den daarvoor bepaalden dag" van de studie der geschiedenis rekenschap afleggen (blz. 345—347). Inderdaad, hoe zou de geschiedenis van dit tijdvak ons bekend zijn, indien hare studie destijds *doorgaans verwaarloosd* was? Doch waarom langer hierbij stil te staan? de takken van literatuur, de Hoogleeraar zelf verzekert het ons (blz. 366), „waarvoor het karolingsche tijdvak de meeste

---

noot: „Dat de angelsaxische monniken [*de klerken* verdwijnen] in Alcui-„nus' dagen het latijn niet altijd verstonden, ziet men uit zijne *Epist.* „23, bij Canisius-Basnage". In plaats van *niet altijd* leze men: *niet allen*. Alcuinus zegt op de aangehaalde plaats, dat de regel van Benedictus verklaard moet worden in de moedertaal, opdat *allen* het zouden begrijpen: *propria exponatur lingua, ut intelligi possit ab omnibus*. Sommige kloosterlingen moesten den veldarbeid of andere bezigheden verrigten, waar het Latijn toch niet bij te pas kwam; evenzoo en om dezelfde reden zijn er ook in onze hedendaagsche kloosters vele broeders, die geen Latijn verstaan. Zou de Hoogleeraar hieraan wel gedacht hebben?

„productiviteit bezat", waren *geschiedenis* en geestelijke poëzie.

Wij zijn zoo dwaas niet van de wetenschappelijke kennis dier tijden hemelhoog te verheffen, of haar met die van onzen tijd te vergelijken. Maar dat de Hoogleeraar haar in uitbreiding, omvang en degelijkheid te gering heeft geschat, gelooven wij genoegzaam te hebben aangetoond [1]). Hooren wij hem nu over een ander punt, over het getal der Sakramenten (blz. 413):

In de leer aangaande het wezen en getal der sacramenten was de kerk van dit tijdvak nog tot geenerlei zekerheid gekomen. Bij Pseudo-Dionysius Areopagita, wiens schriften, door Joh. Scotus Erigena in het latijn vertolkt, in het westen nu begonnen gelezen te worden, is spraak van zes sacramenten; maar Rhabanus Maurus, de vriend van onzen bisschop Frederik, leerde evenals anderen, dat er vier waren, waarbij zij aan doop en vormsel en, zonderling genoeg, ook aan de beide avondmaalselementen, „het ligchaam en bloed des Heeren", dachten. Wat onze vaderen over de zaak oordeelden, is ons onbekend, maar er is volstrekt geen grond om aan te nemen, dat zij in dit opzigt hunnen tijdgenooten eenigzins vooruit waren. Waarschijnlijk was ook bij hen het getal der sacramenten nog zwevende.

---

1) Als de Hoogleeraar later het onderwijs van het *tweede* tijdvak behandelt, maakt hij eene opmerking, die eigenlijk het *eerste* geldt. „Pa„rochieschólen", lezen wij (II, 2, blz. 248), „zijn waarschijnlijk in ons „vaderland vroeger aanwezig geweest dan men gewoonlijk aanneemt"; en hij beroept zich op verschillende verordeningen van het Karolingische tijdvak. Hij spreekt daar dan ook iets gunstiger over het onderrigt, aan leeken gegeven. Vernamen wij hier van hem, dat het onderwijs *bijna geene andere bedoelingen* had, dan dienaren voor de Kerk te kweeken, daar wordt deze bedoeling wel de *eerste en voornaamste* genoemd, maar naast haar verschijnt ook eene andere: „om den jongeren, die als leeken „in de zamenleving zouden verkeeren, zekere bestanddeelen van beschaving „mede te deelen." (ibid. blz. 260.)

Gaarne nemen we aan, dat de *formule* van onzen Katechismus: „*er zijn zeven Sakramenten:* 1. *het doopsel*, „2. *het vormsel*", enz., noch door onzen goddelijken Verlosser aan zijne Apostelen, noch door dezen aan hunne leerlingen bij het onderrigt gegeven, maar eerst in veel lateren tijd is opgesteld, toen de Kerk zulks noodig of nuttig oordeelde. Maar dat de *zeven Sakramenten zelve* altijd en van den beginne af in de Kerk *bestaan hebben*, door haar toegediend en door de geloovigen ontvangen zijn, hiervan zijn wij als Katholieken evenzeer en ten volste overtuigd. Wij zullen dit echter op deze plaats, om niet te veel op theologiesch terrein te geraken, tegenover den Hoogleeraar niet betoogen; het zij genoeg hier even in het voorbijgaan te herinneren aan de Grieksche Kerk en aan de andere sekten, wier overblijfsels nog in het Oosten te vinden zijn, die reeds lang zich van de Katholieke Kerk hadden losgescheurd, eer deze de bovengenoemde *formule* had vastgesteld, die waarlijk van Rome na hare afscheiding geene nieuwe leerstellingen hebben aangenomen, en toch allen *het bestaan der zeven Sakramenten* gelooven en prediken.

Nog iets anders moet hier opgemerkt worden: zoolang bovengenoemde formule door de Kerk niet vastgesteld was, gebruikten de schrijvers het woord *sakrament* niet altijd in dien zin, dien wij er thans aan hechten. Gelijk de klassieken zoo gebruikten ook zij het om *den eed* aan te duiden. De H. Petrus Damiani spreekt over het sakrament van de menschwording des Heeren [1]). Meermalen noemde men

1) *De fide Catholica*; het opschrift van c. 3 luidt: „De sacramento „dominicae incarnationis." Op eene andere plaats, *Serm. de S. Luca*, noemt hij als zeven Sakramenten: „Incarnatio Domini, nativitas, passio, resur„rectio, ascensio, judicium, regnum".

sakramenten, wat wij thans gewoon zijn *sacramentalia* te noemen, bijvoorbeeld het kruisteeken, het wijwater, de kerkwijding en dergelijken, omdat het heilige teekenen (*sacra signa*) zijn; het woord had dan niet dien engeren zin, dien wij er thans aan geven, waarin een sakrament niet alleen *een heilig teeken*, maar bovendien een teeken is, *dat genade beteekent en ook uitwerkt*: maar een wijderen zin, waarin reeds de H. Augustinus *het gewijde zout*, dat aan de catechumenen gegeven werd, alvorens zij het doopsel ontvingen, *een sakrament* noemde [1]).

De Kerk kon dus zeer goed in ons tijdvak aan de schrijvers vrijheid laten, om het woord *sakrament* in deze of gene beteekenis te gebruiken, en toch te gelijkertijd door hare openbare eeredienst het *bestaan* dier zeven genademiddelen leeraren, die wij thans *sakramenten* noemen. Daarom geven wij den Hoogleeraar in overweging, of zijne Protestantsche lezers, voor wie hij toch „in de eerste plaats" geschreven heeft, er niet ligt toe komen zullen, deze beide *zeer onderscheidene zaken* met elkander te verwarren, wanneer hij hun zegt: „In „de leer aangaande het wezen en getal der sacramenten „was de kerk van dit tijdvak nog tot geenerlei zekerheid „gekomen"; of het niet duidelijker en juister zou zijn, daarvoor de volgende woorden van Gieseler, die toch ook Protestant is, in de plaats te stellen: „De uitdruk„king [het woord] *sacramentum* was tot dusverre zeer „onbepaald gebruikt; dikwijls voor een *sacrum signum*

1) „Quod accipiunt, sanctum est, et sanctius quam cibi, quibus alimur, „quoniam sacramentum est"; *De pecc. merit.* II, 42; dat hij hier *het gewijde zout* bedoelt, blijkt uit vergelijking met twee andere plaatsen, *De catech. rud.* 50 en *Confess.* I, 17.

„in het algemeen van zeer vele kerkelijke gebruiken; soms „in engeren zin" [1]); veel gemakkelijker toch zouden dan die lezers kunnen begrijpen, dat de oudere schrijvers niet alleen, door van twee, drie of vier sakramenten te spreken, de andere niet buitensloten, maar ook den naam van sakramenten gaven aan sommige kerkelijke gebruiken of ceremoniën, die zij toch niet als sakramenten in den engeren zin van dit woord beschouwden.

Hierin meenen we tevens eene kleine toelichting te vinden op het gezegde des Hoogleeraars betrekkelijk Pseudo-Dionysius Areopagita, bij wien „*spraak van „zes sacramenten*" zijn zou. Want, hoewel de Hoogleeraar ons die *sakramenten* niet opnoemt (zooals hij wel doet, wanneer hij spreekt van de *vier* sakramenten van Rhabanus Maurus) en ons bovendien verkeerd verwijst naar het geschrift: *De coelesti hierarchia, c. 2. ss*, waarin niet over *sakramenten*, maar over *de engelen* gehandeld wordt, is evenwel deze zaak ons niet geheel en al vreemd. Van Pseudo-Dionysius bestaat een geschrift: *De ecclesiastica hierarchia*; na in het eerste hoofdstuk van dat werk eene algemeene beschouwing gegeven te hebben, handelt hij in de zes overige over zes *sakramenten*, wat natuurlijk reeds meermalen de aandacht getrokken heeft; en daarop waarschijnlijk doelt ook de Hoogleeraar. Intusschen wat zijn die sakramenten van Pseudo-Dionysius? Het zijn de volgende zes kerkelijke functiën: 1. de toediening van het doopsel; 2. het opdragen der Mis-

3) Gieseler, II, §. 77, nota r: „Der Ausdruck *sacramentum* war bis „dahin sehr schwankend gebraucht. Oft als *sacrum signum* überh. von „sehr vielen kirchlichen Gebräuchen ... Dann in engern Sinn." Als voorbeeld van het laatste haalt hij de woorden van Rhabanus Maurus aan, waarop onze Hoogleeraar doelt.

offerande; 3. het wijden (niet de toediening) van den balsem of de heilige olie; 4. de wijding van bisschoppen, priesters en diakenen; 5. de wijding van monniken; 6. de uitvaart en begrafenis der geloovigen. De auteur beschrijft en verklaart de ceremoniën, die plaats hebben, wanneer *de bisschop* deze functiën uitoefent[1]): uit de bloote opgave ontwaart men terstond, dat hij het woord *sakrament* (μυστήριον) in eene andere beteekenis bezigt, dan die wij er thans aan hechten.

Ook over het *viertal* sakramenten van Rhabanus Maurus kunnen we nu kort zijn. Deze schrijver noemt als twee daarvan het *ligchaam* en het *bloed* des Heeren, wat in de oogen des Hoogleeraars „*zonderling genoeg*" is. Juist dat *zonderlinge* doet reeds aan eene eenigzins andere beteekenis van het woord *sakrament* denken. Bovendien was Rhabanus bisschop, en zijn geschrift, waarin die woorden gevonden worden, diende *ter opleiding van geestelijken*; het draagt dan ook ten titel: *De institutione clericorum*; zou hij, in de negende eeuw, het priesterschap niet als sakrament beschouwd hebben? Eindelijk in het tweede boek van genoemd geschrift onderscheidt hij niet alleen tusschen *openbare* en *geheime* zonde, belijdenis en boetedoening, maar hij zegt daar ook: „het behoort aan den priester te oordeelen over „de zwaarte der misdrijven (*de pondere aestimando delic-*„*torum sacerdotis est judicare*), hij moet letten op de

1) Bij nº 5 maakt hij eene uitzondering. Hij onderscheidt drie klassen van leeken; tot de eerste behooren de catechumenen en penitenten, tot de tweede zij, die de volle kerkelijke gemeenschap genieten, tot de derde en hoogste de monniken. Wanneer hij nu het tonsureren en de inkleeding dezer laatsten gaat beschrijven, dan zegt hij, dat zij niet door den *bisschop*, maar door den *priester* aan God verbonden en toegewijd worden.

„belijdenis, het geween en de tranen des boetelings, en „dan vrijspraak verleenen (*tum jubere dimitti*), als de „voldoening genoegzaam is" [1]). In zijn eerste boek telde hij de biecht niet onder zijn viertal, ook hier *noemde* hij haar geen sakrament; maar beschouwde hij haar daarom niet als een dier genademiddelen, die wij thans sakramenten noemen? en brengt de Hoogleeraar zijn Protestantschen lezer niet in den waan, dat hij zich op Pseudo-Dionysius en Rhabanus Maurus kan beroepen, om de leer der Kerk over het wezen en getalder sakramenten te bestrijden?

Na het bovenstaande behoeven wij ons niet bezig te houden met hetgeen de Hoogleeraar over *de biecht* zegt (blz. 499): hoewel deze „eerst later tot een sakrament „werd verheven .... genoot *de zaak zelve* in deze eeuwen, „en lang te voren, reeds zóó groote en algemeene achting „in de kerk", dat zij ongetwijfeld door Willebrord tot onze vaderen gebragt werd. Als men ons de zaak geeft, waarom zouden wij dan een *lis de nomine* maken?

Maar van de biecht komen wij met den Hoogleeraar als van zelf op de boetedoening en de zoogenaamde *poenitentiaal-boeken*, waarin voor verschillende zonden, naar gelang van aard en grootheid, verschillende werken van boete worden voorgeschreven. Dat de canones dier boeken eigenlijk betrekking hadden op de *openbare* boete voor openbare zonden en slechts eene handleiding waren voor de biechtvaders ten opzigte der in de biecht heimelijk beledene zonden, leiden wij af uit de volgende bepaling van het *Liber poenitentialis Romanus*: „Zoo iemand

1) Lib. II, cap. 30.

„in het geheim bloedschande gepleegd en zulks in het „geheim aan den priester beleden heeft, dan make men „hem bekend met de vastgestelde boete, waartoe hijverpligt „zou geweest zijn, zoo zijn misdrijf openbaar bekend „was geworden. Maar daar dit onbekend is, *geve de „priester hem raad*, opdat het ten heil zijner ziel voor „eene geheime boete gelde, dat is, dat hij van harte „zijne groote schuld belijde, door vasten, aalmoezen en „gebeden zich onder tranen trachte te zuiveren, en zoo „vergeving hope te bekomen." [1]) Dit evenwel als een punt van minder belang in het midden latende, vestigen wij de aandacht op het volgende (blz. 507):

Wanneer wij die boeken inzien, bemerken wij niet alleen, dat het begrip van boete in dien tijd schromelijk oppervlakkig was, daar het woord berouw hebben (poenitere) geheel en al dezelfde beteekenis had verkregen als het woord vasten (ieiunare), maar nog erger dan dit valt ons in het oog: de poenitentiaalboeken veroorloven het verwisselen van zwaardere boete-observantiën met ligtere! Die b. v. door 's priesters sententie verpligt werd een jaar lang op water en brood te vasten en „dit niet kon doen", zou knielende in of buiten de kerk zeker aantal psalmen afiezen, en zoo hij niet knielde, maar stond, meerdere psalmen; kon hij ook dit niet, dan zou hij een vroom mensch (iustum) zoeken, die het tegen geldelijke of andere belooning in zijne plaats deed. Waar men de eerste

---

1) „Si quis incestum occulte commiserit, et sacerdoti confessionem „occulte egerit: indicetur ei remedium canonicum, quod subire debuisset, „si ejus facinus publicatum fuisset. Verum quia latet commissum, detur „ei a sacerdote consilium, ut saluti animae suae pro occulta poenitentia „proficiat: hoc est, ut graviter se ex corde deliquisse confiteatur; per „jejunia, et eleëmosynas, vigiliasque, atque sacras orationes cum lacrymis „se purgare contendat: et sic, se ad spem veniae pro misericordia per„venire confidat"; bij Canisius-Basnage, II, 2, pag. 130.

schreden op zulk een weg van verslapping had gedaan, moest men straks verder gaan: het werd gebruikelijk de vasten en andere boete-observantiën voor geld af te koopen! In het poenitentiale op naam van Beda vinden wij onder anderen deze bepaling: „zoo iemand misschien niet kan vasten, en hij heeft, waarmede hij zich kan vrijkoopen (redimere), die geve twintig solidi voor zeven weken (vastens), zoo hij een rijke is; tien solidi, zoo hij niet rijk is, en drie solidi, zoo hij zeer arm is." Wel is waar wordt er bijgevoegd, dat een ieder zorg zal dragen, dat zijne boetepenningen tot liefdadige doeleinden zullen gebruikt worden, tot verligting der ellende van arme christenen of tot het lossen van slaven, maar het laat zich veronderstellen, dat dit voorschrift niet altijd trouw behartigd werd, en dat het afkoopen der kerkstraften voor den biechtvader te dikwerf eene verzoeking werd, waarover zijne begeerlijkheid kwalijk wist te zegepralen. Dat intusschen dit misbruik ook onder onze vaderen geenszins zeldzaam geweest is, moet men waarschijnlijk achten, als men bedenkt, dat het afdoen der burgerlijke boeten of straffen, door de zoogenaamde weergelden, aan het invoeren van geldboeten in plaats van de kerkelijke straffen ook bij ons volk den weg had gebaand.

In de poenitentaal-boeken worden dikwijls de woorden *poenitere* en *jejunare* met elkander verwisseld, dat is zoo; soms bijv. staat er: „40 *dies in pane et aqua jejunet*", meermalen: „40 *dies in pane et aqua poeniteat*". Maar de Hoogleeraar vergist zich in zijne vertaling en zegt daardoor ten onregte, dat het woord *berouw hebben* geheel en al dezelfde beteekenis had verkregen als het woord *vasten.* In het aangehaalde voorbeeld wordt gezegd: „veertig dagen *doe hij boete* op water en brood", maar men leest er niet: „veertig dagen *hebbe hij berouw* „op water en brood." Wanneer wij nog heden ten dage aan de geloovigen de leer der Kerk op het hart drukken,

dat een priester niet kan absolveren „den poenitent, die „geen berouw heeft," *poenitentem, qui non est contritus vel attritus*, zal dan iemand daarvan maken: „*den „berouwhebbende, die geen berouw heeft*"

Het zij ons vergund, tegenover „het schromelijk opper- „vlakkig begrip van boete", dat de Hoogleeraar, steunende op zulke verkeerde vertaling, aan dien tijd toeschrijft, het begrip van boete te stellen, dat wij in de poenitentiaal-boeken vonden. Hierboven [1]) haalden wij reeds een canon aan, waarin gesproken wordt van „*de tranen*", die de boeteling bij zijne vasten, aalmoezen en gebeden te storten heeft, om vergeving te erlangen: *vasten alleen*, zonder droefheid des harten, staat derhalve daar niet gelijk met *berouw hebben.* Hetzelfde geldt van de eveneens hier boven [2]) aangehaalde woorden van Rhabanus Maurus, waarin hij zegt, dat de priester bij zijn oordeel moet letten „op de belijdenis van den boeteling en op het „geween en de tranen, en dan vrijspraak verleenen moet, „als de voldoening genoegzaam is"; die woorden, door ons ontleend aan zijn geschrift *over de onderwijzing der geestelijken* (*De institutione clericorum*), vindt men evenzeer zoowel als den pas aangevoerden canon van het Romeinsch poeniténtiaal [3]) in het poenitentiaal-boek van denzelfden schrijver [4]). In het Romeinsch poenitentiaal wordt de volgende canon aangetroffen: „De tijd van „boetedoening is ten opzigte van *elke* misdaad niet juist „bepaald, maar aan het oordeel des priesters overgelaten; „want *bij God geldt niet zoozeer de mate van tijd als*

1) Blz. 294. 2) Blz. 293. 3) Bij Canisius-Basnage, II, 2, pag. 299.
4) Ibid. pag. 304; die woorden staan ook in het poenitentiaal van Halitgarius; ibid. pag. 107.

„*de mate van droefheid, noch de bloote onthouding van* „*spijzen als de verbetering der gebreken. Daarom moet* „*de boetetijd verkort worden bij een goed gedrag, en* „*in geval van zorgeloosheid langer duren.* Voor *sommige* „zonden is echter de wijze van boetedoening aangegeven, „opdat men alzoo een maatstaf zou hebben.") Hetzelfde leest men woordelijk in de voorrede, welke Halitgarius, bisschop van Kamerijk, voor zijn poenitentiaal-boek schreef, waaraan wij bovendien nog dit ontleenen: „de „ondeugden kunnen dan gerekend worden overwonnen te „zijn, als zij *door de liefde Gods* overwonnen worden, „welke liefde niemand dan God zelf geeft, en niet anders „dan door den middelaar van God en der menschen „Jesus Christus"; alsmede de volgende schilderachtige voorstelling: „de boetedoening is dan volkomen en geldig, „als de mensch tegen zich zelven verschijnt voor de „regtbank van zijn binnenste en zichzelven zich voor „oogen stelt (opdat dit hem later niet geschiede, volgens „Gods bedreiging aan den zondaar); als bij het aldus in „zijn hart plaats hebbende oordeel tegenwoordig zijn „als beschuldiger de gedachte, als getuige het geweten, „als beul de vrees, en dan *het bloed der ziel vloeit* „*door de tranen des boetelings.* Vervolgens oordeele hij „zich onwaardig om aan het ligchaam en bloed des „Heeren deel te nemen. Voor zijne oogen vertoone zich „eene afbeelding van het laatste oordeel, dat is, wan- „neer anderen tot Gods altaar naderen en hij niet, dan

---

1) Ibid. pag. 130: „apud Deum non tam valet mensura temporis quam „doloris: nec abstinentia tantum ciborum, quam mortificatio vitiorum. „Propter quod tempora poenitentiae, fide, et conversatione poenitentium „abbrevianda praecipiunt [canones]: et negligentia, protelanda existimant."

„denke hij, hoezeer de straf te vreezen is, waardoor, „terwijl eenigen het eeuwig leven verwerven, anderen „aan den eeuwigen dood worden prijsgegeven" [1])

Genoeg over dat „*schromelijk oppervlakkig*" begrip van boete in die tijden; alleen stippen wij nog aan, dat, welke verwisseling van boetewerken de poenitentaal-boeken ook veroorloven, zij nimmer spreken van het verwisselen of vrijkoopen van de droefheid en tranen des boetelings: het „zielebloed" moest vloeijen, alvorens zijne vasten, aalmoezen en gebeden als wezenlijke boetedoeningen beschouwd werden. Die verwisseling, waarover wij thans gaan spreken, verschijnt reeds hierdoor in een gansch ander daglicht; volgens den Hoogleeraar beteekende berouw of boetvaardigheid hetzelfde als vasten: door het *vasten* in iets anders te verwisselen, ja „voor „geld af te koopen!" werd derhalve het *berouw* verwisseld, ja voor geld afgekocht; wij zagen nu, dat niet het berouw, hetwelk altijd gevorderd bleef, maar alleen het eene boetewerk in het andere verwisseld werd.

Wanneer werd zoodanige verwisseling veroorloofd? „*Zoo iemand misschien niet kan vasten*", zeide het poenitentiale van Beda volgens den Hoogleeraar. Wij hebben dat boek niet ter onze beschikking. Daar echter de poenitentaal-boeken dikwijls woordelijk overeenstemmen — dat ligt te begrijpen is, omdat zij eene verzameling van oude canones zijn — en daar wij de medegedeelde bepaling uit Beda letterlijk terugvinden in het Romeinsche poenitentiaal, Halitgarius ze daaruit insgelijks letterlijk heeft overgenomen, en volgens Basnage ze ook letterlijk gevonden wordt in de verzameling van

1) Ibid. pag. 88-90.

Regino [1]), gelooven wij niet vermetel te doen, als wij veronderstellen, dat de Hoogleeraar den Latijnschen tekst in Beda aldus gelezen heeft: „*si quis forte non potuerit „jejunare.*" Om eene verkeerde opvatting te voorkomen — die ook de Hoogleeraar wel niet bedoeld zal hebben — zouden wij liever aldus vertalen: „*indien soms iemand „niet kan vasten*", omdat het woord *misschien* eene twijfeling aan de mogelijkheid van het vasten toelaat; uit vergelijking toch met andere plaatsen blijkt, dat hier eene wezenlijke onmogelijkheid verondersteld wordt. Maar als er nu waarlijk eene onmogelijkheid bestond om te vasten, was het dan „*eene schrede op den weg der verslap-„ping*", wanneer men den boeteling in plaats van dat onmogelijke vasten een ander boetewerk voorschreef? Men kan er misbruik van gemaakt en onmogelijkheid om te vasten voorgewend hebben; waarvan is geen misbruik gemaakt? doch zeker is dat niet aan den verstandigen regel te wijten.

Het werd nu gebruikelijk, zegt de Hoogleeraar, „*de „vasten en andere boete-observantiën voor geld af te „koopen!*" Vooreerst moet men in plaats van *voor geld* lezen: *voor aalmoezen*, te gebruiken „tot liefdadige „doeleinden, tot verligting der ellende van arme chris-„tenen of tot het lossen van slaven", zooals ons even later gezegd wordt; er is toch een aanmerkelijk verschil tusschen *vasten afkoopen voor geld* en *in plaats van het onmogelijke vasten aalmoezen geven.* En ten andere heeft de Hoogleeraar zich op deze plaats ten onregte geërgerd aan het Latijnsche *redimere*, dat bij de schrijvers

1) Ibid. pag. 122 et 134.

der poenitentiaal-boeken niet beteekent *zich vrijkoopen* of *voor geld afkoopen*, maar *zich bevrijden van de verpligting tot eenig boetewerk, door er een ander voor in de plaats te stellen.* Een sprekend bewijs hiervan levert het Romeinsche poenitentiaal, waar het de vraag behandelt: wat te doen met hen, die het vastgestelde vasten niet volbrengen kunnen? en ten antwoord geeft: „als iemand een maand lang op water en brood moest „vasten, dan bidde hij geknield 1200 psalmen, of zonder „te knielen 1680 psalmen; als hij wil, ete hij dagelijks „op het uur der sexten, behalve op Woensdag en Vrij- „dag, wanneer hij moet vasten tot aan de nonen; ge- „durende de gansche maand onthoude hij zich van vleesch, „*sagimine* (vet?) en wijn, maar andere spijzen mag hij „na het lezen der psalmen gebruiken." Wij zien hier twee zaken: de verwisseling is geene buitengewoon groote verzachting, en er is geen spraak van *geld of aalmoezen.* Èn toch is het slot: „isto ordine, totus ille annus *redi-* „*mendus est*" [1]), waar bij *redimere* niet *aan geld* wordt gedacht, en men aldus zal dienen te vertalen: „op deze „wijze zal men het gansche jaar moeten doorbrengen, „waarin men tot vasten verpligt is en zich van die ver- „pligting bevrijden wil."

Dat deze verandering van vasten in aalmoezen geven „voor den biechtvader te dikwerf eene verzoeking werd", en dat zoo iets *waarschijnlijk* „ook onder onze vaderen „geenszins zeldzaam geweest is", dit laten wij zonder aanmerking; de Kerk verfoeit zulke misbruiken, en de poenitentiaal-boeken waarschuwen er tegen [2]). Letten wij

---

1) Ibid. pag. 129. 2) Ibid. pag. 131.

liever op hetgeen deze van den biechtvader verlangen. Hij moet den zondaar waarschuwen, vermanen, onderrigten, tot boetvaardigheid brengen, van zijne dwalingen en ondeugden genezen en hem in zulken staat brengen, dat God hem genadig zij, hij moet naauwkeurig acht geven op den tijd, gedurende welken de poenitent zondigde, op zijne verstandelijke vermogens, zijne hartstogten, zijne krachten, zijne tranen, en of hij met weerzin en gedwongen gezondigd heeft [1]). Hij moet den boeteling in het hart zien (*ipsum cor inspiciat*) en als een verstandig geneesheer alles onderzoeken en beoordeelen [2]). Hij mag geen onderscheid van personen maken [3]), als alleen wanneer hij als boete *de aalmoes* voorschrijft; „niemand", zoo vervolgt de canon, die den Hoogleeraar gehinderd heeft, „niemand moet er zich over verbazen, „dat wij voorschrijven *twintig solidi of minder* te geven, „want een rijke kan gemakkelijker twintig solidi geven, „dan een arme drie. En weet wel, broeders, [tweede geval, waarin men onderscheid maken mag] dat gij „het slaven en dienstboden, die boete willen doen, niet „te lastig maken, of hun evenveel vasten opleggen moet „als aan de rijken; want zij zijn hunne eigen meesters „niet; legt hun daarom de helft der boetewerken op." [4])

Eene korte aanmerking hebben wij op de woorden des Hoogleeraars, waarmede hij zijne beschrijving van de plegtigheden der H. Mis besluit (blz. 421):

Van eene „elevatie" en „adoratie" van het misbrood onder

---

1) Poenitentiaal van 730 of daaromtrent; bij Martene, *Thes. nov. anecd.* IV, 54.

2) Canisius-Basnage, pag. 130. 3) Ibid. pag. 105.

4) Ibid. pag. 122 et 134.

klokgeklep enz., vormen die wij in het volgend tijdvak ontmoeten, was in deze eeuwen nog geen sprake.

Het woord *misbrood* is onjuist, en de gansche volzin niet volkomen helder. Had men destijds geene *elevatie* en *adoratie*? of had men ze wel, doch *zonder klokgeklep*? Is het laatste bedoeld, dan hebben wij niets aan te merken. Het eerste schijnt echter bedoeld te zijn, daar de woorden *elevatie* en *adoratie* tusschen aanhalingsteekens zijn geplaatst, en de Hoogleeraar ze later, bij de behandeling van het volgende tijdvak, „vroeger onbe-„kende ceremoniën" noemt [1]). Hoewel zelfs Gieseler zegt [2]), dat de elevatie sedert de zevende eeuw bij de Grieken, en sedert de elfde bij de Latijnen in gebruik was, stappen we daarover heen, want het is slechts een ceremonie, of plegtigheid, door de Kerk ingevoerd. Maar de *adoratie* hangt met de leer zamen. Die aan de tegenwoordigheid des Heeren in het H. Sakrament geloofden — en dat geloof was vóór de invoering van het Christendom hier te lande *door de gansche Kerk* verbreid, zegt de Hoogleeraar onmiddellijk na de aangehaalde woorden — zouden ze niet aanbeden hebben? Dat moge op andere wijze geschied zijn dan thans, bijv. *staande doch met gebogen hoofd*, zooals Gieseler terzelfder plaatse zegt, geschied is het zoo zeker, dat het zelfs onnoodig is, daarvoor bewijzen aan te voeren. Men stelle zich onze heilige bisschoppen voor, zoo men kan, een Bonifacius, een Ansfried, doordrongen van het geloof aan 's Heeren tegenwoordigheid in het H. Sakrament, zonder Hem daar te aanbidden!

1) II, 3, blz. 275.
2) Gieseler, II, §. 77, nota *n*.

Van blz. 430 tot blz. 433 handelt de Hoogleeraar over de *huwelijksbeletselen*, inzonderheid over die ontspruiten uit bloed- en geestelijke verwantschap. Hij ziet er in „willekeurige" bepalingen, die „een hoogst verderfelijken „invloed op het huiselijk en maatschappelijk leven heb„ben uitgeoefend." Deze Protestantsche beschouwing te bestrijden ligt buiten het bestek van onzen arbeid; toch willen wij den Hoogleeraar opmerkzaam maken op een vroeger in *De Katholiek* geplaatst artikel over *Huwelijken tusschen bloedverwanten* [1]), hetwelk hem tot eene geheel andere beschouwing en misschien zelfs tot erkenning van de moederlijke en tevens wijze zorgen der Kerk in deze zaak brengen kan. Ter wille onzer ambtsbroeders, die *de Kerkgeschiedenis* niet gelezen en het volgende zonderlinge geval zich waarschijnlijk nooit voor den geest gebragt hebben, deelen wij het zonder aanmerkingen mede: de Hoogleeraar zegt, niet te weten, of de bepaling omtrent de geestelijke verwantschap „ook „hier te lande, gelijk elders, vrouwen, die van hare „wettige mannen wenschten ontslagen te worden, bewogen „heeft hare eigene kinderen bij het vormsel den bisschop „aan te bieden"! Iets langer staan wij stil bij deze regelen:

De doopgetuigen, peters en meters, werden geoordeeld, in eene broederlijke en zusterlijke betrekking *tot elkander* en in eene vaderlijke en moederlijke betrekking tot hunne pupillen te staan, waarom zij, gelijk de adoptie bij de Romeinen, een huwelijksbeletsel was.

---

1) *De Katholiek*, Dl. XLII; blz. 289; vgl. Dl. LII, blz. 547.

De geestelijke verwantschap bestaat tusschen de doopgetuigen en het kind, tusschen de doopgetuigen en de ouders van den gedoopte, *niet tusschen de doopgetuigen onderling;* zoo is het thans, zoo was het ook vroeger. Wel werd in verloop van tijden dit beletsel meer uitgebreid [1]), zoodat bijv. ook de vrouw des peters en de man der meter, al waren zij zelve geene doopgetuigen geweest, niet konden huwen met hun petekind of diens ouders, maar het werd niet uitgestrekt *tot de doopgetuigen onderling.* Immers die verwantschap was niet slechts een beletsel voor het huwelijksleven van werkelijke echtgenooten, gelijk wij zooeven nog zagen in het aangehaalde zonderling geval; en als men nu in aanmerking neemt, dat zeer dikwijls *twee echtgenooten* tot doopgetuigen genomen werden, dan gevoelt men reeds dadelijk, dat zij daardoor geene geestelijke verwanten konden worden.

De Hoogleeraar verhaalt dadelijk na bovenstaande woorden twee feiten, waarvan het eerste hier niet in aanmerking komt; iemand was doopgetuige over het kind eens vriends, en huwde, na het overlijden zijns vriends, diens weduwe: 't was een onwettig huwelijk om de verwantschap tusschen den doopgetuige en de moeder des doopelings: het andere feit echter strijdt met onze bewering. „Paus Zacharias schreef aan Pepijn, dat „een huwelijk met een petekind of *mede-doopgetuige* „eene goddeloosheid was"; „*sed nec spiritualem (id est)* „*commatrem, aut filiam, quod absit, quis ducat teme-* „*rario ausu uxorem.*"

---

1) Het is bekend, dat het Concilie van Trente die uitbreiding heeft afgeschaft.

De Hoogleeraar heeft het woord *commatrem* in verkeerden zin opgevat. Niet aan den peter, maar aan den vader verbood paus Zacharias het huwelijk met de meter van zijn kind. Het argument, hierboven aan de rede ontleend, geregtigt reeds tot deze verklaring. Bovendien zou in het tegenovergestelde geval de Paus verzuimd hebben te spreken van de geestelijke verwantschap der ouders met de doopgetuigen [1]). Eindelijk beroepen wij ons op de duidelijke woorden van den H. Thomas van Aquine die de gebruiken en wetten van zijnen tijd wel zal gekend hebben. Tegen zijne stelling, dat de geestelijke verwantschap van den peter overgaat op diens huisvrouw, hoewel de laatste geene doopgetuige was, maakt hij onder anderen deze opwerpingen: de twee doopgetuigen van hetzelfde kind *zijn niet eens onderling verwant*, en: twee echtgenooten kunnen *over hetzelfde kind doopgetuigen* zijn, wat door geen enkele wet verboden is, en zij zouden dus op dubbele wijze geestelijke vader en moeder worden. Op het eerste antwoordt hij: „de geestelijke vader en de geestelijke moeder worden niet één „bij de geestelijke geboorte, tenzij *per accidens*: want, „eigenlijk wordt daarbij slechts één persoon gevorderd. „En hierom ontstaat daaruit *tusschen hen geen geestelijke „verwantschap, die hun huwelijk zou verhinderen.* Maar „door het huwelijk worden man en vrouw één *per se „loquendo*; en derhalve staan beide gevallen niet gelijk." [2])

1) Hetzelfde is toepasselijk op den 55sten canon van het Concilie van Mentz in 813: „Nullus proprium filium aut filiam de fonte baptismatis „suscipiat, nec commatrem ducat uxorem, filiolam, nec illam cujus filium „vel filiam ad confirmationem duxerit."

2) „Unde non oportet quod ex hoc aliqua cognatio spiritualis inter eos [patrem spiritualem et matrem spiritualem ejusdem] nascatur, quin pos-

En op het laatste: „Omdat er tusschen den geestelijken „vader en moeder *geene geestelijke verwantschap ont-* „*staat*, daarom mogen twee echtgenooten doopgetuigen „zijn van hetzelfde kind; en er is niets tegen, dat eene „vrouw op dubbele wijze geestelijke moeder van het- „zelfde kind wordt" [1]). Men ziet, hoe duidelijk hij, in de opwerping zoowel als in het antwoord, de *onderlinge verwantschap der doopgetuigen ontkent.*

In de wet der Friesen komt de bepaling voor, dat een slaaf, die van dieverij verdacht wordt, door zijn heer met een eed kon gezuiverd worden, maar in eene nadere bepaling heet het: „indien de diefstal een belangrijke is, zoo zwere de heer bij de relieken"; en van dien aard zijn aldaar ook andere voorschriften. Feitelijk dus stelde men de tegenwoordigheid der heilige overblijfselen boven die van den Allerhoogste, al zouden de wetgevers welligt de dwaling hebben geloochend, zoo men er met nadruk op had gewezen. (blz. 466.)

Een kleine opheldering kan hier welligt haar nut hebben. De Katholieke godgeleerden onderscheiden den eenvoudigen of gewonen, en den plegtigen of solemnelen eed. Het laat zich zeer goed begrijpen, dat men bij een weinig belangrijken diefstal slechts den *eenvoudigen* eed vorderde, daar in die tijden van geloof niemand tot meineed in staat werd gedacht om eene geringe straf of schade te ontgaan; maar in geval van een belangrijken diefstal was dit eer te vreezen, en om den betrokken

„sit esse inter eos matrimonium", *Summa* S. Thomae, tertiae partis suppl. q. 56, art. 4, ad 2.

1) „Ex hoc quod inter patrem spiritualem et matrem non contrahitur „aliqua cognatio spiritualis, nihil prohibet quin vir et uxor simul aliquem „de sacro fonte levent." Ibid. ad 4.

persoon van zulk misdrijf af te schrikken, deed men hem het gewigt zijner handeling op eene bijzondere wijze gevoelen; hij moest zweren in de kerk of bij het boek der H. Evangeliën, of bij de relieken der Heiligen, gelijk thans nog, om dezelfde reden, onze regters „het opsteken der „twee vingeren" gelasten. Bij het H. Evangelie, dat de leer des waarachtigen Gods behelsde, of bij de relieken der Heiligen, die deze leer beleden hadden, werd de eed gedaan, maar gedaan *aan God, die tot getuige werd aangeroëpen.* De Hoogleeraar vergelijke slechts den eed, door Bonifacius te Rome afgelegd *bij het ligchaam van den H. Petrus*, waar hij echter God aanroept als getuige en regter: „*Deo „teste et judice*" [1]). Gebeurde het, dat iemand slechts zeide: *ik zweer bij het H. Evangelie of bij de relieken der Heiligen*, zonder Evangelie of relieken aan te raken, dan gaf hij daardoor te kennen van het gewigt zijner handeling zóó doordrongen te zijn, alsof hij zijne hand op het Evangelieboek of de relieken hield uitgestrekt.

In onze volgende artikelen zullen wij *de Kerkgeschiedenis* uit een ander oogpunt beschouwen.

Soeterwoude,
2 Maart 1876.

C. J. M. BOTTEMANNE.

(*Wordt vervolgd.*)

---

1) Bij Giles, II, 10.

Een Apostaat.

(*Vervolg van* blz. 235 vv.)

II.

Zooals we zagen, bezocht de rampzalige Camerle de voornaamste plaatsen van Zwitserland, waar de invloedrijkste apostaten der oud-Katholieken woonden.

Uit al die plaatsen schrijft hij vervolgens brieven, telkens den indruk wedergevende, dien hij daar ondervond. Met onverbiddelijke strengheid vonnist hij zoowel den nieuwbakken godsdienst als zijne handlangers. Hij schetst ons zijn afkeer en walging tegen die sekte met zoo helle kleuren, dat ons niets meer verwondert dan dat hij er zich eindelijk zelf bij aansloot.

De eerste dier merkwaardige brieven, aan meergenoemden pastoor Clément gericht, is gedagteekend uit Bienne, waar de beruchte Saint Ange-Lièvre zich heeft genesteld en de oud-Katholieke sekte het eerst werd ingevoerd.

Bienne, 22 Juli 1874.

Waarde Vriend,

Tot vervelens toe verzadigd van dat heen- en weêrtrekken door Zwitserland, heb ik nu eindelijk vastgesteld het onher-

roepelijk besluit te nemen, om mij een verblijf van rust te verschaffen.

Aan dien zoogenaamden hervormden godsdienst van Zwitserland zou ik mij volstrekt niet willen aansluiten; want naar hetgeen ik met eigen oogen zie, bestaat die godsdienst slechts voor hen, welke allen godsdienst missen. Hij bestaat slechts bij de besluitelooze en vlottende massa's, die geen geloof genoeg meer hebben om Katholiek, geen moed genoeg om Protestant te worden. En niettemin, mocht Monseigneur mij voor den terugkeer naar mijne gemeente strenge voorwaarden stellen, dan zou ik, ten spijt van het licht mijner rede, mij bij den Directeur der Eerediensten te Bern aanmelden.

Morgen ga ik derwaarts, en zoo ik vóór aanstaanden Zondag geen reisgeld heb ontvangen om naar Frankrijk te gaan, alsmede de formeele belofte, dat ik met eene openbare herroeping ten opzigte mijner gedragingen jegens de godsdienstige beweging in Zwitserland, kan volstaan, zonder verplichting om voor Monseigneur te verschijnen en daar vermaningen te ontvangen, die mij reeds herhaaldelijk door mijn geweten gegeven zijn — dan laat ik mij een post geven door de Bernsche regeering. Al vertoont dan ook de kerkelijke administratie der Jura, in haar geheel genomen, een alles behalve ernstig karakter, als bijzonder persoon kan men er toch in de gegeven omstandigheden altijd het goede doen.

Haast u derhalve mij, hetzij door een brief, hetzij door een telegram te antwoorden, om mij de definitieve uitkomst mede te deelen; want spoedig dien ik in de eene of andere richting een besluit te nemen. Adresseer mijne brieven: *poste restante* te Bern, en de telegrammen: *Hôtel de France.*

Het oogenblik is hachelijk en plechtig; het geldt eindelijk de verzaking dier onbestemde en nevelachtige droombeelden, welke mij van de eene buitensporigheid naar de andere voerden; het geldt mijne afstijging naar de strenge en ernstige sfeer der werkelijkheid. Als die lichte blaadjes, welke bij den minsten tocht door de lucht zweven, ben ik bij den minsten tocht der tegenspoeden opgevlogen naar de atmosfeer der luchtkasteelen. Waarom hecht Monseigneur zooveel gewicht

aan wuftheid en grilligheid? Kon hij mij niet schrijven wat hij te zeggen had? Maar dat is alles nu voorbij, het is gebeurd, en de spijt der gansche wereld zou 't niet uitwisschen. Te Lambert zou ik rustig zijn, maar hier, in het hart van Zwitserland, ben ik onrustig. Ik zou niet meer denken aan de grillen, die mij tot de openbaarmaking van den beruchten brief aanzetten, maar hier verkeer ik in gevaar den inhoud daarvan te verwezenlijken. Ziedaar het gevolg eener onbuigzame hardnekkigheid. Gelukkig, dat dit aardsche leven niet eeuwig duurt en de droefenis, onrust en ongerechtigheden, waaruit het is samengesteld, zullen verdwijnen voor eene betere wereld.

Uw zeer toegenegén

CAMERLE.

P. S. Ik schrijf u uit Bienne, de eerste stad der Bernsche Jura, die aan de oud-Katholieken werd overgeleverd. Toen ik heden de kerk voorbijging, door de giften der vrome Katholieken opgebouwd, werd ik diep getroffen bij de gedachte, dat zij nu, evenals de schoone kathedraal in het midden der stad, het eigendom is geworden van de vijanden der Kerk.

Nog denzelfden dag trekt hij naar Tavannes, een Protestantsch plaatsje in de Jura en kan zich niet weerhouden nogmaals zijn hart lucht te geven over de diepe verdorvenheid der vreemde indringers. Aan een zijner vroegere parochianen te Lambert schrijft hij:

Tavannes, Bernsche Jura, 22 Juli 1874.

Waarde Vriend,

Uit de Jura, dicht bij de door het gouvernement voor mij bestemde parochie, zend ik u dezen brief. Ofschoon deze streken hemelsch schoon zijn om hare ligging, noodigen ze mij niet uit er te verblijven. Een diep gevoel van medelijden en

ontferming grijpt mij aan, zoo dikwijls ik die arme bewoners der Jura zie; de herders, die zij liefhadden, werden van hen weggerukt, en apostaten, verraders van den Roomsch Katholieken godsdienst, zijn hun met geweld opgedrongen; want ofschoon hij besmet is door de administratie, die er het bestuur over heeft, bestaat er geen ware godsdienst dan de Roomsch Katholieke. Al het overige is slechts bedrog en leugen. Nu ik evenwel in staat ben den diepen afgrond te meten, op welks rand ik mij plaatste, toen ik aan de Zwitsersche godsdienst-hervorming mijne goedkeuring schonk, nu zal ik, zoo daartoe nog mogelijkheid bestaat, achteruittreden en op nieuw teruggaan onder de gehoorzaamheid van de eenige wettige herders: den Paus en de Bisschoppen. Beklagenswaardig schouwspel! deze schoone landstreken, deze bekoorlijk gelegen dorpen zijn overgeleverd aan tirannen, aan een kliek vrijdenkers en goddeloozen, die in de koffiehuizen te Bern als dwingelanden over het geweten en het geloof van dit ongelukkige landvolk beschikken.

O neen! nooit zal ik er toe besluiten pastoor te worden van dat eenvoudig, geloovig en standvastig volk, welks aanblik alleen voldoende zou zijn, om mij over mijne vlucht, over mijnen afval, te doen blozen.

Bestaat er derhalve voor mij nog een middel om naar Frankrijk terug te keeren, gaarne zal ik het aangrijpen. Ja, de gedachte aan de schipbreuk, die ik op de woelige zee mijner dwaasheden bijna had geleden, zal mij ongetwijfeld tot gids en fakkel strekken, om mij in de toekomst beter te geleiden. Monseigneur heeft mij, eenige dagen geleden, door den pastoor van La Robine [pastoor Clément] doen weten, dat ik zou terugkeeren. Ik heb hem geschreven, dat ik eerst zijne voorwaarden wilde vernemen, om de herhaling der buitensporigheden te voorkomen, die ik bij mijn aankomst aan de Chartreuse pleegde; want keerde ik argeloos terug en kreeg ik aanstonds daarop bevel om voor hem te verschijnen, ik zou in staat zijn nogmaals weg te loopen, en dan zouden mijne ontvluchtingen het onderwerp eener komedie worden, zoo zij dat nu al niet zijn.

Met grond misschien kan men mij van lichtvaardigheid be-

schuldigen; maar nooit in mijn leven zal ik spijt gevoelen over de reizen, die ik gedaan heb. De eerste heeft mij de schoonheden van Savoyen en Dauphiné ontsluierd, en de tweede, de tegenwoordige, doet mij de verheven grootheden van Zwitserland bewonderen. Want het schouwspel, hetwelk zich thans aan mijne oogen vertoont, is waarlijk grootsch. . . . . .

. . . . . .

Aan den pastoor van La Robine heb ik geschreven: als ik vóór Zondag van Monseigneur geen nadrukkelijk bevel heb ontvangen om terug te keeren, alsmede het geld voor mijne reis, dan blijf ik in Zwitserland. Wees zoo goed Zaterdag bericht in te winnen aan het bisschoppelijk paleis; en als zij niet verlangen, dat ik terugkom, verkoop dan, Zondag nog, al mijne meubelen. . . . . .

CAMERLE.

Hier wordt vervolgens de correspondentie gedurende twaalf dagen onderbroken; zoodat wij niet weten, welke antwoorden hem op zijne laatste brieven zijn geworden, noch of de verkoop van zijnen inboedel op den eerstvolgenden Zondag heeft plaats gehad.

Den 3n Augustus bevindt hij zich te Delémont, het middenpunt der Jura, waar de oud-waarzegger Portaz als oud-Katholiek pastoor de kerkelijke bediening waarneemt en daarin door zijne oud-somnambule, de beruchte Cantianille, wordt bijgestaan. Geen wonder, dat in zoodanig gezelschap Camerle's weerzin tegen de oud-Katholieke sekte niet verminderde. Aan een priester te Genève schreef hij als volgt:

Delémont, 3 Augustus 1874.

Mijnheer,

Het bezoek van de Bernsche Jura was voor mij niet onvruchtbaar; want het ontsluierde mij en bracht mij onder het

oog, wat ik te voren reeds verwachtte; namelijk, dat de nieuwe geestelijkheid, allerdiepst veracht door de liberalen, die haar steunen, en niet minder verfoeid door de ultramontanen, een ijdel, zoo niet verachtelijk werk verricht. „Wij beminnen u „niet meer dan de anderen" — zeide mij een liberaal — „wij „willen volstrekt geene geestelijkheid meer; als wij tegenwoordig „ter kerk gaan, doen wij dit alleen uit haat tegen de zwarten, „en wij bedienen ons slechts van u, om de gansche geeste- „lijkheid te verdelgen." Ziedaar dan de schoone rol, die men ons in de Jura wil doen spelen. En wij, die het juk van Rome hebben afgeschud, om onze waardigheid en onafhankelijkheid te heroveren, zullen wij nu de lage werktuigen worden eener partij, die ons verfoeit? Herwaarts komende, meenden wij aan de bevrijding van den godsdienst te arbeiden, en nu wil men ons tot zijn ondergang bezigen; want geroepen en ondersteund door de liberalen, moeten wij, ten einde hunnen steun te blijven behouden, hen in al hunne buitensporige eischen volgen. Zoo wij hun in eenig opzicht weerstaan, dadelijk verlaten zij ons en bestrijden ons met dezelfde woede, waarmede zij de ultramontanen vervolgen. Weshalve ons, zoo wij ons ten minste niet als ezels aan de kar des ongeloofs willen laten vastbinden, geen andere keus overblijft, dan naar Rome terug te keeren, of wel als ambtelooze burgers eene betrekking te zoeken, onafhankelijk van allen partijgeest.

Camerle reist vervolgens van Delémont naar Porrentruy, de hoofdstad der Jura, waar hij zich niet schaamt zijnen intrek te nemen bij ..... Pipy! Daar bevindt hij zich op de hoogeschool, maar Pipy vermag den ongelukkige niet van de wroeging des gewetens te verlossen.

Nogmaals een brief aan Clément, den pastoor van La Robine:

Porrentruy, 7 Augustus 1874.

Waarde Vriend,

Moet ik uw stilzwijgen op mijn laatsten brief vloeken of

zegenen? Zoo dat stilzwijgen de aanleiding was tot mijne verwikkelingen met het Bernsche gouvernement, dan dank ik het aan u, dat de sluier, die mijne oogen bedekte, verscheurd werd; want in de Jura toevende, heb ik met eigen oog gadegeslagen wat daar voorvalt; ik verzeker u, men moet al zeer slecht van zeden en van naam wezen, om zich bij *dat schuim van apostaten, ontuchtigen en atheïsten aan te sluiten, die de kerken bezoedelen, de jeugd verleiden en aan de vernietiging des gewetens en des geloofs arbeiden.* Mijne godsdienstige gevoelens komen in opstand op het gezicht van het gedrag dier ellendelingen. Om te bedriegen en te verleiden, schrijven zij in hunne dagbladen, dat zij aan den Roomsch Katholieken godsdienst niets veranderen; maar geloofs- en zedeleer treden zij onder den voet. Neen, met dát gezelschap wil ik geen deelgenootschap hebben. Ik ben tegenwoordig geheel en al bekeerd en verwerp de liberale ideën, die slechts libertijnen en bedorven sujetten kweeken. Gij kunt aan Monseigneur zeggen, dat ik volkomen tot alles bereid ben, wat hij van mij vraagt. Voortaan zal ik in alles zijne bevelen opvolgen. Ik heb ditmaal oprecht berouw over mijne dwaasheid en zal al het mogelijke doen om de gegeven ergernis te herstellen.

Daar ik geen geld meer had, heb ik mij den volgenden dag bij den Directeur der Eeredienſten aangemeld en van hem 200 francs ontvangen. Nu vrees ik, dat men mij niet uit Zwitserland zal laten vertrekken, zoo ik die som niet teruggeef. In elk geval vlucht ik van daag heimelijk naar Genève en daar, in burgerkleeding gestoken, zal ik uw antwoord inwachten. Schrijf mij derhalve onmiddellijk *poste restante* te Bern, en doe mij den wil van Monseigneur kennen. Mocht ik het geluk hebben u nog eens weder te zien, ik zou u de afschuwelijkste zaken mededeelen omtrent het gedrag dier zoogenaamde hervormers, die, in plaats van de Kerk te hervormen, beter zouden doen hun eigen gedrag te hervormen.

Uw medebroeder

CAMERLE.

Hij vlucht werkelijk nog dienzelfden dag naar Genève, toeft daar tien dagen en richt zich vervolgens tot den Bisschop van Digne.

Genève, 17 Augustus 1874.

Monseigneur.

Zeer vertoornd over den brief, dien de heer Bremond in het dagblad de *Univers* plaatste, kon ik onder den eersten indruk van dien slag niet besluiten uwe Hoogwaardigheid te bezoeken, om vergiffenis te vragen voor al de smarten, die U mijn vlucht en mijne ongehoorzaamheid heeft kunnen veroorzaken: want te rekenen naar den inhoud van dien brief, twijfelde ik, of uwe Hoogwaardigheid mij nog wel zou willen ontvangen. Ik was echter zeer bereid, en ben dat altijd, mij voortaan in alles aan de bevelen van uw vaderlijk gezag te onderwerpen; want het schouwspel van hetgeen in Zwitserland in naam der vrijheid voorvalt — eene vrijheid, enkel en alleen strekkende om de gewetens te tiranniseeren en de priesters voor de kar des ongeloofs te spannen — heeft mijne overtuiging volkomen tot den waren godsdienst teruggevoerd, en die godsdienst is de Roomsche. Alles, wat men nog buiten deze heilige ark der Roomsche Kerk onder den naam van godsdienst aanbiedt, zal nooit anders zijn dan bederf en huichelarij, en de hervormers, die met Rome brekende, de Kerk meenen te hervormen, deden beter aan de hervorming van hun eigen gedrag te beginnen.

Een wijle verdoold en verleid door de droomerijen dier valsche apostelen des Evangelies, was eene enkele aanraking met hen voldoende, om al mijne hersenschimmen voort te jagen en mij te doen doorschouwen, wat die apostaten, onder het voorwendsel van hervorming, werkelijk najagen.

Mocht derhalve uwe Hoogwaardigheid zulks verlangen, dan keer ik terug, om nogmaals de heilige bediening met meer ijver en trouw, dit verzeker ik U, te vervullen dan te voren.

Inmiddels heb ik de eer enz.

CAMERLE.

Hier verliezen wij wederom het spoor van den rampzaligen priester uit het oog, wijl de volgende brief eerst op 22 September 1874, dus ruim eene maand later dan de vorige, is gedagteekend. Wat evenwel in dien tusschentijd plaats greep, kunnen wij uit een paar brieven, later door Loyson geschreven en in de Zwitsersche dagbladen openbaar gemaakt, lichtelijk aanvullen. De ex-Karmeliet namelijk getuigt daarin, dat Camerle als een hopelooze en doodarm bij hem te Genève was aangekomen, terwijl zijn geweten zich tegen het aannemen eener pastorie in de Bernsche Jura verzette. Hij wendde bij Loyson voor, toen regtstreeks van Ferney te zijn gekomen, waar Monseigneur Mermillod hem reisgeld zou hebben gegeven om naar Digne te vertrekken, alsmede de verzekering, dat men van hem geen enkele herroeping in strijd met zijne overtuiging zou vorderen.

In hoever deze laatste mededeelingen waarheid behelzen, laten wij geheel in het midden. Genoeg is het te weten, dat Camerle zich te Genève in de armen van Loyson wierp, een man, dien hij veeleer als apostaat en kerkvervolger had behooren te ontvluchten. Onder de leiding van een zoodanigen gids zou hij immers den weg tot terugkeer onmogelijk vinden, al had ook Loyson toen reeds zoowel met de Jurasche als met de Geneefsche oud-Katholieke Kerk voor goed gebroken.

Inmiddels vond Camerle te Genève overvloedige gelegenheid, ook daar met den aard der kerkelijke beweging en het gehalte der apostaten bekend te worden. Zij waren, naar zijne meening, daar al even bedorven als hunne ambtgenoten in de Jura. Dit blijkt uit zijn brief aan pastoor Clément te La Robine:

Genève, 22 September 1874.

Waarde Vriend,

Mijn langdurig stilzwijgen bracht u misschien reeds in den waan, dat mijn geloof aan de Roomsch Katholieke Kerk opnieuw geschokt is geworden en de gevoelens, die ik u in mijne laatste brieven bekend maakte, mij niet meer bezielen. Neen, altijd blijf ik bij de overtuiging, dat de Kerk, die den Paus tot haar opperhoofd heeft, de ware Kerk, en dat alles, wat zich daarbuiten opdoet, slechts oproer en goddeloosheid is. De verrichtingen der liberale of liever libertijnsche Kerk van Genève strekt daarvan tot een schitterend voorbeeld. *Het zijn daar geene priesters, maar kunstenmakers.* Niets komischer en droeviger tevens dan de paskwillen, die zij op den preekstoel vertoonen. Men kan zich niet begrijpen, hoe personen, die zich zelf eerbiedigen en het bewustzijn bezitten van het verheven karakter, dat zij dragen, nog zulk een rol kunnen spelen en voor het lokaas van geld en zinnelijke genietingen, hun geweten en hun geloof, hunne eer en hunne onafhankelijkheid veil hebben.

Ik heb derhalve mijnen terugkeer naar Digne niet uitgesteld met den toeleg een der pastoriën in bezit te nemen, welke het Geneefsche gouvernement door de verdrijving der wettige pastoors heeft vakant gemaakt, maar integendeel wijl ik hoopte eene eervolle betrekking bij het onderwijs te bekomen.

Mocht zich geene enkele betrekking voordoen, dan keer ik naar Digne terug; maar van te voren moet ik weten, of Monseigneur dit nog wenscht. Ware zulks, helaas, niet het geval, dan zou het gebrek aan levensonderhoud mij aanzetten of liever noodzaken mede het werktuig te worden dier politieke kliek, waaraan in Zwitserland de zending werd opgedragen het Katholicisme door de bediening van afgevallen priesters uit te roeien. Indien ik zoo slecht ware als de heer Bremond (in den *Univers*) mij afschilderde, ik zou een der winstgevende parochiën der Jura behouden hebben, of ten minste nu een nog winstgevender aanvaarden; maar neen, dát nooit. Niettegenstaande al de afdwalingen mijner verbeelding, heb ik altijd de oorspronkelijke reinheid mijner ziel bewaard,

en daarom juist boezemt al wat onrechtvaardig en eerloos is, zooals het vuil godsdienstig mengelmoes van Zwitserland, mij afschuw in. Ik zal dus niet kunnen besluiten een dier verlagende bedieningen te aanvaarden, tenzij ik niet anders kan, evenals die ongelukkige schepselen, welke eindelijk hare eer veil hebben, wanneer zij aan elk ander middel van bestaan wanhopen. Tot dat uiterste hoop ik niet gevoerd te worden.

Uw toegenegen vriend

CAMERLE.

Ongeveer twee maanden verloopen tusschen dezen en den volgenden brief. Camerle stelt middelerwijl alle pogingen in het werk, om ergens in Zwitserland een onderwijzersplaats machtig te worden, maar schijnt daarin niet te zullen slagen, zoodat hij wederom ernstiger de betrekkingen met zijn vroeger diocees tracht aan te knoopen. Eenmaal zelfs gaat hij op weg naar Digne, om zich bij zijnen Bisschop als een oprechten bekeerling aan te melden, maar heeft de dwaasheid plotseling terug te keeren, zoodra hij ontwaart, dat zijne handelingen in de dagbladen worden veroordeeld.

Wat mocht hij anders verwachten, na de openbare ergernis, door hem gegeven? Had hij een beter besef gehad van den zwaren zondenlast, die op zijn geweten drukte, hij zou de onvermijdelijke gevolgen van zijn kwaad in den geest van boete met onderwerping gedragen hebben. Maar daaraan juist haperde het hem. Nooit spreekt hij van zonde of kwaad, maar wel van *caprices*, *extravagances*, *folies*, *légèretés*, enz.; alles wil hij vergoêlijken met zijne *imagination trop vive*, alsof er ter kenmerking van zijn zondig en ergerlijk gedrag geene

andere en juister uitdrukkingen bestonden, alsof openbare ontrouw en eedverzaking geene openbare kastijding verdienden. Driemaal liep hij uit zijne parochie weg; op de lijst der apostaten stond nog altijd zijn naam vermeld; bij Teuscher ontving hij 200 francs; overal bezocht hij de hoofdplaatsen der oud-Katholieke sekte; hij werd te Delémont bij Portaz, te Porrentruy bij Pipy, te Bienne bij Saint Ange-Lièvre en eindelijk te Genève bij Loyson gezien. Bijna al deze feiten waren in zijn vroeger diocees ruchtbaar geworden. Was het dus wonder, dat de dagbladen hem als een apostaat voorstelden en eene scherpe veroordeeling over zijn wangedrag uitspraken? En toch, in dit overigens zeer natuurlijk verschijnsel, waarvan hij zelf alleen de schuld droeg, vond hij aanleiding genoeg zijne reis naar Digne halverwege te staken en naar Genève terug te keeren. Daar schrijft hij dan aan pastoor Clément te La Robine de volgende verzekeringen.

Genève, ... November 1874.

Waarde Vriend,

Gisteren was ik op weg naar Digne en reeds tot Chambéry genaderd, toen mij de noodlottige en hatelijke brief van den heer Bremond in den *Univers* onder de oogen kwam. De boosaardige zinspelingen, mijne eer rakende, hebben mij naar Genève doen terugkeeren. Ik durfde bij den Bisschop geene aanvrage doen om de uitoefening eener bediening, waartoe ik mij, *naar het schijnt*, door ergerlijke feiten, *die mij volkomen onbekend zijn*, onwaardig zou gemaakt hebben. Evenwel was ik en ben ik nog zeer bereid mij volkomen aan het gezag van Monseigneur te onderwerpen. Alles, wat hij van mij vraagt, wil ik vervullen; want ik erken, dat ik hem in alles gehoorzaamheid ben verschuldigd en dat ik mij grovelijk heb bedrogen door aan hem ongehoorzaam te worden. Maar hoezeer

ook bereid om voortaan een trouw en oprecht kind der Roomsch Katholieke Kerk te worden, kan ik niet dulden, dat men mij in het openbaar mijn goeden naam ontneemt. Laat de heer Bremond zich verklaren omtrent de zinspelingen in zijnen brief. Hij kan er gerust op zijn, dat ik niet uit vrees of met bijbedoelingen, maar oprecht en met een verheugd hart onder het juk van mijnen Bisschop zal terugkeeren; want ik zal God niet genoeg kunnen danken, dat Hij mij, te midden mijner afdwalingen, heeft behoed tegen elke medewerking aan de schanddaden van Zwitserland en in mijn hart altijd het gevoel van een levendig geloof bewaarde, waardoor de Roomsche Kerk, die ik een oogenblik bedroefde, zich voor mij steeds vertoont als de eenige ark der waarheid en des vredes.....

Uw toegenegen vriend,

CAMERLE.

Hier begint de levensloop van den armen priester een gunstigen keer te nemen. Hij gaat wederom op weg naar Digne, bereikt gelukkig het bisschoppelijk paleis en treedt daar in boetvaardige stemming binnen.

Met het grootste medelijden werd hij opgenomen en ontving de toezegging in zijne bediening te zullen hersteld worden, mits hij vooraf openlijk al de dwalingen herriep, die hij zoowel op den kansel als in de dagbladen verspreid had. Camerle nam die belofte onvoorwaardelijk aan. Vervolgens legde de Bisschop hem op een maand lang eene geestelijke afzondering te houden in het klooster, hetwelk hij zich daartoe zelf verkiezen mocht. Ook deze boete nam hij gewillig aan; hij koos het klooster van La Trappe te Aiguebelle, bij Montélimart, en trok derwaarts.

Het bleek evenwel zeer spoedig, dat de hooge ernst

van het kloosterleven den zwakken priester daar wat al te zwaar viel; zijne *imagination trop vive* begon allengs den boventoon te krijgen, en hij haakte naar het einde van den boetetijd. De prior, aan wiens wakend oog die verandering van gemoedstoestand niet was ontgaan, spoedde zich naar Digne, om den Bisschop te verzoeken den tijd van boetvaardigheid te verkorten, of ten minste den boeteling eenige meerdere afleiding te bezorgen dan het eentoonig kloosterleven van La Trappe vermocht aan te brengen. Aanstonds willigde Monseigneur die bede in. Camerle mocht de nog overige dagen der maand in het bisschoppelijk seminarie doorbrengen, waar de omgang met de professoren hem eenige verpoozing zou verschaffen: de boeteling toonde zich voor die welwillende beschikking van zijnen Bisschop zeer dankbaar. Een paar dagen slechts had hij in zijn nieuw verblijf vertoefd, toen hij den volgenden brief schreef:

Monseigneur,

Ziende, dat mijne tegenwoordigheid overal slechts wantrouwen inboezemt, slechts behoedzaamheid wekt, en dat bij gevolg de uitoefening mijner priesterlijke bediening in de toekomst hoogst moeilijk en zelfs onvruchtbaar zal worden, heb ik besloten het overige van mijn al te vroeg geknakt leven in de stilte eens kloosters door te brengen. Heden vertrek ik naar mijn geboorteplaats, om daar eerst eenige dagen te toeven.

Vast vertrouwende, dat God zich van de door mij uitgestane beproevingen bediend heeft, om mij tot het kloosterleven te voeren, waartoe ik mij reeds langen tijd door geheime verlangens getrokken voelde, heb ik de eer enz.

CAMERLE.

De Bisschop liet hem weten, dat hij zijn besluit niet

slechts goedkeurde, maar zelfs toejuichte; naar zijne meening, had de priester in zijn beklagenswaardigen toestand „het beste deel" verkozen.

De professoren van het Seminarie waren van dezen brief en van het kloek besluit des toekomstigen kloosterlings geheel onkundig gebleven. Camerle was bovendien in doodsche stilte vertrokken: zoodat niemand hunner wist, werwaarts hij zich had begeven. Van zijn onstandvastigheid evenwel vreesden zij het ergste, en de gegrondheid dier vrees bleek later, helaas, maar al te duidelijk.

Tot ontzetting van Bisschop en professoren kwam weldra de verpletterende tijding, dat Camerle niet naar een klooster, maar rechtstreeks naar Bern was vertrokken, om daar door Teuscher voor goed onder het „schuim „van apostaten, ontuchtigen en goddeloozen," zooals Camerle zelf hen genoemd had, te worden opgenomen.

Van leed overstelpt, waagt de Bisschop nog een laatste poging om den verloren zoon naar het vaderlijke huis terug te voeren, maar zijne brieven blijven onbeantwoord.

In alle liberale bladen gaat de mare rond, en de treurige val des apostaats wordt als een blijde triomf bezongen. Op last der regeering geschiedt de aankondiging, dat de „plechtige" installatie van den heer Omer als pastoor van Damphreux op den 6n Februari 1875 zal plaats hebben. Onder den valschen naam van Omer had dus Camerle zich bij de regeering laten inschrijven.

In den tijd, die tusschen de benoeming en de installatie verliep, hoorde men van Omer taal noch teeken. Vermoedelijk zullen de toebereidselen voor het aanstaande feest en de lessen, die hij middelerwijl bij de reeds aangestelde „kunstenmakers" der Jura moest inwinnen, al zijn

beschikbaren tijd hebben ingenomen. Het orgaan der oud-Katholieken evenwel deed al het mogelijke, om den nieuwen staatspastoor te vleien en hem een rozenkleurige toekomst te beloven, wijl hij in Damphreux op een veertigtal parochianen mocht rekenen en bij gelegenheid der installatie, op den 6n Februari, een even groot aantal genoodigden zou tegenwoordig wezen.

De noodlottige dag naderde. Omer ging den 5n Februari naar zijne nieuwe standplaats op weg, vergezeld van twee vrouwelijke dienstboden. Zijne armelijke bagaadje bestond uit een bed, twee stoelen en twee koffers. Bij zijne aankomst heerschte te Damphreux eene doodsche stilte; niemand wachtte den apostaat aan de grens der gemeente op; het klokkenspel deed zich niet hooren, want Omer zelf had de sleutels van kerk en pastorie, die ruim een jaar waren gesloten geweest.

De eerste teleurstelling, den apostaat bereid, bestond hierin, dat in gansch Damphreux niemand een behulpzame hand wilde uitsteken, om de noodzakelijke beschikkingen voor het naderend feest tot uitvoering te brengen. Zelfs de koetsier bleef bij de ernstige aanmaning van Omer weigerachtig; hij had „den boêl" overgebracht, en verder strekte zijn last niet. Het drietal moest dus zich zelf redden: de bagaadje lossen, de spinraggen in kerk en pastorie wegvegen.

Op den 6n Februari, den „plechtigen" feestdag, nieuwe teleurstelling. De tachtig toehoorders of toeschouwers lieten op zich wachten. Geen enkele koorzanger, geen koster, geen koorknaap. De heer Froidevaux, horlogemaker uit Porrentruy, zong onder de Mis een langen solo en de heer Friche vervulde het ambt van koorknaap.

Uit Coeuve, een dorp, tot de gemeente van Damphreux behoorende, verscheen niemand bij de plechtigheid; uit Lugnez de heer Noirjean; uit Damphreux zelf de maire Vallat en de straatwerker Bouju met zijne twee dochters; totaal: vijf personen, op eene Katholieke bevolking van 1550 zielen. Aan het einde der heiligschennende handeling hield de maire een installatie-rede, en daarmede liep de plechtigheid af.

Omer behoorde nu tot eene sekte, waarvan hij, nog Camerle geheeten, getuigde:

„Die godsdienst bestaat slechts voor hen, welke allen „godsdienst missen. Hij betaat slechts bij de besluite- „looze en vlottende massa's, die geen geloof genoeg meer „hebben om Katholiek, geen moed genoeg om Protestant „te worden." (*Brief van 22 Juli.*)

Omer bevindt zich nu onder het landvolk, waarvan hij vroeger schreef:

„Een diep gevoel van medelijden en ontferming grijpt „mij aan, zoo dikwijls ik die arme bewoners der Jura „zie; de herders, die zij liefhadden, werden van hen „weggerukt, en apostaten, verraders van den Roomsch „Katholieken godsdienst, zijn hun met geweld opgedrongen; „want ofschoon hij besmet is door de administratie, die „er het bestuur over heeft, bestaat er geen ware gods- „dienst dan de Roomsch Katholieke. Al het overige is „slechts bedrog en leugen." (*Brief van 22 Juli.*)

Hij behoort tot de apostaten, door hem zelven gebrandmerkt, toen hij verklaarde:

„Ik verzeker u, men moet al zeer slecht van zeden „en van naam wezen, om zich bij dat schuim van apo- „staten, ontuchtigen en atheïsten aan te sluiten, die de

„kerken bezoedelen, de jeugd verleiden en aan de ver-
„nietiging des gewetens en des geloofs arbeiden." (*Brief van 7 Augustus.*)

Omer heeft nu de Kerk verlaten, waarvan hij verzekerde:

„Alles, wat zich nog buiten deze heilige ark der „Roomsche Kerk onder den naam van godsdienst opdoet, „zal nooit anders zijn dan bederf en huichelarij, en de „hervormers, die, met Rome brekende, de Kerk meenen „te hervormen, deden beter aan de hervorming van hun „eigen gedrag te beginnen." (*Brief van 17 Augustus.*)

Omer is eindelijk terecht gekomen bij een gezelschap, waarvan hij zeide:

„Het zijn geen priesters, maar kunstenmakers." (*Brief van 22 September.*)

Quantum mutatus! mogen wij wel zeggen; want Omer doet thans voor zijne mede-apostaten niet onder. In de *Démocratie Catholique* smaadt en lastert hij de Katholieke Kerk, en om de kroon op zijne apostasie te zetten, ontbood hij eene „nicht" bij zich als huishoudster, die later bleek Catharina Ruede te heeten en niet tot zijne familie te behooren.

En hiermede sluiten wij deze waarlijk tragische geschiedenis, die wij als een *mysterium iniquitatis* aankondigden.

B. H. KLÖNNE.

VERSCHEIDENHEDEN.

HET DAGERAADSDIER VAN CANADA.

Hoe weinig men op de resultaten der geologische en palaeontologische wetenschap vertrouwen kan, blijkt wel bijzonder uit het *Eozoön Canadense* of het dageraadsdier.

Eerst was het, niet een steen of een plant, maar een *dier* [1]).

Later werd het een *steen*. Ziehier wat Dr. P. J. F. Vermeulen er over schreef in *De Wachter* 1873, dl. I, blz. 344:

„De lezer zal het gejuich begrijpen, waarmee de vondst van een lager dier uit een nog oudere vorming begroet werd. Het Eözoon canadense, het Canadasch dageraadsdier! — de naam alleen getuigt van verrukking, want werkelijk, men meende in de kristallijne kalksteenen en chloriet-leien, die in Canada onder het Siluur voorkomen en den naam van Laurentische en Huronische formatie gekregen hebben, overblijfselen van een reusachtig wortelpootig dier gevonden te hebben.

Eigenlijk waren 't niet meer dan groote stukken kalksteen, met concentrische banden van korreligen serpentijn, maar Carpenter en andere geleerden meenden er met het mikroskoop een dierlijke structuur in ontdekt te hebben. Deze vondst dagteekent van 1865; in het verslag van de in 1871 te Indianopolis gehouden vergadering van de „American Association „for the advancement of science" leest men: „De Eozoön ca-

1) Ook wij hebben het, in 1868, voor een dier gehouden. *De Katholiek*, Dl. LIII, blz. 361.

„nadense komt meer en meer in diskrediet.... Alle feiten „stemmen overeen om te bewijzen, dat dit zoogenaamd geor„ganiseerd wezen slechts een organischen schijn bezit, dien „het verschuldigd is aan een eigenaardige, half kristallijne ge„steldheid, analoog aan die welke dendrieten voortbrengt (Les Mondes, 18 Juni 1872, p. 93. — Wetensch. bijblad van 't Album der natuur, 1872, blz. 32)."

Zou het nu weêr een *dier* geworden zijn? De Heer Max van Edijck toch schrijft in *De Tijdspiegel*, Januari 1876, blz. 61:

„In het jaar 1865 ontdekte de beroemde Amerikaansche geoloog Sir William Logan in de gneislagen van de Laurentinische groep in Canada de versteende indrukselen van een dier, dat door den Amerikaanschen microscopist Dawson met den naam van *Eozöon canadense* werd bestempeld, omdat het als het ware eene morgenschemering werpt op het eerste ontstaan der organismen. De fossiele indrukselen zijn door Carpenter bepaald als te zijn van eene reusachtige rhizopode, een van de familiën van die laagstgeorganiseerde dieren, welke Protozoa heeten en uit niets anders dan uit een levend protoplasmaklompje bestaan, zonder eenige structuur hoegenaamd. De *Eozoön canadense* is dus na verwant aan de *Monaden* en *Moneren*, de *Bacteriën* en de *Vibrio's*, en ofschoon men in den beginne het vermoeden geopperd heeft dat *Eozoön canadense* eene kristalfiguur was, schijnt men tegenwoordig algemeen de meening te deelen, dat het werkelijk een organisme is. En dat te meer, omdat na Logan ook Von Hochstetter en Gümbel en anderen dergelijke doch beter bewaarde fossielen hebben ontdekt in terpentijnhoudende kalksteen tusschen kristallijne gesteenten bij Krumman in Boheme, in de Beijersche gebergten en in de Scandinavische gebergten." —

Wij zijn nieuwsgierig, of niet een der mannen van het vak tegen de bewering: „tegenwoordig schijnt men algemeen de meening te deelen, dat het (*Eozoön canadense*) werkelijk een organisme is" zal opkomen.

J. de Bruijn.

GETAL DER ORATIËN IN DE PLEGTIG GEZONGEN MISSA QUOTIDIANA DE REQUIEM.

Aan de H. Congregatie der Riten zijn de volgende vragen voorgelegd.

Rmus D. Raphael Ammirante, Episcopus Nucerinus paganorum, exposuit, in quadam Collegiata dioeceseos suae adesse obligationem celebrandi per annum nonnulla funera quae sunt applicanda pro benefactoribus, quumque ipsa nullam habeant fixam diem, persolvuntur quando per ritum diei fas est. In his dicitur cum cantu missa quae est de quotidianis. Plurimae vero quum exortae sint controversiae circa hanc missam, praefatus Episcopus insequentia dubia Sacrorum Rituum Congregationi proposuit, nimirum:

Dubium I. Utrum in hac missa solemni dici debeant tres orationes uti jacent in missis quotidianis, sine ulla mutatione?

Dubium II. Utrum liceat vel debeat mutari secunda oratio cum illa quae post missas quotidianas inter diversas ponitur, signata n°. 11 vel 12?

Dubium III. Utrum haec tantum oratio signata n°. 11 vel 12 dicenda sit?

Hierop heeft de H. Congregatie, 19 Junij 1875, geantwoord:

Ad I, II et III. In missis quotidianis de Requie quae solemniter cantantur, una tantum oratio dicenda (excepta prima die mensis et feria II), et in casu solum illa signata n°. 11 vel 12, quae est pro pluribus defunctis; et dentur decreta in una ordinis Minorum Sancti Francisci de observantia diei 16 aprilis 1853 ad XXII, et in una Briocen. diei 12 augusti 1854 ad XL.

Het eerste der hier aangehaalde decreten verspreidt licht over de beteekenis van Missa *solemniter* cantata. Het luidt:

An quoties Missa de Requie quotidiana decantatur cum diacono et subdiacono, una tantum oratio in ea dicenda sit (*excepta prima die mensis et feria secunda*), vel requiratur etiam concursus et pompa exterior, uti opinatur Cavalieri explicans illud *solemniter* Rubricae Missalis, tit. v, n°. 3?

S. R. C. respondit:

Affirmative ad 1 partem, negative ad 2.

Het tweede decreet luidt:

Utrum secunda oratio semper mutari possit, et ejus loco dici oratio pro defuncto aut defuncta?

S. R. C. respondit:

Unicam orationem dicendam in Missa de Requie cum cantu pro anima illius, quam designat eleemosynam exhibens.

KERKGESCHIEDENIS VAN NEDERLAND

VÓÓR DE HERVORMING,

DOOR W. MOLL, HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

(*Vervolg van* blz. 261 vv.) 1)

IV.

De tot hiertoe gemaakte aanmerkingen betroffen bijzondere punten der Kerkgeschiedenis; thans gaan wij er maken van meer algemeenen aard, waarvan de eerste de methode geldt, door den Schrijver gevolgd. Tegen die methode hebben wij een dubbel bezwaar. Waar zij gevolgd wordt, zal men niet ligt een getrouw beeld der geschiedenis vinden, omdat zij uit haren aard aanleiding geeft, ja bijna noodzakelijk voert tot halve en partijdige voorstellingen. En ten tweede keuren wij haar hier vooral af om den schadelijken invloed, dien zij, uithoofde van bijzondere redenen, op den Hoogleeraar bij de bewerking zijner Kerkgeschiedenis heeft uitgeoefend.

1. In een altijd merkwaardig blijvend opstel sprak *De Katholiek* over de verschillende voorstellingen der Katholieke Kerk, welke bij Protestantsche kerkelijke geschied-

1) In de vorige aflevering is een regel uitgevallen; de lezer gelieve, op blz. 304, reg. 11 v. b. achter: *niet slechts een beletsel voor*, te lezen: *het aangaan van een huwelijk, maar ook een beletsel voor.*

schrijvers worden aangetroffen [1]). Wij vonden daar de verdeeling van het werk der Maagdenburger Centuriatoren in zekere categoriën: 1. de voornaamste gebeurtenissen van iedere eeuw; 2. de uitbreiding der Kerk; 3. de vervolgingen; 4. de leer; 5. de ketterijen; 6. de eeredienst; 7. het bestuur; 8. de scheuringen; 9. de Kerkvergaderingen; 10. de ondeugden der bisschoppen; enz. Zulke methode nu werd een weinig verder door den Schrijver, waar hij spreekt van Mosheim, aldus beoordeeld (blz. 240):

Zijne [Mosheims] algemeene methode is als die der Centuriatoren: ook hij schrijft geen eigenlijke kerkelijke geschiedenis, maar geeft, naar zekere van hem gestelde rubrieken, verslagen van den toestand des Christendoms in iedere eeuw, waarbij dan nog afzonderlijke ophelderingen gevoegd worden. Voor de Protestanten is dat de beste en daarom van hen meestal gevolgde wijze, om de kerkelijke geschiedenis te beschrijven. Indien men de gebeurtenissen achtervolgens en naar 't leven voorstelt, verkrijgt men eene Katholieke geschiedenis, welker nadeelige indruk door tusschenvoeging van aanmerkingen niet is weg te nemen. Beter is het, onder dat opzigt, in plaats van *verhalen*, verslagen of beschouwingen der verschillende tijdvakken te geven. Men kan dan de feiten meer naar zijn belang groeperen, het een meer in 't licht, het ander meer in 't duister plaatsen, slechts zoodanige getuigenissen aanhalen als voor 't Protestantisme schijnen te pleiten, en maken tot zekere hoogte van de geschiedenis wat men wil.

Evenzoo zegt hij van Neander (blz. 251):

Zijne wijze van de geschiedenis te behandelen is weder echt

---

1) Dl. XXXIV, blz. 231—301.

Protestantsch. 't Is geen verhaal, zelfs geen beredeneerd verhaal van gebeurtenissen en daden; het zijn Protestantsche beschouwingen over de geschiedenis, die daartoe weder onder verschillende rubrieken verdeeld wordt, en waarbij naar een vooraf opgemaakt systeem de feiten gewijzigd, verzwegen of buiten verhouding op den voorgrond gesteld worden. Zoo zegt de leermeesteres der waarheid juist wat men verkiest.

Door bovenstaande aanhalingen willen wij niet in het minst eenige opzettelijke verminking of verwringing der geschiedenis aan den Hoogleeraar Moll ten laste leggen: zijne eerlijkheid blijve buiten alle verdenking; maar wij willen slechts aangeven, hoe gemakkelijk ook hij in eene verkeerde voorstelling der geschiedenis vervallen kon, en daarin werkelijk, zooals wij door voorbeelden wenschen te toonen, ondanks zich zelven en door zijne Protestantsche zienswijze gedreven, vervallen is; want ook hij volgt eene dergelijke methode. Hij geeft eerst een betrekkelijk kort verslag der gebeurtenissen, of van het leven der zendelingen en Utrechtsche bisschoppen. Aan Willebrord, Suidbert, Werenfried, Adelbert, Wiro, Plechelmus, Otger, Wulfran, Wando, Gangulf en Bonifacius worden 55 bladzijden gewijd; aan Gregorius, Alubert, Lebuinus, Marchelmus, Willehad en Ludger 30 bladzijden; en aan de vijftien bisschoppen, die na Gregorius de Kerk van Utrecht bestuurden, wederom 30 bladzijden. Daar tusschen in levert hij in 46 bladzijden eene karakteristiek van onze geloofspredikers en hun zendingswerk, en eindelijk beschouwt hij in 236 bladzijden onder verschillende rubrieken het bisdom, de geestelijkheid, kapittelen en kloosters, synoden, kerkelijke goederen en inkomsten, school en letteren, kerkleer en kettersche bewegingen, heilige plaatsen en

tijden, heilige handelingen of de openbare eeredienst, huwelijk, vasten en bedevaarten, zorg voor stervenden en dooden, geloof en bijgeloof, zedelijkheid en kerkelijke tucht.

Wanneer de ontleedkundige aan zijne leerlingen de onderscheidene deelen van een menschelijk ligchaam toont en de organische gebreken aanwijst, die den dood veroorzaakten, dan zien zij toch slechts een lijk; maar men heeft ook geen levend beeld der geschiedenis voor oogen, wanneer hare onderdeelen één voor één, allen op zich zelf en buiten het verhaal der feiten, beschouwd en overwogen worden. Toch zouden wij hiermede eenigzins vrede kunnen hebben onder twee voorwaarden. De eerste is, dat die onderdeelen aan het ligchaam der geschiedenis en niet aan iets anders ontleend worden; als de geschiedschrijver zijn verhaal *uitvoerig en geheel* heeft afgewerkt en hij daarna het verhaalde *kort* zamentrekt en onder verschillende rubrieken brengt, om het wijsgeerig te onderzoeken, dan is de lezer, wien het gansche beeld levend voor oogen staat, bij magte om zijne uitspraak te beoordeelen; dit is niet zoo, als er vreemde bestanddeelen, die niet tot het verhaal behooren, bij het onderzoek zijn aangewend; doch daarover spreken wij nader in het tweede gedeelte van dit hoofdstuk. De andere voorwaarde, die hier te pas komt, is, dat het wijsgeerig onderzoek dier onderdeelen zonder eenzijdigheid geschiede, dat de geschiedschrijver de feiten zoowel van de gunstige als van de ongunstige zijde beschouwe, en dat hij niet willekeurig te werk ga, door te spreken over hetgeen wel, en te zwijgen over hetgeen niet met zijne begrippen strookt, of door al, wat voor zijne beweringen

gunstig is, op den voorgrond, en wat haar ongunstig is, op den achtergrond te schuiven.

Maar hoe gemakkelijk, hoe onwillekeurig en niettegenstaande de beste voornemens vervalt de wijsgeer bij dat onderzoek tot zoodanige eenzijdigheid. Onder den indruk zijner begrippen over godsdienst en geleid door overgeleverde en daardoor diep ingewortelde opvattingen, ontmoet zijn oog het eerst, het liefst en het duidelijkst al, wat met zijne begrippen en opvattingen overeenkomt; en gelijk dat bij hem op den voorgrond treedt, zoo komt het ook in zijne verhandeling voor den lezer het meeste uit. Wij mogen natuurlijk zoo iets den Hoogleeraar niet ten laste leggen zonder nader bewijs.

Toonen wij eerst in een voorbeeld het groote verschil tusschen een *verhaal* der geschiedenis en een *verslag*. In ons vorig hoofdstuk gewaagden wij van de opleiding van Walafridus Strabo, door hem zelven beschreven. Men leze nu eens dat *verhaal* [1]) en zie, hoe alles daar leeft; men volgt den jongeling bij zijne studie en bij den overgang van den eenen tak van kennis tot den anderen, is getuige van zijn verkeer met leermeesters zoowel als met medescholieren, aanschouwt de wijze van onderrigt en ontvangt van het *levend* geheel ook een *levendigen* en diepen indruk. Is dat nu ook zoo, als men de beschouwing leest — door ons medegedeeld [2]) — die de Hoogleeraar geeft van het voorbereidend onderrigt? Het is er verre van af, hoewel wij die beschouwing niet ongunstig

---

1) *De Katholiek*, Dl. XXXIII, blz. 339—356.

2) Blz. 282.

noemden; maar zij kan dien indruk niet maken, omdat zij geen *verhaal* en slechts een *verslag* is [1]).

Datzelfde verslag geeft ons tevens een voorbeeld van eenzijdige en onware voorstelling. In de middeleeuwen, zoo heette het vroeger, was alles duisternis, en kennis moest bijgevolg daar zoo min mogelijk verondersteld worden. Nu bleek het wel, dat men destijds onderrigt gaf in de „zeven vrije kunsten"; maar onder dat zevental werd *de geschiedenis* niet genoemd, en derhalve, zoo besloot men, werd zij niet geleeraard. Te goeder trouw meldt nu ook onze Hoogleeraar: „Daar de ge„schiedenis niet tot de zeven vrije kunsten behoorde, „werd zij *doorgaans verwaarloosd*"; hoewel hij zeven bladzijden verder erkennen moet, dat *geschiedenis* en geestelijke poëzie de twee takken van literatuur waren, „waarvoor het karolingische tijdvak de meeste produc„tiviteit bezat", iets wat met dat *doorgaans verwaarloozen* moeijelijk te rijmen is.

De vroeger ook reeds vermelde [2]) beschouwing der poenitentiaal-boeken levert een tweede voorbeeld. Al te dikwerf is vroeger en wordt nog de Katholieke Kerk in Protestantsche schriften beschuldigd van zondenvergeving te verleenen, zonder berouw en vernieuwing des harten van den biechteling te vorderen, ja zelfs van die vergiffenis voor geld te verkoopen. De Hoogleeraar nu ziet in de poenitentiaal-boeken het woord *poeniteat* gebruikt

---

1) Het is natuurlijk onze bedoeling niet, te kennen te geven — wat eene dwaasheid zou zijn — dat de Hoogleeraar in plaats van zijn verslag het verhaal van Walafried had moeten opnemen; wij willen alleen door vergelijking der beide stukken doen uitkomen, wat een *verhaal* voor heeft boven een verslag of eene beschouwing. 2) Blz. 293 vv.

in den zin van *jejunet*, hij ziet daar in sommige gevallen eene onderlinge verwisseling der boetewerken en zelfs van *vasten* in *aalmoezen* toegelaten, hij ziet daar het woord *redimere*, en het oude vooroordeel herleeft; „het begrip „van boete was in dien tijd schromelijk oppervlakkig", „het woord berouwhebben had geheel en al dezelfde „beteekenis verkregen als het woord vasten", en „het „werd gebruikelijk de vasten voor geld af te koopen"; om dat alles aanschouwelijk te maken worden een paar canons aangevoerd en niet bloot op den voorgrond, maar geheel alleen aan den lezer voorgesteld, die van den anderen kant niets verneemt noch van de droefheid des harten en de opregte bekeering, welke de poenitentiaal-boeken van den biechteling vorderen, noch van de voorschriften, die zij den priester geven, om zijnen poenitent daartoe op te wekken.

Bij een derde voorbeeld staan wij iets langer stil. Sprekende over de verschillende vormen des bijgeloofs geeft de Hoogleeraar ook eenige beschouwingen over *het wondergeloof* dier tijden. Of hij de mogelijkheid van wonderen aanneemt, blijkt ons niet. Hoewel wij als Katholieken die aannemen, staat het ons echter vrij, de waarheid en het wonderkarakter van sommige feiten te ontkennen, die in de levens der Heiligen als wonderen beschreven worden, zoodat wij zijne beschouwingen dezer zaak niet aan ons geloof, maar eenvoudig aan de rede hebben te toetsen.

De Hoogleeraar acht het onmogelijk, eene algemeene beoordeeling der wondergeschiedenissen te geven, om haar zeer verschillend karakter en de meer of min naauwkeurige of onnaauwkeurige mededeeling door geloofwaar-

dige of door fabuleuze schrijvers en maakt daarom slechts eenige opmerkingen, die „voor de verstandige opvatting „der zaak haar nut kunnen hebben." (blz. 467.)

Maar als die wondergeschiedenissen om haar zeer verschillend karakter geene algemeene beoordeeling veroorloven, waarom ze dan niet afzonderlijk medegedeeld op hare natuurlijke plaats, dat is, in de levensschets dier Heiligen, op wie zij betrekking hebben? Daar kan men zeggen, wie de schrijver is, die ze geboekt heeft; daar kan men zijne geloofwaardigheid beoordeelen; door vergelijking van zijn verhaal met personen, plaatsen, tijden en omstandigheden tot het meer of min naauwkeurige zijner mededeeling besluiten en alzoo tot eenige zekerheid komen omtrent het al of niet aannemelijke der verhaalde wonderen. Doch neen, daar ter plaatse wordt ter naauwernood en slechts van sommige wonderen melding gemaakt; en die vermelding waarin bestaat ze? „vooral „door eene vermeende dooden-opwekking, waarop wij „later terugkomen, werd hij meer en meer meester van „veler harten", lezen wij van Amandus (blz. 74); van Ludger: „Het gelukte Ludger — hoe weten wij niet: „de tijdgenooten dachten natuurlijk aan een mirakel — „den blinde te genezen" (blz. 180); en van Willebrord wordt in zijne levensschets gezegd, dat hij te Heilo de bekende „bron deed ontspringen" (blz. 110) en wel, zooals wij later vernemen (blz. 217), „door een vermeend „wonder". De lezer, die veeltijds de Bollandisten of Mabillon en bij gevolg de bronnen niet raadplegen kan, wordt niet in staat gesteld tot eigen oordeelvelling over het wonderkarakter der feiten; de Hoogleeraar heeft voor

hem geoordeeld. Is dat geene eenzijdige, geene willekeurige behandeling der geschiedenis?

Opzettelijk gewaagden wij hier van de doodenopwekking door Amandus, waarop het bovenstaande slechts gedeeltelijk van toepassing is; immers de Hoogleeraar zegt er later op terug te zullen komen en spreekt er werkelijk van onder zijne „opmerkingen" over de wonderverhalen, waar hij op zijne wijze het feit mededeelt en als natuurlijk tracht te verklaren. Want wij wilden dadelijk de vraag stellen: waarom zegt hij ook niet, na het genezen van den blinden Bernlef door Ludger gemeld te hebben, „waarop wij later terugkomen"? waarom verhaalt hij onder zijne „opmerkingen" wel het wonder van Amandus, niet dat van Ludger? waarom tracht hij aldaar wel het eerste, niet het laatste natuurlijk te verklaren? bestond er welligt grootere moeijelijkheid voor het eene dan voor het andere? Al zou — wat wij aanstonds nader onderzoeken — het verhaal der doodenopwekking door Amandus geen wezenlijk mirakel bevatten, daaruit volgt geenszins, dat alle wonderverhalen fabelen zijn; doch de lezer, vooral de Protestantsche, die zich van het fabelachtige dier opwekking door den Hoogleeraar overtuigd gevoelt, komt daardoor alligt tot zulke gevolgtrekking. Geeft de willekeurige keuze des Schrijvers daartoe geene aanleiding?

Beschouwen wij eerst het wonder, dat van Ludger verhaald wordt. De schrijver, die het boekte, was Altfried, bisschop van Munster. Zijne bronnen, zegt de Hoogleeraar (blz. 171), „waren de mededeelingen, die hij ontving van „Ludgers broeder, Ludgers neef en opvolger, Ludgers „zuster, benevens eenige geestelijken, Ludgers leerlingen"; en zijn verhaal „munt boven vele heiligen-levens uit door

„eenvoudigheid en rijkdom van inhoud". Men zal hem derhalve onder de geloofwaardige en niet onder de fabuleuze schrijvers mogen rangschikken. Hoe nu luidt zijn verhaal?

Toen hij [Ludger] in Friesland het evangelie ging verkondigen en te Holwerd kwam, werd hij door eene vrouw, Meinsuit geheeten, in haar huis ontvangen; en zie, terwijl hij daar was met zijne leerlingen, werd hem een blinde voorgesteld, met name Bernlef, die door zijne buren zeer bemind werd om zijne vriendelijkheid en omdat hij de daden der voorouders en de oorlogen der koningen schoon wist te bezingen, maar sedert drie jaren voortdurend met blindheid zoo geslagen was, dat het minste licht tot zijne oogen niet doordrong (*ut nullum sibi lumen vel extremae visionis remaneret*). Dezen man met een opgeruimd gelaat aanschouwende, vroeg hij hem, of hij bij hem wilde biechten, en toen hij hierop een bevestigend antwoord ontving, zeide hij hem den volgenden dag weder te komen. 's Anderen daags reed de man Gods te paard, toen de blinde hem te gemoet kwam; zijn paard bij den teugel nemende verwijderde hij zich met hem en legde hem, na belijdenis zijner zonden, eene boete op; daarna maakte hij het teeken des heiligen kruises op zijne oogen (*signum sanctae crucis oculis ejus imposuit*), en zijne hand voor hem houdende, vroeg hij, of hij ook iets zag? De blinde antwoordde met groote blijdschap, dat hij zijne hand kon zien. Bedank dan, sprak Ludger, den almagtigen God. Al voortsprekende over het Katholiek geloof en de belangen der ziel kwamen zij te Werfhem; nu vroeg Ludger, of hij die plaats ook kon herkennen? En dadelijk noemde Bernlef haar bij haren naam en verzekerde de boomen en de huizen allen goed te kunnen onderscheiden. Ludger zeide: bedank den almagtigen God, die u het gezigt heeft wedergegeven. Toen zij te Wijkwerd gekomen waren, waar eene bidplaats was, liet Ludger hem bidden, God dank zeggen en een eed doen om voor zijnen [Ludgers] dood aan niemand te verklaren,

hoe hij het gezigt terug had bekomen. Bernlef volbragt de begeerte van den man Gods en liet zich gedurende eenige dagen, alsof hij nog blind was (*caecitatem simulando*), door een ander geleiden; maar na Ludgers dood verhaalde hij, op welke wijze hij van zijne blindheid genezen was.

Noemden wij Altfried, die dit heeft opgeteekend, geloofwaardig, de omstandige en uitvoerige beschrijving van het voorval pleit voor zijne naauwkeurigheid; en als we nu Ludger de genezing aan den Almagtige hooren toeschrijven niet alleen, maar hem bovendien eene verpligting onder eede aan den blinde hooren opleggen, om tot zijnen dood de zaak geheim te houden, dan zeggen we: Ludger zelf heeft aan een wonder geloofd. Wat zou de lezer der Kerkgeschiedenis er van gedacht hebben, zoo bovenstaand verhaal hem was medegedeeld? Zou hij zich tevreden hebben gesteld met de woorden des Hoogleeraars: „Het „gelukte Ludger — hoe weten wij niet: de tijdgenooten „dachten natuurlijk aan een mirakel — den blinde te „genezen"? En waarom, vragen wij nogmaals, verklaart deze in zijne „opmerkingen" over wonderverhalen, wel op natuurlijke wijze de daad van Amandus, niet die van Ludger? [1]).

Wat hij van de genezing van Bernlef denkt, zegt hij ons niet in die „opmerkingen", en ook niet in de levens-

---

1) De Hoogleeraar heeft gelooven we, het verhaal niet aandachtig gelezen; wij zagen reeds (blz. 232), hoe hij ten onregte Bernlef en Meinsuit tot elkanders echtgenooten maakt; nu bemerken wij onder het schrijven dezer regelen, dat hij in Bernlef voor diens komst bij Ludger *een heiden* ziet; hij noemt hem *een bekeerling*, die aan Ludger *in dubbelen zin zijne „verlichting" te danken had*, en die *zijner nieuwe godsdienst* trouw bleef. Heidenen gaan tot het Christendom over door het Doopsel, niet door het sakrament der Biecht.

schets van Ludger, waar het eigenlijk te huis behoorde, maar op eene andere plaats.

Op blz. 215 namelijk wordt een groot verschil aangewezen tusschen de tegenwoordige zendelingen en die der zevende en achtste eeuw. Eerstgenoemden worden inwendig voorbereid tot de zwaarwigtige taak in daartoe gestichte scholen. Laatstgenoemden, voortgekomen, gelijk ook onze apostelen, uit scholen van kloosters en kathedraalkerken, ontvingen zulke specifieke opleiding niet. „De leerlingen werden eenvoudig voor den monniken- of „geestelijken stand gevormd, gelijk zij in de meeste ge„vallen in hunne jeugd ook geene andere bestemming „hadden, dan om gewone monniken en geestelijken te „wezen. Zij leerden wat daartoe behoorde en niets meer... „Het eenige middel, dat men tot aankweeking van mis„sionarissen aanwendde, was van geheel praktischen aard"; dat is, de missionarissen „voerden de leerlingen hunner „scholen op hunne missietogten met zich".

Eene dubbele verrassing wachtte ons nu drie bladzijden verder; daar zagen wij de oude missionarissen, evenals de hedendaagsche, in het bezit van medische kennis — men begrijpt, waarom juist deze kennis — en Ludger gebruik maken van die kennis om den blinden Bernlef te genezen! Doch hooren wij den Schrijver:

Hedendaagsche zendelingen, die voor hun ambt wél opgeleid worden, plegen eenige medische kennis en heelkundige vaardigheid te bezitten, en nemen gaarne eene medicijnkist met zich, daar de ondervinding geleerd heeft, dat heel- en geneeskundige diensten de harten der heidenen vaak openen en hun vertrouwen op den vreemdeling inboezemen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat onze geloofspredikers hetzelfde deden.

Van Amandus weten wij, dat hij de kunst verstond om kneuzingen en zware verwondingen behoorlijk te verbinden en te heelen, en van Livinus en Ludger wordt berigt, dat zij sommigen hunner bekeerlingen van blindheid of oogkrankten verlosten; wij moeten derhalve veronderstellen, dat zij eenige oefening in het vak bezaten, gelijk met middeneeuwsche monniken en geestelijken niet zelden het geval was, en dat zij ook van de noodige middelen voorzien waren. Doch *zoo zij al geene medicijnen met zich voerden*, zeker is het, dat zij steeds boeken en boekenkisten bij zich hadden.

Blijkens de door ons gecursifeerde woorden is de Hoogleeraar niet volkomen op zijn gemak. Ludger zal wel geen medicijnkist bij zich gehad hebben, toen hij, te paard zittende, Bernlef ontmoette. Zoo hij aan dezen, na zijne biecht gehoord te hebben, medicijnen toegediend of eenige heelkundige operatie verrigt heeft, dan heeft hij dat wel op buitengewoon geheimzinnige wijze gedaan, zóó dat de blinde man daar niets van gevoelde noch bespeurde; maar waartoe die geheimzinnigheid? De Protestantsche zendeling, van wien de Hoogleeraar (blz. 468) verhaalt, dat hij een knaap, die uit een boom gevallen was en beide armen gebroken had, verpleegde en genas, deed twintig jaar lang, hoewel te vergeefs, al wat hij kon, „om den naam eens wonderdoeners van zich te weren"; zou Ludger juist het tegendeel gedaan en getracht hebben, zich den naam eens wonderdoeners te verwerven? De Hoogleeraar zelf, wien Ludger lief is, zal het ontkennen; en de geheimhouding, onder eede aan Bernlef opgelegd, laat de veronderstelling niet toe. De blinde man, van wien het verhaal oorspronkelijk moet zijn uitgegaan, ondervond slechts ééne operatie: „Ludger maakte het

„kruisteeken op zijne oogen, hield hem zijne hand voor „en vroeg: wat ziet gij? en het antwoord was: ik zie „uwe hand"; en onze hedendaagsche oculisten moeten, bij al hunne regtmatige fierheid over de vorderingen hunner wetenschap, beschaamd zijn, als zij denken, hoe de mannen der middeleeuwen, door een eenvoudig kruisteeken op de oogen te maken, menschen, die stekeblind waren, van hunne blindheid verlosten! [1])

Wij zouden het kunnen begrijpen, zoo iemand, om hier geen mirakel te vinden, de blindheid van Bernlef, of zijne genezing, of zelfs de gansche gebeurtenis als eene fabel verwierp; zoo hij beweerde: de hagiograaf heeft zijn held onregtmatig willen verheerlijken; of: hij is met hetzelfde doel misleid door zijne berigtgevers, allen bloedverwanten en leerlingen van Ludger; of zelfs: Ludger heeft met behulp van Bernlef *„een vroom bedrog" gepleegd om zijnen invloed bij de menigte te stijven* [2]), want Bernlef was alles behalve opregt, daar hij zich blind hield (*caecitatem simulando*) en door anderen liet leiden, toen hij zien kon. Het hart des Hoogleeraars zal met dit alles geen vrede hebben, en dit strekt hem tot eer. Als wij echter niet het hart, maar het verstand raadplegen, dan zijn deze veronderstellingen, in ons oog,

---

1) Ook van Livinus lezen wij in zijn leven, dat op naam van Bonifacius staat (Giles, II, 135), dat hij een blinde, die 13 jaar en 5 maanden van het gezigt beroofd was, genas door het kruisteeken op zijne oogen te maken. Wij beroepen ons echter op dit voorval niet en nemen het niet in behandeling, omdat de Hoogleeraar (blz 76) weinig vertrouwen schenkt aan den inhoud van het *Vita* of *Passio S. Livini*, waarvan hij bovendien met Mabillon en anderen het auteurschap niet aan den H. Bonifacius toeschrijft.

2) Eene uitdrukking, op eene andere plaats door den Hoogleeraar, maar niet met betrekking tot Ludger gebezigd.

wel te verwerpen, maar toch eer aannemelijk dan de medicijnen-theorie des Hoogleeraars, waarvoor in het verhaal zelf niet de minste grond te vinden is.

Het laat zich nu goed begrijpen, waarom hij van dit wonderverhaal slechts met een enkel woord spreekt in de levensschets van Ludger en er geene uitlegging van geeft in zijne „opmerkingen" over de wondergeschiedenissen. Daar echter spreekt hij wel over de dooden-opwekking door Amandus, welke hij, steunende op sommige bijzonderheden van het verhaal, gemakkelijker op eene natuurlijke wijze meende te kunnen verklaren. Ziehier zijne woorden (blz. 470):

Hoe geneigd men steeds was onze apostelen en hunne bedrijven in een bovennatuurlijk licht te plaatsen, leeren ons de volgende verhalen der levensbeschrijvers van Amandus en Eligius.

Op zekeren tijd woonde Amandus te Doornik eene volksvergadering bij, waarin Docco, een frankische graaf, eenige geschillen beslechtte. Onverwachts werd een dief voor den regterstoel gebragt, die door de woeste menigte reeds deerlijk mishandeld en verwond was. De graaf verwees hem naar de galg. Amandus, die, gelijk de edelste kerkleeraren van den ouden tijd, een diepen afkeer had van alle doodstraffen, bad om zijn leven, maar te vergeefs. De dief werd opgeknoopt, en terstond reed de graaf weg, terwijl de schaar zich verspreidde. Onverwijld snelde Amandus nu naar de galg; hij deed den gehangene afsnijden en naar het verblijf brengen, waar hij gewoonlijk zijne gebeden deed. Hij bleef den nacht door met den ongelukkige alleen, en toen zijne vrienden 's morgens het vertrek binnentraden, vonden zij beiden tot hunne verbazing in vrome zamenspraak. Dat Amandus een doode opgewekt had, werd door zijne discipelen, zeer zeker te goeder trouw, aangenomen, en zeker is het ook, dat die mare sedert het bekeeringswerk van den heilige onder de

heidenen zeer bevorderd heeft [1]). Maar voor ons is het mirakel wel geen mirakel meer, zoodra wij bij den biograaf lezen, dat de apostel in zijne kamer „zich over de leden des gestorvenen heeft uitgestrekt", zijne wonden verbonden en zijn ligchaam gewasschen; en ook de minste gedachte aan iets wonderbaars verdwijnt, wanneer wij in aanmerking nemen, dat het aan de Franken van dien tijd geenszins onbekend was, dat de levensgeesten van verstikten door gepaste wrijving der ligchaamsdeelen weder gewekt kunnen worden. Dat zij die ervaring werkelijk bezaten, zien wij uit het verhaal van Audoënus, die ons van eene doodenopwekking door Eligius bescheid geeft.

Over Eligius hooren wij den Hoogleeraar aanstonds nader, als de zaak van Amandus is afgehandeld. Allereerst merken wij eenige wel kleine, maar toch niet geheel onbelangrijke punten van verschil op tusschen bovenstaande voorstelling en het verhaal van Baudemundus. Volgens dezen was de dief halfdood geslagen: *corpore etiam semivivus.* Waar de Hoogleeraar zegt: „de dief „werd opgeknoopt, en *terstond* reed de graaf weg", daar zegt Baudemundus: de dief werd aan de galg gehangen en blies den laatsten adem uit: *extremum exhalavit spiritum*, terwijl hij niet spreekt van dat *terstond* wegrijden, hetwelk, letterlijk genomen, uit den aard der zaak zeker niet geschied is. Eindelijk verhaalt hij, dat Amandus naar de galg snelde en den man reeds dood vond: *hominemque jam mortuum invenit.* Doch vernemen wij nu verder van hem, wat er in het bidvertrek van Amandus voorviel.

Toen de broeders de cel verlaten hadden, hield hij [Amandus] met bidden over de ledematen des overledenen zoolang

1) „Men vindt dit verhaal bij Baudemundus, die het uit den mond „van een ooggetuige had." *(Noot van den Hoogleeraar.)*

aan, onder het storten van tranen en verzuchtingen tot den Heer, tot de ziel op Gods bevel in het ligchaam wederkeerde en [de dief] met den man Gods begon te spreken. In den morgenstond riep hij de broeders en gelastte hun, water te brengen. Vermoedende, dat hij het ligchaam vóór de begrafenis als naar gewoonte wilde wasschen, traden zij de cel in en zagen onverwachts dienzelfden man, dien zij als een doode verlaten hadden, gezond nederzitten bij den man Gods en met hem spreken; en zij waren grootelijks verwonderd hem levend te vinden, dien zij kort te voren dood verlaten hadden. Toen bezwoer de heilige man Gods Amandus alle aanwezigen zoo krachtig mogelijk (*vehementissime*), dat zij het nooit aan iemand zouden bekend maken dat namelijk, wat de Heer door hem had gelieven uit te werken; zeggende, dat dit niet aan zijne kracht moest toegeschreven worden, maar aan de barmhartigheid Gods, die degenen, welke op Hem vertrouwen, overal bijstaat. Na geheel het ligchaam en de wonden gewasschen te hebben, voegde hij het vleesch weêr zoo te zamen (*carnem carni restituit*), dat er aan zijn ligchaam geen lidteeken meer te bespeuren was van de vroeger ontvangene wonden.

De opwekking geschiedde volgens den biograaf niet plotseling: Amandus moest met bidden aanhouden, misschien den ganschen nacht; het was een gebed over de ledematen des overledenen; en na het herleven was de genezing niet volkomen, daar de wonden nog geheeld moesten worden; — omstandigheden, die den Hoogleeraar aanleiding gaven, om hier eene proeve zijner wonderverklaring te leveren, eene aanleiding, welke hij in het verhaal van Bernlefs genezing door Ludger niet vinden kon. De keuze moge dus willekeurig zijn, zij is echter zeer begrijpelijk.

Niettemin voldoet ook deze wonderverklaring ons in geenen deele. Er is voor den Hoogleeraar „geen mirakel

„meer", omdat Amandus „zich over de leden des ge-„storvenen heeft uitgestrekt, zijne wonden verbonden en „zijn ligchaam gewasschen"! 't Is zeer gemakkelijk en duidt eene zekere ligtgeloovigheid aan — in het *verwerpen* van wonderen. Maar wat komt hier dat wasschen te pas en dat verbinden van wonden? 't geschiedde immers NA de opwekking? Het motief derhalve om het mirakel te ontkennen, is „het uitstrekken over de leden"; maar van uitstrekken spreekt de biograaf niet! Hij verbindt *incubuit* niet met *super membra*, en zegt dus niet: *hij strekte zich uit over de leden*, maar hij verbindt *incubuit* (veel klassieker) met *orationi*, en zegt dus: „*hij hield aan* „*met bidden*", en dat gebed geschiedde „*super membra*, „*over de leden*" [1]). Wil de Hoogleeraar weten, wat *een gebed over de ledematen* zeggen wil, hij vergelijke onzen missaal, waar hij aan het einde der Missen van de Vaste *een gebed over het volk* (*oratio super populum*) vinden kan: bij dat gebed staat de priester met den rug naar het volk gekeerd, zoodat er aan geen „*uitstrekken*" gedacht kan worden.

Ten tweede „verdwijnt zelfs de minste gedachte" aan een mirakel bij den Hoogleeraar, omdat de Franken van dien tijd „door gepaste wrijving de levensgeesten van „verstikten wisten te wekken"! Maar de biografie spreekt van geen *gepaste wrijving*! op welken grond, op *wiens* gezag moeten wij haar aannemen?

Beschouwen wij het voorval eens van de andere zijde. Het volk, dat de teregtstelling bijwoonde, was overtuigd van den dood des misdadigers, zoo zelfs dat de mare

---

1) „Ipse super defuncti membra, orationi tamdiu incubuit."

zijner opwekking „het bekeeringswerk van den heilige „onder de heidenen zeer bevorderd heeft". De biograaf ontleende zijn verhaal aan de mededeeling van den priester Bono, die getuigde de gebeurtenis te hebben bijgewoond, en ook deze zegt uitdrukkelijk, dat de misdadiger „den „laatsten adem uitblies", dat Amandus hem „dood vond", dat de broeders hem „dood verlieten" en ten uiterste verwonderd waren, toen zij hem den volgenden dag levend wedervonden. En nu komt na ruim twaalf eeuwen de Hoogleeraar ons verzekeren: de man was niet dood, maar door gepaste wrijving (waar de biograaf niets van weet) heeft Amandus zijne levensgeesten weder gewekt! Moet daarom de minste gedachte aan iets wonderbaars verdwijnen?

Maar er is nog eene andere vraag te stellen. Wat dacht Amandus er van? Was het ook voor Amandus geen mirakel? Hij bezwoer alle aanwezigen, om het nooit aan iemand bekend te maken; het moest niet aan hem (dus niet aan gepaste wrijving), maar aan God worden toegeschreven. Hij bevestigde derhalve de aanwezigen in hun geloof aan het mirakel; en ook de Hoogleeraar, gelooven we, zal daarbij geen onedele drijfveren in den Heilige veronderstellen, van wien hij (blz. 72) zegt: „Amandus „verdient monografiesch behandeld te worden".

Het spijt ons zoovele onnaauwkeurige en ten gevolge daarvan zoovele scheeve voorstellingen te moeten aanwijzen. Men gelieve echter indachtig te zijn, dat wij altijd den persoon des Hoogleeraars eerbiedigen en zelfs zijn werk hoogachten; maar dat wij toch geene verkeerde tekst-vertalingen of verklaringen *goed* kunnen noemen; ook houde men in het oog, dat wij hier *aanmerkingen*

maken; wij schrijven dus nu de schoone en nuttige bladzijden der *Kerkgeschiedenis* niet af, maar slechts plaatsen, waarop, naar het ons voorkomt, iets aan te merken is; het zou derhalve hoogst onbillijk zijn, het *gansche* werk naar zoodanige uittreksels te beoordeelen.

Het scheen nuttig dit te herinneren, want wij komen op nieuw aan een punt, waar de Hoogleeraar zich deerlijk vergist heeft; zien wij eerst zijne woorden (blz. 471):

Eligius had van zijn koning vrijheid verworven de lijken der gestrafte misdadigers, die de ruwe zede van dien tijd gewoonlijk aan galg en rad liet hangen, totdat zij van zelf afvielen, overal waar hij ze ontmoette, af te nemen en te begraven. Toen de heilige eens door de omstreken van Straatsburg reisde, zag hij een mensch, dien men „dien zelfden dag" had opgeknoopt. Eligius was terstond vaardig tot zijn liefdewerk. Zijne medgezellen sneden den gehangene af, en maakten zich gereed hem te begraven. Maar de heilige „kwam met haast nader, en begon het ligchaam van boven naar beneden te wrijven". De kunstbewerking droeg vrucht, en terwijl de schijndoode bijkwam, riep Eligius: „o wat groote misdaad hadden wij begaan, zoo God niet geholpen had: wij zouden een levende hebben begraven". Het is duidelijk, dat Eligius zelf hier aan geen mirakel gedacht heeft; maar zijne medgezellen en biograaf hadden eene gansch andere opvatting van de zaak. De eerstvermelden waren in verbazing opgetogen, en de laatste geeft te kennen, dat het woord van Eligius: „wij zouden een levende begraven hebben", een vroom voorwendsel was, waardoor hij den roem der wonderdaad van zich poogde te weren [1]).

Eligius heeft inderdaad bij die gelegenheid geen mirakel

1) „Composite valde a se virtutem facti refellens, dixit: o quam grande scelus, nisi Dominus juvisset, nunc perpetrare poteramus" caet. (*Noot van den Hoogleeraar.*)

gedaan, geen doode opgewekt en slechts, de Hoogleeraar zegt het teregt, een schijndoode verpleegd. Hij dacht aan geen mirakel, zijne woorden bewijzen het; en hij verpligtte dan ook zijne gezellen niet tot geheimhouding, gelijk wij van Amandus lazen. Ook het volk heeft aan geen mirakel gedacht; Eligius had groote moeite, den bijgekomenen schijndoode te doen ontsnappen aan de vervolging zijner vijanden, die ten tweeden male het doodvonnis op hem wilden toepassen; zoo iets toch laat zich bezwaarlijk denken, als zij er een mirakel van Gods almagt in gezien hadden, geschied op de voorbede des Heiligen. Maar de medgezellen en de biograaf van Eligius, zegt de Hoogleeraar, zagen er toch een mirakel in? De medgezellen, antwoorden wij, schijnen die zienswijze niet aan het volk te hebben medegedeeld, wat reeds zeer vreemd is; maar bovendien wat zegt het verhaal van hen? eerst, dat zij het graf gereed maakten, en vervolgens, dat zij bij den uitroep van Eligius: „wij zouden een levende „begraven hebben", en toen hij gebood den ongelukkige te kleeden, *verwonderd* waren: *cunctis mirantibus*; meer niet. Maar wie zal niet verbaasd staan, als hij iemand wil begraven en eensklaps ziet, dat hij nog leeft? Maar denkt hij dan, om die verbazing, aan eene dooden-opwekking?

Rest nog de biograaf, op wien het eigenlijk aankomt. Na het losmaken van de galg gemeld te hebben, berigt hij het volgende:

Maar de eerwaardige man [Eligius] gevoelde, dat er wellig iets te verrigten viel, en terwijl het graf in gereedheid gebragt werd, naderde hij haastig het ligchaam en begon het

van boven naar beneden zacht te wrijven; en onverwijld, zoodra hij bemerkte, dat de ziel er in was, riep hij uit, met groote zedigheid de eer van het gebeurde (virtutem facti) van zich afschuivende: o wat groote misdaad hadden wij hier kunnen begaan, zoo de Heer niet geholpen had, daar wij dit ligchaam in de aarde gelegd zouden hebben, terwijl zijne ziel er in is!

De eerste woorden van den biograaf doen reeds dadelijk, niet aan een mirakel, maar aan menschelijke hulp-verleening denken: „Eligius gevoelde of begreep, dat er „welligt iets te verrigten viel: *vir venerabilis sensit forte „operandum*". Hij beschrijft verder die verleende hulp: „Eligius begon het ligchaam van boven naar beneden te „wrijven". Bij dat wrijven bemerkte Eligius, zegt hij, „dat de ziel er in was: *cum jam sentiret adesse animam*"; hij zegt niet: „Eligius bemerkte, dat de ziel er *reeds* „in — of *wedergekeerd* was". Tot hiertoe toont de biograaf volstrekt niet aan een mirakel, veeleer aan het tegendeel te denken. Maar nu komt de uitroep van den Heilige: „o wat groote misdaad" enz., waarbij de biograaf aanteekent, dat hij dien uitroep deed, „met groote „zedigheid de eer van het gebeurde van zich afschuivende: „*composite valde a se virtutem facti refellens*". Op die aanteekening, nergens anders op, steunt de Hoogleeraar; in het oog van den biograaf, zoo beweert hij, was de uitroep van Eligius „een vroom voorwendsel, waardoor „hij den roem der *wonderdaad* van zich poogde te weren". Waarom schrijft de Hoogleeraar hier „*wonderdaad*", waar Audoënus, de biograaf, eenvoudig schrijft „*daad (facti)*"? Eligius trachtte door dien uitroep, dit is de duidelijke bedoeling van Audoënus, de meening te doen ontstaan,

dat hij door Gods beschikking plotseling leven ontwaard had in het ligchaam, dat zij begraven wilden, om daardoor de gedachte weg te nemen, dat door zijn zorgvuldig onderzoek en zijne wrijvingen de ongelukkige in het leven behouden was. Had de Hoogleeraar op het rand- en opschriftvan het 31e hoofdstuk gelet, waarin Audoënus dit voorval verhaalt, waarschijnlijk zou hij zulke vergissing niet begaan hebben; want dit luidt: „Over den *half-dooden* mensch, wiens leven gered „werd: *De homine* SEMINECE *vitae restituto:*" [1])

Wat is na dit alles onze slotsom? De Hoogleeraar heeft twee verhalen uitgekozen; in het eerste over Amandus meende hij eene — hoewel ongegronde — aanleiding te vinden, om het wonder natuurlijk te verklaren; in het tweede over Eligius vond hij die aanleiding gemakkelijk, daar de verhaler zelf aan geen wonder dacht; daardoor moet de lezer overtuigd worden, „hoe geneigd men steeds „was" aan onze Heiligen wonderen toe te dichten, en bij menigen lezer ontstaat of wordt de overtuiging bevestigd, dat al die wonderen slechts fabelen zijn. Nu had de Hoogleeraar wel gelukkiger keus kunnen doen; doch zoo hij die gedaan had, dan nog zouden we vragen: staat het den geschiedschrijver vrij, naar welgevallen en willekeur over het eene feit wél en over het andere niet te spreken en alzoo zijne lezers tot eene oordeelvelling

---

1) *Vita S. Eligii* d'Achery, *Spicil.* II, 77 en Ghesq. III, p. 221. — Wij hebben twee Katholieke kerkelijke geschiedschrijvers opgeslagen, om te zien, wat zij van dit voorval zeiden. Fleury schrijft (L. 37, n. 38): „Il prenoit soin de faire enterrer les corps des suppliciés", beroept zich daarvoor op ons 31 hoofdstuk, maar *zwijgt* van het voorval en de doodenopwekking, hoewel hij mirakelen van Eligius mededeelt. Rohrbacher daarentegen verhaalt de gebeurtenis (L. 48) en zegt: „Il [St. Eloi] était „sur le point de l'enterrer, *lorsqu'il s'aperçut qu'il n'était pas mort*".

te brengen ook over die feiten, waarvan hun niets bekend geworden is? Intusschen daartoe leidt de methode van geschiedenis te schrijven in eene *korte* historie-schets en *lange* beschouwingen; waar zij gevolgd wordt, wij zeggen het met den Schrijver, wiens woorden wij boven aanhaalden, daar „kan men van de geschiedenis maken wat men „wil"; en zelfs de met de beste bedoelingen bezielde schrijver zal, omdat hij zijn eigen standpunt, zijn eigen geloof, zijne eigene overtuiging heeft, door die methode in eenzijdigheid, willekeur en partijdigheid vervallen. Wij zien dit zoo aanstonds nog nader.

Eerst echter nog een kort woord over wonderverhalen en over de onschuldige wijze, waarop zij ontstaan kunnen; wij zagen er zoo even betrekkelijk Eligius een voorbeeld van, en de Hoogleeraar geeft ons (blz. 473) nog een tweede. Hij verhaalt ons, hoe bisschop Radboud te Utrecht den ban uitsprak over de Noormannen, „die door eene „gruwelijke pest, als door een bliksemstraal getroffen, „nagenoeg allen stierven". De biograaf, zegt hij, zag er natuurlijk een goddelijk strafgerigt in, „maar meldde „overigens niets ongeloofelijks". De „eerzame Beka", vernemen wij verder, las die woorden met „zijn wonder- „zuchtig oog", en maakte er van: „een bliksemvuur „daalde dadelijk uit den hemel en deed hen een ellendigen „dood sterven"; en hij werd hierin door Heda en anderen gevolgd.

Beka heeft inderdaad dit verkeerde verhaal in omloop gebragt, maar zijn „wonderzuchtig oog" bespeuren wij nog niet. Als men een hevig onweder denkt, laat zich het treffen eener menigte „door een bliksemvuur uit den „hemel" op eene natuurlijke wijze verklaren; minder

gemakkelijk kan zulke verklaring gegeven worden van eene gruwelijke pest, die met de snelheid van den bliksem eene menigte overvalt en doet sterven [1]).

2. Om bijzondere redenen, zeiden wij aan het begin van dit hoofdstuk, meenden wij de bewerking der *Kerkgeschiedenis* volgens genoemde methode te moeten afkeuren; dit gaan we thans nader verklaren.

Bij zijne uiterst zorgvuldige en verdienstvolle nasporingen stuitte de Hoogleeraar dikwerf op eene groote moeijelijkheid; omtrent vele zaken was er in de bestaande bronnen zeer weinig of nagenoeg niets te vinden. Men ziet dat in zijne korte levensschets der Utrechtsche bisschoppen, waar hij van tijd tot tijd erkennen moet: wij vinden van dezen of genen bisschop bijna niets dan den naam vermeld; men ziet dat vooral in zijne *uitvoerige beschouwingen*. Geven wij van het laatste, waar we de aandacht

---

1) De Hoogleeraar vond het verhaal van Beka insgelijks „in de *Officia* „*sanctorum archiepiscopatus Ultraject.*, zooals zij in 1821 met kerkelijke „goedkeuring voorzien en in 1822 te Deventer uitgegeven werden". Wij kunnen hem mededeelen, dat, sedert eene plaats gehad hebbende revisie dier *Officia*, in plaats der verkeerde voorstelling van Beka de woorden van Radbouds biograaf letterlijk zijn overgenomen. Deze herziene *Officia propria Archidioecesis Ultrajectensis* zijn reeds 30 September 1856 uitgegeven en algemeen verkrijgbaar gesteld. Doch dit daarlatende, maken wij den Hoogleeraar veel liever opmerkzaam op den Romeinschen brevier, niet alleen kerkelijk goedgekeurd, maar waarvan het gebruik zelfs verpligtend is. Reeds onze theologanten lezen in hun handboek, „dat in dien brevier „feiten van martelaars en andere Heiligen vermeld worden, die geen „geloof verdienen"; zij weten dus, dat ze er geen onvoorwaardelijk geloof aan moeten hechten. Zou na elke ontdekking op historiesch gebied, die eene gevestigde opinie verdringt, om welligt na eenige jaren door eene nieuwe ontdekking op hare beurt verdrongen te worden, telkens de revisie moeten geschieden van een boek, dat door de Katholieke priesters der gansche wereld dagelijks gebruikt wordt? Die dat zou begeeren, denkt niet aan de groote bezwaren, die eraan verbonden zijn.

op willen vestigen, geen volkomene lijst, maar slechts eenige voorbeelden.

Van de methode van onderwijs, door onze apostelen gevolgd, wanneer zij aanvingen met onze heidensche vaderen over de godsdienst te handelen, is weinig bekend. Blz. 226.

Wat hier te lande in de eerste eeuwen onzer kerkgeschiedenis beproefd werd om de coelibaatswet in te scherpen en te handhaven, weten wij niet, naardien wij dienaangaande geene regtstreeksche berigten hebben ontmoet. Blz. 304.

In hoe verre onze voorvaderen aan die prediking hunner leeraren en de wetten hunner vorsten [betrekkelijk de *tienden*] gevolg gaven, weten wij niet. Blz. 344.

Berigten omtrent den aard en den omvang van het onderwijs in onze scholen van dit tijdvak worden in onze bronnen zelden aangetroffen. Blz. 358.

Van schilderijen in onze kerkgebouwen van dit tijdvak hebben wij in onze bronnen nergens spraak gevonden. Blz. 385.

Van deelneming der leeken aan den zang der geestelijken bij onze vaderen spreken onze bronnen niet. Blz. 399.

In hoe verre laatstvermelden [de Parochie-geestelijken] over het geheel voor de gewigtige taak [het predikambt] lust en bekwaamheid hadden, blijkt niet. Blz. 405.

Wat onze vaderen over de zaak oordeelden [over het wezen en getal der sacramenten] is ons onbekend. Blz. 413.

Van alle vragen ... is welligt geene zoo moeijelijk als deze [welken invloed had het Christendom op *het leven* onzer voorgeslachten?]. Die moeijelijkheid is hoofdzakelijk aan het karakter onzer bronnen te wijten. Blz. 454.

Algemeene berigten aangaande den staat der zedelijkheid bij de massa onzer geestelijken in dit tijdvak zijn niet tot ons gekomen, en de bijzondere, die ons met het leven van enkelen bekend maken, zijn, zoo wij die aangaande onze zoogenaamde heiligen buiten rekening laten, zóó weinige in getal, dat wij er geene besluiten uit kunnen trekken ten aanzien van den wandel der overigen. Blz. 489.

Van de verlegenheid, waarin zijne bronnen hem zoo menigmaal lieten, kan natuurlijk niemand den Hoogleeraar een verwijt maken; maar de wijze, waarop hij zich uit die verlegenheid trachtte te redden, kunnen wij niet goedkeuren. Waar uit de bronnen weinig of niet te putten viel, wist hij toch over de betrokken punten beschouwingen te geven, door het oog te wenden naar de Duitsch-Frankische of Anglo-Saxische naburen en uit hunne geschiedenis de onze te verklaren en te beoordeelen. In zijne voorrede, blz. XXV, zegt hij, sprekende over den *Sulpitius Belgicus* van den Predikant Baselius: „Daar de „auteur onder den naam van België ook de zuidelijke „Nederlanden begreep, en hij gedurig excursen op het „gebied der algemeene kerkgeschiedenis maakte, heeft „zijn verhaal een uitermate bont aanzien"; zijne bovengenoemde behandeling nu maakt deze aanmerking althans eenigzins op zijne *Kerkgeschiedenis* toepasselijk; zij geeft bovendien aanleiding tot verkeerde en partijdige voorstellingen. Doet zij zulks niet ten opzigte van sommige punten, bijv. waar er spraak is van schilderijen in de kerkgebouwen, zij doet het zooveel te meer in andere, inzonderheid in die, welke betrekking hebben op de zedelijkheid zoo van geestelijken als leeken.

Hij zelf heeft blz. 483—486 op het groot verschil gewezen tusschen den zedelijken toestand der Franken en dien onzer voorouders na beider overgang tot het Christendom. Onze voorouders hadden hun gunstig „nationaal „karakter" niet verloren gelijk de Franken; zij leefden niet zooals dezen te midden eener milde en weelderige natuur, maar „tusschen moerassen, op zoute gronden en „schrale heivelden"; zij namen het Christendom over,

niet als de Franken „van eene hoogst onzedelijke chris-„telijke bevolking in hun midden", maar van onze „ge-„loofspredikers, mannen van diepen ernst en streng-„zedelijken zin". De indruk van dit alles op den lezer wordt nu wel getemperd door andere daarop volgende beschouwingen: onder onze vaderen waren de meeste bekeerlingen „grofzinnelijke wezens"; hun doop was „wel „niet meer dan een haastig voorbijgaande gebeurtenis", waaruit loslating ontstond „van het geloof aan de oude „goden ... en van het daaruit voortvloeijend pligtsge-„voel", terwijl zij „van den zegen der veredelende krach-„ten in het nieuwe [geloof] nog verstoken bleven"; ten andere werd door onze geloofspredikers eene „zedelijke „volkomenheid" van hen gevorderd, die zij „voor zich „zelven onmogelijk" achtten, en die hen deed uitroepen: „wij zijn geen monniken of klerken; wat wil men van „ons!" Maar al gaat door deze beschouwingen — welker waarde wij hier aan hare plaats laten — de vroegere indruk bij den lezer verloren; het aangegeven verschil tusschen den toestand van Franken en Friesen blijft in volle kracht.

Onmiddellijk nu na deze beschouwingen lezen wij de boven reeds medegedeelde verzekering des Hoogleeraars, dat er geen „*algemeene* berigten aangaande den staat „der zedelijkheid bij de massa onzer geestelijken in dit „tijdvak tot ons zijn gekomen" — en dat de *bijzondere* „zoo weinige in getal zijn, dat wij er geene besluiten uit „kunnen trekken". Na deze verzekering zegt de Hoog-leeraar:

Wanneer wij echter het oog slaan op den morelen toestand

der klerken van de duitsch-frankische kerken in de dagen van Bonifacius en Karel den groote, en van de geenszins ongegronde onderstelling uitgaan, dat die toestand in het algemeen van dien der geestelijkheid op onzen bodem wel niet veel verschild zal hebben, dan zijn wij in de gelegenheid gesteld, ons van hunne zedelijke ontwikkeling althans eenige voorstelling te maken;

en dan volgt er (blz. 490—493) eene schets der geestelijkheid — waarop wij terugkomen — ten tijde eerst van Bonifacius, daarna van Karel den Groote, eene schets, die den Katholiek van schaamte doet blozen en het Ciceroniaansche *o tempora! o mores!* op Protestantsche lippen brengt.

Is dat billijk? Is dat eene „geenszins ongegronde „onderstelling", wanneer men erkennen moet *algemeene* berigten over de zeden onzer geestelijken VOLSTREKT NIET, en *bijzondere* ZOO GOED ALS NIET te bezitten? De Hoogleeraar zelf heeft het onbillijke gevoeld. Als hij de zwarte teekening voleindigd heeft, durft hij niet beslissen, of het zedelijk karakter onzer geestelijken *in alles* volkomen gelijk was aan dat der duitsch-frankische geestelijkheid; en hij erkent *de mogelijkheid*, dat elders heerschende gebreken en zonden „hier *zeldzamer* voor- „kwamen, ten gevolge van den invloed onzer kerkvoogden, „of van het nationaal karakter en de tijdsomstandigheden, „b. v. de invallen der Noren, die ook over den kleri- „kalen en monastieken stand zoo vele, misschien voor de „morele vorming heilzame rampen bragten". Maar dat flaauwe schemerlicht, waarbij wij de *mogelijkheid* van *zeldzamer* zonden ten halve ontwaren, flikkert slechts een oogenblik; de Hoogleeraar vervolgt: „Dit STAAT

„ECHTER VAST, dat zich ook onder onze kerkelijken *te* „*dikwerf* menschen voordeden, die, zoo hun zin en wan- „del door Bonifacius of keizer Karel in de weegschaal „waren gelegd, zeer zeker te ligt bevonden zouden zijn"; en de lezer gevoelt zich weder in de duitsch-frankische duisternissen. Een viertal bijzonderheden wordt dan mede-gedeeld, ontleend aan de bronnen ONZER geschiedenis, en het laatste woord over deze zaak is: dat er „blijkens „het medegedeelde, onder de leden van onzen geestelijken „stand *maar al te dikwerf* lieden [waren], wier zedelijk „karakter zijne diepe schaduwzijde had"!

Op onze beurt gaan we toonen, welk een geheel ander resultaat de Hoogleeraar zou verkregen hebben, zoo hij hier geene excursen op het gebied der Duitsch-Frankische kerkgeschiedenis gemaakt en zich bij de ONZE bepaald had.

Beginnen we met het hierboven reeds gemelde *viertal*, dat de ongunstige zijde moet doen kennen. De Utrechtsche biograaf van Bonifacius, lezen wij op de *eerste* plaats, „beschuldigde sommigen zijner broeders bij de „kathedraal-kerk te Utrecht van verregaande hebzucht." Inderdaad zegt hij ons het volgende: „Tegenwoordig „handelen sommigen onzer geheel anders [dan Bonifacius]. „Al wat zij kunnen bekomen, trachten zij buiten gemeen- „schap te bezitten; akkers bij akkers voegende, gunnen „zij naauwelijks aan de zee hare grenzen. Als zij ergens „heen trekken, nemen zij geldbeurzen mede, vullen hunne „zakken niet met steenen [1]), maar met zilverstukken, en

---

1) De Hoogleeraar voegt hierachter: „gelijk vrome asceten voormaals „deden"; doch de biograaf heeft dit niet bedoeld; hij meent met die steenen iets anders, het is eene figuurlijke uitdrukking. Dit blijkt uit den contekst. Immers, „zooals men meent," schrijft hij in hoofdst. I, „heeft Paus Gre-

„reizen de gansche wereld rond om iets te verkrijgen". De biograaf was door eenigen lastig gevallen, omdat hij geene wonderen van Bonifacius geboekt had [1]); zou hij bij zijn antwoord volstrekt niet in overdrijving vervallen zijn? blijkt deze niet duidelijk uit zijne schilderende

---

„gorius Bonifacius na zijne bisschopswijding met deze vermaning versterkt:.. „neem met u de herderstasch met de allerhelderste steenen der goddelijke „wet; opdat, wanneer die reus, die geheel Israël begon omver te werpen, „op zijne zekere overwinning pocht, gij terstond den tegenstander van „het menschelijk geslacht als een strijder op de wijze van David te ge- „moet treedt." En in hoofdst. II verhaalt de biograaf aldus: Aan Bonifacius werd de dood van den H. Willibrordus geopenbaard. „En terstond „begreep de dappere kampvechter, dat hij weder de tasch met zijne „steenen moest nemen, dat hij weder met den Philistijnschen Goliath moest „gaan strijden." Hierop doelt hij, wanneer hij in hoofdst. III in de woorden, welke de Hoogleeraar aanhaalt, van de tasch met steenen spreekt. Onmiddellijk op deze laatste woorden laat hij dan ook volgen: „Dus niet zoo Bonifacius, niet zoo; maar waarheen hij ging, droeg hij „altijd *boeken* met zich mede."

1) Zooals ligt te begrijpen is, wordt hij hierover door den Hoogleeraar geprezen (blz. 149), wien wij echter op het volgende opmerkzaam maken. De Utrechtsche biograaf zegt, dat de H. Bonifacius door de verschijning van een engel, zooals men gelooft, vermaand (*angelica (ut creditur) visione praemonitus*), naar Rome toog om 's Pausen zegen te vragen (Bolland. 5 Junij, blz. 478); hem ontbrak nooit en nergens de openbaring van een engel (blz. 479); de dood van den H. Willebrordus werd hem geopenbaard (*ibid.*); toen hij daarna eene plaats zocht, die geschikt was voor de prediking en den strijd, werd hem door eene goddelijke ingeving geantwoord, dat er eenige volken waren, wonend aan het strand van den Oceaan, aan wie hij het Evangelie moest verkondigen, en dat hij in hun midden de kroon des levens zou verwerven (blz. 480); te Dokkum werd te zijner eer eene heerlijke basiliek gebouwd, bij welke eene bron van zoet water ontspringt, terwijl elders in die geheele streek de wateren zout en bitter zijn. En men zegt (*ferunt*), voegt de biograaf er eenigzins *twijfelend* bij, dat deze bron door Bonifacius gevonden en gewijd is, en *daarom* zulk eene zoetheid heeft; eindelijk spreekt de biograaf met *zekerheid* van „vele genezingen en andere weldaden, van God op voorspraak „van Bonifacius verkregen te Dokkum, Utrecht, Mentz en Fulda tot op „den huidigen dag (*usque in hodiernum diem*)." (*ibid.*)

woorden: „aan de zee gunnen zij naauwelijks hare gren-„zen"? [1]) Maar laat ons verder hier niets afdingen, en geven we toe, dat in bovenstaande woorden *hebzucht* aan *sommige* Utrechtsche geestelijken (*quidam nostrorum*) wordt verweten. Vernemen we nu het *tweede* feit.

Dat die aardsgezinden der achtste eeuw onder de Utrechtsche kanoniken later huns gelijken hadden, zien wij aan broeder Craft, die, door het kapittel tot bisschop verkozen, de waardigheid afwees met het woord; „ik heb overvloedig veel goed; waarom laadt gij mij zulk een last op de schouders?"

Dit feit staat opgeteekend in het leven van den H. Odulphus; wij lezen daar verder, dat de Heilige, die in het kapittel tegenwoordig was, broeder Craft niet alleen berispte, maar hem ook nog voorspelde: „aan diezelfde „tong, waarmede gij zulken gruwel (*id nefandum*) hebt „uitgesproken, zult gij weldra het verlies van uw leven „te danken hebben: wat ook niet lang daarna gebeurd „is (*quod non multo post subsecutum est*)". De Hoogleeraar vermeldt dit laatste niet, noch op deze plaats, noch in zijne korte levensschets der Utrechtsche bisschoppen, waar hij ook de woorden van Craft mededeelt [2]). Waarom niet? Hij zal gedacht hebben: de schrijver geeft naar hagiografen-wijze Odulphus eigen antwoord [3]), dat waar-

---

1) „Vix mari concedunt, ut terminum suum faciat"; de Hoogleeraar ziet hier geen rhetorische figuur, maar neemt deze woorden in letterlijken zin en teekent er daarom bij aan: „men schijnt hier aan indijkingen te moe-„ten denken"!

2) Blz. 261.

3) Aldus de Hoogleeraar, op blz. 139, waar hij zulks teregt toepast op het antwoord, dat Willibaldus den H. Bonifacius in den mond legt.

schijnlijk zóó niet uitgesproken is; en daarvoor, wij moeten het bekennen, heeft hij wel eenigen grond. Want hoezeer de taal van broeder Craft afkeuring verdient, wij zien er toch zulken gruwel van boosheid niet in. Maar zullen wij nu, terwijl wij het antwoord en de voorspelling van Odulphus aan de vinding van den biograaf mogen toeschrijven, de woorden van Craft moeten opvatten als letterlijk door dezen gesproken? zullen wij het eerste als een verzinsel van den biograaf mogen verwerpen, en daarentegen het laatste als historische waarheid moeten aannemen? Buitendien is hier nog op te merken, dat de Hoogleeraar aan dezen biograaf maar eene zeer geringe kennis van de gebeurtenis kan toeschrijven; immers de biograaf laat het kapittel, onmiddellijk na de weigering van Craft, Hunger tot bisschop verkiezen; maar de Hoogleeraar verwerpt dit volstrekt, zegt, dat Alfrik benoemd werd, en laat Hunger eerst zestien jaar later, en nadat hem drie andere bisschoppen zijn voorafgegaan, den bisschoppelijken zetel innemen. (Blz. 261 en 262.) Maar laat ons ook over dat alles heenstappen, en zien wij het *derde* blijk van onzedelijkheid.

Van onzen abt Gregorius van Utrecht lezen wij, dat hij niet ophield de hem omringende geestelijken met alle kracht tegen de dronkenschap te waarschuwen, wat ons vreezen doet, dat dergelijke afmaning voor te velen noodig moet geweest zijn.

't Is slechts *vrees* van den Hoogleeraar en derhalve geen positive beschuldiging. Maar vervolgens vragen we, is die vrees *gegrond?* Als een vader voortdurend zijne kinderen waarschuwt tegen hebzucht, dronkenschap of ontucht, moet of liever *mag* dan de gedachte bij ons

ontstaan, dat voor velen hunner zoodanige afmaning *noodig* zal zijn? Eindelijk spreekt Ludger, op wiens woorden de Hoogleeraar zich beroept, niet van „de hem „omringende *geestelijken*". Ziehier wat hij over Gregorius schrijft:

Wat zal ik zeggen over [zijne matigheid in] het drinken? Hij was hier zoo matig in, dat hij, volgens het woord des Apostels, altijd zeer weinig wijn dronk en bijna nooit tenzij met water gemengd. En niet alleen voor zijn eigen persoon betrachtte hij dat woord van den Apostel, maar met aandrang vermaande hij voortdurend *al zijne onderhoorigen* (*omnes sibi subjectos*), dat zij zich nooit aan het kwaad der dronkenschap overgeven, maar er zich als voor de hel, voor zouden wachten.

Geregtigt de aanhoudende waarschuwing door Gregorius, hoofd van het Utrechtsche bisdom, aan al zijne onderhoorigen, dat is, aan *al zijne diocesanen* gegeven, tot het uitspreken der vrees, dat die waarschuwing voor *te vele geestelijken* noodig moet geweest zijn? Neen, dit derde punt kan hier niet in aanmerking komen.

Het *vierde* is het walgelijkste en wordt ons door den Hoogleeraar met prijzenswaardige spaarzaamheid aldus voorgesteld:

Ten tijde van bisschop Balderik leefde onder de kanoniken van St. Salvator een man, die door schijnheiligheid zich het vertrouwen zijner broederen had gewonnen en dien ten gevolge met het ambt van koster was bekleed, in welke kwaliteit hij met de bewaring der kostbaarheden van de kerk en met de ontvangst der altaargaven van de geloovigen belast was. In het verborgen echter handelde hij „als een roofzieke wolf". Hij stal van het kerkegoed, verteerde het gestolene in allerlei ongeregtigheid, en ontzag zich niet, des nachts, wanneer hij

in de sacristie, waar hij ambtshalve slapen moest, met zijne overdadige teugen bezwaard lag, de graven der bisschoppen en heiligen met de uitwerpselen zijner onmatigheid te bezoedelen. Een- en andermaal, als hij met zijn half bedwelmd hoofd op de priestergewaden en altaarkleeden rustte, die hij met heiligschennige hand zich ten oorkussen zaâmgerold had ontwaakte zijn geweten, en zelfs verscheen de geest van bisschop Frederik bij herhaling aan zijne ontstelde verbeelding, om hem over zijne boosheid te bestraffen; maar het baatte niet. De onwaardige voer voort en stierf ten laatste in zijne zonde.

Wij stippen slechts aan, dat ook volgens den Hoogleeraar de schrijver van dit verhaal waarschijnlijk „*een „vreemdeling*" was, en zijn stuk „in de *twaalfde of der- „tiende* eeuw" stelde, daarbij gebruik makende van „oude „documenten, waaraan hij het zijne in legendarischen geest „toevoegde" [1]): bisschop Balderik, in wiens tijd het feit gebeurd zou zijn, overleed een paar eeuwen vroeger, in 977; — vervolgens, dat de ongelukkige onmatige de herhaalde verschijning der drie bisschoppen Frederik, Alfrik en Hunger, evenals de Hoogleeraar, aan *inbeelding* toeschreef en daarom den derden nacht, den nacht zijns doods, nog onmatiger was dan te voren. Maar wij zagen hierboven dien man met het *kostersambt* bekleed; was hij een *geestelijke?* De Hoogleeraar zegt een weinig later, dat die onwaardige een kapittelgeestelijke van St. Salvator was, levende onder het oog van den uitstekenden bisschop Balderik, wat hem vreezen doet, „dat dergelijke

1) Blz. 258. Men vergelijke de Bollandisten (5 Julij, blz. 457) over de vele onzekerheden omtrent de echtheid, den schrijver en den ouderdom van dit verhaal. Zij noemen de biografie, waaraan het ontleend is: „Acta „qualiacumque, de quibus lectori liberum esto judicium." (blz. 460.)

„zin en gedragingen bij onze klerken in andere gemeenten „geenszins zeldzaam zullen geweest zijn"! Intusschen is het tegendeel waar; die man was *geen geestelijke.* Wat zegt het verhaal? „Een zeker w e r e l d l i j k man had na [of onder] den koster (*aedituus*) de verzorging der kerke- „lijke goederen en kostbaarheden (Vir quidam PROFANUS res „et omnem veteris templi thesaurum *post aedituum* pro- „curabat)". Toen hij na de eerste verschijning 's morgens opstond, ondervroeg de koster (*aedituus*) hem, of hij 's nachts niets gezien had, waarop hij verhaalde, dat hem drie engelen verschenen waren, die hem verboden langer in de kerk te slapen, maar de ontvangene berisping verzweeg hij. Hierop „gebood hem zijn meester", namelijk de koster, die hier meermalen zijn *dominus* genoemd wordt, dat hij bij eene tweede verschijning de engelen naar hunne namen zou vragen (*dominus ejus, ut inquireret nomina eorum, praecepit*). 't Is zoo klaar als de dag, dat het walgelijke feit een leek betreft, een knecht, een bediende der kapittelgeestelijken, die door schijnheiligheid hun vertrouwen had weten te winnen [1]).

Van het viertal zwarte bijzonderheden blijven er dus *hoogstens* twee over, de uitval van den Utrechtschen biograaf van Bonifacius tegen de hebzucht van sommigen zijner medebroeders en de geschiedenis — als zij geloof verdient — van broeder Craft. Ziedaar alles, wat de Hoogleeraar omtrent de zedeloosheid der geestelijken in dit tijdvak gevonden heeft, dat wil zeggen in een tijd-

1) De inscriptie bij *Matth. Fund. eccl.* p. 65 is overgenomen o a in *Batavia Sacra*, I, p. 100, er staat daarin geen woord, waaruit men zou kunnen opmaken of afleiden, dat deze bewaarder der kerkelijke zaken een geestelijke was.

perk van *driehonderd en twintig jaren*, van 690 tot 1010! Nu zegt hij wel, dat „de medegedeelde trekken „waarschijnlijk met andere vermeerderd kunnen worden", wat, hoewel het de hoofdzaak weinig veranderen zou, zeker mogelijk is; maar we veroorloven ons toch de vrijheid niet, zijne zorgvuldigheid om alles op te sporen en mede te deelen, die wij in zijn gansche werk bewonderen, alleen en bepaaldelijk in dit punt te betwijfelen.

Moeten we, vragen wij nu verder, deze zaak alleen van de ongunstige zijde beschouwen? Hoe duidelijk blijkt hier, tot welke partijdigheid de gevolgde methode voert, hoe zij aanleiding geeft, om de zaken op den voor- of achtergrond te plaatsen naar willekeur! De Hoogleeraar gaat den zedelijken toestand der geestelijkheid *beschouwen;* hij zegt geene *algemeene* en nagenoeg ook geene *bijzondere* berigten te hebben, „*zoo wij*", voegt hij er ter loops bij, „*die aangaande onze zoogenaamde heiligen buiten „rekening laten*". Hij zal misschien zeggen: over de Heiligen heb ik genoeg gesproken, toen ik hun leven schetste. Maar mogt hij op deze plaats, waar hij door zijne beschouwingen den lezer wil in staat stellen om te oordeelen over de zedelijkheid der geestelijken, de deugden van een Bonifacius, van een Ludger, van zoovele andere uitstekende Heiligen buiten aanmerking laten, en alleen de ondeugden van een broeder Craft, of zelfs van een *zoogenaamden* geestelijke als den kostersknecht van St. Salvator in rekening brengen? Tot welk geheel ander resultaat zouden zijne beschouwingen gebragt hebben, zoo hij tegenover zijn viertal ongunstige de talrijke gunstige bijzonderheden geplaatst had, die hij in de levens der Heiligen vond!

Had bovendien ook de reeks van voortreffelijke bisschoppen, die in dit tijdvak de Kerk van Utrecht bestuurden, hier niet in *buitengewone* aanmerking moeten komen? Het Katholicisme dier achttien mannen, die elkander in dat bestuur opvolgden, keurt de Hoogleeraar meermalen af; maar op de zedelijkheid van geen enkele hunner valt eenige aanmerking. Plaatsen wij hen hier kort in hunne volgorde. 1. Willebrord, 2. Bonifacius, 3. Gregorius, drie uitstekende mannen van 690 tot 775; — 4. Alberik tot 782, „de hoop des huizes", zegt Ludger, dat is van het bisdom; — 5. Theodard, 6. Hamokar, 7. Rixfried: deze drie bisschoppen bestuurden de Kerk omstreeks veertig jaren; er is zeer weinig van hen bekend, maar dat weinige strekt hun tot lof; — 8. de H. Frederik van omstreeks 825 tot 838; — in de volgende zestien jaren, en derhalve tot 854, wederom drie bisschoppen, bijna alleen met name bekend, 9. Alfrik, de broeder van Frederik, 10. Eginhard en 11. Ludger; — 12. Hunger van 854 tot 866; door de Noormannen van zijnen zetel verjaagd, bleef hij in aanzien „bij de hooge „magten van wereld en kerk"; — 13. Odilbald van 866 tot 899; hoe weinig wij van hem weten, zijne deugd was tot in het buitenland bekend, en Regino, zijn tijdgenoot, roemt hem als „een heilig man". Na zijn dood begint de tiende, de ijzeren eeuw, de middelste en duisterste der middeleeuwen, maar een eeuw, glorievol voor de Kerk van Nederland; vijf bisschoppen besturen haar van 899 tot 1010, te weten: 14. Radboud, 15. Balderik, 16. Volkmar, 17. Boudewijn en 18. Ansfried; Radboud, Balderik en Ansfried worden door den Hoogleeraar als uitstekende prelaten voorgesteld; Volkmar, „als diaken

„reeds om zijne vroomheid geprezen, wordt door een „tijdgenoot *een zeer beroemd bisschop* genoemd en *een „uitstekende in de schare der kerkleeraren*": alleen van Boudewijn weten wij niets te zeggen, maar hij bestuurde het bisdom slechts vier jaren. Waarlijk, het gering aantal ongunstige berigten over de zedelijkheid der Nederlandsche geestelijken van dit tijdvak verwondert ons niet; die drie eeuwen waren schoone en heerlijke eeuwen voor de Kerk van ons vaderland en verdienen ten volste, bij ons Katholieken in voortdurende en dankbare herinnering te blijven!

Hoe duidelijk blijkt uit het bovenstaande het schadelijke der methode! Het is zeer verklaarbaar, dat een Protestant, die eene *beschouwing* wil geven van het zedelijk karakter der geestelijken, met ongunstige gedachten bezield is en daarvan uitgaat; maar de bronnen van *onze* kerkgeschiedenis leveren hier wel stof voor eene gunstige, niet of nagenoeg niet voor eene ongunstige beschouwing; onwillekeurig wendt nu de Hoogleeraar de oogen naar elders, naar de Duitsch-Frankische gewesten, en wat hij daar voor zijn doel dienstig meent te vinden, laat hij den lezer toepassen op *onze* Kerk.

Een tweede schadelijk gevolg der methode is het onmatig *generaliseren*. Hoe is de Hoogleeraar tot zijne donkere teekening der Duitsch-Frankische Kerk gekomen? Hij heeft die ontleend aan de voorschriften, door Bonifacius en Karel den Groote aan de geestelijken gegeven. Dit is reeds op zich zelf aan bedenking onderhevig; als Bonifacius het dragen van het geestelijk gewaad voorschrijft, dan volgt daar niet uit, dat zulks vroeger door

velen verwaarloosd werd, hoewel er welligt hier of daar afwijkingen mogen zijn voorgekomen. Wij willen hier echter niet op drukken, omdat vele dier besluiten ten doel hadden, werkelijk bestaande misbruiken tegen te gaan; maar zoo veel te meer de aandacht vestigen op de volgende opmerking van den Hoogleeraar zelven:

Te bejammeren is het nogtans, dat de documenten, die ons hierbij als bronnen dienen, hoofdzakelijk wettelijke bepalingen tegen meest voorkomende afdwalingen en ongeregtigheden bevatten, zoodat zij ons vooral de schaduwzijde van het karakter der kerkelijken malen, en wel van dat der minder achtingswaardige of zelfs diep verdorvene, terwijl zij van de deugden en het vruchtbare leven der beteren met geen woord gewag maken.

Ernstige zucht tot onpartijdigheid spreekt duidelijk uit deze woorden. Te bejammeren is het echter, zeggen we op onze beurt, dat de indruk dier goede opmerking dadelijk verloren gaat bij de optelling der verkeerdheden, door die *minder achtingswaardige of zelfs diep verdorvene* personen begaan;

Niet alleen waren er, die gebrek aan achting voor hun stand openbaarden door ... hunne hoofdharen in ongeoorloofde lengte te dragen, of door hun priestergewaad, de kasuifel, met een krijgmansmantel te verwisselen, er waren anderen, en zonder twijfel niet weinigen, die gaarne zwaard en speer ter hand namen.....; anderen weder besteedden hun tijd en krachten niet aan eene getrouwe ambtsvervulling, maar aan het verstrooijend jagtbedrijf. Zij voedden honden, havikken en valken [1]).... enz. enz.

---

1) Bij deze woorden herinnerden wij ons de arme priesters „op de

Ofschoon wij vermoeden, dat .... de maatregelen van tucht, door den apostel [Bonifacius] voorgeschreven, hier en daar de bestaande ergernissen geweerd zullen hebben, mogen wij niet voorbij zien, dat de capitularièn en brieven van Karel den groote eene halve eeuw later nog steeds dezelfde en andere ondeugden der geestelijken moesten bestrijden. Zij spreken niet alleen van klerken, die tegen hunne overheden zamenzwoeren .... enz. enz.

Bij het lezen van dat alles generaliseert de lezer; hij ziet geene andere geestelijken meer dan hen, wier verkeerdheid hem wordt bekend gemaakt, en aan het einde der optelling gekomen, roept hij uit: welke zedelooze toestand! .... terwijl de Hoogleeraar hem helpt generaliseren door het stellen der vraag, of ook bij onze vaderen „het zede„lijk karakter der klerken in alle opzigten dezelfde vlek„ken droeg", en te antwoorden (na mededeeling der *vier* hierboven door ons toegelichte bijzonderheden), dat „ook onder hen *te dikwerf* menschen waren, wier zin „en wandel in de weegschaal van Bonifacius of keizer „Karel zeer zeker te ligt bevonden zouden zijn."

Men stelle zich eens een der geletterde Japannezen voor, die bij zijn bezoek aan Europa berigten over onze wetgeving ingewonnen, zich onze wetboeken en eenige vonnissen onzer regtbanken aangeschaft had, en in zijn land teruggekeerd, den zedelijken toestand van Nederland aan zijne landgenooten aldus beschreef.

Te bejammeren is het, dat mijne documenten vooral de schaduwzijde van het karakter der minder achtingswaardige

„grenzen der heidenen", van wie Bonifacius spreekt, die, „ja voor hun „handen-arbeid brood hebben, maar geen kleêren, tenzij men ze hun „op zijne bede van elders aanbrenge." (blz. 142.)

of zelfs diep verdorvene en niet de deugden en het vruchtbaar leven der betere Nederlanders afmalen. Uit die documenten blijkt evenwel, dat er in Nederland menschen zijn, die zich aan dronkenschap overgeven, anderen, die hunne schulden niet betalen, anderen, die zich aan bedrog, opligting en diefstal pligtig maken, brandstichters, valsche munters en vervaardigers van valsche bankbiljetten, wederom anderen, die moord en doodslag begaan, kinderen, die hunne ouders, moeders, die hunne eigene kinderen om het leven brengen; men vindt er aantasting der zedelijkheid, verkrachting en ontucht in zoo groote mate, dat niet alleen publieke huizen ter wille dier zonde door de regering toegelaten en in zekere bescherming genomen worden, maar dat zelfs onderwijzers, ja bedienaren der godsdienst zich in hunne betrekking onzedelijkheid veroorloven; hooggeplaatste ambtenaren maken er misbruik van hun magt; gewelddadig verzet tegen de openbare magt, opstand en verraad des vaderlands moeten er door straffen beteugeld worden, enz. enz.

Ofschoon nu tegen die ondeugden sedert lang talrijke wetten zijn uitgevaardigd, blijken echter die wetten nog altijd noodig te zijn; want gedurende deze eeuw hebben de wetgevers van Nederland meermalen over die wetten beraadslaagd, doch niet om ze af te schaffen, maar alleen om de bestaande strafbepalingen door andere te vervangen.

Evenmin als met zulke beschrijving van Nederlands zedelijken toestand kunnen wij genoegen nemen met de voorstelling des Hoogleeraars, waartegen wij bovendien nog het volgende in herinnering brengen. Vooreerst de schoone opmerking, door hem op eene andere plaats gemaakt (blz. 511), dat „de christelijke deugden zich „*in stilte* ontwikkelen en hare vruchten *in het verborgen* „dragen", terwijl het kwaad en de ondeugd, voegen wij er bij, gewoonlijk het meest en luide van zich doen spreken. Ten tweede „den spottenden uitroep: *wij zijn*

„*geen monniken of klerken; wat wil men van ons!*", onder welken, volgens den Hoogleeraar (blz. 489), „verre-„weg de meesten" onzer voorvaderen „zich volkomen „aan de magt hunner zinnelijkheid overleverden"; een uitroep, die over de zeden van monniken en klerken in het algemeen, waarlijk geen ander dan een gunstig oordeel toelaat. Eindelijk ten derde de omstandigheid, dat het *geestelijken* waren, door wie de hier bedoelde maatregelen van tucht voor de geestelijkheid werden voorgeschreven; die van het Duitsche Concilie door alle bisschoppen, welke tot het gebied van Karloman behoorden; die van het Concilie van Pepijn te Soissons door drie en twintig bisschoppen; terwijl in de vergadering van Leptines bisschoppen, priesters, diakens en de overige geestelijken zich tot het onderhouden zoowel der oude als der nieuwe canons verbonden.

Toonen wij nog door een ander voorbeeld, hoe de Hoogleeraar weet te generaliseren. In eene beschouwing over de vruchtbaarheid der openbare eeredienst voor onze vaderen lezen wij (blz. 425):

Als wij zien, dat Bonifacius, wanneer hij voor reeds gevestigde gemeenten optrad, gedurig de vermaning op de lippen had, dat goede christenen dikwerf en althans op de feesten ter kerke moesten komen en dat zij daar zouden bidden en eerbiedig wezen, in plaats van zich aan „ijdele gesprekken" en „nutteloos gesnap" over te geven, dan plaatst zich [N.B.] het beeld eener koude, onverschillige schaar van kerkgangers voor onzen geest, waarvan wij vreezen, dat zij niet alleen in Bonifacius' dagen, maar ook lang daarna een maar al te gewoon verschijnsel zal geweest zijn.

Zoo zouden dan ook de geloovigen onzer dagen, on-

danks hunnen eerbied in het huis des Heeren, als eene koude, onverschillige schaar van kerkgangers te beschouwen zijn! want welke priester waarschuwt niet meermalen 's jaars ook „tegen ijdele gesprekken in de kerk", om dien algemeenen eerbied levendig te houden en de weinige personen te vermanen, die er welligt aan te kort schieten? Duidelijk blijkt hier, hoe de gevolgde methode den Hoogleeraar, bij al zijne zucht tot onpartijdigheid, er toe brengt, om de opgemerkte fouten en gebreken buiten alle verhouding te vergrooten en te veralgemeenen.

Nog door eene derde omstandigheid heeft de methode een schadelijken invloed op de *Kerkgeschiedenis* uitgeoefend. De Hoogleeraar is vervuld met eene edele bewondering voor de deugden onzer Katholieke Heiligen en staat toch op „zijn zeer positief Protestantsch standpunt". Had hij nu de geschiedenis *verhaald*, dan zou dit niet gehinderd hebben; hij zou dan zijne bewondering uitgesproken en hoogstens enkele opmerkingen er aan toegevoegd hebben, waardoor, zonder die bewondering te schaden, toch zijn Protestantsch standpunt gehandhaafd werd. Maar in plaats daarvan heeft hij *beschouwingen* geleverd, waarin hij de geopperde vraagstukken van verschillende zijden ging opvatten, vergelijken en beoordeelen, en dien ten gevolge ontstond er in hem een zeker dualisme, een tweestrijd tusschen zijn standpunt en zijne bewondering, die zich in zijn gansche werk op de onmiskenbaarste wijze openbaart. Heeft hij op de eene bladzijde iets gunstigs over de Katholieke Kerk gezegd, het wordt op eene volgende bladzijde verminderd, verdrongen, teruggenomen door eene ongunstige beschou-

wing, die echter op hare beurt een weinig later weder getemperd wordt. Het is een gestadig geven en nemen, een voortdurend opbouwen en weder afbreken, zeer vermoeijend voor den lezer, die onophoudelijk wordt heen- en weder geslingerd en, wanneer hij meent tot een eindoordeel gekomen te zijn, zich telkens teleurgesteld ziet door nieuwe beschouwingen, die een ander resultaat beoogen en soms met de vorige in klare tegenspraak zijn.

Om door een paar voorbeelden te staven, wat hier beweerd wordt, herinneren wij vooreerst aan zijne reeds medegedeelde beschouwingen over de zedelijkheid der geestelijken. Hij begint met ons te zeggen, dat wij er nagenoeg geene berigten over hebben; toch zullen we ons er „althans eenige voor„stelling" van kunnen maken, door het oog te slaan op den morelen toestand der Duitsch-Frankische klerken; want, zegt hij, de onderstelling is geenszins ongegrond, dat „die toestand in het algemeen van dien der geestelijkheid „op onzen bodem niet veel verschild zal hebben". Men verwacht nu „althans eenige voorstelling", maar ontvangt eene wezenlijke teleurstelling, want ook over die Duitsch-Frankische klerken is moeijelijk te oordeelen; immers de documenten, zoo vervolgt de Hoogleeraar, „die ons hierbij als bronnen dienen, ... malen ons vooral „de schaduwzijde van het karakter der diep verdorvene „klerken". Toch weet hij ons tot een oordeel te brengen. Vernemen wij niets van de lichtzijde, in het volle licht wordt ons de schaduwzijde zóó getoond, dat wij meenen daarin het beeld van den morelen toestand voor ons te zien; ellendige toestand, roepen wij uit, en daarmede kwam dan de toestand der Nederlandsche geestelijken van ons tijdvak nagenoeg overeen! immers dat is volgens den

Hoogleeraar eene „geenszins ongegronde onderstelling"! Neen, die onderstelling is niet geheel te vertrouwen; hij zelf komt na dit alles gronden *tegen haar* aanvoeren: „Het is mogelijk, dat elders heerschende gebreken en „zonden bij de mannen met geschoren kruin hier zeld„zamer voorkwamen, òf ten gevolge van den invloed „onzer dikwijls voortreffelijke kerkvoogden, òf ten gevolge „van het nationaal karakter en de tijdsomstandigheden, „b. v. de invallen der Noren, die ook over den kleri„kalen en monastieken stand zoo vele, misschien voor „de morele vorming heilzame rampen bragten." Gelukkig, denkt de lezer, die drie oorzaken veroorloven mij, betere gedachten aangaande *onze* geestelijken te koesteren; maar zoo denkende is hij op nieuw te voorbarig. De Hoogleeraar vermeldt hem nu de vier boven besprokene ongunstige feiten, „allen ontleend aan het leven van gees„telijken" der Utrechtsche Kapittelen, van „priesters, die „onder het oog van uitstekende bisschoppen leefden", en vindt daarin „reden om te vreezen, dat dergelijke „zin en gedragingen, als de hunne, bij onze klerken in andere „gemeenten [N.B.] geenszins zeldzaam zullen geweest zijn".

Staven wij onze bewering nog door een ander niet minder duidelijk voorbeeld. Wij lezen op blz. 457:

Was het geloof van Willebrord en Gregorius, van Radboud of Ansfried een geloof zonder licht en waarachtig leven, en daarom onmagtig licht en leven te verbreiden onder hen, die in de schaduwen des heidendoms wandelden? Wie zal hier, na den gang van ons onderzoek tot hiertoe gevolgd te hebben, nog kunnen twijfelen!

Wanneer wij den homiliënbundel van Bonifacius, wiens geloofsovertuigingen op dogmatiesch en zedekundig gebied in

de hoofdzaken wel met die van de meeste, ja van al onze apostelen overeenkwamen, nog eenmaal ter hand nemen, en ons daarbij herinneren, wat wij vroeger over den algemeenen inhoud der prediking van dit tijdvak berigtten, dan moeten wij vaststellen, dat vele van de edelste grondwaarheden des evangelies aan de toenmalige geslachten verkondigd werden, *en wel met zooveel nadruk en klaarheid, dat zij* BIJ EENIGZINS VATBAREN NOODZAKELIJK *ingang moesten vinden* TOT HUNNE VERTROOSTING EN HEILIGING.

Men onthoude het wel, de prediking was van dien aard, dat zij *noodzakelijk* ingang moest vinden; bij wie? bij hen, die *eenigzins vatbaar* waren; waartoe? tot hunne *heiliging*. En toch was er nog een krachtiger middel dan die prediking. Wij lezen verder (blz. 459):

Onze apostelen, vele onzer bisschoppen en geestelijken van minderen rang waren zelven ernstige christenen, die, hoezeer niet zonder gebrek, echter des christens leven voerden: hunne christelijke levensopenbaring was, MEER NOG dan het woord hunner catechese en homilie, een magtig orgaan, waardoor het geloof in hunne omgeving verbreid werd.

Dit laatste wordt dan toegelicht door trekken uit het leven van Amandus, Eligius, Willebrord, Gregorius, Radboud en Ansfried. Doch na deze bewondering onzer Heiligen verschijnt op de volgende bladzijde weder eene geheel Protestantsche voorstelling. Wij lezen:

Maar de geschiedenis van alle tijden leert, dat het geestelijke zuurdeeg in de massa der menschheid uiterst langzaam doordringt, en dán vooral, wanneer het eerst onlangs in den boezem eener natie werd gelegd. Zoo is het gewisselijk in dit tijdvak ook bij onze vaderen geschied. Hun gansche levens-

atmosfeer was nog bezwangerd met bestanddeelen van het heidendom; oude zonden, vooroordeelen en wanbegrippen beheerschten maatschappij en huisgezin. [Wij laten de optelling van verdere redenen, het bestaan der slavernij, het gebrek aan scholen, enz. achterwege, om te eerder het besluit te vernemen.] Zoo moeten wij dan aannemen, dat de nieuwe godsdienst, ofschoon zij naar het uitwendige allengs heerschende werd in den lande, VOOR NEGEN-EN-NEGENTIG HONDERDSTEN VAN DE NATIE, weinig meer dan eene zaak van vormen was, zoodat zij wel CHRISTENEN HEETTEN, MAAR GEENSZINS WAREN.

Wat blijft er nu over van die *eenigzins vatbaren*, bij wie reeds de prediking — afgezien van het nog krachtiger werkende voorbeeld — *noodzakelijk* ingang moest vinden *tot hunne heiliging?* Een honderdste gedeelte der natie? Dat is nog zoo zeker niet, want de Hoogleeraar is nog altijd aan het beschouwen. Hij vervolgt onmiddellijk:

Maar ook zelfs van het geloofsleven *der meer gemoedelijken*, die voor de kerk en hare instellingen *veel* toonden te gevoelen, mogen wij geene hooge gedachten koesteren. Het pelagianisme, de joodsch-christelijke zin en het bijgeloof, waarmede onze apostelen zelven besmet waren, ging van hen ook op hunne ernstigste bekeerlingen over, om door deze weder overgedragen te worden op volgende geslachten en *zelfs zeer gunstig ontwikkelden* EEN STRUIKELBLOK *te zijn op den weg hunner christelijke volmaking.*

Het Pelagianisme, de Joodsch-Christelijke zin en het bijgeloof worden dan tamelijk uitvoerig in twintig bladzijden (461—482) beschreven; maar op de vraag onzer lezers, waar die *eenigzins vatbaren* gebleven zijn, bij wie de prediking *noodzakelijk* ingang vond *tot hunne heiliging*, moeten wij het antwoord schuldig blijven.

Hoe zigtbaar verdwijnen in dit alles de kracht en de uitwerking der prediking en van het deugdzaam leven onzer Heiligen, door den Hoogleeraar eerst met zooveel bewondering geroemd!

Aan het slot van dit hoofdstuk zeggen wij: de Hoogleeraar moge enkele malen onaandachtig gelezen en daardoor zich vergist hebben, maar van al het overige, wat we afkeurden, geven wij aan de gekozene methode de schuld. Die methode moet, bijna noodzakelijk, verkeerd werken. Zij zal, naarmate zij gevolgd wordt door orthodox, of modern Protestantsche, door ongeloovige, of Katholieke schrijvers, over de Kerkgeschiedenis, orthodox of modern Protestantsche, ongeloovige, of Katholieke *beschouwingen* voortbrengen, maar nagenoeg onmogelijk — *eene onpartijdige Kerkgeschiedenis.*

Soeterwoude,
1 April 1876.

C. J. M. BOTTEMANNE.

(*Het slot volgt.*)

Latijnsche Spraakkunst

DOOR

L. H. BORKING. [1])

Een nieuwe Latijnsche Spraakkunst? Menig lezer, niet alleen onder de oningewijden — wie dezer denkt aan Spraakkunst? — maar ook misschien onder hen, voor wie het onderwijs eene levenstaak is, zal wel de schouders ophalen bij zulk eene aankondiging. Het is immers bekend, hoe uiteenloopend de gevoelens zijn omtrent het nut van het minder of meerder gebruik der spraakkunst bij het aanleeren der oude talen. Wordt er door eenigen te veel gewicht aan dit hulpmiddel gehecht, zoodat het leeren der spraakkunst als hoofdzaak beschouwd wordt, door anderen, die beweren, dat de kennis der taalregels bijna uitsluitend de vrucht van het lezen der schrijvers moet zijn, wordt de spraakkunst uit het onderwijs als gebannen. De waarheid ligt echter ook hier in het midden. Mag de studie der spraakkunst niet tot hoofddoel ver-

---

1) Leeraar aan het Seminarie Hageveld. Leiden J. W. van Leeuwen. 1875. Aankondigingen van deze Spraakkunst werden ook gegeven in *De Tijd* (17 Januari ll.), *De Maasbode* (23 Januari ll.), *Ons Recht* (18 Maart ll.) en het *Weekblad voor het lager, middelbaar en gymnasiaal onderwijs* (1 April ll.).

heven worden, zij is en blijft toch de grondslag, zonder welken het geheele gebouw der taal- en letterkunde ineenstort; zij is en blijft het noodzakelijk hulpmiddel, waarbij men zich niet bepalen mag, maar dat ons, in den geheelen loop der studiën, tot leiddraad moet dienen. Zoo oordeelde reeds Quintilianus (*Inst. Orat.* I): „quae [grammatica] nisi oratoris futuri fundamenta fideliter je„cerit, quidquid superstruxeris, corruet.... Non obstant „hae disciplinae per illas euntibus, sed circa illas haeren„tibus."

Hoezeer men, na mislukte proefneming van het tegenovergestelde, de noodzakelijkheid van grondige grammaticale kennis overal begint in te zien, blijkt, onder anderen, uit een belangrijk artikel in het laatste nummer van het Belgisch maandschrift: *Revue de l'Instruction Publique;* het heeft tot titel: *Discussion des conseils de perfectionnement sur la question des jurys pour la collation des grades académiques.* Bij gelegenheid eener klachte van den jury van Leuven-Gend over de steeds toenemende onbedrevenheid in de Latijnsche taal bij hen, die het toelatingsexamen voor de academies in België afleggen, schrijft de redaktie: „Les élèves viennent à „l'Université sans connaître les éléments du Latin, et „nous avons constaté ce fait déplorable, peu après que „le gouvernement eût prescrit de ne plus *enseigner* la „grammaire latine en syntaxe, et de ne plus s'occuper „du tout en seconde et en première des faits gramma„ticaux." Bedoeld artikel dringt verder op eene ernstige hervatting der spraakkunstige studiën aan, en staaft zijn oordeel met het voorbeeld van andere landen: van Beieren, waar tot in het zevende, en van Pruisen, waar tot in het

achtste studiejaar de spraakkunst *stelselmatig* onderwezen wordt; van Frankrijk, waar ze, aan de *Lycaea*, met veel meer ernst dan vroeger behartigd wordt. Van daar ook de vele nieuwe handboeken, die voortdurend allerwegen, inzonderheid in het philologische Duitschland, verschijnen.

Ook hier te lande is geen gebrek aan handboeken; maar, wij haasten ons er bij te voegen: geen dezer kon ten volle onze goedkeuring wegdragen. Al de ons bekende gaan aan één dezer drie euvelen mank: zij zijn òf te weinig omvattend, te elementair; òf te weinig methodiek; òf te zeer omneveld van de wolken der afgetrokken *Deutsche Wissenschaft*, die de Nederlandsche bewerking (weinige immers zijn oorspronkelijk) zeer zelden geheel weet op te helderen.

Met ingenomenheid zagen wij dus de aankondiging eener nieuwe spraakkunst door L. H. Borking, een schrijver, wiens naam aan de lezers van *De Katholiek* niet onbekend is. En het boek zelf beantwoordt ten volle aan onze verwachting: wij vonden wat wij zochten.

Aan eene grondige en van alle praalgeleerdheid ontdane kennis der taal, harer eigenaardige uitdrukkingen en harer woordvoeging paart de Schrijver eene buitengewone helderheid van voorstelling, eene opmerkelijke orde van bewerking. Het geheele boek draagt dit karakter.

De Schrijver plaatst zich op het ware standpunt. Blijkbaar heeft de dagelijksche omgang met zijne leerlingen den leeraar het bewijs geleverd, dat aan knapen van het tweede, het derde en zelfs het vierde studiejaar de afgetrokken bepalingen, de haarfijne distincties, de wijsgeerige verklaringen, het schermen met — althans schijn-

baar — geleerde woorden, al heel onwelkom zijn. De begrippen van doel, van oorzaak en gevolg, hoe eenvoudig ook voor den meer ontwikkelde, achten zij hunner aandacht niet meer waardig bij de studie der grammatica dan in het dagelijksche leven. Het jolig ongekunstelde en onnadenkende van Hildebrand's Hollandschen jongen gaat er — moeten wij niet zeggen: Goddank? — zoo spoedig niet uit, en de „zoete bluf van 't eerst „Latijn", hoe ingenomen de Genestet er meê was, verliest weldra zijne aanlokkelijkheid, om plaats te maken voor iets, dat ijselijk op verveling en verzadigdheid gelijkt, waarvoor de meeste spraakkunsten waarlijk geen tegengif zijn.

Hierin vinden wij dan ook juist de groote en zeldzame verdienste van den Schrijver, dat hij er steeds op bedacht is den leerling de studie eenvoudig, gemakkelijk en dus aantrekkeiijk te maken.

Deze strekking vinden wij in de uiterlijke inrichting en verzorging van het boek, in de helderheid en gepaste afwisseling van druk, in de *versus memoriales* om het geslacht der woorden in 't geheugen te prenten, in de tafels, die overal zeer passend in de *woordvorming* zijn ingelascht. Wij vinden ze in de verklaring der constructiën. De moeielijkheid, die het eigenaardige der Latijnsche taal en haar verschil van de onze veroorzaakt, heeft de Schrijver ingezien; hij treedt van zijn leerstoel af, biedt den leerling de hand, leidt hem van het bekende naar het onbekende, zoodat zelfs middelmatig begaafden — de meeste spraakkunsten schijnen het bestaan dier wezens niet te vermoeden — den regel gemakkelijk leeren begrijpen en toepassen. Men leze zijne

leer over de *consecutio temporum*, over de *oratio obliqua*, over de voorwaardelijke volzinnen; men vergelijke b. v. zijne behandeling van het *gerundium* en *gerundivum* (§§ 109 en 427) met die, welke men in andere leerboeken aantreft, en oordeele dan zelf, welke bewerking de voorkeur verdient.

Men zal ons tegenwerpen, dat zijne leer niet overal volledig is; dat hij b. v. in de aangegeven paragrafen noch over de enkele voorbeelden spreekt, waar de *accusativus* bij het onpersoonlijke *gerundivum* gevonden wordt; noch over de vraag, tot welke deze constructie aanleiding geeft, of deze vorm als actief of passief te beschouwen is. Naar onze volle overtuiging behooren die fijne tinten eerst in het laatste tijdperk der ontwikkeling van den leerling opgemerkt te worden; hier geven zij slechts aanleiding tot verwarring.

Ook de volgorde der behandelde vraagstukken vinden wij zeer gepast. Zoo is het een groot gemak voor leeraar en leerling, dat de bepalingen van tijd, plaats en ruimte niet tusschen de regels over het gebruik der naamvallen verspreid, maar afzonderlijk behandeld zijn. Zelfs vroegen wij ons af, of het niet meer logisch zou wezen, dat men, in hetzelfde spoor voortgaande, bij de naamvallen eerst de bepalingen der *substantiva*, *adjectiva* en *verba* had besproken, en alle omstandigheidsbepalingen, ook die van oorzaak, van middel, wijze enz. afzonderlijk behandeld had. Deze indeeling volgt ook de spraakkunst van Lucien Leclair, een handboek, dat door de Fransche regeering bij de *Lycaea* is ingevoerd.

Evenzeer passend is de indeeling in Hoofdstuk XIV, over het gebruik van den *indicativus* en *conjunctivus*

in nevenzinnen, die met eene conjunctie beginnen. Tot grondslag is de beteekenis der conjunctiën genomen, eene indeeling, die niet alleen het geheugen te hulp komt, maar tevens de vertaling, die juist door het verwisselen dezer beteekenis zoo dikwijls misslaat, vergemakkelijkt. Niet minder praktisch is de wijze, waarop men, buiten de plaatsen, waar de zaak *ex professo* behandeld wordt (Hoofdstuk XXV, XXVI, XXVII), den lezer telkens als de gelegenheid zich aanbiedt, opmerkzaam maakt, niet alleen op het eigenaardige der Latijnsche uitdrukkingen en hare overzetting in het Nederlandsch, maar ook op het teruggeven in het Latijn van sommige Nederlandsche uitdrukkingen, die in onze taal verschillende beteekenissen hebben, of welker vertaling den leerling moeielijkheid pleegt te geven; als daar zijn de woorden: *namelijk*, *als*, *volgens*, *zonder*, de werkwoorden *hebben*, *laten* enz. Eenige uitdrukkingen, die op verschillende plaatsen besproken worden, als het woord *een*, de werkwoorden *mogen*, *kunnen*, *moeten* en andere, hadden wij gaarne op dezelfde wijze zien samenvatten.

Verder verschilt dit werk hierin van andere, dat de regels over de plaatsing der woorden in de *syntaxis* zijn ingelascht. (Zie in het algemeen register: *woordplaatsing*.) Ook deze verandering is doelmatig, omdat de leerling van het begin zijner studiën leert, dit punt niet uit het oog te verliezen. Een woord over den periodenbouw had de Schrijver echter aan het einde der *syntaxis* kunnen bijvoegen. Al zijn er ook eenige trekken van gelijkenis waar te nemen tusschen de Latijnsche en de Nederlandsche taal, tusschen den stijl van Hooft b. v. en dien van Tacitus, tusschen de periode van Cicero en die van Van

der Palm, gaarne evenwel hadden wij iets ter vergelijking aangegeven gezien, ten einde den leerling de overeenkomst en het verschil van beide talen duidelijk te maken.

Ten slotte veroorlove ons de Schrijver eenige vragen. Is hij hier en daar niet wat karig geweest in het geven van voorbeelden, met name bij de *participia* en bij den *ablativus absolutus*? *Hier* moest den leerling duidelijk gemaakt worden, hoe bovengenoemde constructiën niet alleen *alle* met conjuncties verbonden nevenzinnen, maar ook de bepalingen van *substantiva* met praeposities (als: *na*, *onder*, *sedert*, *bij* enz.) vervangen.

Moesten niet, bij Hoofdstuk XXII der woordvorming, in een beknopt overzicht, de conjunctiën in hare grondbeteekenis aangegeven zijn, te meer wijl op deze beteekenis, zooals wij tot lof van het werk zeiden, de verdeeling bij het gebruik der *modi* berust? Deze particulae, die men wel eens de voelhorens der taal noemt, zijn zóó fijn-genuanceerd van beteekenis en worden zóó dikwijls door de leerlingen verkeerd opgevat, dat de behandeling er van niet geheel en al tot op het einde der *syntaxis* moet verschoven worden.

Is eindelijk de leer over den stam en de afleiding der woorden, over de verandering der klinkers en medeklinkers, niet te zeer over het hoofd gezien? Wij verlangen niet, dat deze leer, zooals dit b. v. in de spraakkunst voor hoogere klassen van Dr. Meiring het geval is, breedvoerig aangebracht worde, maar zien ze ongaarne geheel achterwege gelaten, waar ze in gemakkelijke regels gegeven kon worden, of waar ze de onregelmatige vormen verklaart, als in den *comparativus* der *adjectiva* op

dicus, *ficus*, *volus*, bij de vorming van het *perfectum* en *supinum*, bij de vervoeging der onregelmatige werkwoorden *possum*, *edo*, *fero* en op andere plaatsen. In ditzelfde opzicht keuren wij den regel over de vorming van den *comparativus* af. Het *suffixum* is *ior* en niet *or;* en men voldoet niet genoeg aan de eischen der wetenschap, wanneer men slechts de *praktische* vorming leert. Het nauwkeurig nagaan van den stam en de samenstelling der woorden scherpt het verstand van den leerling, verruimt zijn blik, en bereidt hem voor op studiën, voor welke meer oplettendheid, dieper inzicht gevorderd wordt, met name tot het aanleeren der Grieksche taal.

Genoeg. Mochten de gemaakte aanmerkingen ook iets meer zijn dan bloot persoonlijke opvattingen, dan hebben ze toch slechts betrekking op zaken van ondergeschikt belang, en doen geen afbreuk aan de uitstekende verdiensten van het werk. De Schrijver heeft zijn doel bereikt: zijne spraakkunst *leert de Latijnsche taal juist verstaan en zuiver schrijven en spreken.* Wij geven aan dit handboek de voorkeur boven de andere, die ons bekend zijn, en wij twijfelen niet, of de ondervinding zal, bij de invoering er van, onze meening rechtvaardigen en alle verdere aanbeveling overbodig maken.

Goede wijn behoeft geen krans.

Wij hopen, dat de Schrijver de kroon op zijn werk zal zetten, door ons weldra *Opstellen* te schenken, die, de indeeling van het boek volgende, de regels in toepassing leeren brengen en in het geheugen prenten.

Voor ons, Katholieken, is de Latijnsche taal, de taal der Kerk, als een tweede moedertaal: iets bijdragen tot

het bevorderen harer kennis is ook om deze reden geen nutteloos besteden van zijn tijd en zijn krachten; het is de leus van dit maandschrift bevestigen en toepassen „*Vindicamus hereditatem patrum nostrorum.*"

Rolduc, 22 Maart 1876.

R. CORTEN.

Pelgrimaadje naar Dokkum.

Er zal wel niemand zijn, die den Katholieken van Nederland verwijten durft, dat zij de Apostolische vermaning: „Weest uwer oversten gedachtig, die tot u het „woord Gods hebben gesproken," niet getrouw opvolgen. Hoe algemeen, hoe werkdadig, hoe standvastig is hunne devotie jegens hen, die met Gods genade de voornaamste grondleggers van hun geloof en de eerste oversten der Nederlandsche Kerk waren, jegens Willibrordus en Bonifacius! Algemeen; niet slechts bij de geestelijken, maar ook onder de geloovigen: de herinnering aan de bewonderenswaardige daden dier beide Apostelen leeft in waarheid onder het volk; wie kent Willibrordus niet, den stichter onzer Kerk; wie weet niet te verhalen van Bonifacius, haren voornaamsten bevestiger en den heldhaftigen en zachtmoedigen bloedgetuige op Nederlands grond? In zegening zijn hunne namen; er gaat uit de harten van ontelbaren een gebed tot die heilige kruisgezanten op, een gebed, vol van eerbiedige en dankbare liefde, en vol van kinderlijk vertrouwen. Werkdadige devotie; werkdadig in het oprigten hunner beeldtenissen, in het toewijden van kerken, in het vereeren hunner reliquiën, in de ge-

trouwe en plegtige viering hunner jaarlijksche feestgetijden, in broederschappen, onder hunne bescherming gesteld, in pelgrimaadjes naar de hun toegewijde plaatsen, in tal van veelsoortige liefdewerken, voornamelijk in onverbrekelijke en alles trotserende trouw aan het Roomsche geloof, dat zij aan ons heidensch voorgeslacht bragten. Ziedaar voorts eene devotie, die wij van onze vaderen en deze weder van de hunne, en zoo voortgaande tot de beginselen des Christendoms in deze landen, geërfd hebben, die gedurende elf eeuwen stand gehouden en vruchten gedragen heeft. Daaronder waren eeuwen van druk en vervolging en verwoesting, eeuwen, waarin de vrije uitoefening der godsdienst voor ons niet bestond en de onredelijkste bestrijding en bespotting ook bepaald tegen de vereering der Heiligen gerigt was. Maar de gedachtenis van Willibrordus en Bonifacius ging daarbij niet verloren. De devotie tot hen kon zich niet meer uiten zooals te voren, oud-Christelijke en zalige gebruiken zijn opgehouden, hier en daar mogt hunne vereering wat verflaauwen en afnemen, maar in hare algemeenheid en werkdadigheid werd zij nimmer onderbroken, ja bij velen werd zij juist door den druk zuiverder, inniger en dieper.

Nu de Kerk van hare knellende banden bevrijd is en inzonderheid sinds de herstelling onzer bisschoppelijke hiërarchie beleven wij hier, God zij dank, een tijd van langzamen en voorzigtigen terugkeer tot veel, wat zoo goed en zoo echt Christelijk en Katholiek was in de Roomsche dagen onzer Nederlandsche historie, en wat in onzen tijd evenzeer past, ja, waaraan wij thans somwijlen nog meer behoefte hebben en gevoelen dan onze voorvaderen, die in lang verloopen eeuwen den bloei

onzer Kerk zagen en zelfs geene gedachten konden hebben van het ongeloof en de gevaren voor de Christelijke deugd, die ons van alle zijden omringen. De devotie tot den H. Bonifacius kan als voorbeeld en bewijs daarvan gelden.

Dokkum mogt waarschijnlijk reeds spoedig na de marteling van Bonifacius eene bedevaartplaats heeten en werd, zeker in de latere middeleeuwen, door tal van pelgrims voortdurend bezocht. Van Bonifacius' gezellen, zijne volgelingen en makkers in den strijd en in den dood, werden verscheidenen op de plaats der marteling begraven; en weldra deed Koning Pepijn ter gedachtenis der martelaren te Dokkum eene kerk bouwen. Dit was de eerste kerk, die Bonifacius tot patroon had; zij was toegewijd aan den H. Paulus en aan den H. Bonifacius. Spoedig is er een klooster bij gebouwd, dat naderhand eene vermaarde abdij werd. Zooals een zeer oud levensbeschrijver des Heiligen vermeldt, was deze kerk eene prachtige basiliek, en werkte Gods almagtige goedheid, op de aanroeping des H. Bisschops en zijner gezellen, te Dokkum vele wonderen. Naar deze kerk togen talrijke scharen van pelgrims om de daar bewaarde reliquiën van Bonifacius — zooals zijn gouden kelk, zijn ivoren staf, een kasuifel en verder heilig dienstgewaad — en die roemruchtige en dierbare plek gronds te vereeren, waarvan een gedicht, dat aan Keizer Karels vriend en raadsman Alcuinus wordt toegeschreven, aldus zingt:

Hic Pater egregius meritis Bonifacius almis
Cum Sociis pariter fundebat sanguinis undam,
Inclyta martyrii sumentes stemmata sacri.
Terra beata nimis Sanctorum sanguine dives!

Transvolat hîc victor miles ad praemia coeli.
Suadeo quapropter curvato poplite supplex,
Tu quicunque legis, terris his oscula fige,
Spesque tibi fiat lacrymis adscendere coelum.
Hîc potuisset . . . . . .
Hîc manet ille cruor cuncto pretiosior auro,
Membraque caelesti rore haec [hîc] perfusa quiescunt.
Adjuvat hinc Paulus, Doctor Bonifacius inde,
Haec illis quoniam constat simul aula dicata. [1])

De pelgrimaadje naar Dokkum zette zich tot aan den tijd der Reformatie voort; toen werd zij gedeeltelijk geheel onmogelijk gemaakt; immers eene openbare hulde kon men den Heilige niet meer brengen, en ten andere verminderde het getal bedevaartgangers bij het kwijnend leven, waartoe de Nederlandsche Kerk werd gedwongen. Echter mag veilig worden aangenomen, dat de pelgrimaadje nog lang tijdens de verdrukking van het Roomsche geloof in stilte werd voortgezet. In het jaar 1695 gaven de Bollandisten hunne verhandeling over den H. Bonifacius uit; daarin verhalen zij dit: Een priester onzer Sociëteit, die te Dokkum de geestelijke zorg voor de Katholieken waarneemt, bewaart

---

1) Hier stortte de in verdiensten uitstekende Vader Bonifacius tegelijk met zijne eerwaardige gezellen den stroom zijns bloeds, hier verwierven zij de heerlijke kroonen van het heilige martelaarschap. O al te gelukkige grond, gij zijt rijk door het bloed der Heiligen! Hier steeg de overwinnende strijder tot het loon des hemels op. Dus raad ik u, elk die dit leest, druk, met gebogen knieën biddend, uwe kussen op dezen grond, en moogt gij door uwe tranen de hoop hebben naar den hemel op te gaan.

. . . . . .

Hier blijft dat bloed, kostbaarder dan alle goud; en de met hemelschen dauw overgoten ledematen rusten hier. Paulus biedt hulp, zoowel als de Leeraar Bonifacius, omdat deze tempel hun beiden is toegewijd.

een vrij groot gedeelte van Bonifacius' schedel, namelijk de kruin, die besloten is in een zilveren hoofd, met het kasuifel en de kap, die van ouden vorm zijn. Het kasuifel is van alle kanten gesloten en wit van kleur, de kap heeft verschillende kleuren, maar is grootendeels blaauw (*caerulei coloris*) en heeft een spits-toeloopend kapje (*capucium*), dat er boven aan zit; dit alles wordt door de geloovigen godvruchtig vereerd, vooral op het jaarlijksche feest van den Heilige.

Verder zijn er degelijke gronden om aan te nemen, dat zelfs nog tegen het einde der achttiende eeuw Dokkum als bedevaartplaats bezocht werd. Hoe dit zij, dit gebruik stierf uit. Reeds veel vroeger was de kerk van den H. Bonifacius afgebroken en met den grond gelijk gemaakt.

Hield de bedevaart op, de liefde voor Bonifacius week niet uit de harten. In deze eeuw vierden onze Nederlandsche Katholieken het elfde honderdjarig jubelfeest van zijn marteldood. Welke gevoelens toen levendig waren, kan men in dit tijdschrift (1855. Dl. XXVII, blz. 337 vv.) zien.

Hoezeer ons Hoogwaardig Episkopaat belang stelt in de verheerlijking van den H. Bonifacius, dat toonden de Nederlandsche Bisschoppen, toen zij zich ter gelegenheid van het Vatikaansche Concilie met de Bisschoppen van Duitschland en Engeland vereenigden en den H. Stoel verzochten, het kerkelijk Officie van den Brevier en de Mis van den H. Bonifacius aan de geheele Kerk voor te schrijven, dat is, de verpligte officïeel-kerkelijke vereering van onzen Heiligen Bisschop en Martelaar tot de geheele Katholieke wereld uit te strekken. Bewogen door zijn vertrouwen op de voorbede des Heiligen en verlan-

gend door het algemeen gebed der gansche Kerk de hulp van dien grooten voorspreker in dit uur van heftigen strijd voor de Bisschoppen van Duitschland en hunne geloovigen in te roepen, liet de H. Vader het verzoek der Bisschoppen door eene hiertoe ingestelde Congregatie der Riten onderzoeken. De uitslag was, dat het moest worden ingewilligd. Men nam deze beslissing met het oog op de redenen, welke het vereenigde Episkopaat aanvoerde, en evenzeer op de zeer moeijelijke tijdsomstandigheden. Nu stond Zijne Heiligheid de gevraagde gunst toe en beval, dat het Officie en de Mis van den Heilige onder een hoogeren *ritus* (*sub ritu duplici minori*) tot de geheele Kerk zouden worden uitgestrekt. Het Dekreet is gedagteekend van den 11 Junij 1874.

Had alzoo de vereering des Heiligen eene allergrootste uitbreiding gekregen, de doorluchtige Kerkvoogd, in wien wij den wettigen opvolger van Bonifacius op Utrechts zetel erkennen, wenschte deze devotie in Nederland zelf krachtig aan te wakkeren en bereidde voor de pelgrimaadje naar Dokkum een nieuw tijdperk van leven en bloei.

Wij kunnen den inhoud der suppliek, welke de Aartsbisschop van Utrecht, om het aangegeven doel te bereiden, tot den H. Vader rigtte, alsmede het daarop gevolgde antwoord — onder de hooge goedkeuring van Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid — mededeelen.

Voor meer dan duizend jaren beschreef Bonifacius aan den Paus den godsdienstigen toestand onzer vaderen, en hij droeg hem verschillende maatregelen voor ter bevordering hunner bekeering en ter bevestiging van hun geloof; evenzoo rigtte zich zijn opvolger thans tot den Stedehouder van Christus. In de suppliek wordt er op gewezen,

hoe vóór de Reformatie het gebruik in Friesland bestond om jaarlijks ter bedevaart naar Dokkum te trekken en daar den H. Bonifacius te herdenken en aan te roepen; verder, hoe na de verhindering der openbare uitoefening van het Katholieke geloof de H. Stoel zorg heeft gedragen, dat de gedachtenis en de vereering des Heiligen op de plaats zijner marteling naauwgezet in stand werd gehouden, en hoe de Pausen een vollen aflaat verleenden aan allen, die op den feestdag van den H. Bonifacius de parochiekerk te Dokkum godvruchtig zouden bezoeken en de gebruikelijke voorwaarden vervullen. Van deze aflaatsverleening bestaan nog twee originele pauselijke Breven, gegeven door Clemens XIII en Clemens XIV. Vervolgens bepaalde Paus Pius IX zelf, na de herstelling der bisschoppelijke hiërarchie in Nederland, dat het feest van den H. Bonifacius in het geheele Utrechtsche Aartsbisdom den 5 Junij, den dag der marteling, allerplegtigst (*sub ritu primae classis cum octava*) zou gevierd worden.

De rampspoed der tijden was oorzaak, dat de vrome pelgrimaadje onderbroken werd, terwijl tevens de aflaat, als slechts voor eenige jaren gegeven, heeft opgehouden.

Nu vraagt Z. D. H. de Aartsbisschop van den Paus om hernieuwing en uitbreiding van den aflaat. Want Bonifacius heeft met de hoogste verdienstelijkheid over dezelfde Utrechtsche Kerk het Aartsbisschoppelijk bestuur uitgeoefend; het geloovige volk brengt aan den zaligen Bisschop en martelaar dezer Aartsdiocees eene vurige vereering; het beschouwt hem als op aarde zijnen geliefden Vader in het geloof en als zijnen goedgunstigen voorspreker in den hemel. Derhalve zijn zoowel de herder als de kudde der Utrechtsche Kerk met den H. Bonifa-

cius door roemrijke en heilige banden vereenigd, en de gevraagde Pauselijke gunstverleening zal strekken om God, de bron aller genade, in zijne Heiligen, met nieuwen ijver te loven; zij zal strekken tot verhooging van de eer des Vaders, d. i. van Bonifacius, en van de godsvrucht der kinderen, tot het verwerven of van volharding voor zijne geestelijke nakomelingschap, die aan het geloof getrouw bleef, of van bekeering voor anderen, toch ook zijne kinderen, die het Katholieke geloof niet meer bezitten, tot een vruchtbaren zegen op de hervatting der pelgrimaadje naar de plaats der marteling.

Zijne Heiligheid gaf aan dit zoo wel gewettigde verlangen gehoor en stond op het voorstel des Aartsbisschops een vollen aflaat toe voor ieder geloovige, die waarlijk boetvaardig gebiecht en gecommuniceerd hebbende, op den 5 Junij van elk jaar of op elken dag derzelfde maand naar zijne verkiezing, de parochiekerk te Dokkum godvruchtig bezoekt en daar gedurende eenigen tijd een godvruchtig gebed tot God stort voor de voortplanting van het heilige Geloof en volgens de meening van den Opperpriester; deze aflaat is ook, bij wijze van voorbede, toevoegbaar aan de zielen in het vagevuur.

Ziehier den Latijnschen tekst van het Dekreet:

Ex Audientia SSmi habita die 17 Februarii 1876.

SSmus D. N. Pius Divina Providentia PP. IX, referente infrascripto S. C. de Propaganda Fide Cardinali Praefecto, omnibus et singulis utriusque sexus Christifidelibus, qui vere poenitentes, confessi, et sacra Communione refecti die quinto Junii cuiusvis anni festo S. Bonifacii Episcopi et Martyris, vel alio quocumque eiusdem mensis die ad libitum, devote visitaverint Ecclesiam parochialem oppidi Doccemii in Archidioecesi Ultrajectensi, ibique per aliquod temporis spatium pias ad

Deum preces effuderint pro S. Fidei propagatione et juxta mentem Summi Pontificis, Plenariam Indulgentiam applicabilem quoque per modum suffragii animabus in Purgatorio detentis, benigne concedit, atque in Domino misericorditer impertitur.

Datum Romae ex Aed. dict. S. C., die et anno praedictis.

Gratis quocumque titulo.

Alex. Card. Franchi. Praef.

Dat nu de aloude roem van Dokkum herleve, en dat van heinde en verre Nederlands Katholieken hunne trouwe en dankbare liefde jegens den H. Bonifacius aan den dag leggen!

De gunstverleening van den H. Stoel, die tegelijk eene aansporing is, zal niet te vergeefs gevraagd en verkregen zijn. De ijver zal tal van geloovigen, inzonderheid in Friesland aanzetten om den voorvaderlijken bedetogt naar Dokkum te ondernemen; bij de plaats, door Bonifacius' bloed gedrenkt en geheiligd, zullen zij bidden, zijne heilige reliquïen zullen zij vereeren; want daar worden nog de schedel des Martelaars, alsmede de koorkap en het kasuifel, naar de vrome overlevering door hem gedragen, bewaard [1]). Zoo wordt het verlangen van Utrechts Opperherder vervuld; de bedevaart naar Dokkum herleeft tot glorie van God, ter heilige gedachtenis van Bonifacius, ten heil der zielen, zoowel van afgedwaalden als van geloovigen.

De Friezen zullen den grooten Bisschop gedachtig zijn,

---

1) Wat de Bollandisten in 1695 over de reliquiën mededeelden, past *juist* op de reliquiën, die nu nog te Dokkum aanwezig zijn.

In de onmiddellijke nabijheid dezer stad is eene bron, die altijd overvloedig en goed water geeft, ook wanneer overal in den omtrek droogte heerscht en het water rondom zout is; deze bron, een ware zegen voor Dokkum, wordt Bonifacius-fontein genoemd en aan den Heilige toegeschreven. Vgl. over die bron deze afl. blz. 359. [1]).

die tot hunne vaderen het woord Gods gesproken heeft; daar, op de eigen schouwplaats van zijn strijd en tegelijk van zijn heldendood, zullen zij den uitgang zijns wandels overwegen en zijn geloof leeren navolgen. (Heb. XIII, 7.)

H. J. J. PRENGER.

SPROKKELING.

De Pausen beroofd van hunne tijdelijke magt. Mgr. Patterson, een uitstekend Engelsch bekeerling, maakte in de *Contemporary Review* (1874, Augustus) de volgende beteekenisvolle berekening. Hij onderzocht, gedurende hoeveel tijd de verschillende Pausen van de vrije uitoefening hunner tijdelijke magt beroofd en verbannen of gevangen geweest zijn. Het tijdstip, waarop de wereldlijke magt der Pausen, na reeds verscheidene eeuwen feitelijk en regtens bestaan te hebben, algemeen en onherroepelijk erkend werd en waarop de Kerkelijke Staat als onafhankelijk, tijdelijk rijk voor goed zijne plaats onder de volken der Christenheid innam, stelt hij in het jaar 726. Van dien tijd tot heden telde hij 400 jaren, gedurende welke de Pausen beurtelings verbannen, gevangen of van hunne staten beroofd waren; per eeuw maakt dit 35 jaren, en gemiddeld voor ieder der 125 Pausen, die sedert 726 op St.-Pieterstoel zaten, drie jaren en drie maanden, terwijl ieder Pontifikaat gemiddeld omstreeks negen jaar en twee maanden duurde. De toestand van vervolging kan derhalve ook nu nog een gewone toestand der Pausen heeten, en het blijkt, hoe achtereenvolgens de herstelling van het wereldlijke gezag der Pausen ook weder geregeld plaats had. Deze cijfers zijn welsprekend genoeg. *Sapienti. sat.*

EINDE VAN HET NEGEN EN ZESTIGSTE DEEL.

De Katholiek.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

Gedrukt bij J. J. Groen te Leiden.

De Katholiek.

Godsdienstig, Geschied- en Letterkundig Maandschrift.

ZEVENTIGSTE DEEL.

NIEUWE REEKS. — VIERDE DEEL.

1876.

Vindicamus hereditatem patrum
nostrorum. 1 Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Bisscop wiede.
Melis Stoke.

TE LEIDEN BIJ J. W. VAN LEEUWEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming, door W. Moll, Hoogleeraar te Amsterdam.
C. J. M. BOTTEMANNE. V en VI . 1.

De „Collectio Lacensis." . . . . . 42.

Een waardig monument.
J. J. VAN DER HORST . . . . . 50.

Uiteenzetting en wederlegging van het Darwinisme. — Eene lezing.
J. DE BRUIJN . . . . . 65.

Over de Generatio Spontanea.
L. H. BORKING . . . . . 90.

Het Europeesch militairisme.
H. J. H. RUSCHEBLATT . . . . 125.

Bladz.

Vondels reizang, „Wie is het, die zoo hoogh gezeten."
O . . . . . 145.

De berg Athos.
H. J. J. PRENGER. I en II . . . 195.
III . . . 292.

Geschiedenis der wijsbegeerte uit 't Katholiek oogpunt beschouwd.
N. J. SCHWARTZ. I en II . . . . 251.
III . . . 315.

Wat is de Kerk?
R. . . . . 271.

The glories of the Sacred Heart by Henry Edward, Cardinal Archbishop.
H. . . . . 330.

VERSCHEIDENHEDEN.

Hatelijkheid . . . . . 60.

H. A. Horning, R. K. Pr., De H. Hubertus en zijne wonderbare bescherming tegen den dolle-hondsbeet of de razernij.
J. D. B. . . . . 61.

De proselieten-makerij der Liefdezusters.
H. J. J. P. . . . . 114.

Gozewijn Comhaer door den Hoogle eraar W. Moll.
C. J. M. BOTTEMANNE . . . . . 117.

Diakonessen en Liefdezusters.
H. J. J. P. . . . . 120.

Bladz.

Een opmerkelijk oordeel over Gereformeerden invloed op dicht- en toonkunst. . . . . 171.

Het Goede Werk van het H. Huisgezin in het H. Land. H. J. J. P. . . . . 179.

De processies naar Brielle in 1876 . . . . . 191.

Korte geschiedenis des Vaderlands. L. H. BORKING . . . . . 192.

Bijbel, overlevering en gezag. B. . . . . 193.

Een praatje over anagrammen. B. VAN MEURS . . . . . 226.

„Paesberde." . . . . . 249.

Levens der Heiligen met uitvoerige beschrijving hunner voornaamste deugden. H. J. H. R. . . . . 308.

Een nieuwe Fénelon. H. J. J. P. . . . . 310.

Vooruitgang der Katholieke Kerk in Engeland . . . . 313.

Nieuwe uitgaven. V. D. H. . . . . 367.

Echt Pruissiesch . . . . . 370.

SPROKKELINGEN.

Bevindingen van een kerkvisitator . . . . . 63.

Verminderend getal van studenten in de Protestantsche theologie . . . . . 124.

Numerieke vooruitgang der Christelijk Gereformeerde Kerk 124.

Bladz.
Predikanten-rederijkers . . . . . 194.
Nederlandsche zendelinggenootschappen . . . . . 250.
De Doop bij de Doopsgezinden . . . . . 250.
Anglikaansche Missie . . . . . 373.

LETTERLOOVER.

Sonnet aan den konst-rijcken Poëet Joseph Alberdingk Thijm . . . . . 374.

KERKGESCHIEDENIS VAN NEDERLAND

VÓÓR DE HERVORMING,

DOOR W. MOLL, HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

(*Vervolg van* Dl. LXIX, blz. 329 vv. en *slot.*)

V.

Alvorens onze tweede en laatste algemeene aanmerking op de *Kerkgeschiedenis* te formuleren, gevoelen wij behoefte, den lezer tegen eene verkeerde opvatting te waarschuwen. Oppervlakkig beschouwd en bij den eersten oogopslag kan die aanmerking hem bevreemden niet alleen, maar zelfs bij hem eene krenkende verdenking tegen den Hoogleeraar doen ontstaan; en dat willen wij geen oogenblik toelaten, daar al, wat kwetsend of beleedigend zijn kan, noch in onze bedoeling, noch in onze aanmerking zelve gezocht moet worden.

De Hoogleeraar heeft eene onpartijdige Kerkgeschiedenis willen schrijven en daarbij alle hatelijkheid willen vermijden; dit staat vast en is voor ons eene uitgemaakte zaak. Met volle overtuiging beroept hij zich dan ook in zijne *Voorrede* op „den toon van zijn geschrift". En toch *op dien toon* valt onze aanmerking; ook onder dit opzigt laat zijn verdienstelijk werk te wenschen over. Maar zoo wij *op dien toon* hebben af te dingen, daarom maken

wij er geen *verwijt* van voor den Hoogleeraar Moll, die, wij erkennen het met vreugde, onze vaderlandsche Kerkhistorie gematigder behandeld heeft dan eenig Protestant vóór hem. Indien wij den minsten twijfel koesterden aangaande eenige opzettelijke bedoeling, om ons iets onaangenaams te zeggen, wij zouden deze bladzijden niet schrijven, want wij zouden er dan geen nut in zien. Nu wij echter van het tegendeel overtuigd zijn, hebben wij er onze redenen voor, die wij evenwel niet op deze plaats uiteenzetten. Zij blijven bewaard voor het einde van dit hoofdstuk, opdat de lezer minder onder den indruk onzer aanmerking dan wel onder den indruk dier redenen blijve.

In de burgerlijke zamenleving, in bijeenkomsten of vergaderingen van personen, die verschillende godsdiensten belijden, vorderen verdraagzaamheid en welvoegelijkheid eene strenge onthouding van elk woord, dat een der aanwezigen, uit hoofde zijner godsdienstige overtuiging, hinderlijk zijn kan; en bestaat er soms, in buitengewone gevallen, noodzakelijkheid om hiervan af te wijken, dan nog behooren zoodanige bewoordingen gebezigd te worden, die het minste aanstoot kunnen geven. Diezelfde vordering meenen wij ook aan den Hoogleeraar te mogen stellen. Dat men daar, waar personen van dezelfde godsdienstige kleur vereenigd zijn, dat men bij het katechetiesch of kansel-onderrigt, dat men in eene schriftelijke polemiek zich in dit opzigt eenige meerdere vrijheid veroorlooft, kunnen wij billijken, mits de grenzen van gematigdheid niet overschreden worden; maar in een boek, dat wel „in de eerste plaats voor Protestanten", doch in de tweede plaats ook voor Katholieken geschre-

ven, en waarvoor zelfs hunne belangstelling uitdrukkelijk gevraagd wordt, mag de schrijver zonder noodzakelijkheid niets zeggen, wat hen stooten of kwetsen kan.

Wanneer wij nu nog eenmaal de *Kerkgeschiedenis* doorbladeren, dan vinden we daar veel, wat aan dien eisch niet voldoet. Zoo lezen wij, blz. 115: „Vele aan„zienlijken beijverden zich, Willebrord schenkingen van „gronden en andere eigendommen te doen; en als hij „die gaarne aannam, niets is onbillijker dan daaruit af te „leiden, dat de vrome prelaat een hebzuchtige was, *die „het eerste voorbeeld zal gegeven hebben van „der „klerken gierigheid", welke later ook in ons vaderland „maar al te berucht is geworden.*" Plaats achter „*een „hebzuchtige was*" een punt, de redenering verliest er niets bij; wat derhalve volgt, is een onnoodig toevoegsel, waarlijk niet geschikt om den Katholieken lezer aangenaam te stemmen.

Blz. 145: „Toch was er in het gemoed van den ouden „man [Bonifacius] niets van die *hartstogtelijke* zucht naar „de martelaarskroon, *die de heiligen der oude kerk te „dikwerf ontsierd heeft.*" De zoo ter loops hier ingevlochtene ongunstige oordeelvelling over de Heiligen der oude Kerk had zeer gevoegelijk achterwege kunnen blijven.

Blz. 149: „Zoo bestond er, bij enkelen althans, ook „in de achtste eeuw, een gezonde zin, die den bloedge„tuige op de regte wijze wist te vereeren en het gevoelde, „*dat de grootheid van dezen man den smuk eener bijge„loovige fantasie niet behoefde*, om door het nageslacht „naar zijne wezenlijke waarde geschat te worden". Als men in plaats der gecursifeerde woorden leest, *dat de grootheid van Bonifacius geen wonderverhalen behoefde*,

dan is de gedachte van den Schrijver in vrij wat gematigder vorm vervat.

De Hoogleeraar, wij houden er ons van overtuigd, zou deze en dergelijke uitdrukkingen geschrapt of gewijzigd hebben, zoo hij, vóór de uitgave van zijn werk, er opmerkzaam op gemaakt was.

Te dikwerf stuitten wij op hinderlijke uitdrukkingen, waar de Schrijver over kerkelijke leer, zeden of gebruiken spreekt. Als hij blz. 54 gewaagt van eene „*grove* „triniteitsleer"; als hij zegt, dat die leer door Bonifacius „*zoo naakt* gepredikt werd"; als hij eene beweging tegen dat leerstuk, te Staveren tusschen de jaren 828 en 838 ontstaan, noemt: „een verrassend bewijs, ... dat *het* „*gezond verstand* zich somtijds verstoutte oplossing te „zoeken voor de raadselen der leer"; als hij, de woorden van den Heer J°. de Vries overnemende, in die beweging niets anders ziet dan „eene naïeve uiting van het „oorspronkelijk en door de kerkleer *nog niet geheel in* „*beslag genomen gezond verstand* der Friesen" (blz. 373—378), dan spreekt hij op zeer stootenden toon over een leerstuk, dat niet alleen voor ons Katholieken de eerste grondwaarheid van het Christendom is, maar dit ook was voor nagenoeg alle Protestanten van vroegere tijden, en het thans nog is voor duizenden, ja waarschijnlijk voor het meerendeel zijner Protestantsche landgenooten, die dat „*grove*" leerstuk even „*naakt*" als Bonifacius gelooven en belijden, zonder zich daarom van hun „*gezond ver-* „*stand*" beroofd te gevoelen.

De *Kerkgeschiedenis* zou er ook niets minder om zijn, zoo de Hoogleeraar zich onthouden had (blz. 432)

van de kerkelijke wet betrekkelijk de geestelijke verwantschap eenvoudig eene „*dwaze* wet" te noemen; veel hinderlijker evenwel zijn dergelijke uitspraken, wanneer zij met eene verkeerde voorstelling gepaard gaan, bij voorbeeld:

Waarschijnlijk was ook bij hen [onze vaderen] het getal der sacramenten nog zwevende, terwijl zij van de andere zijde met Rhabanus vermoedelijk *van hunne magische werking* overtuigd waren. Blz. 414.

De sacramenten waren *toovermiddelen* geworden. Blz. 457.

Het laat zich begrijpen, dat hunne gemoedelijkste leerlingen het laatstvermelde [het kruisteeken] gaarne aannamen, maar er dan ook al *die magische krachten* aan toeschreven, welke zij vroeger aan eerstgenoemden [tooverspreuken en amuletten] toekenden. Blz. 365. (Vgl. 417, 474.)

Al acht de Hoogleeraar onze heidensche voorouders *gelukkig*, omdat zij geen „eigenlijken duivel" aannamen (blz. 36), hij weet toch, dat zij, die aan zijn bestaan gelooven, alleen aan dien duivel de magische krachten of werkingen en de toovermiddelen toeschrijven; en spreekt Rhabanus op de hier geciteerde plaats niet uitdrukkelijk van eene *goddelijke* kracht of werking der Sakramenten (*virtus divina*)?

Het heiligste, wat wij op aarde bezitten, is het H. Sakrament des Altaars, het middelpunt onzer godsdienst, waar we ons goed en ons bloed voor over hebben; bij leven en sterven onze kracht, onze troost en onze hoop. Dat het door Protestanten genoemd wordt „*het misbrood*" (blz. 421), of dat zij onze leer aldus formuleren: „Chris-„tus is substantiëel *in het brood en den wijn* des altaars

„tegenwoordig" (II, 3, blz. 275) — naar onze overtuiging, eene wezenlijke ketterij — wij kunnen het voorbijzien en aan onnaauwkeurigheid toeschrijven. Maar daarop een woord toe te passen, dat, hoezeer ook van kerkelijke afkomst [1]), om den smalenden zin, waarin het door Protestanten gebezigd werd, ons een gruwel geworden is, te spreken van „een gewijden ouwel" (blz. 478) of te zeggen: „de ouwel werd opgeheven" (II, 3, blz. 288), o de Hoogleeraar heeft er niet aan gedacht, hoe het ons grieft in het diepste onzer ziel; hij zou anders zeker het woord gebruikt hebben, dat wij meermalen bij hem aantreffen en dat ook steeds door ons gebruikt wordt, die zoowel van eene *ongeconsacreerde* als van eene *geconsacreerde hostie* spreken [2]).

---

1) *Ouwel* van *Oblata.*

2) Het Katholiek spraakgebruik is dikwerf weinig in acht genomen. Wij zeggen niet: het Viaticum *genieten* (163), maar *ontvangen*; wij spreken niet van *bekers en schotels* (220, 384, 421), maar van *kelk en pateen*; van *Onnoozele*, niet van *Onschuldige* Kinderen (391). De priester *doet*, *leest*, *zingt*, of *celebreert* de Mis, maar hij *bedient* haar niet (269, 296, 361); het laatste geschiedt door den misdienaar, die het volk aan het altaar vertegenwoordigt, zooals reeds meermalen in dit tijdschrift gezegd is (onder anderen Dl. XXVIII, blz. 136 en 293): hoewel wij ook eigenlijk den misdienaar de Mis niet laten *bedienen*, maar laten *dienen*. De priester*wijding* is bij ons het gebruikelijke woord; de Hoogleeraar zegt meestal en bij voorkeur: iemand tot priester *ordenen* en komt er zoo toe, om van een „geordend priester" te spreken (334) in een geheel anderen zin dan wij aan die woorden hechten; voor ons is een geordend priester, iemand, die priester is en bovendien tot eene monniken-*orde* behoort. Op blz. 272 lezen wij van bisschop Balderik: *ook „verhoogde „hij" het gebeente van Werenfried, Lebuinus*, enz.; en op blz. 186 van Ludger: *men „verhief" zijn gebeente.* De aanhalingsteekens bij *verhoogde* en *verhief*, en het ontbreken van eenige nadere verklaring dier woorden doen ons vermoeden, dat wij goed doen met aan te geven, wat door dit *verhoogen* (*elevavit*, of *adinvenit ossa*) verstaan moet worden. Het was eene destijds gebruikelijke *heiligverklaring* door den bisschop; het ge-

Aangegrepen door het heerschende ascetisme hunner eeuw, *eischten* zij [onze geloofspredikers] van zich zelven en anderen eene zoogenaamde heiligheid, die niet te bereiken was dan door oefeningen in onthouding en zelfkastijding, waardoor de natuur veeleer *verkracht* dan gewijd werd. Die naar de voorstellingen van die dagen *een waar christen* wilde zijn, had niet alleen „weduwen en weezen te bezoeken" ....; neen, hij moest vieren en vasten, het huwelijk en honderd eerwaardige banden en onschuldige genietingen des levens *versmaden*, en met den monnikenpij om de leden, het gebedenboek in de hand, de oogen ter aarde geslagen, een pad van dooding des vleesches en verzaking opgaan, waarvan de bezwaren iederen mensch onoverkomelijk moesten schijnen, tenzij zijn gevoel en zijne fantazie in een staat van dweepzieke overspanning verkeerden. Waar zulk een idée van zedelijke volkomenheid in de leer en het voorbeeld onzer apostelen en latere volksleeraren van de beste soort op den voorgrond stond, en hun *eisch* zóó *onredelijk* was, daar mogten de gemoedelijksten onder hunne geestelijke kinderen een zucht slaken, als zij zich door hunne betrekkingen in huisgezin en maatschappij verhinderd zagen, zelfs eene poging te wagen om dien *eisch* op te volgen, maar op verreweg de meesten maakte de zaak een gansch anderen indruk. Zij .... gaven alle ernstig streven naar een godvruchtig leven op, en leverden zich volkomen aan de magt hunner zinnelijkheid over, onder den spottenden uitroep: „wij zijn geen monniken of klerken; wat wil men van ons!" (Blz. 488.)

Zulke voorstelling is dubbel hinderlijk; zij is volkomen onwaar en stelt onze geloofspredikers in een bespottelijk daglicht. Wanneer de Hoogleeraar de invoering des Christendoms hier te lande wil verklaren, dan geeft hij onder andere redenen ook deze: „dat onze apostelen

---

beente des Heiligen werd uit het graf genomen en in de kerk op den beganen grond geplaatst en alzoo aan de vereering der geloovigen voorgesteld.

„van hunne bekeerlingen in den aanvang *wel niet veel* „*eischten*, althans geen spiritualistiesch geloofsleven, maar „vooral eerbied voor en aanneming van zekere kerkvormen." (Blz. 55.) Men ziet het, onze apostelen eischen óf *wel niet veel* of *zóó onredelijk* veel, naarmate zulks voor het beoogde resultaat der *beschouwing* noodig is; maar én die geringe én die buitensporige vordering bestaan alleen in de gedachte des Schrijvers, niet in de werkelijkheid; hij kan er uit de bronnen onzer geschiedenis geen enkel bewijs voor aanvoeren, en natuurlijk nog veel minder het tijdstip aangeven, waarop de eerst zoo kleine eischen in zulke onmatig groote veranderd werden.

Bepalen wij ons bij den *eisch aan het gansche volk* — want „verreweg de meesten" verwierpen dien met spotternij — om *het huwelijk te versmaden.*

De H. Bonifacius zegt wel in zijne sermoenen: „ont- „houdt u van haat, vijandschap, onzuiverheid, dronken- „schap, diefstal, meineed" [1]); zegt hij ergens: „onthoudt „u van het *aangaan des huwelijks*"? Integendeel, waar hij spreekt van verschillende klassen van menschen, overheden en onderdanen, rijken en armen, grijsaards en jongelingen, die allen verschillende pligten hebben, dan houdt hij aan allen die pligten voor en gebiedt ook aan de mannen hunne vrouwen eerbaar lief te hebben, aan de vrouwen hunnen mannen onderdanig te zijn [2]). Had hij ook niet op zijne vraag, hoe hij handelen moest ten aanzien van een man, die een ongeldig huwelijk had aangegaan, van Paus Gregorius II ten antwoord ge-

---

1) *Sermo* 10; Giles, II, 91.
2) *Sermo* 9; *ibid.* 85 et 87.

kregen [1]): „'t zou goed zijn, zoo hij in onthouding bleef „leven: maar daar dit slechts *aan bij uitstek vromen* „gegeven is (*quia hoc magnorum est*), moet hij, die „zich niet kan onthouden, *liever huwen* (*nubat magis*)"? En wat schrijft hij aan koning Ethelbald? Bij al het goede, dat wij van u vernomen hebben, „heeft echter „eene tijding ons bedroefd, en wij wenschen, dat zij „geene waarheid bevat. Volgens veler getuigenis zoudt „gij nooit met eene wettige vrouw in het huwelijk ge- „treden zijn, dat door God den Heer van het begin der „wereld ingesteld en door s Heeren apostel Paulus voor- „geschreven en aangedrongen is met deze woorden: *om „der onkuischheid wille hebbe een ieder zijne vrouw, „en elke vrouw haren man.* Want zoo gij, om zuiver en „in onthouding te leven, uit vreeze en liefde Gods u „van het huwelijk onthouden hadt, en uwe reinheid voor „God getuigen kondet, wij zouden ons verheugen, want „dat is niet af te keuren, maar *veeleer te prijzen* [*magis laudabile*; tusschen *prijzen* en *eischen* is nog al verschil], „doch zoo gij geene wettige vrouw gehuwd, en toch „de zuiverheid ter wille Gods niet bewaard en, door uwe „hartstogten vermeesterd, u aan onreinheid en overspel „hebt overgegeven, dan moeten wij ons zeer bedroeven." [2])

En wat zegt de Hoogleeraar zelf, wanneer hij op eene andere plaats over het huwelijk handelt (blz. 427, vv.)? „Onze heidensche voorgeslachten, *gelijk de chris- „tenheid dier dagen*, hielden het huwelijk *in achting*, „als een noodzakelijk middel tot instandhouding der „maatschappij". — „Heidendom en christendom stemden

1) *Epist.* 24; Giles, I, 64.

2) *Epist.* 62; *ibid.* 133.

„zamen in de stelling, dat de echt in het algemeen *eer-*
„*waardig is*". – „Wat zij [geloofpredikers en latere
„geestelijken] beproefd hebben, om hunne eigene denk-
„wijze over het wezen des huwelijks aan hunne bekeer-
„lingen mede te „deelen, ... *weten wij niet*". — En
blijkt de *hooge eerbied der Kerk* voor het huwelijk
niet uit zijne daarop volgende beschrijving der kerkelijke
plegtigheid? Na het „pater noster", als derhalve naar
hare leer het Ligchaam en Bloed des Heeren op het
altaar rust, onderbreekt zij — iets wat uiterst zeld-
zaam is — de offerande, om in die heilige tegenwoor-
digheid hare zegenbede over de gehuwden uit te spreken.
Eischte men van het volk, het huwelijk te versmaden?

De Hoogleeraar verdedigt, blz. 27, onze heidensche
voorouders tegen den Utrechtschen biograaf van Boni-
facius, die hen „verdierlijkten en barbaren (*brutos ac*
„*barbaros*)" genoemd had.

Tot karakterisering onzer vóórchristelijke volksmassa kunnen
zij [die benamingen] niet zonder verkrachting der geschiedenis
aangewend worden! Neen, geslachten, bij wie zich beginselen
van nationale deugden openbaarden, bij wie de echt in eere
gesteld, het maatschappelijk leven eenigermate geordend, de
standen geregeld en een niet weinig ontwikkeld gewoonteregt
gevestigd waren, zulke menschen mogen geene barbaren, en
nog veel minder verdierlijkten genoemd worden, ofschoon
hun nog enkele, ja vele trekken van barbaarschheid en ver-
dierlijking aankleefden. Zij hadden zekeren trap van beschaving
bereikt, en droegen krachten in zich, die hen voor een hoogeren
vatbaar maakten.

Blz. 455, wordt dit protest, tegen Ozanam en anderen, herhaald. Daar nu „onze oude kerkhistorie getuigt van „het herscheppend vermogen van de godsdienst des „evangelies en van het moederlijk karakter der kerk" (*Inleiding*, blz. 39), mogen wij eene tamelijk gunstige teekening van onze Christelijke voorouders verwachten, niettegenstaande zij Katholieken waren. Men oordeele:

De nieuwe godsdienst, die *voor de meesten nog louter vorm was;* blz. 250.

De Friezen hadden de vormen der nieuwe godsdienst eerst onlangs aangenomen, terwijl de geest, die in de vormen woonde, *hunne harten nog weinig of niet gewijd had.* Blz. 251.

De groote menigte der *zoogenaamde* geloovigen van dien tijd; blz. 284.

De meesten waren *gedoopte heidenen*, die alleen de vormen des middeneeuwschen christendoms hadden aangenomen. Blz. 320.

De meesten [bekeerlingen] waren grofzinnelijke wezens, alleen levende voor wat zij met het oog konden zien en met de hand tasten.... Wanneer nu zulke menschen, aangetrokken door de schenkingen en goede gunsten, welke de frankische vorsten den aanzienlijken voor hun overgang beloofden, of belust op het doopkleed, de aalmoezen en andere tijdelijke weldaden, waarmede de armen te dikwerf aangelokt werden — wanneer zulke menschen zich lieten kerstenen, dan was hun doop in de meeste gevallen wel niet meer dan eene haastig voorbijgaande gebeurtenis, die op hun gemoedsbestaan en wandel *naauwelijks eenigen indruk* achterliet. Intusschen, die kerstening was gepaard gegaan met eene formele afzwering van de voorvaderlijke godsdienst.... Loslating van het geloof aan de oude goden en hunne betrekking op de menschenwereld, en evenzeer loslating van het daaruit voortvloeijend pligtsgevoel, moest daarvan het gevolg zijn. Van het christendom hadden zij, ja, eenige kerkvormen ontvangen, maar kerkvormen, waar-

van de geest en strekking hun grootendeels onverstaanbaar en vreemd bleef.... De zedelijke magt, in hun vroeger geloof *eenigermate* aanwezig, ging voor hen *verloren*, terwijl zij van den zegen der veredelende krachten in het nieuwe nog *verstoken* bleven; ja, zij werden *bijna godsdienstlooze menschen*, die nu, *ligt meer dan vroeger*, *volslagen slaven hunner vleeschelijke togten* waren. Blz. 487.

Verreweg de meesten.... gaven alle ernstig streven naar een godvruchtig leven op, en leverden zich *volkomen aan de magt hunner zinnelijkheid* over. Blz. 489.

De gedurige strijd [bij de invallen der Noormannen] en dagelijksche aanschouwing van geweld en wraakgierige daden verwilderden de gemoederen. Men *keerde weder* tot zekeren staat van *barbaarschheid*. Blz 250 [1]).

Zulke karakterisering van de Katholieke volksmassa dier tijden, niet op feiten, maar op Protestantsche beschouwingen rustende, moet ons ten minste even hinderlijk zijn, als de naam van *barbaren*, aan onze heidensche voorgeslachten gegeven, het den Hoogleeraar is, vooral als we ons herinneren vooreerst de *vruchtbare* prediking en den *weldadigen invloed* van het voorbeeld onzer geloofsverkondigers (blz. 448—460), en ten tweede de hoofdgedachte der *Kerkgeschiedenis* zelve, dat namelijk Gods genade en voorzienigheid Nederland trapsgewijze en geleidelijk van het heidendom tot het wel betere, maar nog onvolmaakte Katholieke Christendom hebben overgevoerd, om het alzoo tot de volmaaktheid des zuiveren Evangelies te brengen. Even hinderlijk zijn ons

---

1) Ook in de beschouwing van het tweede tijdvak wordt gezegd: „In „het algemeen heerschte nog eene ruwheid van zeden, die aan menschen „van *alle standen* en aan instellingen van verschillende aard een *half* „*barbaarsch* karakter gaf". II, 4, blz. 145.

ook sommige, door niets gestaafde, veronderstellingen, bij voorbeeld: „Misbruik van heiligen-beelden en schil-„derijen, waarover Walafridus Strabo en anderen..... „klaagden, is ook bij onze toenmalige vaderen *vermoe-„delijk niet zeldzaam* geweest". Blz. 386. — „De „onderhouding van den zondag als rustdag.... *schijnt* „bij onze vaderen, even als bij anderen pas gekerstende „volken van dit tijdvak, *veel te wenschen* overgelaten „te hebben, waarom zij door de wetgeving in bescher-„ming genomen werd". Blz. 393. De bescherming der wet, vooral in die tijden, doet veeleer eene gestrenge onderhouding van den zondag vermoeden. — „Aanzien-„lijken wenschten, *waarschijnlijk* ook hier te lande.... „dat men hunne ligchamen [bij de begrafenis] *in altaar-„doeken* wikkelde,.... *ofschoon* de statuten van Boni-„facius en andere kerkwetten het.... verboden". Blz. 447.

Op aanmerkingen aangaande de geestelijkheid komen wij niet terug [1]); maar nog een oogenblik vestigen wij

---

1) Eene korte vermelding behoeft het volgende. Wij lezen blz. 408, betrekkelijk de prediking: „Dat vele [priesters] er geen bezwaar in vonden, [de sermoenen hunner getijden] eenvoudig in het latijn af te lezen, valt „niet te betwijfelen en laat zich begrijpen, daar het latijn bij de gansche „liturgie werd gebruikt". — „Wij durven besluiten, dat bij onze vaderen, „evenzeer als elders, ook onbekwame of trage of bevooroordeelde pries-„ters werden gevonden, die zich vergenoegden met het aflezen der on-„vertaalde homiliën van Augustinus, Leo", enz. Als grond hiervoor worden aangevoerd de Conciliën van Rheims en Tours van 813: vooral de 17e canon van het laatste (in 847 te Mentz herhaald), die wil, dat de bisschoppen „eene goede homiliënverzameling zullen hebben en de homiliën „duidelijk in de landtaal, de romaansche of duitsche overzetten, opdat „allen ze mogen verstaan". — Wij merken vooreerst aan, dat naarmate het Latijn meer gewijzigd of verdrongen werd door de taal der Christen gewordene Franken en Germanen, voorschriften, om voortaan in de land-

de aandacht op uitspraken en oordeelvellingen, die onze Heiligen en geloofspredikers betreffen.

Ook in hen wordt veel afgekeurd. Wat de Hoogleeraar tegen de moederkerk meent te moeten aanmerken, wordt natuurlijk ook in hen veroordeeld, en daarom bevreemdt ons het gezegde niet, dat zij wel „de zaden der hoogste „waarheid uitstrooiden", maar „tevens zaden van wanbe„grippen, valsche voorstellingen en misbruiken, ja zóó „vele, dat men tot aan de hervorming en daarna naau„welijks eenig voornaam gebrek in het kerkelijk en gods„dienstig leven hier te lande zal kunnen aanwijzen, waar„van de beginselen niet te hunnen laste vallen." Blz. 208.

Getrouw aan ons voornemen om zoo min mogelijk in zuiver theologische discussie te treden, gaan wij dergelijke uitspraken, hoe hinderlijk, ook stilzwijgend voorbij, doch zooveel te meer komen wij in verzet tegen gevoelens of handelingen, die ten onregte aan de Heiligen worden toegeschreven.

In ons eerste hoofdstuk haalden wij de uitlegging aan, welke de Hoogleeraar gaf van het in de Heiligen-levens dikwerf voorkomende woord *peregrinari*; het beteekent, zeide hij, niet *eenvoudig reizen*, maar *om Gods wil in pelgrimschap gaan.* Wij moesten echter onze aanhaling daar afbreken; want was de uitlegging goed, de zaak

---

taal te prediken, zeer verklaarbaar zijn; ten tweede, dat eene *duidelijke* vertaling geboden wordt (*aperte* transferre) niet „*opdat allen ze mogen ver*„*staan*", maar „*opdat allen ze te gemakkelijker mogen verstaan* (quo *facilius* „cuncti possint intelligere)"; eindelijk ten derde, dat het ons onverklaarbaar is, hoe iemand bij deze gelegenheid aan *trage* priesters heeft kunnen denken; dat iemand uit traagheid in het geheel niet predikt, laat zich begrijpen, maar te gaan prediken in eene taal, die de hoorders niet verstaan, zoo iets zou eer *dwaasheid* dan *traagheid* moeten genoemd worden.

zelve werd nu door den Hoogleeraar een *wanbegrip* genoemd; waarom? Wij lezen, blz. 197:

De zucht om door een vrijwillig pelgrimschap op aarde zich van de eeuwige rust in het hoogere vaderland te verzekeren, leert onwedersprekelijk, dat zij geenszins vrij waren van dat verfijnd egoïsme, dat te allen tijde de beoefenaars der onthouding besmet heeft en in waarheid de grondslag der ascese mogt heeten, sinds de alexandrijnsche school het streven naar eene zoogenaamde hoogere deugd aanbeval, waardoor de geloovige zijnen Heer „eerst regt nuttig en verdienstelijk zou worden".

De beschuldiging wordt daarna eenigzins getemperd: „in de wereld van 's menschen gemoed ligt het edele „naast het onedele", en onze Heiligen ondernamen hun werk niet „*alleen uit loonzucht*", maar ook uit „*warmen „menschenmin*"; daardoor echter verdwijnt het *verfijnd egoïsme* niet.

Is iemand *verpligt* zijn vaderland te verlaten, om aan de heidenen het evangelie te verkondigen? Zoodanige verpligting zal, gelooven we, de Hoogleeraar niemand opleggen; men kan dus de deugd beoefenen, al gaat men niet tot de heidenen. Wanneer echter iemand, door dankbare liefde tot God gedreven, vrienden, maagschap en vaderland verlaat en een leven van ontbering en opoffering en gevaar gaat leiden onder hem onbekende heidenen, opdat zij tot de kennis der waarheid komen en God, het voorwerp zijner liefde, leeren eerbiedigen en beminnen, dan mag zulke onverpligte daad wel oefening eener hoogere, ja heldhaftige deugd genoemd worden. Neen, vernamen we zoo even, dat is *een verfijnd egoïsme!* want de Katholieke Heiligen meenden door die handeling hun-

nen Heer „*eerst regt nuttig en verdienstelijk te wor-*
„*den*"! [1]) 't Is waarlijk onbegrijpelijk, hoe zoo iets uit de pen des Hoogleeraars heeft kunnen vloeijen; de eenvoudigste Katholiek weet, dat wij nietige stervelingen het geluk van den oneindig gelukkigen God noch vergrooten, noch verminderen kunnen; en een man als b. v. Bonifacius (onder de „pelgrims", over wie hij hier handelt, door den Hoogleeraar met name genoemd) zou daarentegen in den dwazen waan verkeerd hebben, van eenig nut of voordeel aan God te kunnen verschaffen! hij, die zijn apostolaat met zijn bloed bezegelde, die „met „God het groote gedaan heeft voor de menschen met eene „*zelfverloochening*, die geen grenzen kende" (blz. 141), hij zou een *verfijnde egoïst* geweest zijn! Zoo hij vertrouwd heeft op Gods goedertierene belofte, die, volgens het woord der H. Schrift, aan een ieder loon naar wer-

---

1) „Zie de plaatsen van Origenes bij Gieseler, I, 1, s. 403 f", zegt de Hoogleeraar in eene noot. In onze uitgave van Gieseler (Bonn. 1831, §. 71, n. K.) vonden wij het volgende. Origenes zinspeelt daar op twee schriftuurplaatsen, op Lucas XVII, 10: „*wij zijn onnutte knechten*" en Matt. XXV, 21: „*welaan, goede en getrouwe knecht*". Wanneer iemand, zegt hij, de *geboden* onderhoudt, dan is hij een onnutte knecht, doch als iemand meer doet, dan geboden is (bij voorbeeld, de maagdelijke zuiverheid bewaart), dan is hij geen onnutte knecht meer, maar hem zal gezegd worden: welaan, goede en getrouwe knecht (*tunc jam non inutilis servus eris, sed dicetur ad te: serve bone et fidelis).* Wij merken hier aan, dat Origenes op de aangehaalde plaats den *onnutten* knecht, tot driemalen toe, stelt tegenover den *goeden en getrouwen* knecht, en niet tegenover een *nuttigen* knecht, van wien hij volstrekt niet spreekt. Hij doet uitkomen, dat hij, die zich bij het onderhouden der *geboden* bepaalt, geene buitengewone belooning verwachten kan, maar dat deze wel zal gegeven worden aan hem, die meer voor God gedaan heeft, niet omdat hij daardoor voordeel aan God zou hebben aangebragt, maar omdat hij grootere liefde aan God getoond heeft.

ken geven zal [1]), zoo hij *daarom* gehoopt en verwacht heeft, belooning te zullen ontvangen voor het werk, dat hij uit dankbare liefde tot God en uit warme menschenmin *met Gods Genade* én ondernam én volvoerde, dan beoefende hij de ware Christelijke deugd, die even ver van Stoicijnschen hoogmoed als van een besmettend egoïsme verwijderd is.

Toen Engelands Apostel, de H. Augustinus, aan Paus Gregorius gevraagd had, hoe het kwam, dat de Kerken van Frankrijk andere gebruiken bij de Mis volgden dan de Kerk van Rome, ontving hij het volgende antwoord: „Gij kent, broeder, het gebruik der Roomsche Kerk, „waarin gij zijt opgevoed; maar het is mijn verlangen, „dat, zoo gij, hetzij in de Roomsche, hetzij in de Gal„lische, hetzij in welke Kerk ook, iets vindt, dat Gode „meer behagelijk mogt zijn, gij dit zorgvuldig uitkiest, „en al, wat gij uit vele Kerken hebt kunnen verzamelen, „door eene bijzondere instelling inplant in de Kerk der „Angelsaxen, welke nog nieuw is in het geloof. Want „wij moeten de zaken niet beminnen om de plaats, maar „de plaats om de goede zaken. Zoek dus in ieder der „verschillende Kerken uit al wat vroom, wat godsdienstig, „wat goed is, maak dat tot een geheel en voer het als „gewoonte bij de Angelsaxen in." [2]) Bij dit antwoord, gedeeltelijk door hem medegedeeld, teekent de Hoogleeraar aan (blz. 420):

---

1) „Unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum suum la„borem." I Cor. III, 8.

2) Gregorii I *epistolarum* L. 12, *epist.* 31; bij Labbe, V, 1568.

De vermaning was waardig in praktijk gebragt te worden, maar noch Augustinus noch zijne eeuw waren bij magte haren zin op den regten prijs te stellen. De roomsche partij in Engeland sloot zich, gelijk wij weten, in alle kerkzaken slaafs aan het roomsche voorbeeld, en in het jaar 747 bepaalde de kerkvergadering van Cloveshove, dat de roomsche mis-ritus in de latijnsche taal in de gansche angelsaxische kerk gevolgd moest worden.

Te dikwerf moeten wij dergelijke oordeelvellingen van Protestantsche schrijvers betreuren; tegen onze Heiligen wordt met zekere onbedachtzaamheid eene uitspraak gedaan, hinderlijk voor ons Katholiek gevoel en tevens onbillijk voor de Heiligen zelven.

Paus Gregorius gaf eene dubbele vermaning aan Augustinus; hij moest uit de goede gebruiken der verschillende Kerken een geheel maken, en dat geheel moest hij als *verpligtend voorschrijven*, want dat geven de slotwoorden duidelijk te kennen: „voer het als gewoonte „bij de Angelsaxen in (*apud Anglorum mentes in con-*„*suetudinem depone*)". Heeft nu Augustinus de gebruiken van Rome *als gewoonte bij de Angelsaxen ingevoerd?* Uit de woorden des Hoogleeraars zou men het besluiten: „noch Augustinus noch zijne eeuw waren bij magte den „zin der pauselijke vermaning op den regten prijs te „stellen." Maar waarom wordt er geen enkele daad, ja geen woord zelfs van Augustinus ten bewijze aangevoerd? en waarom geschiedt er wel een beroep op de Kerkvergadering van Cloveshove, die eerst 140 jaren na zijnen dood bijeenkwam?

Wij willen aannemen, dat Augustinus de meeste Romeinsche gebruiken en vooral den Romeinschen *ritus* der

H. Mis onderhouden heeft, hij was er bij „opgevoed", en de Angelsaxen, als nieuwelingen in het geloof, hadden geene gebruiken; maar hij heeft ze niet *ingevoerd als gewoonte.* De oud-Britten [1]) in Engeland hadden waarschijnlijk sommige gebruiken van de Gallische Kerken overgenomen; zij hadden bovendien hunne eigene gebruiken en misbruiken. Augustinus wenschte hen met de Angelsaxen, hunne geslagen vijanden, die hen na een meer dan honderdjarigen krijg uit hun vaderlijk erfdeel verjaagd hadden, te verbroederen en de hulp hunner geestelijkheid te verkrijgen tot de bekeering der heidensche Angelsaxen. Hij trad daarover met hen in onderhandeling, en wat was nu zijn voorstel?

In vele zaken handelt gij strijdig met onze gewoonte, ja met die der gansche Kerk; zoo gij u echter in deze drie punten naar mij wilt schikken, om het Paaschfeest op den waren tijd te vieren, het Doopsel toe te dienen volgens het gebruik der Roomsche Kerk, en gezamenlijk met ons het woord des Heeren aan de Angelsaxen te prediken, dan zullen wij het overige, wat gij doet, ofschoon het strijdt tegen onze gebruiken, altemaal vreedzaam verdragen: *caetera quae agitis, quamvis moribus nostris contraria, aequanimiter cuncta tolerabimus.* [2])

't Was waarlijk zeer gematigd. Augustinus kon toch hunne *verkeerde* berekening van het Paaschfeest niet aannemen, die van de tijdrekening der gansche Christelijke wereld verschilde; en tweederlei berekening van

---

1) De Hoogleeraar noemt de oud-Britten *de iersche partij*, de Angelsaxen en hunne geestelijkheid *de roomsche partij;* gemakshalve zullen wij die benamingen overnemen.

2) Beda, II, 2.

dat feest in hetzelfde land moest aanleiding geven tot groote verwarring, zooals dan ook later bleek, toen, volgens Beda, „somwijlen tweemaal in één jaar Paschen „gevierd werd; als namelijk de koning de vaste geëin- „digd had en Paaschzondag hield, dan was de koningin „met de haren nog in de vaste, en vierde Palmzondag." [1]) Het derde punt — de gezamenlijke prediking bij de heidensche Angelsaxen — zal ieder moeten billijken; alleen over het tweede kan moeijelijk geoordeeld worden, daar het onbekend is, in welk opzigt de toediening van het Doopsel bij beide partijen verschilde. Zeker echter is het, dat Augustinus aan alle overige gebruiken der Iersche partij daarentegen vrijheid liet, en dat de Roomsche partij vrij wat meer gematigdheid betoonde dan de Iersche. Wij zien de laatste het voorstel van Augustinus verwerpen; wij zien haar afstand doen van gronden, haar door koning Aldfried voor een kloosterbouw geschonken onder voorwaarde, dat daar de Roomsche *ritus* zou gevolgd worden, liever dan die voorwaarde te vervullen [2]); terwijl wij de Roomsche partij rustig en vreedzaam zien leven onder het zeventienjarig bestuur van den bisschop Aidan, die, als behoorende tot de Iersche partij, het Paaschfeest op den verkeerden tijd vierde: dit laatste „werd geduldig door allen verdragen (*pa- „tienter ab omnibus tolerabatur*)", ja die bisschop werd door allen hooggeacht en bemind, niet alleen door het volk, maar ook door de bisschoppen der Roomsche partij [3]), en Beda, die zijne Paaschviering afkeurt, is

---

1) Beda, III, 25. 2) Beda, V, 20. 3) Beda, III, 25.

nogtans overigens uitbundig in het verkondigen van zijne deugd en heiligheid [1]).

Kon de H. Augustinus, kon men zelfs langen tijd na hem, om de bestaande verdeeldheid, geene algemeene gebruiken voor Engeland voorschrijven, het laat zich gemakkelijk begrijpen, dat, toen de laatste mannen der Iersche partij in 716 door de bemoeijingen des H. Egbertus hunne verkeerde berekening van het Paaschfeest hadden opgegeven [2]), nu weldra zulk voorschrift tot stand kwam, en het Concilie van Cloveshove in 747 het onderhouden van den Romeinschen *ritus* bij de H. Mis [3]) gebood. Maar wanneer de Hoogleeraar bij deze gelegenheid zegt: „de roomsche partij in Engeland sloot zich „gelijk wij weten, in alle kerkzaken slaafs aan het room„sche voorbeeld", dan verzekeren wij het tegendeel en kunnen ons op hetzelfde Concilie van Cloveshove beroepen. Dit schrijft in den 16en canon voor „het onder„houden van de *Litania* op de volgende dagen: name„lijk op den 25en April volgens den *ritus* der Romeinsche „Kerk, welke door haar de *Litania major* genoemd wordt; „en evenzoo volgens het gebruik onzer voor„gangers (*secundum morem priorum nostrorum*) op „de drie dagen vóór 's Heeren hemelvaart." [4]) Ziedaar een voorschrift, niet ontleend aan den *ritus* van Rome, maar aan het gebruik der voorgangers in Engeland. En vraagt men ons, wie die voorgangers waren, dan antwoorden

---

1) Beda, III, 5, 6, 15, 16, 17, 25. 2) Beda, III, 4; V, 23.

3) „In de latijnsche taal", zegt de Hoogleeraar; wij hebben die woorden in het Concilie van Cloveshove niet gevonden. In allen gevalle was dat in Engeland geene *nieuwigheid.*

4) Labbe, VI, 1578.

wij: *Augustinus of zijne eeuw, de Roomsche partij in Engeland.* Zij had dat gebruik in de Gallische Kerk gevonden [1]), mogelijk zelfs bij de Iersche partij, die het bij haar vroeger verkeer met bisschoppen van Frankrijk aan deze kon ontleend hebben; — zij had het als een „Gode behagelijk" gebruik aangezien, en overeenkomstig het woord van Paus Gregorius *voerde* het Concilie van Cloveshove *het als gewoonte bij de Angelsaxen in*, hoewel dat gebruik te Rome niet bestond, maar *daar eerst vijftig jaren na het Concilie van Cloveshove* door Paus Leo III werd overgenomen [2]).

Meer dergelijke, niet genoeg doordachte gezegden over

---

1) Reeds in het jaar 511 bepaalde de 27e canon van het Concilie van Orleans: „Rogationes, id est, litanias ante ascensionem Domini ab om-„nibus ecclesiis placuit celebrari; ita ut praemissum triduanum jejunium „in dominicae ascensionis festivitate solvatur." Labbe, IV, 1407.

2) Het *Liber pontificalis* zegt in het leven van Leo III: Ipse .... pon-„tifex constituit, ut ante tres dies ascensionis dominicae, litaniae cele-„brarentur"; Labbe, VII, 1086. Over het geloof der oud-Britten vindt men belangrijke bijdragen in *De Katholiek*, Dl. VI en VII. Vele Protestanten beschouwden die oud-Britten bijna als hunne geloofsgenooten; wil men er een kurieus voorbeeld van, dan leze men het opstel van den Lutherschen bisschop van Seeland, Dr. F. Münter, na zijnen dood uitgegeven door Ullman in *Theologische Studien und Kritiken*, 1833, S. 54—84, 744—766. De Hoogleeraar Moll deelt echter blijkbaar die bewondering der Protestantsche schrijvers niet (zie b. v. blz. 84). Onzes inziens drijft hij evenwel het verschil tusschen beide partijen wel wat ver, als hij het (blz. 381) uitstrekt tot aan „*de bouwstof*" der kerken; de Iersche partij gebruikte *houten* — de Roomsche partij *steenen* kerken „*juxta Romanorum morem*". En als hij dan verder de gissing waagt, dat onze Nederlandsche apostelen, als Angelsaxen, *dit vooroordeel* gaarne gehoorzaamd en steenen kerken gebouwd zullen hebben, dan moeten wij vragen, of die gissing zelve geen *vooroordeel* is. Als men de Romeinsche wijze van uit *steen* te bouwen gevolgd heeft, dan zal men, dunkt ons, daartoe veeleer gekomen zijn door de overweging der meerdere soliditeit dier gebouwen dan door „zekeren zin van kerkelijkheid".

andere Heiligen gaan wij voorbij; maar dit kunnen wij niet doen met betrekking tot de volgende zinsnede over den H. Bonifacius (blz. 140):

Die briefwisseling [van Bonifacius] en andere monumenten zijns levens mogen Bonifacius kenmerken als een, bijna zouden wij zeggen, slaafschen knecht des pausen, die, door vasallen-eed gebonden en een door en door kerkelijk man, met kleingeestigen schroom bij de geringste aangelegenheden des dagelijkschen en godsdienstigen levens naar pauselijke en kanonieke wetten vroeg, zij leeren ons tevens, dat zijn christelijke ernst en strenge zedelijkheid grooter waren dan zijn eerbied voor den roomschen stoel.

Uitdrukkingen als deze: *slaafsche knecht* en *kleingeestige schroom*, hoe onbillijk ook toegepast op den grooten Heilige, hinderen ons minder dan de zeer bedenkelijke lof, hem aan het slot dezer zinsnede gegeven: „*zijn „christelijke ernst en strenge zedelijkheid waren groo- „ter dan zijn eerbied voor Rome!*" Het doet aan een tweestrijd in Bonifacius denken, waarbij zijne ernst en zedelijkheid den eerbied voor Rome overwonnen en hem aan dien eerbied deden te kort schieten. Te meer moeten wij er tegen opkomen, daar ook Gieseler spreekt van den „Christelijk vromen zin [van Bonifacius] en zijne strenge „zedelijkheid, welke zelfs den eerbied voor Rome over- „trof"[1]); en hoewel Neander zich eenigzins behoedzamer uitdrukt, schemert toch ook in zijne woorden dezelfde gedachte door: „ofschoon overigens Bonifacius aan den „Paus steeds den grootsten eerbied bewees, ontzag hij

1) Gieseler, II, §. 4.

„zich echter niet, aan een Paus onaangename dingen te „zeggen, als de pligt van zijn ambt zulks vorderde."[1]) Wij hebben hier natuurlijk den genoeg bekenden eerbied des Heiligen voor den Paus niet te bewijzen, maar alleen op de aangevoerde bewijzen voor het tegendeel te letten. Hoe dan staaft de Hoogleeraar zijne beschuldiging? want dat is zij in onze oogen. Hij schrijft in eene noot:

Zie b. v. *Epist.* 49, waar hij den paus de les opleest over de heidensche onzedelijkheden, die deze onder zijne oogen geschieden laat. Uit *Epist.* 56 leert men, dat hij den paus zelfs van verkrachting der kerkwetten en van simonie durfde beschuldigen. Vgl. den Anonym. Mogunt. over de wijs, waarop hij paus Stephanus op zijne plaats zette.

Ziedaar drie bewijzen, die Bonifacius gebrek aan eerbied ten laste leggen en te gelijkertijd den lezer verkeerdheden der Pausen doen vermoeden, waarvan hij zich om hare weinige bepaaldheid, alligt zeer vreemde denkbeelden vormen kan.

Laat ons eerst uit *Epist.* 49 zien, hoe de Heilige aan Paus Zacharias „*de les opleest over de heidensche „onzedelijkheden, die deze onder zijne oogen geschieden „laat*". Hij klaagt in dien brief over „zinnelijke en domme „menschen in Duitschland, Beijeren of Frankrijk, die, „wanneer hun zonden verboden worden, welke zij te Rome „zagen geschieden, meenen, dat deze door de priesters

1) Neander (1834), III, S. 88. Hij maakt geene vergelijking tusschen de zedelijkheid van Bonifacius en zijnen eerbied voor Rome; maar door het woord „*overigens*" laat ook hij *gebrek aan eerbied in sommige gevallen* veronderstellen.

[aldaar] veroorloofd en toegestaan worden." En dan vervolgt hij:

Zoo verzekeren zij gezien te hebben, hoe jaarlijks op den eersten Januarij, te Rome en bij de kerk, over dag en bij nacht op de wijze der heidenen dansen in de straten gehouden, heidensche kreten geuit, en goddelooze liederen gezongen worden; hoe de tafels op dien dag of nacht met spijzen beladen zijn; en hoe niemand eenige dienst aan zijne geburen wil bewijzen, zelfs geen vuur uit zijn huis wil verschaffen. Zij zeggen ook, daar vrouwen gezien te hebben, op heidensch-bijgeloovige wijze met amuletten omhangen, of met tooverspreuken, die aan hare handen en voeten waren vastgehecht [1]), en hoe zij deze voorwerpen in het openbaar aan anderen te koop aanboden. Dat alles nu, omdat het te Rome door vleesche lijke en domme menschen gezien wordt, strekt ons hier ten verwijt en is schadelijk voor onze prediking. Over zulke dingen zegt de Apostel op berispenden toon: *Gij onderhoudt dagen en tijden: ik vrees, te vergeefs onder u gearbeid te hebben.* En de H. Augustinus: *die aan die heidensche dingen gelooft, hij moge vasten, of bidden, of druk de kerk bezoeken, of groote aalmoezen geven, of zijn ligchaam tuchtigen, het zal hem alles niets baten, zoolang hij van die goddeloosheden geen afstand doet.* Indien derhalve Uwe Heiligheid die heidensche gebruiken te Rome belette, zou zij voor zich zelve een verdienstelijk werk verrigten en aan ons, ten bate van ons onderrigt, eene groote dienst bewijzen.

Is dat nu, *den Paus de les oplezen?* Wij voor ons zien er slechts een eerbiedig verzoek in; en de Paus zelf schijnt er ook zoo over gedacht te hebben. Want in zijn antwoord geeft hij vooreerst te kennen, met welke groote vreugde hij de brieven van Bonifacius ontvangt; en als

---

1) „Pagano ritu phylacteria, et ligaturas et in brachiis et cruribus „ligatas habere".

hij vervolgens op de zaak komt en spreekt van de feestviering op 1 Januarij en de andere opgenoemde heidensche bijgeloovigheden, dan zegt hij, zonder eenige aanmerking op het aan hem geschrevene: „ook wij en alle „Christenen moeten zulke misbruiken verfoeijen; .... van „den dag onzer troonsbestijging hebben wij er ons dade„lijk tegen verzet; .... en ook onze voorganger, Paus „Gregorius, had er reeds een verbod tegen uitgevaar„digd."[1]) Bovendien hebben onze Protestantsche geschiedschrijvers hier ééne zaak voorbijgezien. Zacharias beklom den pauselijken Stoel den 3^en^ December 741, en schreef zijn antwoord aan Bonifacius den 1^en^ April 742[2]). Wanneer nu de laatste in zijn brief, waarin hij den Paus geluk wenscht met zijne verheffing en aan hem zijne belofte van gehoorzaamheid hernieuwt, over misbruiken spreekt, die te Rome *jaarlijks* op den eersten Januarij voorvielen, dan vestigt hij 's Pausen aandacht wel op onzedelijkheden van vorige jaren, maar „leest „hem de les niet op over de heidensche onzedelijkheden, „welke *deze onder zijne oogen* geschieden laat." Vermoedelijk had hij, toen hij schreef, niets vernomen van de wijze, waarop de eerste Januarij in dat jaar te Rome was doorgebragt.

Gieseler, dit willen we nog opmerken, deelt de woor-

---

1) *Epist.* 50; Giles, I, 106—111. — We veronderstellen niet, dat de Hoogleeraar dat „*les oplezen*" gezocht heeft in het aanvoeren der teksten van den Apostel en den H. Augustinus. Het is toch genoeg bekend, dat zulks tot het gebruik dier tijden behoorde. Gieseler, die de woorden van Bonifacius mededeelt, laat dan ook eenvoudig die teksten weg, en op zijn voorbeeld hadden ook wij het *bijna* gedaan.

2) De brief is gedateerd van 1 April 743, maar dit moet zijn: 1 April 742. Men zie daarover de aanteekening van Würdtwein, bij Giles, II, 218.

den van Bonifacius letterlijk mede, waardoor de lezer, althans eenigzins, in staat is, den eerbied of de oneerbiedigheid des Heiligen te constateren, terwijl Neander nog beter doet; na een kort verslag der zaak gegeven te hebben, teekent hij er in een noot bij aan: „de Paus „ontkent niet, dat zulke misbruiken te Rome waren in„geslopen, maar zegt, dat hij ze sedert zijne troonsbe„stijging onderdrukt had".

Het *tweede* bewijs luidt: *Uit Epist.* 56 [lees: 55] „*leert men, dat hij den paus zelfs van verkrachting „der kerkwetten en van simonie durfde beschuldigen*".

De lezer zou zich zeer vergissen, als hij meende, dat Bonifacius in dezen 55^{en} brief zoodanige beschuldiging uitbragt, wat dan ook de Hoogleeraar volstrekt niet zegt. Die brief behelst het antwoord van Paus Zacharias op een *niet meer bestaand* schrijven van Bonifacius, waarin deze die beschuldiging zou hebben uitgesproken.

Bonifacius had in Frankrijk drie aartsbisschoppelijke zetels opgerigt, te Rouaan, Rheims en Sens, de bevestiging daarvan en het *pallium* aan Paus Zacharias gevraagd voor de drie titularissen Grimon, Abel en Ardobert, welke laatste het schriftelijk verzoek zoowel van Bonifacius als van Karloman persoonlijk aan den Paus ter hand stelde; terwijl de Paus daarin bewilligde en de drie aartsbisschoppelijke *pallia* verleende. Doch na eenigen tijd ontving de Paus een tweeden brief, waarin Bonifacius slechts één *pallium* vroeg, namelijk alleen voor Grimon van Rouaan. Zacharias antwoordt hierop: „Bij het „ontvangen uwer letteren en het lezen van den inhoud zijn „wij als buiten ons zelven geraakt en uitermate verbaasd (*in „extasin quandam incidimus et admirationem magnam*),

„uithoofde van het groote verschil tusschen dezen en uwen „vorigen brief"; hij zet vervolgens bovenstaande bijzonderheden uiteen en zegt dan: „Wij verlangen, dat gij ons „de reden dier groote verandering blootlegt". Dat de Paus ontevreden was, laat zich verklaren, maar blijkt ook duidelijk. Onmiddellijk nu na deze woorden gaat hij aldus voort:

Wij zagen ook in uwe letteren, die ons gemoed al te zeer ontsteld hebben, dat zoodanige zaken door u aan ons worden te kennen gegeven (*quod talia nobis a te referantur*), alsof wij schenders der canons zijn zouden en de overleveringen der vaders verbreken wilden, en alzoo, wat verre zij, met onze geestelijken ons aan simonie schuldig maakten, door beloonningen te vragen en aan te nemen van hen, aan wie wij het *pallium* schenken. Maar wij vermanen u, zeer geliefde broeder, om nimmermeer iets dergelijks aan ons te schrijven, want het is walgelijk en beleedigend (*injuriosum*) in onze oogen, wanneer ons iets ten laste wordt gelegd, wat wij van gansscher harte verfoeijen. Verre zij het van ons en van onze geestelijken, dat wij de gave, die ons door den H. Geest geschonken is, voor geld zouden verkoopen; en die drie *pallia*, welke wij op uw verzoek verleend hebben, wij verleenden ze, zonder er iets voor te vragen. Evenzoo ontvingen wij ook niets voor de stukken onzer kanselarie, die wij u volgens gewoonte zonden.

Wanneer Neander over deze zaak spreekt (bij Gieseler vonden wij ze niet), dan zegt hij in eene noot: „de Paus „ontkende alles: misschien hadden zijne beambten buiten „zijn weten en tegen zijn wil gehandeld". Zou de Heer Moll niet goed hebben gedaan met deze noot over te nemen en nog te verbeteren ten opzigte der beambten, die door Zacharias uitdrukkelijk worden vrijgesproken?

Nu toch kan zijn lezer alligt, hoewel ten onregte, dien Paus van wetsverkrachting en simonie verdenken.

Dat de brief van Bonifacius op Zacharias een diepen indruk gemaakt had, blijkt niet alleen uit 's Pausen bovenstaande woorden. Toen de Heilige circa zeven jaren later terugkwam op de zaak „van de aartsbisschoppen en de „*pallia*", en berigtte, „dat alles wel in orde zijn zou, „als het van *zijnen* wil afhing, maar dat het uitstel aan „de Franken te wijten was" [1]), antwoordde de Paus: „Gij „hebt mij geschreven, dat de Franken hunne belofte aan„gaande de bisschoppen en de *pallia* nog niet vervuld „hebben; als zij hun woord houden, zullen zij goed doen, „maar zoo niet, dan kome het voor hunne verantwoor„ding. *Want wij verleenen om niet, wat wij om niet „van God ontvangen hebben.* Intusschen stellen we ons, „wat u betreft, met uwen goeden wil tevreden". [2]) Wat derhalve van Bonifacius te denken? zou hij bij deze gelegenheid eene oneerbiedigheid jegens den Paus begaan hebben?

Wij kunnen het moeijelijk gelooven en durven de volgende gissing maken. Hierboven vernamen wij zijne klagt aan den Paus over Germanen en Franken, die zich beriepen op heidensche en bijgeloovige gebruiken te Rome;

---

1) *Epist* 75; Giles, I, 180. Toen Bonifacius de drie *pallia* vroeg, deed hij zulks in overeenstemming met Pepijn, en het Concilie van Soissons had in den 3en canon de aartsbisschoppelijke waardigheid aan Abel en Ardobert toegekend (Giles, II, 29); dat later die zaak zoo geruimen tijd hangende bleef, moet bevreemden; maar wij kunnen er geene verklaring van geven. Uit een brief van Paus Adrianus I (Labbe, VI, 1789) blijkt, dat Rheims langen tijd zonder bisschop bleef en de goederen dier Kerk door leeken werden in bezit genomen.

2) *Epist.* 76; Giles, I, 182, 183.

op dergelijke wijze zal hij in deze zaak gewaagd hebben van klagten of spotternijen der Franken over geldsommen, die zij beweerden te Rome voor het ontvangen van het *pallium* te moeten offeren. Kon Zacharias eerstgenoemde klagt gemakkelijk verdragen, daar zij op waarheid steunde, regtstreeks de Romeinen en hoogstens zijdelings zijne voorgangers, maar geenszins hem zelven betrof, de tweede moest hem — een heiligen en uitstekenden Paus — diep schokken, omdat hij zich én persoonlijk én onregtvaardig van simonie verdacht gevoelde. 't Is waar, wij kunnen onze gissing niet voldingend bewijzen, omdat wij den brief en de woorden van Bonifacius niet kennen; maar om dezelfde reden kan evenmin de tegenovergestelde gissing bewezen worden, dat de Heilige zelf, uit eigen naam, den Paus die misdaad ten laste gelegd en zoo groote en onregtvaardige oneerbiedigheid begaan zal hebben: iets, waartegen wij bovendien deze twee bezwaren hebben.

Vooreerst is het geheel en al in strijd met den bekenden kinderlijken eerbied van Bonifacius voor het pauselijk gezag, die in zijn gansche leven doorstraalt. Ten tweede komt het laatste gedeelte van ditzelfde antwoord, waarin de Paus alle verdenking van simonie van zich afwerpt, in aanmerking. Daar schrijft hij aan Bonifacius: „Gij vraagt ons, of gij uwe jurisdictie over Beijeren, „u door onzen voorganger geschonken, behouden moet. „Al, wat onze voorganger u verleende, verminderen wij „niet, maar vermeerderen wij; want wij schenken u „jurisdictie niet alleen over Beijeren, maar ook over ge„heel Gallië voor uw gansche leven." Waarlijk, zoo Bonifacius een oneerbiedigen toon had aangeslagen, 's Pausen vertrouwen in hem zou een gevoeligen schok

hebben ondergaan en, in plaats van zijne jurisdictie uit te breiden, zou de Paus hem die veeleer ontnomen hebben.

Nu blijft nog het volgende *derde* bewijs ter behandeling over: „*Vgl. den Anonym. Mogunt. over de wijs, „waarop hij paus Stephanus op zijne plaats zette*"; wij vonden het noch bij Gieseler, noch bij Neander. Vooraf herinneren wij even, dat Stephanus II den 26en Maart 752 den pauselijken Stoel beklom, den 14 en October 753, om zich aan de magt der Longobarden te onttrekken, Rome verliet en de wijk nam naar Frankrijk, waar hij den 6en Januarij 754 door Pepijn ontvangen werd. Hooren we nu de woorden van den Anonymus Moguntinus.

Toen ook gebeurde het, dat de Paus Rutgang [Chrodegang] tot bisschop van Metz wijdde. Hierover wederstond de eerwaardige bisschop Bonifacius hem in het aangezigt, hem zeggende: dat hij zijnen zetel niet verlaten, noch de grenspalen der vaders overschrijden, noch iemand tot bisschop mogt wijden zonder toestemming van den bisschop, tot wiens diocees de plaats behoort, wie hij dan ook zijn mogt; iets, wat zijne voorgangers niet zouden gedaan hebben en met den kerkelijken regel in strijd was. En terwijl zij aldus in bijzijn des Konings aan het twisten waren, en de eene ontkende [wat de andere verzekerde], dat het krachtens de pauselijke magt geschied was, trachtte Koning Pepijn hen met elkander te verzoenen.

Ziedaar de grond voor het argument, dien wij door onze aanmerkingen geheel hopen weg te ruimen.

1. Als wij het feit aannemen, zooals het hier is voorgesteld, dan moeten wij de vraag stellen: heeft Bonifacius den Paus op zijne plaats gezet, gelijk de Hoogleeraar zich uitdrukt, of had hij ongelijk, en werd hij veeleer door den Paus op zijne plaats gezet?

2. Bonifacius, de „bijna slaafsche knecht des Pausen", de oneerbiedigheid jegens den Paus zoo ver drijvende, dat hij hem in het aangezigt durft wederstaan en in bijzijn des Konings twistende durft verwijten, regt en pligt te hebben vertreden, door Rome te verlaten en den bisschop van Metz te wijden — 't is een zoo ongeloofelijk verschijnsel, dat men het niet kan aannemen, tenzij genoodzaakt door het onbetwistbaar gezag van den berigtgever. Wie nu is hier de berigtgever? Niet alleen een onbekende en ongenoemde schrijver, die slechts een *Supplementum*, een aanhangsel, schreef voor het leven des Heiligen, maar die dit „schijnt geschreven te hebben omtrent het begin „der elfde eeuw", zeggen de Bollandisten [1]); dat is derhalve circa 250 jaren na den dood van Bonifacius. Is zijn gezag voldoende, om het ongeloofelijke geloofelijk te maken?

3. Had de Hoogleeraar gelet op de aanteekeningen der Bollandisten, bij wie hij het verhaal vond, de onnaauwkeurigheid van den Anonymus zou hem in het oog gevallen zijn en hem tot nadere onderzoekingen gebragt hebben. Als de laatste zegt: „Toen ook gebeurde het, dat „de Paus Rutgang tot bisschop van Metz wijdde", dan voegen de Bollandisten er in eene noot bij [2]), dat die wijding reeds den 1^en^ October 752 te Rome geschied was, dat is met andere woorden: de uitdrukking van den Anonymus: „*Toen ook gebeurde het*", is eene onnaauwkeurigheid. Intusschen vergissen ook de Bollandisten zich tweemaal door die wijding te Rome en wel in 752 te stellen, en het is nuttig, de vermoedelijke oorzaken hun-

---

1) Boll. *ad diem* 5 *Junii* 453. 2) *Ibid.* 475.

ner vergissingen aan te wijzen. Bisschop Chrodegang was door Pepijn naar Rome gezonden, om den Paus op zijne reis te begeleiden, zoo lezen wij in het *Liber pontificalis*, waar echter zijn naam verbasterd is in Rodigangus [1]). Maar kort vóór hem had Pepijn een anderen gezant tot den Paus gezonden, den abt Droctegang, wiens naam in het genoemde boek evenzeer in Rodigangus verbasterd is. De Bollandisten hebben er ten onregte een en denzelfden persoon van gemaakt en zeggen dien ten gevolge verkeerdelijk, dat Chrodegang als abt naar Rome toog en het als bisschop verliet [2]). Paus Stephanus zond den abt Droctegang als *abt* naar Frankrijk terug blijkens zijne twee brieven aan Pepijn en de Franken [3]); terwijl onze Chrodegang door Pepijn als *bisschop* naar Rome werd afgevaardigd. Maar de Bollandist Papebroch vergist zich, behalve in de plaats, ook *in het jaar* der wijding van Chrodegang, wanneer hij die op 1 October 752 stelt, en heeft dit aan eene drukfout te wijten. Hij beroept zich namelijk op zijn medearbeider Henschenius, die op den 6en Maart het leven van Chrodegang gaf. Nu leest men bij Henschenius op de aangehaalde plaats: „Chro-„degang heeft de Kerk van Metz bestuurd gedurende 23 „jaren, 5 maanden en 5 dagen, te weten van den 1en Oc-„tober, gelijk wij *boven* zeiden, van het jaar 752 tot 6 Maart „766" [4]). Duidelijk is „het jaar 752" hier eene drukfout, want het geeft eene regering van slechts 13 jaren te kennen, en Henschenius, had dan ook *boven* niet het jaar 752, maar 742 aangegeven [5]).

---

1) Labbe, VI, 1622. 2) L. c. 476. 3) Labbe, VI, 1630, 1631.
4) *Ad diem* 6 *Martii*, 455. 5) *Ibid.* 454, N. 7.

4. Ziedaar tevens onze laatste aanmerking: Chrodegang is bisschop van Metz geworden den 1^en^ October 742, bijna tien jaren alvorens Stephanus Paus werd, eene omstandigheid, die het berigt van den Anonymus Moguntinus, waarop de Hoogleeraar steunt, ten eenemale logenstraft. Onze bewering is gegrond op het ruim *drieëntwintig*jarig bisschoppelijk bestuur van Chrodegang, die in Maart 766 overleed [1]), en stemt met het algemeen gevoelen der schrijvers overeen [2]).

Dat Chrodegang „23 *jaren*, 5 *maanden en* 5 *dagen de „Kerk van Metz bestuurde*", wordt ons verzekerd door Paulus Diaconus (Paulus Warnefredi) in zijne *Historia episcoporum Mettensium*, wiens gezag in deze zaak beslissend is. Paulus was een uitstekend geleerde van dien tijd, zeer bevriend met Karel den Groote [3]), op wiens verzoek hij (ook volgens den Heer Moll, blz. 407) het bekende *Homiliarium* zamenstelde; zijne geschiedenis der

---

1) Mabillon, *Annales*, II, 194; Boll. l. c. 455; Fleury, L. 43, n. 39; Cave, *ad ann.* 742; Oudin, *De script. eccl.*, I, 1798, en in zijn werk *De script. a Bellarm. omissis*, 201. Bij den laatste vindt men ook twijfelachtig het jaar 768 aangegeven, eene geringe afwijking, die hier ter zake niets afdoet.

2) Alleen de Bollandisten verschillen, zooals wij boven zeiden, *ad diem* 5 *Junii*, hoewel zij in het leven van Chrodegang, *ad diem* 6 *Martii*, niet verschillen. Men kan vergelijken: Mabillon, Cave en Oudin op de aangehaalde plaatsen; Fleury, L. 43, n. 9; Ceillier, *Hist. Génér. des Auteurs sacrés* (1862), XII, 106; Rohrbacher, L. 52 en anderen. Oudin, die in zijn kleiner werk 768 als sterfjaar aangeeft, stelt daar de wijding in 743; om het drieëntwintigjarig bestuur had dit laatste jaartal bij hem 744 moeten zijn. Migne's Latijnsche Patrologie (XCV, 723—726) geeft een *Catalogue des Evêques de Metz*, opgemaakt naar de chronologie van Meurisse in diens Geschiedenis der bisschoppen van Metz. Deze *catalogue* stelt de wijding van Chrodegang in 744.

3) Mabillon, *Annales*, II, 222; „vir inter saeculi sui primos", noemt Pertz hem; bij Migne (XCV, 697).

bisschoppen van Metz, berigt hij zelf, schreef hij op verzoek van Chrodegangs naasten opvolger Angilramnus [1]); en bij zijne tijdsopgave van de regering der verschillende bisschoppen van Metz had hij *de kerkregisters* dier stad voor oogen [2]). Het zal, dunkt ons, niet noodig zijn, dit bewijs verder aan te dringen; alleen merken wij nog op, dat uit de volgorde, door Paulus in het leven van Chrodegang in acht genomen, de bisschoppelijke waardigheid van laatstgenoemde, vóór zijn vertrek uit Frankrijk naar Rome, duidelijk blijkt.

Maar hoe kwam dan de Anonymus Moguntinus aan zijn berigt over den twist tusschen Bonifacius en Paus Stephanus? Wij durven het gissen. De Paus schonk aan Chrodegang, die hem naar Frankrijk begeleid had, den titel van aartsbisschop en het *pallium* [3]); misschien heeft Bonifacius daartegen bedenkingen ingebragt in het belang van den metropolitaan van Triër; onze Anonymus zal er

---

1) „Proximus S. Chrodegangi successor", zeggen de Bollandisten, *ad diem* 6 *Martii*, 452, die daar tevens dit berigt van Paulus aanhalen, als ontleend aan zijn werk: *De gestis Longobardorum*, L. VI, c. 16.

2) „A l'histoire des évêques de Metz de Paul-Diacre est annexé un „catalogue exprimant la durée de l'épiscopat de chaque évêque. Ce cata„logue n'est autre chose que la copie des diptyches de l'Eglise de Metz, „que Paul-Diacre a eus sous les yeux en composant ce petit ouvrage". Ceillier, p. 143. Een uittreksel uit het werk van Paulus, betrekkelijk Chrodegang, vindt men bij de Bollandisten op den 6 Maart, en bij d'Achery, *Spicil.*, I, 564. Het geheel is ook door Pertz opgenomen in zijne *Monumenta*, en daaruit afgedrukt in Migne's Latijnsche Patrologie (XCV, 697—710); in deze Patrologie vindt men een tweeden tekst van hetzelfde geschrift, overgedrukt uit Calmet, *Historia Lotharingiae*, die hetzelfde drieëntwintig jarig episcopaat van Chrodegang aangeeft.

3) Mabillon, *Annales*, II, 188. Ook sommige opvolgers van Chrodegang worden *aartsbisschop* genoemd, onder anderen Angilrammus, wien Paulus Diaconus dien naam geeft.

zijne gebrekkige kennis van gekregen hebben, die hem dit fantastiesch verhaal deed schrijven.

Dat de Hoogleeraar den H. Bonifacius in dit punt al te ligtvaardig beoordeeld heeft, gelooven wij voldoende te hebben getoond [1]).

Doch waartoe dient, met deze vraag eindigen wij, deze

---

1) De drievoudige beschuldiging, die de Hoogleeraar tegen Bonifacius inbrengt, is een nieuw voorbeeld van den schadelijken invloed zijner methode. Indien hij de drie feiten, welke hij aanvoert, *omstandig* had willen *verhalen*, hij zou den eerbied van Bonifacius voor den Paus en de Pausen zelven in geene verdenking gebragt hebben. Dan toch had hij 1. bij de vermelding der klagt van Bonifacius over de ongeregeldheden, die te Rome *jaarlijks* op 1 Januarij plaats hadden, ook moeten melden, dat die klagt geuit werd in den *eersten* brief des Heiligen aan Paus Zacharias, waarin hij dezen geluk wenscht met zijne verheffing; maar zou tevens gezien hebben, dat Bonifacius den Paus slechts opmerkzaam maakt op misbruiken, die bestonden onder zijne *voorgangers*, doch hem geenszins „de les opleest over de heidensche onzedelijkheden, die *deze* „*onder zijne oogen* geschieden laat"; terwijl hij bovendien ook het antwoord van den Paus zou hebben medegedeeld, waarin deze berigt, hoe én hij zelf én zijn voorganger maatregelen tegen die misbruiken genomen hadden. Dan had hij 2. moeten melden, dat wij den brief van Bonifacius betrekkelijk het *tweede* punt niet bezitten en den inhoud daarvan alleen uit het antwoord van Paus Zacharias kunnen opmaken; dat de Paus in dat antwoord vooreerst zich verzet tegen alle verdenking „van ver„krachting der kerkwetten en van simonie", en ten andere de regtsmagt van Bonifacius niet verminderde, maar integendeel *vergrootte*; en uit deze laatste omstandigheid zou hij begrepen hebben, dat de Paus in den brief des Heiligen, die eene hem zoo hinderlijke onwaarheid bevatte, onmogelijk eenige oneerbiedigheid, maar daarentegen de duidelijkste blijken van eerbied moet hebben gevonden. Dan zou hij eindelijk 3. om den twist tusschen Bonifacius en Paus Stephanus goed uiteen te zetten, hebben moeten onderzoeken, waar, wanneer, bij welke gelegenheid, of om welke reden Chrodegang door Paus Stephanus tot bisschop van Metz gewijd werd, en door die onderzoekingen, zoowel als wij, overtuigd zijn geworden, dat die wijding niet is geschied door Paus Stephanus en bijgevolg het verhaal van den *Anonymus Moguntinus* over dien twist geen geloof verdient.

aanmerking op den toon der *Kerkgeschiedenis*? Zoo de gedachte bij ons had kunnen oprijzen, dat de Hoogleeraar Moll *bedoeld* had, ons iets onaangenaams te zeggen, onze aanmerking was achterwege gebleven. Nu wij van het tegendeel overtuigd zijn, oordeelen wij ze nuttig. Den Hoogleeraar achten we in staat, haar te waarderen, en te erkennen, dat zijn werk in dit opzigt aangenamer voor ons had kunnen zijn, en daarbij niet verloren, maar integendeel gewonnen zou hebben. In zijne omgeving en hooge betrekking kan hij anderen waarschuwen tegen al te spoedig en al te gemakkelijk uitgebragte oordeelvellingen over onze Kerk en hare Heiligen, waardoor zij dikwerf ons hinderen, aan de Heiligen onregt aandoen en zich zelven aan onaangename tegenspraak blootstellen.

Wij hadden echter nog eene tweede reden. Mogt soms een Katholiek lezer niettegenstaande onze verzekering en onze vroegere mededeelingen, nog twijfel koesteren aangaande de goede bedoeling des Hoogleeraars, hij zie eens in een paar voorbeelden, hoe openlijk deze zijnen afkeer te kennen geeft over hatelijkheden van andere Protestantsche schrijvers. Wij lezen in eene noot (*Inleiding*, XXVII):

Aan groote en kleine werken, waarvan de schrijvers de algemeene kerkgeschiedenis der middeneeuwen vlijtig doorloopen hadden, hoofdzakelijk om er de schandalen van „Babels hoer" uit zamen te lezen, ontbrak het onzen vaderen ganschelijk niet. Een der heftigste is het boekske van den reeds vermelden Arn. Montanus: *Verraedersche moorden des pausdoms tot voortsetting van een afgoodische godsdienst, gegrondvest op 't heidendom.* Zeer onstichtelijke plaatjes geven het tot stichting geschreven opstel een dubbelzinnig sieraad.

Blz. 210. Terwijl dit blad ter correctie voor ons ligt, komt ons het laatste stuk van Ebrards verhandeling, *Die culdeische kirche*, onder de oogen.... Sommige bladzijden van dit fantastiesch opstel dragen het karakter van een gemeen schotschrift tegen Bonifacius, van wien de auteur een afkeer koestert, die aan fanatisme grenst.

Indien nu de Hoogleeraar, in weerwil zijner zoo duidelijk blijkende verdraagzame gezindheid, toch nog zoo veel gezegd heeft, wat ons hindert, *zonder dit zelfs te vermoeden*; moet zulks ons Katholieken dan niet stemmen tot zekere toegefelijkheid bij het lezen van Protestantsche geschriften in het algemeen, ons aansporen, om zoo lang mogelijk al, wat onbillijk en hinderlijk van ons en onze godsdienst gezegd wordt, niet aan kwade trouw of zucht tot hatelijkheid, maar aan vooroordeelen van opvoeding, lectuur of overlevering toe te schrijven en veel liever met erkentelijkheid op het goede te letten, dat Protestantsche schrijvers bij ons gezien hebben en van onze godsdienst mededeelen?

VI.

Wat is nu ons eindoordeel over het eerste deel der *Kerkgeschiedenis?*

Wij wenschen dit werk niet in handen te zien van personen, die niet meer dan eene beschaafde opvoeding ontvangen hebben. Blijkens de door ons gemaakte aanmerkingen zijn de zoodanigen niet tot eene juiste beoordeeling in staat. Het was dan ook eigenlijk niet voor hen, dat de Hoogleeraar schreef, maar „zoowel ten behoeve

„der studerende jongelingschap als van andere vrienden „van het vak". (*Voorrede.*)

Wat de laatsten betreft, in theologie en Kerkhistorie *wetenschappelijk* opgeleide personen, ook hun moeten we bij de lezing eene zekere behoedzaamheid aanraden. Den Protestant kan de overeenstemming van hetgeen hij hier en hetgeen hij bij zijne meestgevierde schrijvers der algemeene Kerkgeschiedenis vindt — hem kunnen de kennis en de zucht tot onpartijdigheid des Hoogleeraars ligt verlokken tot een onbeperkt vertrouwen, dat men, getuige onze toelichting van vele punten, aan het werk niet mag schenken. En diezelfde uitgebreide kennis en zucht tot onpartijdigheid van den Schrijver zouden ook den Katholiek een te groot vertrouwen bij de lezing der *Kerkgeschiedenis* kunnen inboezemen.

Maar overigens en onder dit voorbehoud zijn wij verpligt de *Kerkgeschiedenis* een hoogst verdienstvollen arbeid te noemen. Wat wij in ons vorig artikel zeiden van de gevolgde methode, is eenigzins toepasselijk op onze beoordeeling. Onze aanmerkingen zijn *wat veel op den voorgrond* getreden, dat bij eene kritiek zeer natuurlijk is; goedkeuring wordt slechts even uitgesproken, afkeuring daarentegen moet met redenen gestaafd worden; en zooveel te natuurlijker bij deze kritiek, waarin wij, volgens het motto van dit tijdschrift, voor „het erfdeel onzer „Vaderen", ja voor die Vaderen zelven moesten opkomen. Maar juist daarom verzoeken wij met aandrang aan onze lezers, dit niet uit het oog te verliezen, noch te vergeten, welke *verdiensten* door ons in het werk van den Heer Moll zijn aangewezen. Wij willen er nog bij vermelden, dat wij zelven persoonlijk aan hem het gevoel van bewondering te dan-

ken hebben, dat, sedert de bestudering der *Kerkgeschiedenis*, ons voor dit tijdvak onzer vaderlandsche Kerk bezielt. Met innige overtuiging zeggen wij, dat de wetenschap niet *eenigermate*, zooals de Hoogleeraar in zijne *Voorrede* wenschte, voorwaarts gebragt is, maar een zeer gewigtigen stap vooruit gedaan heeft, en dat zijn arbeid door den beoefenaar der Nederlandsche Kerkhistorie — hij moge Protestant of Katholiek zijn — zonder groote schade niet kan verwaarloosd worden.

En nu ten slotte nog iets over *onzen* arbeid. Wij eindigen dien en treden in geene beoordeeling van de volgende deelen der *Kerkgeschiedenis*. Vooreerst toch is onze hoofdbedenking — die tegen de gevolgde methode — ook daarop toepasselijk; en ten tweede gevoelen wij ons zeer vermoeid; niet naar het ligchaam of den geest, maar ons gemoed bezwijkt voor de alleronaangenaamste taak van voortdurend aanmerkingen te maken op een werk, welks verdiensten wij hoogachten. Begonnen wij onzen arbeid met groote ingenomenheid, met veel grooter blijdschap leggen wij de pen neder, vast besloten om ze niet gemakkelijk meer voor eene dergelijke onderneming te gebruiken.

Vergissingen, op historiesch gebied zoo ligt mogelijk, kunnen wij begaan hebben en zullen wij gaarne erkennen [1]).

---

1) Vóór het afdrukken van dit artikel hebben wij nog even gelegenheid om het volgende aan te teekenen.

Sprekende over de bid- en dankdagen schreef de Hoogleeraar (blz. 394): „Karels capitulare van 809 gebiedt de groote litanie (litania major) te „houden. Hierbij hebben wij te denken aan de drie dagen vóór hemel„vaartsfeest, die als een lentefeest mogen beschouwd worden, waarop men „vasten en processiën langs de akkers hield", enz. Deze verklaring van

Maar ook op onzen toon en onze bewoordingen kan mogelijk iets zijn af te dingen en, en niettegenstaande onze belofte aan den Hoogleeraar, dat hij daarover tevreden zou zijn, kunnen wij ook in dat opzigt te kort zijn geschoten. Mogten er hinderlijke uitdrukkingen in ons schrijven gevonden worden, dan hebben wij een dubbel verzoek: aan den lezer, om ze af te keuren, en aan den Hoogleeraar Moll, om ze te verschoonen.

Soeterwoude, 16 Mei 1876. C. J. M. BOTTEMANNE.

Litania major noemden wij (Dl. LXIX, blz. 275) eene *vergissing*, en wij beriepen ons zoowel op het hedendaagsch kerkelijk spraakgebruik als op de *charta* van Gregorius den Groote, het oudste stuk, waarin melding gemaakt wordt van de *Litania major*. De zestiende canon van het Concilie van Cloveshove, hierboven (blz. 21) door ons aangehaald, bevestigt ons gezegde, en wij hadden meer andere bewijzen kunnen aanvoeren voor onze stelling, dat men bij de *Litania major* aan den 25^{en} April en bij de *Litania minor* aan de drie kruisdagen te denken heeft. Vgl. bijv. Pascal, *Origines et raison de la Liturgie Catholique*, Petit-Montrouge, 1844; en Leinkauf, *Liturgik*, Wien, 1874.

Intusschen hadden wij er bij moeten voegen, dat er enkele voorbeelden zijn, waar men de benaming van *Litania major* ook op de drie kruisdagen vindt toegepast. Zulks geschiedt onder anderen in den 33^{en} canon van het Concilie van Mentz van 813 (Labbe, VII, 1249). Dit was te meer noodig geweest, omdat welligt hetzelfde geschiedt in het *capitulare* van 809 van Karel den Groote (hetwelk wij op dit oogenblik niet kunnen vergelijken) en de Hoogleeraar ons zou kunnen tegenwerpen, dat hij niet had willen verklaren, wat men *in den regel* door *Litania major* verstaan moet, maar alleen wat Karel de Groote er in *genoemd capitulare* onder verstaat. Heeft hij inderdaad dit laatste bedoeld, dan moeten wij ons woord: „*hij „heeft zich vergist*" terugnemen, maar daarentegen aanmerken, dat dan, vooral voor zijnen Protestantschen lezer, eene nadere verklaring van het woord *Litania major* wenschelijk zou geweest zijn. Wij gelooven echter, dat hij de *algemeene* beteekenis dier woorden heeft willen geven, en de bededag van 25 April hem onbekend is gebleven, wat niemand hem kwaijk duiden kan; want ook in zijn tweede deel spreekt hij wel van de kruisdagen, niet van den 25^{en} April, als hij de bededagen vermeldt (III, blz. 254), de vastendagen opnoemt (IV, blz. 20) en van de dagen spreekt, waarop processiën gehouden werden (IV, blz. 22).

De „Collectio Lacensis".

De groote verzameling der latere conciliën, naar het vroeger verblijf van hare bewerkers, de thans verdreven Duitsche Paters Jesuïeten van Maria-Laach, de *Collectio Lacensis* genoemd, is ondanks hunne verbanning weder met een deel vermeerderd.

Het *eerste* deel verscheen in 1870 en bevat de *Latijnsche* conciliën van 1682 tot 1789. (VIII bl. en 982 kolommen, Gr. 4°.)

In 1873 volgde het *vierde* deel met de *Fransche* conciliën van 1789 tot 1869. (VI bl., 1320 en Appendix CCXXIV kolommen.) Dit deel is het vorige jaar, bij de artikelen over het Parijsche Nationale Concilie van 1811, meermalen in dit maandschrift vermeld.

Bijna afgedrukt, naar we lezen, is het *tweede* deel, hetwelk de latere *Oostersche* conciliën zal behelzen.

Het laatst uitgekomen is het *derde* deel, met de conciliën van *Noord-Amerika*, *Engeland*, *Ierland*, enz. van 1789 tot 1869. (1496 kolommen.)

Vermoedelijk zal het geheele werk in *zes* deelen volledig zijn; het *vijfde* zal de conciliën van Duitschland, Hongarije, Nederland en het *zesde* die van Italië en het Algemeene Vatikaansche concilie bevatten.

Van het laatst verschenen *derde* deel geven wij een meer uitvoerig verslag, zoo wegens den hoogst belangrijken inhoud voor de groote vragen dezes tijds, als ter aanbeveling van het onschatbare werk, dat door Pater Schneemann en zijne ordesgenooten met zooveel zorg wordt voortgezet. De volledige titel is: „*Acta et Decreta Sacrorum Conciliorum recentiorum.* Collectio Lacensis. Auctoribus Presbyteris S. J. e Domo B. V. M. sine labe conceptae ad Lacum. *Tomus tertius.* Acta et Decreta S. Conciliorum, quae ab Episcopis Americae Septentrionalis et Imperii Britannici ab a. 1789 usque ad a. 1869 celebrata sunt. Friburgi Brisgoviae. Sumtibus Herder. MDCCCLXXV."

Het eerste en voornaamste gedeelte van dit derde deel bestaat uit de verschillende synoden van *Noord-Amerika.* Het heeft de eerste Diocesane synode van 1791 en de eerste conferentie der Bisschoppen in 1810, beiden te Baltimore; de zeven Provinciale synoden aldaar van 1829, 33, 37, 40, 43, 46, 49 en de Prov. synode van Oregon in 1848; het eerste Noord-Amerikaansche Nationale concilie van 1852; twee verdere Prov. synoden van Baltimore in 1855 en 58, drie van Cincinnati in 1855, 58, 61, twee van New-Orleans in 1856 en 60, drie van New-York in 1854, 60, 61 en twee van St. Louis in 1855 en 58. Dan volgt het uitgebreidste en belangrijkste stuk van het geheel: het tweede N.-A. Nationale concilie van Baltimore in 1866; daarachter komen het tiende Prov. conc. van Baltimore in 1869, vier Prov. synoden te Quebec in 1851, 54, 63 en 68 en eene Prov. synode te Halifax in 1857.

De tweede afdeeling behandelt de *Iersche* conciliën, en wel: de Prov. synoden van Tuam in 1817, 54 en 58, van Dublin in 1853, van Cashel in hetzelfde jaar, van Armagh in 1854, de conferentie der *Iersche* Bisschoppen in 1854 en het Nationale concilie van Thurles in 1850.

De derde afdeeling bevat de drie *Engelsche* synoden der Kerkelijke Provincie Westminster in 1852, 55 en 59.

In de vierde afdeeling eindelijk heeft men twee Provinciale synoden van 1844 en 69 en eene conferentie der Bisschoppen van 1868 in *Australië*, en twee Prov. synoden van 1854 en 67 in *West-Indië*.

Bij wijze van aanhangsel volgen nog in kleiner druk twintig Synodale en Herderlijke Brieven meest in het Engelsch, doch met eene aangename Latijnsche vertaling er naast van P. Jos. Esseiva, en ten slotte een in het Italiaansch medegedeeld antwoord der Propagande van 16 Januarij 1840 aan het Episcopaat van Ierland over het zoogenaamde Nationale onderwijs.

Aan het einde vindt men zeven allernuttigste registers: 1. eene chronologische, 2. eene alphabetische opgave der behandelde conciliën; 3. eene aanwijzing der aangehaalde plaatsen uit het Concilie van Trente; 4. eene chronologische opgave der aangehaalde Apostolische Constitutiën en Brieven; 5. een naauwkeurig register der in dit deel vermelde personen; 6. eene hoogst uitvoerige en allerzorgzaamst bewerkte alphabetische opgave van alle behandelde onderwerpen, welke bijkans honderd kolommen beslaat en allergemakkelijkst is voor het gebruik; en 7. de volgorde waarin de Conciliën behandeld zijn.

Bijzonder belangrijk noemden wij dit deel, vooreerst,

omdat wij er, met de sprekendste en zekerste aktestukken voor onze oogen, de snelle ontwikkeling der Katholieke Kerk in Noord-Amerika aanschouwen. Zoo lezen wij bijv. kolom 1 en 2 van de Diocesane synode, welke Mgr. Carrol, destijds nog de eenige Bisschop in Noord-Amerika, in 1791 met 20 priesters te Baltimore hield; en kolom 344 vv. tellen we op het Nationale concilie van 1866 in hetzelfde Baltimore 7 Aartsbisschoppen, 37 Bisschoppen (behalve 2 afwezige), een bisdombestuurder (*sede vacante*), 22 Vicarissen-generaal, 2 abten, 19 Ordes-Oversten en buitendien een groot aantal andere geestelijken.

Doch vooral is de inhoud allerleerrijkst voor de groote vragen van dezen tijd. Want voor verre het grootste gedeelte handelt dit boekdeel over een land, waar de kerkelijke betrekkingen zich geheel anders ontwikkeld hebben dan in de oude wereld: over de Vereenigde Staten, waar sedert lang de scheiding van Kerk en Staat geheel is doorgevoerd; waar de Kerk eer en meer dan ergens anders op bestaande toestanden, als het burgerlijk huwelijk, de neutrale school, de verkiezingen, de openbare pers, en wat er meer van dien aard is, te letten had en ook met wijze omzigtigheid gelet heeft. Dergelijke toestanden zijn er of vestigen zich ook in ons midden, en daarom is het van niet weinig belang, uit de hier medegedeelde Dekreten, berigten, Herderlijke Brieven, beslissingen van Rome, enz. te vernemen, welke houding de Kerk, hetzij dan in het algemeen, of in eenig bepaald geval, bij die tallooze vragen heeft aangenomen.

Ziet men zich aanvankelijk, zeggen wij met Dr. Lohn-

hardt [1]), bij het bestuderen der Amerikaansche en Engelsche synoden in eene geheel nieuwe wereld verplaatst, spoedig echter bevindt men, dat ook deze nieuwe wereld door dezelfde wijze kerkelijke wetten bestuurd wordt als de oude. Hoe meer de buitengewone toestanden eener missie plaats maken voor de geregelde kerkinrigting, des te meer doet zich het *gemeene regt* gelden; en komen er werkelijk nieuwe, geheel andere toestanden voor dan vroeger: de Kerk weet ook die, zonder verloochening van hare aloude beginselen, te regelen en te leiden.

Behalve het kerkelijk eigendom, waarbij streng en onverbiddelijk het beginsel gehandhaafd wordt, dat het beheer er van uitsluitend en uit kracht van eigen regt aan de Kerk toekomt, heeft vooral de school de aandacht der synoden getrokken. Overal: in de Vereenigde Staten, in Canada, in Groot-Britannië, Ierland en Australië, is de Christelijke opvoeding een der hoofdonderwerpen van de besluiten der conciliën en van de Herderlijke Brieven; want overal, Engeland uitgenomen, is het de godsdienstlooze school, die de Christelijke opvoeding in den weg staat; daarom heeft de Kerk ook overal en uit alle kracht tegen dit stelsel van opvoeding gestreden. Wel schijnen hierop de inwilligingen aan het Nationale onderwijs in Ierland, waar het door de Kerk gedoogd werd, eene uitzondering te maken; doch in de geheel Katholieke streken van Ierland waren de scholen, gelijk Kardinaal Wiseman (kolom 1378) schrijft, naar den *naam* gemengd, maar inderdaad *Katholiek*, wijl het

---

1) „*Archiv für katholisches Kirchenrecht*", 1876, *Erstes Heft.*

eene zeer zeldzame uitzondering was, als een Protestant ze bezocht.

In de Dekreten en Herderlijke Brieven worden de gronden tegen het godsdienstloos onderwijs uitvoerig ontwikkeld, en wat de voorstanders er voor aanvoeren bondig wederlegd; vooral wordt hun hoofdbewijs, dat namelijk de scheiding van Kerk en Staat zulke scholen vordert, tegen hen omgekeerd. De staatsschool zonder godsdienst is eene zware krenking der vrijheid van godsdienst en de verderfelijkste inmenging van den Staat in godsdienstzaken. De volksschool is inderdaad een hoofdmiddel der opvoeding; en meer dan al het overige bepaalt de opvoeding 's menschen verhouding tot de godsdienst. Eene opvoeding zonder geloofsbelijdenis heeft ook eene godsdienst zonder geloofsbelijdenis, dat is, het verwerpen der leerstukken en de onverschilligheid jegens alle godsdienst, ten droevig gevolg. Dit is zoo waar, dat het juist door de liberale drijvers bedoeld wordt. Wat toch beteekent het gewone magtwoord, dat de kinderen in de zoogenaamde „sektenscholen" door het dogmengeloof „gefanatiseerd" worden jegens andersgezinden, terwijl zij in de neutrale scholen verdraagzaamheid en liefde leeren? Blijkbaar heeft het dezen zin: het vasthouden aan de leerstukken, welke de verschillende belijdenissen en hare aanhangers scheiden, is schadelijk en het opgeven er van is nuttig voor de maatschappelijke zamenleving; daarom moeten de kinderen in de staatsscholen zonder dat „fanatiserende" dogmengeloof opgevoed worden. Doch wie zoo iets beweert, beschouwt het als wenschelijk en als de taak van den Staat, dat de kinderen door het onderwijs tot eene bepaalde godsdienstige rigting, dat is hier, tot

eene godsdienst der verdraagzaamheid zonder geloofsleer worden opgeleid; hij maakt den Staat tot leeraar en apostel dier bepaalde godsdienst, en wil derhalve de meest regtstreeksche inmenging van den Staat in godsdienstzaken. We laten daar, dat zulk eene godsdienst van liefde en verdraagzaamheid eigenlijk de verloochening is van alle stellige godsdienst, waaruit gemeenlijk eene schromelijke zedeloosheid bij de jeugd ontstaat.

Maar al lag de opleiding tot zoodanige onverschilligheid niet in het plan der liberale raddraaijers, feitelijk brengt de godsdienstlooze school tot zulk eene rigting, gelijk uit het eenparig getuigenis van alle synoden blijkt. Met die onverschilligheid gaat dan ook het bederf der jeugd in zulke staatsscholen gepaard. Hierover verklaart het groote Nationale concilie van Baltimore, dat in die scholen het geloof, de schaamte en vroomheid, als was in het vuur, verdwijnen; een oordeel, dat voortdurend door mededeelingen uit Noord-Amerikaansche bladen toegelicht en evenzeer door latere en de jongste berigten uit de Vereenigde Staten bevestigd wordt [1]). Daarom is de strijd der Katholieke Kerk tegen de gemengde scholen een strijd ook voor de ware zedelijkheid. Als hoofdmiddel tegen het

---

1) Zie o. a., „ *Het liberalisme en de school*", in *De Katholiek*, Dl. LXVIII, blz. 174 vv., en: „*De onderwijsquaestie in Noord-Amerika*", door S. van den Anker, in de *Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied.* Achtste jaargang, I. 1875.

Met deze aangeboden gelegenheid verwijzen we gaarne andermaal (zie ons vorig Deel, blz. 114 vv.) op hetgeen Pater A. van Gestel, S. J., aangaande het Hooger onderwijs schreef in zijne degelijke verhandeling „*Over christelijke en moderne Universiteiten*", in genoemde *Studiën*, VIII Jaarg., V, 1875; en zijn later „*Bijvoegsel*" bij die verhandeling (ald VIII, 1876), getiteld: „*Kerkelijke bescheiden, betrekking hebbende op het Hooger onderwijs in Ierland*", aan het derde deel der *Collectio Lacensis* ontleend.

verderf stellen de synoden eenparig de oprigting van parochie-scholen voor, waarop dan ook niet weinig wordt aangedrongen; zelfs verklaart het Prov. concilie van Westminster in 1852: voor eene nieuwe gemeente zien wij liever eene school, die voorloopig ook voor kapel kan ingerigt worden, zonder kerk, dan eene kerk zonder school (kolom 1334 b).

Het weinige wat we aanhaalden zegt reeds genoeg over den belangrijken inhoud van het derde deel. Wat algemeen in de voorgaande deelen geprezen werd, is ook hier niet minder te prijzen: de statige fraaiheid namelijk van den druk en de groote naauwkeurigheid der correctie. Eere daarvoor aan de Eerw. bezorgers der *Collectio Lacensis* en aan dezer voorlang met roem bekenden uitgever.

Een waardig monument.

Terwijl de EE. paters Predikheeren in den zomer van 1874 met den grootsten luister het zesde eeuwfeest van den H. Thomas van Aquine vierden, maakten ook de EE. paters Franciscanen zich op, om hetzelfde eeuwfeest te vieren van den H. Bonaventura. De juiste dag was 14 Julij 1874.

Dominicanen en Franciscanen, twee groote scheppingen der dertiende eeuw, of liever: twee verhevene gaven van den onzigtbaren Heer der Kerk; zij werden haar geschonken om toen vooral, maar ook in volgende eeuwen aan ketterij en dwaling, aan zonde en zedeloosheid het hoofd te bieden, een hardnekkigen strijd te leveren en onbezweken te blijven leveren tegen de vijanden der Kerk, en door heiligheid en wetenschap het rijk des kruises over de aarde uit te breiden. En als broeders, door een goddelijken liefdeband omstrengeld, zouden zij hunne verhevene roeping aanvaarden; als vrienden wedijveren in het kamp des Heeren en als trouwe krijgsmakkers elkander steeds ter zijde staan. De liefdekus, door den H. Dominicus aan den H. Franciscus voor het altaar van Christus gegeven, is van eeuw tot eeuw overgegaan op de lippen hunner nakomelingschap.

Immers Lacordaire verhaalt [1]), dat Dominicus eens des nachts in het gebed den Zaligmaker zag, die verbolgen was op de zondige aarde, doch hij zag ook de Moeder des Heeren, die haren Zoon twee mannen aanbood om zijn toorn te bevredigen. Dominicus herkende zich zelven in een dier mannen, maar wist niet, wie de andere was, waarom hij zijne oogen zoo lang op die verschijning gevestigd hield, tot hij het beeld goed in zijn geheugen geprent had. Den volgenden ochtend ontdekte hij in de kerk onder het schamele kleed eens bedelaars de figuur, die hem des nachts was vertoond, en liep aanstonds op den armen man toe, klemde hem in zijne armen en kuste hem, uitroepende: „gij zijt mijn medgezel, gij zult met mij gaan, omarmen wij elkander, en niemand zal ooit iets tegen ons vermogen!" Vervolgens verhaalde hij den verbaasden Franciscus de verschijning van den vorigen nacht; en beider harten smolten zamen in dank en lofgebed tot den Heer der Kerk, terwijl zij het elkander plegtig bezwoeren gezamenlijk den reuzenstrijd te aanvaarden.

De H. Thomas en de H. Bonaventura zijn welligt de twee mannen, die de innige en heilige vriendschap, welke Franciscanen en Dominicanen verbindt, op de volkomenste wijze hebben verpersoonlijkt. Beiden hebben de bewondering der volken verdiend en met elkander gedeeld; beiden hebben den weg der wetenschap bewandeld en zijn als de grootsten hunner eeuw begroet; beiden zijn langs dezelfde baan ter eeuwige glorie opgestegen, zonder dat ooit een enkele ademtogt van ijverzucht het

---

1) *Vie de St. Dominique*, ch. VII.

helder kristal hunner heilige vriendschap deed beslaan 1).

Vraagt ge naar het eigenaardig karakter, dat deze twee groote mannen onderscheidt, dan antwoordt Berthaumier, de verdienstelijke levensbeschrijver van den H. Bonaventura: „Het komt ons voor, dat de H. Bonaventura door de goddelijke Voorzienigheid is bestemd geweest om de waarheid te doen beminnen, zooals de H. Thomas geroepen was om die te doen kennen. Heeft de laatste door de naauwkeurigheid zijner leer, door de verhevenheid en de diepte zijner verklaringen ieder leerstuk onzer heilige godsdienst als met een onverbreekbaren muur omgeven: de eerste heeft ons geopenbaard al wat er zacht en teeder en zoet is in de genadegaven des hemels aan de aarde. De een was geroepen om den geest te leeren zich neder te buigen voor de Openbaring, den oogen zich te openen voor het licht des Evangelies, en der dwaling zich onmagtig en krachteloos te verklaren tegenover de waarheid; de ander om de meest versteende harten te verzachten, om der godsvrucht zoete tranen te ontlokken, om de zielen met een onuitbluschbaar hemelsch vuur te ontsteken, met één woord: om te doen smaken en gevoelen, hoe zoet de Heer en hoe ligt zijn last is. Thomas van Aquine is de adelaar, die opstijgt naar het eeuwige zonlicht, om daar de geheimen Gods te ontdekken; hij is de apostel, die voor de blikken van het heelal het onbegrijpelijk geheim onzer heilige leerstukken ten toon stelt; Bonaventura is de geliefde leerling, die op de borst van Jesus gedurende het avondmaal rust, is als de bruid, die de woestijn dezes levens verlaat, steunende op haren

1) *Revue Catholique*, *Juin* 1874.

hemelschen Bruidegom. De zending van den H. Bonaventura was te doen beminnen. Voorzeker, ook hij onderrigt, hij leert en verlicht: maar bovenal hij treft, hij roert, hij ontvlamt."

Treffend schoon zijn ook de woorden van Paus Sixtus V, wanneer hij over beide Heiligen spreekt in zijn Bulla *Triumphantis.* „Divino illius munere, qui solus dat spiritum scientiae, sapientiae et intellectus, quique Ecclesiam suam per saeculorum aetates, prout opus est, novis beneficiis, novis praesidiis instruit, inventa est a majoribus nostris sapientissimis viris theologia scholastica, quam duo potissimum gloriosi doctores angelicus S. Thomas et seraphicus S. Bonaventura, clarissimi hujus facultatis professores et primi inter eos qui in sanctorum numerum relati sunt, excellenti ingenio, assiduo studio, magnis laboribus et vigiliis excoluerunt atque ornaverunt, eamque optime dispositam, multisque modis praeclare expositam posteris tradiderunt" [1]).

Geen wonder dan ook, dat de Franciscanen even fier zijn op hun *Doctor Seraphicus* als de Dominicanen het teregt zijn op hun *Doctor Angelicus,* en dat zij zich evenzeer

---

1) „Hij, die alleen den geest der wetenschap, der wijsheid en des verstands geeft, voorziet zijne Kerk, de verschillende eeuwen door, naar hare behoeften, met nieuwe weldaden, met nieuwe bescherming: ook door zijne goddelijke gave hebben zeer wijze mannen, onze voorvaderen, de scholastieke godgeleerdheid gevonden, welke vooral twee roemwaardige leeraars, de engelachtige H. Thomas en de seraphijnsche H. Bonaventura, de voortreffelijkste leermeesters in dit vak van wetenschap, en de eersten onder hen, die in het getal der Heiligen zijn opgenomen, met uitnemend verstand, onafgebroken studie, grooten arbeid en veel nachtwaken ontwikkeld en opgeluisterd hebben, en toen zij haar aan de nakomelingschap overleverden, hadden zij haar zeer goed geordend en op vele wijzen uitstekend verklaard."

beijverd hebben om het zesde eeuwfeest van hunnen grooten ordebroeder te vieren, als de Predikheeren om hunnen beroemden leeraar op zijn eeuwfeest te verheerlijken. En de feestvreugde zou gedeeld, de plegtige feestviering gehouden worden door de drie onderscheidene orden van Franciscus, daartoe opgewekt door den Generaal, die schreef: „'t Is in waarheid het gevoelen van alle uitstekende mannen, dat de HH. Thomas en Bonaventura de vorsten der School zijn en aan het hoofd treden der wijsgeeren en godgeleerden als zekere en vertrouwde gidsen; en dat zij, welverre van onderling verdeeld te zijn of elkander den palm der wetenschap en der glorie te betwisten of te benijden, hunne glorierijke volgelingen voorgaan, de een met de schittering van den Cherub, de ander met den gloed van den Seraph."

Maar ook dit was niet genoeg voor de feestvierende kinderen van den Seraphijnschen Vader: een monument wilden zij stichten; een monument niet van marmer of arduin, noch van hout of metaal, dat verweert of vergruizeld wordt; een monument niet in beeld of gouden letteren, dat vergaat en wordt uitgewischt; maar een monument, dat blijft zoolang de eeuwen bestaan, en dat den naam van Bonaventura verheerlijkt tot aan de uiterste grenspalen der bewoonde aarde. De hoogeerwaarde Generaal had reeds jaren geleden bevolen, dat vele geleerde mannen zijner groote en uitgebreide orde op alle bibliotheken van gansch Europa nasporingen zouden doen naar de geschriften des grooten leeraars en eene nieuwe en volledige uitgave zouden bezorgen van alle bekende en van alle nu voor het eerst ontdekte werken van den *Doctor Seraphicus*. Ziedaar wat ik aan het hoofd van dit opstel

noemde een waardig monument. En een algemeene juichkreet was uit de ontelbare kloosters der drie orden van Sint Franciscus opgegaan; de bouwstoffen waren met ongeëvenaarde vlijt opgezocht en verzameld, en de eerste hand was reeds gelegd aan het ordenen en regelen van wat men had ontdekt of reeds bezat. Pater Fidelis a Fanna, lector van de theologie, gaf daarvan op het eeuwfeest een zeer zaakrijk verslag uit onder den titel:

Ratio novae collectionis operum omnium sive editorum sive anecdotorum Seraphici Eccl. Doctoris S. Bonaventurae proxime in lucem edendae, manuscriptorum Bibliothecis totius Europae perlustratis, mandante Revmo P. Bernardino a Portu Romatino, totius ordinis S. Francisci Generali ministro, studio ac labore P. Fidelis a Fanna, lectoris theologi, et sociorum ejusdem ordinis. [1])

Dat verslag, een lijvig octaafdeel van bijna 350 bladzijden, is, als ik 't zoo noemen mag, het model van het waardig monument, dat door de vereende krachten der paters Franciscanen, zal worden opgerigt. 't Is hier gegaan, zooals men tegenwoordig meermalen ontmoet: op den dag der feestviering was het monument niet gereed, maar men bood toch het model, de teekening daarvan

---

1) *Plan eener nieuwe verzameling aller uitgegeven of onuitgegeven werken van den Seraphijnschen Kerkleeraar den H. Bonaventura, welke weldra in het licht zal worden gegeven, met raadpleging der handschriftenverzamelingen van geheel Europa, op bevel van den Hoogwaardigen pater Bernardinus a Porto Romatino, Minister-Generaal der geheele Orde van den H. Franciscus, door de zorg en den arbeid van pater Fidelis a Fanna, lector der godgeleerdheid, en zijne medewerkers van dezelfde Orde.* Het werk verscheen te Turijn, bij P. Mariëtti, 1874.

aan de feestvierenden. Immers pater Fidelis zelf getuigt in zijne opdragt aan den Generaal, dat het aller wensch was, ten minste het eerste deel op den feestdag ter hand te mogen nemen, maar dat de omvang der werkzaamheden, aan de verzameling en de uitgave verbonden, dit onmogelijk maakte. Aan ijver en vlijt had het niet ontbroken; want hij mogt met regt zijnen Generaal verklaren: „Opus ita mihi demandatum sic coepi, sic prosecutus sum, ut pro ingenii mei tenuitate, tuis illud gestiret satisfacere votis; nullumque propterea itineribus agendis, provinciis ac regnis obeundis, bibliothecis perlustrandis, manuscriptis codicibus aliisque cujuscumque generis monumentis ad rem facientibus perquirendis et expendendis finem fecerim, quo minus illud in dies proveheretur: siquidem laboris immensitas lente agere me prohibuit ac prohibet" [1]). De overgroote menigte van handschriften, die in de verschillende boekerijen gevonden worden, en de zorg, waarmede zij moesten gelezen, vergeleken en afgeschreven worden, beletten den gewenschten spoedigen voortgang van het veelomvattend werk; maar toch mogt de groote vierdag niet voorbijgaan, of ten minste het schema zou geleverd worden, opdat de feestvierende ordebroeders als met een enkelen blik den grootschen arbeid in zijn aanleg zouden kunnen overzien

---

1) „Het werk, mij aldus opgelegd, heb ik zoo begonnen, zoo voortgezet, dat het, naar de geringheid van mijn verstand, er naar streven kon aan uwe wenschen te voldoen, en dat ik derhalve — met reizen te doen, verschillende provinciën en rijken te bezoeken, bibliotheken te doorvorschen, handschriften en andere gedenkstukken van allerlei aard, die op de zaak betrekking hebben, na te gaan en te vergelijken — niet opgehouden heb het dagelijks voort te zetten; want de onmetelijkheid van den arbeid verbood mij en verbiedt mij [nog] om langzaam te werk te gaan."

en daaruit opmaken, wat hij eenmaal wezen zal. Daarom, getuigt pater Fidelis, „haec pauca scripsi quae operis nostri causas ac rationem ostendunt" [1]).

Het werk is in drie afdeelingen gesplitst. In de eerste, „in qua de causis et ratione novae editionis curandae disseritur" [2]), behandelt de geleerde Schrijver vooreerst den Heiligen Bonaventura als *Doctor Seraphicus* en geeft die hoedanigheid als de meer verwijderde beweegreden („causa remota") der nieuwe uitgave op: dan spreekt hij over de vroegere verzamelingen van Bonaventura's werken, die als de naaste beweegredenen voor het maken der nieuwe uitgaaf zijn („seu causae proximae novae editionis adornandae"), en geeft met veel scherpzinnigheid eene lange lijst van geschriften, die teregt of ten onregte gedurende zes eeuwen aan den Seraphijnschen *Doctor* zijn toegeschreven, om eindelijk in een derde hoofdstuk de mogelijkheid aan te toonen van eene nieuwe volledige uitgaaf, de middelen bloot te leggen, die moeten aangewend worden om de echte stukken van de valsche en twijfelachtige te onderscheiden, en de onuitgegeven geschriften, die nog bestaan, weder te vinden.

Het tweede en uitvoerigste gedeelte, waarin over eenige in handschrift overgeblevene werken van den H. Bonaventura wordt gehandeld, terwijl daaruit verschillende proeven worden meêgedeeld, hebben wij te danken aan den vereenigden arbeid van pater Fidelis met zijne drie ordebroeders, de eerw. paters Basilius van Arupino, Elpidius

---

1) „heb ik dit weinige geschreven, waaruit de beweegredenen en de aard van onzen arbeid duidelijk worden."

2) „Waarin over de beweegredenen en de wijze van bewerking der nieuwe uitgave wordt gesproken."

van Montejovio en Ludovicus van Pedavena. Daarin wordt de Heilige Bonaventura voorgesteld als de zeer beroemde en uitstekendste prediker („celeberrimus ac praestantissimus concionator") zijner eeuw, en geven tien achtereenvolgende hoofdstukken een keur van brokstukken van redevoeringen, verhandelingen enz., die het oordeel der geleerde uitgevers allezins wettigen.

Eindelijk, het derde gedeelte geeft den „catalogus manuscriptorum operum hucusque inventorum, quae nomen praeferunt S. Bonaventurae, neque sub ejus nomine hactenus edita fuerunt, sive illa sint certa, dubia aut spuria, vel etiam aliorum sub nomine impressa" [1]). Wanneer wij mededeelen, dat het getal dier gevonden schriften meer dan 50 is, dan is daarmede ook de hooge belangrijkheid van dit laatste gedeelte aangegeven.

Wij noemen dit werk van pater Fidelis het model van het groote monument, door de orde van Sint Franciscus te stichten; maar het model bezit zooveel waarde, is van zulk een hoog gewigt, dat het op zich zelf reeds een waardig gedenkteeken is der hooge vereering, door de feestvierende ordebroeders hunnen *Doctor Seraphicus* op zijn zesde eeuwgetij gebragt. 't Is een eerezuil, door dankbare handen en juichende harten opgerigt.

Mogen de geleerde bewerkers kracht en moed bezitten en de noodige ondersteuning erlangen om hun moeijelijken en veelomvattenden arbeid ten einde te brengen! Bij al de onwetenschappelijke geleerdheid, de ongeloovige wijs-

---

1) „De lijst der in handschrift bestaande en tot nog toe gevonden werken, die den naam van Bonaventura dragen, en tot heden niet met zijn naam uitgegeven zijn, hetzij dat zij zeker of twijfelachtig echt of onecht zijn, of ook met den naam van anderen gedrukt werden."

begeerte, de vergoding der natuurkundige wetenschappen onzer eeuw, hebben wij behoefte aan eene wetenschap, die levend en vruchtbaar is, die het verstand verlicht met de fakkel des geloofs, en het hart verwarmt met het vuur der godsvrucht en der liefde. Thomas en Bonaventura, zij leeraarden die heilige wetenschap in de dertiende eeuw, maar blijven die ook verkondigen in de negentiende. Eere daarom hun, die dezen grooten Leeraars der Kerk nieuwe leerstoelen onder ons oprigten! Thomas en Bonaventura, zij zijn ons een heilige Joannes, Joannes als evangelist, Joannes als leerling en schrijver zijner brieven. De H. Thomas is Joannes met den adelaar, die ten derden hemel opging, om daar de geheimen Gods te aanschouwen; de H. Bonaventura is de leerling, dien Jesus liefhad en op zijne borst deed rusten.

J. J. VAN DER HORST.

VERSCHEIDENHEIDEN.

HATELIJKHEID.

Onze groote taalkenner Dr. A. de Jager handelt, in de onlangs verschenen 4e afl. IIe dl. van zijn kostbaar „Woordenboek der Frequentatieven in het Nederlandsch", over de beteekenis van het werkwoord „noozen". Het heeft volgens hem vooral den van ouds gewonen zin van: hinderen, leed of verdriet aandoen, kwellen, plagen. Zoo verstaat hij ook Theophilus vs. 924, waar Prof. Jonckbloet het woord door aanklagen, beschuldigen verklaart; eene beteekenis, meent Dr. de Jager, aan het woord geheel vreemd. De bedoelde plaats luidt aldus:

> Wie sal mi daer moghen vromen,
> aen wien sal ic daer soeken troost,
> of mi Gods moeder noest;
> Gods moeder, ja God selve mede,
> si sijn op mi verbolghen bede.

't Is ons hier minder om de beteekenis van noozen te doen dan om eene ongegronde hatelijkheid van Dr. de Jager. Hij schrijft: „Het is geen ongewone voorstelling, dat God en de „hier met hem gelijkgestelde moeder Gods den zondaar om „zijne zonden „plaagt of kwelt." " — Voor „plaagt of kwelt" zouden wij, overeenkomstig de algemeene beteekenis van noozen als schaden, in zulk een verband liever zeggen: tegen den zondaar is, in zijn nadeel is, hem treft, slaat,

straft, of iets dergelijks. Maar vragen wij, waarom die voor Katholieken zoo hatelijke invoeging: „de hier met God „gelijkgestelde moeder Gods"? Wat doet dit hier ter woordverklaring af? Waarom die duizendmaal weerlegde lastering nog eens noodeloos opgehaald? Geen Katholiek stelt de H. Maagd, hoe hoog hij haar vereere, met God gelijk; zij blijft hem schepsel en Hij Schepper. Te hatelijker is die schijnbaar argelooze inschuiving, wijl er hier in 't minst geene gelijkstelling, maar duidelijk klimming en onderscheiding is. Wie, zoo klaagt de rampzalige, die bij geschrifte zijne ziel aan den duivel verpand en God en de H. Maagd afgezworen heeft, wie zal mij kunnen baten, bij wien zal ik troost zoeken, als Gods Moeder tegen mij is, mij treft naar verdiensten; Gods Moeder, zoo hervat hij en laat wat zwaarder is volgen: Gods Moeder, ja God zelf ook, zij zijn beiden op mij verbolgen! — Waar is hier de gewaande gelijkstelling? Verblindend vooroordeel alleen kan in die woorden een zin leggen, die er volstrekt niet in vervat is. Voor een hooggeacht taalgeleerde als Dr. de Jager, is zijne even ongepaste als ongegronde aanmerking dubbel hatelijk; en wij voegen er bij: zij heeft ons te meer bevreemd, wijl hij zich anders in dit opzigt zeer gunstig van andere letterkundigen, als Jonckbloet, Verwijs, Hofdijk, enz., heeft onderscheiden.

H. A. HORNING, R. K. Pr., DE H. HUBERTUS EN ZIJNE WONDERBARE BESCHERMING TEGEN DEN DOLLE-HONDSBEET OF DE RAZERNIJ [1]).

De gevallen, dat menschen door dolle honden gebeten worden, zijn tegenwoordig nog al talrijk, en de geneesheeren moeten erkennen, dat zij geen ontwijfelbaar middel tegen de dolheid weten aan te wijzen. Daarom zijn wij den Eerw. Heer Horning dankbaar, dat hij getracht heeft de vereering van den H. Hubertus, den alouden patroon tegen de dolheid,

1) 's Gravenhage, J. A. Frentrop. 1876. — Prijs 30 cents.

onder ons, de geloovigen der noordelijke provinciën, meer algemeen bekend te maken.

In zijn klein, maar degelijk en net uitgevoerd werkje geeft hij eerst het leven van den H. Hubertus. Vervolgens, in zijn tweede gedeelte, spreekt hij over de dolheid van dieren, over de wijze, waarop zij hun vergift aan den mensch meêdeelen, en over de middelen die de kunst aanraadt, als iemand door een dol dier gebeten is. Die middelen nu zijn zóó onzeker, dat een beroemd geneesheer aan den tegenwoordigen Kardinaal Aartsbisschop van Mechelen zeide: „Ik verzeker u, als ik door een dol dier gebeten was, zou ik mij niet vergenoegen met de gewone middelen, die zoo dikwijls niets baten, maar ik ging aanstonds naar Saint-Hubert" (blz. 28).

Dit Saint-Hubert is een stadje in Belgiesch Luxemburg, waar de Stool van den H. Hubertus bewaard en tegen de dolheid gebruikt wordt. Met welk gevolg?

„Het is ongehoord", zegt de Eerw. Heer Bertrand in zijne *Pèlerinage de Saint-Hubert*, „dat de Heer zijne hulp heeft geweigerd, wanneer de voorspraak van den H. Hubertus werd ingeroepen en de voorwaarden getrouw vervuld werden" (blz. 29).

Bij een tweeden druk, die hoogst waarschijnlijk binnen kort noodig zal zijn, zouden we wenschen, dat de Schrijver, met dezelfde goedhartigheid, waarmêe hij ons den weg naar Saint-Hubert wijst (blz. 15), ons ook zeide, hoe wij de medailles, ringen en kruisjes, ter eere van den H. Hubertus gewijd, het veiligst en gemakkelijkst bekomen kunnen; alsmede dat hij (wat ook door *De Maasbode* van 25 Junij ll. werd gewenscht) zijn werkje met eenige godvruchtige oefeningen ter eere van den H. Hubertus vermeerderde.

J. D. B.

SPROKKELING.

Bevindingen van een Kerkvisitator. Ds. J. G. Verhoeff te Maassluis is, ook buiten de perken zijner gemeente, als een ijverend orthodox bekend; hij werd door het Klassikaal Bestuur van Rotterdam gecommitteerd als kerkvisitator in een deel dier klassis. Hij toog aan 't werk, volbragt zijne taak, schreef eenige zijner bevindingen op, voegde er enkele opmerkingen bij, en zond het artikeltje onder den naam van *Kerkvisitatie* aan het *Kerkelijk Weekblad*, dat er in zijn nummer van 9 Junij ll. eene plaats aan gaf.

Zijn aanhef zet deze stelling op: men zal de kerkvisitatie in de meeste gevallen niet anders kunnen beschouwen dan als eene *tooneelvertooning!*

Ten einde van de waarheid dezer hardklinkende woorden overtuigd te worden, moet men eerst „acte nemen van het in onze kerkelijke wereld overheerschend beginsel van *onwaarheid*, om niet te zeggen *huichelarij*", schrijft Ds. Verhoeff. Het is voor die kerkelijke wereld verre van vleijend!

Verder wordt de stelling bewezen, door deze hoofdargumentatie: „Volgens art. 12 Reglement o/d kerkvisitatie was mij opgedragen ook een onderzoek in te stellen of een der kerkeraadsleden verlangde bezwaren omtrent de *belijdenis*, den *wandel* en de *vervulling der ambtsplichten* van een zijner leden in te brengen.

't Is op de vraag naar de belijdenis dat ik vooral den nadruk moet leggen. Door, naar bestaande klachten, over de belijdenis een onderzoek in te stellen worden wij op eenmaal in den strijd onzer dagen gebracht.... Wij denken daarbij aan zoo menige aanklacht over ontrouw aan de belijdenis *door* of *tegen* leden des kerkeraads ingebracht; aan de eindeloos terugkeerende klachten over Ds. A., die de waarheid, zoo als zij steeds door de Hervormers beleden is geworden, loochent; en tegen ouderling B, die antinomiaansche gevoelens omhelsd heeft; en tegen diaken C, die „stijf is in de leer maar los in leven". Deze aanklachten komen gedurig in allerlei vormen

terug. Zij zijn het onderwerp der gesprekken aan de koffietafel of aan den avonddisch.

En wat zegt men nu tot elkander? Luisteren wij: „Gij voedt door uw drijven van onmacht de zorgeloosheid". „Gij verlamt door uw altijddurend praedestineeren den gezegenden invloed van de prediking der menschelijke verantwoordelijkheid." „Gij loochent de drieëenheid! Gij zijt een Ariaan! — En gij een Arminiaan! — En gij een Patripassiaan"! „Gij zijt een menschvergoder." „Gij drijft de algemeene verzoening." — „En gij predikt een hemel alleen voor u en voor hen, die juist denken als gij!"

Voorzeker, wij zouden de kerkelijke toestanden in meer bijzonderheden kunnen schetsen", zoo gaat Ds. Verhoeff voort, „Maar waartoe zou het noodig zijn? Wij hebben reeds door deze kleine schets den grond gelegd voor onze bewering, dat er werkelijk bijna overal onderlinge grieven bestaan en aangetoond, van welk een aard zij zijn.

Zoo meen ik recht te hebben tot de stelling, dat in de meeste gevallen bezwaren omtrent de belijdenis in den boezem der kerkeraden bestaan.... Maar wat leert de ervaring? Immers dit, dat — in weerwil van al het klagen — de gelegenheid zich officiëel uit te spreken door de meeste klagers ongebruikt wordt gelaten. Het is eene zeldzaamheid, wanneer bij eene kerkvisitatie de bestaande [nog al zwaarwigtige] bezwaren worden ter tafel gebracht.... Dit zwijgen is bijna algemeen. 't Gaat daarmede als met de censura morum: men heeft *wat*, men heeft zelfs *veel*, maar het antwoord op de rondvraag luidt altijd weer ontkennend, omdat, als 't er op aankomt, de zedelijke moed ontbreekt of tijdelijk belang aan het woord is. Zoo wordt, gelijk de censura morum het is, ook de kerkvisitatie iets vormelijks. Een ieder gevoelt het dwaze, het belachelijke van zulk eene tooneelvertooning."

Derhalve overvloed van klagten, van ernstige bezwaren, van dringende redenen om te spreken! maar het algemeene verschijnsel is, dat al de kerkeraadsleden elkander door een plegtig zwijgen op de hun voorgestelde vragen een getuigenis van „stijfheid in de leer" geven.

Uiteenzetting en wederlegging van het Darwinisme. — Eene Lezing [1]).

M. H.,

Daar mijne lezing over het Darwinisme, dat is, over eene dwaalleer loopen zal, is het zeker niet ondienstig, U eerst eenige bekende waarheden levendig voor den geest te roepen.

De wereld is niet van eeuwigheid; zij is door God geschapen, en tegelijk met de schepping der wereld begon ook de tijd. Volgens de gewone rekening zijn er, sedert de schepping tot aan de geboorte van Christus, omstreeks 4,000 jaren verloopen.

Maar wij zullen ons voornamelijk met de *levende* wezens bezighouden, en daarom zij U nog bijzonder herinnerd, dat al de soorten van planten op den derden dag geschapen zijn, al de soorten van visschen en vogelen op den vijfden dag, en al de soorten van landdieren op den zesden dag.

1) gehouden in de R. K. Leesvereeniging te Gouda, 20 Februarij 1876.

Planten en dieren verder zijn zóó geschapen, dat ze zich konden vermenigvuldigen: de planten en vruchtboomen hadden hun zaad volgens hunne soort in zich; de dieren kregen het vermogen om, binnen de grenzen hunner soort, andere dieren voort te brengen.

Met dit scheppingsverhaal van de H. Schrift is het volstrekt niet te rijmen, dat de planten en de dieren van zelf, zonder tusschenkomst van Gods scheppingskracht, uit het levenlooze stof zouden ontstaan zijn; evenmin, dat de hoogere wezens zich langzamerhand uit de lagere (de planten uit het stof, de dieren uit de planten, de landdieren uit de waterdieren) zouden ontwikkeld hebben. Wel zegt God tot de aarde, dat zij planten moet voortbrengen; tot het water, dat het visschen en vogelen moet voortbrengen; en wederom tot de aarde, dat zij landdieren moet voortbrengen; wel dus (want het woord van God wordt door de redelooze schepselen altijd gehoorzaamd), wel stelt de barenskracht van aarde en water zich te werk om de levende wezens te doen geboren worden; — maar noch planten, noch visschen en vogelen, noch landdieren komen werkelijk te voorschijn, of eerst moet die poging van aarde en water door de scheppingsdaad van God, het *creavitque Deus* (*en God schiep*) gevolgd zijn.

Dit scheppingsverhaal vordert, het is waar, geloof van ons: het vordert de onderwerping van ons verstand; maar tegelijk voelen wij, dat zulk eene schepping niet buiten het bereik van Gods almagt ligt, en dat, zonder zulk eene schepping, het aanwezig zijn van planten en dieren op aarde onmogelijk te verklaren is.

Vergelijken we nu hiermeê, M. H., het geknutsel der

ongeloovige wetenschap; want ik zal U het systeem van Darwin en zijne aanhangers uiteenzetten: hoe, volgens hen, de verschillende soorten van planten en dieren ontstaan zijn.

I.

Volgens Darwin dan hebben al de thans levende planten en dieren zich uit eenige weinige (misschien vier of vijf) organische grondvormen ontwikkeld.

Die grondvormen moet gij U maar als eene soort van zaden en eijeren voorstellen.

Laat ons beginnen met de planten.

't Klinkt wel dadelijk vreemd, dat al de tegenwoordige plantensoorten, wier getal op meer dan 200,000 wordt geschat, uit een zoo klein getal van zaden voortgekomen zijn; maar Darwin zal ons verklaren, hoe dit is toegegaan.

Die zaden, zegt hij, begonnen zich te ontwikkelen, en zoo kwamen de eerste, maar nog zeer onvolmaakte planten voort: gij moet ze U maar verbeelden als grassprieten.

Daaruit nu, uit die soort van grassprieten, hebben de meer volmaakte planten zich ontwikkeld, en wel ten gevolge van drie eigenschappen, die we, zegt Darwin, nog tegenwoordig in de planten opmerken. Die eigenschappen zijn:

1. *De veranderlijkheid.* In die allereerste planten namelijk ontstonden door het toeval, door uiterlijke invloeden, b. v. een gunstig klimaat, en door den strijd tegen de moeijelijkheden des levens (door Darwin levensstrijd genoemd) kleine, zeer kleine veranderingen.

2. *De natuurkeus.* De veranderingen, die de plant ten voordeel strekten, werden door de natuur vastgegrepen en bewaard.

3. *De erfelijkheid.* Die voordeelige wijzigingen in het organisme der plant werden, tot in de kleinste bijzonderheden toe, op de jonge plantjes overgedragen.

En door deze drie eigenschappen, M. H., zou het mogelijk geweest zijn, dat de eene grasspriet zich langzamerhand ontwikkelde tot korenaar, een tweede tot beuk of eik, een derde tot pereboom, enz.!

Op dezelfde wijs zijn de tegenwoordige dieren en diersoorten ontstaan: uit de organische grondvormen, die we ons als eijeren hebben voorgesteld, ontwikkelden zich de allereerste, maar nog zeer onvolmaakte dieren; maar door de drie genoemde eigenschappen (de veranderlijkheid, de natuurkeus en de erfelijkheid) ontstonden er in de dierenwereld eerst beter georganiseerde individuen, vervolgens edeler rassen, en ten laatste verschillende soorten.

Mag ik U eenige voorbeelden van die ontwikkeling geven?

Hoort dan eerst, hoe sommige vogels aan hun lange pooten gekomen zijn. Die geschiedenis is wel aan Lamarck, een voorganger van Darwin, ontleend (en hieruit ziet gij meteen, dat Darwin niet origineel is), maar zij past volkomen in het systeem van Darwin.

„Ooijevaars, reigers en andere steltloopers, genoodzaakt hun aas aan den waterkant te zoeken, stonden op hunne strooptogten telkens bloot aan het gevaar om in slijk of modder of moeras te verzakken. Nu was niets natuurlijker, dan dat de stomme dieren onwillekeurig hunne pooten zoo ver mogelijk uitstrekten en hun lijf in de hoogte hieven. Welnu, deze dood-eenvoudige eigenschap werd

erfelijk: de jonge ooijevaars volgden het voorbeeld van vader en moeder, en het gestadig strekken der pooten, in vele geslachten onafgebroken voortgezet, had ten gevolge, dat die ligchaamsdeelen telkens langer werden, totdat zij de behoorlijke maat bekomen hadden. Het spreekt van zelf, dat de pooten tevens vleeschloos bleven of werden; want zoolang de dieren nog steeds het onaangename van het kille en spattende water te verduren hadden, trokken zij hun pootvleesch mede naar boven, om slechts een stevig en gevoelloos bekleedsel achter te laten"[1]).

Op een anderen keer (wat nu volgt, is van Darwin zelf) hield de natuur het voor beter, een dier van eenig orgaan te berooven.

De kamrat b. v. leed dikwijls aan oog-ontsteking. Wat nu deed de natuur? Uit zuiver medelijden maakte zij het dier blind. — Wat eenvoudig en afdoend middel om iemand te helpen, als hij een oogkwaal heeft!

De natuur is medelijdend, maar zij is ook spaarzaam, zij duldt geen overtolligheden.

De struisvogel b. v. had in het eerst lange vleugels en ging voor zijne vijanden op de vlugt, hij vloog weg; maar toen hij sterker geworden was, begon hij, evenals een paard, met zijn pooten achteruit te slaan, en van toen af zijn zijne vleugels, daar hij ze niet meer gebruikte om te vliegen, zóó ingekrompen, dat ze hem nu alleen maar kunnen dienen om harder te loopen.

Wat al wondere dingen zijn er door de natuurkeus uitgewerkt!

---

1) B. H. Klönne, *Onze Voorouders*, blz. 34 Uit dit voortreffelijk werkje, dat door onze Darwinisten niet wederlegd maar doodgezwegen is, zullen wij nog menige bijzonderheid overnemen.

De Amerikaansche koekoek verzorgt zelf zijne jongen; onze Europesche daarentegen maakt het zich vrij wat gemakkelijker: hij bouwt geen eigen nest, maar legt zijne eijeren in dat van een anderen vogel, en leeft er vrolijk op aan, zonder zich met de zorg voor de kinderkamer in te laten. Vanwaar die slimheid? Van de natuurkeus, dat spreekt van zelf! Maar hoe? Darwin zal het ons leeren. De stamvader van onzen Europeschen koekoek had vroeger de gewoonte van den Amerikaanschen, maar bij zekere gelegenheid legde hij een ei in het nest van een anderen vogel. Dit ging goed, het jong werd uitstekend verzorgd. Dat jong nu volgde het voorbeeld van vader en moeder, het legde zijn eijeren in vreemde nesten, en zóó, zegt Darwin, is het zonderling instinct van onzen koekoek „werkelijk voortgebragt."

Alles is maar een weet. Wilt gij weten, hoe *het oog* der dieren ontstaan is?

„Wij moeten in onze verbeelding nemen eene dikke laag van een doorschijnend weefsel, met eene zenuw gevoelig voor het licht daaronder, en dan stellen dat elk gedeelte van die laag onophoudelijk in digtheid verandert, dat zij zich scheidt in lagen van eene verschillende digtheid en dikte, op verschillende afstanden van elkander geplaatst, en dat de oppervlakten van elke laag langzaam van gedaante veranderen. Wij moeten verder veronderstellen" [1]) en nog eens en onophoudelijk weer veronderstellen; doch laat ons liever maar in eens de allerlaatste veronderstelling maken, dat namelijk die op elkander

---

1) Aldus Dr. T. C. Winkler, *De leer van Darwin*, aangehaald in *Onze Voorouders*, blz. 78.

liggende weefsels zóó gepolijst en zóó geperfectioneerd worden, dat ze eindelijk en ten laatste zelf beginnen te kijken; en het oog, M. H., is kant en klaar.

Als het U niet verveelt, zal ik U nog een geschiedenisje verhalen.

In de maatschappij der mieren zijn niet alleen mannetjes en wijfjes, maar ook onvruchtbare individuen of werkmieren. Dit echter, zegt Darwin, is niet altijd zoo geweest. In den beginne waren al de mieren van het mannelijk of van het vrouwelijk geslacht en konden zich allen vermenigvuldigen; maar zoo werd de bevolking te groot en was er dikwijls gebrek. Hoe nu werd dit ongerief verholpen? Wel, zeer eenvoudig: eenige mieren bragten bij de vruchtbare ook onvruchtbare jongen voort, en droegen die strekking, om ook onvruchtbare jongen voort te brengen, op hunne nakomelingen over. Zoo was de maatschappij voor goed geregeld: zoo waren er mieren, die alleen maar werkten en voorraad inzamelden, en de mannetjes en wijtjes genoten eene ruimere mate van welstand.

Maar wij moeten nog grooter veranderingen zien, veranderingen van de eene soort in de andere.

Het kunstwerk der bijen bestaat hierin, dat zij de grootst mogelijke hoeveelheid honig in de minst mogelijke hoeveelheid was weten te bergen. Ook dit, zegt Darwin, is niet altijd zoo geweest. Eerst waren er alleen maar aardhommels, die hunne honig in afzonderlijke cellen bewaarden. Eenigen dezer hommels begrepen, dat het voordeeliger was, de cellen zóó in te rigten, dat ze eenige gemeenschappelijke wanden hadden: en op die wijze ontstond de Mexicaansche bij. Wederom begrepen

eenigen dezer Mexicaansche bijen, dat zij nog voordeeliger konden te werk gaan; zij bouwden zeshoekige celletjes, die zooveel mogelijk gemeenschappelijke wanden hadden: en zoo was de gewone honigbij in de wereld.

Nog sterker toeren, M. H.

De visch heeft zijne schubben in vederen veranderd, zijne vinnen in pooten en vleugelen.

Maar wij zouden vervelend worden, wij moeten eene zamenvatting maken.

Verbeeldt U dan, dat gij te Amsterdam in de „Artis" zijt: daar zijn heel wat soorten van dieren, maar al de soorten zijn er niet vertegenwoordigd; het getal der thans bekende diersoorten beloopt 120,000.

Al deze soorten nu zouden zich uit elkander ontwikkeld hebben, en niet slechts de faizant uit de kip, en het paard uit den ezel, maar, als wij de tusschenschakels weglaten, dan moet (om met een eenigzins edel dier te beginnen) de eene oester zich ontwikkeld hebben tot zwaan of paauw, de andere tot koe of paard, de derde tot leeuw, tijger of olifant.

Denkt echter niet, dat al deze ontwikkelingen plotseling of snel hebben plaats gehad; neen, daar is onnoemelijk veel tijd voor noodig geweest; maar gebrek aan tijd hebben de Darwinisten niet. Een hunner, Gustav Bischoff, heeft berekend, dat de aarde, eer de ontwikkeling van planten en dieren beginnen kon, reeds 353,000,000 (zegge: driehonderd drie en vijftig millioen) jaren bestaan had. Hieruit begrijpt gij van zelf, dat er ook eenige millioenen jaren met de ontwikkeling der organische wezens zijn omgegaan.

De ooijevaars dan hebben zich zeker duizenden van jaren moeten uitrekken om hun lange pooten te krijgen.

Honderdduizenden van jaren zijn er meê heengegaan, eer de visch in vogel, het waterdier in landdier, de ezel in paard veranderd was.

— Maar, zult gij misschien zeggen, als dat zoo was, dan moesten er ontzaggelijk veel halfslachtige wezens bestaan: half visch en half vogel, half water- en half landdier, paardachtige ezels en ezelachtige paarden.

— Neen, M. H., met die tegenwerping zult gij Darwin niet in verlegenheid brengen. Hij antwoordt, heel geleerd, dat die tusschenvormen te zwak waren om in 't leven te blijven, dat zij in den levensstrijd bezweken zijn.

— Nog zal misschien iemand uwer aanmerken: maar als er zooveel ontwikkeling in de wereld is, hoe komt het dan, dat er nog zulk eene menigte van weinig ontwikkelde planten en dieren is: er is nog gras, er zijn nog zeekwabben, enz.

— Ook hierop zal Darwin het antwoord niet schuldig blijven. Het is bij de planten en dieren evenals bij ons menschen; de eene jongen heeft aanleg om een vak te leeren, maar in den andere zit het niet in. Evenzoo heeft het in de eene grashalm gezeten om zich te ontwikkelen, en de andere is gebleven wat ze was.

— Maar had dan de natuur niet kunnen maken, dat die achterblijvers vooruitgingen?

— Zeer zeker; maar dit heeft zij om redenen, die zelfs aan Darwin, volgens zijn eigen bekentenis, onbekend zijn, niet gedaan.

Zietdaar nu, M. H., het systeem van Darwin, voor zoover hij het in zijn beide eerste werken, *Over den oorsprong der soorten*, heeft uiteengezet.

Menigeen uwer zal misschien zeggen: hadt ge ons liever

van Blaauwbaard of Roodkapje verteld; dat is ook wel mal-wonderlijk, maar het was nog een aardige herinnering uit onze jonge jaren geweest.

Ja, M. H., aardiger zou het geweest zijn, maar niet zoo hoog wetenschappelijk. Bedenkt eens: de theorie van Darwin wordt aan al onze drie Hoogescholen [1]) onderwezen. Daar, aan die Hoogescholen, worden de meeste leeraren van het middelbaar onderwijs gevormd, en zoo komt de theorie van Darwin op onze Hoogere Burgerscholen, en zoo wordt zij verder verspreid onder de voornaamste standen der maatschappij. Als eenige groote en geleerde heeren zoo laag op U nederzien, weest er verzekerd van: eene der grootste redenen is, dat zij U voor menschen aanzien, die het systeem van Darwin of niet kennen of niet aannemen.

Dat systeem werd aanstonds bij zijn optreden gretig ontvangen, en wat er nog aan ontbrak of schijnen kon te ontbreken, werd er al spoedig door de vurige vereerders van Darwin bijgevoegd.

Omtrent de organische grondvormen namelijk had Darwin in den eersten druk van zijn werk verklaard, dat zij *door God* met den adem des levens begiftigd waren. Wat nu deden zijne aanhangers? Aanstonds beweerden eenigen, dat die grondvormen van zelf ontstaan waren; want, zoo redeneerden zij, hadden al de diersoorten en al de plantensoorten zich uit elkander ontwikkeld, dan hadden de planten zich ook wel van zelf uit het levenlooze stof kunnen ontwikkelen.

---

1) Zóó was het ten minste in 1872. Zie *Onze Wachter*, 1873, Ie deel, blz. 247.

Kon Darwin hier genoegen meê nemen? Het schijnt wel van ja; want in de volgende editiën van zijn werk heeft hij de verklaring, dat de grondvormen door God geschapen waren, eenvoudig weggelaten. Vooreerst dus is de zelfwording bij het systeem van Darwin gevoegd.

Vervolgens heeft men het plantenrijk in het dierenrijk laten overloopen.

Darwin had (hiertoe althans scheen hij het meest over te hellen) de planten uit plantaardige grondvormen of zaden, en de dieren uit dierlijke grondvormen of eijeren laten ontstaan. Maar, zoo zeiden wederom de aanhangers van zijn systeem, als de plant uit het levenlooze stof voortgekomen was: waarom had dan het dier niet uit de plant kunnen voortkomen? De meest ontwikkelde plant behoefde immers maar een enkelen stap te doen om in het minst ontwikkelde dier over te gaan?

Ten derde kwam de vraag: als het levenlooze stof zich ontwikkeld heeft tot plant, en de plant zich ontwikkeld heeft tot dier: waarom zou dan de ontwikkeling bij het dier hebben opgehouden?

Darwin zelf had in zijn genoemd werk *met opzet* [1]) niet over de afstamming van den mensch gesproken; hij begreep teregt, dat deze leemte door degenen die zijne theorie omhelsden, wel zou worden aangevuld.

En dit is gebeurd. Hoe? Door de goddelooze bewering, die later ook door Darwin zelf is uitgesproken, dat de mensch zich uit het dier, uit het een of andere apenras ontwikkeld heeft.

Dat nu, M. H., wordt er gemaakt van den mensch,

---

1) *Onze Wachter*, t. a. p. blz. 246.

van wien de H. Schrift zegt, dat hij naar het beeld en de gelijkenis van God geschapen is; van wien David zingt: „Gij [o God] hebt hem een weinig minder dan de engelen gemaakt, met heerlijkheid en eer hebt Gij hem gekroond, en hem over de werken uwer handen gesteld" [1]). De mensch, de koning der schepping, die heerschen moest over de visschen der zee, en de vogelen des hemels, en al de dieren die zich op de aarde bewegen; hij, die in Christus nog hooger verheven is en bestemd is om in zijn ligchaam naar de gelijkenis van Christus te verrijzen en de hemelsche heerlijkheid van Christus zelven te deelen; — hij zou de zoon zijn eener apin, hij zou eene ontwikkeling wezen van het redelooze dier!

De gevolgtrekkingen voor het praktiesch en maatschappelijk leven lieten zich niet wachten.

Nu begrijpt gij b. v., waarom het in sommige steden verboden is, de honden als trekdieren te gebruiken. Een arme sjouwerman moet zich achter een zwaar geladen kar doodtobben, en zijn forsch gebouwden hond mag hij er niet voorspannen. Waarom niet? Hij moet eerbied hebben voor degenen, aan wie hij het levenslicht te danken heeft, eerbied voor het dier, waaruit hij ontsproten is!

Ja, M. H., met godsdienstigen eerbied ziet men naar honden en apen en zeekwabben, naar planten en zelfs naar modder en slijk; dat toch, modder en slijk, is de laatste grond, waaruit de mensch zou voortgekomen zijn.

Er zijn er dan ook, zelfs hier in ons vaderland, die beweren, dat de trek „om in slijk en slibber en modder-

---

1) Psalm VIII, 6 en 7.

poelen rond te plassen" [1]) den mensch aangeboren is. En waarlijk, de Darwinisten schijnen den trek te hebben om in *allerhande* modder en slijk rond te plassen. *De Standaard* heeft, nog niet lang geleden [2]), een geheele kolom van zonden en gruwelen opgenoemd, die door de Darwinisten óf aangeprezen óf verontschuldigd worden.

Wij bepalen ons hier bij datgene, wat uit het voorgaande gemakkelijk te verstaan is.

Gij herinnert U nog den Europeschen koekoek, die de zorg voor zijne jongen aan andere vogels overlaat? — Daar, zeggen de Darwinisten, kunnen de ouders een voorbeeld aan nemen; zij moeten de lastige zorg voor hunne kinderen aan anderen overdoen; dan kunnen zij zelven naar bal en concert en komedie gaan. Als zij zelf met hunne kinderen tobben, dan stellen zij zich gelijk met den dommen Amerikaanschen koekoek.

Gij weet, dat de mieren ook onvruchtbare jongen voortbrengen, werkmieren, die alleen maar werken en voorraad inzamelen. — Zoo, zeggen de Darwinisten, moest het ook in de menschelijke maatschappij zijn. Als allen trouwen en een huisgezin met kinderen krijgen, dan moet er wel gebrek ontstaan: en daarom, dat arme volk, die mijnwerkers en fabrieksmenschen en arbeiders, zij moesten niet mogen trouwen; dan was er, evenals in de maatschappij der mieren, altijd overvloed van levensmiddelen [3]).

---

1) Eene uitdrukking van Dr. T. C. Winkler.

2) Nummer van Zondag 26 December 1875.

3) Deze leer werd nog onlangs aangeprezen in een academiesch proefschrift: *De ontwikkeling der bevolkingsleer* van den Heer B. H. Greven. Over dit geschrift zegt Dr. A. W. Bronsveld (in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, Januari 1876): „Op deze dissertatie promoveerde hij tot

Zoo spreken zij, die den ongehuwden staat der geestelijken en der kloosterlingen afkeuren: zij willen een gedwongen celibaat voor den armen man invoeren.

De reden intusschen, die zij voor dat gedwongen celibaat opgeven, het noodzakelijk ontstaande gebrek, is volstrekt valsch. Als de maatschappij in een gezonden toestand verkeert, dan zal de man, die van den vroegen morgen tot den laten avond werkt, genoeg verdienen om, natuurlijk in *zijn* stand, met vrouw en kinderen te kunnen leven. En zoo, M. H., is het Goddank nog in vele streken van ons vaderland: bijna overal buiten zult gij zien, dat de eenvoudige arbeiders dikwijls met een talrijk kroost gezegend zijn, en dat hun toch niets van het noodzakelijke ontbreekt; mogt er soms iets te kort komen, dit wordt dan wel door de christelijke liefdadigheid aangevuld.

Darwin ten laatste spreekt veel over den levensstrijd. In elke soort, zegt hij, worden veel te veel individuen geboren om allen in het leven te blijven. Wat gebeurt er dan volgens hem? Al wat zwak en niet genoegzaam gewapend is, moet in den strijd tegen de elementen, tegen zijn natuurlijke vijanden, en dikwijls ook tegen zijn natuurgenooten omkomen; alleen de sterke en goed gewapende individuen blijven over. Dien strijd voor het bestaan zien de Darwinisten ook onder de menschen; en, helaas! wij moeten erkennen, dat hij *tegenwoordig* wer-

---

doctor in de beide rechten in Oct. '75. — De strekking van de dissertatie is de middelen na te gaan, welke het getal der menschen dat leeft, in overeenstemming kunnen brengen met hetgeen de samenleving tot onderhoud van ons geslacht oplevert." — *De Tijd* van 15 April 1876 heeft den Schrijver voor tijd en nageslacht geteekend als „*Een Promotie-bram.*"

kelijk bestaat. Er is strijd van de revolutie tegen de dragers van het gezag, strijd van de arbeiders tegen de bezitters van het kapitaal, strijd van het pauperisme tegen de gegoede klasse. Dat die strijd er is, erkennen wij; maar aan de Darwinisten, of althans mede aan hen, verwijten wij het, dat zij, door den mensch te verontchristelijken, te verontzedelijken en te verdierlijken, dien strijd in het leven hebben geroepen; aan hen verwijten wij het, dat zij dien strijd, die het rampzalig gevolg is van de kwade beginselen der laatste tijden en van hun eigen beginselen, dat zij dien strijd willen doen gelden als *eene levenswet* voor de wereld; dat zij aan degenen, die de magt en de kracht hebben, ook het regt toekennen om, door het bestrijden en het verdelgen van de zwakken, hun eigen bestaan te verzekeren en zoo gelukzalig mogelijk te maken.

Maar Gij hebt reeds genoeg gezien, dat het Darwinisme tegen het geloof en de goede zeden strijdt. Laat ons nu, na eenige rust genomen te hebben, ook nog zien, hoe het zich verdraagt met de wetenschap.

II.

Thans, M. H., zullen wij tot de wetenschappelijke wederlegging van het Darwinisme overgaan.

Vooruit echter moet ik U opmerken, dat gij er, door uw geloof en door uw gevoel van zedelijkheid, reeds genoegzaam tegen gewapend zijt. Een kleine geschiedenis zal het U duidelijk maken.

Een heer en zijne vrouw hadden hun neef te logeren. Die neef studeerde aan de Hoogere Burgerschool (wel te

verstaan, de Staatsschool) en sprak gedurig, tot vervelens toe, over de apen-theorie. Meermalen hadden mijnheer en mejufvrouw hem vrij duidelijk te kennen gegeven, dat zij van zulke praat niet gediend bliefden; maar neef hield vol en maakte het vooral de jufvrouw vrij lastig. Deze, waarschijnlijk gevoelende, dat zij van de vrouw des huizes tot de apin van het huis zou verlaagd worden, zeide tot haren man: „Hoor eens, dat moet uit zijn met die aperij!" De man nam het, zooals het behoort, voor zijne vrouw op en zeide tot neef: „Hoor eens, neef, nu moet het met die aperij uit zijn, of ik zet je de deur uit, en je komt er niet meer in!"

Zoo, M. H., moest het meer gebeuren. Die heer en die jufvrouw gevoelden zich waarschijnlijk niet in staat om de leer van Darwin op wetenschappelijke gronden te wederleggen; maar die leer, dat voelden zij, streed tegen geloof en zeden, en nu maakten zij maar eenvoudig gebruik van hun regt en wezen den lastigen preêker van de dwaling naar de deur.

Ook niet altijd laten de omstandigheden het toe om lang en breed te redeneren; maar dezen avond zullen wij er den tijd eens voor nemen en tegen het Darwinisme aan 't redeneren gaan.

De geheele theorie van Darwin steunt hierop, dat de eene soort in de andere soort kan overgaan: dat de grasspriet in korenaar, de ezel in paard, en de aap in mensch veranderen kan.

Deze bewering nu, zeggen we, wordt wederlegd

1. door het eenvoudig gezond verstand.

De zelfwording, hiervan meenen wij te mogen uitgaan,

is een groote dwaasheid. Wie kan het met zijn gezond verstand overeenbrengen, dat iets, hoe gering ook, van zelf zou ontstaan? Het latijnsche spreekwoord zegt: „*De nihilo nihil fit*, uit niets komt niets voort"; een ander spreekwoord luidt: „*Nemo dat quod non habet*, niemand geeft wat hij zelf niet heeft", en daarom zeggen wij, tegen eenige Darwinisten in: het stof, dat zelf geen leven had, heeft het leven niet kunnen geven aan de plant. Hieruit nu redeneren wij aldus verder.

De afstand van de eene soort tot de andere is, wel beschouwd, even groot als die van het levenlooze stof tot de levende plant. Denkt maar een oogenblik na. Een grasspriet is een grasspriet, en geen korenaar; een ezel is een ezel, en geen paard; een aap is een aap, en geen mensch. De grasspriet heeft wel de eigenaardigheden van de grasspriet, maar niet die van de korenaar; de ezel heeft wel wat den ezel, maar niet wat het paard eigen is; de aap heeft wel gevoel en instinct, maar geen menschelijk verstand. Als derhalve de korenaar uit de grasspriet, als het paard uit den ezel, en de mensch uit den aap voortkwam, *ook dan zou er iets uit niets geboren worden*; en dit is eene volstrekte onmogelijkheid: zoo iets kan niet gebeuren dan door scheppingskracht.

We behoeven naauwelijks te doen opmerken, dat deze redenering nog meer dringt bij den overgang van het eene rijk in het andere, van het plantenrijk in het dierenrijk.

2. De veranderlijkheid der soorten vindt ten tweede geen steun in de ondervinding.

Elke plant en elk dier, wij zien het dagelijks, krijgt jongen van dezelfde soort.

Hier denkt gij misschien met eenige bezorgdheid aan de bastaarden, bijzonder aan den muilezel?

Vooreerst de muilezel, het jong van ezel en paard, vormt geen nieuwe soort; want hij is altijd onvruchtbaar.

Bij de andere bastaarden gebeurt een van beiden: of wel zij worden onvruchtbaar, of zij krijgen een jong, dat weêr tot een der oorspronkelijke soorten behoort. Zij zijn dus geen eigen soort; want dan zouden zij jongen moeten voortbrengen, die hun geleken en bestendig vruchtbaar waren.

Wij herhalen dus: elke plant en elk dier krijgt jongen van dezelfde soort. Wie heeft ooit gezien, dat een visch in een vogel veranderde, een hommel in een honigbij, een ezel in een paard, een grashalm in een korenaar? Ja, zelfs de soorten, die het naast aan elkander verwant zijn, b. v. tarwe, haver en gerst, ze zullen, hetzij in verschillende werelddeelen hetzij op denzelfden akker gezaaid, — ze zullen tarwe, haver en gerst blijven. Zoo gaat het ook met de verwante soorten in de dierenwereld: een schaap blijft een schaap, en een geit blijft een geit.

In de tegenwoordige wereld derhalve zien wij geen overgang van soort tot soort; wij zien geen tusschenwezens, die half plant en half dier, half visch en half vogel, half ezel en half paard, half aap en half mensch zijn.

Maar zouden zulke wezens misschien in de vroegere wereld gevonden worden?

Wij zullen zien.

Aristoteles, die omstreeks 350 jaren vóór Christus leefde, heeft de dieren en planten van zijnen tijd beschreven; maar die beschrijving past volkomen op de planten en dieren van onzen tijd.

Koning Salomon, omstreeks 1,000 jaren vóór Christus, wees den luijaard naar het voorbeeld van de mieren: deze werkzame diertjes schijnen dus in den tijd van bijna 3,000 jaren niets veranderd te zijn.

Wij kunnen nog verder teruggaan: op de obelisken van Egypte zijn afbeeldingen van dieren gegrift, en in de piramieden van Egypte worden mummiën van dieren gevonden; maar (wel ongelukkig voor de Darwinisten!) die afgebeelde en die verdroogde dieren verschillen in niets van de dieren, die thans nog in Egypte leven.

Een laatste toevlugt voor de Darwinisten is beneden de oppervlakte der aarde: daar hopen zij hunne overgangsvormen te zullen vinden.

Een kort woord vooraf,

Gij kent de geschiedenis van den zondvloed. De fonteinen, zegt de H. Schrift, al de fonteinen van den grooten afgrond braken los, en de sluizen des hemels werden geopend, en een plasregen viel op de aarde gedurende veertig dagen en veertig nachten; het water steeg vijftien ellen boven de hoogste bergen uit.

Die geweldige vloed, die met planten en dieren en menschen over de aarde heen en weêr ging en ook een ontzaggelijke massa zand en slijk en steenen van den diep omgewoelden grond met zich medevoerde, kwam langzamerhand tot bezinking, en vandaar dat diepe lagen van steen, met overblijfselen van planten, dieren en menschen vermengd, allerwegen onder de aardkorst worden aangetroffen.

Volgens de Darwinisten zijn al die steenlagen lang, duizenden en honderdduizenden van jaren, na elkander gevormd. —

Wat nu hebben zij daarin gevonden?

Vooreerst het *Eozoön Canadense*, wat in eenvoudig Hollandsch beteekent: dageraadsdier van Canada. Dat was, riepen de Darwinisten, een wortelpootig dier, een duidelijke overgang tusschen plant en dier! Dat heeft eenige jaren zoo geduurd; maar nu is het, reeds sedert eenige jaren, zoo goed als uitgemaakt en bijna [1]) niet meer tegengesproken, dat het dageraadsdier niets anders is dan... een stuk steen!

Een tweede vondst is geweest de *Archaeopterix macrurus*, een deftige benaming om te zeggen: allereerste en langstaartige vogel.

Verbeeldt U een stuk steen met eenige overblijfselen van een dier er in. De Engelschen hebben er *f* 9,000 voor betaald. Ja, maar het was dan ook zijn geld waard: men had nu den allereersten vogel, die nog bezig was met zich uit een kruipend dier te ontwikkelen; men had nu den overgangsvorm tusschen reptiel en vogel!

Wat echter heeft een nader onderzoek geleerd?

Dat het een volslagen vogel is, en dat een kraaijenkop (want de kop ontbreekt er aan) er zeer goed op past.

Maar de allermerkwaardigste vondst bestaat in eenige *schedels*. Wij noemen er slechts één, dien van het Neanderdal bij Dusseldorf.

Dat moest, zeiden de Darwinisten, de schedel van den aapmensch zijn!

Wij zullen U maar niet vermoeijen, met U alles meê te deelen, wat er over dien schedel geschreven is. Slechts

---

1) We zeggen: „*bijna*". Zie in *De Katholiek*, aflevering van Mei dezes jaars, *Het dageraadsdier van Canada.*

dit weinige. De een zegt: Het is de schedel van den aapmensch, die vóór duizenden en honderdduizenden van jaren moet geleefd hebben. — Neen, zegt de ander, het is duidelijk een menschenschedel, en hij heeft waarschijnlijk op den romp gestaan van een Kozak, die tot die en die leger-afdeeling behoorde en dáár, in de omstreken van Dusseldorf, bezweken is ten jare... 1814.

De Darwinisten moeten het zelf erkennen: tot nu toe zijn de overblijfselen van den aapmensch nog niet gevonden; maar zij troosten zich met de hoop, dat ze nog wel eens zullen gevonden worden. Waar? Ja, dat is wel aardig om te hooren.

Tusschen Afrika en Java, dit weet gij, ligt een uitgestrekte oceaan. Welnu, als die oceaan drooggewaaid of drooggemalen is, en er dan gegraven wordt, dan zal men den aapmensch vinden; want dat water is vroeger land geweest, en daar (deze uitspraak der Darwinisten kan niet falen!) hebben 's menschen voorouders gewoond.

Gij ziet wel, M. H., de ondervinding, niet slechts van den tegenwoordigen maar ook van vroegeren tijd en van geheel het menschelijk geslacht, is tegen de ontwikkelings-theorie van Darwin.

3. Die theorie wordt ten derde wederlegd door de uitspraken van het bevoegd gezag.

Als wij in eene zaak van gewigt niet op ons gezond verstand en onze ondervinding durven afgaan, dan raadplegen wij een man van het vak; hier is spraak over planten en dieren, en wij moeten dus bij botanisten en zoölogen te rade gaan.

Op de eerste plaats noem ik Linnaeus, een Zweed van geboorte, maar die hier op onzen vaderlandschen grond, op de *Hertenkamp* te Vogelenzang, drie jaren lang gewoond en daar zijn eerste werken geschreven heeft, waardoor hij zich al aanstonds een Europeschen roem verwierf. Wilt gij een bewijs, hoe hoog hij door onze botanisten wordt geschat? De *Koninklijke Nederlandsche Tuinbouwmaatschappij* te Watergraafsmeer bij Amsterdam is officiëel naar zijn naam genoemd, en ook onder het volk hoort men niet anders spreken dan van Linnaeus.

Deze Linnaeus nu was geen voorlooper van Darwin, hij zocht God en de goddelijke Voorzienigheid niet uit de natuur weg te cijferen, maar in elke plant zag hij God. Op de deur van zijne studeerkamer had hij geschreven:

„Leeft onschuldig; want God is hier tegenwoordig."

In het begin van een zijner werken, *Systeem der natuur*, schrijft hij, met een kennelijke zinspeling op de H. Schrift (Exod. XXXIII, 23), deze geheimzinnige woorden:

„Dèn eeuwigen, den onmetelijken, den alwetenden en almagtigen God heb ik, bij mijn ontwaken [uit mijn mijmeren over de wonderen der natuur] in eene schemering zien voorbijgaan."

Wat dacht Linnaeus, want hier komt het eigenlijk op aan, over de veranderlijkheid of onveranderlijkheid der soorten?

Dat de soorten onveranderlijk zijn.

Onze tweede man is Cuvier. Deze was zóó ervaren in de zoölogie, dat hij, als hem maar een enkel been gegeven werd, het geheele dier uitteekende.

Te Haarlem o. a. heeft hij zijne kunst getoond.

Dáár, op het Teyler's museum, is een rif, dat vroeger gehouden werd voor het overblijfsel van een mensch, die tijdens den zondvloed of misschien nog vóór Adam geleefd had. Cuvier kwam in 1811 te Haarlem, hij zag het rif en zeide aanstonds: Dat is niets anders dan het geraamte van een salamander, waaraan dit en dat ontbreekt. — Hij teekende er aanstonds de ontbrekende pooten en ribben bij en verzocht den steen te mogen uitbeitelen, om te zien of er misschien nog andere gebeenten in verborgen waren. Hij werd niet teleurgesteld: bij de bewerking van den steen kwamen er pooten en ribben te voorschijn, volkomen gelijk aan de vooraf vervaardigde teekening.

Welnu, ook Cuvier heeft de onveranderlijkheid der soorten met hand en tand verdedigd.

Nog ééne uitspraak van gezag, niet van een enkel persoon, maar van een bevoegde vergadering. Toen Darwin in 1872 als corresponderend lid van de Fransche Academie werd voorgedragen, is hij — *om zijn volslagen gebrek aan wetenschappelijke methode* — met groote meerderheid van stemmen geweigerd.

En hiermede, M. H., is mijne wederlegging ten einde; want als het bewezen is, dat een systeem tegen de gezonde rede, tegen de ondervinding en tegen de uitspraken van het bevoegd gezag ingaat, dan is het vlakweg onmogelijk er nog iets meer tegen te zeggen.

Maar nu zult Gij vragen: Hoe is het dan mogelijk, dat het Darwinisme nog door geleerde mannen gehouden wordt?

Dat zal ik U verklaren.

De geleerde wereld, bijzonder voor zoover zij zich op de natuurkunde toelegt, is tegenwoordig ongeloovig. Die geleerden zeggen wel het Darwinisme aan te nemen op grond b. v. van een *Eozoön Canadense*, van een *Archaeopterix macrurus* en van een *Neanderdal-schedel* enz., maar zij hebben een andere reden, waarmeê zij niet voor den dag komen.

Onder een groote menigte echter zijn er altijd eenige onvoorzigtigen, die uit de school klappen. Zoo zegt Burmeister, dat hij de zelfwording aanneemt, „omdat zonder deze het ontstaan van organische wezens op aarde *slechts door het onmiddellijk ingrijpen eener hoogere magt* denkbaar is."

Evenzoo zegt Carl Vogt, dat hij het systeem van Darwin heeft omhelsd, „*omdat het nu met den Schepper voor goed uit is.*"

De eigenlijke reden dus, waarmeê zij niet voor den dag komen, is, dat zij het, in het systeem van Darwin, zonder een God en Schepper afkunnen.

Wat dunkt U, M. H., van zulk een systeem, dat zoo den oorlog verklaart aan het geloof, en tevens aan de zedelijkheid en de wetenschap!

Is het geen ongeluk, dat nog menig katholiek kind naar de ongeloovige Staatsschool gezonden wordt? Want gij begrijpt toch, als de Hoogescholen en de Hoogere Burgerscholen, gelijk wij straks hebben gezien, den toon aangeven, dat dan de gewone scholen en de gewone schoolmeesters wel moeten volgen; dat het Darwinisme dan ook op de gewone scholen en door de gewone schoolmeesters gepredikt wordt.

Is het geen schreeuwende onregtvaardigheid, dat wij Katholieken, en ook de orthodoxe Protestanten, dat wij voor de oprigting en het onderhoud, voor den bloei en de weelde van zulke scholen nog het onze in de belasting moeten bijdragen?

Maar op den laten avond moeten wij ons niet al te warm maken; laat ons maar eindigen met een versje:

Verlos ons spoedig van die *dure* Staatsschool, Heer,
Geef ons *gezond verstand*, *geloof* en *zeden* weêr.

J. DE BRUIJN.

OVER DE GENERATIO SPONTANEA. [1]

Wanneer sommige natuurkundigen spreken over de vroegere pogingen der alchimisten om de onedele metalen in goud te veranderen, schijnen zij ons door hun medelijdend glimlachen te willen beduiden, dat zulk een nutteloos streven bij den tegenwoordigen stand der wetenschap eene onmogelijkheid is geworden. Voorzeker, de natuurkundige wetenschap is ontzettend vooruitgegaan, en gaarne betuigen wij onze bewondering voor die waarlijk geniale mannen, die zoovele geheimen der natuur hebben bespied en zich door hunne vernuftige ontdekkingen een onvergankelijken roem hebben verworven. Maar bij al deze bewondering worden wij aangegrepen door een zeker gevoel van weemoed, daar wij zien, dat ook sommigen hunner als andere Paracelsussen een doel najagen, dat zij nimmer zullen bereiken: de vergoddelijking der natuur.

Tot de wetenschappelijke vraagstukken, door wier oplossing dat doel moet bereikt worden en waarvoor met rusteloozen ijver de steen der wijzen gezocht wordt, be-

1) De meeste bouwstoffen voor dit artikel zijn ontleend aan verschillende opstellen van het in modernen geest geschreven, maar overigens voortreffelijk maandschrift *Album der Natuur*.

hoort ook de quaestie der *generatio spontanea.* Voortdurend toch worden er nog proeven genomen om te bewijzen, dat levende wezens ontstaan uit doode stof, zonder dat daarin eieren of kiemen aanwezig zijn; maar voortdurend toonen ook de tegenproeven aan, dat de gezochte metamorphose nog ver van gevonden is. Hoe dikwijls dit interessante vraagstuk reeds behandeld is, toch blijft het altijd een zekere aantrekkelijkheid behouden, evenals die *Märchen*, waarvan de dichter zeide:

Es ist eine alte Geschichte,
Doch bleibt sie immer neu.

Meestal pleegt de mensch de verschijnselen, die hij om zich waarneemt, toe te schrijven aan die oorzaak, welke ze onmiddellijk schijnt voort te brengen. Het schijnt den mensch toe, dat de zon in het oosten opkomt en in het westen ondergaat; hij meent derhalve, dat de zon zich beweegt om de aarde en dat de aarde, waaraan hij volstrekt geen beweging waarneemt, stilstaat. Zoo zag men ook, dat de verrotting altijd vergezeld ging van het ontstaan van kleine dieren en planten. Men kon derhalve geen andere oorzaak voor dit verschijnsel aangeven, dan dat deze dieren en planten geboren werden uit de verrottende stoffen. Algemeen namen dan ook Aristoteles en de overige wijsgeeren der oudheid aan, dat het bederf van het eene de wording was van het andere: *corruptio unius est generatio alterius.* Hetzelfde gevoelen waren ook de Christelijke schrijvers toegedaan. Zoo zet de H. Augustinus in zijne verhandeling de *Genesi ad litteram*, L. III, c. XIV, alwaar hij spreekt *de insec-*

torum creatione, als algemeen erkend feit op, dat zeer vele kleine diertjes uit doode stof geboren worden. „Nonnulla etiam de quibusdam minutissimis animalibus quaestio est, utrum in primis rerum conditionibus creata sint, an ex consequentibus rerum mortalium corruptionibus? *Nam pleraque eorum aut de vivorum corporum vitiis, vel purgamentis, vel exhalationibus, aut cadaverum tabe gignuntur; quaedam etiam de corruptione lignorum et herbarum, quaedam de corruptionibus fructuum.*" Toch moeten wij zeggen, dat God ook van deze diertjes de Schepper is, ja in hen stemt zijne goddelijke wijsheid en almacht ons juist tot de hoogste bewondering. „Quorum omnium non possumus recte dicere Deum non esse creatorem. Inest enim omnibus quoddam naturae sui generis decus, sic ut in his major sit admiratio bene considerantis et laus uberior omnipotentis artificis: quia omnia in sapientia fecit, quae a fine usque ad finem pertendens et suaviter cuncta disponens, nec ea ipsa rerum novissima, quae pro sui generis ordine dissolvuntur et quarum dissolutionem ex poena nostrae mortalitatis horremus, relinquit informia, sed creat minima corpore, acuta sensu, animantia, ut majore attentione stupeamus agilitatem muscae volantis, quam magnitudinem jumenti gradientis amplius-que miremur opera formicularum, quam onera camelorum."

Wanneer de leer der *generatio spontanea* aldus wordt opgevat, is zij zeker geheel in overeenstemming met het Katholieke dogma. Zeer helder wordt dit aangetoond door N. Joly in zijne *Conférence publique sur l'hétérogénie.* Na de *hétérogénie* (*generatio spontanea*) gedefiniëerd te hebben als „la production d'un être nouveau, dénué de parents, et dont les éléments primordiaux sont tirés de

la matière *organique* ambiante" gaat hij aldus voort: „Cette définition prouve clairement que nous n'avons jamais prétendu, quoi qu'on en ait dit, que la matière s'organise d'elle-même, puisque nous déclarons au contraire que pour produire le plus simple infusoire il faut *une substance organique préexistante*, c'est-à-dire une substance ayant eu vie, la possédant peut-être encore à l'état latent et n'attendant que les conditions favorables pour se manifester. Le mot génération spontanée, bien que nous l'employions quelquefois comme synonyme d'hétérogénie, est donc, pour nous, *un non-sens*. Car rien ne se crée de rien; rien ne se fait de soi, *sponte sua*, tout a une cause et, encore une fois, *la production de l'être le plus infime implique l'idée d'un Créateur*."

Bijna met dezelfde woorden van den H. Augustinus wordt deze leer beleden door Petrus Lombardus. In zijne *Libri sententiarum* II, distinctio XV, zegt hij namelijk: „*Pleraque* [minutorum animantium] *de humidorum corporum vitiis, vel exhalationibus terrae, sive de cadaveribus gignuntur; quaedam etiam de corruptione lignorum et herbarum et fructuum*; et Deus auctor omnium est. Potest autem dici quod ea, quae de corporibus animalium, maxime mortuorum, nascuntur, cum animalibus creata non fuerint, nisi potentialiter et materialiter."

Dat ook de H. Thomas van Aquine een verdediger was van de leer der *generatio spontanea*, blijkt duidelijk uit zijne bestrijding van Avicenna (*Summa theol.* I, qu. LXXI ad I.), die leerde, „*omnia* animalia posse generari ex aliquali elementorum commixtione absque semine, etiam per viam naturae." Deze leer kwam den H. Thomas onhoudbaar voor om hare *algemeenheid*: „sed hoc videtur

inconveniens, quia natura determinatis mediis procedit ad suos effectus. Unde illa, quae naturaliter generantur ex semine, non possunt naturaliter sine semine generari. Et ideo dicendum est aliter, quod in naturali generatione animalium principium activum est virtus formativa, quae est in semine, in iis quae ex semine generantur; loco cujus virtutis in iis, *quae ex putrefactione generantur*, est virtus coelestis corporis."

Dit geloof aan de *generatio spontanea* van sommige organismen bleef tot in de 17e eeuw bijna algemeen heerschend, ja men ging zelfs zoover, dat men vormelijke recepten voorschreef om bepaalde dieren te doen ontstaan. „Hol een gat in een tichelsteen, schreef van Helmond, doe er gestooten basilicumkruid in, plaats er een tweeden steen op, zoodat het gat volkomen gesloten is, leg dan de twee steenen in de zon en na verloop van eenige dagen zal de geur van de basilicum, hier als giststof werkende, het kruid in ware schorpioenen doen veranderen." Een dergelijk recept gaf ook de beroemde Jesuit Athanasius Kircher in zijn *Mundus subterraneus*: „Neem slangen zooveel gij wilt, droog ze en snijd ze in kleine stukken, begraaf deze in vochtige aarde, begiet ze herhaaldelijk met regenwater en laat de rest aan de lentezon over. Na acht dagen gaat de geheele massa in kleine wormen over, die, zoo zij met melk en aarde gevoed worden, eindelijk volkomen slangen worden en zich door paring tot in het oneindige vermenigvuldigen."

Langzamerhand echter begonnen sommigen het bestaan der *generatio spontanea* in twijfel te trekken. Tot hen behoorde de Italiaan Redi, die de juistheid zijner meening proefondervindelijk trachtte te bewijzen. Deze geleerde

toonde namelijk in 1668 aan, dat wanneer men rottend vleesch door fijn gaas afsloot, daarin geen wormen ontstonden, maar dat op het gaas eieren gelegd werden door vliegen en dat deze eieren, zoo zij op het vleesch gebracht werden, maden of wormen deden geboren worden.

Vooral werd aan de leer der *generatio spontanea* een geduchte slag toegebracht door de verbetering der microscopen. Thans kreeg men overal eieren en kiemen te aanschouwen van levende wezens, wier oorsprong men vroeger aan *generatio spontanea* had toegeschreven. Dit had ten gevolge, dat velen nu de zoogenaamde panspermatische theorie gingen huldigen. Deze theorie gaat uit van het beginsel, dat alle organismen, hoe klein en eenvoudig ook, ontstaan uit een ei of kiem en dat de lucht vol van zulke eieren en kiemen is. Overal, waar de lucht toegang heeft, hebben ook de eieren of kiemen van verschillende microscopische dieren en planten toegang, en daaruit ontwikkelen zich de organismen, wier ontstaan men als een bewijs wil aanvoeren van de leer der *generatio spontanea*.

Bij de wetenschappelijke proeven, die thans door de voor- en tegenstanders der *generatio spontanea* genomen werden, moest aan twee noodzakelijke voorwaarden voldaan worden. Vooreerst mochten de stoffen, welke voor die proeven gebruikt worden, geen levende organismen noch eieren of kiemen daarvan bevatten; vervolgens moest men zorgen, dat gedurende de proeven geen organismen of kiemen van buiten af in die stoffen kwamen. De eerste voorwaarde wordt vervuld, zoo men bij den aanvang der proef zulke maatregelen neemt, dat alle organismen of hunne kiemen vernietigd worden. Het zekerste en

door alle natuuronderzoekers daartoe gebruikte middel is de verhitting. Aan de tweede voorwaarde wordt voldaan, zoo òf geen andere lucht bij de stoffen komt dan die met de stoffen verhit is òf zulke lucht, die door filters òf door gloeiing van de kiemen, die zij bevat, gezuiverd is.

De belangrijke strijd over de *generatio spontanea* werd geopend door den Engelschen natuurkundige Needham. Deze trad in 1745 als voorstander op van de *generatio spontanea* en beschreef in een uitvoerig werk zijne proeven met hermetisch gesloten en aan een verhoogde temperatuur blootgestelde vaten. De gevolgtrekkingen, die Needham uit zijne proefnemingen ten gunste der *generatio spontanea* maakte, werden echter in 1765 weerlegd door den Italiaanschen abt Spallanzani. Deze beweerde namelijk, dat het voor het dooden van alle mogelijke aanwezige kiemen noodzakelijk was de aftreksels gedurende drie kwartier op de temperatuur van kokend water te houden. Ten einde deze bewering proefondervindelijk te staven deed hij water, lucht en rotbare stoffen in ballons, welke hij daarna sloot door de openingen dicht te smelten. Onder deze voorwaarden begon zich in de ballons spoedig leven te openbaren, en de microscoop ontdekte er weldra talrijke infusiediertjes in. Na zich op deze wijze overtuigd te hebben, dat in het aftreksel dieren konden leven, verhitte hij de ballons gedurende drie kwartier bij een temperatuur van 100° C. Nadat dit geschied was, bleven de aftreksels echter onvruchtbaar.

Mochten Needham en anderen tegen de proefnemingen van Spallanzani al inbrengen, dat ten gevolge van de langdurige en hooge verhitting de lucht van samenstelling

veranderd en ongeschikt voor het leven was geworden — eene bewering, die bij de toenmalige hoogte der scheikundige wetenschap niet te bewijzen was, maar later bewaarheid werd — zoo werd toch na dien tijd de leer der *generatio spontanea* vrij algemeen door de natuurkundigen verworpen. Meermalen echter deden zich stemmen hooren ten haren gunste, vooral toen de aandacht der natuurkundigen meer bijzonder was gevallen op de zoogenaamde entozoën of ingewandswormen. Deze dieren zijn tot voor korten tijd een der hechtste bolwerken van de verdedigers der *generatio spontanea* gebleven. In de laatste vijf en twintig jaren is echter door de ontdekking der teeltwisseling volkomen bewezen, dat de ingewandswormen het produkt zijn van andere dieren derzelfde soort, zoodat op dit gebied de voorstanders der *generatio spontanea* geheel en al voor goed de nederlaag hebben geleden.

Toen in later tijd de proeven over de *generatio spontanea* weder opgevat werden, nam men die gewoonlijk in toestellen, waarin de lucht zich kon ververschen. Hoe belangrijk verschillende dezer proefnemingen ook waren, zooals die van Schwann in 1837 en van Schultze en Schröder in 1854, zij vonden geen weerklank genoeg om het vraagstuk weder aan de orde te brengen. De algemeene belangstelling werd eerst gewekt in 1859, toen Pouchet, directeur van het museum te Rouaan, aan de *Académie des sciences* een opstel toezond over de *generatio spontanea*, in hetwelk hij verzekerde nieuwe resultaten te hebben verkregen, geschikt om de meest ongeloovigen te overtuigen. Hooi werd gedurende een half uur bij een temperatuur van 110° in een stoof verhit en vervolgens

gedaan in lucht, die kunstmatig verkregen was door vermenging van zuivere zuurstof en stikstof; daarna werd er bij het hooi water gevoegd, dat ook kunstmatig bereid was door verbinding van zuurstof en waterstof. Ofschoon nu de noodige voorzorgen genomen waren tegen de in de lucht verspreide kiemen, daar zoowel de lucht als het water uit hunne grondstoffen waren bereid, terwijl daarenboven de kiemen in het hooi volgens Pouchet door de hitte van 110° waren gedood, zoo werd het vocht echter weldra bevolkt met talrijke infusiediertjes. Deze konden derhalve alleen door *generatio spontanea* ontstaan zijn. Deze gevolgtrekking werd echter door de *Académie* verworpen, daar volgens hare meening de temperatuur van 110° ongenoegzaam was om de in het hooi aanwezige kiemen te dooden.

Terwijl Pouchet zijne studiën over de *generatio spontanea* maakte, was Pasteur, een ervaren scheikundige, bezig met zijne onderzoekingen over de gisting. Hij schreef die toe aan levende plantaardige en dierlijke wezens, wier oorsprong hij trachtte te ontdekken. Ontstaat de gist, zoo vroeg hij zich af, uit de eiwitachtige stoffen in de gistende stoffen zelven of komt zij voort uit vroeger reeds bestaande gelijksoortige wezens? Pasteur kwam nu tot het zeer bepaalde besluit, dat alle gisting toe te schrijven is aan microscopische plantaardige of dierlijke organismen, die door de lucht gevoerd worden in de voor gisting vatbare stoffen. Van de talrijke hoogst interessante proeven, door hem genomen, zullen wij er een enkele mededeelen.

Gistwater, verkregen door biergist in water te roeren, wordt gefiltreerd, met suiker vermengd, in een ballon

gedaan en vervolgens gekookt om al de levende wezens, die het bevatten mag, te dooden. Wanneer gedurende de koking de lucht met kracht uit de ballon stroomt, dooft men het vuur uit en laat in de ballon andere lucht komen, die te voren in een roodgloeiende platinabuis hevig verhit is. Nadat nu de ballon afgekoeld en aan de opening dichtgesmolten is, wordt zij gedurende verscheidene maanden bewaard bij een temperatuur van 25° of 30° zonder dat er een enkel georganiseerd wezen in ontstaat. Hetzelfde negatieve resultaat wordt verkregen, wanneer Pasteur in de ballon, in plaats van verhitte, gewone lucht laat dringen, die door boomwol gefiltreerd is. Keert hij echter de boomwol, die na eenigen tijd aan de buitenzijde doordrongen is van kleine in de lucht zwevende kiemen, om en laat hij die in aanraking komen met het tot dusver onvruchtbaar gebleven aftreksel, dan duurt het niet lang, of er ontstaan schimmels en infusiediertjes, die door den microscoop kunnen waargenomen worden. Deze proef is zeer overtuigend. De kiemen worden vernield door de hitte of afgeweerd door een prop boomwol, en het aftreksel is onvruchtbaar; worden echter de in de boomwol hangende kiemen gezaaid in het tot nu toe onvruchtbare vocht, dan heeft er aanstonds kieming plaats. Hoe dikwijls Pasteur deze proeven ook nam, nooit, zegt hij, is het mij gebeurd, dat ik de proefnemingen, waarbij ik de organische kiemen had vernietigd, heb zien mislukken, evenals ik nog nooit gezien heb, dat de inbrenging van organismen zonder gevolg bleef.

Zoo de in de lucht zwevende organismen de eenige oorzaak zijn der gisting, dan ligt de vooronderstelling voor de hand, dat de gisting aanmerkelijk minder zal

worden, wanneer men hooger in de lucht komt, omdat daar noodzakelijkerwijze minder kiemen moeten aanwezig zijn. Om zich hiervan te overtuigen deed Pasteur de volgende proefneming. Hij bracht een groot aantal ballons, gedeeltelijk gevuld met gistwater en overigens luchtledig, naar den Jura. Van deze opende hij er twintig aan den voet der hoogten van het eerste *plateau*; twintig op een hoogte van 850 el en twintig op een hoogte van 2000 el. Van de twintig eerste ballons, bevatten er later *acht* organische produkten, van de twintig volgende *vijf*, van de twintig laatste *één*. Maar terwijl Pasteur zijne ballons op den Jura bracht, voerde Pouchet de zijnen op de Pyreneën en kwam tot eene geheel andere bevinding; zijne ballons waren altijd gevuld met levende organismen.

Hierop antwoordde Pasteur, dat Pouchet bij zijne proefneming de noodige voorzorgen niet had genomen; zoo had hij bijv. de uitgetrokken punten der ballons niet afgebroken met een heet gemaakte ijzeren tang, ten einde de stofjes, die zich op de buitenvlakte konden bevinden, te verbranden; hij had de hand niet zoover mogelijk van de opening gehouden; hij had slechts twee proeven genomen met vier ballons, terwijl hij (Pasteur) driemaal had geëxperimenteerd met twintig ballons. Pasteur was overtuigd, dat men op een bepaalde plaats lucht kon opvangen, die volstrekt geen physische of chemische verandering had ondergaan en toch geheel ongeschikt was om in een zeer aan rotting onderhevig vocht eenige verandering te weeg te brengen. Daarom daagde hij Pouchet uit om zijne proeven volgens zijne methode te herhalen en dan de ongegrondheid van zijn resultaat te bewijzen.

Deze uitdaging werd door Pouchet aangenomen met

de volgende woorden: „ik verklaar, dat op welk punt des aardbols ik ook een kubieken decimeter lucht zal opvangen, de hermetisch gesloten ballons, waarin ik die lucht in aanraking zal brengen met een voor rotting vatbaar vocht, zich standvastig zullen vullen met levende organismen."

De *Académie des sciences*, aan wier uitspraak de beslissing in deze zaak werd opgedragen, benoemde eene commissie van vijf leden, in wier tegenwoordigheid de proeven zouden genomen worden. Toen nu Pouchet verzocht werd den tijd te bepalen voor de proefnemingen, verlangde hij het warme seizoen af te wachten en wilde hij zich eerst den 15 Juni beschikbaar stellen. Wel gaf Pasteur hierover zijne verwondering te kennen en verklaarde hij zich bereid in elk jaargetijde zijne proeven te herhalen, doch het verzoek werd aangenomen. Toen de bepaalde dag verschenen was en de commissie het programma der proeven voorlas, weigerde Pouchet dit aan te nemen en stelde hij een geheel ander programma voor, waarbij juist het hoofdpunt van den strijd vermeden werd. Wijl dit echter niet kon aangenomen worden en Pouchet in geen schikking wilde treden, kon de zaak geen voortgang hebben. De commissie herhaalde evenwel de hoofdproef van Pasteur en bracht den 20 Februari bij monde van Balard als haar gevoelen uit: „les faits observés par M. Pasteur et contestés par M. Pouchet .... sont de la plus parfaite exactitude."

De overwinning, die Pasteur aan de panspermatische theorie verschaft had, was zoo volkomen, dat de meeste geleerden medelijdend neerzagen op hen, die nog aan de mogelijkheid eener *generatio spontanea* geloofden of

nieuwe proeven noodzakelijk achtten. Wanneer wij dan ook den wetenschappelijken gang van dit vraagstuk nagaan, zien wij de *generatio spontanea* voortdurend terrein verliezen. Telkens toch werd aangetoond, dat organische wezens, wier ontstaan vroeger aan *generatio spontanea* was toegeschreven, uit eieren of kiemen van gelijksoortige wezens geboren worden. Telkens werden de proeven, die een positief bewijs voor de *generatio spontanea* heetten te geven, door latere proefnemingen omvergeworpen. Telkens bleken de nieuw voorgestelde infusies, wanneer de noodige voorzorgen goed genomen waren, onvruchtbaar te zijn. Op deze gronden moet men derhalve bij inductie besluiten, dat de *generatio spontanea* onmogelijk is. „Nadat men telkens en op nieuw waargenomen heeft, zegt Preijer bij zijne bestrijding der *generatio spontanea*, dat levende lichamen slechts daar verschijnen, waar reeds leven was, en daar op dezen regel nooit eene uitzondering voorgekomen is, zal het inductieve besluit, dat men ook in de verste toekomst niets levends vinden zal, dat niet van iets levends afstamt, even zoo rechtmatig schijnen als het andere inductieve besluit, dat, daar alle levende lichamen, die men tot dusver waargenomen heeft, gestorven zijn, ook alle nog levende of alle latere, die eens zullen leven, ook moeten sterven. Deze beide generalisaties zijn volkomen gelijkwaardig. De inductieve zekerheid van de geboorte voor alle organismen is volkomen even groot als de inductieve zekerheid van den dood voor alle organismen." Sommige natuurkundigen echter schijnen de kracht eener inductieve bewijsvoering evenmin te gevoelen als de Phrygische koning Tantalus, van wien de dichter zong:

. . . . . Tibi, Tantale, nullae
Deprenduntur aquae, quaeque imminet, effugit arbos.

Men hoore slechts den Heer Hartogh Heijs. Over de proeven van Pasteur sprekende zegt hij namelijk: „Men zag echter over het hoofd, dat de negatieve uitkomst van experimenten nimmer recht geeft om het vraagstuk in negatieven zin te beslissen. De schijnbaar meest overtuigende argumenten van Pasteur kunnen niets meer bewijzen, dan dat onder een tal van bepaalde, kunstmatige, gecompliceerde en tevens onnatuurlijke voorwaarden in *sommige bepaalde* aftreksels van organische stoffen geen organismen spontaan gevormd worden. In geenen deele bewijzen zij echter, dat zich geen organismen spontaan kunnen ontwikkelen onder andere wellicht nu nog onbekende voorwaarden of in aftreksels of mengsels van organische stoffen van eene andere scheikundige samenstelling."

Tot hen, die geen *argumentum inductionis* willen aannemen en nog hoop hebben om kunstmatige organismen voort te brengen, behoort ook de Engelsche geneesheer Bastian, die in 1872 zijne proefnemingen ten gunste der *generatio spontanea* openbaar maakte. Bastian kookte zijne stoffen, afgietsels van hooi, rapen, vleesch en urine, in flesschen met dun uitgetrokken hals, smolt gedurende het koken den hals dicht en nam tegelijkertijd de flesschen van het vuur om het springen er van te verhinderen. Na eenige dagen of weken werden de vloeistoffen troebel, op de oppervlakte vormden zich huidjes, en in die huidjes vond men bij microscopisch onderzoek verschillende soorten van lagere zwammen, zooals: bacteriën, vibrionen, enz. van welke hij beweerde, dat zij

door *generatio spontanea* ontstaan waren. Van verschillende kanten werden ook nu weder deze proefnemingen en de daaruit getrokken gevolgen betwist. Zoo toonde Sanderson op verschillende wijzen aan, hoe de proeven van Bastian niet bewezen, dat bacteriën door *generatio spontanea* ontstaan kunnen, maar enkel, dat er bacteriënkiemen bestaan, die door kookhitte niet gedood worden. Van niet minder gewicht zijn de tegenproeven van Hartley. Bastian maakte bij zijn onderzoek de toegesmolten glazen kolfjes eenvoudig open en onderzocht den inhoud, zonder bijzondere voorzorgsmaatregelen, onder den microscoop. Hartley daarentegen, die de proeven van Bastian herhaalde, opende en onderzocht de kolfjes in een met waterstof gevulde klok en vond dan nooit bacteriën, terwijl hij ze daarentegen wel vond, wanneer hij dezen voorzorgsmaatregel verzuimde; hieruit besluit hij dus terecht, dat de bacteriën eerst na het openen der buisjes uit de lucht in de vloeistof vielen.

Ook Frankland en Huxley hebben de proeven van Bastian gecontroleerd. Nadat zij de infusies vijf maanden lang hadden bewaard en meermalen aan het daglicht en de zonnestralen blootgesteld, werd de inhoud van twee der buizen, waarin de troebeling het sterkst was, microscopisch onderzocht. Bij genoegzame vergrooting zag men nu in een droppel der vloeistof, vooral als vooraf door schudden de vlokjes daarin verdeeld waren, een aantal kleine lichaampjes van omstreeks $\frac{1}{800}$ m. m. groot, *die zich bijna voortdurend bewogen.* Wijl het echter bekend is, dat men zulke bewegingen van in een vloeistof gesuspendeerde kleine lichaampjes ook waarnemen kan, al zijn zij ontwijfelbaar anorganisch, zoo behandelden Frank-

land en Huxley, na verdamping van het water van zulk een droppel, het overblijfsel met kokend geconcentreerd zwavelzuur. Daarbij vertoonde zich geen spoor van zwart worden, en de afzonderlijk herkenbare deeltjes bleven volkomen onveranderd. Het waren niets anders dan glassplinters, die door de werking van het vocht op de glaswanden, bij de hooge temperatuur, waaraan deze blootgesteld waren geweest, daarvan losgemaakt waren.

Vooral in den laatsten tijd is de *generatio spontanea* bij sommigen een partijquaestie geworden. Sedert de verschijning toch van Darwins theorie over het ontstaan der plant- en diervormen beweren sommige natuurkundigen, dat de *generatio spontanea* een logisch postulaat is van die theorie. Als de evolutieleer waar is, zoo redeneeren zij, dan moet ook de leer over het ontstaan van georganiseerde wezens uit niet-georganiseerde stof waar zijn. Hoogere vormen ontstaan steeds uit lagere, derhalve moet de organische natuur voortkomen uit de anorganische. Zoo neemt Haeckel zonder eenig verder bewijs als een noodzakelijk gevolg van de ontwikkelingshypothese aan, dat de laagst georganiseerde diervormen of moneeren, volgens hem de oorspronkelijke stam van het dierenrijk, in den beginne door *generatio spontanea* ontstaan zijn.

Tegen deze theorie is zeer veel in te brengen. Vooreerst strijdt zij met Darwins eigen getuigenis: „Ik geloof, zegt hij, dat het geheele dierenrijk afkomstig is van op zijn hoogst vier of vijf oorspronkelijke typen en het plantenrijk van een gelijk of nog geringer aantal. De analogie zou mij zelfs nog een weinig verder brengen, namelijk, dat al de dieren en planten van een enkel prototype afstammen, maar de analogie kan een bedriegelijke

gids zijn". Dat deze oorspronkelijke organische typen door de werking der bekende natuurlijke krachten uit de anorganische stof zouden ontstaan zijn, hield Darwin voor volstrekt onaanneembaar. Over den oorsprong des levens bekende hij niets te weten.

Vervolgens is deze theorie in tegenspraak met alle wetenschappelijke waarnemingen. Ook al neemt men alle proefnemingen ten gunste der *generatio spontanea* als bewezen aan, dan zou men toch slechts organische wezens hebben voortgebracht in vochten, die stoffen bevatten, welke afkomstig zijn van vroegere planten of dieren. Om leven te doen ontstaan moest derhalve leven zijn voorafgegaan. Eerst dan, wanneer het aan de chemie gelukte samengestelde stoffen, als suiker, zetmeel, eiwit voort te brengen en men daaruit organische wezens zag geboren worden, welker kiemen niet van buiten aangevoerd waren, zou men kunnen spreken over het ontstaan van organische wezens uit anorganische stof. Thans evenwel heeft de wetenschap nog geen schijn van bewijs daarvoor geleverd.

Eindelijk is de spontane wording der eerste dieren eene absurde vooronderstelling, daar zij het ontstaan van „het bewustzijn" onverklaard laat. Zeer schoon wordt deze objectie tegen de theorie van Haeckel ontwikkeld door den Heer Hartogh Heijs.

Voordat wij echter de expositie hiervan mededeelen, veroorloven wij ons een kleine digressie. In het eerste gedeelte zijner bewijsvoering neemt de Heer Hartogh Heijs de mogelijkheid aan, dat een plant, ja zelfs een slapend bewusteloos dier door het spel der moleculaire krachten zou kunnen ontstaan. Zoo hij hier over een *mere pos-*

sibile spreekt, willen wij hem gaarne bijstemmen; zoo niet, dan nemen wij de vrijheid hem te herinneren aan de bekende plaats van Cicero *De natura deorum.* „Hoc qui existimat fieri potuisse, non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles unius et viginti formae litterarum vel aureae, vel qualeslibet, aliquo conjiciantur, posse ex his in terram excussis annales Ennii, ut deinceps legi possint, effici: quod nescio an ne in uno quidem versu possit tantum valere fortuna." Thans ter zake.

Terwijl de planten en dieren, aldus redeneert de Heer Hartogh Heijs, zich van de mineralen zoowel door hun chemische samenstelling als door hun georganiseerden vorm onderscheiden: verschillen de dieren van de planten zoowel als van de mineralen door een veel gewichtiger kenmerk, namelijk door het bezit van bewustzijn. „Men kan zich de mogelijkheid voorstellen, dat ook een cel, een bloem, een boom, ja zelfs een slapend bewusteloos dier door het spel der moleculaire krachten ontstond. Ook de reflexbewegingen, zelfs de meest ingewikkelde, kunnen nog op die wijze verklaard worden. Bij het eerste verschijnsel van bewustzijn, dat in de hersenen van dit slapende dier ontstaat, bij zijn eersten flauwen droom, komt echter de moeielijkheid. Stel u de afzonderlijke en elk voor zich bewustelooze atomen koolstof, waterstof, stikstof, zuurstof, zwavel en phosphorus voor, waaruit die hersenen zijn samengesteld, laat ze zich door elkander bewegen en alle mogelijke combinaties vormen, kunt gij u nu voorstellen, op welke wijze uit dit zuiver mechanische proces en uit deze elk voor zich bewustelooze atomen gevoel, gedachten, gemoedsaandoeningen ontstaan? Is het niet volstrekt onbegrijpelijk, en zal het niet steeds

volstrekt onbegrijpelijk blijven, hoe een aggregaat van dergelijke onbewuste atomen ooit tot bewustzijn zou komen van zijn eigen bestaan, ooit niet volstrekt onverschillig zou zijn omtrent de plaats, die het inneemt, of de lotgevallen, die het ondergaat? Gij kunt een deeltje kamfer volgen, tot het de reukzenuw bereikt, de geluidstrillingen, tot zij het water van het labyrinth bereiken, en de otolithen en vezels van Corti in beweging brengen, de aethertrillingen, als zij het oog doorkruisen en een beeld op de retina vormen. Gij kunt u voorstellen, hoe de daardoor veroorzaakte moleculaire bewegingen zich door de zenuwen heen tot het centraalorgaan voortplanten en de moleculen van de hersenen zelve in trilling brengen. Maar wat niemand zich voor kan stellen, wat elk menschelijk voorstellingsvermogen te boven gaat, is, hoe deze physische trillingen zich omzetten in zoo geheel en al ongelijksoortige verschijnselen als ruiken, hooren, zien, gevoel, wil, gedachte en bewustzijn! Ofschoon nu ook de verschijnselen van het bewustzijn bij de hoogere en lagere dieren zeer in hoeveelheid, in intensiteit, in verscheidenheid mogen variëeren, zoo is dit slechts een verschil in graad; tusschen het bewuste en het onbewuste daarentegen gaapt een afgrond, waarover de menschelijke wetenschap nimmer een brug zal kunnen slaan." [1])

De laatste voorstanders der *generatio spontanea* beweren dan ook alleen maar bacteriën te hebben voortgebracht. Bacteriën nu zijn microscopische wezens, die tot de klas der zwammen moeten gebracht worden. De zwammen

---

1) In het laatste gedeelte dezer redeneering spreekt de Heer Hartogh volgens de steeds door hem verdedigde vooronderstelling, dat de mensch en het dier slechts gradueel verschillende eigenschappen bezitten.

behooren echter tot de woekerplanten en hebben voor hun voedsel organische stoffen noodig. Wijl deze nu alleen opgebouwd worden in een organisme, zoo is het *a priori* reeds onmogelijk, dat het plantenleven met woekerplanten zou begonnen zijn. Al bewezen derhalve de proeven van Bastian het spontane ontstaan van bacteriën, dan zouden zij toch den eersten oorsprong van het plantenleven op aarde niet kunnen verklaren.

Men zou meenen, dat de ongeloovige natuurkundigen, nu hunne wetenschappelijke onderzoekingen volstrekt geen antwoord geven op de vraag naar den oorsprong des levens, het oog zouden richten naar God, den Schepper van hemel en aarde. „Puisque les lois du mouvement, zegt zelfs een Bayle, ne sont pas capables de produire, je ne dirai pas un moulin, une horloge, mais le plus grossier instrument qui se voit dans la boutique d'un serrurier, comment seraient-elles capables de produire le corps d'un chien, ou même une rose et une grenade? *Il faut ici une cause, qui ait l'idée de son ouvrage et qui connaisse les moyens de le construire*: tout cela est nécessaire a ceux qui font une montre et un vaisseau, à plus forte raison se doit-il trouver dans ce qui fait l'organisation des êtres vivants." Die alles verklarende Oorzaak echter der eindige orde, de scheppende God, voor wien de grootste denkers van alle eeuwen eerbiedig het hoofd bogen, door wien zij alles, zonder wien zij niets konden verklaren, is voor de pygmaeën-wijsheid dezer eeuw geantiqueerd. „Gelukkig, zegt Dr. Hartogh Heijs, dat wij, ook al bleken zoowel plasmogenie [de *generatio spontanea* uit organische stoffen] als autogenie [de *generatio spontanea* uit anorganische stoffen] tot de

onmogelijkheden, tot de hersenschimmen te behooren, toch nog niet genoodzaakt zouden zijn om tot verklaring van den oorsprong des levens op aarde onze toevlucht te nemen tot het ingrijpen van een buiten- of bovennatuurlijke Almacht in den door de natuurwetten beheerschten ontwikkelingsgang van de stof." Als adepte der Epicuristische wijsbegeerte, zet hij daarom de stelling op, dat het heelal eeuwig is, en gaat dan voort: „men kan dus aannemen, dat een hemellichaam, op het tijdstip, waarop het een geschikte woonplaats voor levende wezens werd, omringd was door andere hemellichamen, die reeds vroeger tot dien trap van ontwikkeling gekomen waren en werkelijk door levende wezens bewoond werden. Het komt er slechts op aan om te bewijzen, dat de mogelijkheid bestaat, dat levende wezens of hunne kiemen van het eene hemellichaam naar het andere overgebracht kunnen worden. Kunnen wij dit aannemen, dan zal de hypothese, dat leven en bewustzijn steeds op de eene of andere plek van het Heelal bestaan hebben, den oorsprong van het planten- en dierenrijk op aarde volkomen kunnen verklaren."

Niemand minder dan Dr. Ferd. Cohn, hoogleeraar aan de universiteit te Breslau laat Dr. Hartogh nu optreden om zijne lezers van de mogelijkheid dier aetherische duivenposterij te overtuigen. „Wij hebben, zegt de Duitsche geleerde, 0,000000000157 milligram als het gewicht berekend van ééne bacterie; wij weten, dat deze verbazend lichte lichaampjes bij verdamping door de waterdeeltjes medegevoerd worden, in de lucht als zonnestofjes rondzweven en met stof weder nedervallen, maar wij weten tevens, dat zij door de luchtstroomen over eene

onmetelijke uitgestrektheid en zonder twijfel tot op een verbazende hoogte medegevoerd kunnen worden. Niet onmogelijk is het, dat deze stofjes door een opstijgenden luchtstroom nu en dan zoo hoog opgevoerd worden, dat zij aan de aantrekkingskracht van onze planeet onttrokken worden en in de wereldruimte belanden. Het is misschien niet onmogelijk, dat een van de aarde opgestegen Bacteriënstofje een tijd lang in de wereldruimte omzweeft, dan in de atmosfeer van een ander hemellichaam aanlandt en, wanneer het daar geschikte levensvoorwaarden vindt, zich vermenigvuldigt. Maar omgekeerd zou het ook mogelijk kunnen zijn, dat van een hemellichaam, geschikt tot onderhoud van het leven, de kiem eener Bacterie in de atmosfeer der aarde beland is en zich op hare oppervlakte afgezet heeft. Uit deze eerste levende kiem, waarin de eigenaardigheden van het dieren- en plantenrijk nog niet gescheiden waren, zou de wet der ontwikkeling, de strijd voor het bestaan, de natuurkeus, de geografische afgezonderdheid en vele andere bekende en onbekende krachten al die verschillende vormen der dieren- en plantenwereld hebben kunnen voortbrengen, welke vroeger en thans de aarde bewoonden en bewonen."

Het is waarlijk verrassend, wanneer wij den Heer Hartogh, die het betoog van Dr. Cohn als bewijs aanhaalt voor de mogelijkheid der kosmozoïtische hypothese onmiddellijk na de mededeeling daarvan hooren verklaren, dat het denkbeeld van den Duitschen hoogleeraar hem *onhoudbaar* toeschijnt. Gaarne echter vergeven wij hem deze inconsequentie; zij bewijst, dat het gezond verstand van den Nederlandschen geleerde hier krachtiger is dan zijn *esprit de système*. Het betoog van Dr. Cohn was

dan ook waarlijk al te dol. Vooreerst toch heeft de hoogleeraar er niet aan gedacht, dat volgens de wetten van den onsterfelijken Newton geen enkel lichaam, dat zich op de aarde of op een ander hemellichaam bevindt, al ware zijn gewicht nog duizend- en duizendmaal geringer dan dat eener bacterie, ooit aan de zwaartekracht van de aarde of van dat andere lichaam kan onttrokken worden. Vervolgens heeft hij ook niet gezorgd voor de voeding zijner bacterie-kiem. Deze toch heeft voor hare ontwikkeling organische stoffen noodig en zou zich derhalve niet hebben kunnen ontwikkelen, zoo zij op aarde geen organische stoffen en dus overblijfselen van vroeger leven had gevonden. Maar een mensch kan ook niet aan alles denken.

De laatste *nouveauté*, die wij nog even wenschen aan te geven, is de opinie van den Jenaschen professor W. Preyer, door hem geplaatst in het Aprilnummer 1875 van het tijdschrift *Deutsche Rundschau*. Na de redenen aangegeven te hebben, waarom noch de *generatio spontanea* noch de kosmozoïtische hypothese den oorsprong van het leven kunnen verklaren, geeft hij als zijne meening te kennen, dat niet de organische wezens voortkomen van de anorganische stof, maar de anorganische stof van de organische wezens. Maar hoe ontstond het leven dan? Dood eenvoudig: „De steeds plaats gehad hebbende beweging in het heelal is zelf leven en het protoplasma moest noodzakelijk overblijven, nadat door de intensieve levenswerkzaamheid van de gloeiende planeet aan hare zich afkoelende oppervlakte de thans anorganisch genoemde lichamen afgescheiden geworden waren, zonder dat zij wegens de voortdurend dalende temperatuur

der aardschors weder in de langzamerhand ook in massa afnemende heete vloeistoffen opgenomen konden worden. De zware metalen, eens ook organische elementen, smolten niet meer, gingen niet weder terug in den kringloop, die ze uitgescheiden had. *Zij zijn de teekens van de lijkverstijving van voorwereldlijke reusachtige organismen, wier adem wellicht gloeiende ijzerdamp, wier bloed wellicht vloeibaar goud was en wier voedsel meteoorsteenen waren.*" Aldus de vertaling van Dr. Hartogh.

Waarschijnlijk heeft de Jenasche professor in zijn studiejaren veel gephantaseerd over een Homeriaanschen ταῦρος πυρίπνοος of over het prachtige vierspan van den zonnewagen. Dat waren paarden, die Pyroeis, Eous, Aethon en Phlegon,

. . . . . hinnitibus auras
Flammiferis implent.

Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas.

Wij eindigen met de schoone woorden van Lacordaire over hem, die den laatsten grond der dingen wil zoeken buiten God. „Il le cherchera dans les ténèbres d'une métaphysique abstruse: il s'isolera de toutes les réalités, de tous les sentiments et de tous les besoins, pour se composer un labyrinthe, dont la pensée ne saura plus retrouver les issues. Il en perdra lui-même le fil; enfermé dans la prison subtile qu'il se sera construite, il sera pris du rire de l'orgueil qui s'est trompé lui-même et il jettera sur Dieu et sur le genre humain l'anathème du mépris. Dieu passera sans l'entendre et le genre humain sans lui répondre. Faisons comme eux, passons aussi."

Seminarie Hageveld.

L. H. BORKING.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE PROSELIETEN-MAKERIJ DER LIEFDEZUSTERS.

Het zou zeer onbillijk zijn te zeggen, dat de Protestanten aan onze Katholieke Liefdezusters hunne achting onthouden. Integendeel, overvloedig zijn de bewijzen van hoogschatting en hulde, die ze haar, somwijlen zelfs in het openbaar, geven. Met vreugde erkennen wij het, de Protestanten, die minder gunstig over haar denken of spreken, zijn uitzonderingen. Tot deze uitzonderingen behoort de Kerkeraad der Ned. Herv. Gemeente te Heusden. In eene circulaire, welke hij in Januarij l.l. aan zijne „Geachte Geloofsgenooten" rigtte, doet de Kerkeraad „een beroep op hunne Christelijke weldadigheid, ten behoeve der Protestantsche belangen" van Heusden. De Hervormde gemeente heeft behoefte aan eene Hervormde Bewaarschool. De gebrekkige inrigting, waarmede de Hervormden te Heusden zich tot nu toe voor de eerste onderrigting hunner kleinen behielpen, zal „als geheel strijdig met de voorschriften der wet", op last van het dagelijksch bestuur der stad moeten worden gesloten. En welke is nu de hoofdbeweegreden, die de Kerkeraad voorstelt, ten einde de hulp der goedgezinde Protestanten voor de verbetering der school te verkrijgen? „Wordt straks de nu bestaande school gesloten — dan zullen vele ouders hunne kinderen naar de R. Katholieke Bewaarschool moeten zenden, onder het toezicht der Roomsche Liefdezusters — en — welk eene s c h a d e daardoor aan het Protestantisme alhier zou worden toegebracht, behoeven wij niet optemerken,

daar het toch in den aard der zaak ligt, dat die Liefdezusters het mogelijke zullen aanwenden, om Roomsche leerstellingen en begrippen den jeugdigen inteprenten.

Diep doordrongen van het ernstige der toestand [*sic*], acht de Kerkeraad het van zijn plicht, deze zaak zoo mogelijk aftewenden.....

Gewis: het geldt hier slechts eene Bewaarschool — oogenschijnlijk dus eene zaak van geringe beteekenis — maar zoo ergens dan is het hier, dat uit het kleine ligt het groote kan voortkomen. Mislukt ons pogen en zullen straks de ouders hunne kleinen onder de zorg der Roomsche Liefdezusters moeten stellen — wie kan de vruchten berekenen, die in de toekomst daarvan zullen worden geplukt!"

De Kerkeraad acht het zijn plicht, het mogelijke te doen, dat de Gemeente bij het geloof der vaderen blijve". — De proselieten-makerij der Liefdezusters brengt alzoo de geheele Protestantsche gemeente van Heusden in gevaar!

Dat Protestanten hunne kinderen liefst niet naar een bewaarschool onder het bestuur van Liefdezusters brengen, is zeer verklaarbaar; maar waarom moest men tegen haar eene zoo ongegronde en zoo ongunstige insinuatie door het geheele land rondzenden?

Wij willen met officiëele bescheiden laten zien, welke de handelwijze der Liefdezusters is ten opzigte van Protestantsche kinderen, die aan hare zorg zijn toevertrouwd; hierom deelen we de grondregels mede van haar gedrag jegens deze kinderen.

Den 25 April 1868 zond de H. Congregatie ter voortplanting des Geloofs aan de haar onderworpen Bisschoppen een schrijven; het bevat eenige voorschriften en raadgevingen omtrent de Katholieke scholen en opvoedingsgestichten, waar niet-Katholieken worden toegelaten. De voornaamste zijn de volgende. Wij vonden ze in een hoog te waarderen werkje, dat onze landgenoot, de Zeer Eerw. Pater A. Konings inzonderheid voor Noord-Amerika schreef. De titel is: *De Absolutione parentibus, qui prolem scholis publicis seu promiscuis instituendam tradunt, neganda necne* [1]).

1) Bostoniae. 1874.

Er wordt dan, zoo zegt hij, aanbevolen of voorgeschreven

„I. Afzonderlijke vertrekken voor het onderrigt der niet-Katholieken, tenzij dit door gebrek aan plaats of aan inkomsten of aan meerdere onderwijzers onmogelijk is. [Wanneer deze regel kan worden opgevolgd, dan blijven de Katholieke kinderen niet van een specifiek Katholiek onderrigt verstoken, en de Protestantsche ontvangen het niet.]

II. Niet-Katholieken, die van geene goede zeden zijn, niet aan te nemen en hen weg te zenden.

III. Niet toe te laten, dat de Katholieken te lang (*diutius*) omgaan met de niet-Katholieken. [Men bedenke, dat deze regels voor alle landen, wier Bisschoppen aan de Congregatie onderworpen zijn, d. i. voor de meest verschillende toestanden zijn gegeven, en ieder zal de wijsheid van dit voorschrift inzien. Springt het niet terstond in het oog, dat de omgang bijv. met de ongedoopte en geheel ongeloovig opgevoede kinderen van Nederlandsche modernen, of met de stijf-Calvinistische kinderen van fanatieke Afgescheidenen voor Katholieke kinderen zeer groote gevaren heeft?]

IV. De niet-Katholieken niet te noodzaken, om met de Katholieken de godsdienstoefeningen bij te wonen, opdat er geen aanleiding tot huichelarij worde gegeven, en de niet-Katholieken niet tegen hun dwalend geweten handelen, en, door deze gemeenschappelijke deelneming aan de eeredienst, voor de Katholieken geen gevaar van onverschilligheid omtrent het geloof ontsta. [„Wanneer zij, die in de ketterij zijn opgevoed, van hunne jeugd af overtuigd zijn, dat wij het woord Gods verwerpen en vervolgen, dat wij afgodendienaars zijn, en verderfelijke bedriegers, en dat men ons dus als 't bederf der maatschappij moet vlugten: — dan kunnen zij, zoolang deze overtuiging voortduurt, niet naar ons luisteren zonder tegen hun geweten te zondigen." Aldus schrijft de godgeleerde Busembaum, terwijl de H. Kerkleeraar Alphonsus deze woorden overneemt, zonder er eenige aanmerking op te maken. Uit dit beginsel volgt terstond, dat men de niet-Katholieken alligt tot zonde zou aanzetten, als men hen noodzaakte of drong

de Katholieke godsdienstoefeningen bij te wonen. Ook zelfs het dwalende geweten heeft zijne regten.]

V. In het bijzonder ten opzigte der gestichten, waarin meisjes te zamen wonen (*convictoria puellarum*), a) dat de niet-Katholieke kinderen alleen in de profane wetenschappen moeten onderwezen worden, of, op uitdrukkelijk verzoek der ouders, ook in de godsdienst; b) dat zij nooit met de Katholieke meisjes redetwisten over de zaken betrekkelijk de godsdienst; c) dat zij de godsdienstige bijeenkomsten harer sekte niet bezoeken, of, indien dit in eenig geval niet kan worden voorkomen, dat de onderwijzeressen zich passief houden; [de ouders kunnen toch niet verlangen, dat Katholieke onderwijzeressen Protestantsche kinderen nog meer Protestantsch maken; het hoogste, wat een Katholiek doen kan, is zich hieromtrent permissief te houden, met andere woorden, aan den Protestant volkomen vrijheid van handelen te laten;] d) dat, wanneer een niet-Katholiek meisje zich wenscht te bekeeren, de zaak aan den Bisschop of aan den priester, die aan het hoofd van het gesticht staat, worde bekend gemaakt; e) dat de bestuursters met zorg waken op den omgang tusschen de Katholieke en niet-Katholieke meisjes, en dien binnen zulke grenzen houden dat hij niet schadelijk zij."

Ziehier de regels, bij den Zeer Eerw. Pater Konings opgegeven, waaruit duidelijk blijkt, dat al wat men onder den naam van proselieten-makerij verstaat, door de Liefdezusters, in hare betrekking tot Protestantsche kinderen, moet worden vermeden.

H. J. J. P.

GOZEWIJN COMHAER,

DOOR DEN HOOGLEERAAR W. MOLL.

In „het leven der eerw. moeder Andries Yserens, overste „van het Lammenhuis te Deventer" vond de Hoogeerw. Heer O. A. Spitzen eenen „bisschop van Ysland" vermeld, die

de kloosterhuizen van Deventer visiteerde en blijkens eene andere oorkonde Godsuinus (Gozewijn) heette, bisschop van Skalholt op Ysland was en den 30 Mei 1446 te Deventer vertoefde. Wie was die Gozewijn? was hij wijbisschop of suffragaan van den Utrechtschen bisschop? sprak hij te Deventer door een tolk, of kende hij onze taal? had hij misschien in Nederland gestudeerd, ja was hij welligt zelf Nederlander en niemand anders dan Gozewijn Haeks, bisschop van Hiërapolis i. p. i.? Ziedaar de vragen, welke de geleerde Pastoor van Zwolle stelde, zonder ze voldoende te kunnen oplossen [1]).

Deze bisschop van Ysland was sedert jaren, schrijft de Hoogleeraar Moll, het voorwerp zijner aandacht geweest. Hij vond in een zijner handschriften vele bijzonderheden betrekkelijk Gozewijn; raadpleegde vele zeldzame werken, hield briefwisseling met geleerden in Denemarken, maar kon niet besluiten de vrucht zijner nasporingen mede te deelen, zoolang eenige bronnen buiten zijn bereik bleven, die misschien veel inhielden, wat ons met dien bisschop beter zou kunnen bekend maken. Het opstel van Pastoor Spitzen deed hem van besluit veranderen; gelijk deze zoo zouden andere geschiedvorschers vragen kunnen doen, waarop een goed antwoord hun, bij gemis van de aan den Hoogleeraar ten dienste staande bronnen, onmogelijk zijn zou, en uit dien hoofde meende hij een wetenschappelijken pligt te vervullen door het schrijven eeniger bladzijden over Gozewijn Comhaer [2]).

Moet men van den eenen kant hulde brengen aan de hulpvaardigheid des Hoogleeraars, die hem bewoog zijne nog „onvolledige" berigten omtrent Gozewijn ten dienste der wetenschap bekend te maken, men is hem van den anderen kant dank verschuldigd voor zijne mededeelingen betrekkelijk eenen landgenoot, die vergeten was en toch aan de beoefenaars

---

1) In het *Archief voor de gesch. van het Aartsbisdom van Utrecht*, Dl. II, blz. 178—216.

2) *Gozewijn Comhaer, een Nederlander aan het hoofd der Kerk van Ysland. Door* W. Moll. Amsterdam C. G. Van der Post, 1876. Overgedrukt uit de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 2de Reeks. Deel VI.

onzer vaderlandsche kerkhistorie niet onverschillig zijn kan; terwijl men tevens wederom verbaasd moet staan over den rijkdom van kennis en de onvermoeide nasporingen, die de Hoogleeraar zich ter liefde van zijn onderwerp heeft getroost.

De vader des bisschops, Gerrit Gozewijnsz Comhaer, was geboren te Bommel en vestigde zich te Deventer, waar hij lid was van de gilden der lakenkoopers en der goudsmeden. De bisschop van Utrecht stelde hem aan tot rentmeester van Salland; maar met dezen kerkvorst geraakte hij in eene onaangename verhouding, welke hem noopte naar Denemarken de wijk te nemen. Aldaar door den Koning tot muntmeester aangesteld, overleed hij omstreeks het jaar 1417.

Gozewijn zelf, wiens geboortejaar en moeder den Hoogleeraar onbekend bleven [1]), meldde zich omstreeks het jaar 1400 met Koenraad Mom, gelijk hij de zoon eener rijke familie van Deventer, te Windesheim aan, om aldaar in het klooster opgenomen te worden; zij werden echter afgewezen, omdat zij rijke en voorname lieden waren, en trokken nu, zooals men hun te Windesheim had aangeraden, naar Eemstein bij Geertruidenberg. Of zij aldaar in het klooster werden toegelaten, blijkt niet; maar zeker is het, dat Gozewijn Comhaer lid werd van het Karthuizer klooster te Zeelhem bij Diest in Brabant en aldaar in 1414 de betrekking van prior had.

Met deze betrekking bekleed, bezocht hij zijnen vader in Denemarken (dus vóór 1417, het sterfjaar zijns vaders); en deze heeft hem waarschijnlijk met den vorst van dat land in aanraking gebragt. Maar van zijn verderen levensloop is niets bekend tot aan zijne verheffing op den bisschoppelijken zetel van Skalholt, welke „naar het schijnt", zegt de Hoogleeraar, in 1435 plaats had. Onder de ambtsverrigtingen des bisschops, die medegedeeld worden, bekleedt wel de voornaamste plaats het houden eener Synode voor geheel Ysland in 1439, in welk jaar Gozewijn ook verzorger was der diocese van Holum, den anderen bisschopszetel van dat eiland; van

---

1) Over zijne stiefmoeder, Aleide ter Poerten, worden echter vele bijzonderheden medegedeeld.

de verordeningen dier synode geeft de Hoogleeraar een tamelijk uitvoerig verslag.

Den 4en December 1445 bevond Gozewijn zich in Engeland, op reis zijnde naar zijn vaderland, maar duidelijk met het doel om binnen het jaar naar Ysland terug te keeren. In Mei 1446 vertoefde hij te Deventer, blijkens drie aflaatsbrieven, waarvan er twee door den Hoogleeraar *in extenso* worden medegedeeld, en overleed den 19 Julij 1447 in een Karthuiser klooster, misschien wel in dat van Zeelhem, waar hij prior geweest was.

Behalve Gozewijns lotgevallen heeft de Hoogleeraar ons ook zooveel mogelijk zijne karakterschets willen geven; hij noemt hem aan het einde zijner verhandeling „een man be„zield met den geest van christelijken ernst en liefde, die, van „de Deventersche fraters uitgegaan, een hoog te waardeeren „factor is geworden in de geschiedenis der zedelijke ontwik„keling van onze en naburige natiën"; en hij verwacht, dat „ons nationaal gevoel gestreeld" zal worden, wanneer onderzoekingen naar zijn leven op breeder schaal zullen zijn ingesteld.

Van aanmerkingen, die wij als Katholieken zouden kunnen maken, onthouden we ons; veel liever danken wij den Hoogleeraar Moll voor zijne inderdaad rijke verhandeling, waardoor hij het kerkelijk Nederland op nieuw aan zich heeft verpligt.

Soeterwoude, 20 Julij 1876.

C. J. M. Bottemanne.

DIAKONESSEN EN LIEFDEZUSTERS.

De werkzame liefde van godgewijde maagden en vrouwen toonde zich, van de eerste eeuwen af, onafgebroken in de Katholieke Kerk en kreeg in de instelling der Liefdezusters door den H. Vincentius a Paulo slechts hare eigenaardige en meer volkomen regeling en grootste uitbreiding. In 't jaar 1633

werden de Liefdezusters door den Aartsbisschop van Parijs tot eene zelfstandige congregatie verheven. De Protestantsche Diakonessen zijn van veel later dagteekening. De oorspronkelijke Diakonessen-waardigheid en werkzaamheid, waarvan reeds de H. Schriftuur spreekt, was, zoo zeide Dr. Merens op de Ned. Herv. Predikanten-Vereeniging van dit jaar, nog in de dagen van Chrysostomus bloeijende; zij is in den ruwen tijd der volksverhuizing ten onder gegaan, en „in het Nonnenwezen der R. C. Kerk, geheel ontaard, herleefd; maar op Protestantschen bodem, in weerwil van menigerlei daartoe aangewende pogingen, o. a. onder onze Nederlandsche uitgewekenen te Wezel, heeft zij, van wege den ongunst der eerste tijden na de Kerkhervorming, geen wortel kunnen schieten, totdat dit aan Fliedner en zijne medestanders is mogen gelukken."

Er waren, meenen wij,nog dieper liggende oorzaken dan de hier aangegevene; maar om welke reden dan ook — veel later dan zelfs de eigenlijke Liefdezusters zijn de Protestantsche Diakonessen ontstaan, terwijl vóór dezer instelling het heerlijkste liefdewerk der vrouwen bij de Protestanten verwaarloosd, vergeten of nagelaten werd.

Als gij het oude Kaiserwerth a/R, op niet verren afstand van Dusseldorp gelegen, bezoekt, dan valt u spoedig de „ranke spits in het oog der kerk van de uitgebreide „Diaconissen-Anstalt", die met haar „Irrenhaus", „Waisenhaus", „Lehrerinnen-Seminar", „Oeconomie" en tuinen een geheel „Stadtviertel" beslaat." Aldus Dr. Merens in zijne reeds aangehaalde redevoering, die in de *Stemmen voor waarheid en vrede* (Dertiende jaargang, Juni, 1876) verscheen. Wij geven hem verder het woord. De „Anstalt" is „de stichting van den welbekenden Fliedner, die na onderscheidene vroeger te vergeefs in het werk gestelde pogingen aan het Diaconessenwerk in de Evangelische kerk op nieuw vleesch en bloed, kracht en leven gegeven heeft en daarmede onder groote tegenkanting in het oude tuinhuis zijner pastorie aldaar bijna met niets dan bezwaren, maar met zijnen God begon (17 September 1833). Hij was inderdaad met zijn staf over den Rijn gegaan, toen

hij ook Engeland en ons vaderland bezocht, en hij is tot meer dan twee heiren geworden. Zijne inrichting met hare 553 zusters en 158 vertakkingen, tot in Palaestina verspreid, heeft ongeveer een vijftigtal andere zelfstandige, schoon kleinere inrichtingen met ongeveer 2500 zusters in het leven geroepen, wier afgevaardigden men nog in September des vorigen jaars tot zelfs uit Noorwegen en Rusland te Kaiserwerth bijeen kon zien ter gelegenheid der driejaarlijksche conferentie, waarop de belangen der Diaconessenzaak plegen besproken te worden. [Gelijk bekend is, zijn er ook te Utrecht en te 's Hage Diaconessen-inrigtingen.] Deze is trouwens in Duitschland, waar ongeveer 30 zelfstandige inrichtingen met eene menigte vertakkingen gevestigd zijn, alreede eene macht in de kerk geworden, al is het getal Evangelische Diaconessen ook daar nog klein in vergelijking van dat der R. C. barmhartige zusters."

Inderdaad, beschouwt men de instelling van Fliedner en hare uitbreiding op zich zelf, dan maakt zij een grootschen indruk, maar vergelijkt men haar met haar toonbeeld: de congregatiën der Roomsche Liefdezusters, dan is zij nog maar van zeer geringe beteekenis. Zij ontstond nadat de Katholieke Kerk reeds 200 jaren hare duizenden Liefdezusters gekweekt en naar alle oorden der wereld, ter leniging van allerlei menschelijke ellenden, gezonden had. Voorts zal een onbevooroordeeld Protestant al zeer spoedig inzien, hoeveel zwaarder het offer is, dat de Katholieke Liefdezuster brengt en met heilige blijdschap brengt. Maar letten we alleen op de getallen: dit geeft „eene vergelijking, die inderdaad schrikwekkend wordt", zegt Dr. Merens, „wanneer men tegenover de 3000 Diaconessen der Evangelische Christenheid de 200.000 zusters van verschillende orden der R. C. Kerk stelt, die zich over de geheele wereld met het werk der liefde bezig houden, en waaronder, — wij verblijden ons dit tot hare eer te kunnen zeggen — uitnemende persoonlijkheden gevonden worden, van wie niet schijnt te mogen ontkend worden, dat het woord van Paulus in haar vervuld wordt: „De liefde van Christus dringt ons." "

Zeker, het schijnt niet te mogen ontkend worden, dat het verschil tusschen 3000 en 200.000 ontzaggelijk groot en hier voor den Protestant *schrikwekkend* is, en begrijpelijk is de vraag des sprekers:

„Is het dan niet van aanbelang te achten, dat de Evangelische Christenheid meer wakker worde op het gebruik van dezen tak van Evangelisatie, die zoo menigmaal anders gesloten deuren en harten voor het woord der waarheid vermag te openen? Is het niet wenschelijk, dat de liefde tot Christus en tot het behoud van zielen door Hem, toone onder ons althans niet minder te vermogen dan wat in de R. C. Kerk ten deele ook uit liefde, maar veelzins uit loonzucht en werkheiligheid geschiedt?"

Het is een magere troost, dien Dr. Merens zijnen hoorders geeft, deze in zijne vraag gevlochten opmerking: de Roomsche Liefdezuster bemint hare naasten met eene zoo uitnemende liefde „veelzins uit loonzucht en werkheiligheid!" Eene opmerking, die zich zelf weêrlegt. Waar „loonzucht en werkheiligheid" — gelijk menig Protestant ze bij de Roomschen allerwegen denkt te zien, en in dien zin, waarin hij ze ons tot een verwijt maakt — de laatste en hoogste motieven van een leven zijn, daar kan geen opofferende naastenliefde bloeijen. De Heer Merens bestudere de werkzaamheid der Roomsche Liefdezusters van meer nabij, en zijn voor edele indrukken zeer vatbaar gemoed zal spoedig gevoelen, welk een onzin hij hier ter neder schreef.

H. J. J. P.

SPROKKELINGEN.

Verminderend getal van Studenten in de Protestantsche theologie. Ziedaar het resultaat voor Pruissen en Nederland, wanneer men de opgaven over de studenten der universiteiten van vroegere jaren met die van latere jaren vergelijkt. In

1862 werden de Pruissische universiteiten door 1180 Protestantsche *theologiae studiosi* bezocht, thans zijn er: 280.

Hier te lande was de vermindering, hoewel niet zoo sterk, toch nog zeer aanmerkelijk. In 1857 telde men aan de hoogeschool van Leiden 188, aan die van Utrecht 267 en aan die van Groningen 78 studenten in de godgeleerdheid, te zamen 533 studenten.

In 1874 had men er te Leiden 36, te Utrecht 166 en te Groningen 10, te zamen 232 studenten.

Dus is in 17 jaar tijds het getal der studenten in de theologie verminderd met 301, d. i. bijna met de helft; en daar de Nederlandsche Protestantsche theologie de Pruissische tamelijk wel, laat het zijn langzamerhand, schijnt te volgen, kan men welligt ook om deze reden met grond voorspellen, dat de afneming van het getal onzer aanstaande predikanten van jaar tot jaar nog sterker worden zal.

Numerieke vooruitgang der Christelijk Gereformeerde Kerk. In het jaar 1858 telden de Afgescheidenen 231 gemeenten met 141 predikanten en 56077 zielen. In 1875 waren er 335 gemeenten met 253 predikanten en 121411 zielen. Alzoo is in den tijd van 18 jaren het zielental meer dan verdubbeld.

Het Europeesch Militairisme.

Annuarius Ossegg, zonder twijfel een der bekwaamste schrijvers van de Oostenrijksch-Hongaarsche Monarchie, gaf onlangs een werkje uit, dat niet slechts om den gevierden naam van den auteur, maar meer nog om den belangrijken inhoud in veler handen kwam. Of de mannen van het heidensch absolutisme bij de verschijning er van juichend hun bijval betuigden, mag met regt in twijfel getrokken worden. Meerdere en onverdeelde sympathie vond het daarentegen bij de gezonde burgerklasse, bij allen, die, door geen partijbelang of nevenbedoelingen in hun oordeel belemmerd, de gulden waarde der persoonlijke vrijheid in den huiselijken kring of op den voorvaderlijken akker hooger schatten dan de vergulde slavernij van onze moderne kazernen. De keuze is dan ook niet uiterst moeijelijk tusschen den vrijen, landelijken arbeid of het nijvere werk van den bestendigen handwerksman en tusschen het gedrild worden tot een gewapende machine door den korporaalsstok. Dáár is leven, vrije beweging en voortdurende ontwikkeling, hier niet zelden een zedelijke dood, gedwongen magteloosheid om wille van een onvruchtbaar idee, of zelfs van een scha-

delijk en onzedelijk beginsel, of van eene onbevredigde eerzucht.

Wij wagen het de bedoelde brochure *Het Europeesch Militairisme* in korte trekken terug te geven. Misschien gelukt het ons den rijken inhoud in weinige bladzijden beknopt neêr te leggen. Te gereeder gaan wij tot dezen arbeid over, omdat de gezonde begrippen, door onzen auteur in zijn werkje verkondigd, overwaard zijn ook hier te lande te worden gekend. Het is waar, zijn geschrift ziet op den algemeenen toestand van geheel Europa, en in veel mindere mate op Nederland; maar zijn wij geheel veilig voor het militairisme?

Duidelijk geeft onze zegsman de volgorde zijner gedachten aan, waaraan wij ons houden.

Onder *Militairisme* verstond men voorheen de voorliefde van een of ander vorst voor de gewapende magt en dacht daarbij aan verkwisting van persoonlijk eigendom of van staatsgelden ten voordeele van het leger, aan geringschatting van de andere bestanddeelen der maatschappij, aan onbuigzame hardheid van het geheele regeringsbeleid. Sedert 1866 heeft dat woord, even als zoovele andere, de eer genoten eene volslagene verandering van beteekenis te ondergaan. Nu beduidt het: inbeslagneming van alle levende en doode krachten des volks eenig en alleen voor het heilloos spel van den oorlog, voor het staande leger.

Steeds in breederen omvang en tot in hoogeren leeftijd wordt de weerbare manschap tot het handwerk der wapenen verpligt; en dit geschiedt niet als eene uitzondering, niet om een veroveraar terug te drijven, maar als regel en zelfs in tijd van in- en uitwendigen vrede. De

krijgsdienst wordt het hoogste doel des levens; daarvoor moeten de akkerbouw, de nijverheid, de kunst, de wetenschap, het familie-leven, het leven des geestes, zelfs de uitoefening der godsdienst wijken. Wie de meeste vorderingen maakt in de krijgstaktiek en wapensmederij, wordt het schitterendst beloond. Alles staat ook in dienst van den oorlogsgod. De gezigtkunde leert de kanonnen rigten; de paardenteelt moet onvermoeide rossen leveren; de heelkunde vergemakkelijkt het spoediger weder opvatten der wapenen na eenmaal ontvangen wonden; de kookkunst bezorgt den soldaat de voedzaamste spijzen in den geringsten omvang; zelfs de bedienaar der godsdienst dient slechts ter opwekking van vaderlandsliefde. Evenzeer worden de *doode* krachten van het volk in dienst van den oorlog gesteld. De belastbaarheid der inwoners wordt overspannen, de volkswelvaart ten offer gebragt aan het onderhoud der staande legers. Wat vroeger dienstbaar was aan handel en landbouw, wordt nu herschapen in middel voor het wapenspel: spoorwegen worden gelegd ten gevolge van krijgskundige berekeningen; telegraaflijnen en postdienst moeten het oorlog voeren vereenvoudigen en bespoedigen.

De eerbiedwaardige, oude, vreedzame, aartsvaderlijke toestand is van het aanschijn der aarde verdwenen, en in ruil daarvoor worden wij gedwongen den militairen Staat te huldigen. Niet dat land is het gelukkigste, hetwelk de regtvaardigheid tot grenzen heeft, maar hetwelk zijne naburen door bajonetten en kanonnen in toom houdt of hun vrees inboezemt.

Violenta non durant. Het allerminste een militaire Staat; te spoediger stort hij in een, naarmate hij sneller

opkomt en krachtiger optreedt. Het bescheiden geluk is zekerder, het groote onbestendiger. Het rijk van Alexander bestond slechts veertien jaren, dat van Napoleon niet meer dan vijftien jaren. Het militairisme schijnt sterk, maar is zwak; de oude Christelijke Staat scheen zwak, maar was sterk. De meest duurzame band onder de menschen is de liefde, maar daarvan kan het militairisme geen begrip hebben.

Men mag het evenwel aan geene regering euvel duiden, dat zij eene gewapende magt ter harer beschikking heeft. Dit is noodzakelijk, dit heeft een redelijk doel òf wel om aan de weerspannigheid van enkele personen weerstand te bieden, òf om een opstand te onderdrukken, òf wel om een buitenlandschen vijand af te weren. Aan dit drievoudig doel beantwoordt de politie, de gendarmerie, het staande leger. Ook de krijgstaktiek vordert eene betrekkelijk langdurige oefening in de wapenen en in de thans zoo ingewikkelde regelen van de krijgsdienst. Wij kunnen alzoo een staand leger niet missen, en even noodig is een gepaste tijd van oefening in den wapenhandel. Het ware dwaasheid, het ware der revolutie in de hand werken, op afschaffing of van beiden of slechts van het laatste aan te dringen.

I. Na deze algemeene gedachten als inleiding voorop gezet te hebben, bespreekt de Schrijver in het breede de *oorzaken* van het steeds voortwoekerend militairisme. Wij ligten uit die vele bladzijden de volgende gedachten, ten bewijze, dat, reeds onder dit opzigt, het genoemd systeem hoogst betreurenswaardig is. De revolutie-koorts is inheemsch en slepend geworden. De maatschappij is voor alsnog nimmer en nergens tegen haar veilig. Een wilde

storm is losgebroken over Europa en heeft de voegen van het maatschappelijk gebouw losgerukt. De Kerk alleen heeft aan den storm, die alles dreigde te verwoesten, ridderlijken weerstand geboden; daarom geldt haar vooral de onstuimige aanval van het liberalisme. Door te breken met de geschiedenis, met het regt en met de aloude zeden zijn er meerdere staatkundige partijen ontstaan. Zelfs het Christendom, alhoewel een gemeenschappelijk goed van allen, is tot eene partij verlaagd, is *klerikaal* verklaard. Sinds 1870 zijn de beginselen, welke alle gezag ontkennen en bestrijden, als het publieke regt van den tegenwoordigen tijd geworden, en zij hebben in de hooge en de lage sferen der maatschappij toestanden in het leven geroepen, welke met dringende en klimmende noodzakelijkheid naar het militairisme voeren. In de *lagere* standen der maatschappelijke orde vertoont zich, ten gevolge der nieuwerwetsche begrippen, eene bijna volkomene afdwaling naar de democratie, wier schijnheilige, leugenachtige spreuk luidt: vrijheid, gelijkheid, broederschap. Wie zou wagen om in dezen tijd zonder de hulp van een talrijk leger borg te spreken voor de inwendige rust des lands? Integendeel: in zekeren zin moet het een geluk genoemd worden, als de gansche mannelijke jeugd door den korporaalsstok gedrild wordt; de eenige weg toch tot de burgerlijke gehoorzaamheid mag niet ingeslagen, dat is, de herstelling van den Christelijken Staat mag niet bewerkt worden. Het loochenen van alle godsdienstig gezag wordt, met logische noodzakelijkheid, verachting der wetten; het gift der revolutie heeft de massa des volks in de gevierde „*Cultur-Staaten*" aangetast en de vermeerdering der

staande legers alzoo tot eene dringende noodzakelijkheid gemaakt.

De keerzijde van dezen toestand vertoont ons het schrikbeeld van het centralisatie-systeem in de *hoogere* klassen. In weerwil van alle dichterlijke ontboezemingen, op de maat der staatkunde gezongen, is het nieuwbakken liberalisme in merg en been revolutionair. Daarom moet het zijne eigene feilen wederom verbeteren door het meest uitgestrekte centralisatie-systeem; maar dit is, op het gebied van het leger-stelsel, niets minder dan het militairisme in den slechten zin des woords.

Nog andere, veel dieper liggende oorzaken zijn er voor het meest uitgebreide militairisme. De tegenwoordige staatsalmagt is materialistiesch, en de aard van een dergelijken Staat verraadt zich in *drie* voor den mensch even onteerende als schadelijke dwalingen. Ten eerste: dewijl de goddelijke wet ontkend wordt, worden ook de tien geboden, welke de kortste uitdrukking van de natuurwet en volgens hunne bestemming de grondwet voor de geheele menschheid zijn, geloochend, en zóó wordt uit de maatschappelijke orde eene kracht weggenomen, welke tegen het sterkste leger meer dan opweegt. Terwijl alzoo de grondslag van elke menschelijke wet, het geloof aan God ontbreekt, terwijl der menschelijke wetten geene goddelijke bekrachtiging en geen gewetenspligt ter hulp komt, blijft aan den materialistischen Staat geen ander middel over om zijne bevelen ten uitvoer te leggen dan de woeste magt der wapenen. Op de puinhoopen van het altaar verrijst de oorlogstempel, op die der bovennatuurlijke orde tiert welig het militairisme. Vroeger, ja, toen gold in de Christelijke Staten voor grondregel

het woord van den H. Augustinus: „In het wereldlijk regt is niets regtvaardig dan hetgeen de menschen uit het eeuwig, goddelijk regt hebben afgeleid." Nu daarentegen acht de materialistische Staat zich voor absoluut, volstrekt onafhankelijk, oppermagtig in zijne wetgeving. Zoo is het duidelijk, waarom een helsch geschreeuw wordt aangeheven, als de standvastige Christen met de eeuwenoude leuze uitroept: „Men moet God meer dan den menschen gehoorzamen." De zuiver menschelijke wetten worden vergood, de uitslag van eene of andere toevallige meerderheid wordt verheerlijkt, en in navolging van het bloeddorstig Schrikbewind spreekt men van „de majesteit der wet." Beter dacht en wijzer sprak de overigens genoeg liberale Lamartine, toen hij zeide: „De wet verliest veel van haar gezag en aanzien, als zij verlaagd wordt tot eene uitdrukking van menschelijke willekeur, en als het geweten niet geoefend wordt, het geweten, dat de naleving zijner stem tot een heiligen pligt verheft, omdat het die tot God zelven terugbrengt. Een geweten toch zonder God is een regtbank zonder regter."

Verder: de mensch bestaat niet om wille van den Staat; omgekeerd de Staat is om wille van den mensch. De Staat mag nimmer in het zedelijk gebied ingrijpen; hij mag niet den geheelen mensch voor zijn doel in beslag nemen; hij mag de Kerk, die eene geestelijke en bijgevolg hoogere maatschappij is, niet aan zijne grillige luimen en steeds wisselende opvattingen onderwerpen. De Staat kan geen aanspraak maken op den geheelen mensch en op diens gezamentlijke krachten, en waar hij zulks tegen alle regten in beproeft, ontaardt hij in het grofste despotisme. Deze ontaarding is, helaas! ten nadeele van

Kerk en van Staat, ten nadeele van allen, doorgedrongen en in werking gebragt in den modernen Staat; de moderne Staat beschouwt zich binnen de grenzen van zijn geographiesch gebied als de bron van alle gezag en van alle magt; hij beschouwt de geheele persoonlijke vrijheid van een ieder als zijn eigendom en wil die volkomen reglementeren; de school tiranniseert hij; de provinciën en gemeenten, zelfs het huisgezin in al zijne geheimen, tot in het voltrekken des huwelijks toe, wil hij als een hem toebehoorend domein behandelen, ook de Kerk tot slavin verlagen en zijne gebiedende stem zelfs voor het geweten der burgers doen gelden. Wanneer nu de moderne Staat de persoonlijke vrijheid door zijn alles beheerschend geweld, het private vermogen door zijne belastingen (welke veel gelijkenis hebben met inbeslagneming), het godsdienstig geloof door onderdrukking der Kerk, den geest der bevolking door schooldwang onder zijn ijzeren juk wil doen bukken, als hij lijf en ziel, vrijheid en goed van de burgers als zijn eigendom beschouwt, waarom zou hij dan ook niet aan elk zijner burgers, die slechts de wapenen kan dragen, een geweer in de hand geven en hem zeggen: mijn soldaat zijt gij; burgerregt beteekent niets dan verpligting tot de krijgsdienst.

Eindelijk beschouwt zich de materialistische Staat als einddoel, als het eenige, hoogste, laatste doel, waaraan alles ondergeschikt moet zijn. Of de reden van zijn bestaan ook soms wezen mogt om de regten der burgers te verdedigen en om hun, naar de mate zijner bevoegdheid, ook den weg naar hunne eeuwige bestemming te banen — wie met een gezond verstand begaafd is, kan

nog in dezen hoogst verlichten tijd dergelijke, reeds lang verouderde, dweeperige of domperige begrippen aankleven? De Staat is alles; het volk dient alleen om den Staat-God te huldigen en daaraan alles, wat het heeft, ten offer te brengen. Dan eerst zou het gelukkig zijn in den uitgebreidsten zin des woords. Het volk moest zich vernederen, vernietigen tot zielloos stof en den Staat alleen erkennen als de eenige kracht; dan genoot het volk geluk, vond het de vrijheid, schitterde het door zedelijkheid, baadde het zich in de genietingen van een zaligen vrede. Velen lieten zich verschalken door het getjilp der lokvinken, en wat vonden zij? het volk werd losgescheurd van God en verloor den hemel uit het gezigt; de zedelijkheid ging heen; slavenketenen werden gesmeed in onnoemelijke menigte en te zwaar om te dragen; een algemeen verpligte krijgsdienst met drukkende lasten en kazernen als kleine steden en een ringmuur van vestingen met geheele volkeren onder de wapenen — was het beloofde goed, het *Eldorado* zonder wederga. Op die wijze wordt het volkenregt vertreden en aan den Staat, die gelijk de dobbelaar alles op het spel zet, blijft tegenover het ingevoerde vuistregt geen ander hulpmiddel meer dan zich tot de tanden toe te wapenen en de geheele bevolking zijns gebieds aan den afgod van het militairisme gekneveld in de armen te leggen — om een langzamen en pijnlijken dood te sterven.

Wat Ossegg hier ter plaatse verder in het midden brengt over hetgeen het geroemde liberalisme in Europa heeft gesticht en over het bedrog, waaraan het zich heeft schuldig gemaakt, dit gaan wij stilzwijgend voorbij. Het is alles overbekend en reeds onder allerlei vormen, ook

in dit maandschrift, dikwijls herhaald. Eene andere vraag, hier niet voorbij te zien, is de volgende: welk is het verband tusschen socialisme en militairisme? hoe staan beiden tegenover elkander? Dat hunne onderlinge betrekking niet van den vriendschappelijksten aard is, zal voor een ieder zonneklaar zijn, die met zijnen geest in de beteekenis der woorden dringt; dat zij zelfs zeer vijandig tegenover elkander staan, blijkt uit het volgende *résumé*, dat wij van des Schrijvers gedachten geven, die overigens moeijelijk in het kort zamen te vatten zijn.

Het socialistiesch streven is eene ontkenning van den Staat, van het vaderland, van elk godsdienstig beginsel en gevoel, van de regten en verpligtingen des huisgezins, van het eigendomsregt. De Internationale d. i. de kosmopolitische inrigting van het socialisme, gaf al dadelijk bij den aanvang harer werkzaamheid als grondbeginsel aan: „de priester en de soldaat en de rentenier zijn drie in onafgebroken duur voortbestaande geesels der menschheid. Wij willen geen regeringen meer, omdat zij ons door belastingen onderdrukken; wij willen geen legers meer, omdat zij neêrhouwen en moorden; wij willen geen godsdienst meer, omdat deze het verstand verstikt." Dergelijke phrasen zijn geene onschuldige stijloefeningen; de beweging, die van de democratie uitgaat, verbreidt zich immer verder en verder onder het bedrogen volk. Niet weinig draagt daartoe bij het hoog opgevoerde militairisme met zijne ontzaggelijke geldverspillingen en met het alle vrijheid doodend slavenjuk, terwijl het idee eener algemeene republiek — met den wereldvrede en de afschaffing der staande, door conscriptie geworven legers in haar gevolg — meer en meer veld wint. Tegen dien

verderfelijken stroom wil de liberaal een dam opwerpen, maar doet het op de hem eigenaardige, onhandige wijze. De Kerk, de eenig ware en tevens krachtigste tegenstander van elke verwoesting, ook op maatschappelijk gebied, wordt in hare werking en in haren invloed verlamd, zij wordt gesmaad in hare heiligste bedoelingen, zij wordt geketend, alsof zij aan oproer tegen het wettig gezag schuldig was bevonden; men sleurt haar gevangen langs de straten ten spot van het volk, gaarne zou men haar, ware het mogelijk, aan het kruis slaan. De meening des volks wordt alzoo bedorven, aan de socialistische beweging een krachtig wapen verschaft en, door het volk van God en godsdienst te vervreemden, der revolutie de hand toegereikt. Een niet krachtiger, een evenmin geschikt middel neemt het onzalig liberalisme te baat in zijne scholen: het kind moet reeds van de eerste jaren af, of het zulks begrijpt of niet, dit doet niets ter zake, hooren gewagen en den lof hooren verkondigen van vrijzinnige regtsbedeeling, van nieuwerwetsche volksideeën, van door den vooruitgang gevorderde staatsvormen, van vernieuwde, onbekrompene godsdienstbeginselen, van door dat alles verhoogde vaderlandsliefde, kortom, van andere, betere en op het geluk des gezamentlijken volks berekende theoriën omtrent de roeping, de magt en onfeilbaarheid van den Staat-God. Of dit middel helpt ter afwering van het gevreesde gevaar? Niet wij antwoorden hierop, maar geven liever het woord aan de congressen der Internationale, aan het hoofdorgaan van Karl Marx, aan de arbeiders-vereenigingen, aan de herhaalde werkstakingen enz. — Zij zijn op treurige wijze welsprekender dan wij, en bewijzen aan wie nog een bewijs behoeft, dat

het liberalisme voert tot radicalisme, dat het spook der roode revolutie van dag tot dag dreigender wordt; zij bewijzen, dat, nu eenmaal de godsdienst uit de staatsvormen verwijderd en uit het gemoed des volks gebannen wordt, de maatschappelijke orde slechts, maar ook alleen voor eene wijle, rust op de scherpte der bajonetten en op de draagkracht der kanonnen — in één woord: op het verderfelijk militairisme.

II. Op het *verderfelijk* militairisme, zeggen we. Na de oorzaken van dat ongelukkig stelsel aangegeven te hebben, gaan we nog, aan de hand van denzelfden Schrijver, doch wederom slechts in eenige hoofdtrekken, de heillooze gevolgen daarvan aanwijzen.

Het idee van den algemeenen dienstpligt, is een overblijfsel uit vroegere, beroemde vrijheidsoorlogen tegen den Corsikaanschen overweldiger. Toen was die pligt voor allen eene dringende noodzakelijkheid, de vervulling daarvan werd gevorderd door eer, vaderlandsliefde, pligtmatige bescherming van huis en haard tegenover een indringer en een gewelddadig veroveraar. Wat in benarde omstandigheden dringende behoefte van het oogenblik was, werd zonder noodzakelijkheid, ook in vreedzame tijden, als eene behoefte voorgesteld en door den meer en meer rijpenden geest van het militairisme aangegrepen om zoo zijn gedrogtelijk werk te kunnen optrekken. Het militairisme is opgewassen tot een monster, dat alom verwoesting verbreidt. Pruissen heeft de hooge eer als volstrekt militaire Staat zeker het verst gevorderd te zijn. Geen rijk als dat der *Intelligenz* mag bogen op een zoo uitgestrekten en tot in de fijnste uitrekeningen doorgevoerden weerbaarheidspligt.

Is het volk — kunnen wij vragen — gehouden om, in gewone tijden, den algemeenen dienstpligt als eene voortdurende loondienst te beschouwen en te vervullen? Natuurlijkerwijze zal de militaire Staat, even als in alles absoluut, ook hier zonder aarzeling bevestigend antwoorden. Doch zouden daartegenover geen afdoende redenen ter ontkenning van de vraag kunnen aangevoerd worden? Zou niet die pligt alleen dan verbindend zijn, als het vaderland door een magtigen vijand aangevallen of met zulk een aanval bedreigd wordt — een geval, dat zich niet dikwijls voordoet, en wat door eene wijze en voorzigtige regering meestal kan worden voorkomen. — Zou die pligt ook in andere gevallen bestaan dan wanneer een algemeene wapening ter verdediging van het vaderland gebiedend noodig is? kan hij ook opgelegd worden om eene ijdele vertooning van magt te maken of om andere Staten te overheerschen? Wel zal de tegenpartij opwerpen: de algemeene toestand eischt zulk eene volkswapening, en ook andere volkeren staan bijna geheel onder de wapenen. Maar aan wie de schuld? Zoo de groote mogendheden slechts de beginselen van '89 willen verloochenen, de tien geboden wederom in eere en in beoefening willen brengen, jegens elken Staat de eeuwige beginselen van regt willen toepassen en billijk zijn in alles — duizend man zouden genoegzaam wezen, waar nu nog geen honddердduizenden sterk genoeg worden bevonden.

De eenvoudige staatsburger echter heeft het hoogste belang bij het instandhouden of bij het afschaffen van den algemeenen dienstpligt. Zijne persoonlijke vrijheid gaat door dezen te loor. Die vrijheid, een natuurregt, waar-

van niemand afstand kan doen, wordt door het militairisme vertreden ten gunste van het brutaal geweld. Of wordt alzoo aan den vrijen mensch niet een beroep opgelegd, dat hij niet wil; wordt hij niet gehinderd in het door hem reeds gekozen beroep, in de vervulling zijner familiepligten; wordt hij ook niet gebannen naar de kazerne, welke hij verafschuwt? Aldus betrappen wij ook hier wederom, gelijk zoo dikwijls elders, het liberalisme op huichelarij en leugen; het predikt en belooft vrijheid, maar smeedt slavenketenen.

Het gemak, waarmede de moderne Staat ten gevolge van den algemeenen dienstpligt zijne soldaten verkrijgt, is een maatschappelijk gevaar, dewijl het eene naaste gelegenheid aanbiedt tot oorlog voeren en wel op zeer breede schaal. Hoe bescheiden zou het getal der soldaten zijn, wanneer het leger slechts bestond uit aangeworven vrijwilligers, en hoe dikwijls zou een oorlog achterwege blijven, wanneer de aanwerving van soldaten met grootere moeijelijkheid gepaard ging?

Wij laten onbesproken, hoe het militairisme de finantiën van den Staat ten gronde voert en bijgevolg ook die der burgers. De lasten worden te drukkend; de bron, waaruit de gelden aan de staatskas toevloeijen, moet eens opdroogen. De Europesche bevolking is niet bij magte om jaarlijks 2,890,000 man, die 3538 millioen franken kosten, te onderhouden. Onder dien ontzettenden last, besteed voor het minst vruchtbare doel — voor een leger, dat of werkeloos is of als het werkend optreedt, nog meer verwoest dan het verslindt, voor den gewapenden vrede — onder dien last moet de Staat bezwijken en de burger verkwijnen, zóódat ten laatste niets overblijft dan

rijk gewordene militairen en wrokkende proletariërs.

Een belangrijker nadeel is in het volgende gelegen. Aan een ieder is van nature eene magische gehechtheid aangeboren voor den grond, waarop eens zijne wieg stond. Komt bij deze voorliefde voor den geboortegrond nog eene dragelijke, vaderlijke regering, dan groeit het leven der burgers op de innigste wijze, in duizenden betrekkingen, zamen met dat van den Staat, dan vormt zich de natuurlijke vaderlandsliefde, waarin het geheim van den voortduur der Staten is gelegen. Dan leeft het patriotisme in aller harten, hoe weinig er ook van gesproken wordt. Dit patriotisme, een nooit genoeg te waarderen kapitaal, wordt door het militairisme verguisd en verstikt. De liefde toch verlangt waarheid en wil opregte woorden hooren, maar zij kwijnt, en zelfs sterft zij weg, als zij het tegendeel moet vernemen. Dit beginsel, ontegenzeggelijk waar, geeft ons den sleutel voor de misschien ietwat vreemde bewering, welke wij zoo even voordroegen. Bij elke verhooging van het budget voor oorlogszaken wordt altijd gebouwd op het patriotisme der burgers; dit wordt overschat en er wordt te veel van gevorderd; het patriotisme zal gaarne die offers brengen — zoo heet het dan — want het vaderland is in gevaar, een buitenlandsche vijand dreigt, de veiligheid des lands vordert die inspanning, het verkregene moet beschermd worden, voor elken aanval van buiten moet men beveiligd zijn. Dragen al die gezegden het kenmerk der waarheid? Volstrekt niet. De gewapende vrede is een onmiskenbare loochening en eene wreede verijdeling van de regtmatige wenschen der bevolkingen. Geen volk ter wereld is met den algemeenen dienstpligt ingenomen, en wordt

die willekeurig opgelegd in naam van het patriotisme, dan wordt tevens het grond-idee der vaderlandsliefde bedriegelijk en verachtelijk gemaakt. Voor eene instelling, welke ontzaggelijke sommen verzwelgt, welke alle krachten der maatschappij in hare dienst stelt, welke aanleiding geeft tot onberaden stappen en slechts aan weinige bevoorregten eer bezorgt of tijdelijk voordeel oplevert, daarvoor kan het volk onmogelijk geestdrift gevoelen, daarbij kwijnt de vaderlandsliefde; de burger wordt onverschillig, zoo niet vijandig tegenover eene regering, welke van de bevolking meer eischt dan noodig is en haar arm maakt.

De voorstanders van het militairisme meenen hun stelsel schitterend te verdedigen door uit te bazuinen, dat de kazerne eene oefenschool van vele deugden is. Men zou hun het gevoelen der demagogen kunnen tegenwerpen, die de kazerne eene plaats noemen, waaruit slechts verdierlijkte huurlingen voortkomen. Evenwel, zulk eene grove tegenstelling kunnen wij niet onderschrijven; zij is ook niet noodig om den lof der aanhangers van het militairisme te matigen en de nadeelen van dat stelsel te erkennen. Ook hier ligt de waarheid in het midden.

Dat de militaire opvoeding voor een jongen man eene of andere voordeelige zijde heeft, niemand zal het kunnen betwijfelen. In betrekking tot het ligchamelijk welzijn, kan zij eene goede school wezen van ligchamelijke inspanning, van gepaste oefeningen in allerlei bewegingen, van verharding; daarenboven wordt de soldaat aan orde en regelmaat gewend. Meer nog, in betrekking tot de geestelijke vermogens kan zij goede vruchten opleveren.

Men denke slechts aan de stipte gehoorzaamheid, van den militair gevorderd, aan het hooge gevoel van eer en pligt, bij hem opgewekt, aan opregtheid in al zijne handelingen, aan trouw en offervaardigheid, als eigenaardig kenmerk van zijn stand bij hem aangekweekt — al die eigenschappen, door de krijgsdienst ontwikkeld of vervolmaakt, mogen zeker niet over het hoofd worden gezien. Maar toch is de keerzijde ongunstig, en tegen de nadeelige gevolgen van den militairen stand wegen de voordeelen zelden op. Of wordt wel in eenigen stand der maatschappij het menschelijk opzigt en de slaafsche menschenvrees in meerdere mate gevonden? Waar blijft de zedelijkheid der manschappen in eene zamenleving, die niet zelden eene jarenlange school van onzedelijkheid is in woord en daad? Zelfs de gehoorzaamheid ontaardt dikwerf in een blindelings opvolgen van hetgeen pligt en geweten verbieden, of oo kzij wordt door oversten misbruikt tot het vormen van slaafsche volgelingen in dienst van hunne grillen, soms van hun boos opzet; daarbij kan het aangekweekte eergevoel overslaan tot verzet, vooral wanneer het door beleedigende hardvochtigheid gekrenkt wordt. Wat het zedelijk leven der soldaten, de vervulling van hunne godsdienstpligten aangaat — er zijn thans vele rijken, waar soldaat zijn bijna gelijkstaat met: niet ter kerk gaan, spotten met de godsdienst, lasteren en vloeken, zich aan allerlei ongebondenheid overgeven. Het is bedroevend te moeten opmerken, hoe de eerste kiemen van deugd en godsvrucht, met zorg en onder veel moeite in den huiselijken kring en door de Kerk gekweekt, in de kazerne al spoedig verstikt worden door verleidelijke voorbeelden; dat jongelingen in de jaren, waarin hunne drif-

ten ontwaken, in het midden van dien stroom van verleiding geworpen, met een gebroken hart, met lippen, aan vloeken of aan het spotten met het heiligste of aan allerlei schandelijke woorden gewoon, terugkeeren in hun vorigen kring en het bederf in steeds wijderen omvang verspreiden. De maatschappij meent men met den ijzeren gordel van wapenen te bevestigen, en tegelijk ondermijnt men den hechtsten grondslag daarvan, de godsdienst. Zoo wordt door het militairisme de eeuwenlange arbeid der Kerk vernietigd; de ware beschaving moet, helaas! plaats maken voor woest geweld, de met bloed verworven vrijheid gaat onder het juk van den algemeenen dienstpligt ten onder.

In 1830 schreef Niebuhr deze profetie ter neder: „Dat wij in Duitschland de barbaarschheid te gemoet gaan, is mijne vaste overtuiging; dat ook ons eene verwoesting evenals voor tweehonderd jaren bedreigt, is voor mij even duidelijk, en het einde van het lied zal het despotisme op de ruïnen zijn." Het militairisme is eene schrede naar die barbaarschheid, het is zelfs de meest geëigende uitdrukking daarvoor; dit systeem toch kan in drie woorden vertolkt worden: verachting der menschelijke waardigheid, heerschappij van het geweld over het regt, almagt van het brutale materialisme. En dit zijn ook de drie kenteekenen der barbaarschheid, welke in deze dagen onder den nieuwen titel *Culturkampf* optreedt, welke den welstand, de orde, de vrijheid, de beschaving ondermijnt en het eene gedeelte der bevolking tegen het andere opzet, totdat wij ten laatste op de ruïnen van het maatschappelijk gebouw de knieën moeten buigen voor een despoot.

Wreede bespotting van het leugenachtig liberalisme! Met de verheerlijking der menschelijke waardigheid begon het zijn zegetogt. Maar het oude duivelspel, reeds in het paradijs vertoond, werd weldra als bedrog ontmaskerd. De mensch zou verheven, hij zou aan God gelijk worden — en hij zonk weg in de diepte der zedelijke ellende; hij zou het goede van het kwade kunnen onderscheiden — en hij vergat het goede en volgde het kwade; de oogen zouden hem opengaan — en het werd duister in zijne ziel, en wandelende in de duisternis der zonde viel hij van den eenen afgrond in den andere; de burger zou als een koning worden — en uit den burger is geworden een onder den last der wapenen grijs geworden krijgsknecht van het Caesarisme.

Maar is er dan redding mogelijk uit dien chaos? Evenals de zee, hebben de menschelijke meeningen ebbe en vloed. Zoolang de vloed der dwaling duurt, schijnt hare magt onweêrstaanbaar en slaat zij onstuimig over de dijken heen, voert in hare vaart de min krachtige geesten mede en overstroomt alle landen. Naauwelijks echter heeft zij hare hoogste kracht bereikt, of ook zij begint af te nemen, en de ebbe volgt even snel als de vloed hoog gestegen was. De tooverkracht der nieuwigheid is verdwenen, de aanvankelijk niet gehoorde opwerpingen weten zich gehoor te verschaffen, de zigtbare en pijnlijk gevoelde gevolgen van het kwaad bekeeren spoedig de bedrogenen, en allengs verrijst de zon der waarheid, na de duisternis van de leugen, aan den gezigteinder. Zoo is het gegaan met alle dwalingen, zoo ook zal het gaan met de liberale humaniteit en met haar militairisme. De liberale ideeën hebben hun hoogsten zonnestand bereikt,

hun avond is genaderd. Deze onreine vloed der emancipatie van God en van zijnen Gezalfde zal weldra terugtreden. Dit systeem is sinds jaren bankroet, zijne gewelddadigheid maakt het gehaat, zijn militairisme maakt het ondragelijk. Wij wanhopen niet aan het tegenwoordige noch aan het toekomende. Een Christelijke lente kweekt de meest hoopvolle kiemen aan; de Geest Gods waart wederom over het aardrond, hier sterkend en zuiverend, daar het bedorvene verdrijvend. Het verledene behoorde aan het liberalisme, maar de toekomst lacht het Christendom toe en der menschenliefde, welke alle volkeren vereenigt.

Ten slotte zoekt de Schrijver een uitweg uit den afgrond van het militairisme en vindt dien in den terugkeer der Staten tot de Christelijke beginselen, in het herstel der Christelijke volksfamilie en in het huldigen van den Paus als hoofd daarvan. Hij vereenigt zich alzoo volkomen met het idee, dat, zooals bekend is, door den beroemden Protestantschen David Urquehard wordt verdedigd.

H. J. H. RUSCHEBLATT.

Vondels Reizang,

„Wie is het, die zoo hoogh gezeten." [1])

Poëzij is in haar wezen niets anders dan uitstorting en ontboezeming van een bovenzinnelijk gevoel, zooals dit in 's menschen voor de fijnste indrukken vatbare ziel, aan de glanzende stralen der waarheid ontstoken wordt. Hoe verhevener waarheid, d. i. hoe dieper en voller uit de bron der waarheid zelve geput, des te helderder straling, des te bruischender gevoel, en dus ook te hooger en heiliger poëzij: wat moet zij niet wezen, als zij onmiddellijk ontgloeid is door de gedachte aan God, de zon der waarheid zelve! Dan heet zij heilige, gewijde poëzij bij uitnemendheid, dan is de dichter meer dan ooit priester, gezalfd om de heerlijkheden Gods als uit het Heilige der Heiligen aan de biddend in het voorhof toevende schare te verkondigen. Dat aan Joost van den Vondel tot dat Heiligdom meerdere, ja ontelbare malen de toegang ontsloten werd, is bekend; dat hij daar verborgenheden zag en klanken hoorde, welke zelden aan dichters, ook van zijn gehalte, te hooren of te aanschou-

---

[1]) Ingezonden.

gegeven wordt, dit getuigt onwedersprekelijk onder tal zijner meesterstukken niet het minst ook de reizang, welks ontleding en beoordeeling ons menig oogenblik van heerlijk genot mochten schenken; de einduitkomsten onzer overdenkingen zullen wij hier onzen kunstvrienden en den vereerders van Vondel aanbieden.

Toen Vondel in 1654 zijn *Lucifer* ten tooneele opvoerde, straalde de zon van zijn dichtgenie reeds in vruchtbaren zomergloed. Sinds 13 jaren had hij in den schoot onzer Moeder de Katholieke Kerk voor geest en hart beiden het genot eener verkwikkelijke, vredige rust genoten. Aan de onfaalbare hand dier moeder doorkruiste hij in verrukking het mateloos rijk van het ware, goede en schoone: en ondank jegens haar heeft wel niemand ooit den onverschrokken dichter van *Peter en Pauwels* durven aantijgen. Fiere kampioen onder hare blanke banier, stond hij steeds als wachter op hare tinne en sierde hij haar altaar, als met kostbare *ex-voto's*, met zijne schoonste meesterzangen. En toen nu, wederom Gode ter eere, zijn dichtveder beefde onder het uitstroomen der eerste driehonderd verzen van den *Lucifer*, toen was het, of de Vader des Lichts tot loon van zooveel trouwe inspanning en offervaardigheid één oogenblik den heiligen sluier zijner verborgenheid voor dat vroom en edel genie wegschoof; en Vondel zag en aanbad, en mengde zijne jubelende stem in de dreunende hemelgalmen der Godgetrouwe en welhaast zalige engelenreien.

En dat lied, hoe heerlijk schoon moet het niet geweest zijn, vermits de weêrgalm alleen daarvan, zooals hij ons tegenruischt in stoffelijke klanken, rijk ge-

noeg is om den grooten Vondel met een aardsche onsterfelijkheid te kronen.

Zien wij in 't kort, wat daar omging in zijne ziel, bij die zalige hemelvlucht zijns geestes.

Op het oogenblik der dichterlijke bezieling blikt zijn oog op een troon van licht, den zetel Gods; met een onuitsprekelijk genot schouwt hij op de glansen van het ongeschapen Wezen; want eeuwigheid noch tijd, ruimte noch mate omvatten de alomvattende Godheid. Dáár is het hart, de bronaar, de oceaan van al wat is; dáár glanst der zonnen zon, waarvoor ook de adelaar van het genie het oog met de vleugelen dekken moet; en overstelpt, verslonden van zooveel majesteit vragen dichter en engelen elkander af:

Wie is het? noemt, beschrijft ons hem.

Maar neen! dat *oneindigh eeuwigh Wezen van alle ding, dat wezen heeft*, is nooit door eenig schepsel uitgesproken of uit te spreken — aanbidden alleen, lofprijzen, zegenen en jubelen vinden hier hunne plaats; dit eenige is het dan ook, waar de engelen elkander toe uitnoodigen, en in breede golven rolt nu door de hemelwelven het plechtig *Sanctus, Sanctus, Sanctus* der millioenen engelen.

Ziedaar den eenvoudigen gang, het thema dezer koningshymne des grooten Meesters; thans ondernemen wij eene fijnere beschouwing der prachtige deelen en onderdeelen, om het geheel beter te leeren kennen en waardeeren.

Gelijk reeds bij den eersten oogopslag blijken moet, is dit prachtstuk van lyrieke poëzij een *rei-* en *beurt-*

zang, ter verheerlijking van hunnen God door engelen gezongen. Een reizang nu behoort doorgaans niet tot het innerlijk samenstel eens drama's (protasis, epitasis, catastrophe), maar ontving van den dichter de eigenaardige bestemming om den rusttijd tusschen de bedrijven aan te vullen. Door in verheven poëzij de moreele zijde der handeling weder te geven, hield zulk een gezang de aandacht der toeschouwers op nuttige en aangename wijze bezig, en dikwerf werkte hiertoe ook mede de prachtige kleedij eener volgens den aard van ieder drama bepaalde soort van personen: grijsaards, vrouwen, krijgslieden of anderen, die in hunnen zang den misdadiger bestraften, den rampzalige vertroostten, den wreedaard met felle slagen geeselden, of hulde en lof toebrachten aan de deugd. Zoo zien wij in den *Lucifer*, om den reizang voor te dragen, twee choren van engelen optreden. Hoe hun lofzang op den grooten God het eerste bedrijf van dit treurspel aanvult, en met welk eene meesterhand hij juist hier door Vondel geplaatst werd, zullen wij buiten beschouwing laten; ons plan is niet, den reizang als zoodanig te beoordeelen.

Nog moeten wij opmerken, dat de engelen, waar hier in Vondel's *Lucifer* sprake van is, er nog verre van af waren, reeds den vollen, zaligen glans der Godheid te genieten. Zij verbleven nog in hun hemelsch paradijs, waar ook voor hen de boom der kennis geplant stond. Mocht evenwel der hemelen hemel voor die verhevene geesten gesloten wezen, toch leefden zij — krachtens de uitnemendheid hunner verstandelijke natuur, en door het goddelijk genadelicht bestraald — in een staat van geluk

en weelde, dien de H. Thomas van Aquino niet aarzelt, bijna eene gelukzaligheid te noemen.

De heerlijkheid Gods was hun dan nog niet beschoren, zeiden wij; maar gelijk een reiziger (zij waren *in via meriti*), die onder de laatste schaduwen des nachts een hoogen bergtop bereikt en dan eensklaps vóór zijn oog de eerste ochtendstralen ziet opschieten, golven van licht, tot een zee van purper en goud aanwassend, in verrukking begroet en met wellust nederblikt op de duizenderlei kleurenpracht der gloeiende stralen, die de komst der zon aankondigen — zoo ook juichten die edele wezens dáár in hun hoogen hemel over de eerste en schitterendste glansen, die hun van de zonne Gods, bij den dageraad der schepping, uit het heelal tegenstraalden.

Indrukwekkend is het tooneel, dat zich bij den aanvang der hymne aan de engelen openbaart. Hoog, mateloos hoog boven hen, stroomt hun een oceaan toe van licht; diep in dat licht, 't welk voor hun oog onpeilbaar is, is de troon van een Wezen, ontzaglijk in zijne majesteit en ook voor het engelenverstand een raadsel. Geheel overeenkomstig dit even verrassend als diepen eerbied inboezemend schouwspel, rijst daar plechtig uit het eerste engelenchoor de van heilige verbazing bezielde vraag:

Wie is het, die zoo hoogh gezeten,
Zoo diep in 't grondelooze licht,
Van tijt noch eeuwigheit gemeten,
Noch ronden, zonder tegenwight,
By zich bestaet, geen steun van buiten
Ontleent, maer op zich zelven rust;

Plechtig, herhalen wij, is de toon dezer in statige

kadans daar heenvloeiende verzen; zij behelzen de natuurlijkste uitstorting van wat in de engelen moest omgaan bij den aanblik van het pas beschreven tooneel. 't Was een meesterlijke greep van Vondels genie, de Godheid, die hij hier tegelijk in haar diepste verborgenheden en toch voor de hoogsten der schepselen meest eigenaardige klaarheid voorstellen moest, in de diepste diepte te plaatsen van een *grondeloos* licht.

Dit laatste epitheton, geëigend voor diepten en afgronden, is hier zeer beteekenisvol en schilderachtig overgebracht op het in den hoogsten der hemelen tronende licht; het schept u, als bij tooverslag, geheel het verrukkelijk tooneel, dat zoo aanstonds de engelen in aanbidding doet nedervallen. Herinner u eens, hoe, bij helderen winternacht, de starren in haar flonkerenden luister het op haar starend oog als ontwijken; diep en dieper schijnen zij in de luchtgewelven terug te zinken, te zweven in een peilloos, grondeloos verschiet — en gij kunt den rijkdom van zin en scheppingskracht beseffen, welke beiden dezen verzen:

Wie is het, die, zoo hoogh gezeten,
Zoo diep in 't grondelooze licht,

bij al hun eenvoud eigen zijn. — Den blik steeds gevestigd op die daar zetelt op zijn vlammentroon, schouwen de engelen thans met klimmende verbazing op de raadselen zijner natuur.

Al wat zij anders kenden, dreef onafgebroken voort in een rusteloozen stroom van afwisseling en verandering, in den *tijd*; maar geen schaduw van verandering is hier

te bespeuren: zelfs de langste, eindelooze duur — de eeuwigheid is nog geen maatstaf voor zijn bestaan; terwijl ruimte noch plaats Hem in hare *ronden*, d. i. kreitsen of grenzen kunnen omvatten, en niets, in gansch het heelal, Hem een steun- en rustpunt verstrekt: *zonder tegenwight.*

Tijt noch eeuwigheit hebben wij daar opgevat in de beteekenis, welke men algemeen aan die woorden toekent. Deze opvatting, oogenschijnlijk juist, zou echter van de zijde veler godgeleerden tegenstand kunnen wekken, die met den Doctor Angelicus God in de eeuwigheid als in een Hem eigenaardige maat [1]) denken. Daarom durven wij een andere verklaring opzetten, en zien wij hier in *eeuwigheit* de vertolking van het voor ons onvertaalbare *aevum.*

Gelijk nu de voortduur in bestaan van een wezen, welks zelfstandigheid zoowel als werkdadigheid aan verandering onderhevig is, tijd wordt geheeten, zoo duidt *aevum* insgelijks een voortduring aan, maar toegepast op iets, dat wel geen zelfstandigheids-verandering in zich toelaat, maar toch door een gestadige opvolging en wisseling van levensverrichtingen wordt gekenmerkt [2]). Dezen dubbelen maatstaf van *tempus* en *aevum* — engelenduur zouden wij dit laatste wel willen noemen — hebben dus de engelen voor den geest, wanneer zij hier zingen:

Van tijt noch eeuwigheit gemeten,

Maar steeds grooter worden de wonderen, die zich aan

1) Deum esse in nunc aeternitatis tanquam in mensura sibi propria. Zie Billuart, *Cursus Theologiae, De Aeternitate Dei.*

2) Vgl. S. Thomas. *Summa,* I, Q. X, art. V, o.

hun oog gaan onthullen: dat licht, waar zij op staren, omstraalt den rijkszetel van Hem, die *by zich bestaet.*

By zich bestaan is het den theologen welbekende *per se existere*; want het voorzetsel *by* had oudtijds in onze taal, evenals het Saxische *by* der Engelschen nu nog, de beteekenis van *door*; in *by zijn genade en alvermogen*, hetgeen straks in deze hymne volgen zal, is het van dezelfde beteekenis. Hier dan schouwen de engelen op de kiem en den wortel van alle volkomenheden Gods, die zij reeds ondekt hebben of nog zullen ontdekken. Immers, zonder eenige oorzaak en uit kracht zijner eigene natuur te bestaan, zegt de hoogst denkbare onafhankelijkheid, de diepste volheid van *zijn*, de volstrektste een- en eenigheid: zulk een wezen is het — gelijk Vondel zeer schoon paraphraseert — dat

geen steun van buiten
Ontleent, maer op zich zelven rust,

Dit *op zich zelven rusten* is eene echt poëtische dictie; een keurige uitdrukking voor het majestueuse en voor de algenoegzaamheid van Hem, die *by zich bestaet.* Geen der wezensvolkomenheden mag volgens den H. Thomas [1]) ontbreken aan die door zich zelven is, en zoo schitteren nu als om strijd de edelste diamanten der kroon van Gods heerlijkheid den engelen tegen:

En in zijn wezen kan besluiten
Wat om en in hem, onbewust
Van wancken, draeit, en wort gedreven,
Om 't een en eenigh middelpunt;

---

1) „Nulla de perfectionibus essendi deesse potest ei, quod est ipsum esse subsistens." I, Q. IV, a. II, ad 3.

Welke is de zin dezer fraaie verzen? God is zoo groot, zijne natuur zoo rijk aan volmaaktheden dat Hij in zijn wezen, in zich alles omvat, wat in 't heelal aanzijn heeft. En dit is — zonder dat wij tot het schandelijk pantheïsmus behoeven te vervallen — loutere waarheid. [1])

Het een en eenigh middelpunt is hier de aarde, om welke, volgens de Ouden, gansch de schepping zich beweegt. Meermalen houdt zich Vondel, ook in zijn *Lucifer*, aan het inderdaad poëtiesch wereldstelsel der Ouden en der Middeleeuwen. De beroemde beschrijving, in 't eerste bedrijf, door Apollion van zijne *henevaert* naar het paradijs gegeven, toen hij

> Zonck door negen bogen,
> Die, sneller dan een pijl, rontom hun midpunt vlogen.

zij hiervoor ten bewijs.

Onbewust van wancken — grondvorm van ons frequentatief wankelen — staat daar als een korte, maar krachtvolle trek van 's dichters penseel, om Gods onverwriktheid te midden van eene eindelooze beweeglijkheid en wieling der myriaden van wezens, als ter loops, aan te wijzen.

---

1) „Dicendum, quod creaturae in Deo esse dicuntur dupliciter. Uno modo in quantum continentur et conservantur virtute divina, sicut dicimus ea esse in nobis, quae sunt in nostra potestate. Et sic creaturae dicuntur esse in Deo, etiam prout sunt in propriis naturis, et hoc modo intelligendum est verbum Apostoli dicentis, In ipso vivimus, movemur et sumus; quia etiam nostrum vivere et nostrum esse, et nostrum moveri causantur a Deo. Alio modo dicuntur res esse in Deo sicut in cognoscente. Et sic sunt in Deo per proprias rationes" I, Q. XVIII, a. IV, ad 2. Vgl. ook *Confessiones S. Augustini*, lib. VII, cp. V, 1.

Nu doet zich eene zwarigheid voor: niet, hoe alles *om*, d. i. buiten God, maar hoe de geheele schepping *in* Gods wezen kan besloten zijn, en *in* God *draeit en wort gedreven om 't middelpunt*, de aarde. Al aanstonds herinneren wij ons, dat Paulus eenmaal op den Areopagus den God predikte, *in wien wij leven, ons bewegen en zijn;* en gelijkerwijze mocht Vondel de hier aangehaalde uitdrukkingen bezigen, tot welker verklaring wij niet beter kunnen doen dan met den H. Thomas aldus te zeggen: De schepselen zijn in God op tweevoudige wijze. Vooreerst in zoover zij door de goddelijke kracht worden omgeven en onderhouden; en op deze wijze zijn de schepselen in God, ook zooals zij in hunne eigene natuur zijn. Vervolgens zijn de schepselen in God, omdat God ze kent, en zoo zijn zij in God door hunne begrippen.

In nauwe aansluiting aan deze diepzinnige beschrijving der alomvattende kracht Gods, heeft Vondel met de volgende verzen de innige betrekking tusschen het schepsel en God, en alzoo des laatsten ontzaglijke grootheid in sterk sprekende beelden voorgesteld:

Der zonnen zon, de geest, het leven;
De ziel van alles wat ghy kunt
Bevroên, of nimmermeer bevroeden;

Had vroeger de geheele wereld al haren glans en luister voor de engelen mogen ten toon spreiden, thans schouwen zij op der zonnen zon — het brand- en kernpunt van al wat schoon en verrukkelijk is — die, in zijn alverdoovenden gloed, alle geschapen pracht en heerlijkheid op grenzenloozen afstand overtreft.

Hij is de *geest*, die in ordescheppende kracht het heelal doorvaart, zonder welke orde, gelijk Bilderdijk zingt,

> Heel de schepping waar verloren,
> De oude baaiertsnacht herboren,
> Woester woest dan woestenij.

Nog meer: Hij is het leven, de ziel van al wat door eenig geschapen verstand wordt gekend, of daar onnaspeurbaar voor is. Hoe verrassend voor den theoloog, hier zijne diepste bespiegelingen over de Godheid in 't prachtgewaad der poëzij weder te vinden! Neen, hoe stout ook geschilderd, de schilderij spreekt geen logentaal; het ware Gods-idee staat hier vóór ons, in hemelsch schoon beeldwerk gehouwen. Wie immers in God de eerste oorzaak aanbidt van al wat hij is en werkt, gevoelt zich ten allen tijde en overal onmiddellijk ook door dezelfde Godskracht gesteund en behouden, en vermits nu in de Goddelijke natuur tusschen kracht en zelfstandigheid de volstrektste eenheid heerscht, zoo volgt hieruit, dat wij, in letterlijken zin, leven en ons bewegen door God, de ziel van onze ziel, het leven van ons leven.

Een weinig mogen wij nog wel bij deze regelen, uit een ander oogpunt opgenomen, vertoeven. *Der zonnen zon*, *der glansen glans*, *der hemelen hemél*, taalvormen, die wij allen in dezen reizang ontmoeten, zijn van Oosterschen en voor ons onmiddellijk van Hebreeuwschen stam. Met de H. Schriften werden zij voorts in alle talen, door Christenen gesproken, overgeplant. Zij ademen iets plechtigs, zijn krachtig en vol nadruk, en geven de hoogste, soortelijke uitnemendheid te kennen; men denke ook aan *rex regum*, *canticum canticorum* enz.

„*Wat ghy kunt bevroên of nimmermeer bevroeden* en wat later volgt, *van al wat leeft of niet en leeft,* zijn echte Vondeliaantjes: kleine, maar voor wie ze weet te gevoelen, ware schoonheden.

Bevroeden heeft de kracht van de zaak tot in haar fijnste vezelen en diepste gronden te achterhalen. Dat de grondvorm *vroed* wijs, *sapiens*, beteekent, is bekend. *Nimmermeer*, reeds in Vondels bloeitijd minder in zwang, is de sterke ontkenning: volstrekt niet.

Hier zijn wij genaderd tot de laatste beschouwing van het goddelijk Wezen. De engelen ontwaren thans, nog altijd in dat wonderheerlijk licht, den oorsprong van al wat ook maar op eenige wijze het aanzijn geniet.

Gelijk *het hart* uit zijne bloedvaten duizenden aderen en adertjes onafgebroken met verschen aanvoer van bloed voorziet, gelijk de *bronaêr* de bron met hare tallooze beekjes, rivieren en stroomen laaft en onderhoudt; gelijk de *oceaen* met zijn onuitputbaren schoot oorsprong is van alle wateren des aardrijks — evenzoo is er ter wereld geen wezen, of het heeft aan de genade, almacht en wijsheid van dat hoogverheven Wezen zijn bestaan te danken. Hij immers is:

Het hart, de bronaêr, d'oceaen
En oirsprong van zoo vele goeden [1])
Als uit hem vloeien,

Bewonderen moeten wij den rijkdom van uitdrukking,

1) „Goeden: niet voor goederen, als meermalen elders, maar voor goede dingen, in welken zin alleen het enk. goed als collect. thands gebruikt wordt." v. Lennep.

die onzen dichter ten dienste staat om èn Schepper èn scheppingsdaad voor onzen geest in helder licht te plaatsen. Ook zijn de laatste 6 verzen, die wij hier ter neder schreven, een breede, rijke nagalm van de verheven poëzij der Hebreeuwen. Wanneer David, „Israëls gewijde Harpenaer", nauwlijks door Jehova uit doodsgevaren gered, zijn Redder afschetsen wil, dan spreekt hij Hem toe: mijn Rots en Sterkte, mijn Schild, mijn Burcht; en zoo laat Vondel zijne engelen insgelijks in velerlei poëtische beelden het zegelied op Gods ondoorgrondelijk wezen zingen. Of staan zij daar niet als levend vóór ons, de voortreffelijkste en meest aanbiddelijke eigenschappen Gods, als Deze heet: *Der zonnen zon, de geest, het leven, de ziel van alles;* en eindelijk: *het hart, de bronaer, de oceaen van zoo vele goeden als uit hem vloeien*

en bestaen
By zijn genade, en alvermogen,
En wijsheit, die hun 't wezen schonck
Uit niet, eer dit in top voltogen
Palais, der heemlen hemel, blonck;
Daer wy met vleuglen d'oogen decken,
Voor aller glansen Majesteit;
Terwijlwe 's hemels lofgalm wecken,
En vallen, uit eerbiedigheit,
Uit vreeze, in zwijm op 't aenzicht neder?
Wie is het? noemt, beschrijft ons hem,
Met eene Serafijne veder.
Of schort het aen begrijp en stem?

Gods *genade*, *alvermogen* en *wijsheid* zijn de drie momenten der scheppingsdaad; zij zijn onverdeelbaar één met het goddelijk wezen; van daar; *die hun* [den schep-

selen]'*twezen schonck uit niet;* de schepping wordt aan deze eigenschappen toegeschreven. *Daar wij*: tegenwoordig zegt men *waar* wij. *Aller glansen majesteit* heeft de beteekenis, die wij reeds in *der zonnen zon* aanwezen, maar is rijker van uitdrukking.

Wat wij nu weder in den dichter hebben te bewonderen, is de godgeleerde. Vrij mag, naar onze meening, alle didaktische poëzij van Vondel hier ter zijde gelaten worden, en tot bewijs voor zijne ervarenheid op het gebied der theologie reeds deze reizang alleen beslissend heeten. Niet zoo zeer omdat daarin bijna geheel eene theodicee is verwerkt — gelijk wij uit wat vóórging reeds kunnen besluiten en later in den *Tegenzang* nog klaarder zullen inzien — maar wijl hij thans onder de engelen een tooneel schept, zoo schoon en voor een gevoelig hart zoo verteederend, als slechts hij vermag te scheppen, die naar verstand en hart op 't innigst doordrongen is van de theologische waarheden.

De hemelgeesten hebben dan hun laatste bespiegelingen over de Godheid, die in haar grondeloos licht zetelt, voltooid. Dien eindeloozen oceaan van het *zijn* (H. Joannes Damascenus) poogden zij op menigerlei wijzen te doorgronden; en telkens daagden er nieuwe wonderen voor hen op uit die stroomen lichts, en telkens werden zij tot hooger gestemde verbazing en verrukking vervoerd, tot zij eindelijk gevoelen niet bij machte te zijn, zoo groot een glans en majesteit te verdragen, de oogen dekken met hunne vleugels en slechts een kreet van jubel kunnen slaken (vs. 303) en dan van vreeze en eerbied op hun aangezicht nedervallen, terwijl zij andere, hoogere engelen-orden opwekken om dat Wezen in zijn voor hun-

nen blik ongenaakbaren luister, te noemen en te beschrijven, wie het is.

De toegesproken engelenrei was intusschen niet werkeloos gebleven. Ook zij zweefden zoo straks bij de verhevene beschouwingen hunner broeders tot hooger sferen op en wel tot des te hooger kringen naarmate zij — Cherubs en Serafs — edeler in natuur zijn. Toch stonden zij niet minder van vreeze en ontzag als verplet, zoodat op de vraag en uitnoodiging:

> Wie is het? noemt, beschrijft ons hem,
> Met eene Serafijne veder.

één oogenblik een plechtige stilte beide choren van engelen komt beheerschen. Maar nog een tweede male worden zij aangezocht:

> Of schort het aen begrijp en stem?

en daar bruischt uit de reien van Serafijnen en Cherubijnen tot antwoord:

> Dat 's Godt.

Als wij nu op dit gedeelte van den reizang nog eens den blik vestigen, dan mogen wij den dichter gelukwenschen met de geniale opvatting en keurige afwerking van zijn plan, ons door engelenmonden Gods grootheid te verkondigen. Hun taal is hunner waardig. Zij treden vóór ons op als *purae intelligentiae* (louter verstandelijke wezens), die, zonder ontleding en uitspinning van

denkbeelden door redeneering, met een enkelen oogopslag de waarheid in haar diepte gepeild en bemeesterd hebben [1]). Star aan star heeft ons dus de dichter uit der hemelen hemel, of liever, de kostelijkste edelgesteenten uit de kroon der Godheid beurtelings laten tegenflonkeren, om ons daarna met beminnelijke soberheid van kleur het verrukkelijkste tooneel van de Godsvereeniging en aanbidding der engelen als naar 't leven af te malen. — Zien wij thans, hoe Vondel in den *Tegenzang* als met *Serafijne veder* zijne taak voortzet en afwerkt.

Dat 's GODT. Oneindigh, eeuwigh Wezen
Van alle ding, dat wezen heeft.
Vergeef het ons; o noit volprezen
Van al wat leeft, of niet en leeft,
Noit uitgesproken, noch te spreecken;
Vergeef het ons, en schelt ons quijt
Dat geen verbeelding, tong, noch teecken
U melden kan.

Reeds noemden de engelen, die hier in den *Tegenzang* optreden, den naam van die *zoo hoogh gezeten* is, *zoo diep in 't grondelooze licht.* Maar dat Wezen ook beschrijven? neen, dat vermochten zij niet; het aanbiddelijk tetragammaton blijft hun eenig antwoord, want bij het uitspreken van dat woord gevoelen zij, dat hun de kracht ontbreekt om nog dieper in het goddelijk Wezen door te dringen, en Het met een naam, Zijner waardig, te noemen. Hoe verkwikkelijk voor onzen geest is deze trek van Vondels genie, hoe beminnelijk voor ons hart zijn

1) Vgl. Billuart in zijne reeds aangehaalde theologie. *De Angelis. Utrum Angelus cognoscat discurrendo.*

fijn gevoel en meesterlijke tact! De hoogste en volmaaktste onder alle geschapen wezens, wier uitstekende natuur den diepzinnigsten onzer Katholieke wijsgeeren slechts door den sluier van een flauw en zwak denkbeeld tegenzweefde, wier verstand, volgens den Areopagiet, zoo zuiver en helder is als vlekkeloos kristal en — als men zoo mag spreken — de volle stralen van Gods aanschijn mag opvangen: en onder hen de schitterende choren der Serafijnen en Cherubijnen, allen staan ontroerd en sprakeloos voor Gods oneindigheid. Waarlijk, de dichter heeft hier de mateloze volheid en onnaspeurlijkheid zijner stof, het waarachtige Gods-idee, met de engelen gekend; en het verstommen der Serafijnen op deze plaats is oneindig treffender en spreekt luider van Gods grootheid dan de breedste lofgalmen, die Vondel hun in den mond had kunnen leggen. Maar hoor, daar stijgt na een indrukwekkende stilte hun zang, een gebed! (vs. 309 vv.)

Wat overheerlijk tooneel, dat zich daar voor ons ontvouwt! Hemelgeesten, in het volle bewustzijn en innigst gevoel hunner onmacht om Gods H. Naam te noemen, gaan hier voor hun onvermogen vergeving smeeken! Dit schouwspel is zoo verheven van opvatting en tegelijk zoo teeder en hartroerend van uitwerking als immer 't genie eens dichters, hetzij vóór of na Vondel, vermocht te scheppen. Als een kostbaar paarlsnoer zijn hier de uitmuntendste schoonheden van taal en gedachten bijeengebragt.

Onderstel eens, gij bevindt u voor een schoon natuurtafereel of gij zijt bij eene deugdzame handeling tegenwoordig, die uwe zielsvermogens met verrukkelijke weelde overstelpen; gij staat dan aan u zelven als ontvoerd en spra-

keloos. Maar opent zich uw mond om woorden te zoeken ter beschrijving van zoo veel bewonderenswaardige schoonheid, dan staat zij daar dikwerf plotseling voor u, gevat en als levend in een enkel woord of kernachtige uitdrukking. Zoo ook bij deze treffende ontboezeming van de heilige verrukking der engelen:

Oneindigh eeuwigh Wezen
Van alle ding, dat wezen heeft.

Gods aanbiddelijken naam konden zij niet noemen; maar toch is nauwelijks hunne tong ontbonden, of de eindelooze reeks van goddelijke volmaaktheden, zooals deze zich straks aan hen openbaarden, vindt men, gelijk de stralen van het zonlicht in één brandpunt, hier in deze weinige woorden heerlijk saâmgevat. De zin is deze:

Al wat buiten, U, o God, bestaat, heeft wel zijn eigen wezen en natuur; maar, omdat het door U is geschapen, heeft het die slechts door deelname aan en als afdruksel van uwe natuur; van eeuwigheid af bezit Gij in U zelven, in oneindige mate van volkomenheid, alle wezensvolmaaktheden, die in de geschapen dingen zijn. Deze stelling — waarmede alle begrip van God en Godsvereering, waarmede het Katholicismus en ook alle deugd en zedelijkheid staat of valt — deze waarheid dan wordt in gemelde verzen met heilige en eerbiedige geestdrift beleden, en hare vruchtbare glansen wekken bij die hooge geesten dat verhoogde zieleleven, dat wij in de onvergelijkelijke poëzij van vs. 311—316 zien weêrgegeven. Als men de Serafijnen zóó hoort smeeken, dan smaakt het hart het teederste en aandoenlijkste gevoel; want er ligt in deze

weinige verzen eene keur van schoonheden van den eersten rang. Geen kritiek zal, op gevaar van zich bespottelijk te maken, zich verstouten deze voortreffelijkheden te ontleden of te beschrijven: alle lofprijzing zou hier wezen — om een beeld van Vondel te bezigen — *de zon met houtkolen schilderen.* Wat zachte, smeltende toon ruischt er in die engelentaal; en het ongekunstelde dezer in zich zoo natuurlijke, kinderlijke ontboezeming van het schepsel tot zijn Schepper geeft ons het beste te genieten, wat onze groote dichter te genieten geven kan. Deze verzen kenmerken zich bovenal door die onbeschrijfelijke eigenaardigheid, waardoor voortbrengselen der waarachtige poëzij ons voorkomen alsof zij om tot ons te komen den weg der kunst niet waren doorgegaan; en derhalve zooveel mogelijk alsof zij geworden, zoo weinig mogelijk alsof zij gemaakt waren. Deze eigenschap is het onwillekeurig uitwerksel van zuiver opgevangen en even zuiver teruggegeven indrukken, zonder dat hij, die ze opving en teruggeeft, ze onderweg bekeken en beoordeeld heeft of er zelfs maar over heeft nagedacht wat hij deed, en of hij 't wel goed deed, en nog niet beter doen kon [1]). Nog wijzen we, als ter loops, op het vloeiende en welluidende der versificatie; en op het stijgen van den heerlijken rhythmus in het ten tweeden male met breeder toon en inniger gevoel herhaalde: *vergeef het ons.*

Na zulk een uitstorting van een overstelpt gemoed is het, of nogmaals de engelen hun blik richten tot der zonnen zon; en wederom aanschouwen zij Dengene, die

---

1) Nicolaas Beets. *Verpoozingen op Letterkundig gebied*, blz. 153.

van tijd noch eeuwigheid gemeten wordt en in die eeuwigheid onveranderlijk is:

Ghy waert, ghy zijt,
Ghy blijft de zelve.

Maar het licht, dat hun uit deze eeuwige onveranderlijkheid toestroomt, brengt hen weder in hunne vroegere stemming; want als vreesden zij, dat men hun ten tweeden male mocht afvragen: *Wie is het? noemt, beschrijft ons hem!* zoo werpen zij aanstonds elke gedachte aan de mogelijkheid hiervan met nadruk van zich af; en het eerst zoo zacht en kalm vlammende vuur van het gevoel bruischt nu op in sterken, fellen gloed:

Alle Englekennis
En uitspraeck, zwack, en onbequaem,
Is maer ontheiliging, en schennis:

Ieder ondervindt hier de aangrijpende kracht van het sublieme. Engelen, die de kroon der schepping zijn, van wie Ezechiël zegt: *Pleni sapientia et perfecti decore a die conditionis suae* — engelen aldus van zich zelven te hooren spreken, dit moet ons, die zoo ver van den adel hunner natuur verwijderd zijn, met recht verbazen en ontzetten! Stout en krachtig is Vondels dictie; maar zij steunt op een vasten grond van waarheid. Elk woord immers, dat een schepsel spreken kan, is eindig en begrensd; hoe nu daardoor den Oneindige, den in volheid van rijkdommen en volmaaktheden grenzenlooze met eenige volkomenheid uitgedrukt en afgebeeld? Alleen het onge-

schapen, eeuwig Woord omvat in zich de volheid van wezen der Godheid; daarom zingt Bilderdijk:

Een God is 't, die U lof kan zingen
In tonen, God, Uw grootheid waard;

Daarenboven, het woord eens schepsels is krachtens zijn oorsprong en natuur het beeld der geschapen wezens; en hoe juist het ook aan zijne bestemming moge beantwoorden, altijd spreekt het van eene eigenschap, werking of zelfstandigheid als uitvloeisels van en gesteund door eene Eerste Oorzaak: en zou men dus zelfs het menschelijke woord, dat de hoogste voortreffelijkheid beteekent, in volstrekten zin aan God durven toeëigenen — dan pleegde men inderdaad eene gruwelijke ontheiliging en schennis van Gods Majesteit [1]). Vrij dan mogen hier vervolgens de hemelgeesten zingen:

---

1) Luisteren wij hier een oogenblik, hoe eenmaal ook een ander dichter gezongen heeft, gezongen uit al de fiere kracht en oprechtheid zijns harten tot zijn God:

Aanvaard ze, o God, die zwakke galmen,
Waar de adem onzer ziel in kookt!
ò Laat zij door den wierook walmen,
U door Uw throonwacht toegerookt!
Vergeef ons d' onzin dien wij storten,
Indien 't uw glorie mag verkorten
Wen 't schepsel stamelt tot uw eer:
Ook zij wier ruischende cymbalen
't Ontzachlijk Heilig steeds herhalen,
Ook zij de onstrafbre Troonchoralen
Wat is hun beste lofzang meer?

Ja, stamelend slechts kunnen wij Gods heerlijkheden vermelden; gelijk wij ze slechts op zeer onvolmaakte wijze kunnen denken en begrijpen. Onze hoogste lof is nog niet eens de zwakke echo van de volmaaktheden Gods. Terecht kon de H. Gregorius zeggen: „Balbutiendo, ut possumus, excelsa Dei resonamus".

Want ieder draeght zijn' eigen naem
Behalve ghy.

Ongemeen fraai werkt voorts de dichter deze gedachte breeder uit:

Wie kan u noemen
By uwen Naem? Wie wort gewijt
Tot uw Orakel? wie durf roemen?

Is het waar, dat soms in eene vraag reeds het antwoord opgesloten ligt, hoe beslist en krachtig spreekt zich dan niet vooral hier de ontkenning, de volstrekte onmogelijkheid uit. Welk een tintelend leven in de voorstelling dezer kernachtige, elkander zoo snel verdringende vragen; iets triompheerends ook is onmiskenbaar in den toon, waarop zij worden voorgedragen.

Thans herneemt de ernstige en tot diep gevoel stemmende bespiegeling weder den grondtoon van het engelenlied:

Ghy zijt alleen dan die ghy zijt,
U zelf bekent, en niemant nader.
U zulx te kennen, als ghy waert
Der eeuwigheden glans en ader;
Wien is dat licht geopenbaert?
Wien is der glansen glans verschenen?
Dat zien is noch een hooger heil
Dan wy van uw genade ontleenen;
Dat overschrijt het perck, en peil
Van ons vermogen.

Ghy zijt alleen dan die ghy zijt. Ziedaar de eenige eindoplossing na al het vruchteloos pogen van welk ge-

schapen verstand dan ook om Gods oneindig eeuwig wezen te doorgronden; het ondoorgrondelijk *Ego sum qui sum.* Wij kunnen hier niet nalaten, in 't kort, volgens een verklaring des H. Thomas er op te wijzen, met wat diepzinnigen naam de engelen God hier noemen. Vooreerst wordt ons door deze woorden God aangeduid als uit kracht zijner eigene natuur bestaande: zoo werd er in den aanvang van dezen hymnus reeds gesproken van Hem, die *by zich bestaét* en *op zich zelven rust.* Maar nog meer. Welk woord is zoo veel-, ja albeteekenend als het *Die is* der H. Schrift? Neem elk ander; noem God de Wijsheid, de Goedheid, de Almacht zelve, en gij zegt veel, onbegrijpelijk veel; maar ziet ge niet, dat gij tegelijk de eindelooze volheid van *zijn*, in Hem, die *is*, bepaalt en begrenst? [1])

Der eeuwigheden glans en ader (d. i. zooals Gij van eeuwigheid af in uw luister en eigene wezensvolheid straalt en schittert) is een bloem op Oosterschen bodem ontloken en wel waardig om ook hier in 't paradijs der engelen met haar geurige, weelderige schoonheid te prijken. *Wien is der glansen glans verschenen* en wat hier verder (tot vs. 334) volgt zijn verzen, zooals Bilderdijk het zou uitdrukken, meer waard dan koninkrijken; zij zijn doorstroomd van het smachtende en zoete heimwee der engelen naar dat *hooger heil*, van namelijk hun Schepper van aangezicht tot aangezicht te genieten; een

---

1) Daarom zegt de H. Joannes Damascenus zeer schoon, en onder volkomen instemming van den *Doctor Angelicus*: „Principalius omnibus, quae de Deo dicuntur nominibus est *qui est.* Totum enim in seipso comprehendens habet ipsum esse, velut quoddam pelagus substantiae infinitum et indeterminatum". S. Th. I, Q. XIII, a. XI, o.

heil, dat hun daar van Gods vlammentroon reeds tegengloorde. Nog mogen wij even wijzen op den zeer vloeienden en liefelijken toon dezer overpeinzingen.

Tot nu toe konden de engelen met Vondels woorden terecht uitroepen:

Al wat ons oog aanschouwt is wonder boven wonder!

Zij hebben dan ook met engelenwellust genoten, maar tevens de schatting hunner aanbidding voor Gods troon neêrgelegd. Thans keeren zij zich geheel in zich zelven; en na zooveel genieten en prijzen en zegenen van de goddelijke volmaaktheden, brengen zij ten slotte bij herhaling het offer der erkentenis van eigen geringheid, en nietigheid, het offer der nederigheid:

Wy verouden
In onzen duur; ghy nimmermeer.
Uw wezen moet ons onderhouden.

En zoo geheel verslonden in de glansen van Gods heerlijkheid en het zaligst genot der goddelijke zegeningen, kunnen zij niet anders dan elkander opwekken tot lof en dank; daarom klinkt het:

Verheft de Godtheid: zingt haer eer.

en daar bruischt en weêrgalmt en dondert uit beide engelenchoren tegelijk de *Toezang*:

Heiligh, heiligh, nog eens heiligh,
Driemael heiligh: eer zy Godt.

hun onnavolgbaar, eenig en eeuwig zegelied, duizendwerf herkaatst langs de gouden wanden van *het in top voltogen palais* der hemelen.

Hier eindigt voor ons Vondels *Reizang* — in waarheid een engelenzang. Al wat zijne reizangen doorgaans kenmerkt: verhevenheid van denkbeelden, stijging van 't gevoel tot de hoogste vlucht der lyriek, treffende dichterlijke wendingen, fijnheid van schildering en afmaling met het keurigst koloriet, vloeiende en zangerige dichtmaat: dit alles mogen wij hier rijkelijk genieten van den eersten blik af, dien de engelen vestigen op Hem, die in 't grondeloos licht zoo hoog gezeten is, tot waar zij in naamlooze verrukking voor God hun trisagion aanheffen.

In dezen zang heeft Vondel zich meer dan elders een meester getoond, met de uitstekendste dichtergaven toegerust. Wat eenvoud en soberheid van kleur rust hier op het palet van dien schilder, en toch hoe machtig voert hij ons op tot de choren der engelen, en verkwikt hij ons beurtelings door het zacht en liefelijk geruisch der gewiekte engelenscharen in hun kalme, maar toch zoo diepgevoelige bespiegeling, of door de forsche toonen van jubelende en aanbiddende Seratijnen en Cherubijnen. Het is ons, of wij Vondel onder de hemelgeesten met den vollen rijkdom van zijn geest en zijn hart een *Adoro Te* voor Gods ondoorgrondelijke Majesteit hooren aanheffen; zooveel geloof en liefde, eerbied en aanbidding ademt deze reizang, die eens door een kenner met een enkel woord in zijn volle waarde gekenmerkt werd als „de onstoffelijkste van alle lofzangen op den Allerhoogste".

Hier nemen wij afscheid van den grooten dichter, hem toezingend met W. J. Hofdijk:

Welke zon heur glans en luister
  Machteloos verdwijnen zie
In een zwijgend nachtlijk duister —
  Niet de zonne van 't genie.
Eeuwen mogen gaan en keeren;
  Dampen van miskenning zelf
  Mogen opslaan naar 't gewelf,
En een poos als macht braveeren —
Ziet: zij zwijmen en verteeren
  In het aldoordringend licht,
  Stralend van Gods aangezicht.
Daarom, Vondel! Neêrlands wonder!
Gaat *uw* zonne nimmer onder:
  't Licht van waarheid, recht en plicht,
  Stralend van Gods aangezicht,
  Spiegelt eeuwig in uw dicht.

O.

VERSCHEIDENHEDEN.

EEN OPMERKELIJK OORDEEL OVER GEREFORMEERDEN INVLOED OP DICHT- EN TOONKUNST.

In het onlangs verschenen derde stuk van het derde deel der „*Studiën en Bijdragen op 't gebied der Historische Theologie*", verzameld door W. Moll en J. G. de Hoop Scheffer, Hoogleeraren te Amsterdam" [1]), is (bl. 528—549) een niet onbelangrijk opstel geplaatst van den bekenden schrijver J. A. M. Mensinga, Remonstrantsch predikant te Frederiksstad aan de Eider. Het heeft ten opschrift: „Het onderscheid tusschen het Luthersche en het Gereformeerde kerkgezang, in zijnen invloed op de kerkelijke poëzy en het kerkelijk en wereldlijk gezang." Wat ons in deze verhandeling aantrok, was juist niet het geheel der verdedigde stelling, noch de veelvuldige strijd onder de Protestanten, ook op het punt van kerkgezang, waarvan de lezer, die het minder voor den geest mogt hebben, een overzigt kan vinden in onze vroegere artikelen: „Geschiedenis der Psalmberijming" en „Geschiedenis der Kerkgezangen bij de Hervormden in Nederland" [2]); maar wat ons meer trof, was des predikants openhartige bewering, „dat het diepe verval van den muzikalen smaak onzes volks vooral ontstaan is uit ons psalmgezang"; eene bewering,

---

1) Amsterdam. — G. L. Funke, 1876.

2) Zie *De Katholiek*, Deel XL, bl. 84 vv. en 215 vv.

die meer ten nadeele van het Protestantisme bevat, dan de schrijver welligt heeft ingezien.

Hooren we wat Ds. Mensinga als hoofdbewijs voor zijn hard oordeel doet gelden, en wat daaruit als gevolgtrekking tegen de Gereformeerde religie te besluiten is; want men merke wel op, dat de eigenlijke kracht van zijn betoog ligt in den aard der Hervormde godsdienst, die vooral in het kerkelijke aan dicht- en toonkunst beide vijandig was. Eene nadere reden hiervan zullen wij ten slotte aan zijne voorstelling toevoegen.

De schrijver gaat uit van iemands vroeger gezegde: De Lutersche Reformatie behield alles wat niet tegen den Bijbel streed, de Gereformeerde verwierp alles wat niet op den Bijbel gegrond was. In geen stuk, verzekert hij, is deze regel zoo treffend bewaarheid als in het kerkgezang. We laten het eerste gedeelte dezer bewering, hoe betwistbaar ook, aan zijne plaats, wijl het ons om de bewijsvoering van het tweede te doen is, welke blijft, al zou ook het Lutheranisme minder doodelijk voor de kunst gebleken zijn.

In de Gereformeerde kerk bekwamen de Psalmen hier te lande reeds zeer vroeg het uitsluitend privilegie voor het kerkelijk gebruik. Slechts zeer weinige, en wel, ten deele, naar hetzelfde beginsel, „schriftuurlijke", ten deele onontbeerlijke en door geene Psalmen te vervangen liederen handhaafden hunne plaats nevens de Psalmen. Zoo was het hier, zoo bij de Fransche Hervormden, in de Schotsche gemeenten en „door het geheele Calvinismus heen". De gezetheid op de Psalmen, de afkeer van het kerkelijk gebruik van „niet-schriftuurlijke" liederen was in ons vaderland zoo groot, dat het eene geweldige moeite kostte, om den bundel evangelische gezangen in te voeren. Zelfs nog heden, na 70 jaren, zijn er een aantal landgemeenten, die ongaarne méér gebruik dan wettelijk voorgeschreven is, van die gezangen maken, personen genoeg, die ze in 't geheel niet zingen.

Van waar dit verschijnsel?

De oorzaak van dit eigenaardige en, (verklaart Ds. Mensinga,) om de waarheid te zeggen, geenszins lofwaardige gebruik der

Gereformeerde kerk heeft enkel en alleen gelegen in het „schriftprincipe", zooals dit ook later, bij de invoering der evangelische gezangen, de oorzaak van tegenstand was. Al laat men hierbij den afkeer der menigte tegen elke nieuwigheid in de godsdienst gelden, „toch was altijd de niet-schriftmatigheid de hoofdgrond, waarvan de tegenstand zich bediende." Dit praktische schriftprincipe, gaat de predikant voort, had wederom zijnen dogmatischen grond in het strenge begrip van de letterlijke goddelijke ingeving des Bijbels, waardoor het Calvinisme zich wezenlijk van het Lutheranisme onderscheidde. Het geheel is weder eene proeve van de strenge consequentie, die een der karaktertrekken van het Calvinisme uitmaakt; tevens echter eene proeve, hoe die consequentie tot absurditeit voert. Want, zegt Ds. Mensinga, „het was in 't eind toch eene belagchelijke, door het voorbeeld der geheele Christelijke kerk veroordeelde absurditeit, bij den eeredienst niets anders te willen zingen dan deze psalmen die, hoeveel schoons er ook in voorkomt, welk eene, in zoo ouden tijd verrassende, diepte van godsdienstig leven er in steekt, toch onmogelijk den geheelen omvang van het Christelijk gemoedsleven kunnen omvatten, gezwegen nog dat de vroeger algemeene gewoonte om ze naar de rij af te zingen, dikwijls der Christelijke gemeente uitdrukkingen in den mond legde, die er volstrekt niet in pasten."

Het fraaije gevolg van dien Calvinistischen geest, merken wij aan, was van zelf, dat men geen behoefte had aan kerkliederen, en alzoo op dit verheven gebied der kunst niets voortbragt. Op zijn hoogst, en om toch iets te hebben en niet altijd zwijgend te luisteren en te staren, duldde men de berijming der Psalmen, en dan nog wélke berijmingen, die niettemin twee eeuwen in gebruik bleven tot de nieuwe Psalmhervorming, welke eerst in 1775 in haar geheel aan de gemeente kon geschonken worden. En of zelfs die berijming nog te veel menschenwerk ware, zag men in sommige uitgaven bij de rijmpsalmen op den rand de zoogenaamde leespsalmen gedrukt; dan kon men bij het zingen tot zijne meerdere stichting beter onderscheiden, „welke woorden in de berijming eigenlijk de

eigene woorden van den H. Geest waren"! — Hoe dichtlievend anders onze Nederlandsche natie ook zij, en wat wij ook aan godsdienstige poëzij bezitten, het blijft er bij, schrijft Ds. Mensinga, „dat onze oudere dichters voor het eigenlijke kerkgezang zeer weinig bruikbaars geleverd hebben." Het doorslaande bewijs daarvan was de ervaring, die in 1805 de commissie tot de evangelische gezangen opdeed. Zij meende hier een rijken voorraad te zullen vinden, en wat bleef er, toen men aan het schiften ging, over? Van de 192 Gezangen had men er slechts 19 bij oudere dichters (van Alphen, die in 1803 stierf, nog tot de nieuweren gerekend) kunnen vinden. En hoe geweldig zijn daarenboven deze weinige nog besnoeid en omgewerkt; de meeste zijn eigenlijk slechts uit stukken zamengesteld, die men, hier en daar, uit de oude liederen opnam. Bijna een derde gedeelte had men buiten 's lands moeten zoeken. En indien Feith en vooral de ijverige van den Berg, die te zamen bijna de helft (92) leverden, niet zoo vlijtig geholpen hadden, had men nog jaren kunnen wachten.

Zóó arm bleek het Nederlandsche Calvinisme aan kerkpoëzij; met zijn kerkzang is het niet beter gesteld.

Wij vatten weêr zamen, eerst wat onze schrijver over dien wansmakelijken zang zelven mededeelt, en dan enkel dát gedeelte zijner uitlegging van dien wansmaak, hetwelk als het voornaamste uit den aard zelven van het Calvinisme genomen is.

„In den aanvang dezer eeuw, zegt hij, stond bij ons het volksgezang, en met name het Kerkgezang, dat toen voor een groot deel onzes volks nagenoeg de eenigste muzikale oefening uitmaakte, op eene laagte, waarvan het tegenwoordige geslacht zich bezwaarlijk een denkbeeld maakt. Bejaarden mogen getuigen wat zij daarvan in hunne jeugd op afgelegen dorpen nog gehoord hebben. 't Duurde eerst een halve versregel, eer men wist in welken toon de voorzanger eindelijk aanlanden zou. Dan beproefden schuchter eenige stemmen, al laveerende, dezelfde haven te bereiken. Eerst bij of in den twee-

den regel viel de geheele gemeente in, en dan met volle geweld, al wat de longen vermogten, onverschillig in welke toonhoogte en met welk stemkarakter. Boven allen uit die virtuozen, van wie Betje Wolff destijds schreef:

„De Schout zijn vrouw verstopt hare ooren
„Om zijn gegier niet aan te hooren,
„Wanneer hij Davids Psalmen zingt."

Daar de golvende toonbeweging niet eenparig was, en men tevens, zooals bij 't eind van iederen regel bleek, ook om de maat zich weinig bekommerde, zoo resulteerde uit dit alles, om het zóó eens uittedrukken, een voortdurende, volstemmige, onopgeloste en onoplosbare dissonant. Schoon zulk een gezang, op eenen afstand gehoord, indruk maakte door de geweldige kracht, waarmede het uitgegalmd werd, zoo was het, in de nabijheid, verschrikkelijk; de eenigste verdienste die het had, was deze, dat sommigen, hoe valsch zij ook intoneerden, hun hart ophalen konden zonder vrees van anderen te hinderen, daar toch alles in het semprefortissimo der gemeente tot éénen notenbrij versmolt."

In de steden was het toen reeds iets beter; (schoon ik mij, zegt de schrijver, herinner, als knaap berispt te zijn, wijl men, twee plaatsen van mij af gezeten, mijne stem niet had kunnen hooren, en dat was in Amsterdam!) hier werden trouwens de wanklanken door het orgel gedekt. 't Is hieraan wel toe te schrijven, dat bij ons de voorliefde voor vele en sterke mixturen, zelfs op de pedalen, zoolang geduurd heeft. Zij waren bij zulk gezang weldadig.

En toch was hier vroeger veel lust voor de muziek en stond hier de toonkunst, bepaaldelijk in de 15e en 16e eeuw, op eene groote hoogte. Van waar dat diepe verval? Ds. Mensinga vindt daarvoor „eene bijzondere en sterk werkende oorzaak in het (Gereformeerde) kerkgezang".

Hij wijst o. a. op de „onzingbaarheid" van vele melodiën; op het gebrek aan overeenstemming van de muzikale, de metrische en de taalkundige accenten; ook had men oudtijds geene

orgels, of mogten ze, naar streng Calvinistiesch gebruik, het gezang niet begeleiden en alleen vóór en na de godsdienstoefening bespeeld worden [1]); dan komt hij op de hierboven reeds geteekende langzame manier van zingen uitvoeriger terug en schrijft:

„De tijdgenooten doen vele moeite en gebruiken vele woorden, om aan het nageslacht een denkbeeld van deze zingswijze te geven. Zoo zegt van Iperen (in zijne *Historie van het Psalmgezang*), en eveneens Ypeij (in zijne *Geschiedenis der Krist. Kerk in de* 18e *eeuw*), dat men „gewoon was, de nooten als bij de el uit te rekken, in den mond om en om te draaijen, en door verlagingen en verheffingen tusschen de tanden en het gehemelte, ze slangswijze heen te slingeren." Dat is echter geen wonder. 't Is inderdaad onmogelijk om door woorden of nooten een juist begrip van dit gezang te geven; zelfs door nabootsing is mij dit thans niet meer mogelijk, ofschoon ik het in mijne jeugd dikwijls gehoord heb: te minder dewijl het ook nog verschillend uitgevoerd werd. De aangehaalde beschrijving past slechts op de meer bescheidene zangers. De ijverigen, wien het er om te doen was, boven anderen gehoord te worden, gebruikten eene krachtiger methode. Zoodra zij eene noot ingezet hadden, ging de stem terstond, met eene soort van portament eene terts, quart, zelfs quint hooger (zuiver of valsch kwam er niet op aan) en bleef daar, meer of minder vast, tot de volgende noot; waarbij dan tevens de vokalen geheel van klank veranderden, de opene in eene scherpe, gierende *i* overgingen — alles natuurlijk zoo sterk en hard mogelijk. 't Maakte eenen nog veel onaangenameren indruk dan de andere. —" Deze zonderlinge zang was „eene caricatuur van de kunst; wie zich aan deze zingswijze gewende, bij dien ging aanleg en gevoel voor zang, zoo hij die van nature bezat, in den grond verloren. Ik geloof, dat deze manier, meer dan iets anders, medegewerkt heeft om het laatste overschot van den ouden bloei van ons volksgezang te doen verdwijnen."

---

1) Over het weren der orgels als „Joodsch en Pauselijk instrument", zie men *De Katholiek*, Deel XXXIV, bl. 189.

De diepere reden en verklaring van dien wansmaak is, meent Ds. Mensinga, te zoeken in den aard zelven van het Calvinisme. Men hoore:

„De reden waarom deze zingswijs bij ons zich zoo sterk ontwikkelde (waartoe als gezegd werd het langzame zingen de gelegenheid liet) en zoo groote ingenomenheid vond, niettegenstaande de werkelijke toon- en zangkunst, die toch niet buiten beoefening bleef, ze heftig afkeuren moest, lag daarin, dat men er iets heiligs en vrooms in vond, (inderdaad, „afgezonderd", zeer scherp afgezonderd van de wereldsche zangwijs was het wel!), even als in den eigenaardigen toon, waarop men den bijbel las en .... preêkte. Vele van diegenen die er eene bijzondere virtuositeit in hadden, beschouwden het, wijl het zonder zangmeester geleerd was, als eene „gave", eene soort van Charisma, dat voor hen wederom, zoo zij tot de „bekeerden" behoorden, als een zegel van hunne „roeping en verkiezing" gold. Natuurlijk dat zij er prijs op stelden om dit hun Charisma te gebruiken, 't zij uit hoogmoed, 't zij om het „volk Gods" te stichten. 't Was hun als een pligt, hunne „gave" te gebruiken, hun „talent" niet te begraven. Daarbij diende het tot hunne eigene stichting en bevestiging. En die voorbeelden van de „pilaren der gemeenten" werkten wederom krachtig op al de anderen. Zoo laat zich, indien al niet de oorsprong, toch het toenemen en de algemeenheid van dit even zoo zonderlinge als leelijke gezang verklaren. — Ik stel er voor 't overige prijs op te verzekeren, dat mijne mededeeling geen caricatuur of charge is, zooals die van Ypeij en van Iperen wel eenigzins, maar beeld der werkelijkheid uit de herinnering mijner jeugd.

„Nu moet men nog, over het geheel, daarbij in aanmerking nemen, dat het psalmgezang langen tijd voor het grootste deel onzes volks de eenigste muzikale oefening was, tengevolge van den Puriteinschen geest, die reeds in de 17de eeuw bij ons insloop, die op alle ander gezang met scheele oogen zag, het liefst dit geheel verbood en niet anders dan psalmen wilde gezongen hebben. Inderdaad, zelfs nog aan 't begin onzer eeuw, hielden velen het voor zondig, althans wereldsch, andere

dan psalmmelodiën te zingen, en verkozen ook voor de gecomponeerde Lodensteinsche en andere liederen toch liever eene passende psalmwijs.

„Neemt men nu dit alles te zamen, zoo besluit de schrijver, en weegt men het, dan zal men mijne bewering niet ongegrond vinden, dat het diepe verval van den muzikalen smaak onzes volks vooral ontstaan is uit ons psalmgezang".

Het oordeel van den predikant is hard, maar waar. Het Calvinisme en echte Protestantisme is aan alle kunst, dat menschenwerk bij uitstek, van nature vijandig. De eigenlijke grond echter van die vijandigheid is door Ds. Mensinga niet gezegd, misschien niet eens vermoed, maar werd in dit maandschrift voorlang en herhaaldelijk uiteengezet. Men zie bijv. Deel XXVIII, bl. 92 vv. en Deel XXX, bl. 129 vv. Om er hier iets van te herdenken, nemen we, ten slotte, uit de laatst aangehaalde plaats (bl. 146) deze bondige regels over:

„In het begin drukt zich de natuur der dingen het krachtigst uit; dat geldt overal.

„Het Protestantisme is openbaar begonnen en gevestigd door den beeldenstorm. Dat is een groot historiesch feit, 't welk als alle dergelijke feiten de zinnelijke uitdrukking en verligchamelijking is eener gedachte. Wie nu waren de beeldenstormers? Een onwetend tot fanatisme opgewonden gepeupel, 'twelk daar tevens gelegenheid vond andere dan godsdienstige gevoelens te voldoen. En wat werd er stuk geslagen en vernield? Al het kunstige, al hetgeen 's menschen geest verkondigde, op hem geleek, dus bijzonder zijne beeldtenis; zelfs werd de voorstelling van Christus' menschheid en het kruishout vernietigd.

„Daarmede was het eigenlijk Protestantsch beginsel uitgesproken, 'twelk de menschelijke natuur voor volstrekt boos voor geen heiliging vatbaar achtte, en derhalve het minst van al de kunst, het *ipsum humanum*, kon dulden."

HET GOEDE WERK VAN HET H. HUISGEZIN IN HET H. LAND.

Den 2en April ll. deden twaalf kinderen te Bethlehem hunne eerste H. Communie, arme weesjes, opgevoed door eenen medelijdenden priester, die deze reine zielen, ter plaatse, waar eens de krib des Heilands stond, aan het H.e Kind Jesus aanbood en toewijdde. Het was feest in het welingerigte weesgesticht, dat zijne zorg, ondersteund door veler liefdegiften, het Goddelijk Kind ter eere, heeft opgerigt, en zoo ooit of ergens, dan kon hij het op dien dag en op die plaats gevoelen, dat al wie een der kleinen, die in den Heer gelooven, opneemt, den Verlosser zelven opneemt.

De kweekelingen zijner liefdadigheid naderden tot den Heer, die gezegd heeft: Laat de kleinen tot Mij komen; zij naderden tot den Heer, die terzelfder plaatse, op weinige schreden afstands, zich als Kind het eerst vertoonde op deze aarde; de kinderen kwamen te Bethlehem tot het Goddelijk Kind; zij knielden om zijne kribbe als vertegenwoordigers en als voorsprekers voor hunnen weldoener en voor allen, die hem door hunne aalmoezen in staat stelden, de verwaarloosde, aan 't gebrek prijsgegeven, en aan 't gevaar van afvallig te worden blootgestelde weesjes op te nemen, in goddelijke en menschelijke kennissen te onderrigten, op te voeden tot een waar Katholiek leven, voor te bereiden tot den gewigtigsten stap der Christelijke godsdienst: de eerste H. Communie. Benijdenswaardig was hun lot; en er zijn tal van Christelijke ouders geweest, die hunne voorspraak bij 't Goddelijk Kind inriepen, opdat deze gelukkige weezen den Heer om eene waardige eerste Communie hunner kinderen zouden bidden; vele kinderen, die zich in andere, verre landen tot hunne eerste H. Communie voorbereidden, verzochten zelven deze weesjes om te Bethlehem hunne voorsprekers te zijn. Als die stad, niet de minste onder Juda's voornaamste steden, als hare gewijde herinneringen zulk een invloed uitoefenden op de groote ziel van een Hieronymus, dat hij zich geen zaliger verblijfplaats wist te kiezen dan Bethlehem, dan is het geen wonder ten

minste dit vertrouwen onder de hedendaagsche Christenen te vinden, dat het kinderlijk gebed op de plaats der geboorte Onzes Heeren gestort, bijzonder veel vermag.

Dit weeshuis te Bethlehem heeft echter nog eene andere beteekenis: het is eene der vruchten en een der groote middelen van het *Goede werk van het H. Huisgezin in Palaestina*, een werk, dat ten doel heeft: de Christelijke wedergeboorte van het H. Land door middel van de Katholieke opvoeding en onderrigting der arme jeugd; en dat tevens een sprekend bewijs is van de herlevende belangstelling der Katholieken in alles, wat het H. Land betreft.

Sedert eenige tientallen van jaren is de aandacht van het Katholieke Europa veel meer dan te voren op de plaatsen gevestigd, die door de dierbaarste Geheimen in het leven des Verlossers, ja, door zijne zweetdruppelen en zijn H. Bloed werden geheiligd. De bekendheid met het H. Land, de deelneming in het lot zijner zwaar beproefde Christenen, de eerbied voor de heldhaftige en opofferende werkzaamheid der Paters Franciscanen, aan wie sedert eeuwen de bewaring en onafgebroken vereering van het H. Graf is toevertrouwd, dit alles heeft zich aanhoudend en telkens meer in Europa verspreid. Deze opwekking en verlevendiging der liefde voor het H. Graf en voor geheel Palaestina was voorbereid en bewerkt door vele oorzaken en aanleidingen, waarvan wij deze in 't bijzonder mogen vermelden: de ruimere vrijheid, door het Turksche bestuur aan deszelfs Christen onderdanen gelaten, de oprigting van het Latijnsche Patriarchaat van Jerusalem door onzen grooten Paus, aan wiens zorg geen enkel belang der Kerk ontgaat, het gemakkelijker verkeer tusschen het Oosten en het Westen, en dientengevolge de mindere bezwaren voor de Bewaarders van het H. Graf om zelven in Europa over Jerusalem en Palaestina te spreken, aalmoezen in te zamelen, vertegenwoordigers en ijverige voorstanders der zaken van het H. Land te vinden; verder de talrijker pelgrimaadjes, de ijverige pogingen der Schismatieke Russen en der Protestanten — vooral van Pruissen en Engeland — om zich van zooveel mogelijk invloed in het H. Land meester te maken,

eindelijk en vooral het levendige geloof, de vurige liefde, die wij, in de laatsten tijd, algemeen in de Katholieke Kerk zien toenemen en zich uiten, alsof de H. Geest, in de dagen van ongeloof en vervolging, door eene nieuwe en milder uitstorting zijner genade handtastelijk wil toonen, dat Hij de Kerk niet verlaat. Levendig geloof en vurige liefde, hooger godsdienstig leven brengt noodzakelijk eene warme en werkdadige belangstelling in de zaken van het H. Land te weeg; wie kan in den Heer en in de kracht zijns Kruises gelooven en den Gekruisigde werkelijk liefhebben en koud blijven, wanneer hij de namen van Palaestina, van Bethlehem, van Nazareth, van Capharnaüm, van Jerusalem, van Calvarië hoort uitspreken?

Welke waren de uitwerkselen dezer herlevende en zich verbreidende liefde?

In Europa werd er veel meer gebeden voor de Katholieken en de niet-Katholieken van Palaestina; de aalmoezen voor de talrijke of liever tallooze behoeften eener verarmde en lang verdrukte Christenheid en der Heilige Plaatsen zelven vloeiden in ruimer mate toe; in vele bisdommen werd de oude collekte van den Goeden Vrijdag, ten bate van 't H. Land, hersteld [1]); commissiën werden opgerigt, periodieke geschriften uitgegeven om de belangen van Palaestina te behartigen [2]); de aloude

---

1) In Frankrijk geschiedde dit door de zorgen van den ijvervollen Franciscaan Fulgentius Rignon, generaal-commissaris van het H. Land in Frankrijk.

2) Wij hebben hier het oog op den *Verein vom heiligen Grabe*; deze s gevestigd te Keulen en staat onder de bescherming van den Aartsbisschop; ook de H. Stoel heeft de vereeniging erkend en met vele geestelijke gunsten begiftigd. Zij stelt zich ten doel: de ondersteuning van het in 1847 opgerigte Latijnsche Patriarchaat van Jerusalem, en van de Wachters aan de Heilige Plaatsen, de EE. PP. Franciscanen van het H. Land; de ondersteuning van andere kerkelijke instellingen in Palaestina of die met het H. Land in bijzondere betrekking staan, bijv. het seminarie der EE. PP. Jezuieten te Ghazir op den Libanon; bij te dragen voor het verkrijgen, het onderhoud en het herstel der oude eerwaardige heiligdommen van het H. Land; het voorzien der kerken aldaar met kerkgewaden, gewijd vaatwerk enz.; leniging der rampen, die de Latijnsche Christenheid in Palaestina treffen. Om de twee maanden ver-

ridderorde van het H. Graf ontwaakte tot een nieuw leven [1]).

In het H. Land zelf konden de Franciscanen nieuwe en ruime *hospitia* voor de pelgrims oprigten; kerken en woningen voor de missionarissen werden door den Patriarch op verschillende plaatsen van 't H. Land gebouwd, waar vroeger niet eens eene kapel aan de geloovigen gelegenheid gaf om de H. Mis te hooren, ja, waar vroeger zelfs geene Katholieke gemeente was; al de parochiën of liever missiën hebben ten minste voor de jongens hare eigene school; ijverige missionarissen staan den Bisschop ter zijde, en een seminarie voor priesters uit het land zelf is opgerigt; dit telt thans 29 seminaristen; tal van Liefdezusters oefenen hare bewonderenswaardige werkzaamheid uit; op den Olijfberg is zelfs een klooster van Carmelitessen; in 1874 werd te Jerusalem door den eerw. Ratisbonne een nieuw weeshuis voor jongens geopend, dat 25 kinderen telt; en, om weder tot Bethlehem terug te keeren, in 1863 heeft de apostolische missionaris Belloni den grondslag gelegd van het veelbelovende Goede Werk van het H. Huisgezin, waardoor het Bethlehemsche weeshuis in stand gehouden wordt.

De geschiedenis dezer laatste stichting kan als bewijs gelden, hoe God het vertrouwen en de naastenliefde beloont, en tevens leert zij den toestand der Katholieken in Palaestina op treffende wijze kennen.

De grondlegger van dit huis is, zooals wij opmerkten, de eerw. missionaris Belloni, geboren in het Italiaansche bisdom

---

schijnt het tijdschrift der vereeniging: *Das Heilige Land*, dat nu zijn twintigsten jaargang beleeft. — Te Parijs wordt sedert 1875 het tijdschrift: *Lä Terre Sainte* uitgegeven, dat zich uitsluitend met Palaestina en deszelfs belangen bezig houdt.

1) Deze ridderorde is reeds in de vijftiende eeuw door de Pausen bevestigd en mét bijzondere statuten voorzien. Haar oorsprong is van veel vroegeren tijd. Zij wordt door den Patriarch van Jerusalem in naam en op gezag van den Paus verleend. Hare bestemming is den ijver voor de belangen der Heilige Plaatsen op te wekken en te beloonen. Zij had voorheen slechts den graad van ridder; Paus Pius IX heeft haar in 't jaar 1860, door zijn breve: *Cum multa*, nieuwe statuten gegeven, en bij den bestaanden graad nog dien van het Groot-Kruis en dien van Commandeur gevoegd.

Albenga. „Ik was", schrijft hij, „in het jaar 1863 professor der Heilige Schriftuur in het patriarchale seminarie van Jerusalem [te Beitgiallah bij Bethlehem]; in den tijd van uitspanning kweekte ik eenige bloemen om mij van de studie te verpoozen; ik had een arm kind genomen om mij te helpen, ik ondersteunde het met eenige aalmoezen, en weldra werd ik, zonder het te weten, de grondlegger van het weeshuis van Bethlehem, hoewel ik geen andere hulpbronnen had dan mijn karig inkomen als professor. De beginselen waren zeer moeijelijk, en gedurende verscheidene jaren kon ik mij met niet meer dan twintig kinderen belasten; zij leefden in een klein huisje zonder meubelen, en hoewel ik het zeer armoedig had, zag ik geen mogelijkheid om al de uitgaven goed te maken. Dank zij God, dank zij onzen medewerkers in den vreemde, dank zij al onzen weldoeners, thans [15 November 1875] ademen wij vrij in het weeshuis, dat met hunne aalmoezen te Bethlehem gebouwd is; zestig kinderen worden er opgevoed en bidden dagelijks voor al degenen, die hun het brood der ziel en dat des ligchaams verstrekken."

Deze korte vermelding kunnen wij met eenige bijzonderheden aanvullen. Toen de heer Belloni twee kinderen had opgenomen, werden zijne zorgen gedeeld door een zijner medeprofessoren, den eerw. Bracco, die thans op den patriarchalen zetel van Jerusalem de opvolger is van Mgr. Valerga.

Al spoedig gaf Belloni aan een derde kind dezelfde ligchamelijke en geestelijke opvoeding, die hij aan de beide anderen gaf; het was nog in 't jaar 1863.

Daar kwam de pastoor van Ramallah, een dorp digt bij Jerusalem, aan den ijverigen missionaris een jongen van zestien jaar brengen, die vier jaren in een Protestantsch weeshuis geweest was. Deze jongeling was vroeger Schismatiek en wilde nu Katholiek worden. Na veel beraadslaging werd ook dit kind opgenomen, men moest voor hem eene kamer huren te Beitgiallah. Eene maand was naauwelijks verloopen sedert hij zijne eerste H. Communie gedaan had, of een jonge wees, die van alles ontbloot was, riep de liefdadigheid van Belloni in; deze raadpleegde zijn hart en stond de bede toe. Daarna

kwamen de aanvragen van alle kanten, en tien maanden nadat dit toevlugtsoord der liefde geopend was, zag de goede priester het overvol; onmogelijk was het, nog iemand aan te nemen; en, wat de inkomsten betreft, men leefde van den eenen dag op den anderen.

Van den anderen kant zag Belloni, met welk een ijver en met hoeveel geld de Protestanten aan 't werk waren; zij bezaten toen reeds vier weeshuizen en een groot getal scholen in verschillende dorpen van het Heilige Land. De Katholieke kinderen werden dikwerf of door de armoede gedwongen, of althans door de begeerte van eenig onderrigt te ontvangen aangezet om aan de poort dier inrigtingen aan te kloppen; men begrijpt, met welke gevaren voor hun geloof zij daar verkeerden.

De moeijelijkheid, waarin de heer Belloni zich bevond, was niet gering. De Katholieken van Palaestina hebben geenszins over aanmerkelijke sommen te beschikken; de aalmoezen, die uit Europa komen, zijn reeds voor andere dringende behoeften in beslag genomen; maar buitendien, van waar verkrijgt men personen, die geschikt zijn voor de opvoeding en het onderwijzen der weezen? De professoren van 't seminarie konden zich maar met een gedeelte van die zorg belasten, en de Katholieke bewoners van Palaestina zijn over 't algemeen arm en onbeschaafd.

Echter werd de heer Belloni door eenige ondersteuning, die men hem gaf, in staat gesteld het getal zijner kweekelingen tot twintig te doen stijgen; en door een aalmoes van achthonderd *francs*, die de Voorzienigheid hem toezond, kon hij zijne weezen overbrengen naar Bethlehem, waar hij een betere woning en meerdere gelegenheid om de jongelingen iets te laten verdienen, vinden zou. Die som was de gift eener nederige Duitsche dienstbode te Alexandrië; zij had van het weeshuis te Beitgiallah hooren spreken, en achtte zich gelukkig aan het Kind Jesus de spaarpenningen van geheel haar leven op te offeren. Op zulk eene providentiëele wijze werd het weeshuis niet zelden bijgestaan. Een ander dergelijk voorbeeld. Toen men eenigen tijd te Bethlehem geweest was, werd het

huis al weder te klein bevonden, en vele kinderen moesten worden afgewezen. De opbrengst van den arbeid kon de uitgaven niet dekken; de inteekeningen, de aalmoezen waren niet voldoende. Schulden moesten er gemaakt worden, en de gewone rente in Palaestina is, wegens de schaarschheid van het geld, twaalf ten honderd. De vroegere beschermers werden ontmoedigd. Al hunne pogingen om de zaak te steunen bleven vruchteloos. Men had zich gerigt tot verschillende besturen en commissiën van liefdadigheid in 't buitenland, maar geen antwoord! Toen zag zich de heer Belloni bijna geheel verlaten; men begon hem te beklagen, den spot met hem te drijven of hem van onvoorzigtigheid te beschuldigen en zijn gedrag af te keuren. Bovendien woedde de cholera in Palaestina. De levensmiddelen waren duur. De provisiekamer van 't weeshuis was uitgeput. Crediet had men niet meer. Er scheen dus alle reden te zijn om de poging te staken en de kinderen weg te zenden, maar hiertoe kon Belloni niet besluiten. Mogt hij voor zijne arme kweekelingen niet op de Voorzienigheid rekenen? Hij deed het niet te vergeefs; hij krijgt de tijding, dat er zeshonderd *francs* voor zijn weeshuis aan het Patriarchaat zijn toegezonden. Zij kwamen van een Katholiek in Keulen, wiens naam tot dien tijd onbekend was. Deze weldoener verzocht den Bestuurder van 't weeshuis hem eenige inlichtingen te geven. De priester schreef hem, gelijk men begrijpt, onmiddellijk terug; de gever beantwoordde hem met eene nieuwe toezending van achthonderd *francs*.

Het bleek, dat veel aanzienlijker hulpmiddelen noodig waren om de stichting voor goed te vestigen; hierom begaf zich de heer Belloni, met goedvinden van Mgr. Valerga, in 1867 op reis naar Europa. Zijn doel was aalmoezen in te zamelen. Frankrijk en België bezocht hij, en hij vond er levendige sympathie; men geeft hem aalmoezen, er worden comités opgerigt, ijverige mannen arbeiden zooveel voor zijn Goed Werk alsof dit het hunne was [1]). In 1868 is hij terug in Palaestina; hij

1) In België is het *Comité Central de l'Oeuvre de la Sainte Famille en Terre Sainte* te Brussel gevestigd Voor het zenden van giften kan men zich vervoegen bij den *Trésorier général*, Boulevard Botanique, 52.

kan nu het huis koopen, dat hij tot nog toe slechts in huur had. De stichting gaat merkbaar vooruit. Het onderwijs omvat nu het Arabiesch, het Fransch, het Italiaansch en het teekenen, buiten een ambacht, dat ieder kweekeling in staat moet stellen later zijn brood te verdienen. Een jaar verliep, en het weeshuis ontving van den edelen Lord Bute een groot stuk grond ten geschenk, waarop men eene landbouwinrigting begon te vestigen. Zij ligt aan den weg van Gaza, niet ver van Samsons graf, te Bethgemal.

Het geschonkene land is zeer vruchtbaar; er zijn olijfboomen, boschaadjes, heuvels, die zeer geschikt zijn voor den wijnstok, valleijen met bronnen voor de tuingroenten, goede gronden voor tabak, en akkers voor allerlei soort van graan, die uitgestrekt genoeg zijn.

Reeds wonen en arbeiden hier vijftien jonge lieden; honderd moesten er wezen. Maar de landbouwkolonie is gedurende eenige maanden van 't jaar onbewoonbaar; de oorzaak hiervan zijn de waterplassen en poelen, die er zich in den regentijd vormen. In den zomer doet de zon dit water verdampen, en uit die gronden stijgen smetstoffen op, welke koortsen veroorzaken. Om het terrein bewoonbaar en bebouwbaar te maken moeten er kanalen worden gegraven, muren opgetrokken, wegen aangelegd, werkdieren, landbouwgereedschappen aangekocht. Is deze grond beplant en in staat van bebouwing gebragt, dan kan men meer dan honderd jonge lieden alleen met zijne opbrengsten onderhouden.

Het weeshuis te Bethlehem telt thans zestig kinderen, maar uit alle streken van Palaestina worden nog voortdurend aanvragen gedaan.

Veel, zeer veel blijft er te doen over; maar dit goede werk, dat vóór twaalf jaren in de uiterste armoede is begon-

---

Het *Comité* heeft zijne onderafdeelingen en correspondenten op verschillende plaatsen van 't koningrijk. Het geeft jaarlijks eenige afleveringen zijner *Annales* uit, waarin berigten over 't Heilige Land en over 't Goede Werk, de vermelding der ontvangen giften enz. voorkomen. Buitendien heeft het zijne *Bulletins*.

nen, staat thans door Gods zegen en brengt reeds rijke vruchten voort.

Wie de bewonderenswaardige geschiedenis der totstandbrenging van 't Amsterdamsche *St. Aloysiusgesticht*, van *De Voorzienigheid* en de landbouwinrigting *De Heibloem* kent, vindt in onze mededeelingen over den arbeid van Belloni treffende punten van overeenstemming met de werkzaamheid van den onvergetelijken Hesseveld. Gelijk bij zoovele andere werken der Christelijke liefde is de parabel van het mostaardzaadje ook in de vestiging van 't Bethlehemsche weeshuis heerlijk bewaarheid.

Paus Pius IX schonk zijnen zegen aan deze inrigting; de H. Congregatie ter voortplanting van 't Geloof, vele Kardinalen en Bisschoppen van Europa hebben haar hoogen lof gegeven.

De heer Belloni heeft zijne zorg voor de weezen nog verder uitgestrekt; op zijne laatste reis, die hij in 1875 door Europa ter inzameling van aalmoezen deed, sloten zich drie leerlingen der Apostolische School van Turnhout bij hem aan, die met goedkeuring hunner ouders aan het patriarchale seminarie van Jerusalem hunne studiën voortzetten. Wanneer zij in hunne roeping volharden, dan zullen zij met de geestelijke zorg en het onderrigt der weezen belast worden.

Groot is het bezwaar om geschikte onderwijzers te hebben; hierom heeft de heer Belloni, onder goedkeuring van den Patriarch, eene congregatie gesticht, waarin reeds verscheidene Arabieren en Europeanen zijn opgenomen, die later goede onderwijzers hopen te zijn. Voor hunne opleiding is vlak bij de poorten der Heilige Stad een erf aangekocht; eene normaalschool wordt in den loop van 1876 daar geopend.

En opdat het werk, zooveel mogelijk, de geheele jeugd zou omvatten, is er te Bethlehem en te Jerusalem een zoogenaamd *patronage du dimanche*, wij zouden zeggen, eene congregatie voor jongelingen aan toegevoegd. Voorloopig heeft de Patriarch een der zalen van zijn bisschoppelijk paleis voor hunne vergaderingen in gebruik afgestaan, totdat zij die in de normaalschool zullen kunnen houden.

Wanneer men denkt aan het allerhoogste gewigt van een degelijk ongewijd zoowel als godsdienstig onderwijs voor eene Katholieke jeugd van in den regel arme ouders, eene jeugd, die meestal zonder alle onderrigt blijft, wanneer niet de Kerk de zorg geheel op zich neemt, eene jeugd, die onophoudelijk onder Muselmannen en Schismatieken verkeert, dan springt de belangrijkheid van het *Goede Werk van het H. Huisgezin*, zoo is de algemeene naam voor al de besproken werken van liefdadigheid, terstond in het oog. Letten we verder op den rampzaligen toestand van den landbouw in geheel Palaestina, dan blijkt daarenboven, welk een geheel eigenaardig nut de landbouwinrigting van Bethgemal heeft, en welke allergewigtigste uitwerkselen zij regtstreeks en zijdelings kan hebben.

Het Beloofde Land, dat, volgens de uitdrukking der H. Schrift, overvloeide van melk en honig, is tegenwoordig grootendeels niet meer dan eene woestijn. Diezelfde grond, die, in Davids tijd meer dan vijf millioen inwoners telde, heeft er thans naauwelijks driemaal-honderdduizend. Uit dit schrikbarend verschil volgt van zelf, dat de meeste akkers, in plaats van iets voort te brengen, braak blijven liggen. Voeg hierbij de zorgeloosheid der bewoners van het platteland, die geringe behoeften hebben en zich met weinig vergenoegen. De regering geeft daarenboven niet de minste aanmoediging of ondersteuning; op het land doet zij niets, ieder moet voor zich zelven zorgen, zoo goed en kwaad hij kan; ja, de landbouwer gaat onder hare veelvuldige afpersingen gedrukt; ook hier geldt het, wat ons eens een Grieksch missionaris uit Damascus zeide: „Le grand Turc ne peut rien, il ne veut rien, il ne sait rien." De hebzucht der lagere ambtenaars heeft vrij spel.

Dit alles neemt niet weg, dat de gronden over het algemeen uitstekend zijn en het klimaat gunstig is. Maar geen vruchtbaarmaking der sedert eeuwen verwaarloosde en verlaten akkers is mogelijk, zonder een harden en met beleid geregelden arbeid; en zal deze door het oprigten van goede landbouwkoloniën niet allerkrachtigst worden bevorderd? Zoo komt het Goede Werk van het Heilige Huisgezin aan een der eerste behoeften der Christelijke bevolking te gemoet.

Vele zijn de beweegredenen om een heilige poging als die van het weeshuis te Bethlehem en de ermede verbondene goede werken te steunen; en reeds heeft de Katholieke liefdadigheid hier groote dingen gedaan. Dat zij voortga en hare zegeningen nog rijker uitstorte! Een edele naijver moet haar aansporen om thans bij de milddadigheid der Protestanten niet ten achter te blijven, maar die te overtreffen.

Eerst in 't midden dezer eeuw is het Protestantismus begonnen iets van eenig belang voor het H. Land te doen. Tal van eeuwen, die alle getuigen voor de liefde en de offervaardigheid, welke de Katholieken voor de Heilige Plaatsen immer bezielde, waren voorafgegaan. Maar thans zijn er door de verschillende Protestantsche Kerkgenootschappen schatten besteed voor de Protestantsche propagande in Palaestina, en, wij erkennen het, ook menig monument van onmiskenbare naastenliefde is in het H. Land door Protestanten opgerigt.

Ziehier, welke opgave een der *Bulletins de l'oeuvre de Bethléem* van hunne stichtingen doet:

Te Jerusalem.

I. Eene groote en prachtige kerk op den berg Sion. *Miss* Cook schonk er eene jaarlijksche rente aan van 5000 *francs*. Hierbij een groot huis voor den Engelschen geestelijke, en een tweede voor den Pruissischen. — Eene kerk voor de inlandsche Christenen, die Protestant geworden zijn; zij ligt tegenover den Olijfberg. Het is een aanzienlijk gebouw. De geestelijke ontvangt zijne toelage van een vereeniging in Engeland. — Het oude klooster en de kerk van de H. Maria de Groote, digt bij het H. Graf; dit werd in 1869 door Abdul-Aziz aan Pruissen afgestaan. — De kerk der volgelingen van Offmann.

II. Een weeshuis voor jongens, dat geheel onder het bestuur staat van den Anglikaansch-Lutherschen Bisschop Gobat. Het telt omtreeks 60 kinderen; allen zijn Christenen en geboortig uit Syrië of Palaestina. — Een weeshuis voor jongens op den weg van Jaffa; het is eene landbouwinrigting en heeft 70 kweekelingen, allen inlandsche Christenen. — Een groot weeshuis voor meisjes op den weg van Jaffa; het wordt be-

stuurd door zeven diaconessen. Er zijn omstreeks 20 kinderen, die haar onderhoud zelven bekostigen, en 100 anderen, die kosteloos worden opgevoed. — Eene kostelooze school voor meisjes, in de stad gelegen. — Eene ambachtschool bij de poort van Damascus voor de Joden, die Protestant willen worden. — Een weeshuis met school voor de kinderen van Protestant geworden Joden.

III. Toevlugtsoord voor de Joden, die te Jerusalem komen en Protestant willen worden. Zij ontvangen er huisvesting en onderhoud gedurende eene maand, of zelfs totdat zij eene betrekking hebben gevonden. — Het *Hospitium* van de Joanniten. Deze inrigting is bestemd voor rijke zoowel als voor arme reizigers en behoort in eigendom aan de Protestantsche ridders der orde van den H. Joannes van Pruissen. — „Een groot huis met 200 kamers is in aanbouw buiten de Jaffa-poort. De bestemming kent men nog niet; het zal waarschijnlijk een *hospitium* voor pelgrims zijn. Eene Hollandsche Princes bekostigt dezen bouw."

IV. Het Engelsche hospitaal. Alleen Joden worden opgenomen. Ten einde er hen des te eer te doen ingaan, worden alle spijzen gestreng volgens de voorschriften van den Talmud bereid. — Het Pruissische hospitaal; dit is bestemd voor de inlanders, vooral voor hen, die Christen zijn. Het wordt bediend door zeven diaconessen. — Het hospitaal der melaatschen; het wordt onderhouden door de vrijgevigheid eener Pruissische gravin. — Eene groote Protestantsche bibliotheek; het Londensche Bijbelgenootschap voorziet haar van vele boeken. — De bank en het magazijn van Spittler en compagnie. Al de winsten worden besteed ten bate der Protestantsche missiën vooral voor die in Abyssinië.

Buiten Jerusalem.

De Protestanten hebben zich in al de Katholieke dorpen of steden van het Heilige Land gevestigd: overal hebben zij eene kapel en eene school; „zij strooijen het goud kwistig uit om bekeerlingen tot zich te trekken, en hebben daardoor een grooten invloed", zegt het *Bulletin*. De voornaamste inrigtingen zijn deze:

Bethlehem bezit een Protestantsch weeshuis voor jongens en meisjes; er zijn 10 jongens en een twaalftal meisjes, meestal kinderen van Bedouïnen, die, ten oosten der stad, onder tenten wonen.

Te Nazareth, Jaffa en Caïpha zijn Protestantsche scholen van meer uitgebreid onderwijs. De dorpsschoolmeesters worden opgeleid te Nazareth.

Bij den berg Carmel en te Jaffa hebben de Protestanten hunne landbouwinrigtingen.

Aldus de opgave van het *Bulletin.*

De wedstrijd is aangevangen; dat de Katholieken hunnen ouden roem van liefde voor de Heilige Plaatsen handhaven!

H. J. J. PRENGER.

DE PROCESSIES NAAR BRIELLE IN 1876.

De „*Heilige Familie*", het hoogst aan te bevelen „*Zondagsblad voor het Katholiek Huisgezin*" [1]), heeft in zijn laatste nummer van 20 Aug jl. eene uitvoerige opgave van de processies naar den Briel. De plaatsen, het aantal pelgrims en de dagen hunner bedevaart zijn er naauwkeurig medegedeeld. Één processie werd nog verwacht. In 't geheel hadden toen 8656 geloovigen, onder begeleiding van 113 priesters, het martelveld van onze Gorkumsche Martelaren bezocht. Hierbij zijn niet die pelgrims gerekend, welke buiten eenige processie voor zich zelven die vrome bedevaart maakten. Onder deze duizenden pelgrims waren er velen, die naar Brielle kwamen, om God en de HH. Martelaren van Gorkum voor gebedsverhooringen te danken. En met bijzonder genoegen vermeldt het *Zondagsblad* er bij: „Van vele processies bestond de kern uit leden van de H. Familie."

1) Leiden. — J. N. Geijer.

KORTE GESCHIEDENIS DES VADERLANDS [1]).

Met het meeste genoegen hebben wij kennis genomen van bovengenoemd boekje, ons door de Redactie van *De Katholiek* ter beoordeeling toegezonden. In eenvoudig en duidelijk gestileerde zinnen en op aangename en onderhoudende wijze verhaalt de bekwame Hoofdonderwijzer de voornaamste gebeurtenissen der Vaderlandsche geschiedenis aan zijne leerlingen. Den juisten middenweg bewandelend overlaadt hij hen niet met allerlei bijzonderheden, die hun toch geen belang inboezemen en onthoudt hij hun niets, dat voor een algemeen overzicht der geschiedenis noodzakelijk is. Daarbij plaatst hij zich op het ware Katholiek-historische standpunt, terwijl hij zorgvuldig zulke uitdrukkingen vermijdt, die andersdenkenden op hatelijke wijze zouden kunnen stooten. Ten bewijze van onze ingenomenheid met dit boekje willen wij den geachten Schrijver gaarne op eenige kleine smetten wijzen, die zijn voortreffelijk werkje hier en daar eenigermate ontsieren. Vooreerst teekenden wij ten opzichte der spelling de volgende vergissingen aan: verders (8), volkstammen (12 en 13), Italie (17 en 43), haglijk (83). Minder juist gestileerd zijn sommige relatieve zinnen, zooals, op blz. 9: „Zij bewoonden ruw vervaardigde hutten, waarin een gat in een der wanden toegang aan het daglicht moest verleenen, dat tevens den rook een uitweg aanbood." Eveneens op blz. 101: „Deze veranderingen kostten ons vaderland groote sommen gelds, dat toch reeds door hooge belastingen zwaar gedrukt werd." Op historiesch gebied vergiste zich de Schrijver met Jacoba van Beieren in den leeftijd van 25 jaren te laten sterven (blz. 30). Gewoonlijk spreekt men niet over Don Jan, maar over Don Juan van Oostenrijk, en de gemaal van Isabella wordt liever Albert dan Albertus genoemd. Zou het ook niet meer in overeenstemming met de resultaten der moderne kritiek geweest zijn om de aanspraken

---

1) *Ten dienste van R. K. scholen en huisgezinnen*, door J. A. Boekhorst, Hoofdonderwijzer aan de R. K. Parochiale school te Kockengen. Utrecht. Dekker en van de Vegt. 1876. *f* 0,30.

van Haarlem op de zoogenaamde Damiaatjes en op de uitvinding der boekdrukkunst wat minder stellig voort te stellen?

Onze aanmerkingen gelden slechts kleine vergissingen en onnauwkeurigheden en moeten voor ieder weldenkend lezer de voortreffelijkheid van het geheel des te hooger doen uitkomen. Wij aarzelen dan ook niet de aandacht van H.H. geestelijken en onderwijzers op dit nette en degelijke boekje te vestigen en het hun warm aan te bevelen.

L. H. BORKING.

BIJBEL, OVERLEVERING EN GEZAG.

Onder bovengenoemden titel heeft de Eerw. Heer A. B. Leyser een apologetische verhandeling geschreven over de bronnen, waaruit wij de bovennatuurlijk geopenbaarde waarheid kunnen leeren kennen en over de wijze, waarop wij tot deze kennis moeten komen. Zeer terecht heeft de Eerw. Schrijver begrepen, en daarvoor verdient hij onzen innigsten dank, dat de behandeling van zulk een onderwerp vooral in onzen tijd allernuttigst kan werken. Het boekje is in populairen, hier en daar, zou ik bijna durven zeggen, in ietwat al te populairen toon, geschreven. Zoo de Eerw. Heer Leyser een tweede uitgave van dit boekje mag leveren, dan hopen wij, dat hij de correctie daarvan aan een bekwamere hand zal toevertrouwen, dan die hem thans ten dienste stond. Overigens deelen wij ten volle den wensch van den Eerw. Schrijver, dat God zijne pogingen moge zegenen.

B.

SPROKKELING.

Predikanten-rederijkers. „Opmerkelijk is het, hoe in de laatste vijf jaren in Noord-Holland, „de rederijkers" zich tot de verste en afgelegenste dorpen hebben uitgebreid. Vraag in dorpen die gij schier gehuchten zoudt willen noemen naar een rederijkerskamers of gezelschap, en de boerendeern die van weinig meer dan van de koeien afweet, heeft u begrepen en zal u veel van de rederijkers-voorstellingen weten te verhalen. En nu is het een feit, dat die rederijkers meest aan de moderne predikanten hun ontstaan of bescherming hebben te danken." Aldus het Protestantsche *Kerkelijk Weekblad.* (1876 No. 3). Ter kenschetsing van den toestand diene, dat, volgens denzelfden berigtgever, ergens de predikant de decoratiën voor de tooneelvoorstellingen schilderde en de plaats vau *souffleur* vervulde. Na afloop der voorstelling werden, op aandrang des leeraars, de banken opgeruimd, ten einde gelegenheid tot den dans te geven; en bestuurders eener Evangelisatie zagen er niets bijzonders in des Zondags alleen 's morgens godsdienstoefening te doen houden om zoo den middag en den avond voor de edele rederijkerskunst vrij te hebben.

De berg Athos.

Het woord van Ricaut is na meer dan eene eeuw nog ten volle waar: „Van alle plaatsen, waar men de Grieksche godsdienst belijdt, is geene om hare kloosters zoo beroemd als de berg Athos. Men mag dan ook zeggen: wat betreft het getal der kloosters, die er zijn, of der monniken, die er toe behooren, kan geene plaats ter wereld met dezen berg worden vergeleken." [1]) Ja, in onzen tijd, kan men zelfs met meer regt dan ten dage van Ricaut zeggen, eene zoo talrijke kloostergemeente of liever zoovele honderden en duizenden monniken bij elkander, vereenigd tot een geheel gewest van kloosters, en die de voortzetters zijn van een sedert vele eeuwen nooit onderbroken kloosterleven, met alle er toe behoorende overoude gebouwen, inrigtingen, overleveringen, gebruiken — dat is een zeer buitengewoon verschijnsel in de zedelijke wereld. Het belang, dat de berg Athos inboezemt, wordt nog grooter bij de gedachte aan de historische beteekenis zijner kloosters, aan de gedenkteekenen en kunstschatten, aan de kostbare handschriften-verzamelingen, die over zijne oppervlakte verspreid zijn. De Katholiek

1) *Histoire de l'estat présent de l'Eglise Grecque par* M. le Chevalier Ricaut *traduits de l'Anglois par* M. De Rosemond. Middelbourg. 1692.

ziet daar buitendien eene wel zeer onvolmaakte, maar althans voor 't uiterlijke niet geheel ongetrouwe afschaduwing der eerwaardige en heilige kloosterinrigtingen uit de middeneeuwen, ja, zelfs uit de vroegere eeuwen der Kerk, toen ook nog de Athos tot hare eenheid behoorde, en zijne reeds talrijke monniken en kluizenaars den vollen schat des waren geloofs bezaten en de verhevenste deugden beoefenden. Hij schenkt een weemoedigen, maar belangstellenden blik aan de tegenwoordige kloostervergadering, waaruit het ware, volle leven wel geweken is, maar die nog altijd de niet geheel verwoeste en zeer herkenbare bouwval is van een beteren voortijd, of die hem, bijna evenals de ontredderde en misvormde, thans door de Protestantsche godsvereering ingenomen heerlijke kerken zijner Katholieke voorouders, een treurige en levendige herinnering is aan lang verleden eeuwen van geloof en liefde. Voor den Rus en den Griek geldt de Athos, ook in onzen tijd, als eene allerheiligste plaats van waar ascetisme en bijzondere goddelijke begenadiging; en de Athos is èn door 't aanzienlijk getal zijner monniken èn door de menigte van pelgrims, die hem aanhoudend komen bezoeken, èn door den ver uitgebreiden invloed zijner bewoners op geheel de Grieksche Christenheid, misschien wel meer dan Constantinopel zelf het eigenlijke *centrum* der Schismatieke Grieksche Kerk en mag tevens als een van de meest beteekenende zetels der Russische Scheuring gelden.

Het wezen, het leven en de bestemming dezer beide Schismatieke Kerken kan op den Athos bestudeerd worden, en onder dit opzigt heeft de daar gevestigde kloostergemeente thans eene eigenaardige belangrijkheid. Turkije

beleeft de hevigste woelingen, een hardnekkigen oorlog, de ongeloofelijkste lotsverwisselingen. Zal de Halve Maan een gedeelte van Europa blijven beheerschen, of zal zij door het Kruis naar Azië worden teruggedrongen? Ziedaar de vreeselijke vraag en den bloedigen strijd van het oogenblik. Maar als wij hier spreken van 't Kruis, dan bedoelen we het Schismatieke, het Russische, het Griekse Kruis. Turkije met inbegrip der schatpligtige Staten Rumenië en Servië telt in Europa eene bevolking van 14 millioenen, daarvan zijn 10 millioenen Christenen en 9 millioenen Schismatieken. Deze strijd is ook een godsdienstoorlog. Om hem eenigermate te kunnen beoordeelen, dient men den kerkelijken toestand der Europesche onderdanen van de Porte niet uit het oog te verliezen. Onze mededeelingen over den Athos pogen eene bijdrage te zijn tot de kennis der Kerk, waartoe de meesten hunner behooren.

In Julij 1875 bezocht zijne Excellentie Eugène Melchior de Vogüé de kloosterwereld van den Athos, en hij gaf ons het aangenaam geschreven verslag zijner reis in de *Revue des deux mondes* (1876, 15 Janvier, *Le Mont Athos*). Toen hij dezen togt maakte, was hij reeds verscheidene jaren gezant van Frankrijk te Constantinopel; sedert is hij in dezelfde waardigheid naar Weenen verplaatst. Door deze reisbeschrijving en nog meer door hetgeen hij vroeger over 't Oosten in 't licht gaf — wij herinneren hier vooral aan zijn hoogst belangrijk werk over de kerkgebouwen van Palaestina — heeft hij bewezen een man te zijn van naauwkeurige opmerking, veelvuldige waarneming, fijnen smaak en, wat inzonderheid de oude

Byzantijnsche kunst betreft, van uitgebreide kunstkennis: hij bezit eene echt Fransche geestigheid en is misschien wel daarom niet geheel vrij van de ligtzinnigheid, die aan zijn landaard niet zelden verweten wordt, een gebrek, waarop wij bij de waardering zijner oordeelvellingen hebben te letten, en dat hem, in zijn opstel over den Athos, enkele keeren tot althans zeer gewaagde uitdrukkingen vervoerde. Verder is het overbodig op te merken, dat zijne positie hem in staat stelde veel te vernemen en veel te zien. Zijn reisverhaal en zijne beschrijving van den Athos is de hoofdbron voor onze bijdrage; wij vullen zijne berigten uit andere bronnen aan, die ons ten dienste staan en in den regel zijne mededeelingen bevestigen, maar ons ook somtijds noodzaken zijn gevoelen in twijfel te trekken.

Wij raadpleegden inzonderheid:

1⁰ de reeds genoemde *Histoire de l'estat prèsent de l'Eglise Grecque* van Ricaut. De schrijver werd door Karel II van Engeland als buitengewoon gezant naar Sultan Mahomed IV gezonden, en was vervolgens elf jaren Engelsch Consul te Smyrna. Zijne uitgebreide berigten over den Athos ontleende hij aan eenige monniken van den berg.

2⁰ *De Graecae Ecclesiae hodierno Statu epistola authore Thoma Smitho* (Trajecti ad Rhenum. 1698). Deze Anglikaansche geestelijke was tijdens zijn verblijf te Constantinopel in aanhoudend verkeer met verscheidene Grieksche bisschoppen en priesters, en in Engeland teruggekomen, had hij door zijn langdurigen omgang met den Griekschen Aartsbisschop Joseph Georgines, die te Londen eene kerk voor zijne natie bediende, alle gelegenheid

om over de Byzantijnsche Kerk genoegzaam te worden ingelicht.

3⁰ *Nieuwste beschrijving van de Grieksche Christenen in Turkijen* (Leijden. 1743), eene vertaling van het werk der Berlijnschen predikants J. Elsner, die niets anders deed dan de berigten verzamelen, hem mondeling door Athanasius Dorostamus gegeven. Zoo iemand, dan mag Athanasius hier als zegsman optreden. Hij was eerst abt van het Grieksche klooster der H. Parasceva te Jassy, welks monniken, evenals die van den Athos, den regel van den H. Basilius volgden. Daarna bekleedde hij verscheidene jaren eene der eerste waardigheden in de Grieksche Kerk: hij had namelijk bij den Patriarch van Constantinopel omtrent het ambt van een vikaris-generaal bij onze bisschoppen, en voerde tevens het oppertoezigt over de kloosters van den Athos. De Patriarch Paisios de Derde zond hem in 1734 met een aanbevelingsbrief naar verschillende landen van Europa, ten einde voor de vele Christenen, door de Turken in eene harde gevangenschap of slavernij gehouden, aalmoezen te vragen. Op deze reis verbleef Athanasius geruimen tijd te Berlijn ten huize van Elsner. De officiëele titel, waarmede de Patriarch hem noemt, luidt: de allereerwaardigste en allergodvruchtigste heer Athanasius Dorostamus, archimandriet van den oecumenischen patriarchalen troon en van den heiligen berg Athos en van geheel Chersonea (*τὸν παναιδεσιμότατον καὶ πανευλαβέστατον κύριον Ἀθανάσιον Δοροσταμὸν, ἀρχιμανδρίτην τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ τοῦ ἁγίου ὄρους τοῦ ἐν τῷ ἄθῳ, καὶ πάσης χερσωνήσας*).

4⁰ Een merkwaardig opstel van Gasz over den *Athos-Berg* in Dr. Herzogs *Real-Encyklopädie*.

Hooren we, hoe de Vogüé zijn reisverhaal begint.

„Naauwelijks aan boord van het schip, dat ons uit de bedrijvigheid van den Gouden Hoorn wegvoerde, gevoelden wij ons, zegt hij, aan den drempel eener andere wereld. Met den Genueschen kapitein en eenige Turksche matrozen zijn wij de eenigen, die niet als pelgrims den togt medemaken. De hooge geestelijkheid heeft het achterschip ingenomen; zij is in twee partijen verdeeld: aan de eene zijde de metropolitaan van Nicea en de aartsbisschop van Larissa, omringd van talrijke acolythen, aan de andere zijde waardigheidsbekleeders van het Russische klooster van den H. Pantalimon. Tusschen de beide groepen is de verstandhouding koel; wij zullen de oorzaak hiervan later vermelden. Aan den gemeenschappelijken disch echter is het onderhoud levendig. Maar op het dek teruggekeerd, hernemen de leden der hiërarchie al hunne vormelijke ernstigheid. Zij zetten zich naast elkander neder op de banken en nemen hunne rozenkransen ter hand; van onderen af beschenen door het licht, dat uit de openingen in 't dek opstraalt, teekenen hunne zwarte mutsen en lange witte baarden zich op den hemel af; zij gelijken op een dier somber getinte fresco's, waarop in den nacht der Byzantijnsche kerken de Concilie-vergaderingen te onderscheiden zijn. Op het voorschip zijn de pelgrims van lagen rang, lieden van allerlei taal en allerlei stam, Russen, Grieken, Albanezen, Bulgaren, popen, Grieksche monniken, vuil en schilderachtig; zij liggen op het verdek in eene matelooze wanorde door elkander. Eenigen rigten zich op en beschouwen geknield en onder het zingen van kerkliederen de heerlijkheden van een Oosterschen nacht."

Op den morgen van den tweeden dag rees de hooge pyramide van den Athos tusschen de eilanden Imbros en Lemnos voor 't oog der reizigers op, om zich tot aan 't vallen der duisternis steeds hooger uit de golven op te beuren. In den nacht vaart het schip langs de loodregte wanden van den berg, waarop de maan talrijke witte stippen beschijnt: het zijn de verblijven der monniken. Ten twee ure 's morgens ankert men voor 't Russische klooster van den H. Pantalimon. „Schuitjes, geroeid door gedaanten met lange zwarte mutsen en hangende haren, naderen in de duisternis, verhaalt de Vogüé; zij nemen ons op en brengen ons in stilte naar het strand. Andere dergelijke schaduwen wachten ons daar in menigte op; wij zijn aan land, zij gaan ons voor, en geleiden ons langs een pad, dat tusschen hooge muren voortkronkelt; we treden een gewelfd portaal binnen; het is diep als de poort eener forteres en behangen met afbeeldingen van Heiligen, waarvoor tal van lampen branden; het voert ons op een ruim plein, omgeven van kerken en losstaande gebouwen; deze laatste zijn in een onuitsprekelijke wanorde boven onze hoofden tegen den bergwand opgestapeld. Op het plein zien wij bij 't maanlicht een volk van monniken stil en statig dooreenglijden: rondom ons verbergt zich alles in den nacht en de stilte. Heel in de hoogte glanst de voorgevel eener verlichte kerk; stroomen licht en langzaam gepsalmodiëerde zangen vloeijen hare vensters uit en vallen als uit den hemel op de duistere diepte."

I. Tusschen de golven van Salonica en Contessa schiet het Chalcische schiereiland met drie gelijke voorgebergten in den Archipel uit; zij zijn gescheiden door de diepe

baaijen van Cassandra en Monte-Santo. De oostelijkste dezer landtongen, die de Ouden Acte noemden, is een smalle bergketen van omstreeks 60 kilometers lang; naar de zeekust toe verheft zij zich langzamerhand tot aan den top van den Athos (Ἄθως, Ἄθος), die 2000 meters hoog is. Hij ontving dezen naam van Athos, een zoon van Poseidon, of kreeg dien van den reus Athos, welke in den Gigantenstrijd een berg tegen den hemel slingerde; maar Jupiters bliksems wierpen dit berggevaarte terug, dat, op de aarde neêrgeploft, de Athos werd. De berg is in de klassieke geschiedenis bekend door Xerxes' poging om hem door te graven, ten einde in den oorlog tegen de Grieken eene doorvaart voor zijne vloot te hebben. Er zijn echter geene zekere sporen van dit werk meer over.

De marmeren bergkruin is zeer ongelijk, dor en bijna niet te genaken; maar wat lager is de berg grootendeels bedekt met boomen en heesters; zijn voet brengt kruiden voort van verwonderlijke kracht. Hij wordt door zulk eene menigte van bronnen en beken besproeid dat er in de lagere streken bijna geen plek is, die men niet zeer vruchtbaar kan maken; bij deze heerlijke natuur komt het gelukkige klimaat en de afgezonderdheid der landstreek, die echter weder niet op al te verren afstand van de meest welvarende provinciën van het Grieksche Rijk en van de hoofdstad, het Tweede Rome, gelegen was. Zoo scheen deze berg voorbestemd om reeds in de eerste Christeneeuwen het verblijf van kloosterlingen en eremieten, in waarheid een tweede Thebaïs te zijn, en om eens den naam van Heiligen Berg (Ἅγιον Ὄρος), zooals de Grieken hem sedert lang en ook nog thans noemen, ten volle te verdienen.

Hoewel verscheidene kloosters volgens de overlevering der monniken tot een zeer hoogen ouderdom opklimmen, schijnt toch de eerste stichting van een eigenlijk gezegd klooster eerst in de negende eeuw te hebben plaats gehad. Zooals elders het geval was, zullen ook op den Athos in 't eerst vele kluizenaars in door de natuur of de kunst gevormde bergholen afzonderlijk gewoond hebben. Doch ook hiervan wordt vóór de negende eeuw nergens melding gemaakt. Onder Keizer Basilius den Macedoniër (867—889) bouwde Joannes Colobus het eerste steenen klooster, en de Keizer schonk het woeste schiereiland aan de kloosterlingen. Deze eerste kloostervestiging geschiedde digt bij de stad, vroeger Apollonia geheeten, maar die later, om de heilige woningen der monniken in hare nabijheid, Hiërissus (Ἱέρισσος) genoemd werd. Haar bisschop oefende in de verschillende eeuwen met eenige onderbrekingen een meer of minder uitgebreide regtsmagt over den geheelen Athos uit.) In 960 kwam Athanasius Athonites, dien de Kerk onder hare Heiligen telt, met zijne gezellen op den berg Athos. Hij wordt den 5 Julij, in de zoogenaamde Menaeën der Grieksche Kerk, die de Officiën der Heiligen bevatten, herdacht. Daar lezen wij in zijne lofrede, dat hij, „een schitterende ster voor de geheele wereld", Trebisonde tot vaderstad had en zich te Constantinopel op de studiën toelegde. Hij begaf zich naar het klooster van den berg Cyminas; en toen hij hier door uitstekende deugd aller oplettendheid en eerbewijzingen tot zich trok, nam hij uit nederigheid de wijk naar den berg Athos. De stichting van het klooster wordt op de volgende eigen-

1) Le Quien. *Oriens Christianus*. Parisiis. 1740. T. 2, n. 28.

aardige wijze in de Menaeën verhaald: „Hier werd hij de leerling van een zekeren grijsaard, onder wiens leiding hij de voorzigtigheid, zedigheid en gehoorzaamheid beoefende en zich met inspanning op zijn geestelijken vooruitgang toelegde. Door goddelijke ingeving aangespoord, verborg hij zich in de diepste schuilhoeken van den berg. En op aanhoudend verzoek van Nicephorus Phocas, Keizer van het Oostersche Rijk [963—969], met wien hij reeds door innige vriendschap verbonden was, bouwde hij een prachtige kerk ter eere der Moeder Gods, en vele cellen en groote huizen voor het leven en de woning der broeders; daarenboven eene *laura*, waarin velen konden worden opgenomen; hij ondernam groote werken, en ging van hier naar den Heer." [1])

Van elders is het bekend, dat Athanasius de kluizenaars van den berg tot eene kloostergemeente vereenigde en, ondersteund door de giften van Nicephorus, het klooster stichtte, wat nu nog den naam van Laura draagt. In het stichtingsverhaal der Menaeën komen de drie vormen van het monnikenleven der oude Kerk voor, die ook nog in den tegenwoordigen tijd op den berg Athos worden onderhouden. Behalve de monniken, die, in een en hetzelfde kloostergebouw te zamen wonend, de regeltucht gemeenschappelijk onderhouden, zijn er andere, die buiten den muur van een klooster eene cel met een stuk gronds hebben en dagelijks eenig brood en wijn ontvangen, maar overigens door hunnen arbeid in hun onderhoud voorzien; andere, die met hen dezelfde levenswijze volgen, wonen in hunne nabijheid; ze hebben een gemeenschappelijken

---

1) Zie de Bollandisten, *ad diem* 5 *Julii*.

overste. Zulk eene vereeniging van celbewoners heet eene *laura* (λαύρα). In strenger afzondering leven de anachoreten of eremieten; een grot of een berghol in de wildernis is hun verblijf; zij leven van wortelen van boomen, wilde kruiden, beschuit, gedroogde vruchten en dergelijk voedsel, wat hun uit de kloosters wordt gebragt. Dit zijn de eigenlijke asceten (ἀσκηταὶ). De monnikken in het algemeen dragen, zonder onderscheid van leeftijd, den naam van *goede grijsaards* (καλόγηροι); een monnik, die priester is, heet ἱερομόναχος; is hij diaken, dan noemt men hem ἱεροδιάκονος.

Moet men den H. Athanasius voor den grondlegger van het eigenlijke kloosterleven op den Athos houden, vele anderen kwamen er na hem, aan wie de eer er kloosters en *laurae* gesticht te hebben toekomt. De vurige ijver van de Athonieten trok scharen van monniken en eremieten naar het schiereiland; en de mildheid der Byzantijnsche Keizers, de voorregten, die zij aan de kloostervereeniging schonken, verzekerden aan den kleinen Staat een toenemende achting en rijkdom; de godsdienstige vereering der Oosterlingen voor deze plaats van gebed en deugdoefening klom zoo hoog, dat de berg Athos tal van pelgrims zag toestroomen, en nog in den tegenwoordigen tijd komen er bijna evenveel Schismatieken ter pelgrimaadje als naar de Heilige Plaatsen van Palaestina zelven, die, zooals men weet, door hen druk bezocht worden.

De Keizerlijke bullen der tiende eeuw getuigen voor het bestaan der oudste kloosters: Laura, Batopedi, Ibero, Xeropotame. De constitutie van Keizer Constantijn Monomachus, werd in 1045 gegeven; zij regelde

de tijdelijke aangelegenheden van den Athos; en ook werd door haar de strenge uitsluiting van elk vrouwelijk wezen buiten geheel het schiereiland ingescherpt. Zij kent reeds 180 kleinere en grootere monniken-vereenigingen met 700 monniken.

Een weinig later wedijveren de Slavische Vorsten met de Comnenen in milddadigheid jegens den Athos. Het Servische klooster Chilantari werd in 1197 herbouwd.

De schenkingen nemen toe, nieuwe stichtingen verrijzen, gronden in andere streken worden aangekocht, en de Athos krijgt een kroon van kerken en kloosters. Maar in de eerste helft der dertiende eeuw wordt deze voorspoed door de Latijnsche verovering van 't Grieksche Rijk geschorst, een Frankiesch ridder bouwt een versterkt kasteel op den Heiligen Berg.

Met de Kerk van Constantinopel had zich de Athos van Rome afgescheiden; doch na de bemagtiging der metropole door de Latijnen onderwierpen zich ook de bewoners van den Athos weder aan Paus Innocentius III. Hij bekrachtigde al hunne voorregten; zooals zij reeds te voren door den Griekschen Keizer aan de regtsmagt van den Stoel van Byzantium waren onttrokken, werden zij nu ook onmiddellijk onder den Paus gesteld; „want, zegt Innocentius, eene plaats, die op een huis Gods en op de poort des hemels gelijkt, en waar een hemelsch leger zegevierend tegen den boozen vijand strijdt, verdient onmiddellijk onder de hoede des Heiligen Stoels te staan, in hare vrijheden bevestigd en tegen alle onderdrukking gevrijwaard te worden."

In dezen tijd stichtten de inwoners van Amalfi het

Katholieke klooster van Omorphono, waarvan nu slechts puinhoopen te vinden zijn.

Evenmin hield de vereeniging met Rome stand, in 't jaar 1313 keerde de Athos tot het Schisma terug. De Paleologen, de herstellers des Keizerrijks, waren even edelmoedig jegens de kloosterlingen als de Comnenen; en van de dertiende tot de vijftiende eeuw beleven de kloostergemeenten van den berg Athos een tijdperk van bloei; nieuwe kloosters: Simopetra, Hagios-Dionysios, Castamoniti verrijzen; een reeds verarmende, maar gemakkelijke en vruchtbare kunst vult de kerken en kloosterschatten met hare verschillende voortbrengselen; de monniken genieten de gunst zoowel der Despoten aan den Donau als van de Keizers. Niet minder dan deze vereert hen de Koning der Bulgaren, de Kral van Servië en de Woiwode van Wallachije. Sedert de veertiende eeuw worden de monniken eene politieke magt in het Rijk, de invloedrijke bemiddelaars in de twisten, die het verscheuren.

Deze veertiende eeuw, die het Byzantijnsche Rijk zoo vele en zoo hevige burgeroorlogen aanbragt, kenmerkte zich voor de Grieken ook door godgeleerde twisten; ze waren niet minder bitter en vurig dan de strijd met de wapenen. De hereeniging met de Latijnsche Kerk en de leer der Hesychasten, ziedaar de voorname strijdpunten. Het ontaarde en dweepende contempleren van de Hesychasten ontstond op den berg Athos. Velen zijner monniken vervielen onder de leiding van den abt Simeon tot de buitensporigheden van een overdreven ascetisme. In hunne eenzame cel neêrgezeten, gaven zij zich in de diepste rust des geestes aan eene soort van mijmerend

gebed over, de kin gedrukt op de borst, de oog en starend op den navel. Eerst overmeesterden dan weemoedige aandoeningen hun gemoed, maar hun volharding in die zonderlinge overweging werd, zeiden ze, door gewaarwordingen eener bovenaardsche vreugde beloond, een inwendig zielelicht ging voor hen op, en ook de oogen des ligchaams zagen den glans, die hen omringde. Zij beweerden, dat deze glans, evenals het licht, dat den Heer op den Thabor omstraalde, een goddelijk ongeschapen licht was. Het genieten der rust (ἡσυχάζειν) in het gebed gaf hun den naam van Hesychasten. Hunne bestrijders noemden hen ook navelzienders, navelzielen (ὀμφαλόψυχοι), en beschuldigden hen niet alleen van ketterij, maar bragten ook aanklagten als deze tegen de Athonieten in: „Zij eten meer dan zwijnen en drinken meer dan olifanten; doch nadat zij van hunne erge dronkenschap nuchter zijn geworden, spannen zij zich in om Gods geheimen te kennen en profeteren zij over de toekomst." De verwarringen, woelingen, hevigheden, ergernissen te vermelden, die de magtige partij der dweepende monniken in de Grieksche Kerk veroorzaakte, behoort tot dezer geschiedenis; genoeg is het voor ons te zeggen, dat de Athonieten door den steun des Keizers Joannes Cantacuzenus hunne tegenstanders overwonnen en op eene synode te Constantinopel, in 't jaar 1351, gedeeltelijk in 't gelijk gesteld werden. Zulk eene achting droeg hun deze vorst toe dat hij na zijn troonsafstand den Athos tot woonplaats koos. En evenzoo zochten andere aanzienlijke staatsmannen en uitstekende geleerden in de kloosters van den Heiligen Berg de talllooze ellenden, die over het Byzantijnsche Rijk kwamen, te ontwijken.

Deze rampen gaven aan de verlangens om zich met de Westersche Christenheid te verzoenen en aan de verwachtingen om van haar tegen de Ongeloovigen hulp te erlangen, meerdere kracht, en eindelijk kwam de hereeniging tusschen de Latijnsche en de Grieksche Kerk in het jaar 1439 onder Paus Eugenius IV en Keizer Joannes Paleologus tot stand; de Patriarch van Constantinopel Metrophanes zond in 1441 het Dekreet der Vereeniging aan alle bisschoppen van het Oosten rond, met een patriarchalen brief, gerigt tot de bewoners van ieder diocees. Op den Athos geschiedde de Vereeniging niet zonder hevige woelingen onder de monniken, die de Latijnsche priesters dikwijls, zelfs tot op het altaar, aanvielen.

Noch de wil der regering, zoo verhaalt Pitzipios (*L'Église Orientale.* Rome. 1855), noch de invloed van eenige Patriarchen van Constantinopel, noch de goede gesteltenissen van het volk waren in staat de hereeniging der beide Kerken duurzaam te bevestigen. Want de zwakke en wankelende regering was haar gezag grootendeels kwijt; de geestelijkheid had haar vertrouwen op den Keizer verloren; het volk was vol ontzetting bij het zien van den afgrond, die zich door den naderenden ondergang des Rijks opende, het miste den moed eene beslissende keus te doen en had zich aan de noodlottige onverschilligheid der wanhoop overgegeven. Toen de Turken de hoofdstad hadden ingenomen, scheidde zich het Oosten weder van het Westen, en ook de Athos keerde tot het Schisma terug.

Na den val der metropole brak ook voor den Heiligen Berg de dag aan, waarop een Turksch admiraal de wet van Byzantiums overwinnaar aan de monniken kwam

voorschrijven. Zij bereidden hunnen nieuwen meesters eene goede ontvangst, zoodat zij door hen in hunne voorregten werden bevestigd en slechts eene jaarlijksche schatting aan den Turk hadden op te brengen. De Sultans lieten hen verder in vrede, ja oude reisbeschrijvingen verhalen, dat de monniken de achting der Mahomedanen wonnen.

De Servische en Wallachijsche Vorsten en later al meer en meer de Czars van Moskou ondersteunden hen door hunne milddadigheid en bescherming, zoodat de berg Athos onder de Turksche heerschappij een tijdperk van betrekkelijke rust en voorspoed beleefde; volgens de Vogüé zou het getal der monniken toen meer dan 10,000 hebben bedragen. Ricaut echter, die op het eind der zeventiende eeuw schreef, schat hun getal op 6000, en voegt er bij: Bellonius verhaalt, dat zij in zijnen tijd — hij bezocht den Athos tusschen 1546 en 1549 — ten getale waren van omstreeks 6000. Ricaut acht het verder waarschijnlijk, dat er vóór de Turksche heerschappij nog veel meer Athonieten geweest zijn. Athanasius Dorostamus zegt in 't begin der achttiende eeuw: op den Heiligen Berg zijn tweeëntwintig kloosters en vele cellen en rotsholen, in welke zich tot 6000 monniken en kluizenaars ophouden.

Na den Griekschen vrijheidsoorlog ondervonden de bewoners van den Athos de wraak der Porte; en verschillende andere oorzaken werkten mede om deze groote kloostergemeente tot een staat van kwijning te brengen. De vermindering van den godsdienstijver onder de Schismatieken heeft ten gevolge gehad, dat het getal der novicen nu niet zoo aanzienlijk is als te voren en de schenkingen en

aalmoezen afnamen; maar vooral de secularisatie der geestelijke goederen in Moldavië en Wallachije, van waar de Athos het beste gedeelte zijner inkomsten uit de schenkingen der oude Woiwoden trok, bragt der gemeenschap een gevaarlijken slag toe. In weerwil van dit alles bedraagt, naar de berekening van de Vogüé, het getal der monniken op den huidigen dag nog ten minste omstreeks 5000 zielen.

II. De bevolking van den Athos bestaat uitsluitend uit monniken, onderworpen aan den regel van den H. Basilius.

Welke in 't algemeen de opvatting der Grieksche Kerk over het monnikenleven is, welke de groote trekken van het Grieksche monachisme zijn, wanneer het aan die opvatting zal beantwoorden: dit kunnen wij van een in Europa niet onbekenden Basilianermonnik, die ook op den Athos zijne opleiding ontving, vernemen. Metrophanes Critopulus, een Macedoniër, was priester en monnik en zeer ervaren in de Grieksche letteren; hij werd door den protestantiserenden Patriarch Cyrillus Lucaris in 1616 naar Oxford gezonden om er te studeren, en verbleef eenigen tijd in Engeland en Duitschland. Te Helmstad schreef hij een korte uiteenzetting der leer van de Oostersche of Grieksche Kerk: *Ὁμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς.* [1]) Hoe groot zijn aanzien onder de zijnen was, blijkt hieruit, dat hij, uit Europa teruggekeerd, patriarch van Alexandrië werd. Laten er sedert zijn dood tweehonderd jaren verloopen zijn, de bekende onveranderlijkheid der godsdienstige gebruiken in

1) Uitgegeven ook in de *Monumenta fidei Ecclesiae Orientalis.* Jenae 1850.

het Oosten geeft ons regt zeer veel van zijne woorden ook op den tegenwoordigen Athos toe te passen; wij lezen dan bij hem:

De orde der monniken is waarschijnlijk niet pas onlangs, maar van den aanvang af, toen de grondslagen der Kerk nog gelegd werden, begonnen. Het schijnt echter, dat zij noch voor de inrigting der Kerk, noch voor de zaligheid der monniken zelven onder eenig opzigt noodzakelijk is. Want de Kerk kan zonder monniken bestaan, en zij kunnen evenals de overige Christen leeken buiten de professie zalig worden, maar hunne orde is als een sieraad en schitterende schoonheid voor de Kerk.

Want daar deze in geestelijken zin een paradijs of hof Gods genoemd wordt, en er vele en verschillende dingen zijn, die een hof versieren, als onderscheidene kleuren en verschillende welriekende geuren van bloemen, welgeplaatste en goed gekozene beplantingen van boomen, de aanblik van schoone en digt bij elkander zittende vruchten: zoo moest ook de geestelijke hof Gods, de Heilige Kerk, door verschillende levensstanden versierd worden, die echter allen godbehagelijk zijn en hetzelfde doel hebben, dat is de verkrijging van het eeuwige leven.

Verder zijn eenige voorschriften der Christelijke leer noodzakelijk te onderhouden, bijv. van niet te moorden, niet te stelen, geen overspel, geen ontucht te bedrijven, en wat hieraan gelijk is; doch andere voorschriften zouden niet zoo dringend zijn, echter zijn ze prijzenswaardig en verdienen zij hoogen lof, bijv. de goede onderhouding van den waren maagdelijken staat, de uiterste armoede, de volmaakte lijdzaamheid, zoodat men zelfs de andere wang toekeert aan hem, die ons reeds op de eene geslagen heeft, en ten laatste het volkomen verlaten van het gewoel der wereld.

Er moesten toch eenigen in de Kerk wezen, die dit onderhielden, opdat de woorden des Heeren niet geheel ijdel zouden zijn; immers, als dit niet gebeurde, dan zou het tot schande zijn voor de Christelijke leer, omdat er niemand was, die zich op dit alles toelegde. Want zij, die buiten de Kerk zijn,

zouden ons ten spot zeggen: zie, zie die leer der Christenen, die zulke regels geeft, dat niemand er zelfs met den vinger aan raken en er hoe dan ook iets van volbrengen wil! Maar nu er eenigen zijn, die dit ondernemen, terwijl de overige Christenen hun besluit goedkeuren en prijzen, gaat hunne glorie gemeenschappelijk op de geheele Kerk over. Dit kan men trouwens bij ons zien. Niet allen brengen hun leven als monniken door, maar zij, die het zijn, worden door de overigen geprezen en bewonderd, en zoo wordt door beiden God verheerlijkt.

Daarenboven alle Christenen, zoowel de leeken als de monniken, streven wel naar hetzelfde doel, hetwelk is het eeuwige leven in Christus — want niemand, die dit gering acht, zal het verwerven — maar het schijnt toch, dat de levenswijze der monniken, welke vrij is van het gewoel der wereld, dat is van een niet gering beletsel voor de deugd, een korter en gemakkelijker weg tot dat doel is dan die der leeken; zooals de Apostel getuigt, wanneer hij zegt: dat de gehuwde bekommerd is voor hetgeen der wereld is, hoe hij zijne vrouw zal behagen, maar dat de ongehuwde bekommerd is voor hetgeen des Heeren is, hoe hij den Heer behagen zal.

Onze monniken leiden een zeer streng en bezwaarlijk leven. Want hunne levenswijze is, en wat het voedsel en wat de legerstede aangaat, zeer moeijelijk.

Het voedsel dan bestaat in peulvruchten en groenten, die viermaal 's weeks met een weinig olie bereid worden: namelijk des Zondags, op den derden, vijfden en zevenden dag, die ook de Sabbatdag genoemd wordt, op welke dagen zij tevens een weinig wijn, met evenveel water gemengd, nemen; het is geoorloofd somtijds visch te gebruiken; maar dewijl de kloosters op bergen en in woestijnen liggen, kan men dien moeijelijk krijgen; hierom eten zij hem zelden. Ook hetgeen van het vleesch voortkomt mogen zij van tijd tot tijd gebruiken, als melk, boter, kaas, eijeren; maar om de lastige ligging der plaats, hebben zij ook hieraan meestal gebrek. Vleesch eten zij nooit; niet ten gevolge van eenige wet der Kerk, want zulk eene wet bestaat er niet, noch om eene gelofte, want

nooit heeft een onzer monnikken de gelofte gedaan geen vleesch te eten, maar alleen volgens het gebruik. De overige dagen nu der week, den tweeden, den vierden, den zesden, brengen zij door gelijk in de veertigdaagsche vaste vóór Paschen.

Wat de legerstede betreft, zij nemen hunne rust hetzij op stroo of iets dergelijks, hetzij op een plank; somwijlen is hierover een niet zeer dikke bekleeding getrokken. De geheele slaap is van niet meer dan vier uren. En sommigen hebben aan slechts twee uren omtrent, genoeg.

De kleeding is zeer onaanzienlijk en van geringe waarde; zij is zwart, niet geverwd, maar van de wol van zwarte schapen.

Driemaal 's daags bidden zij gemeenschappelijk in de kerk: des avonds en 's morgens vroeg; zij beginnen te middernacht en met den middag. Zij hebben echter ook buiten de genoemde nog andere bijzondere gebeden, die ieder afzonderlijk in zijn eigen kamertje doen moet.

Zoovelen nu in de letteren niet onderwezen zijn, houden zich op met handenarbeid; en hierom kan men in elk klooster smeden vinden, kleermakers, timmerlieden, leerlooijers, schoenmakers, wevers en lieden van ieder handwerk, dat hun nuttig is. Want dit strekt ter eere Gods, met zijne handen te werken (zooals de zalige Paulus, de apostel, deed en leerde), opdat zij daardoor zich zelven kunnen onderhouden en de nooddruftigen bijstaan. En voorwaar, zij staan hen bij naar vermogen. Want allen, die hunne gastvrijheid vragen, ontvangen zij met de meeste welwillendheid, en zoovele dagen zij bij hen blijven geven zij hun deel aan den maaltijd, en wanneer zij vertrekken voorzien zij hen, zooveel mogelijk, voor de reis.

De geloften — of dan de professie — onzer monniken zijn deze: kuischheid en matigheid, armoede, gehoorzaamheid en lijdzaamheid; niets anders. (*Αἱ εὐχαὶ δὲ εἰτοῦν ἐπαγγελίαι τῶν ἡμετέρων μοναχῶν εἰσὶν αὗται· σωφροσύνη, ἀκτημοσύνη, ὑπακοὴ καὶ ὑπομόνη.*) En deze geloften onderhouden zij zoo vurig dat zij er onder elkander naar dingen en wedijveren, wie zich hierin beter dan de anderen betoonen zal.

Zoo schetst Metrophanes, de vroegere kloosterling

van den Heiligen Berg, het Grieksche monnikenleven zijner dagen; zijn tafereel is, wat de hoofdtrekken aangaat, in overeenstemming met andere eenigzins latere beschrijvingen van den Athos, terwijl ook de Vogüé, nu nog, na meer dan tweehonderd jaar, niet met hem in tegenspraak komt. We mogen echter niet vergeten, dat Metrophanes natuurlijkerwijze eer geneigd zal geweest zijn de praktijk van de lichte dan van de duistere zijden te doen zien. Voor de kennis der hedendaagsche toestanden en van de tegenwoordige levenswijze der Athonieten is het noodig zijne algemeene berigten met bijzonderheden, bepaald over den Athos, aan te vullen. Wij zullen dit beproeven te doen; door hetgeen wij gaan zeggen, zal de juistheid onzer pas gemaakte opmerking worden bevestigd.

De twintig hoofdkloosters en hunne *laurae* en eenzame kluizenaars-cellen of hutten zijn onregelmatig over de beide hellingen der bergketen van den Athos verdeeld. Dat van den H. Pantalimon, waarbij de Vogüé het eerst aan land stapte, ligt aan de westzijde; de muilezels hebben drie uur noodig om den bergrug boven dit Russische klooster over te trekken en dan af te dalen tot Kareais, de hoofdplaats van geheel het schiereiland, die zich in de gleuven der andere helling verschuilt. De berg is met eene rijke verscheidenheid van struik- en boomgewas begroeid. Hier en daar vertoonen zich grijze huizen en bebouwde akkers; — monniken, zoo beschrijft de Vogüé zijn togt op den Heiligen Berg, monniken komen aan de deuren of zijn met den veldarbeid bezig; andere kruisen onzen weg; zij geleiden lastdieren of kudden, of

dragen den bedelzak en den bedelstaf en vragen ons aalmoezen.

De moniken van den Athos gaan allen in een lang kleed van zwarte wol, dat om het midden is vastgebonden, laten den geheelen baard en al het hoofdhaar staan, en nemen dit in vlechten onder een cylindervormigen hoed van grof weefsel op. Het is te begrijpen, dat eene landstreek, waar zich telkens zoo eenvormig gekleede personen, ja, waar geene andere menschelijke gestalten of figuren dan zoo uitgedoste monniken zich opdoen, op de Vogüé een sterken en zonderlingen indruk moest maken. Want behalve den Turkschen magistraat, den *caïmakan*, die de belastingen ontvangt en te Kareais resideert, benevens een klein getal Albaansche Christen gendarmen, hem toegevoegd, wonen er slechts monniken op den Athos; en wat de vrouwen betreft, met andere beschrijvers van den Athos, getuigt de Vogüé niet alleen, dat haar het verblijf op den Heiligen Berg streng verboden is, maar ook dat deze regel stipt wordt onderhouden, zoo zelfs dat ook de *caïmakan* en zijne beambten er zich aan moeten onderwerpen. Ja, op het geheele grondgebied van den Athos mag zelfs geen enkel vrouwelijk dier worden gehouden. De Vogüé vergeet zich niet zoover dat hij hier van eene „zwarte bende van vrouwenhaters" gaat spreken (een compliment, door H. de Veer, in een overigens met fijnen smaak geschreven werkje, aan de Roomsche geestelijkheid aangeboden); maar zijne beoordeeling van deze uitsluitingsmaatregelen is toch op verre na zoo gunstig niet als die van den Protestantschen gezant van Karel II; immers Ricaut zegt: „Er mag geen enkel vrouwelijk wezen op den Berg zijn, zelfs

geen kip, dit is ter betuiging der kuischheid, welke deze goede moniken zoo streng beleven."

Kareais met het klooster Protaton is niets meer dan een groot dorp; het ligt verspreid in 't groen; talrijke watervallen brengen de molens in beweging; de houten galerijen der op Turksche wijze gebouwde huizen verschuilen zich onder het loof; het gelijkt een heerlijk gelegen Tyroolsch gehucht. In de winkels verkoopen monniken — want ook de bevolking van Kareais bestaat uit monniken — allerlei vruchten, alsmede de voortbrengselen hunner kunstvlijt, waartoe vooreerst moet gerekend worden allerhande huisraad en geweven stoffen, maar ook hetgeen de Vogüé „la bimbeloterie orthodoxe" noemt: rozenkransen, paarlemoeren kruisen, grof gegraveerde houten tafeltjes, waarop in vergulde letters de heiligengeschiedenis van den Athos te lezen staat, ander houten snijwerk en dergelijken.

De woning van den *caïmakan* is een onaanzienlijk gebouw; hij leeft er op den besten voet met zijne naaste buren, de monachale overheden van den Heiligen Berg.

De kloosterrepubliek is thans op de volgende wijze georganiseerd. Onder twintig hoofdkloosters is het grondgebied van het schiereiland, met de kleine onderhoorige kloosters en de talrijke hermitages, die het bedekken, verdeeld. De hoofdkloosters zenden ieder een afgevaardigde naar de vergadering, die haren zetel te Kareais heeft: deze vergadering kiest uit hare leden vijf gemagtigden: zij dragen den naam van *epistates* (ἐπιστάτης), en maken gezamentlijk een uitvoerenden raad uit; de behartiging der algemeene belangen is aan dien Raad opgedragen: hij heeft het toezigt op de regeltucht over het geheele

schiereiland en beheert de goederen en inkomsten der gemeenschap. De Raad kiest verder, telkens voor een jaar, den oppersten overste of *protos* (πρῶτος) van den kloosterstaat, die de besluiten der Vergadering en van den Raad moet afkondigen en ten uitvoer leggen. Het oppertoezigt over het bestuur wordt door den Patriarch van Constantinopel uitgeoefend, die ook de regter is in het hoogste ressort.

Wat de betrekking der kloostergemeenschap met de Porte betreft, zij bestaat alleen in het opbrengen eener niet zware jaarlijksche belasting, zooals de Vogüé verhaalt, 600 Turksche ponden bedragende; een Turksch pond is 23 *francs*.

Deze gelden en andere uitgaven voor geheel de gemeenschap worden genomen uit de algemeene kas, welke onder het beheer van den Raad staat; al de kloosters dragen er toe bij en wel voor ieder hunner bewoners een Turksch pond.

Welke middelen van onderhoud hebben de kloosters? Vooreerst de baten, die uit de vaste goederen voortvloeijen, welke zij buiten 't grondgebied van den Athos bezitten; vervolgens wat de bijenteelt en de visscherij, de olijfboomen en de wijnbergen, de akker- en de tuinbouw hun oplevert. De hiertoe noodzakelijke arbeid wordt verrigt door de leekebroeders; in de Grieksche kloosters zijn namelijk vergelijkenderwijze weinig monniken, die priester of diaken zijn, maar vele eenvoudige monniken of broeders, en van hen worden er ten minste evenveel voor den handenarbeid als voor de koordienst gebruikt. Daarenboven geeft de kunstvlijt der monniken ook nog eenige inkomsten aan de kloosters; „de monniken van deesen Berg, zegt Elsner, brengen de Heyligdommen

[bijv. rozenkransen, kruisen] oover al henen, en ontfangen daarvoor Aalmoessen."

Ter inzameling van giften voor den Heiligen Berg verkeeren vele monniken buiten deszelfs grondgebied in de verschillende landen, waar het Grieksche Schisma is gevestigd. Ricaut deelt er 't volgende over mede: van de zesduizend monniken zijn er gewoonlijk tweeduizend buiten het Athos-gebied met kollekteren bezig; bij hun terugkeer brengen zij dikwerf aanzienlijke sommen mede, en de kloosters trekken uit deze inzamelingen en uit de aalmoezen der pelgrims, die op den Athos komen, hunne voornaamste inkomsten. Zoo was het in zijn tijd; waarschijnlijk zijn deze bijdragen thans wat afgenomen.

Keeren we nu naar Kareais terug, en vernemen we, hoe de Vogüé door den Raad van den Heiligen Berg ontvangen werd. De *caïmakan* had hem den toegang tot deze vergadering verschaft.

„De deur wordt geopend; wij treden het eerwaardige kapittel binnen; wij hebben welligt nooit in een zoo hoogen graad het gevoel van een plotselingen terugkeer in het verledene ondervonden; zelfs niet toen wij afdaalden in de onderaardsche graven van Saqqarah of van Thebe, waar de mummiën u toelaten tot de intimiteit hunner dagelijksche gewoonten van vóór zesduizend jaren. — De *epistaten* zijn langs den muur gezeten: aan het hoofd der zaal, op de katheder en onder het afbeeldsel der *Panagia* [ἡ Παναγία, de Allerheiligste Maagd Maria], de Patrones van den berg Athos, zit de *protos*; aan zijne zijde een schrijver. Aan die sombere mannen ziet gij niets dan zwart behalve de lange witte baarden, die gelijkvormig op de borst afvloeijen, en de waskleurige

aangezigten, die nooit door eenige onrust van de gedachte geplooid zijn. Die uitdrukking van onbeschrijfelijke kalmte en gebrek aan veerkracht wordt tienvoudig versterkt door het onbestemde van den oogslag. De prelaten spreken ons langzaam toe in die doode taal, die zamengesteld is uit Helleensche en Byzantijnsche brokstukken. De begoocheling is volkomen. Het onderhoud is onbeduidend; men gevoelt het, het zou moeijelijk zijn een andere geestesinspanning van deze monniken te vragen, en toch beproeft men het niet om tegen den diepen eerbied in te gaan, die deze uitwendige en, men zou zeggen, stoffelijke majesteit inboezemt. Vragen wij er ons rekenschap van, wij vinden maar ééne oorzaak: deze grijsaards zijn achthonderd jaren, welligt tweemaal achthonderd jaren oud. — Zijn wij niet te Chalcedon of te Ephesus, in eene der afdeelingen van het Concilie? Eutyches en Eusebius, Photius en Leo zouden kunnen binnentreden en hunne spitsvondige droomerijen voordragen: hunne kleeding, hunne taal, hunne denkbeelden zouden bijna niet verschillen van hetgeen wij zien: zij zouden hunne toehoorders toespreken, zonder dat een verschil van opvatting dien arbeid van den tijd, die een afgrond tusschen hen en ons gesteld heeft, verried; zij zouden zich meer dan wij in dit midden op hunne plaats gevoelen. [1])

De schrijver van den *protos* wisselt onzen brief van den Patriarch van Constantinopel [die den toegang tot

1) De Vogüé bedoelt denkelijk Eusebius van Dorylaeum, den tegenstander van Eutyches, en Keizer Leo VI, den Wijsgeer, die Photius voor goed liet afzetten. Hier vooral zijn zijne uitdrukkingen stootend en meer dan gewaagd.

den berg Athos verleent] tegen een gezegelden verlofbrief van den *protos* in; een diaken brengt confituren en koffij. Daarna staat „de eerste man van den Athos" op: men geeft hem een stok met zilveren knop, waarop de namen der kloosters van den Athos gegraveerd staan, en hij geleidt ons om processiesgewijs de kerk der H. Maagd te bezoeken, voordat hij ons naar het Russische klooster van den H. Andreas terugbrengt."

De reiziger vertrekt; men heeft hem sterke paarden, een Russischen monnik tot gids en een Albanees als escorte gegeven. Zoo gaat hij de verschillende kloosters rond. Uitwendig zien deze er uit als vestingen met hooge en dikke muren en torens. Zulk een bouwtrant was vroeger noodzakelijk om de monniken tegen de aanvallen der zeeroovers te beschermen, die nog in den tijd van Athanasius Dorostamus de nabuurschap onveilig maakten.

Binnen die forteressen wordt de Vogüé overal gastvrij ontvangen. Hij vindt de kloosters, welke hij bezoekt, allen op gelijkvormige wijze ingerigt.

„Door eene opene plaats in het bosch, verhaalt hij, of bij den hoek van een voorgebergte hebben wij den omvang van hooge muren en de lage koepels van een klooster waargenomen; de Albanees lost zijn geweer om de reizigers aan te kondigen; wij stijgen af vóór eene zware poort; somwijlen is zij slechts over de ophaalbrug te naderen, die over den bergstroom ligt; een gewelfde gang, kronkelend door de torens gemaakt, en welks duisternissen alleen verlicht worden door de lampen vóór de heiligenbeelden, voert naar de binnenplaats. De abt of *higoumenos* [ἡγούμενος of ook ἀρχιμανδρίτης genoemd] is majestueus omringd door zijne monniken en

wacht ons af aan den ingang zijner heilige vesting. Na de eerste begroetingen gaan al die zwarte mannen — het hoofd bedekt met den langen rouwsluijer — naar hunne plaats in de kromten van het portaal, zij ontplooijen hunne rijën op het groote voorhof, dat te onzer eer met laurierblâren bestrooid is; zij gaan ons voor naar de kerk, onder het psalmodiëren van een ernstig gezang, dat ondersteund wordt door het gebeijer van talrijke klokken [de Athonieten zijn de eenigen, aan wie in het Turksche rijk het gebruik der klokken geoorloofd is]. Niets kan de indrukwekkende, eenigzins droefgeestige plegtigheid dezer ontvangst teruggeven. Bij het volgen van dien somberen stoet, die zijne litaniën over ons zingt, is het ons voortdurend of wij onze eigene begrafenis bijwonen. Wij worden de kerk binnengeleid: de *higoumenos* trekt zijn priesterlijk gewaad aan en bidt het liturgische gebed voor de ontvangst der gasten, dat het koor der monniken met een klagenden rhythmus weder opvat; het wordt gevolgd door eene aanroeping: „*διὰ τὴν γαλλικὴν δημοκρατίαν*", d. i. voor de Fransche Republiek.

Wij verlaten de kerk en klimmen op naar de spreekkamer, die heel boven op de groote kloostergebouwen is opgetrokken; het is een dier houten uitstekken, welke den steenen muur bekroonen, en van waar de blik zich vrij over de zee uitstrekt. Men hurkt neder op den rondgaanden divan, de leekebroeders brengen de koffij, het bronwater en de *glyco*, d. i. de eeuwige rozenconfituur, die met de cigaret de voornaamste rol in de Oostersche gesprekken vervult. Men wisselt met den *higoumenos* de gewone pligtplegingen, men antwoordt op de dikwijls vrij

onnoozele vragen over politiek, die zich naïevelijk op de lippen dezer groote kinderen verdringen, men krijgt uit hen, niet zonder moeite, eenige aanwijzingen over de schatten des kloosters. Wij onttrekken ons niet zonder bezwaar aan de werkelooze nieuwsgierigheid onzer gastheeren, en een monnik geleidt ons bij het bezoek van het huis. In weerwil onzer listen om ons lang op te houden bij de fresco's der kapellen en de boekenplanken der bibliotheek, moeten we hem gelaten volgen in dat doolhof van armoedige cellen, die hij ons met trotschheid laat zien, in die houten galerijen zonder eind, die de plaats bekleeden onzer kloosters, naar de *trapeza*, den refter, waar de monniken met zwart brood en een sardijn hun middagmaal nemen, naar de ziekenzaal, waar zij er van sterven. [Is het zoo handtastelijk, dat de diëet, die men in de Fransche groote wereld volgt, gezonder is dan de levenswijze dezer monniken?] Bij het vallen van den nacht vereenigt ons de *higoumenos* aan zijne sobere tafel. De ernstige hiërophant verliest zijne stijve plooi en kout met ons mede; aan zijne mededeelzame goedhartigheid, aan zijn wat kinderachtig gebabbel kunnen we eenige beginselen van narigt ontleenen. Eindelijk geleidt men ons ter ruste naar het schoonste vertrek, dat voor ons is gereed gemaakt, en dit is niet weinig: voor alle meubel, op den planken vloer, een divan van grove Bulgaarsche stof, dien ons myriaden van vroegere bewoners betwisten. — Des anderen daags bij het morgenkrieken brengen ons de monniken naar de poort terug op dezelfde wijze, als zij ons ontvingen; zij geven ons den zegen, die aan de vertrekkenden verschuldigd is, wenschen ons eene gelukkige reis en zeggen ons vaarwel

tot weêrziens, zeker als ze zijn, dat zij ons, als we terugkomen, weder aan denzelfden drempel zullen afwachten. Wij beantwoorden hun vaarwel met minder vertrouwen op ons onbekend lot; als het ons ooit in deze eenzaamheden terugvoert, dan zullen wij die vrienden van één dag — zoo ze niet, zonder het zelf te merken, de eeuwige rust zijn ingegaan — terugvinden, en zij zullen zich niet verwonderen, want zij zullen in hunne dagelijksche kalmte den duur van den tijd niet gemeten hebben."

Verder werd het geheele schiereiland bezocht, eerst de Slavische kloosters: Zograph met tweehonderd Bulgaarsche monniken en het schilderachtig gelegen Chilantari, bewoond door een zestigtal Servische monniken.

De oudste en aanzienlijkste Grieksche kloosters: Batopedi, Ibero, Laura zijn aan de lagchende oostkust gelegen. Het eerste ontleent zijn naam (βάτος, braamstruik; παις, kind) aan Arcadius, den zoon van Theodosius: de legende laat hem in zijne jeugd, bij zijne komst uit Italië, op deze kusten schipbreuk lijden, en hij wordt door de monniken, op het strand onder een braamstruik gevonden. Ibero telt nu nog omstreeks driehonderd monniken. Laura staat aan het hoofd der geheele gemeenschap; het is het eerste huis van den Athos en het rijkste in vaste goederen en kunstschatten.

Van Laura ging de togt in een *kaïk* (eene kleine, Turksche roeischuit) verder; het was onmogelijk de steile wanden van den berg, waarmede het schiereiland eindigt, op eene andere wijze om te gaan, en de westelijke golf van Monte-Santo te bereiken. De marmeren bergmuur, welks voet door de zee besproeid wordt, is een duizend

voet hoog. Die onbeklimbare steenmassa is bewoond; in al de bogten der rots zijn cellen uitgehouwen; de kluizenaars, die in deze holen verblijven, klimmen door middel van putten, die in den steen zijn gegraven, of van ladders en touwen naar de zee af, waar de schuitjes van Laura hun levensmiddelen brengen.

Verder op wordt de helling betrekkelijk zachter en vertoont zich eenige plantengroei; hier zijn de kluizenaarsholen en hutten bij honderdtallen opgestapeld, van het strand af tot aan de mastboomen der bergkruin toe. Deze stad van hermitages heet Kapsokaliva en is onderhoorig aan het klooster Laura.

Naar het Noord-Westen varend, zag de reiziger de kloosters van Hagios-Dionysios, Hagios-Paulos en Simopetra hoog op de rotsen liggen; op het laatste klooster volgde weder dat van den H. Pantalimon, van waar hij zijn togt begonnen had.

(*Wordt vervolgd.*)

H. J. J. PRENGER.

VERSCHEIDENHEDEN.

EEN PRAATJE OVER ANAGRAMMEN.

Een woord kan men verdraaien, verkeerd uitleggen en verbreken; en van een woord kan men de letters zoo dooreen haspelen, dat er een ander woord uit ontstaat, hetwelk dan *anagram* of *letterkeer* genoemd wordt. Aan voorbeelden hiervan zal het straks niet ontbreken; vooraf echter wensch ik den lezer, die liefst geen partijman wil zijn, den welmeenenden raad te geven, dat hij op de vraag, of deze letterspeling ook tot de „fraaie letteren" behoort, het beslissend antwoord schuldig blijve. Gelijk meestal het geval is met voortbrengselen van den menschelijken geest, heeft het anagram zijn vrienden en vijanden geteld, die het beurtelings wierook toezwaaiden en door het slijk sleurden. Meedoogenloos was de wijze, waarop de laatsten — om met hen het eerst af te rekenen — de anagrammen-makers kapittelden en ringeloorden op grond, dat zij den kostelijken tijd met zulk erbarmelijk knutselwerk verspilden en met behulp daarvan den naam van een geestig of geleerd man zochten te verwerven De anagrammen — zoo beweerde met vollen ernst een duitsch litterator, Christoph. Bucherus — zijn de kwelgeesten der Muzen, de beulen van Apollo:

Insontes misere torquent Anagrammata Musas;
Carnifices possem dicere, Phoebe, tuos.

Hoe nu, Phoebus Apollo, die reeds als kind het monster Python op den Parnassus onder zijne nooit missende pijlen

had doen bezwijken, zou bang kunnen worden voor het klein geruchtje van een letterverwisseling, ja zich daardoor laten beulen? Ik zal de laatste zijn, om hieraan geloof te slaan. En wat de beschuldiging van tijdverspilling betreft, hierop past het antwoord van Mr. P. van der Schelling, waarmede hij de bedillers van zijn schoonvaders boek *Nederlands Displegtigheden* op hun plaats zette: „Meend iemant, dat mannen van hoedanigheden hunnen tyd aan nutter en noodiger stoffen, en bezigheden zouden konnen besteden, die kan ook weten, dat dit van hun met 'er daad geschied, en steeds hunne gewoonte was, en is; en teffens, dat het ook waar is, dat men zig niet altyd alleen aan het volstrekt nutste en noodigste bezig houd, of bezig houden kan; en, dat andere bezigheden, buiten de allernutste en noodigste, omdat die minder nutte en noodige ja onverschillige en middelmatige zaaken ten onderwerp hebben, daarom juist niet alle af te keuren zyn; voornamelyk wanneer men, het zwaarste het zwaarste latende wegen, daar van niet zyn voornaamste, maar een bywerk maakt in uuren van uitspanning, die zekerlyk aan minder nutte en noodige zaaken konnen, en dus, of veeltyds in ledigheid, niet dan te veel, 'k laat staan ten kwaade, verspild worden."

Montesquieu sprak eens het volgend openhartige en behartigenswaardige woord: „Le père Tournemine et moi, nous sommes brouillés, gardez-vous à l'avenir d'ajouter foi à ce que nous pourrons dire l'un de l'autre." — En zoo is het: als wij naar de bron zoeken van zoo menig overdreven door geen gronden gestaafde en onmogelijk te staven afkeurende oordeelvelling, brengen wij het er doorgaans beter af dan de zoekers naar de bron van den Nijl: wij vinden dan beroepsnijd en gekrenkte eigenliefde. Kon het niet gebeuren, dat de maker van één klein geestig anagram meer naam verwierf, dan de schrijver van een groot geleerd boek; en was het niet voor dezen om zich dood te ergeren, dat een enkele regel schrift door ieder gelezen, bewonderd en besproken werd, terwijl de deftige foliant zich veroordeeld zag te pronken op de bestoven plank eener bibliotheek, met den rug naar het licht gekeerd? Vermakelijk is het, als men die nijdige bedillers zich in een

onbewaakt oogenblik ziet plichtig maken aan dezelfde zonde, die zij in anderen gehekeld hebben. Daar hebben wij bijvoorbeeld Daniël Georgius Morhophius met zijn *Polyhistor litterarius philosophicus et practicus*, een boekwerk in twee dikke quartijnen: nadat hij ergens met periodischen pathos het anagram en de anagrammatisten „qui nihil cum doctis commune nisi laborem habent" gegeeseld heeft, betrap ik hemzelven op een anagram in de volgende woorden: „Hos inter non minimus Calepinus, qui quidem, si in nomine aliquod omen est, per anagrammatismum Pelicanus sanguine suo et succo minorum gentium Lexicographis vitam dedit." (Tom. I, lib. IV, cap. 9, § 9.)

Maar het anagram had ook — en dit was zijn behoud — een veel grooter aantal vrienden: deze gunden het een plaats in hun *album amicorum*, gaven het vrijen toegang tot de letterlievende en classiek-beschaafde gezelschapskringen, ja rangschikten het, gelijk de Jesuïet Josephus Juvencius, onder de *Institutiones poeticae*. Dat de Franschen, dolle liefhebbers van calembourg, charade en logogriph, van chronogram, lipogram en tautogram, ook het anagram als een vermakelijken gastvriend verwelkomden, verwondert mij volstrekt niet, maar wel dat zij het als een oorspronkelijke vrucht van den franschen bodem wilden beschouwd hebben. Hunne kunstrechters blijven nog steeds Jean Dorat als den uitvinder van deze letterkeering noemen. Zijn zij daartoe gerechtigd? Wij zullen eens zien.

Jean Dorat (Joannes Auratus), latijnsch dichter der 16e eeuw, was eerst leeraar van de pages van Franciscus I en later directeur van het collegie van Coqueret, waar hij den toekomstigen dichter Ronsard onder zijne leerlingen telde, wiens naam hij aldus omzette: Pierre de Ronsard = Rose de Pindare. In 1560 werd Dorat professor in de grieksche taal aan het *Collège royal;* en Karel IX vereerde hem met den titel van hofpoëet. Onder zijne nagelaten werken vinden wij *Anagrammatum liber unus;* dit bewijst nu wel, dat hij het talent bezat om een heel boek met anagrammen te vullen, maar geenszins dat hij de uitvinder er van is; en het anagram Ars en nova

vatis, hetwelk, door hem of door een ander, van zijn latijnschen naam Joannes Auratus gemaakt is, komt ons wel verassend doch volstrekt niet overtuigend voor. Die kunst was niet nieuw, immers vóór Dorat heeft Rabelais, de schrijver van *Pantagruel*, getoond dat hij daarin geen vreemdeling was. En uit *De eloquentia sacra et humana* van P. Nicolaus Caussinus (lib IV, cap XXXIII) blijkt, dat, ongeveer 400 jaren vóór Rabelais, Eustathius, aartsbisschop van Thessalonica en premier der scholiasten, reeds anagrammatiseerde. Met Eustathius staan wij nu op griekschen bodem, en aan de hand van onzen geleerden Vossius, van wien Vondel zegt: „Al wat in boecken steeckt, is in dat hooft gevaren" en die ook — want anders zouden we niet veel aan hem hebben — weer in boeken heeft gestoken al wat in dat hoofd gevaren is, sporen wij nu verder op. In zijn *Etymologicum* (Opera. ed. Blaeu, tom. I, p. 279) noemt Vossius den griekschen treurspeldichter Lycophron als den uitvinder van het anagram. Hij was de gunsteling van Ptolemaeus Philadelphus, die toenmaals in Egypte regeerde en Alexandrië tot hoofdstad der letterkundige wereld had weten te verheffen. Joannes Tzetzes, grammaticus en commentator van Lycophron's *Cassandra*, meldt dat hij des konings gunst verworven had door de volgende letterwisseling: *Πτολεμαῖος* = *Ἀπὸ μέλιτος*, een anagram wel zonder geest maar vol honing om den koninklijken mond te smeren. Liefelijker is het viooltje van Juno *ἰόν Ἥρας*, dat hij bloeien liet uit den naam der koningin *Ἀρσινόη*. — Maar, dat Lycophron daardoor alleen de vorstelijke gunst verdiend heeft, zal wel een verzinsel zijner benijders wezen, 's mans andere talenten en verdiensten staan ons daar borg voor, immers mocht hij om zijne talrijke treurspelen schitteren in de pleiade van den dichterlijken starrenhemel. Volgens sommigen heeft Lycophron 46, volgens anderen 64 treurspelen vervaardigd; hier hebben wij dus te doen met een *cijfer*keer en wel met den lastigsten van allen, omdat, aangezien al die treurspelen zijn verloren gegaan, hij voor geen natelling vatbaar is. Doch wat den letterkeer betreft, is het dus uitgemaakt, dat reeds 280 jaren vóór Chr. een Griek met de eer der uitvinding is gaan strijken. Hoe

jammer, dat Sabatier de Castres dit onbekend was, de man zou een katijvigheid minder in zijn leven te verduren hebben gehad; in zijn werk *Les trois siècles de la littérature française*, tom. II, zegt hij van Dorat: „On est fâché qu'il soit l'inventeur de l'Anagramme, genre pitoyable, à la portée de tout le monde parce qu'il n'exige qu'un peu d'application, et poin du tout d'esprit." — Daar hebben wij wederom een van die doodslaande phrasen, van die letterkundige uitbranders, welke meer hartstocht dan oordeel verraden. Deze fransche Maartsche bui hindert mij vooral, omdat twee Nederlanders in dat *genre*, hetwelk Sabatier *pitoyable* gelieft te noemen, „boven alle letterkeerders hebben uitgemunt." Hier heb ik vóór mij het perkamenten quartijn van Adriaan Pars „Christus Dienaar te Katwijk op Rijn", *Index Batavicus of Naamrol van de Batavise en Hollandse schrijvers*. Op blz. 136 zegt hij het volgende:

„In mijn KATWIJKSE OUDHEDEN heb ter eren en verwondering van en over den wijdberoemden Heer Revius, iet bij gebragt van sijn onvergelijkelijk ANAGRAMMATOPAEGNION op het woord DAVENTRIA, Vijvtig *Anagrammata* (Letterkeren), hier niet onvoegsaam weer te gedenken, dog terwijl hier mede besig ben, doet mij de in alle soorten van de cierlijkste Geleerdheid vermaarde Kerkleeraar in dit selve Deventer, ARNOLD MONEN, de eer aan, van te vereren en toe te senden: KORTE KRONYKE DER STAD DEVENTER enz. Sijn Eerw. schrijvd verder aan mij: „Dese gaat verseld met *enige* Latijnsche *Letterkeren* van onse „DAVENTRIA, die ik om met den Here REVIUS een hondert „tal, of meer, uit te maken, gevonden hebbe; Sij slaan op „de gelegenheid, noodlot, geleerdheid, en andere aanmerke- „lijkheden onser Stad, en sijn uit een gehele menigte van twe „regelde bijschriften uitgekosen, om U Eerw. oordeel te ver- „nemen. Keurense die goed en voor gangbare munt, sij kunnen „bij gelegenheid van meer andere na KATWIJK gevolgd werden." — Eer tijd heb om aan sijn Ed. te antwoorden, en sonder sijn E. verlov te kunnen vragen, terwijl de Drukker wagt, betuige in 't openbaar, dat sij de REVIAANSE gelijk sijn, so niet te boven gaan, te meer, dewijl er uit dat woord al Vijvtig uit-

gepuurt waren, en dat DEVENTER boven alle andere uitmuntendheden, ook deze glorij heeft, van sulke twe Letterhelden uit te leveren, die al haddense anders niet gemeen gemaakt van hare *Versen* als dese, iet uitgeregt hebben, dat niet weet dat er ergens diergelijken staal is voor den dag gekomen in de oude of nieuwe tijds geleerdheid, van honderd en meer Anagrammata uit so een klein woord te wringen en te versetten. Ik souse hier bij voegen, indien die niet buiten dat oogmerk mij toevertroud waren."

En *ik* zou ze hier bij voegen, indien ik over negen pagina's groot folio beschikken kon, gelijk Gerhard Dumbar, die al deze anagrammata, „so vernuftig en konstig, als oit iet gelesen of van gehoord heb", in het voorportaal van zijn werk *Het kerkelyk en Wereltlyk Deventer*, tom. I, heeft opgenomen. De eerste vijftig zijn van den predikant Jacobus Revius, reeds vroeger gedrukt achter zijn *Daventria Illustrata;* daarop volgen de letterkeeren „nooit voorhene gedrukt" van den predikant Arnold Moonen; deze zijn 113 in getal; dus te zamen 163, zegge honderd drie-en-zestig latijnsche anagrammen uit het enkele woord Daventria! Waarlijk de „keiserlyke Stadt" mag op deze „uitmuntendheid" zoo fier zijn als op haar beroemde koek, die Moonen in een zijner anagrammen schijnt te bedoelen als hij Deventer laat spreken:

Dent varia.
Longinquae varia huic orbi dent munera gentes,
Vere ego do populis roscida mella novo.

Maar haar grootste roem, zegt Revius, is hooger gelegen:

Natura Dei.
Nota mihi est natura Dei, quid caetera jactas?
Una Daventriadum gloria, nosse Deum.

Nu wil ik gevraagd hebben: heeft Sabatier gelijk, als hij beweert dat zulke kunststukjes door Jan-en-alleman te maken zijn? Ik voor mij houd het er voor, dat alleen iemand van

veel vernuft en taalkennis er in slaagt, om van de 9 letters van een woord, die voor drie honderd twee-en-zestig duizend acht honderd en tachtig omzettingen vatbaar zijn, 163 nieuwe woorden en zinnen te smeden.

En wat nu het *genre* zelf betreft, och, ik heb het immer beschouwd als behoorende tot die onschuldige aardigheden, waarvan de dichter zegt:

Innocuos Censura potest permittere lusus.

Een zekere i-vrind heeft een *i-dicht* van 15 verzen gemaakt, in de woorden waarvan maar alleen de klinker *i* voorkomt; prof. J. Bosscha vervaardigde een *A-saga*, J. van Lennep een *E-legende* en A. Des Amorie v. d. Hoeven een *O-sprook*. Ik zie niet in, waarom men met 24 letters niet even goed zou mogen spelen als met 32 kaarten; of is het letterspel daarom berispelijk omdat het met meer tijd en geldverlies gepaard gaat dan het kaartspel?

Maar ik word tot de orde geroepen. De geleerde Stephanus geeft in zijn *Thesaurus linguae latinae* van het anagram deze definitie: „Est ingeniosa permutatio vel transpositio litterarum in una pluribusve dictionibus, unde alia sententia generatur." Om der volledigheids wille behoorde daar nog te worden bijgevoegd, dat, wanneer het een eigennaam is, de zin toepasselijk moet zijn op het karakter, de daden of het bedrijf van den persoon, aan wiens naam het anagram ontleend is. Hieruit volgt dan van zelf, dat de anagrammen een loftuiting of een berisping kunnen bevatten, en zich derhalve in twee rubrieken laten verdeelen; deze twee komen ook wel voor in den vorm eener voorspelling, en zoo hebben wij een derde rubriek; eindelijk zijn het niet alleen eigennamen, waaraan de eer eener letterwisseling is te beurt gevallen, maar ook algemeene zelfstandige naamwoorden, en die maken een vierde rubriek uit. Volgens deze verdeeling ga ik nu mijne collectie rangschikken.

En als ik nu uit de oude doos die vliegende blaadjes en reeds geel geworden snippers boogsgewijze op mijn schrijftafel heb uitgespreid en ik die reeks van anagrammen — alle in

eene vrij groote ruimte van tijd al gaande weg verzameld, toevallig opgevischt uit den stroom van boekwerken welke mijne oogen is voorbijgaan, of opgevangen uit den mond van geleerde en letterlievende mannen die ik op mijn levensweg mocht ontmoeten — een voor een nalees, dan zeg ik wat Joseph de Maistre in een zijner *Soirées* getuigt van zijne aanteekeningen: „Chaque réveille dans moi une foule d'idées intéressantes et de souvenirs mélancoliques, mille fois plus doux que tout ce qu'on est convenu d'appeler plaisirs."

De letterkeeren der eerste soort bevatten den lof van den persoon op wiens naam zij gemaakt zijn. Dat echter een lofspreker gemakkelijk in een vleier verkeert, bewijst het anagram: laudator = adulator. De omzettingen van vorstelijke namen zijn meestal pluimstrijkend; als voorbeeld dienen de volgende: Albertus Isabella Austriaci Conjuges = Aurea Saturni Belgis cito secula labi. Dit anagram is overigens zeer kunstig, wijl het tevens een hexameter is.

Rudolphus Secundus Imperator Romanus = Rector humanus, mundo sol purus, Deis par.

Elisabeta Clara Eugenia Austriaca = Beata regina, uva es sacra Caeli alti.

Sigismundus = Musis dignus.

Otho secundus = Tu decus, honos.

Borbonius (Bourbon) = Orbi bonus.

Misplaatst voorzeker was het anagram, dat de Augustijn André Boullanger, in de lijkrede op Marie de Lorraine, abdis van Challes, van den kansel uitsprak: Maria de Lotaringia = Magni latior ara Dei. Tot zijne verontschuldiging zij gezegd, dat pater Boullanger niet alléén op de hoogte van zijn tijd was. In de, met de zonderlingste titels, uitgegeven preken en asketische geschriften der zestiende eeuw, waarin het heilige met het onheilige, de ernst met het komische op de smakelooste wijze werd dooreengemengd, vinden wij menig anagram misbruikt.

Men zal het echter den spaanschen ridder niet euvel duiden, dat hij den naam eener schoone en deugdzame jonkvrouw Maria della Torre omkeerde in Amor della tierra;

evenmin den franschen hoveling, die Marie Touchet, hofdame van Karel IX, in den mond legt: Je charme tout; en wij maken Drossaart Hooft ons compliment, dat hij Tesselschaede als een Sachte Sedeles geroemd heeft.

Toen Nelson in 1798 de fransche vloot bij Abukir vernield had, ontving hij den titel van Baron van den Nijl, en een litterator droeg hem het anagram op: Horatio Nelson = Honor est a Nilo.

Wie het leven kent van den beroemden Italjaanschen kanselredenaar Pater Paul Segneri, zal het anagram schoon en toepasselijk vinden, hetwelk de kardinaal Sfortia Pallavicinus op hem vervaardigd heeft: Paulus Segnerus = Purus Angelus es.

De geleerdste bibliothecaris, die er ooit geweest is, was voorzeker Antonius Magliabechius. Begaafd met een geheugen, dat niets vergeten kon (het opschrift van zijn gedenkpenning, te vinden in de *Penningkunde* door Van Loon, p. 257, luidt: *Scire nostrum meminisci*), had hij niet alleen de boeken zijner bibliotheek te Florence, maar de voornaamste bibliotheken der wereld, die hij bezocht had, gelezen of doorbladerd. De grootste geleerden kwamen hem raadplegen en op de questies, die hem werden voorgesteld, antwoordde hij dadelijk of citeerde uit zijn geheugen de auteurs met opgave van editie en pagina, waar men de oplossing vinden kon. Op zekeren dag vroeg hem de groothertog Cosma III naar een zeldzaam boek: „Signor — was het antwoord — er is van dat werk maar één enkel exemplaar in heel de wereld, het berust in de bibliotheek te Constantinopel; 't is het zevende boekdeel op de vierde plank van de tweede kast aan den rechter kant van den ingang." Het bleek later, dat het boek inderdaad dáár stond. De handteekening nu van dezen buitengewonen man werd door Pater Angelo Finardi aldus omgezet: Antonius Magliabechius, B(ibliothecaris) — Is unus bibliotheca magna.

Uit de handteekening van Wilibaldus Pirchaiemerus, S(enator), den vriend van Albrecht Durer, die aan hem het plan van zijn meesterstuk *Currus triumphalis* te danken heeft,

haalde iemand: Hic vir semper laudabilis usu.

Franciscus Harduinus bezingt den dichterlijken geest van Maximilianus de Vriendt en voegt er bij:

Fallor? an hoc ipsum sic firmat, et innuit esse
Hoc anagramma tui nominis omen habens?
Omen habens anagramma, animam rex Delius indit,
O tibi non olim nomen inane datum!

In het album van Ernestus Brinck, Secretaris van onzen eersten gezant te Constantinopel en later Burgemeester van Harderwijk, schreef in 't jaar 1606 Arnoldus à Boecop zijn naamteekening met de spreuk A coelo probandus die tevens een omzetting van zijn naam was. — Jhr. F. A. Ridder van Rappard die ons dit mededeelt in de *Nieuwe reeks van werken van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde*, deel 7, blz. 65, voegt er bij: „Arnoldus à Boecop was Pater der Jesuiten te Keulen, en stierf aldaar aan vergif, den 19 Februarij 1622. Hij heeft geschriften in het Latijn nagelaten, welke van zijne bedrevenheid in die taal getuigen. Hij was een braaf mensch, zedig, nederig en zachtaardig." — Het kan zijn nut hebben deze noot te verbeteren en voledig te maken: Arnold à Boecop werd in 1585 te Zutphen uit een adellijk geslacht geboren. Hij studeerde in de rechtsgeleerdheid aan de Hoogeschool te Leiden. In 1610 gaf hij een verdedigingsschrift uit: „Justus Lipsius Catholicus, sive de vera Justi Lipsii religione catholica Dialogus." In hetzelfde jaar trad hij in de Societeit van Jesus, werd in Mainz priester gewijd en van daar naar Zutphen gezonden, waar hij de Katholieken heimelijk troostte en versterkte in de vervolging der Calvinisten; te Arnhem werd hij door de laatsten gegrepen en in de gevangenis geworpen; voordat hij daaruit ontslagen werd, gaf men hem een drank te drinken, waarvan hij te Keulen onder de hevigste smarten bezweek in den ouderdom van 37 jaren.

Joost van den Vondel heeft aan het hoofd van zijn treurspel *Maria Stuart* het anagram geplaatst: Maria Stuarta = Matura arista, en dit in het volgende *epitaphium* verklaard:

Vivificante fide matura resurget arista,
Secta odio, Jesu lecta, Stuarta, manu.

Prof. de Rijk biedt ons in zijne aanteekeningen op dit treurspel nog een drietal oude anagrammen aan:

Marie Stuart = Tu as martire.

Marie Stewart = Sa vertu m'atire.

Maria Steuarta = Veritas armata.

Mag ik op mijn beurt Z. Ew. er nog één aanbieden?

Maria Steuarda Scotorum Regina = Trusa vi regnis, morte amara cado.

Schoon en toepasselijk zijn ook de volgende:

Maertinus Trompius = Tu promptus in mari es.

Justus Lipsius = Pius stili usus.

Maria Magdalena = Grandia mala mea.

Divus Alexius = Diu exul a suis.

S. Xaverius = Vir saxeus.

Sixtus V de monte alto = Tantos exules domuit.

Divus pater Nicolaus = En juva dulcis pastor.

Jonathas et David = Hodie unitas data.

Gregorius decimus quartus = Murus custodiaque gregis.

Ferdinandus I = Durans in fide.

Democritus = Ducit mores = Docet risum.

Op den alouden geneesheer Galenus maakte Owen Angelus, met het distichon:

Angelus es: bonus anne malus, Galene? Salutis
Humanae custos; Angelus ergo bonus.

Doch Pater Juvencius voegde er een tweede, bij wijze van distinctie, aan toe:

Humanam tamen heu! quoties, Galene, salutem
Arte mala trahas; Angelus ergo malus.

Pilâtre du Rosier, een jeugdig fransch natuurkundige, was de eerste aardbewoner, die per Montgolfière eene lucht-

reis heeft ondernomen; hij verdiende dus wel het anagram: T u es pr. (premier) r o i d e l'air.

Van B o n a p a r t e, Egypte veroverende, werden vier letterkeeren gevormd: E n, p a t r a b o — E n, p r o b a t a — B o n a p e t r a — B o n a p a r e t; dit viertal werd in het volgende distichon gevlochten:

En quae proposui bona petra, probata, patrabo,
Aegyptus Gallis jam bona multa paret.

Soms vond men in den naam een anagram en een chronogram [1]) gelijk twee amandelpitten in één schaal: in 1660 had de generaal Georgius Monk met behulp van het parlement Karel II, zoon van Karel I, de kroon aangeboden en de herstelling van 't koningschap in Engeland tot stand gebracht;

---

1) Het chronogram onderscheidt zich van het anagram en andere letteren cijferkundige kunststukjes vooral daardoor, dat het de eer geniet onze kerken bij gelegenheid van een „heuchelijk" of „hartroerend" feest op te smukken, tot stomme bewondering van de meesten die er niets van begrijpen en tot ergernis van enkelen, die beweeren dat volgens *hun* smaak die dingen in een kerk niet op hun plaats zijn. — Onder de chronogrammen die een vermaardheid hebben verkregen rekent men vooral de twee volgende:

Toen de maarschalk graaf Von Daun bij Hochkirch Frederik den Grooten overwonnen had, riep prof. Bruchausen bij 't hooren van die nieuwstijding uit:

DaVn hat Den FrIDerICh gesChLagen!

Justus Lipsius op zijn sterfbed vernemende, dat de toren van den St. Pieter te Leuven was ingestort, deed een uitroep, welke een chronogram bevatte:

OMnIa CaDVnt!

Is mijn oordeel juist, dan verdient het volgende jaartalvers op de herstelling van het aartsbisdom van Utrecht ook een plaats onder de schoone chronogrammen:

Wat SergIVs stIChtte
DeeD PIVs herrIjzen;
En WILLebrorDs LVIster
HerLeeft ons In ZWIjzen.

als belooning hiervoor kreeg hij den titel van hertog van Albermarle: Georgius Munc, dux de Albermarle = Ego reduxi regem. An. Sal. MDCLVV.

De volgende zijn niet zonder waarde:

Carolus magnus = Cumulans agros.

Carolus quintus = Qui clarus, notus.

Conradus primus = Sim purus candor.

Conradus tertius = Ductor erit sanus.

Henricus secundus = Hunc discernes usu.

Henricus tertius = Hic rite strenuus.

Aristoteles = Sol erat iste.

Ignatius, Xaverius = Gavisi sunt vexari.

Ignatius de Loiola = O ignis a Deo illatus.

Ursula = Laurus.

Paulus Melissus = Plus vales Musis.

Marcus Antonius Muretus = Sunt unico Musarum artes.

Marc Antoine de Muret = Nature m'a mené droict.

Louis Boucherat (kanselier onder Lodewijk XIV) = La bouche du roi.

Antoine Deville (vestingbouwkundige) = Je donne à l'utile.

Franciscus de Montmorenci = Constans fer Domini crucem.

Lamoricière = Il a crié: Rome!

Voltaire = O alte vir; maar een ander kortwiekte zijne hoogheid en herinnerde hem door een calembourg aan zijne laagheid: *Vol à terre.*

En hier zijn wij genaderd tot de tweede soort van anagrammen.

Toen na den moord van Henri IV de Jesuïeten beschuldigd werden, dat hunne moraal den koningsmoord leerde, schreef de beroemde Jesuïet Pierre Coton, biechtvader en vriend des konings, zijn „Lettre declaratoire de la doctrine des Pères Jesuites". Zijne vijanden beloonden hem daarvoor met een scherp anagram: Pierre Coton = Perce ton roi. Kort daarop verscheen een tegenschrift „Anti-Coton ou refutation

de la Lettre declaratoire", hetwelk toegeschreven werd aan Petrus du Moulin, wiens naam wederkeerig werd omgezet in: Erit mundo lupus.

Pater Pierre d'Orléans, schrijver onder andere van Coton's leven, had eens een anagrammen-duel, dat vrij wat pleizieriger is dan het voorgaande: de litterator Pater Jacques Proust zette schertsend den naam van D'Orleans om in l'asne d'or; maar deze zette dit Proust betaald met pur sot.

Jan Calvin had zelf zijn latijnschen naam Calvinus veranderd in Alcuinus; [1]) maar die naam ware beter omgezet in Lucanus, zegt de Antwerpsche Jezuïet Bauhusius, en hij bewijst dit in 20 latijnsche versen. Een ander keerde Johannes Calvinus nog eens om in: Nil hoc sane vanius; en een franschman vond in Jean Calvin = Le vain Caïn.

Ik ken geen scherper anagram dan: Jansenista = Satan in eis.

Van Satan gesproken, ook hij is met de anagramma-roede getuchtigd:

Διάβολος = Βία (vis) Δόλος (fraus).

Circuit et quaerens quem devoret, ut leo, Daemon,
Errantes animas *vi* quasi ventus agit.
Instruit occultas Satan, ut vulpecula, *fraudes*;
Suos *vi* non potuit perdere, *fraude* ferit.

Nog sterker: de Jesuïet Paulus Aler zegt in zijn *Praxis poëtica*, dat het volgende aan den duivel zelven wordt toegeschreven, „quod creditur a Daemone constructum":

Signa te signa, temere me tangis et angis,
Roma tibi subito motibus ibit amor.

---

1) Vele schrijvers, het voorbeeld van Calvinus volgende, hebben door middel van het anagram van hunnen naam een *pseudoniem* gemaakt en daaronder hunne geschriften laten verschijnen. In den ouden tijd werd van dit masker en niet zonder reden een veelvuldig gebruik gemaakt. Ziehier een drietal uit den nieuwen tijd en uit ons vaderland: Alberdingk Thijm = Kirchbijl ten Dam; Admiraal = Aramaldi; Dujardin = Duridani.

Men kan, want het is een kreeftdicht, de verzen, gelijk ons hollandsch woord *nedertreden*, ook van achteren naar voren lezen; men kan er anagrammen uit halen bijv. Roma = amor; maar de duivel alleen haalt er een verstaanbaren zin uit. Hier vindt ook zijn plaats het anagram op den moordenaar van Hendrik III: Frère Jacques Clément = C'est l'enfer qui m'a créé.

In de *Diction. Hist. et Critique* van De Chauffepié vind ik van den franschen lierdichter J. B. Rousseau verhaald, dat hij, om zijn nederige afkomst te verbergen, den pseudoniem Verniettes had aangenomen, welken zijn gezworen vijand de dichter Saurin ontmaskerde in: Tu te renies.

De prins Von Furstemberg Wilhelmus Egon had in 1688 de meeste stemmen op zich vereenigd voor den aartsbisschoppelijken zetel van Keulen, doch werd evenwel niet gekozen; men vond toen in zijn naam: Lugeo, heu nil sum!

Den 11en Juli 1784 zou de natuurkundige l'abbé Miolan te Parijs opstijgen in een luchtballon, die op kosten van het Observatorium vervaardigd was. Toen nu de duizenden toeschouwers van 's morgens 10 tot 's namiddags 5 ure te vergeefs in de brandende zon op het vertrek hadden staan wachten, liep hun geduld zoo ten einde, dat zij op den koppigen ballon losstormden en hem aan flarden scheurden. Den volgenden dag fladderde door Parijs het anagram: l'abbé Miolan = ballon abimé.

Bekend is het anagram op Joost van Vondel, hetwelk door Van Lennep en Van Vloten aan Jacob Cats wordt toegeschreven:

Nu is, Joost van Vondelens
Wijs en heilig dunkend mensch!
In uw naam bevonden,
Zoo je ziet
Dat je hiet:
Sotje vol van sonden.

Toen Atlas aan de hemelbestorming der Titans had deel genomen, werd hij veroordeeld om heel zijn onsterfelijk leven lang den hemelbol op zijn schouders te torschen. Elk die het

als knaap gevoeld heeft wat het zeggen wil, slechts één half uur Petiscus' woordenboek voor straf omhoog te tillen, zal dien hemeldrager wel als een ongelukkigen bloed beklagen: Ἄτλας = τάλας.

Pieter Nieuwland, de dichter van *Orion* en *Het duifje van Anacreon*, bespot in zijn hekeldicht aan Asschenbergh de rijmelarij van Roelandt van Leuven en zinspeelt op den letterkeer: Rol dan van het veulen.

De „Algemeene Konst- en Letter-Bode, voor het jaar 1823", II Deel, blz. 46, deelt de volgende anagrammen mede: „In de 16de en 17de Eeuw was het de smaak met den naam van Geleerden somwijlen den draak te steken. Een vijand van den Godgeleerde, Samuel Schellwig, maakte van diens naam: Schweig Maulesel. — Toen Esaias Stundgrinus over eene kleinigheid een dik boek had geschreven, en naar de zeden van dien tijd een' wensch uitte, dat zijn naam tot een anagram mogt gelegenheid geven, werd hem het volgende toegezonden: Asinus tu grandis es. — Luthers vijanden maakten uit Martinus Lutherus het anagram: Ter matris vulnus, d. i. driedubbeld hebt gij uwe moeder (de Kerk) gewond. Zijn vrienden antwoordden: maar hij is als een bekwaam heelmeester te werk gegaan en heeft zijne moeder slechts de gevaarlijke zweren opengesneden, zoodat zij, na ontlasting der kwade sappen, weêr heelt kunnen gezond worden; en zij beproefden ook anagrammen ter zijner eere, en maakten er van: Vir multa struens en Ut turris lumen das."

Het anagram van Ambrosius Spinola was Ambulo spina rosis. Toen de beroemde Spaansche veldheer in 1606 in 't hart van Holland wilde dringen, werd hij belemmerd door buitengewone stortregens, zoodat „vooral de wegen en passagiën diep onder water stonden" en zijn leger in den modder bleef steken. De vernuftige geesten van Holland maakten nu op zijn anagram de volgende aardigheid:

Ambulo spina rosis est nomen juxta anagramma.
Ambulo spina in aquis dicere jure queo:
Ibant quo poterant; ubi non poterant, ibi stabant.

Een zekere Gerardus à Betteray had op 't bekende Kapittel van Haarlem het volgende anagram gemaakt: Capitulum Harlemiense = Mi! an lupus? Mehercle ita. Dat dit stekend was en zeer deed, blijkt uit een boekje van 8 blz. groot, waarmede het beantwoord werd; de titel luidt: „Anagramma scurrile ac ridiculum a Domino Gerardo à Betteray, famoso Anagrammatum Artifice, ut fertur, largiter poto compositum." De maker wordt daarin terugbetaald met 20 uit zijn naam, Gerardus à Betteray, getrokken anagrammen; laat mij er één van aanhalen:

Ira te urget; das ebria.
Dum venter turget, mox ira ferocius urget,
Sicque exardescens ebria cuncta vomis.

De volgende behoeven geen bijschrift:

Wenceslaus = Vanus eluces.

Cartesius = Sectarius.

Cornelius Jansenius = Calvini sensus in ore.

(Evangelische) Kerkbode = Drekboek.

Bonaparte = Nabot paré.

Napoléon empereur des Français = Un pape serf a sacré le noir démon.

Uit dezelfde woorden haalde men nog een tweede: Ce fol empire ne durera pas un an. Eene voorspelling, die niet is uitgekomen, maar die toch de verdienste heeft eener overgang tot de derde soort van anagrammen.

Voor de valsche profeten, de beoefenaars der *onomantia* vooral, eene waarzeggerij, die uit den naam de gehalte van 's menschen geest en hart alsmede zijne gelukkige of ongelukkige lotgevallen wist te verklaren, schijnt het anagram een probaat toovermiddel te zijn geweest. [1]) Artemidorus Daldianus moet

1) Als toovermiddel is de volgende letterkeer bekend:

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S

in zijn *Oneirocritica* beweren, dat geen volmaakt droomuitlegger er goedschiks buiten kan. Ik heb zijn werk niet onder mijn bereik en weet dus niet wat hiervan aan is, maar in het leven van Alexander den Groote door Plutarchus heb ik een voorval gelezen, dat de bewering van Artemidorus schijnt te staven.

Toen Alexander Tyrus belegerde en er aan begon te twijfelen of hij die stad — hij had er al een half jaar voor gelegen — wel in zijn macht zou krijgen, zag hij in den slaap een Sater, die zich allerlei onbeleefde grimassen tegen hem veroorloofde. Zoo dikwijls Alexander den deugniet wilde grijpen, sprong deze achteruit en begon op behoorlijken afstand zijn spotternijen te herhalen; maar eindelijk daar pakt hij den Sater beet, en — uit is de droom. Een waarzegger met Dorischen tongval leidde uit de naamsverandering van Sater af, dat Alexander buiten kijf Tyrus in bezit zou krijgen: *Σάτυρος* = *Σὰ Τύρος*.

Iets dergelijks vind ik bij Cicero (*De Divin.* lib. II, cap. 40): toen M. Crassus te Brundisium zijn leger inscheepte, schreeuwde een verkooper van Caunische vijgen in de haven zoo hard hij kon Cauneas! Had Crassus nu maar uit dien naam de beteekenis gehaald, die er natuurlijk in zat, en daarnaar geluisterd, hij zou niet van wal gestoken hebben en dus niet zijn omgekomen, zegt Marcus Tullius Cicero, want in dien naam zat: Cav'n'eas! (cave ne eas.)

Maar laat mij een paar voorbeelden uit de nieuwe geschiedenis mogen te berde brengen. Het nichtje van den kardinaal Mazarin heette Martinoci; welnu, door den letterkeer Mari Conti werd haar de naam voorspeld van haren toekomstigen echtgenoot. Inderdaad is Anna Maria Martinoci later in het huwelijk getreden met den Prins de Conti.

Men kan het lezen op verschillende wijzen: rechts van boven naar onder, links van onder naar boven, zigzagvormig enz. enz. altoos komen dezelfde woorden voor den dag. Volgens eene mededeeling van Mr. E. v. O. in den *Navorscher* V, CLII „geneest men nu nog in Brazilië slangenbeten, door op vijf verschillende stukken papier deze vijf regelen achter elkander te doen inslikken, en oordeelt men deze geneeswijze onfeilbaar."

Andreas Ruidigerus studeerde aanvankelijk te Halle in de godgeleerdheid. Op een mooien dag deelde hij aan den beroemden Thomasius vertrouwelijk mede, dat hij van dit vak wilde afzien, maar dat hij zich daartoe geroepen meende uit kracht van een uit zijn naam getrokken anagram: Rus Dei arare dignus. „Gekheid, hernam Thomasius, uw meening raakt kant noch wal! Weet je wel, beste vriend, dat in dit anagram juist uwe roeping voor geneesheer zit: rus Dei beteekent letterlijk godsakker, welnu het beploegen daarvan is precies het werk van een arts!" — Ruidigerus zei der godgeleerdheid vaarwel, en werd later hoogleeraar der geneeskunde te Leipzig.

Toen de nog jeugdige Stanislaus Lescinska van eene reis terugkeerde, verzamelde zich te Lissa geheel het Lescinskische huis, om den erfgenaam van hunnen stam te verwelkomen. Jablonsky, rector van het Collegie te Lissa, hield bij deze gelegenheid een *Actum oratorium*, aan het slot waarvan hij dertien als jonge helden gekleede studenten liet optreden, om zeven achtereenvolgende balletten te dansen. Ieder held droeg een schild, waarop één gouden letter stond te prijken. Na het eerste ballet stonden de dertien dansers zoo geschaard, dat men op de rij hunner schilden kon lezen het programma: Domus Lescinia; na het tweede ballet las men het anagram: Ades incolumis; na het derde: Omnis es lucida; na het vierde: Omne sis lucida; na het vijfde: Mane sidus loci; na het zesde: Sis columna Dei; en na het zevende ballet: I, scande solium! De voorspelling van het laatste anagram is uitgekomen, want Stanislaus heeft den troon van Polen bestegen.

En nu van den troon naar het schavot. Een franschman Jean de Pruom genaamd is te Lyon gelogeerd om zich van daar naar Parijs te begeven. Nu, dat zegt niet veel, maar wat nu volgt is om akelig van te worden: des nachts droomt hij, dat het anagram van zijn naam is pendu à Riom. Wat gebeurt er? den volgenden dag krijgt hij in 't logement twist met een heer, steekt hem dood, en acht dagen daarna hing Jean de Pruom op het gerechtsplein te Riom.

Tot de voorspellende anagrammen, die meer of min uitgekomen zijn, behooren ook

Louis quatorzième, roi de France et de Navarre = Va, Dieu confondra l'armée qui osera te resister.

Robertus Cardinalis Bellarminus e Societate Jesu = Luteri errores ac Calvini astutias omnes delebis.

De Latijnsche epigrammen-dichter Joannes Owen zou er zeker niets op tegen hebben gehad, indien de profetie ten volle vervuld was van het uit zijn latijnschen naam getrokken anagram: Joannes Audoënus = Ad annos Noë vives.

En nu sluit ik de profetenschool met het schoone anagram door den Hoogwaardigen generaal der Kruisheeren H. v. d. W. vervaardigd voor of vóór het zilveren Pausfeest van Pius IX: Joannes Maria Mastai Ferretti P. M. = Mariam amasti, i, fer et annos Petri.

Ben ik tot dusverre met de assorteering nog al gelukkig geweest, nu ben ik er met een paar verlegen en weet niet te beslissen onder welke soort zij thuis behooren: Het zijn de volgende.

Een predikant in Hongarije had eenige oude vrienden op een glas ouden wijn genoodigd. Niet lang geleden was hem zijne wederhelft ontvallen, wier verlies hij te minder betreurde, daar zij hem een goed vermogen had nagelaten, waarvan hij tijdens haar leven niet het geringste had mogen genieten. Toen nu het kransje door den wijn vervroolijkt was, deed een het voorstel, dat elk op zijn beurt een anagram zou maken, hetwelk met algemeene stemmen aangenomen werd. Uit respect voor den gastheer werd diens naam Tobianus als program genomen:

De eerste maakte er van	Obit anus.
De tweede	Abit onus.
De derde	Tua nobis Sunto; abi
De vierde	Ubi sonat Tuba Sion.

De gastheer besloot: Ita bonus (optavit).
Tobianus.

Het tweede waarvoor ik de rechte plaats niet weet, en hetwelk er toch eene verdient, is — naar men zegt — door Pauwel Foreestier vervaardigd: Josephus Albertus Alberdingk Thijm = Ras hebbe ik rust in al - God, helpstu mij!

Uit den naam een schietgebedeke te trekken is niet voorbeeldeloos. Ds Wilhelmus Sluiter, „Getrouw Dienaer der Gemeinte Jesu Christi tot Eybergen" trok uit zijn gelatiniseerden naam Wilhelmus Sluiterus het anagram Heer, sus lust my u will! en onderteekende daarmeê velen zijner geestelijke liedekens. Ook op anderen maakte hij stichtelijke „naem-versetten" bv. op zijne overledene Huysvrouw Margareta Sibilla Hoornaerts = Ey, rat naar Abr'hams gloristoel:

Ey! Rat en snel reist uyt dit aerdsch gewoel
Myn waerde Lief naar Abr'hams gloristoel.

Er bestaan een menigte van stichtelijke anagrammen, door deze en gene „vir pie ingeniosus et ingeniose pius" vervaardigd ter eere van den Verlosser, van 't H. Sacrament en van de H. Maagd; slechts enkele zijn der vermelding waardig:

Jesus de Nasareener, de koning der Jooden = Sondaar, reken syn dood u een diere segen.

IHΣOYΣ = *Σὺ ἡ οἶς*. (Eene toespeling op Isaias, LIII, 6, 7 en Joan. I, 29.) Het schoonste is ongetwijfeld het volgende: toen Pilatus tot Jesus de vraag richtte: Quid est veritas? (Joan. XVIII, 38) ontving hij geen antwoord, anagrammatisch ligt het in de vraag zelve: Est vir qui adest.

Sacramentum Eucharistiae = Sacra ceres mutata in Christum.

Ecce panis Angelorum = Nec Angelus rem capio.

Hoc est enim corpus meum. Hic est enim calix sanguinis mei, novi et aeterni testamenti, myste-

rium fidei, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum. = Luthere, non est panis; Calvine, non est figura rei: est corpus Dei Optimi Maximi, effuse semetipsum mihi communicantis in cibum. Nosce, quo ritu et mysterio te reum redemit.

In het werk: „R. P. Hadriani Lyraei S. J. Trisagion Marianum etc. Antverpiae. MDCXLVIII" vindt men lib. I, p. 66, een twintigtal Hebreeuwsche, Grieksche en Latijnsche anagrammen op den naam van Maria, een daarvan luidt: Virgo Maria = Mira virago. Schoon is het anagram: Mater Jesu = Tu mea eris.

P. Bohuslaus Balbinus. S. J. anagrammatiseerde het geheele *Ave Maria* en *Salve Regina* in latijnsche verzen; P. Everardus Hochius S. J. deed hetzelfde kunststukje met het *Alma Redemptoris*. Zij zijn opgenomen in de „Summa Aurea de laudibus B. V. Mariae." Ed. Migne. 1866. Tom. XI, 1117; XII, 10, 247.

P. Raynaud S. J. heeft in zijn werk *Marialia* (Opera omnia, tom. VII, p. 333) twee honderd vijf-en-twintig anagrammen medegedeeld, die allen getrokken zijn uit de woorden *Ave Maria gratia plena Dominus tecum* door P. Joannes Fr. a Luca Ord. Capuccinorum. Het verwonderlijkst is, dat zij te samen eene doorloopende lofrede uitmaken.

Indien de lezer een weinig van zijne verbaasheid bekomen is, leze hij wat ik hem nu ga mededeelen. In het zoo even genoemde werk „Summa Aurea", tom. XI en XII, is een boek ingelascht van P. Guilielmus Gumpenberg S. J., hetwelk tot titel heeft „Peregrinationes Marianae"; het is verdeeld in 1200 hoofdstukken en elk hoofdstuk begint met een anagram uit de woorden *Ave Maria gratia plena Dominus tecum*, en zinspeelt op de *Immaculata Conceptio;* het schoonste is het volgende:

Deipara inventa sum, ergo immaculata.

Wat dunkt u? Twaalf honderd anagrammata uit de eerste woorden van het *Ave Maria!* En de vervaardiger daarvan was een man, die zijn gezicht verloren had en in zijne blind-

heid door dergelijk kunstwerk zich bezigheid en genoegen trachtte te verschaffen. Hij heet Joannes Baptista Agnensis en woonde aan het hof van den kardinaal Prins Julius Rospigliose, later Paus Clemens IX. P. Raynaud heeft in zijn *Hagiologium Lugdunense* (Op. o. tom VIII, pag. 270) 150 der schoonste gepubliceerd.

Uit enkele aangehaalde voorbeelden heeft men reeds gezien, dat ook van algemeene zelfstandige naamwoorden door middel van letterkeer andere woorden kunnen worden gevormd, wier nieuwe zin met den oorspronkelijken in betrekking staat:

Révolution française = Un Corse la finira. Dit anagram zag het licht onder Napoleon I; doch het was onvolkomen, men had 4 letters *t*, *e*, *o*, *v*, ongebruikt gelaten. De tegenstanders van Napoleon vormden daarvan het woord veto (de uitdrukking van den Romeinschen volkstribuun als hij een senaatsbesluit verwierp) en nu luidde het anagram: Un Corse la finira - veto. Toen Louis Napoleon president der Republiek geworden was, bracht men het op nieuw in omloop met verandering van veto in voté: Un Corse voté la finira.

Révolution française = La France veut son roi.

Assemblée nationale = Les ânes la blamoient.

Zedelesjes in den volgenden trant ontvangt en onthoudt men gemakkelijk:

Munera ne numera miseris quaecumque dedisti:
In coelis numerat, munerat illa Deus.

Wie wordt niet in een asketische stemming gebracht, als het anagram hem herinnert, dat ons leven als een nevel verzwindt, en dat leed daarin niet zelden ons deel is? Voorzeker, 't is een der voornaamste hoedanigheden der liefde dat zij fidèle is; en het behoort tot de maatregelen der voorzichtigheid niet te spoedig eene straf toe te dienen prudentia = tarde puni. De deugd moet beminnelijk zijn ἀρετή = ἐρατή; en wie zich op deugd toelegt komt goed

ten einde Tugend = gut End. Maar, helaas! zoo is het niet gesteld met de ondeugd: toorn, om een voorbeeld te geven, baart niets dan onrust, χόλος = ὄχλος; en dronkenschap verdierlijkt den mensch, ebrietas = re bestia. Dat een vigneron een ivrogne is, volgt volstrekt niet; doch de maker van dit anagram zal het met de logica zoo nauw niet genomen hebben, gelijk zoo velen in onze dagen, wier logica tamelijk duister of verduisterend is, logica = caligo. Of het volgende logisch is: minister = mentiri, laat ik aan de politici over te beslissen.

En nu eindig ik mijn praatje onder aanbieding van een snuifje: Herba Nicotiana = In bona charitate!

B. VAN MEURS.

„PAESBERDE".

„Dit voorwerp, destijds [in de XIVde eeuw] in de kerken in gebruik, diende om den geloovigen den vredekus mede te deelen; gewoonlijk was het van ivoor of metaal en rijk bewerkt; de priester kuste het, en het ging wijders van zijne hand onder het volk rond, waar ieder het eveneens aan de lippen drukte en overgaf." Aldus J. C. A. Hezenmans, bl. 191 van zijne zeer belangrijke „Historisch-Oudheidkundige studie": „De Illustre Lieve-Vrouwe Broederschap in Den Bosch", I en II, geplaatst in Onze Wachter van September jl. — Onder het opschrift: „Den Paes", gaf De Katholiek, Dl. XL, bl. 381 vv., eene kleine verhandeling over het hier bedoelde Instrumentum pacis, met een aantal verschillende benamingen; doch dit woord „paesberde", het berd of bord, bordje, om den paes of peys, den vrede, rond te geven in de kerk, komt er niet in voor. Wij vermelden het daarom hier als een echt kerkelijk woord uit onze Katholieke tijden, het wordt t. a. p. gebruikt in het midden der XIVde eeuw, bij gelegenheid dat bovengenoemde Broederschap, in hare godsdienstigheid, hare sakristij ook van een „paesberde" voorzag.

SPROKKELINGEN.

Nederlandsche Zendelinggenootschappen. In onze koloniën zijn in 't geheel 146 Protestantsche zendelingen; 67 in West-, 79 in Oost-Indië. Nabij Batavia is thans het gebouw ter opleiding van inlandsche zendelingen gereed. Hiervoor werd ruim *f* 300,000 bijeengebragt. Onze Protestantsche zendelinggenootschappen ontvingen gezamentlijk in 1875 de som van *f* 283,000.

De Doop bij de Doopsgezinden. Zelfs de volgelingen van Menno Simons gaan met de overige Protestanten mede in de kleinachting en versmading van het H. Doopsel. In de Mennistengemeente te Noordhorn, prov. Groningen, werd door een der „broeders" het voorstel gedaan, den Doop facultatief te stellen, d. w. z. aan de nieuwe toetredende leden de beslissing over te laten, of zij na het afleggen hunner geloofsbelijdenis den Doop willen ontvangen of niet. Dit voorstel werd den 16 Julij ll. behandeld en met slechts 23 tegen 16 stemmen verworpen. Aldus berigt de Doopsgezinde predikant dier gemeente, C. Leendertz.

GESCHIEDENIS DER WIJSBEGEERTE UIT 'T KATHOLIEK OOGPUNT BESCHOUWD.

I.

Heden, te midden van zoo vele omwentelingen en puinen, die ons overal omgeven, in den kring der algemeene beschaving zoowel als in 't enger gebied der wetenschappen, is het wel natuurlijk zich de vraag te stellen, van waar deze omwentelingen en puinen komen, welke er de ware oorzaken van zijn, wie in onze zoo woelige dagen de onbetwistbare bewerker van deze verwoestingen is.

Het antwoord op deze vragen komt van zelf bij ons op: deze oorzaken schuilen in de beginselen, welke 's menschen geest, de bewerker van zoo veel onheil, in zijne pogingen ontvangt en opvolgt.

Wie zal niet reeds, bij den eersten oogslag, het hooge gewigt der wetenschap inzien, welke deze beginselen naspoort, onderzoekt en beproeft, der wijsbegeerte namelijk.

Het is vrij algemeen aangenomen, dat de wijsbegeerte de wetenschap is van de eerste rationeele beginselen; waaruit dan volgt, dat alle andere wetenschappen, door haar wezenlijkste en edelste grondbestanddeelen, in de levendigste en innigste betrekking staan tot die algemeene

wetenschap, welke wij wijsbegeerte hebben genoemd. Daaruit volgt dan verder, dat de verschillende, de natuuronderzoekende en historische zoowel als de bespiegelende wetenschappen, in hare voortloopende ontwikkelingen niet kunnen begrepen worden dan door de geschiedenis der wetenschap van de beginselen; met andere woorden: de geschiedenis der wijsbegeerte moet er haar licht over verspreiden, om ze degelijk, waarlijk verstaanbaar te maken. Hij dus, die zich niet wil vergenoegen met eene oppervlakkige beschouwing, maar doordringen tot de geheimste kiemen, voelt zich genoodzaakt een ernstig onderzoek te wijden aan die wetenschap (en derzelver geschiedenis), welke moet beschouwd worden als de stam, waaruit de verschillende menschelijke wetenschappen ontspruiten en het sap trekken, dat ze doet leven en groeijen.

Maar in onze dagen is dit onderzoek noodzakelijker dan ooit. Wij leven in een tijdperk, waarin de strijd over de gewigtigste belangen der maatschappij heviger is geworden dan in vroegere eeuwen. Op het gebied der wetenschap bemerkt men eene buitengewone krachtsinspanning ter onderscheiding der ware beginselen van die, welke zich met eenen valschen schemer van waarheid omhullen. Bij 't gedurig veranderen en hervormen van de beginselen, bij de onmiskenbare behoefte aan zekerheid in 't leven, dringt zich, als het ware, van zelf de overtuiging op, dat ons tijdperk door de goddelijke Voorzienigheid bestemd is, de Katholieke waarheid, na hevige, misschien bloedige kampen, wel is waar, maar dan toch eindelijk in alle hare regten te herstellen en te doen schitteren in hare onverwelkbare schoonheid. Deze onweerstaanbare waarheid zal dan de vergiftige kiemen ver-

nietigen, met welke 't rationalismus sedert de vijftiende eeuw in de scholen der Wedergeboorte, Renaissance, niet opgehouden heeft het godsdienstig en maatschappelijk leven in alle deszelfs verschijnselen te verpesten.

Waarop nu berust deze onze meening? Daarop, dat 't Katholicismus, in zijne goddelijke en onveranderlijke eenheid, alleen de kracht bezit, die geneest en oprigt. Die geschiedenis derhalve, welke dezen strijd in deszelfs langdurige en dieproerende afwisselingen met eene onwrikbare getrouwheid moet schilderen, moet noodzakelijk eene Christelijke, eene Katholieke geschiedenis wezen. Want het Katholicismus alleen is in bezit van de eeuwige waarheid in alle hare openbaringen.

De naastvolgende overwegingen zullen dit genoegzaam toelichten en ophelderen.

De mensch is niet enkel een wezen, dat maar denkt en kent; hij is ook een wezen, dat wil en handelt. De hoogste beginselen dus, welke een mensch of een volk bezielen en leiden, drukken zich onvermijdelijk uit in derzelver leven en handelwijze. Het *denken* en het *willen*, die niet steunen op eene ware wet, telen vooreerst *theoretiesch* het valsche stelsel; maar vroeg of laat wordt dit stelsel verwezenlijkt, de innerlijke wanorde wordt de bron van de schrikkelijkste feiten; toomelooze driften stormen in 't perk, en de strijd begint. En dan, daar de mensch altoos zoekt in zijne ziel en in zijn hart te bevestigen en te regtvaardigen wat hij bemint en verlangt, neemt hij zijn toevlugt tot de onzedelijkste en verkeerdste *theoriën*. De herhaalde en zoo schielijke Staatsomwentelingen, die zoo vele troonen hebben omvergeworpen en verbrijzeld, de nog veel akeliger en schrikkelijker sociale

woeling, welke haar afgrijselijk voorhoofd overal aan den maatschappelijken gezigteinder vertoont, zijn niets anders dan de openbaring van het materialismus, het pantheïsmus en 't rationalismus, die 't heiligdom der ziel, der godsdienst en der wetenschap hebben overmeesterd en daar gedurig hunnen verdelgenden invloed toonen en uitbreiden. Daar poogt men, met eene trotsche heiligschennis, natuur en mensch, zedeleer en regt, Kerk en Staat, aan God, den Schepper van het heelal, te ontrooven, maar wanneer de nieuwe *Titans* wanen de rots beklommen te hebben, dan stort er plotseling een steen van af en ploft hen wederom in den afgrond. Van waar nu komt de geest, welke deze mannen *van 't niet* bezielt en voortdrijft? Het grieft dit te moeten zeggen: hij stamt af van het atheïsmus, dat, helaas! sedert lang den scepter voert in de meeste wetenschappen, maar zeer bijzonder in de wijsbegeerte, in de verheven wetenschap der eerste beginselen. De verwarring, de wanorde, die men er overal bemerkt, zijn deszelfs voortbrengsels; het is er voor verantwoordelijk; het denkbeeld, de idee van God is uit deze heilige kringen verbannen. Plato nogtans, die onze rationalisten zoo hoog schatten, kon hun alreeds klaar en duidelijk doen inzien, dat daar waar God afwezig is, noodzakelijk verwarring, wanorde en wetteloosheid moeten heerschen. — Aan wie moet de onbegrijpelijke verdoling toegeschreven worden, die den mensch van den aap doet afstammen? Van wie de nog gruwzamer en wreeder verdoling, welke van de lijdenssponde der zieken en stervenden de hoop der onsterfelijkheid, dien hoogsten en zoetsten troost van den laatsten snik, zonder mededoogen, heeft verjaagd en teruggestooten

Wie *bedelft* en *begraaft* niet meer 's menschen sterfelijk overschot, alsof deszelfs lijk maar het aas ware van een redeloos dier? Van wie de dwingelandij, die in 't midden van 't verbaasd Europa haar trotsch hoofd verheft, de heiligste, de onbetwistbaarste regten onder de voeten trapt en derzelver plaats doet vervangen door de antisociale, vernielende beslissingen van haren *Staat-God*? O mogen toch de mannen der wetenschap, gelijk zij zich noemen, mogen de wijsgeeren van den nieuweren tijd, gelijk zij pralen, tot zich keeren, psychologiesch zich onderzoeken en op de borst kloppen bij den aanblik van hunne wraakroepende verdolingen en sofistische verduistering van de beginselen der eeuwige waarheid en der ware wetenschap!

Overweegt men bezadigd deze verschijnselen, deze uitgestrekte omwoelingen, veroorzaakt door de valsche wetenschap, dan zal men weldra de verhevene, de gewigtige zending en taak van den geschiedschrijver der wijsbegeerte inzien en begrijpen. Immers zijn hoogste, heiligste pligt is het op te klimmen tot de bron van deze dolingen, haren loop na te volgen in den stroom der eeuwen ter nasporing der oorzaken van derzelver geheime verspreiding en langdurig bestaan. Het is dan de Katholieke geschiedschrijver, die, geleid door de grondbeginselen der waarheid en omstraald van 't onbedrieglijk licht des Christendoms, aan de jeugd, die hem hoort of zijne schriften leest, de jaarboeken openen moet van dien menschelijken geest, welken men niettegenstaande zijn onloochenbaar struikelen en klaarblijkelijke dwalingen, tot in de wolken verheft en als onberispelijk opperheer der wereld uitbazuint.

Doch, al is dit nu de werkelijke gesteldheid van 's menschen geest, dan zal zich de Katholieke geschiedschrijver van den anderen kant wel in acht nemen hem te vernederen, zijne juiste waarde en wezenlijke magt te vernietigen of zelfs maar te miskennen. Zoo zal hij aan het *uitsluitend traditionalismus* bewijzen, dat het de menschelijke rede van hare onverdelgbare regten en vermogens berooft. Maar ook wanneer het *ontologismus* deze zelfde rede, als het ware, wil vergoden, dan rijst hij op en betoogt, dat dit stelsel te hoog vliegt en over de grenzen der menschelijke denkvermogens heenspringt; hij herinnert dan aan het diepe woord van den heiligen Athanasius, wanneer hij zegt, dat *het ongerijmd is door de rede zelve boven de rede te willen uitgaan.*

Maar hoe nu zal de Katholieke geschiedschrijver te werk gaan om tot deze gewigtige gevolgtrekkingen te komen? Zal hij zich vergenoegen stelsel op stelsel te laten volgen zooals die in 't verloop van den tijd en van de verschillende scholen zich ontwikkelden? Waarlijk neen; dan zou hij zijne gewigtige zending vergeten en van de hoogte afdalen, van waar hij de filosofische scholen moet overschouwen en beoordeelen. Integendeel, hij moet indringen tot in 't binnenste der wijsgeerige leeringen om er de ware oorzaken te ontdekken, welke derzelver onafgebroken ontwikkeling en voortplanting hebben bewerkt. Hij zal betoogen, dat dwalingen dwalingen telen en zich zoo noodzakelijk aaneenschakelen als de onderscheidene waarheden. Terwijl hij dus de aanhoudende ontwikkeling van 't tegenwoordig materialismus, van Bacon af tot in onze dagen, nagaat en onderzoekt, zal hij klaarblijkelijk doen inzien, hoe allengskens

die gedrogtelijke dwalingen zijn ontstaan, welke den mensch ook onder het dier hebben vernederd. Dan zal hij ook bewijzen, hoe het geheele menschdom met afschuw er tegen opstaat met een de heele wereld doordreunenden vloekkreet. Hooger zal hij nog opklimmen tot in de scholen van de zoogenoemde Wedergeboorte (Renaissance), waar Bacon's sofistische, verheidenschte meesters de hedendaagsche dwaalwijsheid voorbereidden. Hetzelfde resultaat zal hij, alhoewel langs eenen tegenovergestelden weg, verkrijgen, als hij de historische ontwikkeling teekent van het *rationalismus* van Cartesius af tot aan Kant, Schelling, Hegel en onze dagen. Hij zal geschiedkundig doen blijken, dat de menschelijke rede, hoogere, eeuwige, *absolute* ideën vergetend of verwerpend, slechts zich zelve raadplegend, hare zoogenaamde ontdekkingen, dat is hare ingebeelde begrippen alleen goedkeurend, langzamerhand alle oorspronkelijke, eeuwige waarheden heeft verworpen om derzelver plaats te geven aan hare nieuw gesmede denkbeelden en ongerijmde droomen. En dewijl nu, bij gebrek aan stellige, zekere, klaarblijkelijke grondbeginselen, de rede van den eenen mensch zooveel waarde en magt bezit als die van eenen anderen, kunnen, ja moeten de gewigtigste vragen even zoo veel tegenstrijdige oplossingen ontvangen als er menschen zijn, krachtdadig genoeg om een stelsel, eene filosofische school te gronden en voort te planten.

Op deze wijze is heden alles in vraag gesteld geworden. Men heeft het bestaan van God, de onsterfelijkheid der ziel betwijfeld, ja zelfs dikwijls geloochend en bij gevolg ook de onwrikbare grondbeginselen der zedekunde en van het regt. Het geweld van den sterkste heerscht als

opperheer, en de laatste geschiedkundige gebeurtenissen, die wij met onze eigen oogen, jammerend, moesten beschouwen, zeggen maar al te klaar, waarheen men wil gaan. Hier wederom is de taak van den Katholieken geschiedschrijver schoon en verheffend: hij roept de menschelijke rede terug tot haar zelve, tot hare wezenlijke waarde en kracht, door de onveranderlijke, eeuwige grondbeginselen, die zij gedwongen is aan te nemen, zoo zij zich zelve niet wil vernielen en die vrijheid verbrijzelen, die zij nogtans niet ophoudt plegtig uit te bazuinen te midden van omstandigheden, waarin de magt van den sterkste diezelfde vrijheid onder eenen helschen hoonlach verminkt.

Discite justitiam moniti et non temnere divos!
(Virg. Aen.)

II.

To be or not to be,
That is the question.
(Shakespeare. Hamlet.)

De wijsgeerige stelsels zijn gelijk aan de baren der zee: het eene drijft het andere voort, zij rijzen tegen elkaar op, verslinden elkaar en verliezen zich ten laatste in den afgrond der menschelijke meeningen zonder zelfs de minste sporen achter te laten. Ja, met Plato zou men zich bijna moeten beklagen over de moeijelijkheden, welke men in den onophoudelijke vloed des levens ontmoet, wanneer men de zekerheid wil bereiken. Gelukkig kent de Katholieke geschiedschrijver beter de magt der menschelijke rede; hij weet haar naar hare juiste waarde en haar ontegensprekelijk vermogen te schatten, en ook waar deze rede schijnt ten onder te gaan in den oceaan

der dwalingen, leidt hem het onfeilbaar licht der Openbaring, en het doet hem de klippen ontgaan, waarop de rationalistische geschiedschrijvers maar te vaak schipbreuk lijden. Overtuigd, dat de menschelijke ziel, in haar innigste wezen beschouwd, van natuurswege Christen is (*anima naturaliter Christiana*, zegt Tertullianus), verlicht hij deze natuurlijke beginselen, die in haar zijn, door de stralen der Openbaring, en hij wandelt met zekeren voet in het uitgestrekt gebied der geschiedenis rond. Hier nu zijn twee hoofdwegen: de eene is een koninklijke weg, waarop de Katholieke geschiedschrijver met kalmte, zekerheid en gerustheid voortgaat; de andere, onveilig, kronkelig, vol stoornis en woeling, wordt gevolgd door den rationalistischen geschiedschrijver.

Op dezen laatsten weg ontmoet men vooreerst de wijsbegeerte der Oudheid. Deze wijsbegeerte nu wordt zoo hoog geplaatst door de rationalisten dat de volgende eeuwen voor haar ootmoedig moeten buigen en bij de gewigtigste vraagpunten naar hare lessen moeten hooren. Maar een grondig en onpartijdig onderzoek brengt den Katholieken geschiedschrijver tot de onwrikbare overtuiging, dat het natuurlijk licht, dat ieder in deze wereld komend mensch verlicht, maar dat door de erfzonde en de dwalingen is gestoord en verduisterd — dat dit licht aan 's menschen geest in zijne bespiegelingen geen juist denkbeeld van den Schepper en de schepping heeft gegeven. De heidensche wijsbegeerte, die den *overgang van het niet-zijn tot het zijn* niet kon beseffen en ook verdoold was door het valsche beginsel: *dat het gelijke maar van het gelijke kan voortkomen*, raakte bijkans overal aan het pantheïsmus of verzonk er heel en al in.

Zoo is God, volgens Plato vooral en ook volgens Aristoteles, nooit geheel meester en heer van de wereld; want Hij kan nooit het stoffelijk beginsel bedwingen en temmen, dat zich zonder ophouden tegen *de idee van het goede* (ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ) verzet, dezelve verduisterd en bestrijdt. Volgens Plato is dus God met zich zelven in tegenstrijd; Hij worstelt met zich zelven, met de idee van het goede namelijk, die zijn wezen uitmaakt. Zoo staat het ook met den mensch: hij vormt zich het begrip van zijne natuur, van zijn wezen, van zijne bestemming, maar vindt er eene oplosbare, verpletterende tegenspraak in. In dit stelsel *wil* God, maar Hij kan niet: Hij zit onmagtig op den zwijgenden troon der eeuwigheid ; dit getuigt een rationalistiesch geschiedschrijver (Cousin). Zoo ook de mensch: hij voelt in zijn binnenste droevige worstelingen; duistere en geheime magten, in hem en buiten hem, omvatten hem, weerhouden en vervullen hem met stoornis en angst; hij aarzelt, twijfelt en valt. En nogtans Plato en Aristoteles, deze uitmuntende leiders der menschelijke gedachte, zij, zoo vaak, met zoo veel regt geprezen, hadden 's menschen natuur en verheven bestemming beter, dieper ingezien dan eenig ander wijsgeer vóór hen of na hen in de heidensche oudheid. Volgens deze waarlijk groote, diepdenkende mannen is er voor den mensch te midden der ellenden en bitterheden van dit leven geen ander uitzigt, geen andere troost dan eene nuttelooze gelatenheid, eene onderwerping aan zijn rampzalig, deerniswaardig lot. Een blinde *noodwendigheid* omketent alles. Hoe zou er de mensch een uitgang kunnen vinden, daar, volgens deze zelfde wijsgeeren, God zelf er geenen dusdanigen kent (ἀνάγκη καθιμασμένη).

Verder voortgaande in 't onderzoek der Grieksche wijsbegeerte, ontmoet de geschiedschrijver nog minder geslaagde, minder voldoende ontwikkelingen. Bezwijkend onder de tegenstrijdige meeningen zijner voorgangers, vervalt Pyrrho in eenen vuigen, moedeloozen, algemeenen twijfel. Epicurus, die enkel en alleen aan eigen gemak denkt, zich zijne goden zoo egoïstiesch verbeeldt als zich zelven, goden, die zich om niets bekommeren, gelijk „de groote Bouwmeester der wereld" eener tegenwoordige antichristelijke sekte, goden, die niet beloonen en niet straffen en dus niet te vreezen zijn (want dit zou de rust storen), Epikurus loochent natuurlijk de onsterfelijkheid der ziel, en stelt den mensch tot doel lage genoegens en tot einde zijne geheele vernietiging.

Dit was niet het gevoelen der Stoïcijnen, alhoewel de uitkomsten hunner leer dezelfde zijn. Zij kennen het bederf van hunne eeuw en willen het tegengaan en bestrijden. Om hierin te slagen, zoeken zij hunne wapenen bij Plato, Aristoteles en zelfs bij Epikurus. De hoofdideën van deze wijsgeeren in hun zoo befaaamd stelsel opnemend, zonder ze nogtans te verzoenen, vinden zij, om tegen den stroom van het verderf en het verval hunner eeuw een dam te stellen, geen ander middel dan de vergoding der menschelijke rede en den trotschen hoogmoed, die daar het onvermijdelijke gevolg van is. Zoo wordt de God miskennende mensch met regt gestraft en ten toon gesteld.

Discite justitiam moniti et non temnere divos!

Beschouwen wij nu nog ter loops de verdere pogingen

der Grieksche wijsbegeerte, haar laatste tijdperk van 50—450 na Christus, waarin zoovele tegenstrijdige meeningen en ideën elkander ontmoetten en verbrijzelden.— Hierdoor kwam de Grieksche wijsbegeerte in een nog drukkender gesteldheid. Tot in hare laatste verschansing teruggedreven door eene leer, die in hare beginselen nooit toegeeft of terugdeinst, vond deze wijsbegeerte, in hare laatste verschijning en bij haren laatsten ademtogt, geene andere toevlugt, geene andere schuilplaats dan het uiterste, het strengste pantheïsmus, dat ooit uit 's menschen hersenen vloeide. Want op de puinen van het heelal roept deze wijsbegeerte in vertwijfeling uit: Alles is maar *één*, alles wordt verslonden in den afgrond zonder peil, in het nameloos niet, in den *bythos* van het *Gnosticisme.*

Nogtans hoede men zich deze korte, snelle schets van de wijsbegeerte der Oudheid verkeerd te verstaan. Wij willen volstrekt niet beweren, dat de Grieksche filosofie geene grootsche en verhevene waarnemingen, geene schoone diepe denkbeelden oplevert. Was dit zoo, hoe zou men den grooten invloed kunnen verklaren, welke deze filosofie én op de Oudheid én op de beschaving der volgende eeuwen heeft uitgeoefend? Men vindt in de Grieksche stelsels over God, over de menschelijke ziel, over de vrijheid, over de Voorzienigheid en het toekomstig leven gedachten, welke de aandacht en de oplettendheid der uitmuntendste mannen hebben opgewekt. Het rationalismus zelf is, in onze zoo onwijsgeerige, zoo onchristelijke dagen, zoo ver gegaan dat het in die stelsels tal van specifiek Christelijke leeringen heeft willen ontdekken, in tijden, waarin het Christendom nog niet bestond.

Dikke boeken heeft men geschreven, wier strekking enkel en alleen daarop nederkwam om in Plato, Aristoteles, Plotinus en meer anderen het Christelijke na te sporen en te ontdekken. Zonder moeite begrijpt men, wat deze pogingen bedoelden. Hier nu heeft de Katholieke geschiedschrijver wederom een gewigtige en edele taak. Met een grondige kennis der Grieksche taal voorzien, zal hij ligt kunnen aantoonen, dat er onder linguistiesch opzigt een wezenlijk, onbetwistbaar verschil bestaat tusschen hetzelfde woord (λόγος, νοῦς, ψυχή) bij de Grieksche wijsgeeren en bij de Kerkvaders. Verder zal hij ook pogen een rationeele en wetenschappelijke uitlegging te geven van de betere ideën, die ons bij de Ouden zoo levendig aandoen, aanlokken en treffen. Hij zal herinneren aan de oorspronkelijke overleveringen van het menschelijke geslacht, aan de vonken, de kiemen van het ware, het goede en het schoone, welke Tertullianus bewogen hebben om 's menschen ziel van natuurswege Christen te noemen. Dit zijn, als het ware, in de werken der diepste *denkers* onder de Grieken, weergalmingen van 't oorspronkelijk akkoord, waardoor de ziel, bij het begin der Schepping, als zamenstemde met *Hem*, die haar volgens zijn beeld en zijne gelijkenis heeft geschapen. Zoo komt de Katholieke geschiedschrijver van zelf op den weg, waar hij hoofddwalingen verbeteren en de filosofie, uit het Christendom voorgesproten, beschouwen, onderzoeken, bestudeeren kan.

Door zijn leeringen loste het Christendom volkomen de hoogst gewigtige vragen over de betrekkingen op, die tusschen God en de wereld, den Schepper en de schepselen, den tijd en de eeuwigheid bestaan, en verklaarde

ze ten volle en met onbenevelde klaarheid. Verlicht door deze leeringen, eigende zich de Katholieke wetenschap al het ware, al het goede, al het schoone der bespiegelingen toe, die in de schriften der Ouden schitteren; na eenen strijd van meerdere eeuwen, na lange, stipte, naauwkeurige onderzoekingen vormde het die wetenschap, die wijsbegeerte, wier diepe, verheven denkbeelden den naam dragen van *Wijsbegeerte der Kerkvaders.*

Hier nu opent zich voor den Katholieken geschiedschrijver een uitgestrekt veld van aanlokkelijke navorschingen, een ruim strijdperk voor den verdediger der waarheid. Hier hebben de rationalistische geschiedschrijvers alles verkeerd voorgesteld, alles vervalscht, alles verdraaid door hunne te voren opgevatte meeningen en door hunne valsche vertolkingen der Kerkvaders. Tot staving van 't hier gezegde behoeft men maar de werken van Vacherot en Jules Simon over de Alexandrijnsche School te openen. De eerste laat de wijsbegeerte der Kerkvaders ontstaan uit de vermenging van Grieksche, Chaldeeuwsche en andere Oostersche stelsels, stelsels, die in de klaarblijkelijkste tegenspraak zijn met de leeringen onzer zoo uitmuntende Vaders.

Is de geschiedschrijver een grondig Hellenist, dan zal hij hier wederom door de bewoordingen zelven bewijzen, hoezeer de betigtingen onzer tegenstanders in strijd zijn met den aard der Grieksche taal en met de denkbeelden der Heilige Vaders, door deze bewoordingen uitgedrukt. Voor hem, die de Vaders kent, is het gezegde zonneklaar; voor anderen zou een boek noodig zijn om ze tot dit inzigt te brengen.

De zoo rijke schat van ideën, in de schriften der Kerkvaders vervat, werd door de *School* ontleed en zamengesteld in een systeem, dat op het dogma en de klaarblijkelijkste grondbeginselen der gezonde rede berust. Dit systeem nu, dat door zijnen innerlijken bouw en zamenhang vergeleken kan worden met de heerlijkste cathedralen der middeleeuwen, berust op een fondamenteel denkbeeld, dat van den grond opklimt tot den top van den bouw en dezen verlicht door zijnen onvergelijkelijken glans: wij bedoelen namelijk het denkbeeld van de eer, den roem en de glorie Gods, hier onder het hemelsch gewaad van een God en den mensch waardig mysticismus, daar onder den origineelen vorm van eene strenge, onwrikbare dialectica. Vraag, oplossing en weêrlegging zijn maar ééne onverbroken keten. Zoo lang de School, steunend op het dogma en er door verlicht, de rationeele ideën der Grieken en bijzonder die der Kerkvaders bestudeerde, stichtte zij een bewonderingswaardige wetenschap, geprezen zelfs door hen (Ritter en anderen), welke hare leer niet aannamen. Maar zoodra zij dezen zekeren en breeden weg verliet voor het kronkelpad van ijdele redekavelingen, verviel en ontaardde ze; de waarlijk grondige en alomvattende denkwijze harer stichters verdween, en men liet nu in het heiligdom der wetenschap een laag en hol *ergotismus* binnensluipen, hetwelk der School den droevigen naam van eene ledige en enkel formeele wetenschap berokkende. In dezen toestand bevond zij zich, toen de zoogenoemde Wedergeboorte ondernam haar omver te werpen en te vervangen.

Hier nu ontmoet de Katholieke geschiedschrijver twee soorten van tegenstanders. De eenen wanen de School

ten grave gebragt te hebben door hunne hoogdravende uitbazuining van haar levenloos formalismus, van hare gehoorzame onderwerping aan den geloofsregel, welke zij voor antifilosofiesch uitventen. Daar hunne beoordeeling ongegrond is en tegen de geschiedenis ingaat, zal de Katholieke geschiedschrijver er zich geenszins om bekommeren en haar stilzwijgend voorbijgaan. Maar er is eene tweede soort van geschiedschrijvers, welke, gelijk Ritter, bij voorbeeld, de schriften van de doorluchtigste mannen der School werkelijk gelezen en uitgebreide ontledigingen er van hebben gemaakt. Deze nu kan de Katholieke geschiedschrijver zonder eene grondige kritiek niet voorbijgaan; hij moet hunne beschuldigingen op de weegschaal van een juist en streng onderzoek leggen en hunne dwalingen aantoonen. Om dat doel te bereiken moet hij ook teruggaan tot de oorspronkelijke werken en deze naauwkeurig en juist ontleden. Want de meeste dwalingen van die geschiedschrijvers komen van onvolledige en gebrekkige ontledingen en ook uit de verbrokkeling der leeringen, maar vooral uit te voren opgevatte denkbeelden, die hen belet hebben den waren zin en de ware kracht der scholastieke stelsels te verstaan.

Nog een ander verwijt wordt dikwijls aan de School gedaan, namelijk hare onwetendheid in de natuurkunde. Hier nu zal de Katholieke geschiedschrijver geenszins aarzelen toe te staan, dat de natuurwetenschap der School, met die van onze dagen vergeleken, vooral wat aangaat de kennis der bijzondere verschijnselen, zeer gebrekkig is en veel te verlangen overlaat; maar ook zal hij doen opmerken, dat in den kring der experimentale weten-

schappen de voortgang altijd zeer langzaam is en vele jaren van proefneming vereischt.

Heeft de hedendaagsche natuurkunde niet meer dan drie eeuwen gezocht en getast om tot de hoogte te rijzen, waarop zij thans staat? om de pogingen der middeleeuwen naar hare waarde te doen kennen, zal de Katholieke geschiedschrijver, zelfs niet aarzelen een man van gezag uit het midden zijner tegenstanders aan te halen: *Alexander von Humboldt* verklaart onbewimpeld, dat hij de navorschingen van Albertus den Groote met verwondering en verbazing heeft gelezen en onderzocht.

Vergeten wij overigens niet, dat de Voorzienigheid aan iedere eeuw hare bijzondere, eigene zending heeft gegeven; en onder dit opzigt kan men vrij beweren, dat de middeleeuwen hare taak op eene grootsche wijze hebben volbragt. Ja, hier mag men zonder vrees van gegronde tegenspraak bijvoegen, dat deze eeuwen aan de natuurkundigen onzer dagen een edel voorbeeld en eene groote les hebben achtergelaten. Niet gelijk nu de meeste natuurvorschers met opzet doen, scheidden zij de natuur van haren goddelijken Schepper en Meester, noch loochenden zij het bestaan der eindoorzaken. Het eerste, het verhevenste doel onzer geestvermogens was niet voor de School, gelijk voor Von Humboldt in zijnen *Cosmos*, de innerlijke, de eeuwige wetten der natuur zoo te ontdekken en te beschouwen alsof zij niet van God kwamen, alsof Hij ze niet had verordend en vastgesteld. Ook streefde de School niet enkel en vooral er naar om het industriëele leven der volkeren te ontwikkelen, en nog minder streefde zij er naar aan eene geraffineerde en dikwijls strafwaardige zinnelijkheid te voldoen. Integen-

deel, men ontwaarde in de natuur eene andere openbaring van God, en men poogde de juiste overeenkomst dezer openbaring met die, welke uit den schoot van God zelven op deze aarde is nedergedaald, te leeren kennen en aan te toonen.

Daarom ook vindt men in de studiën der School, betrekkelijk de natuur, eene metafysische en dichterlijke verheffing, welke de wetenschap onzer dagen niet heeft kunnen bereiken. Een groot, een waar genot zal het voor den Katholieken geschiedschrijver zijn, wanneer hij deze heden maar te zeer vergeten waarheden in 't volste licht kan stellen en verdedigen. De overweging er van zal hem ook eene gewigtige opmerking doen maken, door welke hij den waarlijk filosofischen *geest* der School zal begrijpen. Hij zal inzien, dat deze School het zelfbewustzijn en deszelfs onafwijsbare wetten, door de ontleding erkend, als den grondtoon, als de zekerste grondbeginselen der wetenschap beschouwde. De kennis van 's menschen geest was dus voor haar als het middenpunt, waarin alle rationeele ideën en waarheden moesten zamenvloeijen: eene hoogst gewigtige waarheid, welke de wijsbegeerte van heden met opzet of uit onwetendheid heeft durven uitbazuinen als hare glorierijkste ontdekking (Cartesius).

Nu nog een enkel woord over deze laatste filosofie.

De wijsbegeerte van onzen tijd, in haren eersten oorsprong beschouwd, begint in de vijftiende eeuw, in dat tijdvak namelijk, hetwelk men RENAISSANCE of WEDERGEBOORTE pleegt te noemen. Dit woord nu toont genoeg aan, wat de rationalistische geschiedenis er mede wil zeggen. Volgens haar was, vóór deze eeuw, de weten-

schap alreeds begraven; men heeft ze moeten opwekken, doen herrijzen, doen herboren worden. Het rationalismus beweert immers deze kracht van herschepping te bezitten en alles te kunnen hernieuwen. Welnu, hier biedt zich weder eene treffelijke gelegenheid aan om van de waarheidsliefde en voortreffelijkheid der Katholieke geschiedbeschrijving te doen blijken.

Als men teruggaat tot de bronnen van dit tijdvak, namelijk tot de werken van de voornaamste wijsgeeren dezer periode, d. i. van den overgang der middeleeuwen tot aan den tijd van heden, wat vindt men dan menigwerf? Mannen, wier geheele oorspronkelijkheid er in bestond den vooruitgang der ware wetenschap te onderbreken, tegen te houden, den Christelijken geest van zijnen weg te doen afdolen, de stelsels der heidensche oudheid te doen herleven en ze naar de behoeften eener politieke Venetiaansche partij of van eene letterkundige school te wijzigen. Wanneer men de zoogenaamde Wedergeboorte verder onderzoekt, wat ontdekt men dan? Het pantheïsmus van Giordano Bruno, afgrond van alle dwalingen, hetwelk de rationalistische filosofen (Schelling) en geschiedschrijvers (Hegel) niet geschroomd hebben voor een der uitmuntendste voorloopers der hedendaagsche wetenschap te doen doorgaan. Wederom eene uitstekende gelegenheid voor den Katholieken geschiedschrijver om de onfilosofische gevolgen te doen inzien van deze door 't rationalisme zoo hooggeprezene Wedergeboorte.

Maar hier genoeg over dit onderwerp. In een derde en laatste artikel zullen wij er op terugkomen en het karakter der wijsbegeerte onzer eeuw zoeken te schetsen en nader toe te lichten.

Uit de voorafgaande ontwikkelingen en overwegingen blijkt genoegzaam, dat de taak van den Katholieken geschiedschrijver grondige, diepe studiën vereischt en dat hij een loopbaan heeft van gedurigen strijd. Ja, op 't zoo uitgestrekt gebied van de geschiedenis der wijsbegeerte kan hij bijna geen stap doen zonder dwalingen te ontmoeten. Te voren opgevatte denkbeelden, oppervlakkige beoordeelingen vindt hij bij vermaarde mannen, maar die òf niet konden òf niet wilden doordringen tot in den grond van al wat er bestaat. Nogtans zal hij, voor zijne langdurige en moeijelijke navorschingen genoegzame troost en belooning hebben, wanneer hij zich herinnert, dat hij menige ziel heeft bewaard voor het vergift der talrijke filosofische dwalingen onzer dagen. De miskende waarheid wreken en opwekken is zeker het schoonste en edelste loon, dat 's menschen geest en hart kunnen verlangen en zoeken.

Vitam impendere vero!

(*Wordt vervolgd.*)

N. J. SCHWARTZ,
Prof. emeritus aan de Hoogeschool
te Luik.

Wat is de Kerk?

In *Onze Wachter* (1876, April—Juli) heeft Dr. Schaepman, onder den titel van *De jongste geschriften over Kerk en Staat*, op eene uitstekende wijze, zooals hij het vermag, een verslag en eene juiste en grondige beoordeeling gegeven van hetgeen ten onzent in den laatsten tijd over die belangrijke stoffen tusschen Hooggeleerde Protestantsche Heeren verhandeld werd.

De regeling der betrekkingen tusschen Staat en Kerk is in de meeste rijken aan de orde van den dag, en men zoekt ook hier te lande dit vraagstuk op de dagorde te brengen. Menigeen immers meent daarin een afleider te vinden voor de vele moeijelijkheden, welke eene in den liberalen geest uitgelegde en ontwikkelde Constitutie ons gaat brengen; anderen worden door het voorbeeld getrokken; welligt zijn er, die van meening zijn, dat de almagtige (!) Staat ook eindelijk zijne almagt moet toonen door het hoogste, wat er is, de betrekking van den mensch tot God, Godsdienst en Kerk wettelijk te regelen. Dat de meeningen dier Hooggeleerden bij deze regeling niet zonder invloed zouden zijn, mogen wij als zeker aannemen. Eenigzins ten minste verkondigen zij

ons, wat de Katholieke Kerk ook in Nederland in meer of minder verwijderde toekomst, tenzij God het verhoede, te wachten heeft.

Wij erkennen met Dr. Schaepman, dat de Protestantsche wetenschap hier eene erbarmelijke figuur maakt. Teregt vindt hij bij die Hooggeleerden: „schromelijke „verwarring van ideeën, het ontbreken van alle begin„selen. Dat huiveren van „a priori", als men 't heet, „eenig begrip vast te stellen, vindt zijne verklaring in „de omstandigheid, dat nergens eenig vast begrip meer „aanwezig is." (blz. 277.) Geheel en al onderschrijven wij het volgende: „Het besluit, waartoe men bij dat al„les komt is, dat het Protestantisme [en de Protestantsche wetenschap] geen oplossing van het vraagstuk over „Kerk en Staat kan geven." (ibid.)

Doch welke schromelijke verwarring hebben wij dan niet te wachten, als men, ontevreden met de bestaande regeling, volgens die verwarde begrippen eene nieuwe orde zal gaan invoeren? Eene nieuwe orde — strijdig met de natuur en de gezonde rede — die nimmer rust, nimmer vrede kan aanbrengen, maar door de verwarring der hoogste betrekkingen overal wanorde zal stichten.

De Protestantsche wetenschap heeft het ware begrip van Kerk en Staat verloren.

De Hervorming gaf voor te strijden in het belang der Kerk, gelijk ook thans nog Oud- en liberale Katholieken hetzelfde beweren. En wat was de uitkomst? Dat de Kerk van Christus, ten minste in de gedachten en volgens de meening dier Hooggeleerden, ten diepste verlaagd is geworden.

De Kerk heeft volgens hen geene zelfstandigheid meer,

zij is een onderdeel van den Staat en bestaat alleen „krachtens toestemming van den Staat" (Opzoomer); „als „vereeniging, die Kerk wordt geheeten, is zij onderworpen „aan het gemeene recht en strafrecht" (Rauwenhoff); of wat het ergste is: „zij is van nature veranderd van den „dag af, dat zij ophield eenig te zijn." (Jorissen.)

Naar dusdanige meeningen zal men de betrekking tusschen Kerk en Staat gaan regelen, daarnaar zal de Katholieke Kerk zich moeten schikken, ja des noods zich moeten hervormen, om iets te worden, wat men nog niet goed weet, maar dat altijd afhankelijk moet zijn van den Staat.

Zooverre zijn wij dan gekomen door den invloed van het Protestantisme, dat men niet meer weet, wat Christelijke Kerk is. Doch, God zij dank, de onvergankelijke Christelijke Kerk bestaat nog, en wij wanhopen niet. Zij, die de waarheid bezit, zal nog eens zegevieren en de vrijheid der kinderen Gods terugbrengen.

Er bestaat een Katholiek geloof, eene Katholieke wetenschap, die ons het ware begrip van Kerk bewaart. Zij alleen is in staat het groote vraagstuk tot oplossing te brengen, het licht over de duisternis, de orde over de verwarring, de vrede over den strijd te doen zegevieren.

Wat leert de Katholieke wetenschap omtrent de Kerk? Wat is de Kerk? Dat willen wij in het kort beantwoorden.

De Katholieken zullen hier niets nieuws vinden; eene herinnering slechts aan hetgeen zij weten, om ons in het gemeenschappelijk geloof te verheugen en te versterken. Mogen de Protestanten erkennen, hoezeer dat Christen-

dom bij hen verlaagd is geworden, hetwelk hunne vaderen voorgaven tot glorie en verheerlijking te zullen brengen.

Wat leert dan de Katholieke wetenschap? Zij leert: 1°. dat de Christelijke Kerk niet van nature veranderd is door de vele sekten, die zich Kerk noemen; er is en kan slechts zijn *eene eenige Christelijke Kerk.*

Zij leert: 2°. dat die Kerk niets ontleent van den Staat, dat zij bestaat in en door zich zelve; *volmaakt persoon* is, ja, wat meer zegt, dit is in de bovennatuurlijke orde.

Zij leert: ten 3o. dat die Kerk *geheel sui juris*, dat wil zeggen: *souverein* is, niet onderworpen aan het Staatsregt noch aan het gemeene regt; maar alleen afhankelijk van haar eigen regt.

Aan deze klare beginselen moeten alle soort van Meiwetten getoetst worden.

1o. Er bestaat *eene eenige Christelijke Kerk.*

Deze waarheid kunnen wij niet duidelijker verklaren dan door het feit, dat Christus de Kerk heeft gesticht en voortdurend haar hoofd is.

Wij spreken van *Kerk*, niet van *Godsdienst*, omdat, schoon Kerk en Godsdienst niet te scheiden zijn, de Protestanten thans aan Christus wel de stichting der Christelijke Godsdienst, niet der Christelijke Kerk willen toekennen.

Zij hebben zich zelven hunne Kerk gemaakt, zij vormen en hervormen die naar de behoeften des tijds, waarvan zij afhankelijk zijn, en zijn dus gewoon de Kerk slechts als veranderenden vorm, niet als gevestigde instelling te beschouwen en laten de Kerk maken door de geloovigen, niet de geloovigen door de Kerk.

De Katholieke leer erkent Christus als den eenigen stichter, als het eenige hoofd der Christelijke Kerk.

Hoe zou die eigenaardige natuur der Kerk veranderen en Christus ophouden eenige stichter en eenig hoofd te zijn, doordat er sekten gekomen zijn, die zich den naam van Christelijke Kerk hebben aangematigd?

Kan men daaruit iets anders besluiten, dan dat er trotsche menschen gevonden worden, die onder bedriegelijke benamingen het werk Gods zouden willen hervormen?

Dat Christus de eenige Heer en Meester is, heeft Hij nadrukkelijk aan zijne Apostelen geleerd.

Toegelaten tot den vertrouwelijksten omgang met Christus, door Hem in de geheimen van het Godsrijk ingewijd, erkenden de Apostelen zich in betrekking tot Christus als *leerlingen* tot den *Meester*, als *dienaren* tot den *Heer*.

Na de laatste voetwassching weder aan tafel gezeten, sprak Christus tot zijne Apostelen deze woorden: „Gij „noemt Mij Meester en Heer, en gij zegt wel, want Ik ben „het. Indien dan Ik uwe voeten gewasschen heb, Ik, uw „Heer en Meester, zoo moet ook gij elkanders voeten „wasschen." (Joan. XIII, 13, 14.)

Gij noemt Mij *Meester en Heer*, en gij zegt wel, want Ik ben het.

Christus is dus Meester en Heer, maar in betrekking tot zijne Apostelen is Hij de eenige Meester en Heer.

„Doch gijlieden, wilt niet dat men u Rabbi noeme; „want één is uw Meester, en gij zijt allen broeders. „Wilt ook niemand op aarde uwen Vader noemen, want „één is uw Vader, Hij, die in den hemel is. Laat u ook

„niet meesters noemen; want één is uw Meester, de „Christus." (Matth. XXIII, 8—10.)

Één is uw Meester, en deze Meester is Christus.

Als Christus (Joan. X) zich zelven noemt de „deur der „schapen" en den „goeden herder", had Hij daarbij geene andere bedoeling dan te leeren, dat men *door Hem* moest ingaan, om tot zijnen schaapstal te behooren en behouden te worden.

Ja, zoo innig is de vereeniging van Christus met zijne leerlingen, dat er tusschen hen levensgemeenschap bestaat, mededeeling van magt en kracht, zonder welke de leerlingen niets zijn en niets kunnen.

Christus is de wijnstok, zij zijn de ranken, die, afgesneden van den wijnstok, geene vrucht kunnen dragen, omdat zij alleen in vereeniging met Christus de kracht daartoe hebben.

Hij zal hun dan ook zijnen Geest zenden en met hen zijn tot het einde der wereld.

De Kerk, die Christus zal stichten, noemt Hij *zijne* Kerk. „Op deze Steenrots zal Ik *mijne* Kerk bouwen."

Christus zegt niet *eene* Kerk, maar *mijne* Kerk, want Hij sticht *eene eenige* Kerk.

De schapen van den schaapstal zijn *zijne* schapen, Hem in eigendom toebehoorende.

Als Hij, bij zijn weggaan, aan Petrus het opperherderschap overdraagt, doet Hij duidelijk uitkomen, dat die schapen *zijne* schapen blijven en niet in eigendom aan anderen overgaan; zie zijne woorden: „weid *mijne* „lammeren, weid *mijne* schapen."

Petrus is dus niet de Heer en Meester van de Kerk, dit is en blijft Christus. Petrus is dienaar, met het

hoogste gezag, met de uitgestrektste volmagten over de Kerk bekleed. Petrus is de plaatsbekleeder van Christus, zijn zigtbaar vertegenwoordiger op aarde, die niets kan mededeelen dan wat zijn Meester hem heeft toevertrouwd.

Die eenige Kerk van Christus moeten de Apostelen, niet stichten, maar over de aarde verbreiden, zij moeten alle volken in haar opnemen en vereenigen.

Zij is de Kerk Gods, het huis Gods, de bruid, het ligchaam van Christus, de vergadering der kinderen Gods. Alleen door haar Doopsel kan men uit God geboren en kind Gods worden.

Dat Christus *een eenige Kerk gewild* heeft, blijkt duidelijk uit hare *algemeenheid.*

Als de engel Gabriël aan de Maagd Maria de grootheid van haren Zoon verkondigt en zegt, dat Hij zal zitten op den troon zijns vaders David, voegt hij er deze woorden bij: „en zijn koningrijk zal geen einde hebben."

De verklaring en vervulling van dat woord vinden wij in de zending, welke Christus aan zijne Apostelen geeft:

„Gaat dan en onderwijst alle volken, hen doopende „in den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen „Geestes; hen leerende onderhouden alles wat Ik u ge„boden heb." (Matth. XXVIII, 20.)

Hier ziet men de grenzen der Kerk zich uitbreiden zonder einde. Niet dit of dat volk moet ingaan in Christus' Kerk, door de Apostelen geleerd, gedoopt en bestuurd worden, maar *alle* volken moeten onderwezen worden en in Christus ingelijfd. — Niet alleen onderscheidt Christus door dat woord zijne Kerk van *alle volken*, van alle reeds als volk bestaande maatschappijen; Hij stelt haar in als afzonderlijke, eenige maatschappij,

wier bestemming is, om *alle* volken, van nature in zoovele afzonderlijke maatschappijen verdeeld, in de eenheid des geloofs te vergaderen, tot één te maken, en die onder verschillende hoofden verdeeld zijn, tot het ééne hoofd, Christus, terug te brengen.

Ziedaar de eenige Kerk, gelijk Christus die gewild heeft.

Indien de Heer Jorissen zegt, dat „de Kerk van na„ture veranderd is van den dag af dat zij ophield eenig „te zijn", heeft hij in zooverre gelijk, dat de sekten, die zich van de Katholieke Kerk afscheidden, van nature veranderden en ophielden Kerk van Christus te zijn. Door hunne scheiding zijn zij niet meer in staat het doel der Kerk van Christus, alle volken in de eenheid des geloofs te vergaderen, te bereiken. Daar het gestelde beginsel van scheiding voortwerkte, kreeg men eene vermenigvuldiging van sekten, welke door zich allen Kerk van Christus te noemen de eenigheid van Christus' Kerk trachten te verduisteren en Jorissen in den waan brengen, dat de Kerk van Christus werkelijk niet meer eenig zou zijn.

Door deze afscheiding houdt de Kerk van Christus niet op te bestaan als eene en eenige Kerk van Christus.

Zij toont veeleer hare goddelijke instelling en hare eenigheid, door de sekten, al willen zij met haar vereenigd blijven, van zich uit te werpen, opdat zij onder haren naam niemand zouden misleiden.

En welke wonderbare kracht toont die eenige Bruid van Christus niet, als zij niettegenstaande den strijd van scheuringen en ketterijen als eenige blijft voortbestaan. Heeft een Staat ooit zulke krachtige natuur getoond?

Niemand zal zeggen, dat een boom van nature ver-

andert, indien hij door storm eenige takken en bladeren verliest, of als de tuinier, om hem meer kracht en vruchtbaarheid te geven, de overtollige loten en takken wegneemt.

En als dan de Heer der Kerk de nuttelooze of schadelijke takken van den boom der Kerk, door Hem geplant, afscheidt of ze zich laat afscheiden, dan zou daardoor de Kerk van nature veranderen en ophouden dezelfde eenige Kerk te zijn?

Zoozeer heeft de dwaling de Protestantsche hoofden verward, dat zij het duidelijke kenteeken der Kerk, hare eenigheid, niet meer kunnen onderscheiden.

Hoe schittert verder die eenigheid uit in het doel der Kerk, de heiliging der wereld door mededeeling niet van het natuurlijke, maar van het bovennatuurlijke leven!

De Kerk is onze Moeder, en die de Kerk niet tot Moeder heeft, kan God niet tot Vader hebben.

De H. Schrift herinnert herhaaldelijk, dat door Christus aan den natuurlijken mensch een nieuw leven gegeven wordt, hetwelk genoemd wordt het *eeuwige leven.*

„Zoo lief heeft God de wereld gehad dat Hij zijnen „eeniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat een ieder, die „in Hem gelooft, niet verloren ga, maar het *eeuwige* „*leven* hebbe." (Joann. III, 15.)

„Ik geef hun het *eeuwige leven*, en zij zullen in „eeuwigheid niet verloren gaan." (Joan. VIII, 28.)

Om aan dat eeuwige leven deelachtig te worden moet men ingaan in het rijk Gods, de Kerk van Christus. Zij alleen, bij uitsluiting van allen, kan dat eeuwige leven geven. Geen Staat, hoe magtig ook, geene sekte, hoe uitgebreid, vermag het eeuwige leven mede te deelen.

Om in te gaan in het rijk Gods moet men herboren worden uit water en den Heiligen Geest.
En wie is in 't regtmatig bezit van die genade des Doopsels, waardoor het nieuwe leven wordt medegedeeld, dan die eenige Kerk van Christus, gezonden in de wereld, om alle volken te doopen?

Om dat leven te hebben moet men in Christus blijven, en zonder de Kerk is noch de Staat, noch eenig bijzonder mensch in Christus. Zij is de eenige Moeder, die de kinderen baart ten eeuwigen leven, voor den hemel.

Daar zal zij 't nieuwe Jerusalem, de eenige stad of Staat zijn, die alle uitverkorenen in de eenheid vergadert.

Ik zag de nieuwe heilige stad Jerusalem, zegt Joannes, uit den hemel van God nederdalen, toebereid als eene bruid, die opgetooid is voor haren man.

Zij is de eenige, uitverkorene bruid van Christus. En die hier van haar afgescheiden zijn, zullen daar geen deel met haar hebben.

De Kerk, door Christus gesticht, de eenige Bruid van Christus, mededeelster van het eeuwige leven, is zelf in het bezit van het eeuwige leven; zij is onveranderlijk en onvergankelijk.

De Staten zijn menigvuldig en tijdelijk, zij veranderen en vergaan. Zij worden opgelost in andere Staten, en een volk houdt op eene eigen natie te zijn, verandert van naam en van aard. De onvergankelijke Kerk van Christus behoudt haar natuur en haren naam. De eeuwen hebben geen vat op haar; over haar henenglijdende, zegt ergens De Maistre, kunnen zij haar slechts volmaken.

Neen, de Kerk is niet van nature veranderd, zij houdt nooit op eenig te zijn.

Wil men uit de veelheid der godsdienstige sekten eenig regt afleiden voor den Staat, dan kan dat regt alleen gelden tegenover die afgescheiden sekten, niet tegenover de Kerk van Christus.

In hare eenigheid verheft zij zich verre boven de verdeeldheid en vergankelijkheid des tijds en kan alleen door eigen kracht voortbestaan, door eigen kracht geregeld worden, door eigen kracht den dood, die hier op aarde voortdurend dreigt, overwinnen.

2°. Wat wij op de tweede plaats stelden, dat de Christelijke Kerk niets van den Staat ontleent, dat zij bestaat in en door zich zelve, *volmaakt persoon* is, ja, wat meer zegt, dat zij dit is in de bovennatuurlijke orde, dit zouden wij uit het gezegde reeds kunnen besluiten. Het kan echter zijn nut hebben, om dit nader toe te lichten.

De meening van Mr. C. W. Opzoomer, omtrent de persoonlijkheid der Kerk, verdient door ons vermeld te worden, al deden wij het slechts, om ook van onzen kant te zorgen, dat de nakomelingschap eens wete, wat hij, die thans voor den voornaamste onder Nederlands wijsgeeren gehouden wordt, daarover geleerd heeft.

In zijn *Scheiding van Kerk en Staat* verdedigt Mr. Opzoomer de persoonlijkheid der Kerk tegen hen, die „zooverre reeds zijn afgedwaald, dat zij in een kerk of „kerkgenootschap niets meer zien dan een gewoon pri„vaat of particulier genootschap" (bl. 26), „een gewoon „gezelschap" (bl. 28). Denken we echter niet, dat de persoonlijkheid, die Opzoomer aan de Kerk toekent, van

veel belang is tegenover den Staat. Die persoonlijkheid maakt haar geheel afhankelijk van den Staat.

Ziehier zijne woorden:

„Stel uw eischen zoo laag ge maar wilt, een kerk „heeft toch in ieder geval eene inrichting, eene vertegen- „woordiging, een eigendom. Om haar taak te vervullen, „om haar doel te bereiken, *wil* ze meer zijn en *moet* „ze meer zijn dan een gezelschap.... Ze moet een lichaam, „een eenheid, een *rechtspersoon* zijn.....

„En aan wien nu zal de kerk het bezit van al die rech- „ten en bevoegdheden danken? Aan wien de erkenning „van haar bestaan als een *nieuwe*, als een door *het* „*recht geboren* persoon? Aan niemand zeker dan aan „den Staat alleen. Zoo is haar geheele bestaan, niet „als gezelschap, niet als ontbindbare individuëngroep, „maar als lichaam, als eenheid, als persoon, een gunst- „betoon van den Staat, een weldaad door den Staat be- „wezen" (bl. 29.)

Welke der bestaande Kerken weêrspiegelde zich wel in den geest des grooten wijsgeers, toen hij dit schreef? Of hebben wij hier een nieuwe theorie, een nieuwe openbaring der wetenschap, welke die godin ons door haar orgaan Opzoomer bekend maakt? Leert de geschiedenis dan niet meer, dat de Katholieke en Christelijke Kerk ouder is dan alle Europesche Staten en vóór hen bestond en dat die Staten hun bestaan aan de Kerk verschuldigd zijn?

Doch wij hebben hier te doen met een nieuwe leer, naar welke zich voortaan de wereld zal moeten regelen. „De Staat, gelijk Hegel leert, is de *werkelijke*, *pre-*

„*sente God*, hij is *goddelijke* wil" [1]) ..... Wat de Kerk is, *goddelijke instelling*, *goddelijke wil* wordt door een fictie toegeschreven aan DEN STAAT, eene abstractie zonder werkelijkheid, welke abstracte Staat aan de vele Staten en Staatjes al zijne regten en volmaaktheden mededeelt. Van dien Staat hangt *alles* af, hij is de eenige God, dien men kent en aanbidt, hij breidt zijne regten en magten uit tot in het oneindige, zijne magt is *almagt*.

Zoover strekt zelfs de werkelijk bestaande Kerk als goddelijke instelling hare regten niet uit.

Wat kan men doen tegenover zulke meeningen? Is zulk een geest nog tot het bewustzijn te brengen, dat hij dwaalt?

Beproeven wij het door de werkelijkheid te stellen tegenover de abstractie.

Wat is de Kerk van Christus?

De Christelijke Kerk is de voortlevende Christus: in en door de Kerk zet Christus het werk voort, dat Hij hier op aarde tot heil der menschheid te volbrengen had.

Niet persoonlijk op aarde tegenwoordig willende blijven, heeft Hij de Kerk ingesteld en verkozen als zijne plaats vervangend;..... dit woord zegt te weinig, als zijn ligchaam, als zijne bruid, om in haar en door haar de menschheid tot volmaking te brengen.

Het hoofd dier Kerk zijn niet de elkander opvolgende Pausen; deze zijn hare zigtbare opperhoofden, als tijdelijke plaatsbekleeders van Christus, met zijne volmagten voorzien ter besturing zijner Kerk: het eigenlijke hoofd is Christus,

---

1) Vgl. *De Katholiek*. Dl. LXIV, bl. 271.

onsterfelijk, gisteren, heden, in eeuwigheid dezelfde. Als de Paus sterft, verliest de Kerk haar hoofd niet, verandert zij niet van hoofd, zij verwisselt slechts van tijdelijken plaatsvervanger van Christus.

De leer der Kerk is niet de leer van Petrus, noch die van Joannes; het is de onveranderlijke leer van *Christus;* en deze leer verandert niet, ook niet, als de Kerk een of ander leerstuk voor verpligtend verklaart, of door hare onfeilbare uitspraak beslist tusschen de tegenstrijdige meeningen der menschelijke rede.

En het goed, dat de Kerk mededeelt, wat is het weder anders dan *Christus* en *de genade van Christus*, die zich zelven ten offer en ten spijze geeft voor zijne uitverkorene bruid?

Hoe is het mogelijk, dat de wetenschap, die toch de gemeene waarheden wel zal moeten bewaren, dit alles vergeten heeft?

Hoe te verklaren, dat men dien Christus, zoo zigtbaar tegenwoordig in zijne Kerk, niet meer ziet?

Noemen de Apostelen in den Protestantschen Bijbel zich niet meer *dienaren*, *gezanten* van Christus?

Of heeft soms Christus van eenigen Staat erkenning gevraagd en ontvangen, om het werk, dat zijn Vader Hem opgelegd had, te volbrengen? Zegt Hij niet tot zijne Apostelen, als Hij ze zendt: „Mij is alle magt „gegeven in den hemel en op de aarde Gaat dus" enz. (Matth. XXVIII, 18, 19.)

Welnu dan, op den Persoon van Christus rust de geheele Kerk. Hij is de bouwheer, Hij legt den onvergankelijken grondsteen, Hij trekt die Kerk op van levende steenen, Hij bepaalt hare leer en geeft hare goederen,

Hij verdedigt en beschermt haar tegen hare vijanden, Hij bezielt haar door zijnen Geest en zal haar eens geheel voltooijen in de gelukzaligheid.

De Christelijke Kerk heeft dus niet noodig eenig regt, eenige bevoegdheid te vragen noch te ontvangen van eenigen Staat. Zij ontleent haar bestaan, hare inrigting, hare persoonlijkheid, hare regten en bevoegdheden aan Christus alleen.

De Staatsmagt moge die erkennen of niet erkennen, zij blijft niettemin de Kerk, de Bruid, het Ligchaam van Christus.

Doch dat kan het verstand van Mr. Opzoomer en de zijnen niet meer vatten. Zij gelooven niet meer aan Christus' Godheid, aan Christus den Verlosser en Zaligmaker. In het kamp der dwaling opgesloten, zijn zij gedwongen hunne talenten aan de bestrijding van Christus en zijne Kerk dienstbaar te maken.

En wat vooral te verwonderen is, aan den Staat, aan *hunnen* Staat schrijven zij toe wat eigenlijk aan de Kerk behoort en verheffen hem tot een almagtig persoon.

En wat wonderlijk ding is die moderne Staat, dien zij zich denken, geworden; kunnen wij hem nog wel persoonlijkheid toekennen?

Ziet men niet, dat hij zich meer en meer oplost in de abstracte algemeenheid, door het woord *Staat* aangeduid, en 't welk men gewoon is met zoovele abstracties, als daar zijn: humaniteit, nationaliteit, volk enz., te verwisselen?

Het woord *persoon* veronderstelt, dat het wezen, aan hetwelk men dien naam geeft, van redelijke natuur is

(suppositum *rationale*, *rationalis naturae* individua substantia). Om te weten, of wij den modernen Staat persoon kunnen noemen, hebben wij die redelijke natuur te onderzoeken, namelijk de rede en den wil van den modernen Staat.

Heeft de moderne Staat rede, kan men hem nog redelijk noemen?

De rede en wil van den Staat kan, op zich beschouwd, slechts algemeene rede en wil zijn; om werkelijk te zijn moeten zij zich uitdrukken in een persoon, die het gezag draagt, de wetten maakt en uitvoert.

Welke is die persoon in den modernen Staat? Is het de koning, die niets meer kan en tot naamkoning verlaagd is? Is hem niet de wetgevende, uitvoerende, regtsprekende magt ontnomen, om die aan verantwoordelijke dienaren over te dragen?

Zijn het de wetgevende magten, of de uitvoerende magt, of de regtsprekende magt? Geen van allen afzonderlijk en evenmin allen te zamen kunnen wij als de verpersoonlijking van den Staat beschouwen. Zij zijn geen regeerders van den Staat, zij zijn dienaren van de Wet.

Inderdaad, de Wet vertegenwoordigt in den modernen Staat de algemeene rede en wil van den Staat, gelijk de Bijbel dit doet in het Protestantisme. Volgens de Wet moet geregeerd, uitgevoerd, regt gesproken worden.

Is die Wet nog, gelijk zij zijn moet, de redelijke wil van het gezag, welke den onderdaan verpligt?

Zijn wij dan soms onderdanen van de Wet, of zijn wij onderdanen van den koning?

Wij zijn onderdanen des konings, en daarom wordt de Wet door den koning gesanctioneerd; maar het is daarom

niet zijn, des konings, Wet, hij mag daaraan geen letter veranderen of bijvoegen.

Wat is die Wet? kan men haar nog noemen den redelijken wil van den Staat?

Helaas, de *meerderheid*, niet de *rede* beslist, men stemt volgens bevel, op wachtwoord en over alles; de wet, die heden door eene meerderheid zou zijn verworpen, wordt morgen door eene veranderde meerderheid aangenomen, en de natuurwet, de eeuwige beginselen der rede zijn aan die wisselende beslissingen geheel onderworpen.

Zoo is de Staat onpersoonlijk geworden, eene abstracte algemeenheid, waarvan men kan maken wat men wil, en waaraan men zelfs de Constitutie *voorschrijft*, niet die zij heeft, maar die zij zal aannemen.

De Staat is geen persoon meer en kent bijgevolg geen personen meer, maar slechts abstracte algemeenheden, voor wie noch historie, noch verkregen regten meer bestaan; naar de oogenblikkelijke willekeur der *heerschende begrippen* hebben zij zich te regelen, of liever zij moeten daardoor geregeld worden.

Kan men echter de maatschappij persoon noemen, dan komt die naam bij uitstek toe aan de Christelijke Kerk, die door een goddelijk Persoon gesticht is, geregeerd en bestuurd wordt. Zij bezit al de eigenschappen, welke eene volmaakte maatschappij constitueeren.

En die Kerk, volmaakte persoon, zal volgens de hooge wijsheid van den tegenwoordigen tijd aan den onpersoonlijken Staat moeten vragen, of zij mag bestaan, of zij mag denken en willen, d. i. zich regelen volgens den aard van haar eigen wezen! En dit zal nog wel een

„gunstbetoon" zijn, „eene weldaad, door den Staat be-
„wezen!"

Wat is duidelijk geworden? Het Protestantisme is de Kerk van Christus niet; het bestaat niet en heeft nooit bestaan door eigen kracht, maar behoeft steeds de noodzakelijke ondersteuning en hulp van den Staat.

De Protestantsche wijsgeeren, theologen en Staatslieden verkondigen het luide, en men knielt niet meer neder voor Christus, maar voor den Staats-afgod.

De Katholieke Kerk is persoon, zij is dit in de hoogere orde, zij is Christus voortlevende tot heil der menschheid, om allen in de eenheid te vergaderen. Nooit zal zij het woord van haren Stichter vergeten: „Mij is alle „magt gegeven in den hemel en op de aarde. Gaat „dus" enz.

3°. Ons blijft nog een derde punt ter behandeling over, dat de Christelijke Kerk *geheel sui juris*, d. w. z. *souverein* is, niet onderworpen aan het Staatsregt, noch aan het gemeene regt.

Uit hetgeen wij gezegd hebben volgt dit noodzakelijk. De Kerk is hooger persoon dan de Staat, door Christus den Zoon Gods ingesteld en bestuurd, die in haar voortleeft en in en door haar zijn verlossingswerk voortzet.

Welke Staat, welke menschelijke instelling zou geregtigd zijn aan den Zoon van God wetten voor te schrijven, naar welke Hij zich moet regelen?

Christus, noch zijne Kerk hebben ooit aan het Staatsgezag magtiging gevraagd om zich te vestigen. De Kerk regelt zich volgens hare eigene wetten, heeft hare eigene conciliën, bestuurt hare eigene goederen volgens hare eigene wetten en kent aan den Staat niet het minste

regt toe, om op het kerkelijk gebied wetten te maken, kent aan den Staat zelfs niet het regt toe, om eigenmagtig te beslissen, wat wel en wat niet tot zijn regtsgebied behoort. Zij protesteert tegen de Staatswetten, die zich in haar bestuur zouden willen mengen, hare souvereiniteit zouden willen verkorten. Zoozeer toont zij zich *sui juris*, dat zij het ingrijpen in haar regt door den Staat veroordeelt en hare onderdanen des noods op straf van excommunicatie verbiedt aan die wetten te gehoorzamen.

Maar is de Katholieke Staatsburger dan geene gehoorzaamheid schuldig aan de Staatswetten?

Voorzeker, daaraan twijfelt niemand, doch alleen voor zooverre die wetten Staatszaken, niet voor zooverre zij kerkelijke zaken betreffen.

De Katholiek is onderdaan van den Staat en onderdaan van de Kerk. De Staat moet op de eerste plaats zorgen voor zijne tijdelijke, de Kerk voor zijne eeuwige belangen. Beiden moeten dus zamenwerken om zijn heil te bevorderen; en aan beiden wil en moet hij getrouw en onderdanig zijn.

Wanneer echter de Staatsmagt zich begeeft op kerkelijk gebied en den Staatsburger gaat voorschrijven, hoe hij zich in zijne betrekking tot God te regelen hebbe, zou hij dan gehouden zijn te gehoorzamen aan wetten, die hem in zijne dierbaarste belangen bedreigen, en moet hij zijn eeuwig welzijn aan de willekeur van den Staat ten offer brengen?

De Staat is geenszins het hoogste op aarde, hooger dan hij staat de Kerk van Christus. De Kerk ontleent haar gezag onmiddellijk van God, is bijgevolg aan geen

aardsch gezag onderworpen, maar onafhankelijk souverein en is derhalve als Kerk aan geene Staatswetten ondergeschikt.

Wij hebben het reeds gezegd en willen het ten slotte herhalen. De Protestantsche wetenschap kent niet meer eene eenige, onafhankelijke, eigen regt hebbende Christelijke Kerk. Zij kent slechts een Staat-God, een abstracte algemeenheid, in iederen Staat of Staatje geïndividualiseerd. Men heeft het zich nu eens in het hoofd gezet, dat aan dien Staat alles zal gehoorzamen, zelfs de onafhankelijke Christelijke, d. i. Katholieke Kerk.

De Kerk, te midden van de wereld geplaatst, kan den strijd niet ontgaan. En zoo lang de valsche beginselen heerschen, is van dezen strijd geen einde te voorzien. Eene onbegrijpelijke wanorde moet daardoor ontstaan, duisternis en verwarring en diepe ellende, tot zoo lang de orde zal zijn hersteld en de Christelijke Kerk hare plaats weder zal hebben ingenomen.

Wij gunnen dien Hooggeleerden Heeren den roem van aan deze verwarring te hebben medegewerkt. Laten zij echter niet denken, dat zij tegen Christus en zijne Kerk zijn opgewassen. Grooter en magtiger reuzen zijn in dien strijd bezweken. Mogten zij veeleer de waarheid erkennen, Christus in zijne Kerk huldigen en aanbidden en met ons medewerken, om het Godsrijk op aarde uit te breiden. En wat zullen wij zeggen van die Katholieken, die de betrekkingen tusschen Kerk en Staat volgens deze Protestantsche beginselen zouden willen regelen? Wordt het niet tijd, dat zij terugkeeren, de waarheid erkennen en aan de Katholieke Kerk het regt doen wedervaren, waarop zij als Kerk van Christus aanspraak heeft?

De tijden zijn gewigtig, de groote strijd, de laatste, wordt gestreden tusschen Protestantsch ongeloof en de Katholieke Kerk. Een vreeselijke strijd, waarin de valsche wetenschap op allerlei wijzen zoekt te misleiden en in de Kerk in te dringen.

Aan wie de overwinning in den strijd blijven zal, kan voor ons, Katholieken, niet twijfelachtig zijn.

R.

De berg Athos.

(*Vervolg van* blz. 195 vv.)

III. Op den Heiligen Berg wordt sedert eeuwen een onwaardeerbare schat van oorkonden en andere handschriften bewaard. In al de aanzienlijke kloosters zijn welvoorziene archieven en bibliotheken. Welk een hoogen dunk de geleerden nog in den laatsten tijd over de manuscriptenverzamelingen der Athonieten koesterden, blijkt uit het misbruik, dat de slimme Griek Simonides van deze algemeen heerschende waardering maakte. In het jaar 1856 kwam hij met zijne valsche palimpsesten te Leipzig en te Berlijn, en het gelukte hem aan de Leipziger universiteitsbibliotheek een afschrift van Hermas' *Herder* in den Griekschen tekst te verkoopen. Volgens zijn onwaar beweren was het naar een *codex* op den Athos gekopieerd, en zoo hoog liep men er meê weg dat de Leipziger professoren Dindorf en Anger dit stuk gebruikten om hunne *editio princeps* van *De Herder* uit te geven. Simonides werd door Tischendorf ontmaskerd. Hij zocht zich in 1862 op den grooten geleerde te wreken. Tischendorf had den beroemden *Codex Sinaïticus* geheel gevonden en in 't licht gegeven en oogstte den lof, dien

zijn standvastig en naauwkeurig onderzoek en zijne bewonderenswaardige zorg voor de uitgave verdienden; daar kwam Simonides verzekeren, dat deze *codex* niets anders was dan een handschrift van den Bijbel, dat hij zelf met angstvallige naauwgezetheid, naar het voorbeeld en den trant der oudste unciaal-manuscripten op den berg Athos, vervaardigd had, en hij vond aanvankelijk, bijzonder in Engeland, geloof, doch werd door Tischendorf zonder veel moeite aan de kaak gesteld [1]).

Een catalogus van al de oorkonden, die zich thans in de archieven van den Athos bevinden, en een opgaaf van de voornaamste handschriften der kloosterbibliotheken gaf Victor Langlois in het jaar 1867. Hij schreef eene uitvoerige inleiding vóór de heerlijke uitgave van Ptolemaeus' Geographie naar een Grieksch handschrift van den Athos. De titel van dit prachtwerk, wat op zich zelf eene beschrijving zou verdienen, luidt *Géographie de Ptolémée, reproduction photolithographique du manuscrit grec du monastère de Vatopédi au mont Athos.* (Paris, Firmin Didot Frères, Fils et Cie. 1867) [2]). Het werd door de uitgevers aan Keizer Alexander II opgedragen en is waard aan een Keizer te worden aangeboden.

De geschiedenis der uitgaaf van dit handschrift van Ptolemaeus teekent den toestand op den Athos te goed

---

1) Zie *Die Sinaibibel von* C. von Tischendorf. Leipzig 1871. S. 45 ff. en *Constantin Tischendorf von* Dr. J. E. Volbeding. Leipzig. 1862. S. 76.

2) Een exemplaar er van staat mij ten dienste. Met andere rijke en nieuwe bronnen over den Athos, die ik voor het vervolg dezer studie zal gebruiken, ben ik het verschuldigd aan de welwillendheid van den Hoog Eerwaarden Heer Dr. Th. Borret.

om haar niet mede te deelen. De Russische graaf Orloff Davidoff, die den Berg in 't jaar 1840 bezocht, had het geluk het manuscript, een der kostbaarste van den Athos, in het klooster Batopedi (Vatopedi, naar de nieuw-Grieksche uitspraak) te ontdekken.

Het was ontsnapt aan de nasporingen van vroegere Russische onderzoekers uit deze eeuw, en ook van Mynoïdes Midas, die kort voor Davidoff ijverige nasporingen gedaan had en veertig handschriften kopiëerde. Op de aanwijzing van den Graaf begaf zich de archimandriet Porphyrius Uspenksky, later bisschop van Thcigue-rine, in 1846 naar den Heiligen Berg; deze Russische prelaat onderzocht het handschrift met aandacht en gaf er eene omstandige beschrijving van in het licht alsmede eene lijst van al de kaarten, die er bij waren. Naar zijne verzekering bevatte het handschrift toen de Geographie van Strabo en die van Ptolemaeus en den *Periplus* van Arrianus.

Elf jaren na de reis van Mgr. Porphyrius vatte een zijner landgenooten, de heer Petrus van Sewastianoff, later Russiesch Staatsraad, het plan op om zich naar den Athos te begeven, ten einde al de kunstschatten, die er in de kloosters bewaard worden, te bestuderen en er photographiën van te nemen. Deze geleerde navorscher vergat het manuscript van Strabo en Ptolemaeus niet en vatte de gelukkige gedachte op om van ieder der bladzijden eene photographische reproductie te maken.

Maar, helaas, het kostbare handschrift had sedert den tijd, toen Mgr. Porphyrius het nog volledig gevonden had, dat is van 1846—1857, zware verminkingen ondergaan: de *Periplus* van Arrianus en verscheidene kaar-

ten van Ptolemaeus' Aardrijksbeschrijving waren spoorloos verdwenen! Zoo ontbraken bijv. de algemeene kaarten der drie aan de Ouden bekende werelddeelen. Daarenboven bleek het aan Sewastianoff, dat, na het onderzoek van Mgr. Porphyrius, de tekst van het zevende en het achtste boek aan het handschrift was ontnomen.

In weerwil dezer waarlijk Wandaalsche mishandelingen, blijft het handschrift van Ptolemaeus' Aardrijksbeschrijving eene hooge waarde behouden, daar het ontegensprekelijk het oudste afschrift is van alle bekende exemplaren, die in de groote bibliotheken van Europa bewaard worden; want omstreeks het einde der twaalfde of het begin der dertiende eeuw moet men als den tijd stellen, waarin het gemaakt werd.

Het is op parkementen bladeren geschreven, die 37 centimeters hoog en 25 breed zijn. De photographische *clichés*, die onder toezigt van den heer van Sewastianoff genomen werden, zijn, met een zeer gering verschil, van natuuurlijke grootte; en deze photographiën geeft de firma Didot met angstvallige naauwkeurigheid in hare kunstvolle editie weder.

In den tegenwoordigen staat van het manuscript telt het gedeelte, waarin de Aardrijksbeschrijving van Ptolemaeus vervat is, 54 bladen, waarvan 66 bladzijden tekst en 42 kaarten.

Het handschrift berust ongetwijfeld zeer langen tijd in de bibliotheek van Batopedi; maar van waar het oorspronkelijk gekomen is, weet men niet. Echter staat op het eerste schutblad dit opschrift: τραπέζα ζ', d. i. plank 7; het geeft te kennen, dat dit werk eens tot eene der groote boekverzamelingen van het Byzantijnsche Rijk

behoord heeft, van waar het, hoe is onbekend, in de kloosterbibliotheek van Batopedi's monniken is teregt gekomen.

Op zeer verschillende wijzen is de Athos zoo rijk aan handschriften geworden. Zijne verzamelingen zijn het werk der eeuwen en hadden haar ontstaan en uitbreiding of aan de zorg en den ijver der Athonieten zelven, die handschriften ten geschenke kregen, kochten of zelven boeken opstelden of afschreven — of aan de Vorsten en Patriarchen, die hunne bullen aan de kloosters uitvaardigden en toezonden — of aan de geleerde en aanzienlijke mannen, die den Athos tot hun verblijf kozen of er handschriften in veiligheid bragten, te danken.

Toen Keizer Joannes Cantacuzenus in 1354 afstand van den troon gedaan had en zich in de eenzaamheid van den Athos terugtrok, bragt de geleerde vorst — bekend is zijne *Geschiedenis van het Oostersche Rijk* — zeker wel eene aanzienlijke boekerij naar den Heiligen Berg. Was hij het, op wiens τραπέζα het Ptolemaeus-handschrift bewaard werd? Of heeft zijn zoon Matthaeus, die evenals hij zijn leven op den Athos eindigde, het eenmaal bezeten? Of is het door een der Grieksche letterkundigen of staatslieden, die hier eene rustplaats, vrij van de partijwoelingen, of een toevlugtsoord, waar zij voor den Turk veilig waren, zochten, aan den handschriftbewaarder van Batopedi's monniken toevertrouwd? Deze en dergelijke vragen kan men over den oorsprong van tal van handschriften stellen.

Het is bekend, hoevele en hoe kostbare, ja welk getal van onschatbare manuscripten er nog in de vijftiende eeuw over geheel het Rijk verspreid en vooral in de

hoofdstad aanwezig waren. Eenige bijzonderheden uit de geschiedenis der literatuur kunnen dit toelichten. Toen Constantijn Laskaris, die als de vader der in Europa herleefde Grieksche letterkunde wordt vereerd, na de verovering van Constantinopel, naar Italië vlugtte, voerde hij eene aanzienlijke menigte Grieksche handschriften met zich mede, en vóór hem hadden de Italianen Guarini, Aurisperga en Philelphus zeer vele andere manuscripten in hun vaderland in veiligheid gebragt. Aurisperga was in 1423 met 238 handschriften naar Venetië gekomen; hieronder waren al de werken van Plato, geschriften van Plotinus, Proclus, Lucianus, Xenophon, Dio, Arrianus, Diodorus van Sicilië, de Geographie van Strabo, de gedichten van Callimachus, Pindarus, Oppianus en de Orphica. Ook aan Philephus was het, in 1427, gelukt een vrij groot aantal manuscripten naar Italië over te voeren. En schonk de Kardinaal Bessarion in 1468 niet 800 handschriften voor de St. Marcus-bibliotheek te Venetië, welke hij door deze vorstelijke schenking stichtte? [1]) En waren niet althans de meesten zijner kostbare dokumenten uit het Grieksche Rijk afkomstig?

Wij kunnen hieruit opmaken, welke uitgebreide verzamelingen de Byzantijners der vijftiende eeuw bezaten.

Het is waar, de stroom der geleerden en aanzienlijken, die de Turken ontvloden, rigtte zich vooral naar Italië en ook naar Frankrijk en andere Europesche landen, maar de Athos bood hun meestal evenzeer een veilige wijkplaats aan, en daar vonden zij het geheele Grieksche

---

1) Vgl. voor deze opgaven. *Geschichte der neugriechischen Literatur von* Dr. Rudolf Nicolai. Leipzig. 1876.

leven en hunne eigene heiligdommen nog ongestoord, en ook naar den Heiligen Berg zullen zij hunne schatten manuscripten van klassieke en kerkelijke en Byzantijnsche auteurs gebragt hebben, om ze voor de zegepralende barbaren te bergen.

Op den Athos zijn niet slechts bibliotheken, maar ook rijke archieven; de monniken zijn de bewaarders der oorkonden, die tot hunne voorgangers, in al de eeuwen van 't bestaan dezer kloostermaatschappij, door wereldlijke en geestelijke magthebbers zijn uitgevaardigd. Men noemde hen wel eens: *gens aeterna, in qua nemo nascitur;* laat het zijn, dat het woord *aeterna* in ruimen zin dient genomen te worden: dit volk van kloosterlingen telt, sedert de H. Athanasius het onder een geregelde tucht bragt, meer dan negenhonderd jaren; het bekleedde eene hoogst gewigtige plaats in het Rijk en in de Kerk, het moest noodzakelijkerwijze zeer dikwerf met den Vorst en den Patriarch en de Bisschoppen in levendige betrekking staan. Het is te verwachten, dat tal van bescheiden die betrekking betuigden, regelden en versterkten. Zoo ontvingen de Athonieten vele oorkonden van Keizers, Patriarchen en prelaten, waardoor zij in het bezit van regten of goederen gesteld of bevestigd werden, of waardoor de tucht in hunne kloosters werd vastgesteld of gewijzigd; en na den val des Rijks zonden de Servische, Wallachijsche, Moldavische, Bulgaarsche, Georgische en Russische vorsten hunne kunstig geschreven diplomen aan de Athonieten, welke zij voortdurend beschermden en begiftigden.

Daarenboven werden de bibliotheken van den Athos uit de geschriften, die de monniken zelven opstelden, en uit de afschriften, die zij door kopiëren of op andere

wijzen verkregen, gevormd. Dit geschiedde in de dagen, toen de godgeleerde en andere studiën op den Heiligen Berg bloeiden of althans door meerderen werden beoefend, een tijdperk, dat zich nog eenigermate tot in de achttiende eeuw uitstrekte. Omstreeks 1650 leefde op den Athos de bij de Grieken welbekende Athanasius Landus, geboortig van Kandia. Als monnik droeg hij den naam van Agapius; hij gaf in de Grieksche volkstaal eene bewerking uit der oudere Heiligengeschiedenis. In het midden der achttiende eeuw kwam Eugenius Bulgaris, te Corfu in 1716 geboren, een grondig kenner der oude talen, vooral van 't Grieksch, en die zich later door wijsgeerige, mathematische en staatkundige geschriften in Rusland beroemd maakte, naar den Heiligen Berg. Hij nam de leiding op zich eener soort van hoogeschool, die er door den Patriarch van Constantinopel Cyrillus gesticht was, en werwaarts studenten zelfs uit verafgelegen plaatsen heenkwamen. Deze kleine akademie telde tot tweehonderd leerlingen. Wel werd de Patriarch door den tegenstand van velen gedwongen haar op te heffen, maar onder een anderen vorm zette zij haar bestaan nog eenigen tijd voort. Zoo was het natuurlijk, dat de monniken in het bezit kwamen van een menigte kopiën van ongewijde schrijvers uit den klassieken en den Byzantijnschen tijd, van de H. Schrift, van Kerkvaders, Heiligenlevens, akten van synoden, die op den Athos werden gehouden, lijsten van de opvolging der Patriarchen, ascetische werken, en niet het minst van vele kunstig versierde liturgische boeken, die zij in hunne kerken en kapellen gebruikten en nog in gebruik hebben.

Ziedaar de oorzaken geschetst, die de Athonieten in het bezit stelden van vele schatten.

Smith zegt dan ook, van verscheidene zeer geloofwaardige mannen vernomen te hebben, dat er nog in zijn tijd een buitengewoon groote menigte manuscripten (ingens copia) op den Athos verborgen lag, en de Nederlandsche vertaler van Dorostamus' *Beschrijving*, Fabricius, „praeceptor der Leijdsche Latijnsche Schoole", teekent op de verzekering van Dorostamus: „de monni„ken hebben eene groote menigte Schriften in hunne „Bibliotheeken", dit aan: „Het klooster Hagia Laura soude „alleen vier Bibliotheeken en wel 20,000 Handtschriften „hebben, welke wel en in goede Orde, in wit perke„ment, en beschreven op den rug met hunne titels be„waart worden. Maar het getal der boeken schynt wat „te groot te syn, en deese syn van niemand der Versee„keraars, dat hetselve soo groot is, getelt. Ricaut maakt „van deselve niets, alhoewel hy se ook niet gesien heeft."

Moge al Fabricius' twijfel omtrent Laura niet ongegrond wezen: wanneer men nagaat, welk een getal *codices* er omstreeks den val van 't Oostersche Rijk en later uit de verzamelingen van den Heiligen Berg naar de Europesche bibliotheken overging en hoevele er verloren raakten of vernietigd werden, en tevens let op den catalogus en de opgaven van Langlois, dan mag met regt worden vastgesteld, dat welligt nergens meer overblijfselen van oude literaire gedenkstukken bij elkander geweest zijn dan op den Athos.

De Fransche vertaler van Ricauts geschrift verzekert in 1692 het volgende: „De Katholieken zijn, als het ware, „de meesters der manuscripten van Griekenland, daar

„zij niets sparen om ze te verkrijgen. *De kinderen de-*
„*zer eeuw zijn voorzichtiger in hun geslacht dan de*
„*kinderen des Lichts.* De Katholieken denken altijd aan
„de bevordering hunner godsdienst: en de Protestanten
„leven in eene schandelijke zorgeloosheid. Wordt een
„Protestantsch ambassadeur naar Constantinopel gezon-
„den, dan meent hij al te gelukkig te zijn, wanneer
„zijne bemoeijingen den handel van zijn volk doen bloei-
„jen. Een Katholiek vorscht de verborgenste plaatsen
„van Griekenland na en berooft ze van hare manuscrip-
„ten." Voorwaar, dus ook nog in zeventiende eeuw, maar nog meer in de twee voorgaande kwamen de meeste handschriften vooral naar Italië. De Pausen, de Italiaansche vorsten, staatslieden, gemeenten en burgers ontvingen de Grieksche vlugtelingen met open armen; Rome en Florence werden de zetels der studie van de Grieksche klassieken. De algemeene geestdrift maakte, dat men niet alleen de uit het Oosten meêgebragte *codices* gretig aannam en in de Italiaansche boekerijen plaatste, maar ook alles in het werk stelde om den reeds verkregen rijkdom door nasporingen en aankoopen in het Oosten uit te breiden. Hierom ging bijv. Joannes Laskaris, op last van Lorenzo Medici, tweemalen naar Griekenland, en hij bragt van den Athos 200 gedeeltelijk belangrijke handschriften naar Florence. En na hem toog Nikolaas Sophanius, aangezet door Mendoza, den legaat van Keizer Karel V, weder naar den Heiligen Berg, om er de archieven en bibliotheken na te vorschen. Dat de manuscriptenschat der Athonieten op deze en dergelijke wijzen nog meermalen eene vermindering onderging, laat zich vermoeden.

Eene andere oorzaak, waardoor hij aanmerkelijk afnam, was de onwetende zorgeloosheid der monniken. Ricaut verhaalt, hoe hunne bibliotheken te zijnen tijde waren ingerigt, of liever dat zij geene bibliotheken hadden. „Ieder klooster heeft zijne bibliotheek in een hoogen to„ren. Men moet zich overigens niet voorstellen, dat hun„ne boekerijen in zulk eene goede orde zijn als die in „Europa; dat de boeken er in reijen op de planken „staan; dat men zich de moeite geeft ze van stof te „reinigen. Hunne boeken liggen op elkander gestapeld, „zonder eenige orde, met stof bedekt, en zijn overge„leverd aan de genade der wormen." Wij begrijpen nu ook, waarom Ricaut verder met zoo geringe achting van hunne manuscripten spreekt; in zijnen tijd schijnen ze door de Athonieten zeer verwaarloosd geworden te zijn. Was dit bij het leven van Athanasius Dorostamus gunstig veranderd, Langlois beschuldigt de latere monniken-geslachten van verregaande achteloosheid in het bewaren der *codices*, ja, vermeldt, dat de monniken, nog in het jaar 1862, stukken parkement van de kostbaarste manuscripten bij de vischvangst, als aas voor den hengelstok, gebruikten.

De kloosters leden echter nooit erger verliezen dan tijdens den Griekschen vrijheidsoorlog, waaraan de monniken, hoewel slechts zijdelings, maar toch een werkzaam deel namen. Toen werd hun schiereiland door de Turksche troepen bezet; en deze echte Wandalen veroorzaakten den ondergang van onwaardeerbare schatten. Zij eischten bij de monniken hunne parkementen manuscripten op en maakten er kardoezen van. Voor de betaling der oorlogsschatting verkochten de kloosterlingen

hunne handschriften, en geloofwaardige getuigen verzekert, dat deze toen van hen bij het gewigt te krijgen waren.

Didron (aîné), de vermaarde Fransche kunstkenner, die den Athos in 't jaar 1839 bezocht, er geruimen tijd vertoefde en al de kloosters, vooral onder het opzigt van kerkelijke kunst, in zijne *Annales Archéologiques*, uitvoerig beschreef, verhaalt het volgende in het 18e Deel. Toen hij in het klooster Pantocrator naar de bibliotheek vroeg, werd hem geantwoord: tijdens den vrijheidsoorlog zijn de boeken en de priestergewaden in den hoofdtoren van het klooster gebragt. Maar de Turken namen het looden dak van den toren, smolten het en goten er kogels van. De monniken keerden, na het sluiten van den vrede, op den Athos terug, zij vonden, helaas! de gewaden en de boeken of bedorven door den regen of afgeknaagd door de ratten. In het klooster Philotheou vernam Didron, hoe al de boeken in denzelfden oorlog een voor een verkocht waren; op die wijze had men de geheele vrij goede boekerij, die het klooster voorheen bezat, voor zeer geringen prijs van de hand gedaan, ten einde de tirannieke Turken te betalen en nog eenige hulpmiddelen te hebben om in 't onderhoud der monniken te voorzien. Waarlijk de Turken blijven zich immer gelijk!

Wij kunnen nu begrijpen, hoe de vele allerbelangrijkste manuscripten van klassieke schrijvers, die de reizigers nog in de vorige eeuw en in het begin der tegenwoordige op den Athos hebben aangetroffen, spoorloos verloren konden gaan, en hoe het mogelijk werd, dat er geen enkel charter in de Georgische taal meer op den Athos wordt ontmoet, terwijl men toch moet

onderstellen, dat de Koningen en Vorsten van Georgië menigwerf oorkonden aan de kloosters hunner natie hebben uitgevaardigd en toegezonden.

Zonder twijfel zijn de geledene verliezen zeer groot en onherstelbaar, maar toch zijn eenige *codices* van buitengewone waarde aan de verwoesting ontkomen, en nog jaarlijks, schrijft Langlois, vinden de reizigers, als zij in de kloosters navorschingen doen, belangrijke manuscripten, die bij de algemeene schipbreuk behouden zijn gebleven; en de onderzoekingen der laatste Fransche en Russische geleerden leidden tot onverwachte ontdekkingen, die het gebied der Grieksche en Slavische letterkunde aanmerkelijk verrijkt hebben.

Het getal *codices* is ook in allen geval nog zeer aanzienlijk: E. Miller, die door Napoleon III met eene wetenschappelijke zending naar het Oosten belast was, telde in 1865 ongeveer 6000 Grieksche handschriften, terwijl er daarenboven vele andere in de omstreken der kloosters, beklagenswaardig verminkt en verwaarloosd, aanwezig waren. Buitendien zijn er eene menigte manuscripten in de Slavische talen. De Vogüé schat het geheele getal op acht- tot tienduizend.

Victor Langlois geeft den gedetailleerden catalogus van al de Grieksche en Slavische oorkonden volgens de opgaven en bewerkingen der laatste onderzoekers: Mgr. Porphyrius, den Servischen reiziger Demetrius Abramovicz, den Duitschen geleerde J. Muller, en den Staatsraad van Sewastianoff. Door de nasporingen van dezen laatste zijn vele lacunen aangevuld, en thans maken de gouden bullen, diplomen, charters en andere akten, die de verschillende reizigers geïnventariseerd hebben, een bijna vol-

ledig geheel uit. Zeker schuilen er echter meer oorspronkelijke bescheiden, welke aan hunne aandacht ontsnapt zijn. Zoo vinden wij bij Langlois nog eenige oorkonden en andere *codices* van de kloosters Pantocrator en Philotheou opgegeven, welke stukken na het bezoek van Didron moeten aan het licht gekomen zijn. Wat den ouderdom aangaat, klimmen de bekende stukken tot de negende eeuw op en loopen zij tot den tegenwoordigen tijd. De geheele algemeene en bijzondere geschiedenis van den Athos is als het ware in deze kostbare oorkonden vervat, die niet alleen betrekking hebben op de monastieke inrigting, maar ook op de eigendommen en de persoonlijke regten; zij deelen eene menigte bijzonderheden mede omtrent den toestand der monniken en hunner onderhoorigen, den staat der onderdanen van het Byzantijnsche Rijk en der vorstendommen, die aan de Grieksche bezittingen in Macedonië en Thracië palen. Velen dezer dokumenten zijn met kunst geschreven, eenigen er van zijn nog voorzien van de gouden en zilveren zegels der Oostersche Keizers, der Slavische Vorsten, de zegels der Patriarchen en van andere hooge prelaten.

Ter nadere kenschetsing kunnen hier de opgaven over de vier oudste oorkonden uit het zeer belangrijke archief van Laura dienen. De twee eerwaardigste bescheiden zijn statuten of regels van de H. Athanasius Athonites, die in 't jaar 997 nog in leven was. Beiden dagteekenen uit het jaar 969. Het derde werd in 970 door zijnen keizerlijken vriend, Nicephorus Phocas verleden; deze schenkt twee relikwiën aan het klooster Laura, namelijk een gedeelte van het H. Kruis en het hoofd van den H. Basilius den Groote. Ook het vierde is een gift-

brief, waardoor in 997 twee kloosters aan dat van Laura ten geschenke worden gegeven.

Op den catalogus laat Langlois de opgave van eenige bijzonder opmerkenswaardige Grieksche, Slavische en Georgische niet-diplomatische handschriften volgen, die in de bibliotheken der Athonieten berusten; het geheele getal er van schat hij op zeven- tot achtduizend.

De catalogus is nog niet opgemaakt. Langlois heeft de oudste handschriften opgenoemd alsmede de latere, die om den band en 't beslag, waarin ze gevat zijn, of de vignetten, de miniaturen en sierletters, waarmede zij zijn opgeluisterd, voor de palaeographie en de geschiedenis der kunst een bijzonder belang bezitten. Doch behalve de Geographiën van Strabo en Ptolemaeus, de redevoeringen van Photius over den inval der Russen in het Oostersche Rijk, en eenige Grieksche en Slavische kronieken van minder gewigt, zijn er thans in de bibliotheken van den Heiligen Berg geene afschriften meer van ongewijde schrijvers. De schat van klassieken is verdwenen.

De merkwaardigste werken zijn thans van godsdienstigen en kerkelijken aard. Daaronder komen talrijke *codices* van verschillende boeken der H. Schrift voor, inzonderheid zeer vele afschriften der Evangeliën; eenige hiervan zijn overbelangrijk door hunnen hoogen ouderdom, zij dagteekenen van de negende, tiende en elfde eeuw; andere hebben banden van gedreven zilver; heerlijk zijn de Evangelie- en psalmboeken, die met gouden letters geschreven zijn. Verder, de oude liturgiën van de Apostelen Jacobus en Joannes, van den H. Basilius den Groote en den H. Joannes Chrysostomus, een Grieksche Brevier, in 1277 geschreven, en andere li-

turgische handschriften, Heiligenlevens, geschriften der Oostersche Kerkvaders, handelingen van synoden en dergelijke.

Betreuren wij het verlies van zoovele schrijvers der klassieke oudheid: wie in de studie der kerkelijke wetenschap belang stelt, moet zich verheugen, dat in spijt der verwoesting, die in de bibliotheken der Athonieten is rondgegaan, al de rijkdommen, door Langlois hier vermeld, gered zijn en behouden bleven. Ze liggen nu niet meer verborgen in de duistere en verlatene hoeken der Grieksche kloosters, maar het woord van den grooten Tischendorf is er op van toepassing geworden: „Diese „kostbaren Vermächtnisse einer Zeit, wo das ernste Stu„dienleben in den orientalischen Klosterzellen eben so „heimisch war als es jetzt fremd ist, gehören, so glaube „ich, als een heiliges Eigenthum der gesammten wissen„schaftlichen Welt an." (*Die Sinaibibel.* S. 8.)

(*Wordt vervolgd.*)

H. J. J. PRENGER.

VERSCHEIDENHEDEN.

LEVENS DER HEILIGEN MET UITVOERIGE BESCHRIJVING HUNNER VOORNAAMSTE DEUGDEN. [1])

Van dit nog niet geheel verschenen werkje hebben wij de eerste reeksen voor ons. De Schrijvers — niet door één enkele hand, maar door verschillende worden ons de *Levens* geschonken — zeggen den lezers niet in duidelijke woorden, welke volgorde zij voor de rangschikking der Levens kozen. Zij doen dit ook niet in de Voorrede, welke, naar onze bescheiden meening, te ver, namelijk tot in de derde reeks verschoven is. De Heiligen, die besproken worden, zijn niet gerangschikt naar het historiesch tijdvak van hun werken op de wereld, evenmin naar den *datum*, waarop zij bij ons vereerd worden. Alleen de ascetische „beschouwingen" schijnen ten leiddraad verstrekt te hebben bij de keuze der te bespreken Heiligen; en zoo het ons voorkomt, hebben de Schrijvers, naar gelang, dat zij eene of andere deugd in hare verschillende onderverdeelingen aan de aandachtige overweging hunner lezers wilden voorstellen, hunnen, uit het zoo rijke veld der hagiographie gekozen Heiligenlevens eene plaats aangewezen. Wij zijn er verre af hun daarvan eene grief te maken; integendeel houden wij het voor zeker, dat, ofschoon ook op die wijze Heiligen.

1) Deventer, H. Horstink. 1872—74.

meer aan onze Katholieke landgenooten bekend, al ligt kunnen voorbijgegaan worden, het praktiesch nut zeer groot en de vruchten heilrijk kunnen zijn. Laten wij twee voorbeelden kiezen ter nadere verklaring. In de eerste reeks worden besproken de H. H. Aloysius, Agnes en Clara en voorgesteld als voorbeelden van zuiverheid; de meer uitvoerige beschouwingen, achter elk der drie Levens geplaatst, bevatten zaakrijke en stichtende opmerkingen omtrent de deugd van zuiverheid in het algemeen, hare voortreffelijkheid, maar ook hare moeijelijkheid en de middelen om haar te bewaren, verder omtrent „de maagdelijke en omtrent de eeuwige zuiverheid", d. i. (want dit laatste, minder gelukkige woord behoeft eene nadere verklaring) omtrent de zuiverheid, waartoe iemand zich door belofte voor den geheelen tijd van zijn leven verbindt. Een ander voorbeeld ontleenen wij aan de 2de en 3de reeks en aan het eerste Leven uit de 4de reeks. Daarin vinden wij de Levens der H. H. Franciscus van Assisië, Coelestinus, Joanna, Canutus, Odilia en Joannes Nepomucenus. De beschouwingen, daaraan toegevoegd, handelen alle over de armoede, maar elke daarvan over de armoede, onder een verschillend oogpunt genomen. De H. Franciscus leert de onthechting aan de goederen der aarde, de H. Coelestinus de onthechting aan de eer en glorie, de H. Joanna de armoede des geestes en die geestelijke wijsheid, waardoor zij haar hart van alle natuurlijke banden had losgemaakt; de H. Canutus, Koning der Denen, predikt onthechting van zich zelven, vooral de versterving der hartstogten; Odilia, de heilige hertogsdochter, wordt als toonbeeld voorgesteld van de versterving der zintuigen, terwijl de H. Joannes Nepomucenus als een voorbeeld van de versterving der tong aan allen ter navolging wordt aangeprezen. Men ziet het: de Schrijvers vatten de taak, welke zij zich voorstelden, breed op en houden zich niet aan de letterlijke opvatting der deugd, waarover zij hunne opmerkingen ten beste geven. Doch geenszins ten nadeele der lezers. Op die wijze worden vele degelijke wenken voor den godsdienstigen vooruitgang gegeven, welke in het leven ingrijpen, en waarmede een ieder zijn nut kan doen.

Praktischer behandeling van de sprekende voorbeelden der Heiligen is naauwelijks denkbaar. Mogten wij echter eene aanmerking maken, het zou deze zijn, dat de toepassing op het leven des lezers soms iets gedwongens heeft; niet overal slaat de beschouwing op hetgeen, in de historie van den Heilige, waarachter zij geplaatst is, verhaald wordt.

Overigens kunnen wij niet anders dan dringend aan ieder aanbevelen om de Levens, welke wij besproken hebben, te lezen. De tijd, daaraan besteed, zal gewis niet verloren zijn, maar zegenrijk zijn doorgebragt om de vele vruchten, welke deze lektuur voor ieder oplevert. Hooger belooning kunnen de Schrijvers voor hun arbeid niet verwachten, maar ook die is hun verzekerd.

Ten gerieve van minvermogenden zouden wij gaarne den prijs wat verminderd zien. Het aankoopen zou daardoor zeer bevorderd worden en de verspreiding in de hand gewerkt zijn.

H. J. H. R.

EEN NIEUWE FÉNELON.

Verdiende Fénelon niet de hoogste bewondering, was hij niet waarlijk groot, toen hij, de gevierde letterkundige en geleerde, de vermaarde redenaar, de boven vele andere voortreffelijke mannen verkoren opvoeder van den Franschen troonopvolger, de om zijne priesterlijke deugden geroemde Aartsbisschop van Kamerijk, zich met kinderlijke nederigheid en heldhaftigen moed aan de uitspraak van Paus Innocentius XII onderwierp, waardoor de H. Vader zijn boek: *Explications des maximes des Saints sur la vie intérieure*, veroordeeld had? Deze uitspraak vernam Fénelon juist op het oogenblik, dat hij gereed stond den kansel te beklimmen; hij las haar aanstonds den geloovigen voor en smeekte weenend zijne vrienden, zijn boek niet meer te verdedigen, en de geloovigen, het niet

meer te lezen; hij kondigde zijne onderwerping in een herderlijken brief aan al de bisdommen van Frankrijk af en spoorde hen aan zijn voorbeeld te volgen.

Ook in den jongsten tijd is dit verheven voorbeeld gevolgd door een man, wien niet slechts de roem eener in zijne talrijke hooggewaardeerde schriften door allen erkende wetenschap, niet slechts de verdienste eener moedige en zachtzinnige en allerkrachtigste verdediging der pauselijke onfeilbaarheid, niet slechts de hooge achting van geheel het Katholieke Duitschland en van tal aanzienlijke Protestanten, niet slechts de bisschoppelijke waardigheid, maar ook de kroon der Belijders, die voor 't geloof harde vervolging ondergaan, versiert en verheft, door den banneling Mgr. Martin, Bisschop van Paderborn.

Hij had de zeer netelige questie: — Welke beginselen moet de Katholieke geloovige in Duitschland voor zijne handelwijze ten opzigte der Meiwetten volgen? — in eene kleine, zaakrijke, heldere brochure, beantwoord. *Drei Gewissensfragen über die Maigesetze, beleuchtet von einem deutschen Theologen*, zoo was de titel van het geschrift, wat zelf geen enkele aanwijzing heeft, dat Mgr. Martin de ongenoemde schrijver is; maar, zeide de *Literarischer Handweiser* (1874, N. 160), het is algemeen bekend, dat dit werkje door den Hoogwaardigen Bisschop van Paderborn geschreven is. Des Auteurs streving was, klaarblijkelijk, om zooveel toe te geven als de strenge beginselen der Katholieke zedeleer maar toelaten. In de allermoeijelijkste omstandigheden, waarin de Katholieken in Duitschland gebragt zijn, was dit door eene wijze voorzigtigheid geraden; maar het gevaar om te ver te gaan, dreigde.

Eene stelling, door den Hoogwaardigen Bisschop opgezet, scheen, behalve, dat zij niet genoeg bewezen was, althans bij den voortgang en de verergering der kerkvervolging in Pruissen, zeer bedenkelijke gevolgen te kunnen voortbrengen, te meer omdat het gezag des Schrijvers zoo groot is; er werden ernstige bezwaren tegen gemaakt, en de H. Congregatie van den Index, harer roeping gedachtig, censureerde de eerste uitgaaf der brochure.

Ziehier, hoe volledig, hoe kinderlijk, hoe heldhaftig de Bis-

schop, als een man, die uit het geloof leeft, deze uitspraak aannam.

In de tweede uitgave der brochure (Mainz, Kirchheim. 1874) leest men dit beteekenisvolle *Voorwoord:*

„Als voorwoord bij dezen tweeden druk is het ééne woord genoeg, dat de plaats, welke aanstoot heeft gegeven (*die anstöszige Stelle*), en die oorzaak is geweest, dat de *Congregatio Indicis* aan den eersten druk de censuur: „*donec corrigatur*" gaf, zonder voorbehoud, met kinderlijke onderwerping jegens het hoogste leergezag des Heiligen Apostolischen Stoels, dienovereenkomstig is verbeterd. De bezitters van exemplaren van den eersten druk worden dringend verzocht, deze verbetering — die het gedrag van Katholieke ambtenaren in betrekking tot de Meiwetten betreft (achtste stelling, bladz. 90) — in hunne exemplaren op te nemen, waardoor *eo ipso* de censuur, die onder den vorm: *donec corrigatur*, is uitgesproken, wordt opgeheven.

De schrijver
van de *Drei Gewissensfragen.*

Voorwaar, hier blijkt het, met hoeveel verzekerdheid de Hoogwaardige Auteur in dezelfde brochure zeggen mogt: „nooit en in geen enkele omstandigheid zullen wij ons met het hoogste leergezag van den Heiligen Apostolischen Stoel in tegenspraak stellen."

Gelijk het Kruis Onzes Heeren is deze geloovige onderwerping van een Bisschop voor velen niet-Katholieken eene ergernis of eene dwaasheid, maar voor ons schittert er eene aan Gods genade ontleende kracht en wijsheid in uit.

H. J. J. P.

VOORUITGANG DER KATHOLIEKE KERK IN ENGELAND.

In de maand Julij ll., zoo verhaalt de uitstekend goed geschreven en geredigeerde *Revue Catholique* (15 September 1876), was de keur der Katholieken van Groot-Brittannië uit alle streken van 't eiland te Londen bijeengekomen, om onder het voorzitterschap van Zijne Eminentie den Kardinaal-Bisschop van Westminster, de wijzigingen te bespreken, die Z. E. in de handelwijze der Katholieke commissie voor de armenscholen wenschelijk achtte. Na verscheidene andere sprekers was het woord aan den heer Jennings, een Engelschman, die sedert het vierde eener eeuw in Australië woont. Hij begon aldus: „Wanneer er iets is, dat op mij, na mijne vijfentwintigjarige afwezigheid een diepen indruk maakt, dan is het zeker het gezigt van den verwonderlijken en verbazenden vooruitgang der Katholieke Kerk in Engeland. Na een zekeren tijd ziet men beter de ware gesteldheid der zaken dan zij, die hier van dag tot dag, jaar in jaar uit verblijven. Zij vinden, voorzeker, dat er in den gang der gebeurtenissen — welker vooruitgang zij als het ware bij iederen stap, zonder hem waar te nemen, volgen — een zekere langzaamheid heerscht. Vóór het vierde eener eeuw scheen het, dat de herstelling der hiërarchie geen zeer zigtbare uitwerkselen moest beloven. Nu ziet men met een enkelen blik de reuzenschreden, die de Katholieke Kerk gemaakt heeft."

Toen de heer Jennings zijne rede voortgezet en geëindigd had, sprak de Kardinaal o. a. aldus: „Waarlijk, als ik terugzie op de vijfentwintig jaren, die nu verloopen zijn, dan begrijp ik de verwondering en de vreugde van den heer Jennings; en, om gebruik te maken van het spreekwoord: *ab uno disce omnes*, zal ik in 't kort zeggen, wat er alleen in het aartsbisdom Westminster geschied is.... Wij tellen er thans 104 kerken of kapellen in plaats van 42, die er in 1850 waren.

Behalve de kerken heeft hetzelfde tijdperk het diocesaan-seminarie en de normaalschool voor de onderwijzers, beiden te Hammersmith, zien oprigten; het college van den H.

Joseph voor de vreemde missiën te Mill Hill; het college van den H. Carolus te Bayswater; het hospitaal van den H. Joannes en de H. Elisabeth; het nieuwe klooster der Passionisten te Highgate; de uitgestrekte kloosters der Dames van den Goeden Herder te Hammersmith en te Finchley; het klooster van de Kleine Zusters der Armen te Notting Hill; die van de Zusters van Nazareth te Hammersmith en te Southend; dat van de Zusters der Barmhartigheid van Seez, wier taak het is de zieken aan hun huis op te passen, te Hammersmith; een zeker getal van ambachtsscholen, weezen- en oudemannen huizen; de Katholieke Universiteit van Kensington en groote kerkhoven te Kensal-green en te Leytonstone.

Voegen we hierbij de verbazende vermeerdering van het getal scholen, voornamelijk gedurende de twaalf laatste jaren, een tijdperk, waarin het getal der leerlingen van de lagere scholen alleen meer dan verdrievoudigd is. Zoodanig zijn de zigtbare en tastbare blijken van den vooruitgang onzer heilige godsdienst in deze hoofdstad van 't Protestantisme, blijken, die, de betrekkelijke armoede der Engelsche Katholieken in aanmerking genomen, den verstandigen en vooral den onpartijdigen waarnemer moeten treffen, en waarin de hand der Voorzienigheid te herkennen is.

GESCHIEDENIS DER WIJSBEGEERTE UIT 'T KATHOLIEK OOGPUNT BESCHOUWD.

(*Vervolg en slot van* blz. 251 vv.)

III.

Felix rerum qui potuit cognoscere causas.
(Virgilius GEORG.)

Wanneer een reiziger eene landstreek verlaat, die hij te zijner onderrigting of tot nut van anderen doorreisde, beklimt hij gaarne nog eens een der hoogste heuveltoppen om de schoonste punten, wier gezigt voor hem zoo aantrekkelijk was, te overzien en derzelver beeld diep in zijn geheugen te prenten; of ook brengt hij eenen vriend, welke die streek wil bezoeken, op een der bergen, die haar begrenzen, ten einde hem de plaatsen te doen opmerken, die hij bijzonderlijk moet bezoeken en beschouwen.

Zoo doet ook de geschiedschrijver der wijsbegeerte: heeft hij een tijdperk der filosofie omstandig bestudeerd, de stelsels, die hij er in ontmoette, naauwkeurig ontleed, de algemeene trekken, die eene periode der wetenschap onderscheiden, gekenmerkt, dan gaat hij deze trekken weder na om zich die periode in hare voortloopende

ontwikkelingen voor te stellen, deze levendig en onverdelgbaar in zijn geheugen te prenten en aan anderen mede te deelen, wanneer hij hen wil inwijden in de kennis der wijsgeerige ideën, welke hem eene bijzondere aandacht schijnen te verdienen.

Is er nu op 't zoo uitgestrekt gebied van de geschiedenis der wijsgeerige denkbeelden een tijdperk, dat zulk eene beschouwing vereischt, dan is het, voorzeker, die periode, waarin de hedendaagsche filosofie begint, zich ontwikkelt en haren loop voleindt. De moderne geest plaatst zich, in de filosofische wetenschappen, verre boven de vroegere eeuwen en verzuimt geene gelegenheid om met dezen voorrang te pralen. Is deze zelfverheffing gegrond en aanneembaar? dit willen wij met de weegschaal eener juiste en onpartijdige kritiek beoordeelen.

In de middeleeuwen maakten de Christelijke volken maar ééne familie, maar één huisgezin uit, en dit huisgezin had zijn middenpunt in het Pausdom. Ondersteund, geholpen door het gezag van het Keizerschap, leidde de pauselijke vadermagt dit groote huisgezin op den weg naar zijne tijdelijke en eeuwige bestemming. Deze zoo Christelijke en uitmuntende maatschappelijke (sociëele) betrekking tusschen de twee magten begon zich allengskens, gedurende de veertiende en vijftiende eeuw, te ontschakelen en te verzwakken. De vorsten van den tweeden rang schudden langzamerhand en listig het juk van het pauselijk en keizerlijk gezag af, en op deze wijze verstrooide zich het huisgezin der Christelijke volken tot eene menigte van kleine Staten, onderling zonder zamenhang en innerlijk, levend verband.

Deze verstrooijing gaf aan het pauselijk gezag zware

schokken, die deszelfs magt allengskens verminderden, en zijn maatschappelijken invloed belemmerden. Den eersten gevoeligen slag ontving het van Clemens V, door de verplaatsing van den Apostolischen Stoel naar Avignon, want gedurende de zeventig jaren, dat de Pausen daar zetelden, zagen zij maar te menigwerf en, helaas, te laat den glans hunner magt verdwijnen door de luimige dwingelandij en de staatkundige listen van Frankrijks koningen: gewigtige les in onze dagen voor de onbezonnen Staatslieden, voor de zoo genoemde Katholieke liberalen, welke, onder de nietigste voorwendsels, den heiligen Stoel van zijn door God geschonkene souvereiniteit en ware onafhankelijkheid willen berooven. Nog veel nadeeliger nogtans voor het Pausdom was het schisma, dat ook ten gevolge van deszelfs overgang, ja verbanning naar Avignon opkwam. Deze kerkelijke scheuring werd, wel is waar, in de Kerkvergadering van Constanz bijgelegd; maar het pauselijk gezag was bij dit alles zoo hevig geschokt geworden dat er zich ook onder de bisschoppen een zekere afkeer tegen 't oppergezag van den Paus openbaarde, afkeer, welke de meening veroorzaakte, dat de algemeene Kerkvergadering boven den Paus staat. Daaruit ontstonden in den schoot der Kerk zekere bewegingen, die zich van het middenpunt van 't leerend gezag verwijderden. Er verschenen mannen, die, door den geest der nieuwigheid voortgesleept en verblind, zich voor gemagtigd hielden de Kerk en hare leer te verwerpen en dogmata te preken, die met de goddelijke inrigting der Kerk regtstreeks in strijd waren; en deze opstand grondde zich op hunne ontdekking van eenige misbruiken in de Kerk: deze mannen nu waren Wicleff en Huss. De dwa-

lingen van Wicleff en Huss, wel is waar, had de Kerkvergadering van Constanz veroordeeld; maar de afkeer tegen den Paus bleef bestaan en duurde voort. Dezelve werd ten volle geuit door den oproerkreet van hen, die eene radikale hervorming der Kerk, zoo wel in 't opperhoofd als in deszelfs onderhoorigen verlangden.

Zoo gebeurde, wat gewoonlijk in dusdanige omstandigheden pleegt te gebeuren: zij, die dezen kreet hadden aangeheven, vergaten zich zelven en hunne onderhoorigen te verbeteren, te hervormen, alvorens zij anderen gingen hervormen; en toch alleen op deze manier kon eene hervorming met goede en stellige gevolgen worden ingeleid.

Niettemin ontstak hun drijven de vonk, die in de zestiende eeuw dien akeligen brand deed ontvlammen, welken men *de Hervorming* noemt; Luther stond tegen de Kerk op en stelde zijne nieuwe leeringen tegenover de andere leeringen, die gestaafd waren door de overlevering van alle Christelijke eeuwen. Menschen van eenerlei soort komen gemakkelijk bij elkander, zegt een oud spreekwoord. Alle bedorven en verkankerde leden der Kerk sloten zich op den dweepzieken kreet van den zoogenaamden hervormer aaneen en verzamelden zich met duizendtallen om hem heen. Priesters en monniken, zonder roeping in hunnen stand getreden, wierpen 't priestergewaad en de monnikskap weg en werden volgelingen of predikanten der nieuwe dwaling.

Wereldsche vorsten haastten zich ook haar te begunstigen en te ondersteunen, wijl zij, door toekenning van regt op de bezittingen der Kerk, hunne hebzucht ontvlamde en sterk maakte. De onwetende menigte werd,

juist wegens hare onwetendheid, allengskens, zonder het gewaar te worden, overgehaald tot de nieuwe leer, of zoo dit niet slaagde, werden dwangmiddelen en geweld tegen haar niet gespaard.

Zoo ontboeide zich de oproersgeest en verwierp hij het gezag der Kerk geheel. Dewijl nu de orde, van den beginne af door 't Christendom ingesteld, was omvergeworpen, spatte ook de filosofie uit, die, zij erkenne of erkenne het niet, altijd de godsdienstige bewegingen navolgt: ook zij verklaarde zich vrij van elk gezag, van alle onderwerping aan de geopenbaarde en kerkelijke leer. Dit nu is juist 't *karakter* der *hedendaagsche* (moderne) *wijsbegeerte* en 't *teeken*, dat ze *kenmerkt*. Deze wijsbegeerte weigert de goddelijke Openbaring als den hoogsten regel voor de filosofische navorschingen te erkennen en aan te nemen; zij verwerpt ieder gezag, zelfs het gezag van God, dien ze onttroont; zonder eenigen anderen gids dan haar eigen inzigt, haar eigen licht, wil zij de gewigtigste, de verhevenste, de ontzaggelijkste vragen doorgronden, en er met onbeperkte souvereiniteit beslissingen zonder appèl in vaststellen. Vrij te kunnen onderzoeken en na te vorschen is haar niet toereikend; zij wil alleen regter zijn, alleen de vragen oplossen, welke de menschelijke geest ontmoet bij 't onderzoek der waarheid; de Openbaring is voor haar niet meer de hoogste vierschaar, waar men ter laatste instantie verpligt is de uitkomst zijner navorschingen te regtvaardigen. Deze wijze van filosoferen moemt zij *het vrije denken*; zij vraagt zich niet eens af, onder wat oogpunt dit denken werkelijk vrij is, en onder welk ander oogpunt het dit niet is. Maar hoe zou haar dwaallicht kunnen

doordringen tot in het binnenste geheim der ziel?

Is er in 't verledene eene wijsbegeerte, die het wezenlijk karakter, het wezenlijk kenmerk van *eenheid* en *algemeenheid* (*universalité*) diep in zich draagt, zoo is het, voorzeker, de wijsbegeerte der *School*, de Scholastiek. Zekere geschiedschrijvers van onzen tijd, ik weet het wel, zullen over deze bewering glimlagchen, maar deze glimlach is zonder waarde, want niemand onder hen zou *met goed geweten* kunnen beweren, dat hij de stukken van 't geding onderzocht heeft. Ja, op deze wijze is het gemakkelijk te glimlagchen en te pralen. Overigens, wat deze vraag aangaat, heeft de schrijver dezer verhandeling elders (*Henri de Gand et ses derniers historiens. Mémoires de l'Académie de Bruxelles.* 1858) de juistheid en waarheid zijner boven vermelde bewering bewezen, en misschien komt hij er nog bij eene andere gelegenheid op terug. Voor hem dus bezit de filosofie der School werkelijk deze eenheid en deze algemeenheid (*universalité*). Ook was de School de eenige en algemeen aangenomen bespiegelende wetenschap der Christelijke volkeren.

Dewijl toch het Christendom *één* is gelijk de waarheid *één* is, moesten bij gevolg deze volkeren maar *ééne* Christelijke wetenschap erkennen. In de School bestond er diep verschil van meeningen, hevige strijd ten opzigte van zekere vragen, waaruit dan ook weder onderscheidene filosofische scholen ontsproten, maar te midden van deze redekavelingen, zooals er ligt oprijzen in den gloed van levendige twisten, verloor men nooit het bewustzijn van de oorspronkelijke, primordiale eenheid; altoos voelde men zich overeenstemmend en één in de

grondbeginselen der bespiegeling en der wetenschap.

Maar zoodra de wijsbegeerte zich vrij verklaard had van elk gezag, van alle Openbaring, veranderden de zaken heel en al. De schoone, de diepe eenheid, welke der wetenschap zoo vaste grondslagen had gelegd, werd vervangen door de volledigste verbrijzeling. Ieder wijsgeer koos zijn eigen standpunt uit, waarvan hij uitging om een stelsel te vormen, hetwelk alleen hij als waar en regtmatig beschouwde. Gelijk nu in den kring der zoogenaamde Hervorming eene menigte van sekten was ontstaan, waarvan elk haar bijzonder geloofssymbool bezat, zoo ging het ook op 't gebied der filosofie; nadat men het gezag der goddelijke Openbaring had verworpen, hadden er zich tallooze stelsels gevormd, wier grondbeginselen niet alleen onderling verschilden, maar zeer dikwijls geheel met elkander in tegenstelling en zelfs tegenstrijdig waren; nogtans slechts een klein getal dezer stelsels verdient opgeteekend te worden in de jaarboeken van den menschelijken geest; de andere verdwenen als schuim, na eene kortstondige verschijning.

Doch onze beoordeeling moet niet verkeerd verstaan worden; wij willen volstrekt niet zeggen, dat er tusschen de systemen van den nieuwen tijd geen verband bestond. Neen, voorzeker niet. Men kan er altijd eenig verband tusschen aanwijzen; maar dit verband is niet van dien aard dat men er den invloed van een hooger en algemeen beginsel in zou kunnen ontdekken. Dit verband bestaat eer in den klaarblijkelijken strijd der opvolgende systemen met die voorafgegaan waren: het is dus maar negatief. Ook gebeurde het wel, dat sommige ideën in eenen nieuwen vorm werden voorgedragen, en dat be-

schouwde men als een zeer grooten vooruitgang, als een verhevene ontwikkeling van vroegere filosofische begrippen; onder dit opzigt bestaat er eenige overeenkomst tusschen de wijsbegeerte der oudheid en die van den nieuwen tijd; maar de eerste is oorspronkelijker, zelfstandiger en gaat de tweede ver te boven. Men vergelijke Aristoteles met Hegel, en de juistheid onzer beoordeeling zal duidelijk blijken.

Er is nog een ander punt, dat men niet uit het oog moet verliezen om den geest der hedendaagsche wijsbegeerte wèl te begrijpen: wij meenen den magtigen steun, dien zij kreeg door den vooruitgang der andere wetenschappen, vooral der wis- en natuurkunde. Is het dus te verwonderen, dat deze filosofie zich zeer bijzonder bezig hield met de studie der natuur? Hierin bestaat wederom een aanmerkelijk verschil tusschen deze filisofie en die der School. Want alhoewel de School de studie der natuur niet verwaarloosde, gaf zij toch de voorkeur en den voorrang aan de onderzoeking en de oplossing van de *gewigtigste* vragen der menschelijke kennis.

De voorafgaande beschouwingen verklaren duidelijk de verhouding der filosofie van heden tot de School. De eerste bestrijdt de tweede zonder ophouden. Haar afkeer tegen de School gaat zoo ver dat ze in eene trotsche verachting ontaardt. De gehoorzame overgeving der School aan den regel van het geloof, aan de goddelijke Openbaring is een afschuw in de oogen der moderne wijsbegeerte, ja, zij verfoeit ze met hoon en schimp. Ook bekommert zij zich in hare geschiedkundige studiën weinig, ja geenszins om de School; ze brengt haar altijd en overal in discrediet; zij waant zich te verheven

om het minste onderzoek te besteden aan de zoo gewigtige, zoo onbetwistbare resultaten der School. Zij beweert zelfs, dat de wijsbegeerte heeft opgehouden bij de komst van het Christendom. Met reuzenschreden stapt ze heen over de vijftien eeuwen, die sedert de geboorte van Christus tot het moderne tijdvak verliepen, waarin, volgens haar, de filosofie uit het graf is opgestaan en verrezen.

Dusdanig is hare versmading der School. Wij verzoeken onze lezers het een of het ander van de tallooze werken open te slaan, die in Duitschland en in Frankrijk over de geschiedenis der wijsbegeerte zijn uitgegeven, en welhaast zullen zij zich kunnen overtuigen, dat onze kritiek nog te bedaard, nog te matig is. En nu, wie zou durven beweren, dat zulk eene behandeling der Christelijke filosofie aan de hedendaagsche wijsbegeerte en hare zoo talrijke geschiedschrijvers tot eer strekt?

Echter moeten wederom niet alle vertegenwoordigers der nieuwere filosofische bespiegeling op dezelfde lijn worden geplaatst. Er zijn onder hen wel sommigen, die het gezag der goddelijke Openbaring geenszins willen verkleinen, geenszins willen versmaden. Integendeel, ze vereeren haar opregt en pogen zelfs hunne wijsgeerige meeningen meer of min in overeenkomst te brengen met het Christendom. Ook keuren ze de bespotting en trotsche versmading der Christelijke filosofie van 't verleden niet goed. Helaas, zoo moet men er bijvoegen, hun aantal is zeer gering en kan onze beoordeeling van het *moderne denken en filosoferen* niet wijzigen. Overigens worden zij te dikwijls meêgesleept door den geest hunner

eeuw: zij hebben er zich niet boven kunnen verheffen en hem beheerschen: menschenvrees en veroordeel heeft ze bedwelmd en verblind.

Dat zijn dus de uitstekendste, de merkwaardigste trekken, die het grondkarakter, het wezenlijke kenmerk der wijsbegeerte sedert de vijftiende eeuw uitmaken, dusdanig is de loop van hare ontwikkeling, in welken men drie duidelijk verschillende, wél gekenmerkte phasen kan onderscheiden. In de eerste dezer phasen had die wijsbegeerte zich tot taak genomen, om, zoo 't mogelijk ware, de heerschappij der School te vernietigen en door haar eigen heerschappij te vervangen, die ze als veel beter en als met de rede overeenkomstig uitventte: daarvan een algemeene, levendige, hevige strijd tegen de School. Op dit ontkennend, vernielend kenmerk berust de eenheid dier filosofie. Volgens het onbetwistbaar getuigenis der geschiedenis had de School in de veertiende en vijftiende eeuw nog niets van hare innerlijke waarde, van hare kracht verloren; het Nominalismus had in de akademiën en scholen geen vasten voet kunnen krijgen. Ongelukkig nogtans was de onverdelgbare rijkdom van waarheden, in haar bijeengebragt, onder eene maar al te zeer verwaarloosde taal verduisterd en verscholen. De afgetrokken begrippen, de overdreven onderscheidingen, de overfijne vragen, waarvan ze wemelde, maakten hare studie zeer moeijelijk, ja bijna onmogelijk. Het was niet meer de breede stroom van Albertus den Groote, het waren niet meer de juiste en keurige bewoordingen van den Heiligen Thomas van Aquino, niet meer de liefelijke, hooge, dichterlijke vlugt van den Heiligen Bonaventura; Occams ruwe en verwarde taal was zonder

zijn scherp en doordringend verstand in de School algemeen geworden.

In deze omstandigheden verscheen de *Renaissance* op het gebied der wetenschap en opende haren levendigen, rusteloozen, alomvattenden strijd tegen de vroegere beschaving en letterkunde. Ze bragt, terwijl zij al het overige weerde, de klassieke schrijvers der Oudheid in de scholen terug, die men toen met ijver, ja met geestdrift las en vertolkte, wijl men er eenen bekoorlijken stijl in vond, die tegen de ruwe taal der School ten hoogste afstak. Is het te verwonderen, dat de schoonheid van den stijl al het andere deed vergeten, en dat daaraan eene vereering ten deele viel, die niet minder buitensporig was dan de verwaarloozing der taal in de School? Deze School, wier bestudering werkelijk zeer moeijelijk was, had niets van die aanloksels, welke de menschen aantrekken en hun den arbeid verligten; integendeel, zij verwijderde, ja stiet de ligtzinnige en oppervlakkige jeugd van zich terug, terwijl de *theoriën* der Oudheid, in schoone vormen voorgedragen, zonder veel moeite voor allen toegankelijk waren en gemakkelijk in de harten en zielen konden indringen; want ze vleiden de verbeelding, die zoo dierbaar is aan de overdreven liefhebbers der *Renaissance*, en sloten haar als in eenen tooverkring.

Op deze wijze verschenen de stelsels der Oudheid onder eenen nieuwen, soms verfraaiden vorm wederom op het tooneel der geschiedenis, en werden ze voorgesteld als de laatste, schoonste bloesems der wijsbegeerte. De School had eene grondige kennis der oude filosofie geput uit de schriften van Aristoteles; bij hare navorschingen had zij

van die leeringen een ruim en nuttig gebruik gemaakt, maar nooit vergat zij het ze onder den regel van het geloof te stellen en met de Christelijke wijze van denken in overeenstemming te brengen. Zij had zich overtuigd, dat in de stelsels der Oudheid vele waarheden bedolven liggen, vermengd nogtans met talrijke grove dwalingen in betrekking tot God en de goddelijke dingen. Met voorzigtigheid en schroom had zij zich dus de leerstelsels der Ouden toegeëigend en ze ter ontwikkeling van de Christelijke ideën aangewend, terwijl zij de dwalingen met onwrikbaren moed en zonder menschenvrees verwierp. De wijsgeeren der *Renaissance* handelden geheel anders; in plaats van de systemen der Oudheid te toetsen met den proefsteen der Christelijke wijsheid, om zoo 't valsche van 't ware te onderscheiden, namen zij ze zonder groote wijzigingen over, en omhelsden ze de ideën, op welke deze stelsels steunden. Sommigen onder hen poogden ze met de Christelijke waarheid in overeenstemming te brengen, anderen namen ze aan zonder de minste verandering, zich er weinig om bekommerend, of die ideën in strijd waren met het Christendom. Hierbij nu beriepen zij zich om zich te regtvaardigen, op de ongerijmde onderscheiding der Arabische wijsgeeren, dat namelijk iets, wat onder het godsdienstig oogpunt waar is, onder het filosofiesch oogpunt valsch kan zijn en *vice versa* [1]).

---

[1]) De Arabomanie onzer dagen gelijkt op de geestdriftigheid der *Renaissance*. Nu wil men de filosofie der School uit Arabische bronnen afleiden. In Duitschland is dit mode. Hier is wederom de kennis der Arabische taal het beste middel om de ongerijmdheid van zoodanige beweringen te bewijzen. Dit voor eene latere verhandeling.

Op deze wijze kwam de oude wijsbegeerte in den stroom der moderne beschaving, en de aartsvijand der waarheid begroette ze met schaterenden hoonlach. Men gaf overigens doorgaans de voorkeur aan het Platonismus, omdat men waande, dat het ontsproten was uit eene primordiale openbaring, die men droomde, dat in de Kabbala te vinden was. De Kabbala en de magie speelden eene groote rol in dat Platonismus; iets wat men zonder moeite begrijpt; want is 's menschen geest eens buiten het pad der waarheid, dan zoekt hij deze waarheid overal waar ze niet is. Zoo, bijvoorbeeld, loochent hij somwijlen de ware, werkelijke geschiedenis der wereld, maar klimt op tot een vóórhistoriesch tijdperk en zoekt in de holen der aarde getuigenissen op, die op zich zelf zeer betwistbaar, altoos twijfelachtig zijn, maar waardoor hij daadzaken wil staven, van welke de ware geschiedenis sedert eeuwen klaarblijkelijk heeft betoogd, dat het slechts hersenschimmen zijn.

O vanas hominum curas! quantum est in rebus inane!
Persius.

Door den voortgang der wijsgeerige ideën kwam men op nieuwe vragen en tot nieuwe onderzoekingen, wier doel was eenigermate oorspronkelijke stelsels te vormen. In 't Protestantismus, toen zoo stijf, zoo ontoegeeflijk in zijne leer, bestond deze oorspronkelijkheid vooral daarin, dat men streefde de wijsgeerige begrippen in harmonie te brengen met de leerpunten der Hervorming. Is het dan te verwonderen, dat bij deze buitengemeene gisting der denkbeelden de School veracht, gehoond, als met de voeten vertrapt werd, ten einde de ideën der

Oudheid, waarvan men, als 't ware, dronken was, des te zekerder ingang te verschaffen? Maar niettegenstaande deze verachting, dezen haat, dien men der School toedroeg, zijn de waarheden, door haar zoo duidelijk bewezen, blijven staan, en in weerwil van hunne ondankbaarheid, hebben velen onder de wijsgeeren van den nieuwen tijd er zich mede gevoed en verrijkt.

Uit de voorafgaande verhandeling blijkt het, dat de studie der oude systemen proeven van nieuwe stelsels ten gevolge had, die echter op de keper beschouwd, niets anders waren dan wijzigingen van de ideën der Oudheid. Dusdanig was overigens de geest van dien tijd. Men had de *godsdienst* willen *hervormen;* het was dus zeer natuurlijk de *wijsgeerige ideën* te *hervormen.* Dit doel nu had men gewaand te bereiken door de opwekking van de systemen der Oudheid; maar welhaast bemerkte men, dat het op die wijze gemist werd, dat men om de wijsbegeerte werkelijk te hervormen, andere denkbeelden, eene andere methode moest bezigen, en hiertoe meende men te zullen geraken, zoo men der wetenschap de ondervinding tot grondslag gaf. Dit bewerkte Bacon door zijne talrijke verhandelingen en leidde daardoor *de tweede phase* der hedendaagsche filosofie in. Om de School te vernietigen, bestreed men haar niet meer met de ideën der Oudheid; neen, integendeel, men wilde de wetenschap geheel herscheppen. Men verliet dus de School en de oude wijsbegeerte geheel en al, men verwierp zelfs de nieuwe proeven van stelsels, wier oorspronkelijkheid men nogtans, bij derzelver opkomst, zoo luid en zoo hoog had geprezen; in 't kort, men wilde de filosofie op geheel nieuwe denkbeelden opbouwen;

men verlangde eene herschapen, eene geheel hervormde wetenschap, eene wetenschap, genezen van de oude wonden, vrij van vooroordeelen, van alle te voren opgevatte meeningen. *Cartesius* sloeg dezen nieuwen weg in; slaagde hij of bragt hij de wetenschap op doolpaden? dat moet *de waarheid minnende geschiedenis* verhalen en betoogen. Ééne zaak is zeker: namelijk dat de pogingen van de *tweede phase* niet meer voldeden dan die der *eerste phase:* zij bevorderden de wetenschap in geene meerdere mate; in weerwil van alle moeiten, die men aan de wijsgeerige navorschingen besteed had, heerschten het materialismus, het idealismus en het scepticismus beurtelings en met alle overmagt. Daarom dan eene laatste nieuwe proeve. Dewijl de beginselen der kennis in deze phase zoo weinig duidelijk waren geworden, werd eene *nieuwe hervorming* voor noodzakelijk gehouden. Kant ondernam haar en stuurde de wetenschap op eene baan, waarop ze tot heden noch rust, noch stilstand, noch tevredenheid heeft kunnen vinden.

Dit is het nu, wat men in onze zoo verwarde, zoo onwijsgeerige dagen uitbazuint als den waren vooruitgang. Deze vooruitgang nu, deze zoo hoog geroemde hervormingen der filosofie schijnen ons toe te gelijken op den arbeid van den Sisyphus der fabel; wanneer hij meende de doemrots op den top des berg te hebben geslingerd, dan zag hij haar op hem zelven terug kaatsen, en telkens op nieuw werd hij in de kolken des afgronds nedergeploft en bedolven.

N. J. SCHWARTZ,
Prof. emeritus aan de Hoogeschool
te Luik.

The Glories of the Sacred Heart

BY

HENRY EDWARD,

CARDINAL ARCHBISHOP. [1])

Οὕτω τὸ θεῶσαν καὶ θεωθὲν εἷς Θεός. [2])

H. Gregorius Nazianzenus.

Τίς τοιγαροῦν οὕτως ἄφρων ἐστίν, ὡς λέγειν τῷ Κυρίῳ, ἀπόστα ἀπὸ τοῦ σώματος, ἵνα σε προσκυνήσω; [3])

H. Athanasius.

Buiten tegenspraak mag zijne Eminentie de Kardinaal-Aartsbisschop Manning onder onze geleerdste en diepzinnigste theologen geteld worden. Bovendien wordt hij als een der welsprekendste redenaars van Engeland geroemd.

---

1) London: Burns and Oates. 1876.

2) Zoo is hetgeen goddelijk maakt en hetgeen goddelijk gemaakt wordt één God.

3) Wie is derhalve zoo dwaas om tot den Heer te zeggen: scheid U van uw ligchaam, opdat ik U aanbidde?

Is het niet van hoog belang, een man als de Kardinaal de kerkelijke leer over de vereering van het Allerheiligste Hart des Heeren en hare leerstellige grondslagen te hooren uiteenzetten en verklaren? Geldt het niet eene devotie, die den Katholiek allereerwaardigst en allerdierbaarst is, die onze glorierijke Paus, met zijn van God verlichten blik op de godsdienstige behoeften onzer dagen, bijzonder aanbevelenswaardig acht, die Pius meermalen bevestigde en aanprees? geldt het niet eene devotie, welke in onzen tijd, over de geheele Katholieke wereld en bepaaldelijk ook hier te lande, God zij daarvoor dank, eene aanmerkelijke verlevendiging en uitbreiding vond?

Ons voornemen is eene der leerredenen over het H. Hart, die de Kardinaal-Aartsbisschop van Westminster in den boven aangekondigden bundel uitgaf, onder het oog onzer lezers te brengen. Wij doen dit te liever, omdat zij, in weerwil van hare betrekkelijke kortheid, zeer zakelijk en helder is, en met eene zekere volledigheid de dogmatische leer over de vereering van het Allerheiligste Hart wedergeeft, terwijl de vermaarde Auteur er verscheidene theologische noten en aanhangsels aan toevoegde, om, gelijk hij opmerkt, eenige leden der geestelijkheid, die tot zekere boeken geen gemakkelijken toegang hebben, in staat te stellen de opwerpingen van tegenstanders, betreffende de devotie van het H. Hart, naar den eisch van hun ambt, te beantwoorden.

Deze rede draagt ten titel: *De goddelijke heerlijkheid van het Heilige Hart*, en werd gehouden in 't jaar 1873, op den feestdag van den H. Rozenkrans; dit feest is tegelijk in Engeland een plegtige jaarlijksche bededag

voor de algemeene belangen der Katholieken en van den Apostolischen Stoel.

Zij verscheen eerst afzonderlijk, en de aanleiding tot hare uitgave beschrijft de Kardinaal, in de voorrede van zijn laatste geschrift, aldus:

„Het Heilige Hart is, gelijk Simeon van den Heer zelven voorspelde, „een teeken, dat zal worden tegengesproken". Gelijk de titel zijner gezegende Moeder, die in volle waarheid „Moeder van God" is, heeft het al de aanvallen der ketterij op zich aangetrokken. Want het is als een goddelijke toetssteen voor het geloof in het geheim van het Vleeschgeworden Woord, „opdat de gedachten uit vele harten openbaar worden". Zij die nog met medelijdende hope vertrouwden, dat het geloof der Engelschen, althans betrekkelijk de Menschwording, vast en helder was, werden gegriefd en tot stilzwijgen gebragt, toen de pelgrimstogt naar Paray-le-Monial sommigen van de hoogste woordvoerders der Staatskerk eene aanleiding werd tot eene belijdenis van eenvoudig Nestorianismus.

Toen zagen de vijftig eerste bladzijden uit dit boek het licht."

Deze rede werd met bijval ontvangen; zeer spoedig verscheen zij ook in eene Duitsche vertaling, en het duurde niet lang, of de Engelsche oplaag was uitgeput.

Nu gaf de onvermoeide Kardinaal het kleine, maar van inhoud overrijke boek, welks titel wij hierboven gesteld hebben. Daarin plaatste hij zijne rede over: *De goddelijke heerlijkheid van het H. Hart* voorop; zij is de leerstellige grondslag van de volgende negen leerredenen; in deze wordt de leer over het Heilige Hart en

de vereering, welke de Kerk aan dit brandpunt der goddelijke liefde brengt, van verschillende zijden beschouwd. [1]) Wat vooral beoogde de Kardinaal met het schrijven zijner leerredenen?

Ziehier zijn antwoord:

„Men kan de devotie tot het H. Hart van twee zijden opvatten: van den eenen kant als het middenpunt van alle dogma; van den anderen als de bron der diepste godsvrucht. Onder dit laatste opzigt openbaart zij ons de persoonlijke liefde van onzen goddelijken Verlosser jegens elk en een ieder, voor wien Hij stierf. Het is een verkondiging van zijne barmhartigheid, teederheid, mededoogen en ontferming jegens zondaars en boetvaardigen. Echter is haar hoofdkenmerk en haar albeheerschend kenteeken zijne teleurstelling over hetgeen wij Hem voor zijne liefde wedergeven, en bovenal zijne goddelijke droefheid over de gebreken en zonden van hen, die op eene bijzondere wijze aan zijne dienst zijn toegewijd..... Ik heb niet gewaagd de devotie tot het H. Hart van deze zijde te bespreken. Dit is reeds zoo overvloedig door anderen behandeld, en door velen, van wie ik alleen maar te leeren heb; het staat van zelf

---

1) Dit zijn de opschriften der negen leerredenen:

II. Het H. Hart de goddelijke weg der liefde.
III. Het Dogma de bron der godsvrucht.
IV. De kennis van het H. Hart.
V. De laatste wil van het H. Hart.
VI. De tijdelijke heerlijkheid van het H. Hart.
VII. De magt van het H. Hart om ons te veranderen.
VIII. De zekere weg tot gelijkvormigheid met het H. Hart.
IX. De merkteekenen van het H. Hart.
X. De eeuwige heerlijkheid van het H. Hart.

in eene zoo diepe en zoo innige betrekking tot ieders persoonlijk leven en stemming, dat ik het altijd beter geoordeeld heb enkel met weinige woorden de akten van devotie aan te geven dan ze uit te werken; zulke godvruchtige akten zijn, ongetwijfeld, bij den schrijver spontaneel, natuurlijk en ten volle gemeend, maar voor den lezer kunnen ze zijn wat Sauls wapenrusting voor David was.

In de volgende bladzijden heb ik mij derhalve, opzettelijk, bij de leerstellige zijde dezer devotie bepaald; en dit om de volgende redenen. Ik ben van de vaste overtuiging, dat de goddelijke waarheid, zoo zij in hare volheid en met juistheid wordt gekend, devotie voortbrengt; dat eene der oorzaken van ondegelijkheid in het geestelijke leven gelegen is in eene oppervlakkige opvatting van het dogma der Menschwording; en dat, bij de instelling en de verbreiding in onzen tijd van de devotie tot het H. Hart, een der goddelijke inzigten is: in de zielen het bewustzijn harer persoonlijke betrekking tot een goddelijken Meester weder wakker te maken."

DE GODDELIJKE HEERLIJKHEID VAN HET H. HART.

Het Woord is vleesch geworden en heeft onder ons gewoond; en wij hebben zijne heerlijkheid gezien, eene heerlijklijkheid als des Eeniggeborenen van den Vader.

JOAN. I, 14.

De H. Joannes schrijft in zijn eersten brief: „Iedere geest, die Jesus ontbindt, is niet uit God, en dit is de

Antichrist, van wien gij gehoord hebt, dat hij komt, en hij is nu reeds in de wereld." (I Joan. IV, 3.) De beteekenis der woorden: „die Jesus ontbindt" is: — alwie loochent, dat de Zoon van God in het vleesch is gekomen, dat is, dat Hij waarlijk mensch is geworden, of wie op eenige wijze de onderscheiding zijner twee naturen, of de eenheid van zijn goddelijken Persoon vernietigt, of loochent, dat Hij de menschgeworden God is, of wie Hem goddelijke aanbidding en de eer, die aan God alleen is verschuldigd, onthoudt — alwie op deze of op eenige andere wijze de waarheid der Menschwording vernietigt of loochent, „ontbindt Jesus", en hetzij hij het weet of niet, hij is een leerling van den Antichrist.

De Persoon van onzen goddelijken Meester is, van den beginne af, het middenpunt van al de hoofdketterijen geweest, die de Christelijke wereld hebben geteisterd. Gelijk in den krijg de heetste strijd altoos rondom den persoon des konings is, evenzoo zijn, in heel de geschiedenis der Christelijke Kerk, de woedendste aanvallen der ketterij en de vinnigste vijandschap der ketters tegen de Menschwording van Gods Zoon gerigt.

In den beginne waren er twee, die zijne Menschheid aanvielen, en leerden, dat zij een schijnbeeld was. Toen kwam Apollinaris, die leerde, dat Hij een menschelijk ligchaam, maar geene menschelijke ziel had. Toen kwamen er Arianen, die stelden, dat zijne Godheid, indien Hij eene goddelijke natuur bezat, minder was dan de Vader. Toen rees er een wolk op van half Ariaansche ketterijen, geschakeerd in hare onderscheidingen, maar allen overeenstemmend in de loochening zijner ware God-

heid. Toen kwam Nestorius, die stelde, dat Hij ook een menschelijk persoon was; dan Monophysieten, die leerden, dat zijne twee naturen in ééne waren opgegaan; dan Monothelieten, die leerden, dat Hij slechts één wil had. Eeuwen lang werd de Kerk geteisterd door eene opvolging van ketterijen, die allen om den Persoon van het Vleeschgeworden Woord heen stonden en dien goddelijken Persoon aanvielen, en allen gelijkelijk er op gerigt waren: „Jesus te ontbinden."

En zoo is het in deze latere tijden geweest. Driehonderd jaren geleden geschiedde er iets, dat eene hervorming van Gods Kerk genoemd werd. Onder de bewerkers dier hervorming waren er drie, die den meest verderfelijken invloed uitoefenden. Een hunner vrienden, die hen in hetgeen hij schreef dacht te verheerlijken, stelde voor een hunner een grafschrift op, en dit luidt aldus:

„Tota jacet Babylon, destruxit tecta Lutherus,
Calvinus muros, sed fundamenta Socinus."

Babylon is geheel gevallen. Luther heeft het dak afgebroken (hij loochende immers de ware leer onzer Regtvaardigmaking); Calvijn heeft de muren afgebroken (hij toch loochende de leer der Sakramenten); maar de grondslagen heeft Socinus verwoest (omdat hij de Menschwording van den Zoon Gods en dus onze verlossing door zijn kostbaar Bloed loochende). Deze drie verwoesters zijn steeds aan het werk geweest in al wat tot heden de Hervormde Kerk genoemd wordt. Zij bestormden Polen en Zwitserland en Frankrijk — met smart zeg ik, ook voor een deel Engeland — en de Nieuwe Wereld,

waarheen de ketterij tegelijk met het Christendom is overgebragt. Wat men Unitarianismus heet — de loochening der leer van de Allerheiligste Drievuldigheid, en de loochening derhalve der eigenlijke Menschwording van het Woord — is het wettige gevolg der Hervorming. En deze sluwe ketterij heeft zich wijd over Engeland verspreid, en hare koudheid heeft zich nog wijder verspreid dan hare dwalingen. De Kerk, die bij de wet in Engeland is gevestigd, is, wat betreft hare gezaghebbende boeken, hiervoor niet in den eigenlijken zin aansprakelijk. Zij behoudt de geloofsbelijdenissen, en zij behoudt de geloofsbelijdenis, die aan den H. Athanasius wordt toegeschreven, en waarin de ware en eigenlijke leer der Menschwording volledig is uitgesproken. Eene eeuw geleden poogden eene menigte harer geestelijken, die in hun hart Unitariërs waren, zich met alle kracht van de Athanasiaansche geloofsbelijdenis af te maken. Dezer dagen is die poging hernieuwd. Zij, die met gezag bekleed zijn, hebben aan deze streving weerstand geboden, en ik dank er God voor. Het is een slagboom te meer op den weg van de afneming der godsdienst — het is een band te meer om Engelands Christenheid vast te houden, opdat zij niet haastig de snelvlietende stroomen afvare, waarop het geloof van Duitschland en Zwitserland heeft schipbreuk geleden. Ik spreek derhalve van de Engelsche Staatskerk in zooverre met goede hope, en ik draag aan zeer velen van hen, die er toe behooren, eene ware genegenheid toe. Ik houd het er voor, dat zij te goeder trouw zijn. Indien zij het licht der waarheid kenden, zij zouden hun leven er voor geven. Voor de geheele wereld zouden zij niet eene syllabe

willen zeggen om aan de heerlijkheid der Menschwording iets te kort te doen. Laat dus niets van hetgeen ik ga zeggen verstaan worden, alsof het terugslaat op hen, die ik vereer en liefheb, hoewel zij in dwaling verkeeren en van de Katholieke Kerk afgescheiden zijn.

Zien wij dan, wat de leer der Menschwording is; want, gelijk de leer der Menschwording de ware toetssteen is der leerlingen van Jesus Christus, zoo is de goddelijke heerlijkheid van het Heilige Hart de ware toetssteen der leer van de Menschwording.

„Het Woord", dat is de eeuwige Zoon Gods, „is vleesch „geworden" zonder op te houden God te zijn. Van alle eeuwigheid is Hij God. In den tijd nam Hij onze natuur aan en werd mensch. Hij „woonde" in ons midden, en de menschen „zagen zijne heerlijkheid", en die heerlijkheid was „de heerlijkheid des Eeniggeborenen van den Vader". Het was derhalve eene goddelijke heerlijkheid. Dit zijn de woorden des Apostels. Hoe moeten wij deze leer verstaan? Wat is de Menschwording?

1. De Athanasiaansche Geloofsbelijdenis zal het ons zeggen; de Menschwording is *assumptio humanitatis in Deum:* de aanneming der menschheid in God. Het is niet de verandering der Godheid in het vleesch, noch de verandering van het vleesch in de Godheid. Het is niet de vermenging van twee naturen tot ééne. Het is de aanneming der menschelijke natuur in de eenheid van den goddelijken Persoon van den eeuwigen Zoon Gods. Hij nam 's menschen natuur aan; Hij nam haar aan bij zich zelven. En deze aanneming was het werk der drie Personen van de altijd gezegende Drievuldigheid; want al de werken der almagt, die *ad extra* (naar buiten)

zijn, zijn de werken des Vaders en des Zoons en des H. Geestes. De Vader en de H. Geest namen mede deel in het goddelijke werk der Menschwording, maar het was alleen de Zoon Gods, die zich met onze menschheid bekleedde. De Persoon des Zoons werd mensch, en niet de Persoon des Vaders, noch de Persoon des H. Geestes. Maar als de Zoon Gods God is, dan is God menschgeworden. En in die Menschwording nam Hij eene menschelijke ziel aan. Zooals wij het ons moeten denken [in de logische orde], ofschoon niet in de orde van tijd, nam het Woord Gods [eerst] eene menschelijke ziel aan en daarbij een menschelijk ligchaam; eene menschelijke ziel gelijk de onze en een menschelijk ligchaam gelijk het onze in al deszelfs onzondige zwakheden; en hiermede nam Hij de geheele menschelijke natuur aan. [1])

1) „En in deze wondervolle ontvangenis bouwde de Wijsheid zich zelve eene woning, en het Woord werd vleesch en woonde onder ons, en toch ging het Woord niet over in het vleesch, noch werd Het er in veranderd, zoodat Hij, die mensch wilde zijn, op zou houden God te wezen; maar het Woord is zoo vleesch geworden, dat niet slechts het Woord van God en 's menschen ligchaam daar waren, maar ook 's menschen redelijke ziel: en dit Geheel moest God genoemd worden om de Godheid, en mensch om de menschheid. En wij gelooven, dat in Hem, den Zoon Gods, twee naturen zijn, de eene der Godheid, de andere der menschheid, welke de ééne Persoon van Christus zóó in zich zelven vereenigde dat de Godheid nooit gescheiden kon worden van de menschheid, noch de menschheid van de Godheid; en als wij zeggen, dat er twee naturen in den Zoon zijn, dan stellen wij in Hem geen twee personen, opdat het niet schijnen zou, wat God verhoede! dat er eene vierheid in de Drievuldigheid komt. Want God, het Woord, nam niet den persoon van een mensch aan, maar de natuur; en in den eeuwigen Persoon zijner Godheid nam Hij, in den tijd, de zelfstandigheid van het vleesch aan; zoo, ofschoon wij gelooven, dat de Vader, de Zoon en de H. Geest van ééne zelfstandigheid zijn, zeggen wij nog niet, dat de Maagd Maria de eenheid dezer Drievuldigheid baarde, maar zij baarde den Zoon alleen, die alleen onze natuur in de eenheid zijns Persoons

2. Het Woord Gods is dus op zulk eene wijze mensch- of vleeschgeworden, dat de Persoon van den eeuwigen Zoon met onze menschheid werd bekleed. Het gelaat, dat op de aangezigten der menschen zijne blikken vestigde, terwijl „Hij onder hen woonde", was het gelaat van God; en de handen, die den melaatsche reinigden, waren de handen van God; de vinger, die het oor van den doove opende, was de vinger van God; de voeten, die Maria in hare boetvaardigheid kuste, waren de voeten van God; de handen, die met koorden werden gebonden, waren de handen van God; de handen en de voeten, die aan het kruis werden genageld, waren de handen en voeten van God; het bloed, dat gestort werd voor de verlossing der wereld, was het bloed van God; en het hart, dat op het kruis doorboord werd, was het hart van God; want de geheele menschheid, die het eeuwige Woord aannam, was de menschheid van God. In die heilige menschheid woonde de Persoon van den eeuwigen Zoon Gods in al de volheid zijner Godheid. De Zoon van God was niet vereenigd met onze menschheid gelijk de Heilige Geest van God vereenigd was met de profeten. De H. Paulus zegt, in het eerste vers van het eerste hoofdstuk van den Brief aan de Hebreeën, uitdrukkelijk: „God, die voorheen vele malen en op vele

---

aannam. Men moet ook gelooven, dat de geheele Drievuldigheid de menschwording van den Zoon Gods wrochtte, omdat de werken der Drievuldigheid niet te scheiden zijn. Toch was het alleen de Zoon, die de gestalte van eenen dienstknecht in de eenigheid des Persoons, niet in de eenheid der goddelijke natuur aannam, bij hetgeen eigen is aan den Zoon, niet bij hetgeen gemeenschappelijk is aan de Drievuldigheid: en deze gestalte [van een dienstknecht] werd met Hem zaamverbonden om één Persoon te zijn, dat is, opdat de Zoon van God en de Zoon des menschen één Christus zoude zijn." *Symbolum Fidei Concilii Toletani* XI. In 't jaar 675.

wijzen tot de vaders in de profeten sprak, heeft ten laatste in deze dagen in zijnen Zoon tot ons gesproken"; dat is, in zijnen Vleeschgeworden Zoon. Ook was de Godheid van den Zoon met zijne menschheid niet vereenigd zooals God met ons vereenigd is. God is vereenigd met de ziel en woont in de ziel door de inwoning des H. Geestes, maar wij zijn geen Vleeschgeworden God. De Heiligen Gods zijn volmaakt met Hem vereenigd, en Hij woont in hen, maar zij zijn niet de Menschwording van God. De eerste Adam was vóór den val een met God vereenigd mensch, maar niet God, openbaar in het vleesch. Zijne gezegende en onbevlekte Moeder was, voorwaar, inniger dan eenig ander schepsel met Hem vereenigd, omdat de Zoon Gods uit hare eigene zelfstandigheid de zelfstandigheid onzer menschheid nam en die met zijn eigen goddelijken Persoon vereenigde, maar Maria is niet de Vleeschgeworden God. De hypostatische [persoonlijke] vereeniging, gelijk zij genoemd wordt — de eenheid van Godheid en menschheid in één Persoon — is hiervan onderscheiden en boven dit alles verheven. De geheele Godheid woonde in Jesus, gelijk de H. Paulus zegt, in al hare volheid „ligchamelijk" [1]), dat is, in het ligchaam (Col. II, 9). De volheid der Godheid woont in het ligchaam zijner menschheid.

3. Maar, nog eens, er waren in Jesus twee onderscheidene en volmaakte naturen — noch veranderd, noch vermengd. Het is onmogelijk, dat de goddelijke natuur de menschelijke werd, of dat de menschelijke de

---

1) σωματικῶς.

goddelijke werd; want eeuwigheid en oneindigheid kunnen aan het schepsel niet worden meêgedeeld; evenmin kan de eeuwigheid of de oneindigheid afgelegd of tot de omgrenzing en de gestalte van het schepsel beperkt worden. De twee naturen waren volkomen onderscheiden, zonder vermindering of vermenging. Zij waren zoo vereenigd dat er in Christus twee verstanden waren. Er was het goddelijk verstand van den Zoon Gods, dat Hem zelven in geheel zijne volheid beschouwt tegelijk met alle dingen, die voor zijne almagtige kracht mogelijk zijn. Er was ook een menschelijk verstand, waarin alle kennis was, waartoe 's menschen eindig verstand in staat is. En, gelijk er twee verstanden waren, zoo mag ik zeggen, dat er ook twee harten waren; want de Heilige Geest heeft, toen Hij van Gods volkomenheden schreef, de taal des menschen gebruikt. In het boek Genesis (VI, 5, 6) lezen wij: „dat de Heer, toen Hij de boosheid der menschen op de aarde zag..... door droefheid des harten geraakt werd"; en toen de Heilige Geest de volmaaktheden van David wilde beschrijven en de liefde, die God voor hem had, toen beschreef Hij hem als „een man naar Gods hart." (Handel. XIII, 22.) Hier wordt van Gods liefde en heiligheid gesproken onder het zinnebeeld van een hart. En dit, zoo mag ik zeggen, is als het eeuwige hart van God. Maar het hart van Jesus is een ligchamelijk hart — een hart, genomen uit de zelfstandigheid zijner gezegende Moeder — een zinnebeeld of symbool, inderdaad, dewijl het de eeuwige liefde Gods het best verzinnebeeldt en openbaart; maar het is meer dan dit, het is ook eene werkelijkheid. En dat menschelijk hart van Jesus was, in de hypostatische

[persoonlijke] vereeniging, met de eeuwige liefde en heiligheid Gods vereenigd — al de gloed der eeuwige liefde was daar, en al het vuur en de teederheid onzer menschheid waren daar. En gelijk Hij twee harten had, zoo had Hij ook twee willen. [1]) In Hem was van alle eeuwigheid de goddelijke wil, die de liefde en wijsheid Gods is, handelend in de volstrekte harmonie harer volkomenheden. En daar was evenzeer een menschelijke wil gelijk de onze — de bron en oorsprong van al onze handelingen. En deze twee willen waren zoo volmaakt met elkander overeenstemmend — als twee noten in harmonie — zoo één en toch zoo onderscheiden dat er nooit een afwijking of een zweem van strijd tusschen hen was of kon wezen. [2]) Van alle eeuwigheid wilde

---

1) „Derhalve, gelijk wij belijden, dat Hij twee naturen heeft, dat is de Godheid en de menschheid, noch vermengd, noch verdeeld, zonder verwisseling, zoo leert ons de regel der godsvrucht, dat Hij, één en dezelfde Heer Jesus Christus, ook twee natuurlijke willen en twee natuurlijke werkingen had, daar Hij volmaakt God en volmaakt mensch was." *Epistola Agathonis et Romanae Synodi ad Concil. Oecum.* VI.

2) „En dat in Hem twee natuurlijke willen waren en twee natuurlijke werkingen zonder verdeeling of verandering of scheiding of vermenging..... en twee natuurlijke willen, niet onderling in tegenspraak, het zij verre, zooals goddelooze ketters gezegd hebben, maar zijn menschelijke wil, onderworpen aan zijn goddelijken en almagtigen Wil zonder verzet of tegenstreving. Want de wil des vleesches [der menschelijke natuur] moest wel bewogen worden, maar ook onderworpen zijn aan zijn goddelijken Wil, volgens de leer van den allerwijssten Athanasius; want gelijk zijn vleesch [zijne menschelijke natuur] het vleesch van God (σάρξ τοῦ Θεοῦ) genoemd wordt en is, evenzoo wordt de natuurlijke wil zijns vleesches de wil van God genoemd, wat dezelve ook werkelijk is, volgens zijne eigene verklaring: „Ik daalde af van den hemel, niet om mijn eigen wil te doen, maar den wil van Hem, die Mij zond", dat is, van den Vader. Hij noemde den wil zijns vleesches zijn eigen wil, want evenals het allerheiligste en vlekkelooze en levende vleesch, met vergoddelijkt te worden, niet werd vernietigd, maar in deszelfs eigen staat en aard bleef,

de Zoon van God dit groote geheim zijner Menschwording; en in den tijd, zeide Hij, door den geest der profetie: „Aan het hoofd des boeks is van Mij geschreven — *Ecce venio* — Zie, Ik kom om uwen wil te doen, o God." (Ps. XXXIX, 8.) Toen Hij in de wereld kwam, zeide Hij: „Mijne spijs is het, den wil van Hem te doen, die Mij gezonden heeft." (Joan. IV, 34.) In zijnen doodstrijd in den hof zeide Hij: „Vader, alles is U mogelijk, neem dezen kelk van Mij weg, maar niet wat Ik wil, maar wat Gij wilt." (Marc. XIV, 36.) Er was toen geen strijd in zijn menschelijken wil. Deze was in volmaakte overeenstemming met den goddelijken wil. En op het kruis offerde Hij zich zelven, zooals de profeet Isaias schreef: „*Oblatus est quia ipse voluit* — Hij is opgedragen omdat Hij zelf het wilde." (Isai. LIII, 7.) Door zijn eigen wil gaf Hij den geest: „Vader, in uwe handen beveel Ik mijnen geest." (Luc. XXIII, 46.) En deze vrije daden van onzen goddelijken Verlosser hadden eene oneindige verdienste. Door de vrije opdragt van het leven en het bloed van God werd de wereld verlost.

4. Doch ofschoon Hij twee naturen had, twee ver-

---

evenzoo ook werd zijn menschelijke wil, met vergoddelijkt te worden, niet vernietigd, maar veeleer bewaard, volgens het gezegde van Gregorius Theologus: „Want zijn wil, dat is, die in den Zaligmaker is, is niet in strijd tegen God, maar is geheel vergoddelijkt. Wij aanbidden ook twee natuurlijke werkingen zonder verdeeling, zonder verandering, zonder scheiding, zonder vermenging in Hem onzen Heer Jesus Christus, onzen waren God, dat is, de goddelijke werking en de menschelijke werking; zooals de goddelijke leeraar Leo allerduidelijkst verkondigde; want iedere natuur werkte hetgeen haar eigen was in vereeniging met de andere; dat is het Woord werkte hetgeen des Woords is, en het vleesch volbragt hetgeen van het vleesch is." *Definitio Synodi VI. Const. III.* In 't jaar 680.

standen, twee harten en twee willen, allen volmaakt en onderscheiden, zoo was er toch maar één handelende persoon. Al zijne handelingen waren goddelijk en menschelijk, dewijl de handelende persoon God en mensch beiden is. Zijne handelingen worden daarom theandriesch of *deiviriles* genoemd (van een Godmensch), dewijl het handelingen zijn van God en den mensch. Daar is maar één, die handelt, omdat er maar één persoon is; en die ééne persoon is de Persoon van het eeuwige Woord. In den Menschgeworden Zoon is er geene menschelijke persoonlijkheid, en zij kon er ook niet zijn. Want een persoon is eene redelijke natuur, die volledig en volkomen is, in zich zelf bestand hebbend (subsisterend), onafhankelijk van alle anderen. De eeuwige Zoon van God is een persoon, volledig en volkomen in zich zelven; derhalve kon er in Jesus geen menschelijke persoon zijn. [1]) Indien er een menschelijk persoon geweest was, dan had Christus niet de Menschgeworden God kunnen zijn. Hij had de zoon eener vrouw, en dus de zoon des menschen kunnen wezen, maar Hij was niet de Menschgeworden God geweest. En het was onmogelijk, dat er eene vermenging was in zijne persoonlijkheid; want, gelijk ik reeds zeide, een menschelijk persoon kan geen goddelijk persoon worden, omdat hij niet kan ophouden eindig te zijn; en een goddelijk persoon kan niet een menschelijk

---

1) „Uniri hypostatice Deum et hominem, nihil esse aliud quam naturam humanam non habere propriam subsistentiam, sed assumptam esse a Verbo aeterno ad ipsam Verbi subsistentiam." Bellarm. *De Incarn.* lib. III, C. VIII, 3.

„Hoc est, unionem hypostaticam consistere in communicatione subsistentiae Verbi non in communicatione attributorum Deitatis. Ibid. s. 15.

persoon worden, omdat hij niet kan ophouden oneindig te zijn. Twee personen kunnen niet vereenigd bestaan zonder eene werkelijke onderscheiding. En als er eene menschelijke persoonlijkheid geweest was, dan zou Maria, gelijk Nestorius zeide, de Moeder van Christus, niet de Moeder van God geweest zijn. Derhalve was de Persoon van den eeuwigen Zoon de enkele en eenige persoonlijkheid in onzen Verlosser. Bij het aannemen onzer menschheid was er nooit een oogenblik van tijd, waarin die menschelijke natuur als gescheiden en onafhankelijk van de persoonlijkheid van Gods eeuwigen Zoon bestond. De daad der Menschwording was een oogenblikkelijke daad van almagtige kracht. De eeuwige Zoon bekleedde zijn Persoon met onze menschheid, en nam daardoor reeds van te voren alle menschelijke persoonlijkheid door zijne eigene in. Indien die menschelijke natuur ooit voor één oogenblik onafhankelijk bestaan (gesubsisteerd) had, dan zou zij hare eigene persoonlijkheid gehad hebben. Maar zij was nooit voor één oogenblik als onafhankelijk ontvangen: en kan, zelfs niet in de gedachte [logiesch], van den Persoon des eeuwigen Zoons gescheiden worden zonder op te houden de Menschheid van God te zijn. De afwezigheid der menschelijke persoonlijkheid bij de Menschwording des Zoons is geene onvolmaaktheid der Heilige Menschheid. Het is hare hoogste volmaaktheid. Onze menschelijke natuur werd verheven; zij werd volmaakt met eene volmaaktheid boven hare eigene, en werd daardoor opgeheven boven de orde de schepping. Zij werd aangenomen tot eene onmiddellijke vereeniging met een goddelijk Persoon, en omdat zij aangenomen werd tot de eenheid van een god-

delijk Persoon, werd zij in Hem vereenigd met de goddelijke Natuur, en daardoor vergoddelijkt. Zij werd het ligchaam en de ziel van God — zij werd van dat oogenblik tot in alle eeuwigheid het ligchaam en de ziel van God, omdat die twee naturen, die in het eeuwige Woord bestand hebben (subsisteren), nimmer gescheiden kunnen worden. En aan Gods regterhand, daar zit de Menschgeworden Zoon; God, voor immer met onze menschheid bekleed. Gelijk er dan nooit een oogenblik was, waarin zijne heilige menschheid gescheiden was van den Persoon des eeuwigen Zoons, zoo zal er ook nimmer een zijn.

5. Ten laatste werd, gelijk ik zeide, Jesus' menschheid, daar zij de menschelijke natuur van God was, hierdoor *ipso facto*, *eo ipso*, op het eigen oogenblik der Menschwording, noodzakelijkerwijze vergoddelijkt; want zij werd het vleesch of de menschheid van God. [1]) Nu,

---

1) De H. Athanasius zegt: „God zelf werd mensch, opdat zijne Menschheid God het Woord zou worden." *Lib. de Humana Natura suscepta*, sect. 3, tom. II, p. 873, ed. Ben.

„Hierom nam Hij een menschelijk en niet gegenereerd ligchaam aan, opdat Hij het, na het als deszelfs maker vernieuwd te hebben, tot God zou maken", d. i. het zou „vergoddelijken." Orat. II *contra Arianos*, 70, tom. II, p. 537.

„Hoewel de Menschheid, op haar zelve beschouwd, een gedeelte is der geschapen dingen, zoo werd zij toch gemaakt tot de menschelijke natuur van God." *Ep. ad Adelphium*, sect. 3, S. Athanas. Opp. tom. II, p. 912.

„Hij vergoddelijkte wat Hij aannam." *Orat. contra Arianos*, I, s. 7.

„Toen de Heer voor ons mensch werd en een ligchaam ronddroeg, was Hij niet minder God.... maar veeleer heeft Hij het vergoddelijkt." *Ep. in Def. Symb. Nicaen*, sect. 3.

„Want Hij nam het aan voor zoover de menschelijke natuur verheven werd; en deze verheffing bestond hierin, dat zij vergoddelijkt werd." Orat. I. *Contra Arianos*, s. 45.

„God zijnde, heeft Hij het vleesch [d. i. de menschelijke natuur] aan-

er zijn twee zinnen, waarin de Vaders en de godgeleerden der Kerk het woord „vergoddelijkt" gebruiken, wan-

---

genomen, en in het vleesch zijnde maakt Hij het vleesch tot God (θεοποιεῖ); d. i. Hij vergoddelijkt het." Orat. III *contra Arianos*. sect. 38.

De H. Cyrillus van Alexandrië zegt: „Wij zeggen nooit, dat het ligchaam des Woords tot de Godheid werd gemaakt, maar dat het goddelijk werd, omdat het zijn eigen ligchaam was Want als het ligchaam der menschen een menschelijk ligchaam genoemd wordt, wat belet ons dat ligchaam goddelijk te noemen, dat het ligchaam is van God het Woord? Waarom dan gespot en gesmaad over de apotheosis van dat heilige ligchaam, die wij teregt als eene vergoddelijking verstaan?" *Ad. vers. Nestor.* II, 9, tom. VI, p. 51.

Weder zegt hij: „Hierom beweren wij, dat het ligchaam van Christus goddelijk is, omdat het Gods ligchaam is, versierd met onuitsprekelijke heerlijkheid, onbederfelijk, heilig, levengevend; maar dat het veranderd is in de natuur der Godheid, geen van de Heilige Vaders heeft dat ooit gedacht of gezegd, en ook wij zijn niet van deze gedachte." S. Cyrill. tom. V, p. 139.

Ook de H. Joannes Damascenus schrijft als volgt: „Het Woord zelf werd mensch, ontvangen door eene Maagd, en Het openbaarde, dat Het God was met de natuur, die Het aannam, en deze natuur was reeds op het oogenblik, waarop zij begon te bestaan, door het Woord vergoddelijkt. Zoodat er drie zaken gelijktijdig waren — „Aanneming, Bestaan, Vergoddelijking"." Hij noemt de Allerheiligste Maagd Moeder Gods, „om de vergoddelijking der menschheid". *De Fide orthodoxa*, III, 12.

De H. Thomas heeft (Pars III, 9. II, art. 1): „Zooals de H. Joannes Damascenus zegt: „De goddelijke natuur wordt gezegd menschgeworden te zijn, omdat zij persoonlijk [*hypostatice*] vereenigd is met de menschheid, niet omdat zij overgegaan is in de natuur der menschheid. Op gelijke wijze zegt men, dat de menschheid vergoddelijkt is (zooals hij zelf zegt), niet door overgang, maar door vereeniging met het Woord, met behoud van hare natuurlijke eigenschappen, opdat men begrijpe, dat de menschheid vergoddelijkt is, omdat zij de menschheid van het Woord Gods, niet omdat zij God geworden is." "

Ook elders (q. XVI, art. 3) zegt de H. Thomas: „En op deze wijze wordt de menschelijke natuur niet naar haar wezen (*essentialiter*) God, maar vergoddelijkt genoemd; voorzeker, niet doordat zij overgegaan zou zijn in de goddelijke natuur, maar naar hare vereeniging met de goddelijke natuur in één Persoon, zooals blijkt uit Damascenus (*De Fide orthod.* lib. III, c. XI, XIII)."

neer zij van Jesus spreken. De eene is die, welken ik alreeds heb voorgesteld; en dat is de eigenlijke, bepaalde en oorspronkelijke zin van het woord, namelijk dat de menschheid, die Jesus aannam, de menschheid is van God zelf. De andere zin is, dat zij, als zijnde de menschelijke natuur van God, van de tegenwoordigheid en de mededeelbare eigenschappen Gods geheel doordrongen was. De Vaders vergelijken dit met het ijzer, hetwelk, in 't vuur gloeijend, van de natuur des vuurs doordrongen wordt; zóó werd Jesus' geheele menschheid door de persoonlijke tegenwoordigheid en heiligheid van den Zoon Gods doordrongen. Zij had, gelijk de Vaders zeggen, eene dubbele zalving, waardoor het Woord als de Christus gezalfd was. Zij had de ongeschapen heiligheid des Zoons en de geschapen heiligmaking des Heiligen Geestes. Maar dit is een tweede zin, afgeleid van de ware en eigenlijke beteekenis van het woord „vergoddelijken", welke is, dat onze menschheid in Hem de menschheid Gods werd.

Nu, indien iemand deze waarheid niet houdt, dan

Nog eens zegt de H. Thomas (q. XVI, art. 5): „Beide de naturen in Christus zijn onderling in den Persoon vereenigd, en ten gevolge dezer vereeniging zegt men, dat de goddelijke natuur menschgeworden, en dat de menschelijke natuur vergoddelijkt is."

De Lugo leert als volgt, „Ofschoon de Godheid niet onmiddellijk, maar alleen middellijk (*i. e. mediante Persona*) met de menschheid vereenigd is, zoo is dit toch genoeg om de menschheid waarlijk te vergoddelijken. Want alleen de Godheid, en niet de Persoonlijkheid is hetgeen de menschheid vergoddelijkt *(forma deificans)*." *De Incarn.* disp. XVI, sect. 1, 39.

Het zesde Algemeene Concilie zegt: „Gelijk zijn volheilig en vlekkeloos, bezield [d. i. met de ziel vereenigd] vleesch, doordat het vergoddelijkt werd (σάρξ θεωθεῖσα), niet werd vernietigd, maar in zijn eigen staat en natuur bleef, zoo ook werd zijn menschelijke wil, doordat deze vergoddelijkt werd, niet vernietigd." Dit gebruik dus van den term „vergoddelijken" is in eene geloofsbepaling geheiligd.

houdt hij niet de leer der Menschwording. Hij kan denken, dat hij het doet. Hij kan de bedoeling hebben, het te doen. Hij kan zich zelf bedriegen; hij kan anderen bedriegen. Maar hij houdt de leer der Menschwording niet gelijk zij gegeven is door den Heiligen Geest, gelijk zij aan de wereld geleerd is door de Apostelen, als geloofsbepaling uitgesproken door de Kerk, en gelijk zij de leer is van het goddelijke en Katholieke geloof, die noodig is voor allen, die op de zaligheid hopen. Maar zoo de Heilige Menschheid de menschheid van God is, dan is zij bekleed met al de goddelijke heerlijkheden. Zooals onze Heer zelf gezegd heeft: „En nu verheerlijk Gij Mij, Vader, bij U zelven met de heerlijkheid, die Ik, voordat de wereld was, bij U had." (Joan. XVII, 5.) „Voordat de wereld was." Wat dan anders is deze heerlijkheid dan de goddelijke? Wat anders was de heerlijkheid van Jesus, voordat de wereld was, dan de heerlijkheid, die Hij als het eeuwige Woord bij den Vader had? Derhalve is Jesus' menschheid met de goddelijke heerlijkheid in al hare volheid verheerlijkt. Hij werd opgenomen tot de regterhand van God om gezeten te zijn in de heerlijkheid des Vaders, om aanbeden en vereerd te worden in ééne goddelijke heerlijkheid met den Vader en den Heiligen Geest.

Hij is de goddelijke Hoogepriester, door wien de wereld verlost is. Zoo het ligchaam, dat aan het kruis hing, niet Gods ligchaam geweest was, dan had God zijn leven voor ons niet kunnen geven. Maar de H. Joannes schrijft door den Heiligen Geest: „Hierin hebben wij de liefde Gods gekend, dat Hij zijn leven voor ons gesteld heeft." (1 Joan. III, 16.) Welk leven gaf God voor ons

aan het kruis, indien de Heilige Menschheid en haar leven niet het leven van God was? En zoo het bloed, dat op het kruis vergoten werd, niet het bloed van God was, hoe werd dan de wereld verlost? Uw bloed en mijn bloed, zelfs al waren wij heiligen, zou niet eens ons zelven van onze eigene zonden verlossen, nog veel minder zou het de wereld verlossen. Want dan is het bloed, dat de wereld verloste? Wat is het bloed, dat aanhoudend voor ons wordt geofferd voor den genadetroon in de heerlijkheid des Vaders? Het is het kostbare bloed van God den Zoon, het eeuwige Menschgeworden Woord. En aan de regterhand van den eeuwigen Vader draagt Hij voortdurend zijn eigen goddelijk en aanbiddelijk bloed, dat het bloed Gods is, voor de verzoening van 's werelds zonde op. Daarom moet Hij ook vereerd worden als de Regter, die de levenden en de dooden zal oordeelen. Hij, die zal terugkomen, moet aanbeden worden als de Schepper en Verlosser en Regter van alle menschen. En Hij is daar gezeten in al de koninklijke heerlijkheden van zijns Vaders koningschap. „Mij is alle magt gegeven in den hemel en op aarde," (Matth. XXVIII, 18); en Hij wordt daar aanbeden als God en als mensch beiden in de glorie der altijd-gezegende Drievuldigheid. En gelijk Hij aan des Vaders regterhand met goddelijke eer moet aanbeden worden, zoo moet Hij, waar Hij op het altaar in het Allerheiligste Sakrament tegenwoordig is, aanbeden worden. En waar Hij ook in den hemel of op aarde aanbeden wordt, daar moet zijn Heilig Hart met goddelijke eer aanbeden worden. Want het Heilige Hart is het Hart van God den Zoon, het ware en eigenlijke voorwerp van goddelijke

aanbidding en van goddelijke eer. Indien dit niet zoo is, wat beteekent het dan, dat wij, dag aan dag, aan het altaar zeggen, hetgeen wij heden in het „*Gloria in excelsis*" zeiden: „Gij alleen zijt heilig, Gij alleen zijt de Heer, Gij alleen zijt de Allerhoogste, Jesus Christus, ... in de heerlijkheid van God den Vader"? „Daarom ook heeft God Hem verheven en Hem den naam gegeven, die boven allen naam is, opdat in den naam Jesus alle knie zich buige van die in den hemel, op de aarde en onder de aarde zijn, en alle tong belijde, dat de Heer Jesus Christus in de heerlijkheid van God den Vader is." (Phil. II, 9-11.) Wat is deze eer anders dan eene goddelijke eer? Wat is deze heerlijkheid anders dan de goddelijke heerlijkheid? Wat is dit anders dan het eigen woord van den Evangelist? — „Het Woord is vleeschgeworden en heeft onder ons gewoond, en wij hebben zijne heerlijkheid gezien, eene heerlijkheid als des Eeniggeborenen van den Vader" (Joan. I, 14), in de diepten en den luister van het ongeschapen licht des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes.

Niet zonder bedoeling zette ik deze leer, voor zoover de tijd het veroorlooft, in grooter volheid uiteen. In het begin heb ik gezegd, dat de leer der Menschwording de toetssteen is der ware leerlingen van Jesus Christus. De Apostelen, die met Hem verkeerden en daarna zijne Menschwording aan de wereld predikten, waren de getuigen, dat God in het vleesch gekomen was. Zij verkondigden zijne goddelijke heerlijkheid. De toetssteen, dat zij waarlijk zijne leerlingen waren, was hunne getrouwheid aan die waarheid, dat is aan zijn

eigen Persoon. Evenzoo is het met ons. En gelijk de Menschwording de toetssteen is, dat wij waarlijk zijne leerlingen zijn, zoo is de goddelijke vereering en de heerlijkheid van zijn Heilig Hart de toetssteen van ons wezenlijk geloof in de leer der Menschwording. Ieder, die deze heerlijkheid, of zelfs maar eene schaduw van hare volkomen waarheid loochent — ieder, die door spitsvondige onderscheidingen het Heilige Hart van goddelijke vereering en heerlijkheid poogt te berooven — bekent daardoor schuldig te zijn aan ketterij. [1]) Of dit

---

1) „Maar, zegt gij weder, wij brengen geen aanbidding aan een schepsel. O dwazen, hoe kunt gij niet begrijpen, dat des Heeren ligchaam, dat gemaakt is, niet de aanbidding, die men aan een schepsel brengt. ontvangt; want het is het ligchaam geworden van het ongeschapen Woord, en aan Hem, wiens ligchaam het geworden is, brengt gij uwe vereering. Het wordt dus aanbeden, gelijk het behoort te geschieden, en het wordt met goddelijke eer aanbeden; want het Woord, wiens ligchaam het is, dat Woord is God. En daarom toen de vrouwen tot den Heer naderden, hield Hij haar tegen en zeide: „Raak *Mij* niet aan, want Ik ben nog niet opgeklommen tot mijn Vader"..... En Hem toch nabijkomend, vatten zij zijne voeten en aanbaden zij Hem. Zij vatten de voeten en aanbaden God, voeten van vleesch en been, die men kon aanraken, maar omdat het de voeten van God waren, aanbaden zij God; en op eene andere plaats zeide de Heer: „Betast *Mij*, en ziet; want een geest heeft geen vleesch en beenderen, gelijk gij Mij ziet hebben." " S. Athanasius *contra Apollin.* lib. 1, sect. 6, tom. 1, p. 926, edit. Bened.

Weder zegt Athanasius: „Wie is zoo dwaas om te zeggen: „Scheid U van uw ligchaam, opdat ik U aanbidde?" *Ep. ad Adelphium*, sect. 3, tom. 1, p 913.

De H. Thomas vraagt (Pars. III. q. XXV, art. 1): „Moeten Christus' Godheid en zijne Menschheid met één en dezelfde aanbidding aanbeden worden?"

Hij haalt het Vijfde Algemeene Concilie (canon IX) aan, en leert, dat Christus' Godheid en Menschheid met één en dezelfde aanbidding moeten aanbeden worden. In art. 2 vraagt Hij, of de Menschheid van Christus met de aanbidding van *latria* [d. i. de goddelijke aanbidding] moet aanbeden worden. Hij antwoordt bevestigend

slechts materiëele [onschuldige] of formeele [schuldige] ketterij is, zeg ik niet; want ik kan in het hart niet lezen; maar zulk een is ketter, want hij loochent eene goddelijke waarheid en dat wel de hoogste waarheid in de heilige rangorde des geloofs. Na den tijd der Kerkvergadering van Ephese was de titel van „Moeder Gods" de toetssteen der ware geloofsleer en eene belijdenis, dat er in Jesus maar één enkel persoon en wel een goddelijk persoon was, — zoodat ieder, die aan de Moeder van Jesus den titel van Moeder Gods weigerde te geven, hierdoor bekende aan ketterij schuldig te zijn; en evenzoo is het nu, in dezen tijd, met de vereering van het Heilige Hart. Ieder die aan het Heilige Hart goddelijke heerlijkheid en goddelijke vereering weigert, erkent zich hierdoor schuldig aan ketterij. En denkt niet, dat dit eene ketterij is, die alleen in de verbeelding en in de woorden, maar niet wezenlijk bestaat. Neen, zij is hier, zij drijft rond in de lucht, die wij inademen. Zeer velen, die belijden in de Menschwording te gelooven, zijn er van doortrokken. De Jansenisten hebben, twee eeuwen geleden, bij de eerste opkomst der devotie tot het Heilige Hart het voorbeeld gegeven. Zij beschuldigden hen, die het Heilige Hart aanbaden, van in de Heilige Menschheid eene scheiding te maken. Om menigvuldige dwalingen werden zij door de Bul *Unigenitus* veroordeeld en bestaan niet meer. [1]) Daarna heeft de Synode

---

1) Daar het geringe overschot der Jansenisten zich met de Duitsche Nieuw-Protestanten officiëel vereenigd, en alzoo gemeene zaak heeft gemaakt met de ketterij en 't ongeloof, kan men thans veilig zeggen, dat de Jansenisten niet meer bestaan. Zij zouden door de eigen vaders hunner sekte niet meer erkend worden.

van Pistoja hunne voetstappen gedrukt en hen, die het Heilige Hart aanbaden, beschuldigd, dat zij des Heeren menschelijke natuur van zijne goddelijke natuur scheidden. Ook zij werden door de Bul *Auctorem Fidei* veroordeeld, als hieromtrent eene meening uitend, die „valsch, ergerlijk en beleedigend" was voor de aanbidders van Jesus' Heilig Hart. Ook zij zijn voorbijgegaan. In deze dagen hebben wij hetzelfde nog eens gehoord. Oude dwalingen komen weder op en verspreiden zich van mond tot mond. Zij zijn thans rusteloos en boosaardig. Niet in de harten van het groote Engelsche volk; ik geef hun deze getuigenis. Den laatsten keer, dat ik U over dit onderwerp sprak, geschiedde het om hen te zegenen, die een godvruchtigen pelgrimstogt ter eere van het Heilige Hart ondernamen; en ik breng hulde aan de openbare meening in Engeland, dat — al kwamen er vele vreemde klanken en eenige zonderlinge en scherpe gezegden van de tongen en de pennen der menschen — toch over het algemeen de uiting van den Engelschen geest, zooals wij die dagelijks lezen, vol was, welligt van eene verwondering, die geene verklaring meer wist te geven, maar tevens van eene ware eerbiedigheid; en deze kwam gedeeltelijk voort uit achting voor regtschapen mannen, die hun geloof zonder vrees beleden, deels uit een mannelijk ontzag voor eene heilige zaak, en welligt ook uit een half-onderdrukt bewustzijn, dat men het niet zoo ten volle begreep als het behoorde. Ik heb nooit iets gezien, wat mij meer een overtuiging gaf van het godsdienstig karakter van het Engelsche volk dan de wijze, waarop — gedurende die dagen, ik mag zeggen, die weken — dat heilige onderwerp in de dage-

lijksche besprekingen werd behandeld. Meerendeels werd er met eerbied over gesproken. Hier en daar, voorzeker, zijn er scherpgepunte bliksemingen door de wolken van verstandelijke duisternis gekomen en zekere geluiden van onwetendheid en van goddeloosheid. Maar dit was geen genoegzame reden om hetgeen ik gezegd heb te wijzigen. Wat ik dus hierbij voeg, beperk ik tot eene handvol personen. Zij zijn weinig in getal en van geringen invloed, maar van eene verwonderlijke boosaardigheid. Het is, inderdaad, zeer verwonderlijk, Broeders, dat er lieden zijn, die zich in het kwade verheugen, die juichen over eene ketterij, telkens als zij hopen haar te kunnen vinden. Het is een feest voor hen, als zij dwaling of kwaad ten laste kunnen leggen aan hetgeen zij de Roomsche Kerk noemen. Een Katholiek verheugt zich in de waarheid, en ieder deeltje van waarheid, dat hij bij iemand dergenen, die van de Kerk gescheiden zijn, vinden kan, hij keurt het met vreugde goed. Hij dankt er God voor. Hij heeft zooveel te meer in hen, die van hem gescheiden zijn. Hij is zooveel te meer met hen vereenigd, dewijl zij meer vereenigd zijn in de waarheid. Niet zoo zij, die zoowel buiten de liefde als buiten de waarheid zijn. Zij zullen het kwaad, als zij het kunnen, met vreugde vinden, en het ten laste leggen waar het niet kan gevonden worden. Maar hij, die zich verheugt in de hoop, dat een óf ander mede-Christen, om niets te zeggen van een of ander Christen leeraar, ook maar een haar breed van de waarheid zou afwijken, hij is bezig met de werken te doen van een, wien hij niet voor zijnen vader erkennen zou. Zijne ingeving is niet van God. Zoodanige boosaardigheid is niet

de boosaardigheid der enkele natuur. Daar blijft slechts één andere oorsprong voor deze ingeving over.

Derhalve, Broeders, indien gij genoemd wordt: „menschenaanbidders" of „vleeschaanbidders", wat de twee titels zijn, door de Arianen en Nestorianen van ouds aan de Katholieken gegeven, weest niet ontsteld. Wij zijn voor erger dan voor dit uitgemaakt. Men heeft ons genoemd „broodaanbidders", omdat wij Jesus in het Allerheiligste Sakrament aanbidden; en men heeft ons genoemd „aanbidders van Maria", hoewel de lettergrepen zelf onze moderne Nestorianen van valsche getuigenis overtuigen. Zij weten goed, dat niemand goddelijke eer aan Gods Moeder geeft; maar ieder waar leerling van Jesus geeft goddelijke aanbidding aan het Heilige Hart van haren Zoon. Weest dus niet bevreesd, als gij om Zijnentwil aangevallen wordt. Is het geen genade? Is het geen waardigheid? Is het geen geluk gesmaad te worden ter oorzake van de goddelijke vereering van het Heilige Hart? Het zal u geen hinder doen. Het zal u niet van Hem scheiden. Het zal alleen u digter aan Hem en Hem aan u verbinden. Zoudt gij gramstorig kunnen worden over eene beschuldiging, die Hem zoo aangenaam is? Neen; dankt er liever God voor. „Indien gij beschimpt wordt om den naam van Christus, gij zijt gelukkig: want Gods eer, heerlijkheid en kracht en zijn Geest rust op u." (1 Petr. IV, 14.) Het Heilige Hart zal u een schuilplaats voor den storm en een beschutting voor den wind wezen, en „als waterbeken in den dorst en als de schaduw eener vooruitstekende rots in een onbewoond land." (Isaï. XXXII, 2.) Nadert dan tot het

Heilige Hart, en al deze dingen zullen u voorbijgaan als de onschadelijke wind.

Eén woord nog moet ik zeggen, voordat ik eindig. Het is eene groote glorie voor de Katholieke Kerk in Engeland om bijna alleen in het heldere daglicht en voor het aanschijn van het Engelsche volk voorop te staan, als de getuigenis voor het volle en uitdrukkelijke geloof der Menschwording; als de getuigenis voor het Heilige Hart van Jesus; als de getuigenis voor de liefde en de teederheid van dat aanbiddelijke Hart en voor den éénen Naam, waarin alleen wij zalig kunnen worden. De volle, uitdrukkelijke en onbuigzame getuigenis te zijn voor al deze goddelijke dingen — voor den Persoon van Jesus, voor de eenige goddelijke persoonlijkheid des Menschgeworden Zoons, voor de waardigheid zijner Onbevlekte Moeder en voor de deernis en teederheid van zijn Heilig Hart — de getuigenis voor dit alles te zijn is eene vreugde en eene glorie. Engeland heeft eene herstelling te doen. De leer der Menschwording, gelijk ik gezegd heb, is inderdaad in het hart van het Engelsche volk. Maar zij wordt ernstig bedreigd, en in ieder geslacht, dat voorbijgaat, wordt haar licht, vrees ik, zwakker en zwakker, en het geloof der menschen in dat geheim wordt minder en minder. En waarom? Omdat de goddelijke beschuttingen dier waarheid in Engeland vernietigd zijn geworden. Daar zijn als twee buitenwerken ter bescherming van het geloof der Menschwording. Gelijk wij in den krijg zien: de buitenwerken, die de sterkte verdedigen, moeten genomen worden, voor dat de sterkte kan worden aangetast. Zoo is het met het Geloof. De twee buitenwerken, die de Menschwor-

ding beschutten, zijn de vereering of de devotie, die wij aan de gezegende Moeder Gods geven, en de goddelijke aanbidding van Jesus in het Allerheiligste Sakrament. Driehonderd jaar geleden werd de naam zelfs der Moeder Gods uitgeworpen. Hare kapellen werden verwoest, hare feesten werden afgeschaft, haar rozenkrans werd haren kinderen afgenomen. Ieder herinnering aan haar werd uitgewischt. De kleine kinderen van Engeland, die tot dan opgevoed waren met hunne rozenkransen in de hand, moesten sinds dien tijd niets van haar als hunne Moeder weten. Dit werk is al te krachtdadig uitgevoerd. Maar meer dan dit: de altaren werden neêrgeworpen. Zelfs de naam van offerande werd uitgewischt. De feesten ter eere van het Allerheiligste Sakrament werden afgeschaft. Het woord: priester — al wat sprak van de Heilige Mis, al wat de tegenwoordigheid van Jesus op het altaar aanduidde, het tabernakel en het licht, dat er voor brandde — al deze dingen werden weggenomen. En toen deze twee buitenwerken vernield waren, toen werd de sterkte zelve aangetast. De leer der Menschwording was sinds voortdurend het mikpunt, en tot heden toe is haar licht in Engeland aan het afnemen geweest.

En daarom geloof ik, dat het werk van genade, hetwelk God te midden van ons, in deze dagen, heeft hernieuwd, eene waarschuwing der Voorzienigheid is. Ik geloof, dat deze herstelling van het licht van het Heilige Hart, zij kome van waar zij kome, en ik weet niet, van waar zij kwam, beschikt is om onze devotie voor den Persoon, den Naam, het Lijden van onzen goddelijken Verlosser met een allersterksten gloed en

met een zevenvoudig vuur te verlevendigen. Zij is gekomen om het geloof van Engeland te herstellen — het geloof, vooreerst in de Menschwording; ten tweede in de tegenwoordigheid van Jesus op het altaar; ten derde in eene blijde erkenning, dat de titel van Moeder Gods waarlijk het regt van haar is, die het Goddelijke Kind, God den Zoon Menschgeworden ter wereld bragt.

Eene groote genade, derhalve, is op ons en op het volk van Engeland uitgestort, en er zal een tijd komen, die door deze dingen verhaast wordt, waarin duizenden en tienduizenden harten zullen terugkeeren tot de ware Moeder van hun geloof. In de verwarringen, die wij om ons heen waarnemen, kan (zoo houd ik mij overtuigd) de aankondiging gehoord worden, dat het licht der Menschwording zich nog eens over Engeland verspreiden zal, in vernieuwden luister, van zee tot zee.

Doch, geliefde Broeders, laat ons in het midden dezer bezoeking der genade niet zonder eene heilige vrees zijn. Zoo Jesus nu onder ons is, dan is Hij gekomen om ons op de proef te stellen: „Zijne wan is in zijne hand, en Hij zal zijn dorschvloer geheel zuiveren, en zijne tarwe verzamelen in de voorraadschuur; maar het kaf zal Hij met onuitbluschbaar vuur verbranden." (Matth. III, 12.)

AANHANGSEL. [1])

De Heilige Menschheid hypostatiesch (persoonlijk) vereenigd met het Woord, en ieder gedeelte er van,

---

1) Wij geven alleen de vertaling van dit derde aanhangsel: de plaats ontbreekt ons om ook de beide eerste *appendices* hier over te nemen.

inzonderheid het Heilige Hart van Jesus, zijn het voorwerp van goddelijke aanbidding. [1])

I. Christus, God en mensch, moet met één en dezelfde aanbidding in beide naturen aanbeden worden. Het materiëele voorwerp (*objectum materiale*) dezer goddelijke aanbidding is Christus, God en Mensch; het formeele voorwerp (*objectum formale*), waarom deze goddelijke aanbidding Hem in beide naturen gegeven wordt, is de Godheid van den Menschgeworden Zoon.

II. De Heilige Menschheid of Menschelijke Natuur, voor zoover zij de menschelijke natuur is van het Woord, is het gedeeltelijk voorwerp (*objectum partiale*), dat met goddelijke vereering aanbeden wordt. Want gelijk de Persoon van Christus, met inbegrip zijner Menschelijke Natuur, het voorwerp is van goddelijke aanbidding, zoo is de vereering, die aan zijn Persoon verschuldigd is, ook aan al wat met zijn Persoon vereenigd is, verschuldigd: om deze reden heeft het Vijfde Algemeene Concilie de Nestorianen veroordeeld, die twee aanbiddingen invoerden als te brengen aan twee afzonderlijke naturen en twee afzonderlijke personen. Het veroordeelde ook hen, die, gelijk de Apollinaristen en de Eutychianen, zeiden, dat er één aanbidding was, omdat één natuur alleen moest aanbeden worden, namelijk de goddelijke, met uitsluiting der Menschheid. Het Concilie leert, dat men één aanbidding aan het Woord en tegelijk aan zijne Menschheid moet brengen, zóó dat ook de Menschheid het voorwerp der aanbidding is, omdat zij de mensch-

---

1) Franzelinus, *De Verbo Incarn.* cap. VI, th. XLV, p. 453.

heid is van het Woord, dat als één geheel voorwerp aanbeden wordt.

III. De lasteringen der oude Nestorianen en Monophysieten werden door de Jansenisten hernieuwd, die met de Apollinaristen beweerden, dat Christus' vleesch, d. i. zijne Menschelijke Natuur niet kon aanbeden worden, omdat zij een schepsel was, en die dus de Katholieken beschuldigden als *sarcolatrae* en *anthropolatrae*, d. i. *vleeschaanbidders* en *menschaanbidders*.

IV. De Menschwording is de openbaring van God. De H. Joannes zegt uitdrukkelijk: „Het Woord is vleeschgeworden en heeft onder ons gewoond, en wij hebben zijne heerlijkheid gezien" (Joan. I, 14); en weder: „Wat van den beginne was, wat wij gehoord, wat wij met onze oogen gezien, wat wij aanschouwd hebben en onze handen hebben getast van het woord des levens; en het leven werd geopenbaard, en wij hebben het gezien en geven er getuigenis van." (1 Joan. I, 1, 2.) Het Vleeschgeworden Woord, derhalve, openbaart zich aan ons om in zijne Menschelijke Natuur aanbeden te worden. Wij kunnen Hem aanbidden in al zijne goddelijke volmaaktheden, in zijne oneindige goedheid, liefde, barmhartigheid, wijsheid, almagt, geopenbaard in zijne Menschwording. Wij kunnen Hem alsmede aanbidden gelijk Hij zich aan ons openbaart in al de handelingen en de smarten van zijn Menschgeworden Persoon, in zijne Geboorte, zijne Kindschheid, zijn Lijden, zijn Dood, zijne Verrijzenis, zijne heerlijkheid aan des Vaders regterhand. De H. Thomas aanbad Hem in de Openbaring zijner vijf Heilige Wonden; wij aanbidden Hem ook in zijn Heilig Hart.

V. Van deze devotie zegt Franzelinus, dat zij „door de Jansenisten met onzamenhangende kreten en lasteringen, niet minder ongerijmd dan onbeschaamd, werd aangevallen" Hij voegt er bij, dat zekere Katholieken in den tijd der Synode van Pistoja zich bij dat geschreeuw aansloten. Zijn antwoord aan hen is als volgt: „Het kwam nooit bij iemand op, behalve bij zekere dwaze beschuldigers, dat het Heilige Hart van Jesus moet vereerd en aanbeden worden hetzij afgescheiden van de Menschheid of afgezonderd van de hypostatische vereeniging des goddelijken Persoons, wiens menschheid zij is. Deze valsche en ligtzinnige beschuldiging werd veroordeeld in de Bul *Auctorem Fidei*, waardoor ook de Synode van Pistoja in de volgende woorden veroordeeld werd: „De stelling, die beweert: „*de menschheid van Christus, doch veel meer een harer deelen, regtstreeks te aanbidden, zou altijd gelijkstaan met het geven van goddelijke eer aan een schepsel*"; voor zoover zij bedoelt door dit woord *regtstreeks* de vereering der aanbidding af te keuren, die de geloovigen aan Christus' menschheid brengen, alsof zulk eene aanbidding, waardoor de menschheid en het eigen levendmakend vleesch van Christus aanbeden wordt — voorzeker, niet om haar zelve en als enkel vleesch (*non quidem propter se et tamquam nuda caro*), maar zooals zij vereenigd is met de Godheid — een goddelijke eer zou zijn, aan een schepsel gebragt, en niet veeleer de ééne en dezelfde aanbidding, waardoor het Vleeschgeworden Woord met zijn eigen vleesch aanbeden wordt volgens het Vijfde Algemeene Concilie van Constantinopel, canon IX — is eene valsche, bedriegelijke stelling, die aan de godvruchtige

en verschuldigde aanbidding, welke door de geloovigen aan Christus' menschheid gegeven wordt en moet gegeven worden, te kort doet en er beleedigend voor is." (Const. Pii VI, *Auctorem Fidei*, prop. 61.)

„De leer, die de devotie van het Allerheiligste Hart van Jesus onder de devotiën verwerpt, die zij als nieuw, vol van dwaling of ten minste gevaarlijk afkeurt, zoo die leer verstaan wordt van deze devotie, gelijk zij door den Heiligen Stoel is goedgekeurd, is valsch, vermetel, verderfelijk, aanstootelijk voor godvruchtige ooren en beleedigend voor den Heiligen Stoel." (Prop. 62.)

„Evenzoo, in zoover zij de vereerders van het Hart van Jesus ook hierom beschuldigt, dat zij er niet op letten, dat het allerheiligste vleesch van Christus of eenig gedeelte er van, of zelfs de geheele menschheid afgezonderd en gescheiden van de Godheid, niet met de vereering van *latria* [aanbidding] kan aanbeden worden — alsof de geloovigen het Hart van Jesus aanbaden afgezonderd of gescheiden van de Godheid, terwijl zij Het aanbidden gelijk Het is het Hart van Jesus, namelijk het Hart van den Persoon des Woords, waarmede Het onafscheidelijk vereenigd is, op die wijze, waarop Christus' bloedeloos Ligchaam in de drie dagen van zijn gestorven zijn zonder afzondering of afscheiding van de Godheid aanbeden kon worden in het graf — [is die leer] bedriegelijk en beleedigend voor de geloovigen, die het Hart van Christus vereeren." (Prop. 63.)

Na het aanhalen van zekere buitensporige ongerijmdheden, in 't licht gegeven door Camillus Blasius in 1771, voegt Franzelinus er teregt bij: „De pest, die men partijgeest noemt, maakt somtijds zelfs scherpzin-

nige mannen *furiose stupidos* (letterlijk: razend dom)."

VI. Onder andere opwerpingen tegen de vereering van het Heilige Hart is er eene, die van hen voortkomt, wier gezond verstand en Christelijk geloof hen voor de ongerijmdheid vrijwaarden van een hart te verdichten, dat afgezonderd of afgescheiden is van het Vleeschgeworden Woord. Zij nemen aan, dat goddelijke vereering verschuldigd is aan de Heilige Menschheid in den Persoon van het Vleeschgeworden Woord, en aan het Heilige Hart in die Heilige Menschheid; maar zij beweren, dat het voorwerp dezer devotie het Heilige Hart is, niet op zich zelf, maar als een enkel zinnebeeld van Jesus' liefde. Zoo dan het Hart van Jesus vereerd wordt als een zinnebeeld van Jesus' liefde, hoe kan het dan zijn, dat het voorwerp dezer devotie niet iets wezenlijks is? Het Hart van Jesus kan niet vereerd worden als een zinnebeeld van liefde zonder dat men Jesus' Hart zelf vereert. Maar deze vraag is tweemaal tot zwijgen gebragt; vooreerst door Pius den Zesde in de boven aangehaalde Bul *Auctorem Fidei*, waarin de Opperpriester verklaart, dat de geloovigen het Hart van Jesus aanbidden zooals dit het Hart van Jesus is, het Hart namelijk van den Persoon des Woords, met wien het onafscheidelijk vereenigd is, op die wijze, waarop Christus' bloedeloos Ligchaam in de drie dagen van zijn gestorven zijn aanbeden werd in het graf zonder afzondering of afscheiding van de Godheid. En nog eens zegt Pius de Negende, in de Apostolische Brieven van de Zaligverklaring der zalige Margareta Maria, 19 Augustus 1864: „Jesus, de opperleidsman en voleindiger des geloofs, verlangde niets meer dan de vlam der liefde, waarmede zijn Hart brandende

was, op alle wijzen in de harten der menschen te ont steken; . . . . . maar opdat Hij dit liefdevuur des t meer zou ontsteken, was het zijn wil, dat de vereerin en de dienst van zijn Heilig Hart zou ingesteld en be vorderd worden: . . . . . aan de zalige Margareta wer het, terwijl zij voor het Allerheiligste Sakrament de Altaars in gebed was, door Christus, onzen Heer ken baar gemaakt, dat het Hem zeer welgevallig zou zijn als de vereering van zijn Allerheiligst Hart, dat van he vuur der liefde voor het menschdom brandt, werd in gesteld."

Het Heilige Hart, derhalve, dat wij aanbidden, is he menschelijke Hart, dat God de Zoon uit de zelfstandig heid zijner Onbevlekte Moeder aannam en aannemenc vergoddelijkte. Het is het Hart van God, levend er levengevend, met goddelijke eer aanbeden in den heme en op de aarde, aan de regterhand zijns Vaders, en ir zijne wezenlijke tegenwoordigheid in het Allerheiligste Sakrament des Altaars.

H.

VERSCHEIDENHEDEN.

NIEUWE UITGAVEN.

I. *Meditaties van wijlen zijne Eminentie den Kardinaal Wiseman.* Uit het Engelsch vertaald door P. M. I. Lurasco, R. K. pr. Eerste deel.

Met ingenomenheid begroeten wij de verschijning van dit nuttig en schoon boek.

In 168 meditaties behandelt de gevierde Kardinaal de gewigtigste waarheden onzer heilige godsdienst met het hem eigen meesterschap over stof en vorm, en met eene innigheid, eenvoudigheid en zalving, die niet kunnen nalaten het hart te bewegen en tot practische besluiten te brengen. Na eene korte *voorbereiding* stelt hij altijd *twee punten* ter overweging, die de geheele stof omvatten, en geeft ten slotte ook de *gevoelens* en *voornemens* aan, die als de vrucht der meditatie moeten opgewekt en gemaakt worden.

Wij danken den geleerden vertaler voor zijn nuttigen en meesterlijken arbeid, die ons naar de spoedige uitgaaf der volgende deelen verlangend doet uitzien. Waarom toch laat het tweede deel zoo lang op zich wachten?

De uitgave moet, zooals alles wat door den heer van Leeuwen wordt in het licht gezonden, geprezen worden.

II. *Sainte Angèle Merici, fondatrice des Ursulines, par l'abbé G. Beetemé.*

De ijverige *aumônier* der Ursulinen te Laeken, bekend door

zijne vertaling van Sint Ursula, het beroemde werk van den oudheidkundigen Dr. I. H. Kessel, en door zijne eigene populaire behandeling dezer vreemde gebeurtenis, heeft een keurig boek uitgegeven onder bovenstaanden titel. 't Is het resultaat van de studie eener lange lijst van schrijvers, die de heilige stichteres der in het onderwijs uitstekende Ursulinen behandeld hebben. En hij heeft die schrijvers geraadpleegd en gevolgd met een critischen zin, in de goede beteekenis van dat woord. Immers zijne critiek is geen loeijende orkaan, die den akker teistert en alles vernielt, wat diens vruchtbare bodem draagt; maar de zachte, zoele lentewind, die over het veld der geschiedenis heen scheert, om het kleurenroovend stof en het kleine schadelijk insect van boom en vrucht en moeskruid te verjagen. In vier boeken geeft hij ons *het leven* der hl. Angela Merici, *de stichting* harer congregatie van Ursulinen, *hare deugden* en bovennatuurlijke gaven, eindelijk *haar dood* en *verheerlijking*. Ten slotte ontvangen wij nog *haren regel voor de congregatie*, *haar testament* en *hare nagelaten vermaningen* of zoogenaamde *souvenirs* aan de moeders-ijveraarsters.

De uitgave zelve is met veel zorg behandeld: een schoone druk, zwaar papier en prachtige vignetten met titelplaat maken het tot een sierlijk boek.

III. Heeft *De Katholiek* uitvoerig gewaagd van het „*waardig monument*", dat den H. Bonaventura door zijne ordebroeders werd gesticht bij gelegenheid van het zesde eeuwfeest van den *Doctor Seraphicus*, daarmede is de literatuur dier feestelijke dagen volstrekt niet aangegeven. Talrijke geschriften in versmaat en prosa zagen het licht ter verheerlijking van den grooten heilige. Merkwaardig is het groote gedicht uitgegeven onder den titel:

Philomena, ritmo di san Bonaventura, volgarizzato dal pr. Antonio Campanella.

Dit dichtstuk, door Bonaventura in Latijnsche strophen van

vier verzen, die allen op elkander rijmen, geschreven, bezingt Philomena of liever de godvruchtige ziel, die in daggetijden den lof des Scheppers verkondigt, de liefde des Verlossers overweegt, in diens kruis en lijden troost en bemoediging vindt, en smacht van verlangen naar het bezit der eeuwige glorie. Pater Campanella heeft het zeer uitvoerig dichtstuk in Italiaansche verzen overgezet en alzoo toegankelijk gemaakt voor den ongeletterden leek.

Vita di S. Bonaventura werd uitgegeven door pater Anton-Maria da Vicenza, en is met warmte en de liefde eens zoons geschreven. Zijn medebroeder in de beroemde orde van Franciscus, fr. Isidorus a Buscomari behandelde den gevierden heilige als generaal der Minderbroeders in zijn werk:

S. Bonaventura ordinis fratrum minorum minister generalis. Het eerste deel is eene apologie van den heilige tegen de vijanden der orde; het tweede handelt over zijne werken en wetten ten heil der groote orde; eindelijk het derde deel behelst zijne buitengewone begaafdheden om te besturen (comprehendit gubernatrices Sancti virtutes). 't Is met een gloed en eene overtuiging geschreven, die den lezer onwillekeurig medeslepen en met bewondering voor den heiligen Kardinaal vervullen.

S. Bonaventura e il secondo Concilio di Lione is eene historische studie van pater Giambattista Ortoleva da Mistretta, waarin Bonaventura geschilderd wordt als de arme en wijze man van Eccl. IX, 15, die door zijne wijsheid de stad heeft verlost; als de geleerde raadsman van Paus Gregorius, en als de voornaamste bekeerder der Grieksche afgedwaalden.

Eindelijk, een zeer merkwaardig boek is:

S. Bonaventura e la SS. Vergine, pensieri del P. Regolino Fasolis. Men denkt hier aanstonds aan het schoone werk van onzen landgenoot pater v. d. Berg, *Beatissima Virgo Maria, imago Dei et SS. Trinitatis juxta mentem D. Thomae.* Wat de geleerde Dominikaan in het feestjaar van den *Doctor Angelicus* behandelde, was ook de stof van den geleerden Minderbroeder in hetzelfde feestjaar van den *Doctor Seraphicus.* Men vindt daarin Bonaventura's verklaring van het *Ave Ma-*

ria, het *Salve Regina* en het *Magnificat;* zijne theologie over Maria en hare onbevlekte ontvangenis; eindelijk eenige gebeden en eene menigte van dichtstukken, te harer eer door den groote heilige opgesteld.

IV. Ten slotte bevelen wij gaarne de verschillende uitgaven van de maatschappij *De Katholieke Illustratie* aan. Zoowel de commissie van redactie als de medewerkers waarborgen ons nuttige en aangename lectuur. Zoo de redactie er toe besluiten kon *Het Dompertje* weder afzonderlijk uit te geven, dan was de wensch van velen vervuld.

V. D. H.

ECHT PRUISSIESCH.

In deze tijden, waarin men zooveel hoort van de vervolgingswetten en maatregelen tegen de Kerk in Pruissen, is het niet onbelangrijk het karakter der Pruissische regering uit vroegere eeuwen te bestuderen.

Het stadje Huissen bij Arnhem had eertijds het voorregt onder het gebied van den Keurvorst van Brandenburg, later Koning van Pruissen, te staan. Het was toen in zeker opzigt een voorregt; want de Katholieke inwoners genoten de vrijheid van godsdienst zooals zij in de Vereenigde Provinciën niet gekend werd. Thans echter hebben zij alle reden den Hemel te danken, dat zij ter goeder ure aan Nederland zijn toegevoegd, hetwelk geschiedde na den val van Napoleon I.

In gemeld stadje bestond tot aan de Fransche overheersching een nonnenklooster, aan de H. Elisabeth toegewijd. Van dit klooster is nog een aanteekeningsboek van gebeurtenissen, waarin het convent meer of minder betrokken was, overgebleven. De aanteekeningen beginnen met het jaar 1667 en worden voortgezet tot aan de suppressie. Daar komen in

die aanteekeningen eenige verhalen voor omtrent de handelwijze der Pruissische regering, die men niet kan lezen zonder bij zich zelven onwillekeurig te mompelen: *echt Pruissiesch.* Men kan uit die, op zich zelve nietige bijzonderheden zoo zien, hoe landsvaderlijk het Pruissiesch volk gedrild werd en gewend aan vexaties en willekeurige maatregelen, en men begint te begrijpen, hoe eene regering, die in dezelfde voetstappen voortgegaan is, niet in 't minste bloost voor wetten en maatregelen als wij nu in massa door haar zien uitvaardigen, men begint te begrijpen, dat eene serviele meerderheid der zoogenaamde volksvertegenwoordiging er ook geen bezwaar in vindt dergelijke wetten en maatregelen niet slechts goed te keuren maar ze te helpen zoeken.

De eenvoudige zuster, die in 1667 de voorrede van gemeld aanteekeningsboek schreef en haar naam, zooals destijds het godvruchtig gebruik was, zorgvuldig verborgen hield, zegt in den aanhef: „het is een oudt gebruijk en ook algemeijn, dat men in de Heijlige Orders, in kloosters en geestelijke vergaderinge aanteijkeninge houd van alle besondere geschiedenisse en saeken, die daar zijn voorgevallen, opdat de Nasaeten daer kennisse van zoude hebben wat er in de voorige tijden al voorgevallen..... alsmede opdat het zoude dienen tot onderreghtinge van onze nasaeten."

De goede zuster, welke dit ter neêr schreef, heeft zeker niet gegist, dat na twee honderd jaren dit *aanteijkeningsboek* ook nog *tot onderreghtinge* kon dienen, wanneer hare *nasaeten* van het convent niet meer bestonden. Zij zou het ons echter niet kwalijk nemen, wanneer wij uit de aanteekeningen van haar en hare opvolgsters *ter onderreghtinge* het karakter der Pruissische regering, die zooveel heeft bijgedragen tot de serviliteit van den Pruissischen geest, bestuderen.

Ziehier dan eenige bijzonderheden van den waren karaktertrek.

„In dit jaer den 20 Februarius 1712 is overleeden onsen Koninck van Pruijssen Fredericus Wilhelmus, en alle daagh tot Meijdagh moesten door het geheele land de klocken luijden smiddags van 12 tot 1 uur toe, soo dat ook in de drie laatste dagen van de vasten, wanneer bij ons de klocken op-

geschort zijn, ook smiddags most geluijt worden, door een gedrukt vel papier is ook in onse kerk afgeleesen de doot des Koninckx; en de successie van de nasaet onsen Koninck, die in syn Heer Vaders plaats gesuccedeerd is."

Tot hiertoe is er niet veel van te zeggen. 't Was wel wat lang dat luiden van 20 Februarij tot 1 Mei; 't was ook wel wat hard nog te moeten luiden op de drie dagen, waarop volgens Katholiek gebruik uit eerbied voor den dood des Heeren niet geluid wordt.

Volgens von Bismarck heerscht er in Pruissen nog eene andere Majesteit — de Majesteit van zekere wetten — ik geloof niet, dat de Katholieken er op tegen zouden hebben, wanneer zij den dood dier Majesteit een jaar lang moesten overluiden.

De *aanteijkeninge* vervolgt:

„Ook isser een Bevel gekomen, dat men op den Orgel in de Kerken niet zoude mogen speelen onder den Godsdienst." Dus Goeden Vrijdag houden wegens den dood des Konings. De eeredienst des Konings! Het is geheel de geest van den grooten Frits, die de geestelijkheid toch bijzonder op het hart drukt den geloovigen *vóór alles* in te prenten, wat zij den Koning verschuldigd waren. „En dat ophouden van te speelen heeft geduurt tot dat eenige pastoors meijnende dat men weer mocht speelen na Meydagh 1712 wanneer den Koninck begraaven was, hebben eenige kerken toen begonnen te speelen op H. Cruysvindinge, gelijk ook geschiet is alhier in de Parochiekerk, die het ons smorgens hadde laten weeten, dat men wel op den orgel mocht speelen, doch die van 't Convent hebbe daer mede gewacht tot dat den Hoog Misse in de groote Kerk eerst gespeelt was, en hebben toen na den middagh in de Vesper de Parochiekerk nagevolght die ons sulcks hadde doen weeten. Maer na eenige tijt de Regeeringe te Cleef daer van kennis hebbende, hebben die Pastoors in breuken geslagen, die op den Orgel hadden laten speelen, soo dat de Pastoor van Huijssen ook in breuken is geslagen, en heeft de Parochiekerk gekost omtrent de 80 hollantse guldens. Den Eerw. Hr. Pastoor hadde wel geern dat ons Con-

vent een deel tot de betalingh van die breuken soude geven, maer 't Convent heeft niets gegeven vertoonende dat wij gespeelt hadde, nadat de Parochiekerk eerst gespeelt hadde en nadat den Hr. Pastoor ons de weet had laten doen, dat men speelen moght, soo dat in een geheel jaer op den orgel niet gespeelt werd."

Alzoo op Paschen, Kersmis, een geheel jaar lang Goeden Vrijdag houden! Of den landskinderen ook afgodische eerbied voor den landsvader, des noods peperduur, werd ingepeperd. Inderdaad de Pruissische regering verstond de kunst het volk klein te krijgen!

SPROKKELING.

Anglikaansche Missie. De Anglikaansche Bisschop van Winchester heeft een herderlijken brief uitgevaardigd, waarin hij vermeldt, dan er in die stad eene missie („*mission*") zal gehouden worden. Deze godvruchtige oefening moet beginnen 27 Januarij e. k. en zal twaalf dagen duren. Het doel der missie zal zijn: „om den geest van ware godsdienst onder ons te doen ontwaken en te verlevendigen, en, met Gods hulp, den stand van ons dagelijksch leven tot een hooger en waardiger peil op te heffen — dit leven zuiverder, standvastiger, ernstiger, meer vredig, in één woord meer aan dat van Christus gelijkvormig te maken."

SONNET

AEN DEN KONST-RIJCKEN POËET JOSEPH ALBERDINGK THIJM, APELLES OP DEN NEDERDUYTSCHEN PARNAS.

NAE HET LESEN ZIJNER „POURTRAICTEN VAN VONDEL."

Haerent infixi pectore vultus.

O ghy, dien Vondels gloedt de ziel quam ingevaren,
Zijn forsche trou, zijn moedt, zijn eerlijck, manlijck woort,
Zijn yservaſt geloof, dat aen geen smaedt zich ſtoort,
Noch ruwe grepen ducht van geeſt-geweldenaren;

Die ons, verquickt wanneerw'op uw Pourtretten ſtaren,
De vyervonck voelen doet, die in uw verven gloort,
Het herte ontſteeckt, en 't oogh, door 't minnigh schoon bekoort,
Aen geeſtdrift en ontzagh een zoeten traen laet paren;

Die, noit vermoeit van kamp, de zware krijghs-trompet
Met donderenden galm flux aen uw lippen zet,
Straks weêr op snaren ruischt, als lente-suchjens teeder;

EVSEBIA zelfs port omhoogh uw schrijfſtift aen,
En wenckt met fluiſter-ſtem, en kuſt en leeſt uw blaên:
O ghy, geef VONDEL ons zoo altijdt, altijdt weder.

Sursum Corda.

EINDE VAN HET ZEVENTIGSTE DEEL.